FILE

Name: CaV918__Candra-Vrtti_ed_Liebich_AKM_14.pdf
PURL: http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl/?gr_elib-176
Type: Searchable PDF/A (text under image), index/bookmarks
Encoding: Unicode (ā ī ū ṛ ṝ ...)
Date: 9.3.2011; REVISION: #1: 18.7.2011

BRIEF RECORD

Author: Candragomin
Title: Candra-vṛtti : Der Originalkommentar Candragomin's zu seinem grammatischen Sūtra, hrsg. von Bruno Liebich
Publ.: Leipzig : Brockhaus 1918
Description: XIII, 521 p.
Series: Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, 14

FULL RECORD

http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gr_elib.htm

NOTICE

This file may be copied on the condition that its entire contents, including this data sheet, remain intact.

Abhandlungen

für die

Kunde des Morgenlandes.

Abhandlungen

für die

Kunde des Morgenlandes

herausgegeben von der

Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

unter der verantwortlichen Redaktion

des Prof. Dr. **H. Stumme.**

Vierzehnter Band.

Leipzig 1918

in Kommission bei F. A. Brockhaus.

EX
BIBLIOTHECA
REGIA ACADEM.
GEORGIAE
AUG.

1921.3208

CANDRA-VṚTTI

DER ORIGINAL-KOMMENTAR CANDRAGOMIN'S ZU SEINEM GRAMMATISCHEN SŪTRA.

HERAUSGEGEBEN

VON

Dr. BRUNO LIEBICH,

AO. PROF. D. IND. PHIL. A. D. UNIV. HEIDELBERG.

Slob· dpon
Ćandra· go· mi· la
na· mo

Leipzig 1918.

In Kommission bei F. A. Brockhaus.

EX
BIBLIOTHECA
REGIA ACADEM.
GEORGIAE
AUG.

Chr. Bartholomae

in Dankbarkeit zugeeignet.

Vorwort.

Im Vorwort zur Ausgabe des Cāndra-Vyākaraṇa (diese Abhandlungen XI, 4, 1902) sprach ich S. VIII den Wunsch aus, jener Ausgabe des Sūtra eine solche der Vṛtti folgen zu lassen, als des für uns wichtigsten Teiles dieses wie jedes andern grammatischen Systems, 'womöglich mit Übersetzung und Erläuterung aller schwierigen Stellen'. Die Herausgabe der Vṛtti hatte allerdings die Benützung des Originals der einzigen vollständigen Handschrift dieses Werkes, die sich in der Durbar-Bibliothek in Kathmandu befindet (in der Sūtra-Ausgabe mit C bezeichnet) zur unumgänglichen Voraussetzung. Denn die an Ort und Stelle für mich angefertigte Kopie, die ich damals besaß, hatte mir zwar für Feststellung und Verständnis des Sūtra-Textes gute Dienste geleistet, für eine zuverlässige Ausgabe der Vṛtti selbst reichte sie jedoch natürlich nicht hin, und nur von einer solchen war wirkliche Förderung der so verschiedenartigen Probleme, die sich an Panini und seine Nachfolger knüpfen, zu erwarten.

Zu meiner großen Freude gelang es mir denn auch wirklich, durch Vermittlung von Professor Sylvain Lévi in Paris, dessen Hülfe ich schon für das Candra-Uṇādi erwähnen konnte, dieses Unikum, eine Palmblatthandschrift des 12. bis 13. Jahrhunderts, sehr sorgfältig geschrieben und so gut wie lückenlos erhalten, zur Benutzung hierher zu bekommen. Die Indologie ist dem Besitzer der Handschrift, dem Maharaja von Nepal, für diese weitgehende Liberalität jedenfalls zu Dank verpflichtet.

Als dieses Haupthindernis beseitigt war, entstand eine weitere mehrjährige Verzögerung dadurch, daß ich für die

Gaṇa's, zu einer dem obigen Zweck genügenden Ausgabe, den Vergleich mit dem für die Geschichte der Grammatik so wichtigen Hemacandra nicht wohl entbehren konnte. Das handschriftliche Material aber zu diesem befand sich zwecks Herausgabe in den Händen des Kollegen Kirste in Graz, und ich beschloß daher zunächst, seine Ausgabe abzuwarten. Als sich jedoch deren Erscheinen sehr hinauszog, wandte ich mich schließlich an Herrn K. persönlich und erhielt durch seine Gefälligkeit seine Kollation zum Hemacandra-Gaṇapāṭha zur Verfügung gestellt, wofür ich ihm auch an dieser Stelle meinen herzlichen Dank aussprechen möchte.

Nach endgültiger Feststellung des Wortlautes schien es mir ratsam, den immerhin umfangreichen Text zunächst einmal vollständig vorzulegen, und die für volles Verständnis unentbehrlichen Erläuterungen getrennt folgen zu lassen. Zwar verkenne ich nicht die Annehmlichkeiten, welche die Vereinigung von Text und Hülfsmitteln am gleichen Ort bietet (man denke etwa an Ballantyne's Laghukaumudī-Ausgabe), aber die Vollendung des Ganzen wäre dadurch sehr hinausgeschoben, vielleicht bei der inzwischen eingetretenen Unsicherheit der allgemeinen Verhältnisse in Frage gestellt. Bei der engen Beziehung, die zwischen Panini und Candra besteht, empfiehlt es sich ohnehin, die Erklärung nicht auf diesen zu beschränken, sondern das System Panini's mit zu umfassen. Den ersten, den Dhātupāṭha behandelnden Teil dieser Erläuterungen hoffe ich bald veröffentlichen zu können.

Der Text der Vṛtti beruht also in erster Linie auf der nepalesischen Hs., zu welcher Hauptquelle als erwünschte Kontrolle, wenn auch jene an Qualität nicht ganz erreichend, die drei Cambridger Fragmente hinzukamen:

Add. 1657,3 = V, 1, 13 bis mit 76;
» 1691,5 = V, 4;
» 2192 von Anfang bis II, 3, 37; letztes Wort mūlāṭa im Gaṇa gaurādi.

Von den 24 Kapiteln des ganzen Werkes lagen mir demnach nur sieben vollständig und zwei weitere etwa zur Hälfte in doppelter Urschrift vor. Für diese Stücke bedeutet

C_1 stets die nepalesische Hs., C_2 je das betreffende Cambridger Fragment; für den zwei Drittel umfassenden Rest des Werkes, wo C_1 meine einzige Quelle war, ist diese einfach durch Ms. bezeichnet. Wenn ich glaube, trotz dieser verhältnismäßig spärlichen handschriftlichen Hülfsmittel für einen bis auf wenige bezeichnete Stellen durchaus zuverlässigen Text einstehen zu können, so beruht dies teils auf der guten Beschaffenheit der Hauptquelle, teils auf der Hülfe, die Kāśikā und Mahābhāṣya fortlaufend gewährten.

Für den bisher am meisten von Zweifeln umgebenen Teil der grammatischen Lehre, den Gaṇapāṭha, sind außerdem alle mir erreichbaren sonstigen Hülfsmittel verwertet und im ganzen zwölf verschiedene Ausgaben und Fassungen der Gaṇa's verschiedener Schulen verglichen worden. Den Gaṇapāṭha des Hemacandra verdanke ich, wie schon erwähnt, der Freundlichkeit des Kollegen Kirste. Mit Rāmakṛṣṇa bezeichne ich einen handschriftlichen, zur Pāṇinīya-Schule gehörigen Gaṇapāṭha in der Bibliothek von Cambridge (Cambr. Or. 336), als dessen Verfasser im Kolophon ein Rāmakṛṣṇa, Sohn des Govardhanadīkṣita, genannt wird; mit Kāś. die gedruckte Ausgabe der Kāśikā Vṛtti, Benares 1876/78 (die späteren Auflagen sind, wie hier nebenbei bemerkt sein mag, nur Setzerneudrucke mit Reproduktion aller Fehler); mit Kāś. Ms. die von mir kollationierte Kāśikā-Hs. Ind. Off. Libr. No. 2440.

Im ganzen läßt sich sagen, daß durch den Candra-Gaṇapāṭha eine große Anzahl Gaṇa-Worte als durch handschriftliche Varianten entstanden erwiesen werden. Spätere Gelehrte, die nicht wußten, welche Variante den Vorzug verdiene, nahmen gewöhnlich beide Formen nebeneinander auf, und so ging zwar nichts verloren, aber es sammelte sich allmählich um die echten Formen ein ständig wachsender Ballast von Dubletten an, ein Vorgang, der sich durch die verschiedenen Systeme oft sehr deutlich und in allen Phasen verfolgen läßt.

In Form von Randglossen sind die Angaben des Adhikāra-Saṁgraha verwertet. Über dieses interessante Werkchen, das vollständig nur in tibetischer Übersetzung im Tanjur

(No. 3608) vorliegt, ist in meiner Candra-Bibliographie (1895) S. 16—18 das zum Verständnis Nötige gesagt. In C_1 (der nepalesischen Hs.) findet sich der Adhikāra-Saṁgraha stückweise, gleichfalls in Form von Randnoten; z. B. steht neben der Einleitungsstrophe: śabda iti yathāyogena vartate ṣaṣṭhādhyāyaparisamāptiṁ yāvat; zu I, 1, 6 ist am Rande notiert: vidhir ity adhikāraḥ prāk sanaḥ, zu I, 1, 10: ṣaṣṭhīty adhikāraḥ prāk ṛko 'ṇo ralāv ity ataḥ, zu 14, wo schon die Vṛtti selbst den gleichen Hinweis enthält, obendrein am Rande (und entsprechend im tibetischen Adh. S.): paro 'dhikāra ā kapaḥ, usw. Diese Angaben sind aber hier (in C_1) ziemlich unvollständig, von IV, 3, 45 ab hören sie ganz auf, und schon vorher fehlen sie strecken- und selbst kapitelweise, sodaß für alle diese Fälle die tibetische Version die einzige sehr erwünschte Quelle bildete.

Als Ganzes bedeutet der Adhikāra-Saṁgraha eine nützliche Neuerung Candragomin's und bedeutende Sicherung der Tradition gegenüber der Praxis der Pāṇinīya's, die Adhikāra-Regeln nur beim mündlichen Unterricht durch den Akzent kenntlich zu machen und ihre Geltungsdauer der Interpretation zu überlassen (svaritenādhikāraḥ Pan. I, 3, 11 und vgl. das Bhāṣya dazu).

Daß in diesem Adhikāra-Saṁgraha, der ein unentbehrliches Glied des Candra-Systems bildet, also sicher von Candragomin selbst verfaßt ist, auch einmal (II, 1, 1) Worte unsrer Vṛtti als Adhikāra verwendet werden, bildet einen weiteren und schlechthin zwingenden Beweis dafür, daß Candragomin selbst Autor der Vṛtti ist; vgl. zu diesem Punkt noch V, 3, 29 Anm. und S. 3 fg. meines Artikels: Das Datum Candragomin's und Kalidasa's, im Jahresbericht der Schles. Ges. f. vaterländ. Kultur, Breslau 1903 (als Sonderdruck im Buchhandel erhältlich).

Als Anhang ist, auch erstmalig, das kurze Varṇa-Sūtra der Candra-Schule mitgeteilt, das nach der Unterschrift der tibetischen Übersetzung (Tanjur No. 3606) gleichfalls auf Candragomin selbst zurückgeht. Dieser Text beruht auf der Berliner Kopie (Weber No. 1633) der einzigen erhaltenen Hs.

(aus Kaśmir, jetzt in Puna), einige Verbesserungen auf der tibetischen Version.

Zu den Druckkosten hat die Heidelberger Akademie der Wissenschaften den größeren Teil, die Berliner eine Rate des Bopp-Stipendiums beigesteuert, wofür beiden gelehrten Körperschaften auch an dieser Stelle ergebenst gedankt sei.

I, 1, 148 S. 29 ist bei ĀSAMAḤ der Strich über dem ersten A in einem Teil der Auflage abgesprungen. Vermutlich ist dieser Fall, den ich zufällig bemerkte, nicht gerade der einzige seiner Art, sodaß nicht jeder anscheinende Druckfehler ohne weiteres dem Korrektor zur Last fällt. Manche kleinere Wünsche in technischer Hinsicht mußten der Ungunst der Verhältnisse wegen zurücktreten. Ich darf aber dankbar hervorheben, wie unermüdlich die hiesige Winter'sche Verlagsbuchhandlung als Auftraggeberin der Darmstädter Offizin bestrebt gewesen ist, die während des Druckes immer neu auftretenden Schwierigkeiten zu überwinden. Ohne ständige Rücksprache und gemeinsame Beratung wäre das in einigen Fällen überhaupt nicht zu erreichen gewesen, sodaß auch dem Vorstand der DMG dafür Dank gebührt, daß er, den Verhältnissen Rechnung tragend, eingewilligt hat, diesen Band der Abhandlungen an einem mir jederzeit erreichbaren Ort herstellen zu lassen, obwohl er damit von langgeübtem Brauch abweichen mußte.

Die indischen Autoren pflegen am Beginn ihres Werkes den Gott Gaṇeśa als Besieger und Beseitiger der Hindernisse anzurufen. Aus einer ähnlichen Empfindung heraus möchte ich zum Schluß dem Wunsch Ausdruck geben, man möge es dieser Ausgabe nicht zu sehr anmerken, unter welchen äußeren Hemmungen und — seelischen Nöten sie durch die Presse geführt worden ist.

Heidelberg, im November 1917.

B. Liebich.

Namo vāgīśvarāya!

Siddhaṁ praṇamya sarvajñaṁ sarvīyaṁ jagato gurum laghuvispaṣṭasaṁpūrṇam ucyate śabdalakṣaṇam.

gilt bis Ende des 6. Buches

Atha kimartho varṇānām upadeśaḥ? pratyāhārārthaḥ. pratyāhāro hi lāghavena śāstrapravṛttyarthaḥ.

AIUṆ (I)

a i u ity anena krameṇa varṇān upadiśyānte ṇakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavaty ekena: ṛko 'ṇo ralāv (I, 1, 15) ity akāreṇa. jātinirdeśaś cāyam.

ṚḶḲ (II)

ṛ ḷ ity etau varṇāv upadiśya pūrvāṁś cānte kakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavati caturbhiḥ: ako 'ki dīrgha (V, 1, 106) ity akāreṇa, iko yaṇ aci (V, 1, 74) itīkāreṇa, ugita (V, 2, 44) ity ukāreṇa, ṛko 'ṇo ralāv (I, 1, 15) ity ṛkāreṇa. akārādayo varṇāḥ pracuraprayogaviṣayās, teṣāṁ sujñānam[1] upadeśaprayojanam. ḷkāras tu kḷpistha eva prayujyate, kḷpeś ca pūrvatrāsiddham (VI, 3, 27) iti latvam asiddham, tata ṛkāra evāckāryāṇi bhaviṣyantīti kimartham ḷkāra upadiśyate? latvavidhānād yāni parāṇy ackāryāṇi tāny ḷkāre yathā syur iti. kāni punas tāni? plutaḥ svarito dvirvacanaṁ ca: Kḷ3ptaśikha, prakḷptaḥ, kḷpptavān[2] iti. yac cāśaktijam asādhu śabdarūpaṁ tadanukaraṇasyāpi sādhutvam iṣyate; tatsthasyāpy ḷkārasyāckāryapratipattyartham upadeśaḥ kriyate. Ṛtaka iti prayoktavye śaktivaikalyāt kumāryā Ḷtaka iti prayuktaḥ. tam anyo 'nukaroti: kumāry Ḷtaka itīyam āheti.

[1] C1 saṁjñānam, C2 sujñānam [2] *beide Hss.* kḷptavān

EOṄ (III)

e o ity etau varṇāv upadiśyānte ṇakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavaty ekena: iko 'deṅ kriyārthāyā (VI, 2, 1) ity ekāreṇa.

AIAUC (IV)

ai au ity etau varṇāv upadiśya pūrvāṁś cānte cakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavati caturbhiḥ: acaādaijjhetur araktavikāra (V, 2, 36) ity akāreṇa, khitīca ekāco 'ma (V, 2, 4) itīkāreṇa, eco 'yavāyāva (V, 1, 75) ity ekāreṇa, ajāgṛṇiśvīnāṁ sicy ataṅy ādaij (VI, 1, 3) ity aikāreṇa.

pratyāhāre 'nubandhānāṁ katham ajgrahaṇeṣu na?
jñāpakād apradhānatvāl lopaś ca balavān iti.

varṇeṣu ye varṇaikadeśā varṇāntarasamānākṛtayas teṣu tatkāryaṁ na bhavati, tacchāyānukāriṇo hi te na punas ta eva; pṛthakprayatnanirvartyaṁ hi varṇam icchanty ācāryāḥ. nugvidhilādeśaṇatveṣv ṛkāre prativídhātavyam.

HAYAVARALAṆ (V)

ha ya va ra la ity etān varṇān upadiśya pūrvāṁś cānte ṇakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavati dvābhyām: iṇaḥ ṣa (VI, 4, 34) itīkāreṇa, iko yaṇ aci (V, 1, 74) iti yakāreṇa. iṇgrahaṇāni sarvāṇy anena ṇakāreṇa, aṇgrahaṇāni tu pūrveṇa ṇakāreṇa. jātinirdeśaś cāyam. ayaṁ repho yakārāt para upadiśyate. tasya yarupādāne yayupādāne yamupādāne copādāne sati prātar nayatīty atra yaro ñami ñam vā (VI, 4, 140) iti ñamādeśaḥ prāpnoti, nadīhrada ity atrāco rahād dve (VI, 4, 141) iti dvirvacanaṁ prāpnoti, naraṁ rathenety atrānusvārasya yayi yam (VI, 4, 151) iti yamādeśaḥ prāpnoti. naiṣa doṣaḥ. ākṛtau padārthe samudāye sakṛllakṣye lakṣaṇaṁ pravartata iti darśane yaro ñami ñam veti ñam pratyāsannataro bhavatīty evam etat pravartate. tad anena gakārādīnāṁ ṅakārādayo ye yathāsvaṁ sthānato guṇataś ca pratyāsannatarās te vihitāḥ. ye ca na sthānato nāpi guṇataś ca sthānamātreṇa guṇamātreṇa ca te sarve nivartitā iti sthānamātreṇa pratyāsanno rephasya ṇakāro na bhavati. dvirvacane 'pi rephasya

yarantarbhāve 'pi sati yat kāryitvaṁ prāptaṁ tat sākṣācchiṣṭena nimittabhāvena bādhyata iti na dvir ucyate rephaḥ. anusvārasya yayi yam ity etad apy anusvārasya nimittapratyāsannataraṁ sakṛd eva yamaṁ vidadhāti. na ca rephasya nimittasyānunāsikaḥ pratyāsannataro 'stīti na bhaviṣyati naraṁ rathenety atra. atra hakārādiṣv akāra uccāraṇārthaḥ, anyatra prayojanābhāvāt, halām api jātinirdeśāt.

ÑAMAṄAṆANAM (VI)

ña ma ṅa ṇa na ity etān varṇān upadiśya pūrvāṁś cānte makāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavati pañcabhiḥ: śaś cho 'mi (VI, 4, 157) ity akāreṇa, anusvārasya yayi yam (VI, 4, 151) iti yakāreṇa, yaro ñami ñam vā (VI, 4, 140) iti ñakāreṇa, vinmator mam (?) iti makāreṇa, ṅamo hrasvād dve (VI, 4, 17) iti ṅakāreṇa. kecit tu sarvāṇy etāni pratyāhāragrahaṇāni ñakāreṇa bhavantv iti[1] makārānubandhaṁ pratyācakṣate. tathā ca sati ṅamo hrasvād dve iti dvitvabhājor jhabhor abhāvād dvitvābhāvapratipattau pratipattigauravaṁ syāt.

[1] Ci bhavantīti *für* bhavantv iti.

JHABHAÑ (VII)

jha bha ity etau varṇāv upadiśya pūrvāṁś cānte ñakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavaty ekena: ata ād yañi (VI, 2, 39) iti yakāreṇa.

GHAḌHADHAṢ (VIII)

gha ḍha dha ity etān varṇān upadiśya pūrvāṁś cānte ṣakāraṁ itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavati dvābhyām: jhaṣa ekācaḥ sdhvor baśo bhaṣ (VI, 3, 69) iti jhakārabhakārābhyām.

JABAGAḌADAŚ (IX)

ja ba ga ḍa da ity etān varṇān upadiśya pūrvāṁś cānte śakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavati pañcabhiḥ: bhobhagoaghobyo 'śi lopa (VI, 4, 24) ity

akāreṇa, haśi cāto ror (V, 1, 119) iti hakāreṇa, vaśi (V, 4, 128) iti vakāreṇa, jhalo jaś (VI, 3, 67) iti jakāreṇa, jhaṣa ekācaḥ sdhvor baśo bhaṣ (VI, 3, 69) iti bakāreṇa.

KHAPHACHAṬHATHACAṬATAV (X)

kha pha cha ṭha tha ca ṭa ta ity etān varṇān upadiśyānte vakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavaty ekena: naś chavy apraśān (VI, 4, 3) iti chakāreṇa. khaphagrahaṇam uttarārtham.

KAPAY (XI)

ka pa ity etau varṇāv upadiśya pūrvāṁś cānte yakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavati pañcabhiḥ: anusvārasya yayi yam (VI, 4, 151) iti yakāreṇa, maya uño 'ci va (VI, 4, 16) iti makāreṇa, jhayo ho jhay (VI, 4, 156) iti jhakāreṇa, pumaḥ khayy ami (VI, 4, 2) iti khakāreṇa, cayaḥ śari dvitīya (VI, 4, 158) iti cakāreṇa.

ŚAṢASAR (XII)

śa ṣa sa ity etān varṇān upadiśya pūrvāṁś cānte repham itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavati pañcabhiḥ: yaro ñami ñam vā (VI, 4, 140) iti yakāreṇa, halo jharāṁ jhari sasthāne lopo vā (VI, 4, 155) iti jhakāreṇa, khari car jhala (VI, 4, 148) iti khakāracakārābhyām, ṅṇoḥ kuktukau śari (VI, 4, 12) iti śakāreṇa.

HAL (XIII)

ha ity ekaṁ varṇam upadiśya pūrvāṁś cānte lakāram itaṁ karoti pratyāhārārtham. tasyoccāraṇaṁ bhavati ṣaḍbhiḥ: śidanekāl sarvasya (I, 1, 12) ity akāreṇa, hali pity uta aud (VI, 2, 30) iti hakāreṇa, supi vali tadvad (VI, 3, 51) iti vakāreṇa, ralo halāder idutoḥ sani ca (VI, 2, 21) iti repheṇa, jhalo jhali (VI, 3, 55) iti jhakāreṇa, śala igupāntād adṛśo 'niṭaḥ ksa (I, 1, 65) iti śakāreṇa. atha kimartham upadiṣṭo 'py ayaṁ hakāraḥ punar upadiśyate? adeṇvikalpaksavidhīḍvidhayo yathā syur iti. tatra snihitvā snehitvety atra ralo halāder idutoḥ sani ca (VI, 2, 21) ity adeṅvikalpo yathā

syāt, liheś cālikṣad iti śala igupāntād adṛśo 'niṭaḥ ksa (I, 1, 65) iti kso yathā syāt, rudihi svapihīti valādilakṣaṇād iḍ yathā syāt. adāgdhām[1] iti jhalgrahaṇeṣu ca hakārasya grahaṇaṁ yathā syāt. hayavaralaṇ ity atra tarhi kimarthaṁ hakāra upadiśyate? aśgrahaṇe haśgrahaṇe ca grahaṇaṁ yathā syāt.

ṇaṅañavāḥ syur ekasmāc, caturbhyaś ca kacau, ṇaṣau
dvābhyāṁ jñeyau, pañcabhyo rśmyaḥ, ṣaḍbhyo las tu
[vidhīyate.

eṣa pratyāhāraḥ pūrvavyākaraṇeṣv api sthita eva. ayaṁ tu viśeṣaḥ: aiauṣ iti yad āsīt tad aiauj iti kṛtam. tathā hi: laghāv ante dvayoś ca bahvaṣo guruḥ, tṛṇadhānyānāṁ ca dvyaṣām (Phiṭsūtra II, 19, 4) iti paṭhyate.

[1] C_1 adugdhām, C_2 *om.*

ĀDIR ITĀ SAMADHYAḤ (1)

ādir antyenāsatā lakṣito gṛhyamāṇo madhyaiḥ saha grāhyaḥ. ako 'ki dīrghaḥ (V, 1, 106): daṇḍāgram, dadhīndraḥ, madhūṣṭraḥ. sup supā (II, 2, 1): rājapuruṣaḥ, nīlotpalam.

UTĀ SAVARGAḤ (2)

ukāreṇa lakṣita ādiḥ saha vargeṇa grāhyaḥ. coḥ kuḥ (VI, 3, 59): vyaktiḥ.

TĀ TATKĀLAḤ (3)

takāreṇa lakṣitas tatkālo grāhyaḥ. ato bhisa ais (II, 1, 2): vṛkṣaiḥ, plakṣaiḥ. iha na bhavati: mālābhiḥ.

DO 'PAḤ (4)

dāgrahane apakārakasyaiva grahaṇaṁ veditavyam. do dat (VI, 2, 96): dattam. iha na bhavati: dātaṁ barhiḥ, avadātaṁ mukham.

ANAṀŚACIHNAM IT (5)

anavayavabhūtaṁ yac cihnaṁ tad asad veditavyam. iṭa īṭi (VI, 3, 57): akoṣīt. anaṁśagrahaṇaṁ kim? ekāco halādeḥ kriyārthād bhṛśābhīkṣṇye yaṅ (I, 1, 40): pāpacyate. er ac (I, 3, 45): cayaḥ, jayaḥ. iṇaḥ kvip; tuk; etīti it. gacchati, na tiṣṭhati, lupyata ity arthaḥ.

gilt bis mit 16

VIDHIR VIŚEṢAṆĀNTASYA (6)

yad viśeṣaṇaṁ tadantasya vidhir veditavyaḥ. ata iñ (II, 4, 19): Dākṣiḥ, Plākṣiḥ. yat tu na viśeṣaṇaṁ na tena tadantavidhiḥ. Naḍādibhyaḥ phak (II, 4, 35): Nāḍāyanaḥ, Cārāyaṇaḥ. iha na bhavati: Sautranāḍiḥ.

SAPTAMYĀṂ PŪRVASYA (7)

saptamīnirdeśe pūrvasyaiva kāryaṁ veditavyam. iko yaṇ aci (V, 1, 74): dadhyudakam. samid atreti kasmān na bhavati? acīty aupaśleṣika ādhāraḥ. tatraitāvad ucyate: pūrvasyaiva bhavati, na parasyeti.

PAÑCAMYĀṂ PARASYA (8)

pañcamīnirdeśe parasyaiva kāryaṁ veditavyam. ato bhisa ais (II, 1, 2): vṛkṣaiḥ. iha na bhavati: mālābhir atra. iha kasmān na bhavati: dṛṣadbhir iti? anantare kṛtārthatvān na vyavahitasya kāryam.

ĀDEḤ (9)

parasya kāryaṁ śiṣyamāṇam āder varṇasya pratyetavyam. dvyantaḥprāder anād apa īt (V, 2, 113): dvīpaḥ, antarīpaḥ, samīpaḥ, nīpaḥ.

ṢAṢṬHYĀNTYASYA (10) g. b. m. 14

ṣaṣṭhīnirdiṣṭasya sthāne yat kāryaṁ tad antyasya veditavyam. aṣṭano vā supy āt (V, 4, 52): aṣṭābhiḥ, aṣṭabhiḥ.

ṄIT (11)

ṅakāra id yasya so 'ntyasya bhavati. anaṅ sau (V, 4, 45): sakhā. ṣaṣṭhyety eva: viśnaḥ.

ŚIDANEKĀL SARVASYA (12)

śakāra id yasya so 'nekāl cādeśaḥ sarvasya sthāne veditavyaḥ. jasaḥ śīḥ (II, 1, 8): sarve. bhrasjo bharj vā (V, 3, 62): bhraṣṭā, bharṣṭā.

ṬAKIṬĀV ĀDYANTAU (13)

ṣaṣṭhīnirdiṣṭasya ṭitkitāv ādyantau veditavyau. bruva īṭ (VI, 2, 34): bravīti. trapujatunoḥ ṣuk (III, 3, 108): trāpuṣam, jātuṣam.

MID ACO 'NTYĀT PARAḤ (14) g. b. Ende d. 4. Buches

makāra id yasya so 'ntyād acaḥ paro veditavyaḥ. vaca um (VI, 2, 69)[1]: avocat. parādhikāra ā kapaḥ.

[1] *bez.* Panini VII, 4, 20

ṚKO 'ṆO RALAU (15)

ṛ ḷ ity etayoḥ sthāne yo 'ṇ tasmāt parau rephalakārau veditavyau. kartā. kalptā. ṛkāralkārau.

VIPRATIṢEDHE (16)

dvayoḥ sāvakāśayor ekatra prasaṅge yat paraṁ tad bhavati. yathā ātvād etvam: vṛkṣebhyaḥ. paraśabdaś cāyam iṣṭavācī. tena pūrvavipratiṣedhādayo na paṭhitavyā bhavanti.

g. b. m. 22 TIJAḤ KṢĀNTAU S A N (17)

tijaḥ kṣamāyāṁ vartamānāt san paro bhavati. titikṣate. kṣāntāv iti kim? tejanam, tejaḥ, tejayati. nakāraḥ sanyaṅor (V, 1, 1) iti cihnārthaḥ.

KITAḤ SAṂŚAYACIKITSAYOḤ (18)

kitaḥ saṁśaye cikitsāyāṁ ca vartamānāt san paro bhavati. vicikitsati. cikitsati. anyatra: niketaḥ, saṁketaḥ, ketanam, ketaḥ, ketayati.

GUPO NINDĀYĀM (19)

gupo nindāyāṁ vartamānāt san paro bhavati. jugupsate. anyatra: gopitā, gopanam, gopāyati[1].

[1] *beide Hss.* gopayati

BADHA ER Ī CA (20)

badher nindāyāṁ vartamānāt san paro bhavati, ikārasya ca īkāraḥ. bībhatsate. anyatra badhakaḥ.

ŚĀNDĀNMĀNAḤ (21)

śāno dāno mānaś ca san paro bhavati, ikārasya ca īkāraḥ. śīśāṁsati, śīśāṁsate. dīdāṁsati, dīdāṁsate. mīmāṁsati, mīmāṁsate. kathaṁ niśānam, avadānam iti? śyater dyateś ca lyuṭā siddham. kathaṁ mānanaṁ māno mānayatīti? caurādikena siddham. tataś ca vā ṇic, ghuṣer aviśabdana (V, 4, 151) iti liṅgāt. śāndānsāhacaryād iha bhauvādikasya māno grahaṇam.

TUMO LUK CE CCHĀYĀM (22) g. b. m. 24

tumantād icchāyām arthe san bhavati, luk ca tumo bhavati, śrutatvāt. cikīrṣati. iha kasmān na bhavati: kartum icchatīti? pṛthakpadenābhidhānāt. tuma iti kim? bhojanam icchati. icchāyām iti kim? bhoktuṁ gacchati. cikīrṣitum icchatīti icchāsanantāt san na bhavati. katham? svātmani kriyāvirodhāt. na hīcchāyāṁ sano vidhānakāle icchāsanantā prakṛtir asti. iha tu bhavaty eva: jugupsiṣate. kathaṁ kūlaṁ pipatiṣatīti? yathā kūlaṁ patitum icchatīti vākyaṁ bhavaty evaṁ vṛttir api bhaviṣyati. vākyam eva tarhi kathaṁ bhavati? lokasya tathā vivakṣātaḥ.

VYĀPYĀT KĀMYAC (23)

iṣer vyāpyād icchāyām arthe kāmyac paro bhavati. putram icchati, putrakāmyati. vastrakāmyati. vyāpyād iti kim? dātreṇecchati. iha kasmān na bhavati: rājñaḥ putram icchatīti? sāpekṣatvāt. na hy anyam apekṣamāṇo 'nyena sahaikārthībhāvam anubhavituṁ çaknoti. ihāpi tarhi na syāt: ātmanaḥ putram icchatīti? naivātra bhavitavyam[1]. na hi bhavaty ātmanaḥ putrakāmyatīti. kathaṁ tarhi putrasyātmīyabhāvo gamyate? anyasyāśrutatvāt, icchāyāś ca tadviṣayatvāt. cakāraḥ satiśiṣṭasvarabādhanārthaḥ: putrakāmyiṣyatīti.

[1] C1 bhavati

SASAṀKHYĀD AMAḤ KYAJ VĀ (24)

iṣer vyāpyād vidyamānasaṁkhyād amakārāntād icchāyām arthe kyaj vā bhavati. putram icchati, putrīyati, putrakāmyati. vastram icchati, vastrīyati, vastrakāmyati. sasaṁkhyād iti kim? svar icchati. pṛthag icchati. ama iti kim? idam icchati. kim icchati? kakāraḥ kyasya vā (V, 3, 66) iti sāmānyagrahaṇārthaḥ, cakāraḥ sāmānyagrahaṇāvighātārthaḥ.

UPAMĀNĀD ĀCĀRE (25)

vyāpyād upamānād ācāre 'rthe kyac paro bhavati. putram ivācarati, putrīyati māṇavakam. upamānād iti kim? putram ācarati.

ĀDHĀRĀT (26)

ādhārād upamānād ācāre 'rthe kyac paro bhavati. kuṭyām ivācarati, kuṭīyati prāsāde. prāsādīyati kuṭyām.

g. b. m. 31 KARTUR VIP (27)

kartur upamānād ācāre 'rthe vip paro bhavati. aśva ivācarati, aśvati. gardabhati.

GALBHAKLĪBAHOḌEBHYO ṄIT (28)

galbhādibhya upamānabhūtebhya ācāre 'rthe vip paro bhavati, sa ca ṅidvat. galbhate, klībate, hoḍate. galbhāṁcakre. ṅakāras taṅānārthaḥ. kathaṁ galbhāyate? madhye 'pavādāḥ pūrvān vidhīn bādhante na parān.

g. b. m. 36 KY AṄ (29)

kartur upamānād ācāre 'rthe kyaṅ bhavati. aśvāyate, gardabhāyate, śyenāyate. payāyate, payasyate. kyaṅi vā (VI, 2, 102) iti sakāralopaḥ. ojāyate, apsarāyate. ojo'psarasor (VI, 2, 103) iti nityaṁ sakāralopaḥ, punarvidhānāt.

CVYARTHE BHṚŚĀDIBHYAḤ STALOPAŚ CA (30)

abhūtatadbhāve bhṛśādibhyaḥ kyaṅ bhavati, antyasakāratakārayoś ca lopo bhavati. abhṛśo bhṛśo bhavati, bhṛśāyate. śīghrāyate. bhṛśa — śīghra — capala — paṇḍita — utsuka — unmanas, unmanāyate — abhimanas, abhimanāyate — durmanas, durmanāyate — sumanas, sumanāyate — rehat, rehāyate — vehat, vehāyate — saṁścat, saṁścāyate — tṛpat, tṛpāyate — śucivarcas — aṇḍara — ojas — nīla — madra — phena — harita — manda. kartur ity eva: abhṛśaṁ bhṛśaṁ karoti. iha kasmān na bhavati: bhṛśībhavatīti? uktārthatvāt.

ḌĀJLOHITĀDIBHYAḤ KYAṢ (31)

ḍājantāl lohitādibhyaś ca cvyarthe vartamānebhyaḥ kyaṣ bhavati. paṭapaṭāyati, paṭapaṭāyate. lohitāyati, lohitāyate — varmāyati, varmāyate. ṣakāro vā kyaṣa (I, 4, 142) iti cihnārthaḥ. ākṛtigaṇaś cāyam.

KAṢṬAKAKṢASATTRAGAHANĀYA PĀPE KRAMAṆE (32)

kaṣṭādibhyaś caturthyantebhyaḥ pāpe vartamānebhyaḥ kramaṇe 'rthe kyaṇ bhavati. kaṣṭāya karmaṇe krāmati, kaṣṭāyate. kakṣāyate. sattrāyate. gahanāyate. pāpa iti kim? kaṣṭāya tapase krāmati. caturthīnirdeśaḥ kim? ripuḥ kaṣṭaṁ krāmati.

ROMANTHAṀ VARTAYATI HANUCĀLE (33)

romanthaśabdād dvitīyāntād dhanucalanaviṣayād vartayatīty asmin narthe kyaṅ bhavati. romanthāyate gauḥ. hanucāla iti kim? kīṭo romanthaṁ vartayati.

BĀṢPOṢMAPHENAM UDVAMATI (34)

bāṣpādibhyo dvitīyāntebhya udvamatīty asmin narthe kyaṅ bhavati. bāṣpāyate, ūṣmāyate, phenāyate.

SUKHĀDĪNI VEDAYATE (35)

sukhādibhyo dvitīyāntebhyo vedayata ity asmin narthe kyaṅ bhavati. sukhāyate, duḥkhāyate. iha kasmān na bhavati: sukhaṁ vedayate prasādhako Devadattasyeti? sāpekṣatvāt. sukha — duḥkha — tṛpra — kṛcchra — asra — alīka — karuṇa — kṛpaṇa — soḍha — pratīpa.

ŚABDĀDĪN KAROTI (36) g. b. m. 39

śabdādibhyo dvitīyāntebhyaḥ karotīty asmin narthe kyaṅ bhavati. śabdaṁ karoti, śabdāyate — vairāyate — kalahāyate — abhrāyate — kaṇvāyate — meghāyate — aṭṭāyate — aṭāyate; anye punar aṭāṭeti paṭhanti, teṣām aṭater yaṅi striyām akāre ca rūpam: aṭāṭāyate — śīkāyate — soṭāyate — koṭāyate — poṭāyate — pruṣṭāyate — sudināyate — durdināyate — nīhārāyate.

NAMASTAPOVARIVASAḤ KYAC (37)

namaādibhyo dvitīyāntebhyaḥ karotīty asmin narthe kyac paro bhavati. namaskaroti, namasyati devān. tapasyati śatrūn. varivasyati gurūn.

CITRAṄA ĀŚCARYE (38)

citraṇśabdād dvitīyāntād āścarye vartamānāt karotīty asmin narthe kyac paro bhavati. citraṁ karoti, citrīyate. ṇakāras taṅānārthaḥ. āścarya iti kim? citraṁ karoti.

KAṆḌVĀDIBHYO YAK (39)

kaṇḍvādibhyo dvitīyāntebhyaḥ karotīty asmin narthe[1] yag bhavati. kaṇḍūṁ karoti, kaṇḍūyati, kaṇḍūyate. kaṇḍūñ — mantuñ, mantūyati mantūyate[2] — valgu, valgūyati — asuñ, asūyati asūyate — hṛṇiṅ, hṛṇīyate — mahiṅ, mahīyate — veṅ, veyate — lāṅ, lāyate; veḍlāṭ iti kecit paṭhanti, veṭ lāṭ iti ca[3], teṣāṁ veḍlāṭyati veṭyati lāṭyatīti — tiras, tirasyati — iyas, iyasyati — iras, irasyati — uras, urasyati — uṣas, uṣasyati — kusubha[4] — Magadha; kusubhyati, magadhyati; yaki (V, 3, 64) ity alopaḥ — godhā[5] — medhā — tantas — pampas — bhiṣaj — arara — sapara — iṣudha — curaṇa — turaṇa — bhuraṇa — duvas — gadgada — elā — kelā — khelā — leṭ[6] — loṭ[7] — sukha — duḥkha.

[1] *vgl. dazu* Vardhamāna, Gaṇaratnamahodadhi (*ed.* Eggeling, 1879) 439: Candrādīnāṁ matena karotīty arthe [2] *bestätigt durch* Vardhamāna 437: mantuñ mantūyati mantūyata iti Candraḥ, *sowie durch* Sāyaṇa, Nāmadhātuvṛtti p. 3: Candras tu ñitaṁ paṭhitvā mantūyate iti cāha [3] *vgl.* Hemacandra III, 4, 8: veṭ lāṭ, veṭlāḍ ity anye [4] *so in beiden Mss.; alle andern Autoritäten haben* kuṣubha, *doch erwähnt* Vardhamāna *auch jene Form. Cf. auch* V, 3, 64 [5] *nur noch bei* Hem. *und* Vardh.; *letzterer sagt* (439): godhā, godhāyati, ayaṁ Candramatena [6] C1 leṭā [7] C1 *om.*

g. b. Ende des 1. Buches

EKĀCO HALĀDEḤ KRIYĀRTHĀD BHṚŚĀBHĪKṢṆYE YAṄ (40)

eko 'c yasya halādiḥ kriyārthas tasmād bhṛśārthe paunaḥpunye ca vartamānād yaṅ bhavati. bhṛśaṁ śīghram, ābhīkṣṇyaṁ paunaḥpunyam. atyarthaṁ punaḥ punar vā pacati, pāpacyate. ekāca iti kim? jāgarty abhīkṣṇam. halāder iti

kim? abhīkṣṇam īhate. kriyārthād iti kim? prātti bhṛśam. prādayo hi kriyāyā na vācakāḥ. kiṁ tarhi? viśeṣadyotakāḥ. bhṛśābhīkṣṇya iti kim? pacati. kriyārthād ity adhikāraḥ prāk supvidheḥ.

ṚSŪTRIMŪTRISŪCYAṬAŚŪRṆUBHYAḤ (41)

etebhyo bhṛśābhīkṣṇye yaṅ bhavati. arāryate, sosūtryate, momūtryate, sosūcyate, aṭāṭyate, aśāśyate, prorṇonūyate.

GATYARTHĀT KAUṬILYA EVA (42)

gatyarthebhyaḥ kauṭilya eva yaṅ bhavati, na bhṛśābhīkṣṇyamātre. caṅkramyate, dandramyate, jaṅgamyate. anyatra punaḥ punaḥ krāmati.

LUPASADACARAGṚJAPAJABHADAHADAŚO GARHYĀT (43)

lupādibhyo garhitārthebhyo yaṅ bhavati. garhitaṁ lumpati, lolupyate. sāsadyate. cañcūryate. nijegilyate. jañjapyate. jañjabhyate. dandahyate. dandaśyate. garhyād iti kim? lumpati. evaśabdānuvṛtter garhitārthebhya evaitebhyo yaṅ bhavati, nānyārthebhyaḥ. punaḥ punar lumpati. prakṛtiviśeṣaṇaṁ kim? japati vṛṣalaḥ.

NA ŚUBHARUCAḤ (44)

śubhirucibhyāṁ yaṅ na bhavati. abhīkṣṇaṁ śobhate. bhṛśaṁ rocate.

CURĀDIBHYO ṆIC (45)

curādibhyaḥ svārthe ṇic paro bhavati. corayati. nāṭayati. ṇakāra ādaijarthaḥ, cakāraḥ sāmānyagrahaṇāvighātārthaḥ. curādiṣu paṭhyate: supo dhātvarthe bahulam iṣṭhavac ca (Dhātupāṭha X, 103) iti. teneṣṭhavatkāryāṇi bhavanti na bhavanti ca. paṭuṁ karoti, paṭayati. laghayati. iṣṭhavadbhāvād antyājādilopa ādabhāvaś ca. tathā sthūlam ācaṣṭe, sthavayati; davayatītyādi. satyam ācaṣṭe, satyāpayati. arthāpayati. vedāpayati. eṣām āpukaṁ vakṣyati. pāśaṁ vimocayati, vipāśayati. rūpaṁ paśyati, nirūpayati. vīṇayā

upagāyati, upavīṇayati. tūlair anukuṣṇāti, anutūlayati[1]. ślokair upastauti, upaślokayati. seṅayā abhiniryāti, abhiṣeṇayati. lomāny anumārṣṭi, anulomayati. tvacaṁ gṛhṇāti, tvacayati. naikāca (V, 3, 165) iti lopābhāvaḥ. varmaṇā saṁnahyati, saṁvarmayati. varṇaṁ gṛhṇāti, varṇayati[2]. cūrṇair avadhvaṁsayati, avacūrṇayati. sūtraṁ karoti, sūtrayati. evaṁ muṇḍayati, miśrayati, ślakṣṇayati, lavaṇayati, vratayati. vastraṁ samācchādayati, saṁvastrayati. haliṁ gṛhṇāti, halayati. kaliṁ gṛhṇāti, kalayati. iṣṭhavadbhāvād ādaicām abhāvaḥ. tasmād aglopitvam, iti sanvadbhāvābhāvaḥ. ajahalat, acakalat. apīpaṭad iti bahulavacanād ītvam. evaṁ kṛtayati, tūstayatītyādi. ṇiṁ aṅganirasana iti tatraiva paṭhyate (Dhātup. X, 104). hastaṁ nirasyati, hastayate. pādayate. utpucchayate, nipucchayate, paripucchayate. nirasana iti kim? puccham ācaṣṭe, pucchayati. śvetāśvāśvataragāloḍitāhvarakāṇām aśvataretakalopaś ceti tatraiva paṭhyate (Dhātup. X, 105). śvetāśvam ācaṣṭe tena vābhikrāmati, śvetayate. aśvayate. gāloḍayate. āhvarayate. bhāṇḍāni samācinoti, saṁbhāṇḍayate. cīvaraṁ samarjayati[3] paridadhāti vā, saṁcīvarayate. phalavati (I, 4, 124) iti taṁ. tathā cāha dhātukāro 'pi: pucchādiṣu dhātvartha ity eva siddham (Pāṇinīyadhātupāṭha X, 395) iti.

[1] C_2 *liest* tūlair avakuṣṇāti, avatūlayati, *welche Variante auch in* Kāś. Ms. *wiederkehrt* [2] C_1 saṁvarṇayati [3] C_1 samārjayati, C_2 saṁmārjayati

PRAYOJAKAVYĀPĀRE (46)

kartāraṁ yaḥ prayuṅkte tadvyāpāre kriyārthāṇ ṇic paro bhavati. kārayati. hārayati. nanu ca kartāpi karaṇādīnāṁ prayojaka iti tadvyāpāre 'pi ṇic prāpnoti. prayojakagrahaṇasāmarthyān na bhaviṣyati. curādibhyaś ca pṛthagvacanasāmarthyāt. kathaṁ Kaṁsaṁ ghātayati kathako, Baliṁ bandhayatīti? atrāpi tathā pareṣāṁ pratyāyanāt. tathā hi vaktāro bhavanti: gaccha hanyate Kaṁsaḥ. kiṁ te gatena? hataḥ sa Kaṁsa iti. evam ārātrivivāsam ācaṣṭe, rātriṁ vivāsayati. Kauśāmbyāḥ prasthito Māhiṣmatyāṁ sūryam udgamayati. puṣyayogam ācaṣṭe, puṣyena candraṁ yojayatīti.

GUPŪDHŪPAVICHAPAṆAPANA ĀYO VĀ (47)

gupādibhyaḥ svārthe āyaḥ paro bhavati vā. gopāyitā, goptā. dhūpāyitā, dhūpitā. vicchāyitā, vicchitā. paṇāyitā, paṇitā. panāyitā, panitā. panisāhacaryāt stutyarthasya paṇer grahaṇam. iha na bhavati: śatasya paṇitā.

ṚTA ĪYAṄ (48)

ṛta īyaṅ vā bhavati. ṛtīyitā, artitā.

KAMO ṆIṄ (49)

kamo ṇiṅ vā bhavati. kāmayitā, kamitā.

ŚITY ĀYĀDAYAḤ (50)

gupādibhyaḥ śiti parabhūte āyādayo nityaṁ bhavanti, punarvidhānāt. gopāyati, dhūpāyati, vicchāyati, paṇāyati, panāyati, ṛtīyate, kāmayate.

ANEKĀCO LIṬA ĀM KṚBHVASTILIṬ CĀNU (51) ām

anekācaḥ kriyārthāt parasya liṭa ām ādeśo bhavati, kṛbhvastibhyo vihitaś ca liḍ anuprayujyate. culumpāṁcakāra. cikīrṣāṁcakāra. kārayāṁbabhūva. pācayāmāsa. pṛthagvacana-sāmarthyād aster na bhūbhāvaḥ. anekāca iti kim? papāca. g. b. m. 58 kṛbhvastiliṭ cānu g. b. m. 57

IJĀDER GURUMATO 'NṚCHŪRṆOḤ (52)

ijādir yaḥ kriyārtho gurumān ṛcchatyūrṇotivarjitas tataḥ parasya liṭa ām bhavati, kṛbhvastiliṭ cānuprayujyate. īhāṁcakre. vyucchāṁcakāra. ijāder iti kim? tatakṣa. gurumata iti kim? iyeṣa. naiṣa lavidhānakāle gurumān. ucches tu lavidhānakāla eva gurumattvād ām bhavaty eva, ṛchipratiṣedhāc ca liṅgāt. ata evāsya saṁyogaparasyāpi gurutvam. anṛchūrṇor iti kim? ānarcha. prorṇunāva.

KĀSAYADAYĀSAḤ (53)

kāsaḥ ayaḥ dayaḥ āsaś ca parasya liṭa ām bhavati, kṛbhvastiliṭ cānuprayujyate. kāsāṁcakre. palāyāṁcakre. uddayāṁcakre[1]. āsāṁcakre.

[1] ? C1 udyayāṁcakre, C2 upadayāṁcakre

g. b. m. 58 JĀGRUṢO VĀ (54)

jāgarter uṣaś ca parasya liṭa ām bhavati vā, kṛbhvastiliṭ cānuprayujyate. jāgarāṁcakāra, jajāgāra. oṣāṁcakāra, uvoṣa.

BHĪHRĪHŪNĀṀ DVE CA (55)

bhī hrī hu ity eteṣāṁ liṭa ām bhavati vā, tatsaṁniyogena ca dvitvam, kṛbhvastiliṭ cānuprayujyate. bibhayāṁcakāra, bibhāya. jihrayāṁcakāra, jihrāya. juhavāṁcakāra, juhāva. liṭi (V, 1, 2 *bez.* P. VI, 1, 8) iti siddhe dvirvacane dve ceti niyamārthaṁ vacanam: eteṣām evāmi dvitvaṁ bhavati nānyeṣām iti. tathā caivodāhṛtam.

BIBHARĀM (56)

bibharter liṭa ām vā nipātyate, dvitvam itvaṁ ca, kṛbhvastiliṭ cānuprayujyate. bibharāṁcakāra, babhāra.

VIDĀM (57)

vider liṭa ām vā nipātyate, eṇabhāvaś ca, kṛbhvastiliṭ cānuprayujyate. vidāṁcakāra, viveda.

LOṬAḤ KṚLOṬ (58)

loḍantasya vider vidām iti nipātyate vā, kṛñaś ca paro loḍ anuprayujyate. vidāṁkarotu, vidāṁkurutām, vidāṁkurvantu. vettu, vittām, vidantu.

SYATĀSAU LṚLUṬOḤ (59)

lṛṭi lṛṁi ca parabhūte kriyārthāt syaḥ paro bhavati, luṭi tās. kariṣyati. akariṣyat. śvaḥ kartā.

luṅi LUṄI SIC (60)

g. b. m. 79 luṅi parabhūte kriyārthāt sic paro bhavati. akārṣīt.

sic

g. b. m. 64 ikāraḥ sicy ataṅy ādaij (VI, 1, 3) iti cihnārthaḥ. cakāra āgamānudāttasvarabādhanārthaḥ.

SPṚŚAMṚŚAKṚṢATṚPADṚPO VĀ (61)

spṛśādibhyo luṅi sij vā bhavati. asprākṣīt, aspārkṣīt, aspṛkṣat. amrākṣīt, amārkṣīt, amṛkṣat. akrākṣīt, akārkṣīt, akṛkṣat. atrāpsīt, atārpsīt, atṛpat. adrāpsīt, adārpsīt, adṛpat.

DĀDHĀGĀTISTHĀBHŪPO 'TAÑI LUK (62)

etebhya uttarasya sico 'tañi lug bhavati. adāt, adhāt, agāt, asthāt, abhūt, apāt. atañīti kim? adiṣātāṁ grāmau Devadattena. gātipibatyor nirdeśasāhacaryābhyāṁ grahaṇād iha na bhavati: agāsīd gāyanaḥ. apāsīn nṛpaḥ.

GHRĀDHEŚĀCHĀSO VĀ (63)

ghrādibhyaḥ parasya sico lug vā bhavati. aghrāt, aghrāsīt. adhāt, adhāsīt. aśāt, aśāsīt. acchāt, acchāsīt. asāt, asāsīt. atañīty eva: aghrāsātāṁ sumanasau Devadattena.

TANĀDIBHYAS TATHĀSOḤ (64)

tanādibhyaḥ parasya sicas tathāsoḥ parato lug vā bhavati. atata, atathāḥ. atanīṣṭa, atanīṣṭhāḥ. asata[1], asathāḥ[1]. asanīṣṭa, asanīṣṭhāḥ. tathāsor iti kim? atanīṣātām. thāsā sahacaritasyaiva taśabdasya grahaṇād iha na bhavati: atanīṣṭa yūyam. karoter alukpakṣe 'pi hrasvād (VI, 3, 56) iti salopaḥ. akṛta, akṛthāḥ.

[1] *so beide Hss. Die* Kāśikā *gibt die Formen wohl richtiger als* asāta, asāthāḥ. *Cf.* V, 3, 39 *und* Mādhavīyadhātuvṛtti (Benares 1897) II, 271.

ŚALA IGUPĀNTĀD ADṚŚO 'NIṬAḤ KSAḤ (65)

śalantād igupāntād adṛśivarjitāt kriyārthād aniṭo luñi kso bhavati. alikṣat. adhukṣat. śala iti kim? abhaitsīt. igupāntād iti kim? adhākṣīt. adṛśa iti kim? adarśat, adrākṣīt. aniṭa iti kim? akoṣīt.

ŚLIṢAḤ (66)

śliṣyater luñi kso bhavati, punarvidhānāt. puṣyatyādivihito 'ṅ bādhyate. upāślikṣat kanyāṁ Devadattaḥ. ciṇ api tarhi bādhyeta: upāśleṣi kanyā Devadatteneti? purastādapavādā anantarān vidhīn bādhante na parān. aniṭa ity eva: aśleṣīt. adhākṣīd ity arthaḥ.

SATTVĀŚLEṢE (67)

prāṇiviṣaya evāśleṣe vartamānāc chliṣyater luñi kso bhavati, nānyatra. upāśliṣaj jatu ca kāṣṭhaṁ ca. vyatyaśliṣṭa jatu ca kāṣṭhaṁ ca.

g. b. m. 77 ṆIŚRIDRUSRUKAMAḤ KARTARI CAṄ (68)

ṇyantāc chrayatyādibhyaś ca luṅi kartari caṅ bhavati. acīkarat. aśiśriyat. adudruvat. asusruvat. acakamata. kartarīti kim? akārayiṣātāṁ kaṭau Devadattena. cakāraś caṅi (V, 1, 24) iti cihnārthaḥ. ṅakāro 'deṅpratiṣedhārthaḥ.

DHEṠVER VĀ (69)

dheṭaḥ śvayateś ca luṅi vā caṅ bhavati. adadhat, adhāsīt, adhāt. aśiśviyat, aśvayīt, aśvat. kartarīty eva: adhiṣātāṁ gāvau vatsena.

ṚSṚŚĀSASUKHYĀVACO 'Ṅ (70)

etebhyo luṅy aṅ bhavati. ārat, samārata. asarat. aśiṣat. āsthat, paryāsthata. ākhyat. avocat. śāssāhacaryād ādyayor luptaśapor grahaṇam. teneha na bhavati: ārṣīt. asārṣīt.

HVĀLIPSICAḤ (71)

hvayater lipaḥ sicaś ca luṅy aṅ bhavati. ahvat. alipat. asicat.

TAṄI VĀ (72)

hvādibhyas taṅy aṅ vā bhavati. āhvata, āhvāsta. alipata, alipta. asicata, asikta.

LṚDIDDYUTĀDIPUṢYATYĀDIBHYO 'TAṄI (73)

lṛdito dyutādibhyaḥ puṣyatyādibhyaś ca luṅy ataṅy aṅ bhavati. agamat, asṛpat. vyadyutat, aśvitat. apuṣat, aśuṣat. ataṅīti kim? vyadyotiṣṭa, vyaloṭiṣṭa. śyanā nirdeśāt puṣṇāter na bhavati: apoṣīt.

IRITO VĀ (74)

iritaḥ kriyārthāl luṅy ataṅy aṅ vā bhavati. arudhat, arautsīt. ataṅīty eva: aruddha.

JṚṢVISTAMBHUMRUCUMLUCUGLUCAḤ (75)

etebhyo luṅy ataṅy aṅ vā bhavati. ajarat, ajārīt. aśvat, aśvayīt, aśiśviyat. astabhat, astambhīt. amrucat, amrocīt. amlucat, amlocīt. nyaglucat, nyaglocīt. nyagluñcīd iti gluñcer etad rūpam. nanu ca nyaglucad iti gluñcer api rūpam iṣyata eva, tathā ca gatyarthatā gamyate. anekārthā hi dhātava iti glucir api gatyartho bhaviṣyati.

CIṆ TE PADAḤ (76)

luṅi tabhūte padaś ciṇ bhavati. udapādi. ta iti kim? udapatsātām. cakāraś ciṇa (I, 1, 85) iti cihnārthaḥ. ṇakāra ādaijarthaḥ.

DĪPAJANABUDHAPŪRITĀYIPYĀYO VĀ (77)

dīpādibhyas tabhūte luṅi parataś ciṇ vā bhavati. adīpi, adīpiṣṭa. ajani, ajaniṣṭa. abodhi, abuddha. apūri, apūriṣṭa. atāyi, atāyiṣṭa. apyāyi, apyāyiṣṭa.

BHĀVĀPYAYOḤ (78)

kriyāyāṁ kriyāvyāpye cārthe luṅi te parataḥ kriyārthāc ciṇ bhavati. āsi bhavatā. akāri kaṭo bhavatā. akāri kaṭaḥ svayam eveti svayaṁśabdād atra kartā pratīyate, ciṇ punar vyāpya eva. yadā tu kartari lakāras tadā: akṛta kaṭaḥ svayam eva. tathā adohi gauḥ svayam eva, adugdha gauḥ svayam eveti. rudher api vyāpyavivakṣāyām iṣyata eva ciṇ: arodhi gaur Devadatteneti. yadā tu gor ātmana eva kartṛtvaṁ tadā: arodhi gaur ātmaneti bhavaty eva. ya eva cārtha ātmaneti sa eva cārthaḥ svayam eveti. arodhīti cokte nāśrute kartṛvācini padāntare kartṛtvaṁ gamyate. tasmād ihāpi vyāpyavivakṣāyāṁ ciṇā bhavitavyam. yadā tu kartari lakāras tadā: aruddha gauḥ svayam eveti. tadāpy ātmānam iti padāntarād vyāpyatā gamyate, svayam eveti vā vacanāt. atapta tapas ṭāpasa iti kartary eva lakāraḥ, tapaāpyād (I, 4, 75) iti taṅ. tapiś cātra karotyarthe vartate. akṛta tapas tāpasa ity arthaḥ.

NĀNOS TAPAḤ (79)

anor viśeṣyāt tapaś ciṇ na bhavati. anvavātapta pāpena karmaṇā. anor iti kim? atāpi pṛthivī rājñā.

TIṄŚITI YAG ALIḌĀŚĪRLIṄI (80) g. b. m. 102

tiṅi śiti ca bhāvāpyayor yag bhavati, liṭam āśīrliṅaṁ ca varjayitvā. āsyate Devadattena. āsyamānam[1]. gamyate grāmaḥ. gamyamānaḥ. aliḍāśīrliṅīti kim? babhūve Devadattena. bibhide kusūlaḥ. bhaviṣīṣṭa. pakṣīṣṭa odanaḥ. bhidyate kusūlaḥ svayam eveti bhidyata iti śravaṇād vyāpyatā gamyate, svayam eveti śravaṇāt kartṛtvam; kartṛtvavi-

vakṣāyāṁ tu bhinatti kusūla ātmānam iti. dugdhe gauḥ. payo muñcatīti gamyate. tathā adugdha gauḥ svayam eveti. prasnute gauḥ svayam eva, namate daṇḍaḥ svayam eveti snunamaḥ svayam (I, 4, 102) iti taṅ. avakirate hastī svayam eva, śrathnīte mālā svayam eva, grathnīte mālā svayam eva, cikīrṣate kaṭaḥ svayam eveti kirādiśranthagranthasanām āpya (I, 4, 100) iti taṅ. tasmād udumbaraḥ, sa lohitaphalaṁ[2] pacyata iti vyāpyataivātra sakriyāviśeṣaṇā vivakṣitā. kartṛtvavivakṣāyāṁ tu pacaty ātmānam iti. parivārayante kaṇṭakā vṛkṣam iti padasaṁskārakāle phalavati (I, 4, 124) iti taṅ. padāntarasaṁbandhe tu kartuḥ phalāsaṁbhavo gamyate. tathā kārayate kaṭaḥ svayam eva, corayate gauḥ svayam eva, bhūṣayate kanyā svayam eva, maṇḍayate kanyā svayam eva, śrayate daṇḍaḥ svayam eva, brūte kathā svayam eva, āhate gauḥ svayam eveti kartṛtaiva gamyate. āṅo yamahana (I, 4, 73) iti taṅ.

[1] *fehlt in* C_2 [2] C_1 lohitaṁ phalaṁ *für* lohitaphalaṁ, C_2 *om.*

TAPAS TAPAĀPYĀT (81)

tapa āpyaṁ yasya tasmāt tapater yag bhavati. tapyate tapas tāpasaḥ. tapaāpyād (I, 4, 75) iti taṅ. tapaāpyād iti kim? uttapati suvarnaṁ suvarṇakāraḥ. kartrartha ārambhaḥ.

g. b. m. 102 KARTARI ŚAP (82)

kriyārthāt tiṅi śiti ca parabhūte kartari śap bhavati. tarati. nayati. dhārayaḥ. pārayaḥ. aliḍāśīrliṅīty eva: babhūva. bhūyāt. śakāra eco 'śity ād (V, 1, 49) iti cihnārthaḥ. pakāraḥ śapśyana (V, 4, 35) iti cihnārthaḥ.

ADĀDIBHYO LUK (83)

adādibhyaḥ parasya śapo lug bhavati. atti. hanti.

HŪNĀṀ DVE CA (84)

juhotyādīnāṁ śapo lug bhavati dvitvaṁ ca. juhoti. bibheti.

CIṆAḤ (85)

ciṇaḥ parasya taśabdasya lug bhavati. udapādi. tiṅśitīty eva: akāritarām.

YAṄO BAHULAM (86)

yaṅo bahulaṁ lug bhavati. roravīti, rorūyate. kvacit tu nityam eva bhavati: loluvaḥ, popuvaḥ. kvacin na bhavati: lolūyā.

DIVĀDIBHYAḤ ŚYAN (87)

divādibhyaḥ parasya śapo viṣaye śyan bhavati. dīvyati. sīvyati.

BHRĀŚABHLĀŚABHRAMUKRAMUKLAMUTRASITRUṬILAṢO VĀ (88) g. b. m. 90

bhrāśādibhyaḥ śyan vā bhavati. bhrāśyate, bhrāśate. bhlāśyate, bhlāśate. bhramyati, bhramati. bhūvāditvān na dīrghatvam. krāmyati, krāmati. klāmyati, klāmati. trasyati, trasati. truṭyati, truṭati. laṣyati, laṣati.

YASAḤ (89)

yasaḥ śyan vā bhavati. yasyati, yasati.

SAMAḤ (90)

sama eva parād yasaḥ śyan vā bhavati. saṁyasyati, samyasati saṁa iti kim? āyasyati.

KUṢIRAJA ĀPYE (91)

kuṣe rajaś ca yad āpyaṁ tasmin neva kartari śyan bhavati. kuṣyati pādaḥ svayam eva. rajyati vastraṁ svayam eva. āpya iti kim? kuṣṇāti, rajati.

TUDĀDIBHYAḤ ŚAḤ (92)

tudādibhyaḥ śaḥ paro bhavati. tudati. nudati.

RUDHĀDĪNĀṀ ŚNAM (93)

rudhādīnām antyād acaḥ paraḥ śnam bhavati. ruṇaddhi. bhinatti.

TANĀDIBHYA UḤ (94)

tanādibhya uḥ paro bhavati. tanoti. sanoti. karoti.

SVĀDIBHYAḤ ŚNUḤ (95)

svādibhyaḥ śnuḥ paro bhavati. sunoti. sinoti.

ŚRUKṚVDHIVĀṂ ŚṚKṚDHI CA (96)

śru kṛvi dhivīty eteṣāṁ śnur bhavati, śṛ kṛ dhi ity ete cādeśā bhavanti. śṛṇoti. kṛṇoti. dhinoti.

AKṢO VĀ (97)

akṣaḥ śnuḥ paro bhavati vā. nirakṣṇoti, nirakṣati.

TANŪKṚTAU TAKṢAḤ (98)

tanūkaraṇe takṣaḥ śnur vā bhavati. nistakṣṇoti, nistakṣati. tanūkṛtāv iti kim? saṁtakṣati vāgbhiḥ.

STAMBHUSTUMBHUSKAMBHUSKUMBHUSKUBHYAḤ (99)

etebhyaḥ śnuḥ paro bhavati. stabhnoti. stubhnoti. skabhnoti. skubhnoti. skunoti.

ŚNĀḤ (100)

etebhya eva śnāḥ paro bhavati. stabhnāti. stubhnāti. skabhnāti. skubhnāti. skunāti.

KRYĀDIBHYAḤ (101)

kryādibhyaḥ śnāḥ paro bhavati. krīṇāti. prīṇāti.

HALO HAU ŚĀNAC (102)

halantād dhau parataḥ śnāviṣaye śānac paro bhavati. puṣāṇa, gṛhāṇa. hala iti kim? krīṇīhi. hāv iti kim? aśnāti.

g. b. Ende des 3. Kap.

BAHULAM (103)

bahulam ity etad adhikṛtaṁ veditavyam.

g. b. m. 138

BHĀVĀPYAYOḤ (104)

kriyāyāṁ kriyāvyāpye cārthe ity etad adhikṛtaṁ veditavyam.

TAVYĀNĪYARKELIMARAḤ (105)

tavyādayaḥ kriyārthāt pare bhāvāpyayor bahulaṁ bhavanti. kartavyam. karaṇīyam. kartavyaḥ kaṭaḥ. karaṇīyaḥ kaṭaḥ. bhidelimā māṣāḥ. bahulādhikārāt karaṇādiṣv api

bhavanti: snānīyaṁ cūrṇam. dānīyo brāhmaṇaḥ. samāvartanīyo guruḥ. pravacanīya upādhyāyaḥ. upasthānīyaḥ śiṣyaḥ. tavyasya vā svaritatvaṁ vakṣyāmaḥ.

VĀSTAVYAḤ (106)

vases tavyaḥ kartari dīrghatvaṁ ca nipātyate. vasatīti vāstavyaḥ.

YAT (107) g. b. m. 117

kriyārthād bahulaṁ bhāvāpyayor yat paro bhavati. ceyam, jeyam, bhavyam. bhavyaḥ puruṣaḥ. geyāni brāhmaṇena sāmāni. geyo brāhmaṇaḥ sāmnām. ṛhalo ṇyataṁ vakṣyati.

PUŚAKITAKICATIYATIŚASISAHIYAJAḤ (108)

pavargāntāc chakādibhyaś ca bhāvāpyayor bahulaṁ yad bhavati. japyam, labhyam. śakyam, takyam, catyam, yatyam, śasyam, sahyam, yajyam. janivadhor igupāntānāṁ ca svaraṁ vakṣyāmaḥ.

GADAMADAYAMO 'PRĀDEḤ (109) g. b. m. 119

gadādibhyaḥ prādirahitebhyo yad bhavati. gadyam, madyam, yamyam. aprāder iti kim? pragādyam, pramādyam, āyāmyam[1]. pra — parā — apa — sam — anu — ava — nir — dur — vi — āṅ — adhi — api — ni — ati — su — ud[2] — abhi — prati — pari — upa. yamo niyamārthaṁ vacanam.

[1] C_2 prayāmyam [2] C_1 ut

CARAḤ (110)

carater bhāvāpyayor yad bhavati. caryam. aprāder ity eva: abhicāryam[1].

[1] C_1 abhicāryaḥ

AGURĀV ĀṄAḤ (111)

carater āṅaḥ parād agurau yad bhavati. ācaryo deśaḥ. agurāv iti kim? ācāryaḥ.

AVADYAPAṆYAVARYĀ GARHYAVIKREYĀNIRODHEṢU (112)

avadyam iti nipātyate garhye 'rthe. anudyam anyat. paṇyam iti nipātyate vikreye 'rthe. pāṇyam anyat. varyety anirodhe gamyamāne. vṛtyānyā. strīliṅganirdeśād iha na bhavati: vāryā ṛtvijaḥ.

VAHYAṂ KARAṆAM (113)

vahyam iti nipātyate karaṇaṁ cet. vahanty aneneti vahyaṁ śakaṭam. vāhyam anyat.

ARYAḤ SVĀMIVAIŚYAYOḤ (114)

arya iti nipātyate svāmini vaiśye ca. āryo 'nyaḥ.

ṚTUMATY UPASARYĀ (115)

upasaryeti nipātyate ṛtumatī cet. upasāryānyā.

AJARYAṂ SAṂGATAM (116)

ajaryam iti kartari nipātyate saṁgataṁ cet. ajaryam āryasaṁgatam. saṁgatam iti kim? ajaritā kambalaḥ.

g. b. m. 129 VADAḤ SUPAḤ KYAP CA (117)

vadateḥ supaḥ parāt kyap bhavati, yat ca. brahmodyam, brahmavadyam. supa iti kim? vādyam. aprāder ity eva: abhivādyam.

BHUVAḤ (118)

bhavateḥ supaḥ parāt kyap bhavati. brahmabhūyaṁ gataḥ. supa ity eva: bhavyam. aprāder ity eva: prabhavyam.

BHĀVE HANAS TA CA (119)

hanteḥ supaḥ parād bhāve kyap bhavati, takāraś cāntādeśaḥ. brahmahatyā. bhāva iti kim? śvaghātyaḥ. supa ity eva: ghāto vartate. aprāder ity eva: upaghātaḥ. ṇyad api na bhavati bahulādhikārāt.

IṆSTUŚĀSUVṚÑDṚJUṢAḤ (120)

iṇādibhyaḥ kyap bhavati. ityaḥ. stutyaḥ. śiṣyaḥ. vṛtyaḥ; vṛṅas tu: vāryā ṛtvijaḥ. ādṛtyaḥ. juṣyaḥ. katham: upe-

yaḥ, avaśyastutyaḥ, āśāsyam anyat punaruktabhūtam, anivāryo gajair anyaiḥ svabhāva iva dehinām iti? bahulādhikārāt.

ṚDUPĀNTAD AKḶPICṚTAḤ (121)

ṛkāropāntāt kriyārthāt kḷpicṛtivarjitāt kyap bhavati. vṛtyam. akḷpicṛta iti kim? saṁkalpyam. vicartyam.

KHEYAM (122)

khanateḥ kyapi kheyam iti nipātyate.

BHṚÑO 'SAṀJÑĀYĀM (123)

bhṛño 'saṁjñāyāṁ kyap bhavati. bhṛtyaḥ. asaṁjñāyām iti kim? bhāryā. nanu ca saṁjñāyām api striyāṁ kyab asti? na tasya bhāve vidhānāt.

SAMO VĀ (124)

saṁpūrvād bhṛñaḥ kyap bhavati vā. saṁbhṛtyaḥ, saṁbhāryaḥ.

KṚVṚṢIMṚJIŚAṀSIDUHIGUHAḤ (125)

kṛñādibhyaḥ kyap bhavati vā. kṛtyam, kāryam. vṛṣyam, varṣyam. mṛjyam, mārgyam. śasyam, śaṁsyam. duhyam, dohyam. guhyam, gohyam.

RĀJASŪYARUCYAKṚṢṬAPACYĀVYATHYĀḤ (126)

ete śabdā nipātyante. rājñā sotavyo rājasūyaḥ. kathaṁ sūryaḥ? suraśabdāt svārthiko ṇyat. athavā sūryāgastyayor (V, 3, 153) iti nipātanāt. mṛṣāpūrvād vadateḥ kyap siddha eva: mṛṣodyam. pakṣe na bhaviṣyati bahulādhikārāt. rocata iti rucyaḥ. kṛṣṭe pacyanta iti kṛṣṭapacyāḥ śālayaḥ. na vyathate, avyathyaḥ.

KUPYĀJYABHIDYODDHYASIDHYAYUGYĀNI NĀMNI (127)

etāni śabdarūpāṇi saṁjñāyāṁ nipātyante. kupyam, dhanam. ājyam, ghṛtam. Bhidyo nāma nadaḥ. evam Uddhyaḥ. sidhyaḥ. kathaṁ puṣyaḥ? tiṣyapuṣyayor (V, 3, 154) iti nipātanāt. yugyam, yānam. anyatra: gopyam, āgyam, bhedyam, ujjhyam, sedhanaṁ sedhyam, yogyam.

JITYĀVIPŪYAVINĪYA HALIMUÑJAKALKEṢU (128)

jityādayo halyādiṣv artheṣu nipātyante. jityā haliḥ; jeyam anyat. vipūyo muñjaḥ; vipāvyam anyat. vinīyaḥ kalkaḥ; vineyam anyat.

PADĀSVAIRIPAKṢYABĀHYĀSU GRAHAḤ (129)

padādiṣv artheṣu grahaḥ kyap bhavati. pragṛhyaṁ padam, yad aci na saṁdhīyate. avagṛhyaṁ padam, yasyāvagrahaḥ kriyate. asvairiṣu: gṛhyakā ime. avaruddhakā ity arthaḥ. pakṣyeṣu: Arjunagṛhyaḥ. bāhyāyām: grāmagṛhyā strī. grāhyam anyat.

g. b. m. 138 ṚHALO ṆYAT (130)

ṛvarṇāntād dhalantāc ca kriyārthāṇ ṇyad bhavati. kāryam, hāryam. pākyam, vākyam.

PĀṆISAMAVĀBHYĀṀ SṚJAḤ (131)

pāṇipūrvāt samavapūrvāc ca sṛjater ṇyad bhavati. pāṇisargyā rajjuḥ. samavasargyā. pāṇisamavābhyām iti kim? sṛjyam.

OR ĀVAŚYAKE (132)

uvarṇāntād avaśyaṁbhāve gamyamāne ṇyad bhavati. lāvyam. avaśyaṁlāvyam. lavyam anyat.

ĀSUYUVAPIRAPILAPITRAPICAMIDABHAḤ (133)

āṅpūrvāt sunoter yautyādibhyaś ca ṇyad bhavati. āsāvyam, yāvyam, vāpyam, rāpyam, abhilāpyam, apatrāpyam, ācāmyam, avadābhyam.

AMĀVASO VĀ (134)

amāpūrvād vasater ṇyad bhavati vā. saha vasato 'syāṁ candrārkāv ity amāvāsyā, amāvasyā. ṇyatā mukte yad bhavati. anau vasa iti pratiṣedhān nādyudāttatvaṁ bhavati.

PRAṆĀYYO 'SAṀMATE (135)

praṇāyya iti nipātyate 'saṁmataś cet. praṇāyyaś cauraḥ. asaṁmata iti kim? praṇeyaḥ sādhuḥ. kathaṁ tad etat:

jyeṣṭhāya putrāya pitā brahma brūyāt praṇāyyāyāntevāsine ceti[1]? bahulādhikārāt.

[1] C_2 praṇāyyāya cāntevāsina iti

DHĀYYĀPĀYYĀNĀYYASĀṂNĀYYANIKĀYYĀ NAMNI (136)

dhāyyādayaḥ śabdāḥ saṁjñāyāṁ nipātyante. dhāyyā sāmidhenī. tato 'nyatrāpi rūḍhyā vartate: dhāyyāḥ śaṁsanti. dheyam anyat. pāyyaṁ mānam. peyam anyat. ānāyyo dakṣiṇāgniḥ. yo hi gārhapatyād ānīya praṇīyate. āneyo 'nyaḥ. sāṁnāyyaṁ havir viśiṣṭam eva. saṁneyam anyat. nikāyyo nivāsaḥ. niceyo 'nyaḥ.

KRATAU KUṆḌAPĀYYASAṀCĀYYAU (137)

kratāv abhidheya etau śabdau nipātyete. kuṇḍaiḥ pīyate somo 'smin kuṇḍapāyyaḥ kratuḥ. nipātanād ādyudāttatvam. saṁcīyate somo 'smin niti saṁcāyyaḥ kratuḥ.

AGNAU CITYOPACĀYYAPARICĀYYĀḤ (138)

cityādayo 'gniviṣaye nipātyante. cityo 'gniḥ. cayanaṁ cityā cinoteḥ kyab antodāttatvaṁ ca. agneś cityā, agnicityā. upacīyate, upacāyyo 'gniḥ. paricīyate, paricāyyaḥ. samūhya ity ūhinā siddham, tasyāpi vahyarthe kvacit prayogāt. saṁvāhya iti cāgnau bhavaty eva.

KARTARI ṆVULTṚJACAḤ (139)

kartari kārake kriyārthāt pare ṇvultṛjaco bhavanti. pācakaḥ, paktā, pacaḥ. bahulam ity eva: pādābhyāṁ hriyate, pādahārakaḥ. gale cupyate[1], galecopakaḥ. śvapaco jārabhara ity aṇviṣaye 'py aj bhavati bahulādhikārāt. kathaṁ nadī carī bhaṣī plavī corī gāhī sūdī devīti? gaurādiṣu paṭhitavyāḥ. kartarīty adhikāraḥ prāk supvidheḥ.

g. b. Ende des 1. Buches

[1] *so* (*nicht* copyate) *beide Hss.*

NANDIGRAHĀDIBHYO LYUṆINĪ (140)

nandyādibhyo grahādibhyaś ca kartari lyuṇinī parau bhavataḥ. nandivāsimadidūṣisādhiśobhivardhirocibhyo ṇyantebhyaḥ saṁjñāyām: nandayatīti nandanaḥ — evaṁ vāsanaḥ — madanaḥ — dūṣaṇaḥ — sādhanaḥ — śobhanaḥ — vardha-

naḥ — rocanaḥ[1]. sahitapidamaḥ saṁjñāyām aṇyantāt: sahanaḥ — tapanaḥ — Damanaḥ. jalpanaḥ — darpaṇaḥ — ramaṇaḥ — saṁkrandanaḥ — saṁharṣaṇaḥ — saṁkarṣaṇaḥ — durdharṣaṇaḥ[2] — Janārdanaḥ — Madhusūdanaḥ — pavanaḥ — lavaṇaḥ, nipātanāṇ ṇatvam — vibhīṣaṇaḥ — cittavināśanaḥ — kuladamanaḥ. vyāpyapūrvāṇām aṇviṣaye 'pi bhavati. gṛhṇātīti grāhī — sthāyī — nirakṣī — niśrāvī — yācivrajavadavasāṁ nañpūrvāṇām: ayācī — avrājī — avādī — avāsī. acām acittakartṛkāṇām[3]: akārī gharmasya bālātapaḥ. Viṣāyī, Viṣayīti deśe — abhibhavī, abhibhāvīti[4] bhūte — paribhavī, paribhāvīti pakṣe hrasvatvaṁ nipātanāt. katham: utsābhī, uddāsī, udbhāsī, saṁmardī, niveśīti[5]? ata ininā siddham. evam avyāhārī, aparādhī, uparodhī.

[1] roci *und* rocanaḥ *fehlt in* C$_2$ [2] durdharṣaṇaḥ, *das in allen andern* Gaṇapāṭhas *fehlt, dürfte nur durch einen lapsus calami* Candragomins *hierher geraten sein;* cf. I, 3, 106. C$_2$ *fügt auch noch* durmarṣaṇaḥ *bei.* [3] C$_2$ acittavatkartṛṇām [4] *beide Hss.* avibhavī, avibhāvīti [5] niveśī *auch bei* Hemacandra *und* Vardhamāna (4ō8)

JÑĀKṚPRĪGUPĀNTĀT KAḤ (141)

jānāteḥ kirateḥ prīṇāter igupāntāc ca kartari kaḥ paro bhavati. jānātīti jñaḥ. utkiraḥ. priyaḥ. vikṣipaḥ. bahulam ity eva: vikṣeptā, vikṣepakaḥ. devaḥ. prasevaḥ. meṣaḥ.

ĀTAḤ PRĀDIBHYAḤ (142)

ākārāntāt kriyārthāt prādibhyaḥ parāt ko bhavati. prasthaḥ. traiṅ pālane (Dhātup. I, 484) ity asya sutraḥ. suglaḥ.

PĀGHRĀDHMĀDHEṬDṚŚAḤ ŚAḤ (143)

pādibhyaḥ paraḥ śo bhavati. utpibaḥ. ghrādisāhacaryāt pibater grahaṇam. ujjighraḥ. bahulādhikārād vyāghra iti ko bhavati. vidhamaḥ. uddhayaḥ paśyaḥ, vipaśyaḥ, utpaśyaḥ.

DHĀRIPĀRIVEDYUDEJICETISĀTISĀHIVINDO 'PRĀDEḤ (144)

dhāryādibhyo vindateś ca prādirahitebhyaḥ śo bhavati. dhārayaḥ, pārayaḥ, vedayaḥ, udejayaḥ, cetayaḥ, sātayaḥ,

sāhayaḥ; vindaḥ, Govindaḥ, aravindaḥ. aprāder iti kim? pravedakaḥ.

LIPO NEŚ CA (145)

limpateḥ prādirahitān neś ca parāt śo bhavati. limpaḥ. Nilimpā nāma devāḥ. kathaṁ dado dadha iti? dadadadhor acā siddham. svaraviśeṣam aṣṭame vakṣyāmaḥ.

JVALĀDIBHYO ṆO VĀ (146)

jvala dīptāv (Dhātup. I, 561) ity evamādibhyo ṇaḥ paro vā bhavati. jvālaḥ, jvalaḥ. cālaḥ, calaḥ. kasaparyantā jvalādayo vṛtkaraṇāt.

ŚYĀDIṆVYADHAŚVASATANAḤ (147)

śyāyater ākārāntebhya iṇādibhyaś ca ṇo bhavati. avaśyāyaḥ. kabādhanārthaṁ śyāgrahaṇam. dāyaḥ, dhāyaḥ. pratyāyaḥ, vyādhaḥ, śvāsaḥ, avatānaḥ. lehaḥ, śleṣa ity acā siddham.

ASAMAḤ SROḤ (148)

āṅaḥ samaś ca parāt sravater ṇo bhavati. āsrāvaḥ, saṁsrāvaḥ. katham āsravaḥ? bahulādhikārāt. āsama iti kim? parisravaḥ.

HṚSO 'VĀT (149)

hṛ sā ity etābhyām avāt parābhyāṁ ṇo bhavati. avahāraḥ, avasāyaḥ. avād iti kim? Haraḥ.

DUNYO 'PRĀDEḤ (150)

dunoter nayateś ca prādirahitāṇ ṇo bhavati. dāvaḥ, nāyaḥ. aprāder iti kim? pradavaḥ, praṇayaḥ. bahulādhikārād vanadavaḥ.

BHUVO VĀ (151)

bhavater ṇo vā bhavati. bhāvaḥ, bhavaḥ.

GRAHAḤ (152)

asmāṇ ṇo vā bhavati. grāho jalacaraḥ. grahaḥ sūryādiḥ.

GEHE KAḤ (153)

gehe 'bhidheye grahaḥ ko bhavati. gṛham, gṛhāḥ.

GAS THAKAN (154)

gāyates thakan bhavati. gāthakaḥ.

ṆYUT (155)

gāyateḥ paro ṇyud bhavati. gāyanaḥ, gāyanī.

HO VṚĪHIKĀLAYOḤ (156)

jahāter vrīhau kāle ca ṇyud bhavati. hāyanā nāma vrīhayaḥ. hāyanaḥ saṁvatsaraḥ. vrīhikālayor iti kim? hātā.

NṚTIKHANIRAJAḤ ŚILPINI ṢVUN (157)

nṛtyādibhyaḥ śilpini kartari ṣvun bhavati. nartakaḥ, khanakaḥ, rajakaḥ. uccāraṇād anunāsikalopaḥ. ṣakāro ṅīṣarthaḥ: nartakī, khanakī, rajakī.

PRUSṚLVO VUN (158)

pru sṛ lū ity etebhyaḥ śilpini vun bhavati. pravakaḥ, sarakaḥ, lavakaḥ. yasya tu na tac chilpam, protā sa bhavati.

ĀŚIṢI (159)

āśaṁsāyāṁ gamyamānāyāṁ kriyārthād vun bhavati. jīvatāt, Jīvakaḥ. nandatāt, Nandakaḥ.

Cāndre vyākaraṇe prathamasyādhyāyasya prathamaḥ pādaḥ samāptaḥ.

VYĀPYĀD AṆ (1) g. b. m. 65

kriyayā yad vyāpyaṁ tataḥ parāt kriyārthād aṇ bhavati. kumbhaṁ karoti, kumbhakāraḥ. kāṇḍalāvaḥ. vedādhyāyaḥ. bahulādhikārād iha na bhavati: ādityaṁ paśyati. Himavantaṁ śṛṇoti. grāmaṁ gacchati. katham: māṁsaśīlā, māṁsakāmā, māṁsabhakṣā, kalyāṇācārā, kalyāṇapratīkṣā, duḥkhakṣameti? māṁse śīlam asyāḥ, māṁsaśīlā. evaṁ sarvatra yojyam. yady evam ambho 'bhigamo 'syā ambho'bhigameti prāpnoti, ambho-'bhigāmīti ceṣyate. na bhaviṣyati samāsaprakaraṇe 'pi bahulādhikārāt.

ĀTO 'PRĀDEḤ KAḤ (2)

ākārāntāt prādirahitāt ko bhavati. godaḥ, kambaladaḥ. aprāder iti kim? vaḍavāsaṁdāyaḥ. bahulam ity eva: svargahvāyaḥ, tantravāyaḥ[1], dhānyamāyaḥ, godāyo vrajatīti. saprāder api kvacid bhavati: prapāpradaḥ, pathiprajñaḥ, gosaṁkhyaḥ. pūrvaka evāyaṁ kaḥ. aṇ tu na sarvatrety uktam.

[1] *so beide Hss.*

SUPAḤ (3) g. b. m. 65

subantāt parād ākārāntāt kriyārthāt ko bhavati. kacchena pibati, kacchapaḥ. dvābhyāṁ pibati, dvipaḥ. pādapaḥ. same tiṣṭhati, samasthaḥ. viṣamasthaḥ. tundaṁ parimārṣṭi, tundaparimṛjaḥ. pūrvaka eva cāyaṁ kaḥ; alasa evocyate. evaṁ śokam apanudatīti śokāpanudaḥ; putro jātaḥ, ānandakara evocyate. anyatra tundaparimārjaḥ, śokāpanodaḥ. evaṁ mūlāni vibhujatīti mūlavibhujo rathaḥ. nakhamucāni dhanūṁṣi. kākaguhās tilāḥ. aṁśaṁ haratīti śvapacādivad ac: aṁśaharaḥ. pūrvavad aṇabhāvaḥ. udyamane tu dṛśyate bhārahāraḥ. evaṁ kavacaharaḥ kṣatriyakumāraḥ. evaṁ tācchīlye puṣpāhara iti. tathā: pūjārhā brāhmaṇī. stamberamo hastī. karṇejapaḥ sūcakaḥ. saptamyā bahulam (V, 2, 11) ity aluk. śaktigrahaḥ,

lāṅgalagrahaḥ, aṅkuśagrahaḥ, yaṣṭigrahaḥ, tomaragrahaḥ, ghaṭagrahaḥ, ghaṭīgrahaḥ, dhanurgraha iti sarvam acā siddham. evaṁ sūtragraha iti dhāraṇe; anyatra sūtragrāhaḥ. saṁjñāyām api: śaṁ karoti, śaṁkarā. khe śete, khaśayaḥ. pārśvena śete, pārśvaśayaḥ. uttānaḥ śete, uttānaśayaḥ. digdhasahaśaya iti samāsadvayam. kiṁkarā, yatkarā, tatkarā, bahukareti pūrvavad evāc.

CAREṢ ṬAḤ (4)

supaḥ parāc carateṣ ṭo bhavati. Kuruṣu carati, Kurucaraḥ. Kurucarī. bhikṣāṁ carati, bhikṣācaraḥ. senayā carati, senācaraḥ. ādāyacaraḥ. bahulādhikārād iha na bhavati: Kurūṁś caratīti.

PURO'GRATO'GREBHYAḤ SARTEḤ (5)

puras agratas agre ity etebhyaḥ parāt sarteṣ ṭo bhavati. puraḥsaraḥ, puraḥsarī. agrataḥsaraḥ, agrataḥsarī. agresaraḥ, agresarī. nipātanād aluk, asaṁkhyam ekārāntaṁ vā.

PŪRVĀT KARTUḤ (6)

pūrvaśabdāt kartṛvācinaḥ parāt sarteṣ ṭo bhavati. pūrvaḥ sartā, pūrvasaraḥ. pūrvasarī. kartur iti kim? pūrvaṁ sarati, pūrvasāraḥ.

KṚÑO HETUŚĪLĀNULOMEṢU (7)

supaḥ parāt karoter hetau kartari śīle vā gamyamāne 'nulome vā kartari ṭo bhavati. pratītaśaktikaṁ kāraṇaṁ hetuḥ. vidyā yaśaskarī. kanyā śokakarī. dhanaṁ kulakaraṁ. śīlaṁ prakṛtiḥ. śrāddhakaraḥ. anulomo 'nukūlaḥ. vacanakaraḥ. evam: divākaraḥ, divasakaraḥ, dinakaraḥ, niśākaraḥ, rajanīkaraḥ, kṣapākaraḥ, vibhākaraḥ, prabhākaraḥ; bhāskaraḥ, kaskāditvāt sakāraḥ; kārakaraḥ, antakaraḥ, anantakaraḥ, ādikaraḥ, bahukaraḥ, nāndīkaraḥ, kiṁkaraḥ, lipikaraḥ, libiṅkaraḥ, balikaraḥ, bhaktikaraḥ, kartṛkaraḥ, citrakaraḥ, kṣetrakaraḥ, ekakaraḥ, jaṅghākaraḥ, bāhukaraḥ, ahaskaraḥ, yatkaraḥ, tatkaraḥ, dhanuṣkaraḥ, aruṣkaraḥ, karmakaraḥ, ghaṭīkara ityādi. hetvādiṣv iti kim? kumbhakāraḥ, karmakāraḥ, śabdakāraḥ, ślokakāraḥ, kalahakāraḥ, gāthākāraḥ, vairakāraḥ,

cāṭukāraḥ, sūtrakāraḥ, mantrakāraḥ, padakāraḥ, kramakāraḥ. kumbhādikaraṇaśīleṣu tu bahulādhikārān na bhaviṣyati.

STAMBAŚAKṚDBHYĀṀ VRĪHIVATSAYOR IN (8)

stambaśakṛdbhyāṁ parāt karoter vrīhivatsayor arthayor in bhavati. nakāra ādyudāttārthaḥ. stambakarir vrīhiḥ. śakṛtkarir vatsaḥ. vrīhivatsayor iti kim? stambakāraḥ, śakṛtkāraḥ.

HṚÑO DṚTINĀTHĀT PAŚAU (9)

harater dṛtināthābhyāṁ parāt paśau kartari in bhavati. dṛtihariḥ paśuḥ. nāthahariḥ[1]. paśāv iti kim? dṛtihāraḥ, nāthahāraḥ.

[1] C_2 nāthaharir aśvaḥ

PHALEGRAHIR ĀTMAṀBHARIḤ KUKṢIṀBHARIḤ (10)

ete śabdā nipātyante. phalāni gṛhṇāti, phalegrahiḥ. ātmānam eva bibharti, ātmaṁbhariḥ. kukṣim eva bibharti, kukṣiṁbhariḥ.

EJEḤ KHAŚ (11) g. b. m. 26

ejayateḥ supaḥ parāt khaś bhavati. khakāraḥ khiti sasaṁkhyasya (V, 2, 75) iti viśeṣaṇārthaḥ. aṅgamejayaḥ, Janamejayaḥ.

ŚUNĪSTANĀD DHEṬAḤ (12)

śunīstanābhyāṁ parād dheṭaḥ khaś bhavati. śunindhayaḥ, śunindhayī. stanandhayaḥ, stanandhayī. prakṛtāv ānarthakyāṭ ṭakāro ṇībartho vijñāyate.

NĀSIKĀNĀḌĪMUṢṬIGHAṬĪKHARĪBHYAḤ (13)

etebhyaḥ parād dheṭaḥ khaś bhavati. nāsikandhayaḥ, nāḍindhayaḥ, muṣṭindhayaḥ, ghaṭindhayaḥ, kharindhayaḥ.

DHMAḤ PĀṆYĀDIBHYAŚ CA (14)

dhamater nāsikādibhyaḥ pāṇyādibhyaś ca parāt khaś bhavati. nāsikandhamaḥ, nāḍindhamaḥ, muṣṭindhamaḥ, ghaṭindhamaḥ, kharindhamaḥ. pāṇindhamaḥ, karandhamaḥ, vātandhama ityādi.

KŪLĀD UDO RUJIVAHAḤ (15)

kūlapūrvād udaḥ parābhyāṁ rujivahibhyāṁ khaś bhavati. kūlamudrujaḥ, kūlamudvahaḥ.

VAHĀBHRĀL LIHAḤ (16)

vahābhrābhyāṁ parāl lihaḥ khaś bhavati. vahaṁliho gauḥ. abhraṁliho vāyuḥ.

PARIMĀṆĀT PACAḤ (17)

parimāṇārthāt parāt pacateḥ khaś bhavati. drohaṁpacā sthālī. khāriṁpacaḥ kaṭāhaḥ.

MITANAKHĀT (18)

mitanakhābhyāṁ parāt pacateḥ khaś bhavati. mitaṁpacā brāhmaṇī. nakhaṁpacā yavāgūḥ.

VIDHVARUSTILĀT TUDAḤ (19)

vidhvādipūrvāt tudateḥ khaś bhavati. vidhuntudaḥ, aruntudaḥ, tilantudaḥ.

VĀTAMAJAŚARDHAṀJAHERAṀMADAPARANTA-PADVIṢANTAPABHAGANDARAPURANDARĀḤ (20)

ete śabdā nipātyante. vātam ajantīti vātamajā mṛgāḥ. śardhaṁ jahati, śardhaṁjahā māṣāḥ. irayā mādyati, iraṁmadaḥ. paraṁ tāpayati, parantapaḥ. dviṣantaṁ tāpayati, dviṣantapaḥ. bhagaṁ dārayati, bhagandaraḥ. puraṁ dārayati, purandaraḥ.

UGRĀSŪRYĀD DṚŚAḤ (21)

ugrāsūryābhyāṁ parād dṛśaḥ khaś bhavati. ugraṁ paśyati, ugraṁpaśyaḥ. sūryaṁ na paśyanti, asūryaṁpaśyāni mukhāni. dṛśinā saṁbaddhasya nañaḥ sūryeṇa sahaikārthyaṁ gamakatvāt.

LALĀṬĀT TAPAḤ (22)

lalāṭāt parāt tapateḥ khaś bhavati. latāṭantapaḥ. sūryādiḥ.

PRIYAVAŚĀD VADAḤ (23)

priyavaśābhyāṁ parād vadaḥ khaś bhavati. priyaṁvadaḥ, vaśaṁvadaḥ.

VĀCAṀYAMO VRATE (24)

vācaṁyama iti nipātyate vrate gamyamāne. vāgyāmo 'nyatra.

SARVĀT SAHAḤ (25)

sarvaśabdāt parāt sahateḥ khaś bhavati. sarvaṁsahaḥ.

KŪLĀBHRAKARĪṢĀC CA KAṢAḤ (26)

kūlādibhyaḥ sarvāc ca parāt kaṣateḥ khaś bhavati. kūlaṁkaṣā nadī. abhraṁkaṣo giriḥ. karīṣaṁkaṣā vātyā. sarvaṁkaṣaḥ khalaḥ.

MEGHARTIBHAYĀT KṚÑAḤ KHAḤ (27) g. b. m. 33

meghādibhyaḥ parāt karoteḥ kho bhavati. meghaṁkaraḥ, ṛtiṁkaraḥ, bhayaṁkaraḥ. kaṭham abhayaṁkaraḥ? bhayena subantasya tadantavidhiḥ.

KṢEMAPRIYAMADRĀD AṆ CA (28)

kṣemādibhyaḥ parāt karoteḥ kho bhavati, aṇ ca. kṣemaṁkaraḥ, kṣemakāraḥ. priyaṁkaraḥ, priyakāraḥ. madraṁkaraḥ, madrakāraḥ. aṇgrahaṇaṁ hetvādiṣu ṭapratiṣedhārtham.

ĀŚITĀD BHUVO BHĀVAKARAṆAYOḤ (29)

āśitaśabdāt parād bhavater bhāve karaṇe ca kho bhavati. duḥkham āśitaṁbhavam. alam āśitaṁbhava odanaḥ.

BHṚVṚTṚJISAHITAPIDAMO NĀMNI (30)

ebhyaḥ saṁjñāyāṁ kho bhavati. viśvaṁbharā vasudhā. patiṁvarā kanyā. rathantaraṁ sāma. śatruṁjayaḥ. śatruṁsahaḥ. śatruntapaḥ. arindamaḥ.

DHĀRER DHAR CA (31)

dhārayateḥ supaḥ parāt kho bhavati, dharādeśaś ca. vasundharā.

GAMAḤ (32)

supaḥ parād gamaḥ kho bhavati. Sutaṁgamaḥ, bhujaṁgamaḥ, mitaṁgamā hastinī, pūrvaṁgamāḥ panthānaḥ, hṛdayaṁgamā vācaḥ.

VIHĀYASO VIHA CA (33)

vihāyasaḥ parād gamaḥ kho bhavati, viha ity ayaṁ cādeśaḥ. vihaṁgamaḥ.

KHAḌ (34)

supaḥ parād gamaḥ khaḍ bhavati. turaṁgaḥ, bhujaṁgaḥ, pravaṁgaḥ, plavaṁgaḥ. vihāyaso viha cety eva: vihaṁgaḥ.

ḌAḤ (35)

supaḥ parād gamer ḍo bhavati. bhujagaḥ, turagaḥ, pravagaḥ, plavagaḥ, patagaḥ, antagaḥ, atyantagaḥ, adhvagaḥ, dūragaḥ, pāragaḥ, sarvagaḥ, anantagaḥ, sarvatragaḥ, pannagaḥ, grāmagaḥ, gurutalpagaḥ, sugaḥ, durgaḥ, nirgo deśaḥ. vihāyaso viha cety eva: vihagaḥ.

URAGAḤ (36)

ayaṁ śabdo nipātyate. urasā gacchati, uragaḥ.

HANAḤ (37)

supaḥ parād dhanter ḍo bhavati. kleśam apahantīti kleśāpahaḥ. timim vadhyāt, timihaḥ. tamo'pahaḥ. duḥkhāpahaḥ. paṭahaḥ. kathaṁ dārvāghāṭaḥ? ghaṭater bhaviṣyati. evaṁ cārvāghāṭaḥ, varṇasaṁghāṭaḥ. cārv āhantīti cārvāghātaḥ. evaṁ varṇasaṁghātaḥ. dārvāghāto'pi tarhi prāpnoti? asaṁjñāyām iṣyata eva.

ŚĪRṢAKUMĀRĀṆ ṆINIḤ (38)

śīrṣakumārābhyāṁ parād dhanter ṇinir bhavati. śīrṣaghātī, kumāraghātī.

ṬAK (39)

supaḥ parād dhanter bahulaṁ ṭag bhavati. jāyāghnas tilakālakaḥ. patighnī pāṇilekhā[1]. jāyāghno brāhmaṇaḥ. pa-

tighnī vṛṣalī[2]. śleṣmaghnaṁ trikaṭukam. pittaghnaṁ ghṛtam. vātaghnaṁ tailam. kṛtaghnaḥ khalaḥ. śatrughnaḥ śūraḥ. goghno 'tithir iti bahulādhikārāt saṁpradāne 'pi.

[1] C_2 pāṇirekhā [2] C_1 brāhmaṇī

ŚAKTAU HASTIKAPĀṬĀT (40)

śaktau gamyamānāyāṁ hastikapāṭābhyāṁ parād dhanteṣ ṭag bhavati. hastighnaḥ, kapāṭaghnaḥ. śaktāv iti kim? hastighātaḥ, kapāṭaghātaḥ. hastikapāṭād iti kim? cauraghātaḥ.

NAGARĀD AHASTINI (41)

nagarāt parād dhanter ahastini kartari ṭag bhavati. nagaraghno 'gniḥ. ahastinīti kim? nagaraghāto hastī.

PĀṆIGHATĀḌAGHAU ŚILPINI (42)

etau śabdau śilpini kartari nipātyete. pāṇibhyāṁ hanti pāṇiṁ vā hanti, pāṇighaḥ. tāḍaṁ hanti, tāḍaghaḥ. śilpinīti kim? pāṇighātaḥ, tāḍaghātaḥ.

RĀJAGHAḤ (43)

ayaṁ śabdo nipātyate. rājānaṁ hanti, rājaghaḥ.

GAḤ (44)

supaḥ parād gāyateṣ ṭag bhavati. vaktragaḥ, vaktragī. sāmagaḥ, sāmagī. bahulam ity eva: sāmasaṁgāyaḥ.

ŚĪDHUSURĀT PIBAḤ (45)

śīdhusurāpūrvāt pibādeśasaṁbandhinaḥ pā pāne (Dhātup. I, 274) ity etasmāṭ ṭag bhavati. śīdhupaḥ, śīdhupī. surāpaḥ, surāpī. śīdhusurād iti kim? kṣīrapā. piba iti kim? surāṁ pāti, surāpā. kathaṁ saṁjñāyāṁ Surāpā Surāpīti? tatra vyutpattyarthatvāt kriyāyāḥ dvayam api bhaviṣyati.

SUBHAGĀḌHYASTHŪLAPALITANAGNĀNDHAPRIYĀD ACVER BHUVAḤ KHIṢṆUCKHUKAÑAU (46)

subhagādibhyo 'cvyantebhyaś cvisādṛśyāc cvyarthe vartamānebhyaḥ parād bhavateḥ kartari khiṣṇuckhukañau bhavataḥ. subhagaṁbhaviṣṇuḥ, subhagaṁbhāvukaḥ. āḍhyaṁbhaviṣṇuḥ,

āḍhyaṁbhāvukaḥ. sthūlaṁbhaviṣṇuḥ, sthūlaṁbhāvukaḥ. palitaṁbhaviṣṇuḥ, palitaṁbhāvukaḥ. nagnaṁbhaviṣṇuḥ, nagnaṁbhāvukaḥ. andhaṁbhaviṣṇuḥ, andhaṁbhāvukaḥ. priyaṁbhaviṣṇuḥ, priyaṁbhāvukaḥ. acver iti kim? āḍhyībhavitā. svāḍhyaṁbhaviṣṇur ityādi tadantavidhinā siddham.

KṚÑAḤ KARAṆE KHYUN (47)

subhagādibhyo 'cvyantebhyaś cvisādṛśyāc cvyarthe vartamānebhyaḥ parāt karoteḥ karaṇe kārake khyun bhavati. subhagaṁkaraṇam, āḍhyaṁkaraṇam, svāḍhyaṁkaraṇam, sthūlaṁkaraṇam, palitaṁkaraṇam, nagnaṁkaraṇam, andhaṁkaraṇam, priyaṁkaraṇam.

SPṚŚO 'NUDAKĀT KVIN (48)

spṛśer anudakāt parāt kvin bhavati. ghṛtaṁ spṛśatīti ghṛtaspṛk. mantrena spṛśatīti mantraspṛk. anudakād iti kim? udakasparśaḥ. kakāro 'deśabhāvārthaḥ. nakāraḥ kvina (VI, 3, 60) iti cihnārthaḥ, ikāro ver anaca (V, 1, 64) iti.

DADHṚGUṢṆIKKRUÑCAḤ (49)

ete śabdāḥ kvinantā nipātyante. dhṛṣer dvitvam antodāttatvaṁ ca: dadhṛk. utpūrvasya snihes takāralopaḥ ṣatvaṁ ca: uṣṇik. kruñcer anunāsikalopābhāvaḥ: kruṅ. ṛtvik srag dig iti nipātanāt siddham: ṛtvigbhyaḥ (IV, 1, 151), srajo viniḥ (IV, 2, 137), digādibhya (III, 3, 17) iti nipātanāt.

AÑCUYUJAḤ (50)

añcuyujibhyāṁ kvin bhavati. pratyaṅ, yuṅ.

SAMĀNĀNYATYADĀDER UPAMĀNĀD VYĀPYE DṚŚAḤ KSAKAÑAU CA (51)

samānānyābhyāṁ tyadādibhyaś copamānebhyaḥ parād dṛśer vyāpye ksakañau bhavataḥ, kviṁś ca. samāna iva dṛśyate: sadṛkṣaḥ, sadṛśaḥ, sadṛk. anyādṛkṣaḥ, anyādṛśaḥ, anyādṛk. tyādṛkṣaḥ, tyādṛśaḥ, tyādṛk. tādṛkṣaḥ, tādṛśaḥ, tādṛk. samānānyatyadāder iti kim? vṛkṣa iva dṛśyate. upamānād iti kim? sa dṛśyate. vyāpya iti kim? sa iva paśyati nakāraḥ kañkvarapkhyuna (II, 3, 17) iti viśeṣaṇārthaḥ.

BHAJO ṆVIḤ (52)

bhajaḥ supaḥ parāṇ ṇviḥ paro bhavati. ardhabhāk, pādabhāk.

KVIPVIJMANINKVANIPVANIPAḤ (53)

kvip vic manin kvanip vanip ity ete kriyārthāt pare bahulaṁ bhavanti. ukhāsrat, parṇadhvat, vediṣat, aṇḍasūḥ, dviṭ, pradviṭ, mitradviṭ, mitradhruk, godhuk, aśvayuk, vedavit, kāṣṭhabhit, rajjucchit, gojit, grāmaṇīḥ, agranīḥ, senānīḥ, samrāṭ, virāṭ, vibhrāṭ, sasyāt, kravyāt. bahulādhikārād annādaḥ, kravyādaḥ. vic: reṭ. manin: sudāmā. kvanip: sudhīvā. vanip: bhūridāvā. ikāro ver anaca (V, 1, 64) iti cihnārthaḥ[1].

[1] *der Satz* ikāro ver *fehlt in* C1

DUHO DUGHAḤ (54)

duhaḥ supaḥ parād dughaḥ paro[1] bhavati. kāmadughā dhenuḥ. bahulādhikārāt kāmadhuk.

[1] *so beide Hss.* (lapsus *für* dugha ādeśo)

ĀVAŚYAKE ṆINIḤ (55) g. b. m. 64

avaśyaṁbhāve gamyamāne kriyārthāṇ ṇinir bhavati. avaśyaṁdāyī. śataṁ dāyī.

AJĀTEḤ ŚĪLĀBHĪKṢṆYAYOḤ (56)

ajātivācinaḥ supaḥ parāt kriyārthāc chīlābhīkṣṇyayor gamyamānayor ṇinir bhavati. uṣṇabhojī. kṣīrapāyina Uśīnarāḥ. udāsārī. pratyāsārī. ajāter iti kim? brāhmaṇān āmantrayitā.

SĀDHOḤ (57)

sādhuśabdāt parāt kriyārthāṇ ṇinir bhavati. sādhukārī, sādhudāyī. kathaṁ brahmavādī? brahmaṇo vādaḥ, brahmavādaḥ, so 'syāstīti brahmavādī.

KARTUR UPAMĀNĀT (58)

kartṛvācina upamānārthāt parāt kriyārthāṇ ṇinir bhavati. uṣṭra iva krośati, uṣṭrakrośī. kartur iti kim? śālīn iva kodravān bhuṅkte. upamānād iti kim? uṣṭraḥ krośati.

VRATE (59)

supaḥ parāt kriyārthād vrate gamyamāne ṇinir bhavati. aśrāddhabhojī. arthitvāt pravṛttau niyamaḥ. sati bhojane 'śrāddham eva bhuṅkte na śrāddham iti.

MANAḤ (60)

manyateḥ supaḥ parāṇ ṇinir bhavati. paṭumānī.

ĀTMANI KHAŚ CA (61)

ātmaviṣayān manyateḥ supaḥ parāt khaś bhavati, ṇiniś ca. paṇḍitam ātmānaṁ manyate, paṇḍitaṁmanyaḥ, paṇḍitamānī.

g. b. m. 81 BHŪTE (62)

ayam adhikāraḥ.

YAJAḤ (63)

yajateḥ supaḥ parād bhūte 'rthe vartamānāṇ ṇinir bhavati. agniṣṭomeneṣṭavān, agniṣṭomayājī. bhūta ity eva: agniṣṭomena yajate.

HANAḤ KUTSĀYĀM (64)

hanteḥ supaḥ parāt kutsāyāṁ gamyamānāyāṁ ṇinir bhavati. pitṛvyaghātī, mātulaghātī. kutsāyām iti kim? cauraṁ hatavān. brahmahā brūṇahā Vṛtraheti pūrvaka eva kvip. anyapūrvād api dṛśyate: Madhuhā. anyo 'pi ca dṛśyate: brahmaghnaḥ. Vṛtrasya hantur iti. anyato 'pi ca dṛśyate: brahmavit. bhūta eva bhaviṣyati, tatra prasiddhatvād bahulādhikārād vā. evaṁ sukṛt, karmakṛt, pāpakṛt, mantrakṛt, puṇyakṛd iti pūrveṇaiva siddham. anyapūrvād api ca dṛśyate: sūtrakṛt, śāstrakṛt, bhāṣyakṛt. anyato 'pi ca dṛśyate: mantravit. anyo 'pi ca dṛśyate: karmakāraḥ, mantrakārah. somasud iti pūrveṇaiva siddham. anyapūrvād api ca dṛśyate: surāsut. anyo 'pi ca dṛśyate: somaṁ sutavān. agnicit, śyenacit, kaṅkacid iti pūrveṇaiva siddham. somavikrayī, ghṛtavikrayī, tailavikrayī, kṣīravikrayī: vikrayaśabdād inir bhaviṣyati. devadṛśvā, rājayudhvā, rājakṛtvā, sahayudhvā, sahakṛtveti pūrveṇaiva kvanipā siddham. aniṣṭanivṛttis tu bahulādhikārāt.

ḌAḤ (65)

supaḥ parāt kriyārthād bhūte vartamānād bahulaṁ ḍo bhavati. upasare jātaḥ, upasarajaḥ. brāhmaṇebhyo jātaḥ, brāhmaṇajo dharmaḥ. kṣatriyajaṁ yuddham. buddhijaḥ. saṁskārajaḥ. na jāto 'jaḥ. dvir jāto dvijaḥ. prajātā, prajā. abhijāḥ, parijāḥ. pumanujā. anujaḥ. prahvaḥ. brahmajyaḥ. parikhātā, parikhā. varam āhatavān, varāhaḥ.

KTAVATUḤ (66)

kriyārthāt paro bhūte kāle kartari ktavatur bhavati. gatavān, śayitavān.

BHĀVĀPYAYOḤ KTAḤ (67) g. b. m. 71

bhāve tadvyāpye cārthe bhūte vartamānāt kriyārthāt kto bhavati. āsitaṁ bhavatā. kṛtaḥ kaṭo bhavatā.

KARTARI CĀRAMBHE (68)

kriyārambhe kartari kto bhavati, yathāprāptaṁ ca. prakṛto bhavān kaṭam; prakṛtaḥ kaṭo bhavatā. prasupto bhavān; prasuptaṁ bhavatā.

ŚLIṢAŚĪṄSTHĀSAVASAJANARUHAJṚBHYAḤ (69)

śliṣādibhyaḥ kartari kto bhavati, yathāprāptaṁ ca. āśliṣṭo guruṁ bhavān; āśliṣṭo gurur bhavatā. adhiśayitaḥ khaṭvāṁ bhavān; adhiśayitā khaṭvā bhavatā. upasthito guruṁ bhavān; upasthito gurur bhavatā. upāsito guruṁ bhavān; upāsito gurur bhavatā. anūṣito guruṁ bhavān; anūṣito gurur bhavatā. anujāto māṇavako māṇavikām; anujātā māṇavikā māṇavakena. ārūḍho vṛkṣaṁ bhavān; ārūḍho vṛkṣo bhavatā. anujīrṇo vṛṣalīṁ Devadattaḥ; anujīrṇā vṛṣalī Devadattena.

GATYARTHĀNĀPYĀD ĀDHĀRE CA (70)

gatyarthād avyāpyāc ca kriyārthād ādhāre kto bhavati, kartari yathāprāptaṁ ca. idam eṣāṁ yātam, iha te yātāḥ, iha tair yātam, ayaṁ tair yātaḥ panthāḥ. idam eṣām āsitam, iha ta āsitāḥ, iha tair āsitam. devaś ced vṛṣṭaḥ saṁpannāḥ śālaya iti kāraṇasāmagrīsaṁpattir atrābhimatā.

ĀHĀRĀRTHĀT (71)

abhyavahārārthād ādhāre kto bhavati, yathāprāptaṁ ca. idam eṣāṁ bhuktam; idam eṣāṁ pītam. iha tair bhuktam; iha taiḥ pītam. odanas tair bhuktaḥ; pītam udakam. akartrartho yogavibhāgaḥ. kathaṁ pītā gāva iti? pītam āsāṁ vidyata iti pītāḥ, bāhulakād vā. sutvā sutvānau sutvāna iti kvanipā siddham. yajvā yajvānau yajvāna iti vanipā siddham.

JṚṢO 'TṚN (72)

jīryater atṛn bhavati. jaran, jaratī.

ŚRUSADVASO LIṬ VĀ (73)

śṛṇotyādibhyo bhūte liḍ vā bhavati. upaśuśrāva, upāśrauṣīt, upāśṛṇot. upasasāda, upāsadat, upāsīdat. anūvāsa, anvavātsīt, anvavasat.

LIṬAḤ KVASUḤ (74)

liṭaḥ kvasur ādeśo vā bhavati. upaśuśruvān, upaśuśrāva. jagmivān, jagāma.

ĪYIVĀN ANĀŚVĀN ANŪCĀNAḤ (75)

liḍantā ete śabdā vā nipātyante. īyivān, iyāya; upeyivān, upeyāya; samīyivān, samiyāya. anāśvān, nāśa. anūcānaḥ, anūvāca.

LUṄ (76)

bhūte vartamānāt kriyārthāl luṅ bhavati. akārṣīt. kathaṁ rātriśeṣe 'mutrāvātsam iti? sakalāṁ rātriṁ jāgarito rātrer aprabhātatvād adyatanam iva kālaṁ manyate. yas tu muhūrtam api suptaḥ so 'nadyatanam eva jānan nāha: amutrāvasam iti. sarvatra ca bhūtakālasāmānyavivakṣāyāṁ luṅ bhavaty eva, yathā: agamāma ghoṣān, apāma payaḥ, aśayiṣmahi pūtitṛṇeṣv iti.

ANADYATANE LAṄ (77)

avidyamānādyatane bhūte 'rthe vartamānāt kriyārthāl laṅ bhavati. apacat. anadyatana iti kim? apākṣīt. anyārthaḥ kim? adya hyo vābhukṣmahi.

SMṚTYUKTAU LṚṬ (78)

smṛtivacane sati bhūtānadyatane 'rthe lṛṭ bhavati. smarasi Devadatta Kaśmīreṣu vatsyāmaḥ? abhijānāsi Devadatta Kaliṅgeṣu vatsyāmaḥ?

NA YADI (79)

yacchabde prayujyamāne smṛtivacane sati bhūtānadyatane 'rthe vartamānāt kriyārthāl lṛṭ bhavati na. smarasi Devadatta yat Kaśmīreṣv avasāma?

VĀKĀṄKṢĀYĀM (80)

kriyāntarākāṅkṣāyāṁ satyāṁ smṛtivacane prayujyamāne bhūtānadyatane 'rthe vartamānāt kriyārthāl lṛṭ vā bhavati, yadi cāyadi ca. smarasi Devadatta yat Kaśmīreṣu vatsyāmo yat tatraudanaṁ bhokṣyāmahe? smarasi Devadatta yat Kaśmīreṣv avasāma yat tatraudanam abhuṅkṣmahi? smarasi Devadatta Kaśmīreṣu vatsyāmas tatraudanaṁ bhokṣyāmahe? smarasi Devadatta Kaśmīreṣv avasāma tatraudanam abhuṅkṣmahi? iha kasmān na bhavati: smarasi Devadatta, iti ha Kaśmīreṣv avasāma; Kaśmīreṣu śaśvad avasāmeti? vyavasthitavibhāṣayā bahulādhikārād vā.

PAROKṢE LIṬ (81)

parokṣe sādhanaviṣaye bhūtānadyatane 'rthe vartamānāt kriyārthāl liṭ bhavati. jagāma. supto 'haṁ kila vilalāpa. matto 'haṁ kila vilalāpa. atyantāpahnave pratyakṣasyāpy apahnavatvāt: kaḥ Kaliṅgaṁ[1] jagāma? kaḥ Kāmarūpaṁ viveśa? parokṣe ca lokavijñāte prayoktur darśanaviṣaye darśanayogyatvāt parokṣatvasyāvivakṣāyāṁ laṅ bhavaty eva: ajayaj Jarto Hūṇān iti. sato 'pi cāvivakṣā bhavati, yathānudarā kanyeti. evam: iti hākarot, iti ha cakāra. śaśvad akarot, śaśvac cakāra. kim agacchat Pāṭaliputram? kiṁ jagāma? kathaṁ bhūtānadyatane parokṣe cāparokṣe ca: karoti sma; vasantīha purā chāttrā iti? smapurāśabdābhyāṁ bhūte kāle jñāpite tasmin kāle vartamānatvāt. yathā bhāṣate Rāghavas tadeti. ūṣur iha purā chāttrā iti parokṣe liṭ asty eva. parokṣatvasyāvivakṣāyām avasan niha purā chāttrā

iti laṅ. anadyatanasyāpy avivakṣāyām avātsur iha purā chāttrā iti luṅ. pṛṣṭhaprativacane nanu karomīti vartamāne kriyāphalasyānuvṛtteḥ. evam: ahaṁ nu karomīti. na karomīti vartamāne 'pi pratiṣedhaḥ.

[1] *so* (*nicht* Kaliṅgāñ) *beide Hss.*

vartamāne g. b. Ende d. Kap. laṭ g. b. m. 87

VARTAMĀNE LAṬ (82)

vartamāne 'rthe vartamānāt kriyārthāl laḍ bhavati. pacati, paṭhati.

VIDEḤ ŚVASUḤ (83)

videḥ parasya laṭaḥ śvasur bahulaṁ bhavati. vidvān, vetti, vidan.

ŚATṚ (84)

laṭaḥ śatrādeśo bhavati bahulam. san brāhmaṇaḥ, asti brāhmaṇaḥ. juhvat, juhoti. he pacan. pacantaṁ paśya. pacatā kṛtam. jalpanto jñāyante paṇḍitāḥ. paṭhan nāste. mā pacan. dhārayan nupaniṣadam. caurasya dviṣan. cauraṁ dviṣan. sunvantaḥ. arhan.

IṄAḤ ŚAKTAU (85)

iṅaḥ śaktau gamyamānāyāṁ laṭaḥ śatrādeśo bhavati. adhīyan pārāyaṇam. śaktāv iti kim? adhīte pārāyaṇam, na ca śaknoti.

ŚĀNAC (86)

laṭaḥ śānaj ādeśo bhavati bahulam. pacamānaḥ, pacate. he pacamāna. pacamānaṁ paśya. pacamānena kṛtam. śayānā bhuñjate Yavanāḥ. adhīyāna āste. mā pacamānaḥ. pūṅyajoś ca śānacy[1] ādyudāttatvaṁ vakṣyāmaḥ.

[1] C_2 pūṅyajoḥ śānaj ity

ŚAKTIVAYAḤŚĪLEṢU (87)

śaktyādiṣu gamyamāneṣu laṭaḥ śānaj bhavati. punarvidhānād ataṅānebhyo 'pi. katīha kaṇvaṁ[1] nighnānāḥ? katīha jalpamānāḥ? katīha kavacaṁ paryasyamānāḥ?[2] katīha nṛtyamānāḥ?

[1] ? C_1 kaṇḍan, C_2 kaṇvan [2] *dieses Beispiel fehlt in* C_1

TAU LṚṬAḤ (88)

tau śatṛśānacau lṛṭo 'pi bahulaṁ bhavataḥ. kariṣyan, kariṣyamāṇaḥ. kariṣyati, kariṣyate.

ŚĪLASĀDHUDHARMEṢU TṚN (89) g. b. Ende d. Kap.

śīlādiṣv artheṣu kriyārthād bahulaṁ tṛn bhavati. upādātā kumārakān. gantā khelaḥ[1]. muṇḍayitāraḥ Śrāviṣṭhāyanā bhavanti vadhūm ūḍhām. śīlādiṣv ity adhikāraḥ pādaparisamāptiṁ yāvat. kathaṁ hotā potā neṣṭā tvaṣṭā kṣatteti? auṇādikā eva te.

[1] *so beide Hss.*

NIRĀLAṀBHYĀṀ KUR IṢṆUC (90)

nirā alam ity etābhyāṁ parāt kṛñaḥ śīlādiṣu gamyamāneṣv iṣṇuj bhavati. nirākariṣṇuḥ, alaṁkariṣṇuḥ.

UDAḤ PACAPATAMADAḤ (91)

udaḥ parebhyaḥ pacādibhyaḥ śīlādiṣu gamyamāneṣv iṣṇuj bhavati. utpaciṣṇuḥ, utpatiṣṇuḥ, unmadiṣṇuḥ.

PRAJANARUCYAPATRAPAVṚTUVṚDHUSAHACARABHRĀJAḤ (92)

ebhyaḥ śīlādiṣv iṣṇuj bhavati. prajaniṣṇuḥ, rociṣṇuḥ, apatrapiṣṇuḥ, vartiṣṇuḥ, vardhiṣṇuḥ, sahiṣṇuḥ, cariṣṇuḥ, bhrājiṣṇuḥ.

BHUVAḤ (93)

bhavater iṣṇuj bhavati. bhaviṣṇuḥ.

JIGLAŚ CA KSNUḤ (94)

jayater glāyater bhavateś ca śīlādiṣu ksnur bhavati. jiṣṇuḥ, glāsnuḥ, bhūṣṇuḥ.

STHĀSNUḤ (95)

sthāsnur itītvābhāvo nipātyate.

TRASIGṚDHIDHṚṢIKṢIPEḤ KNUḤ (96)

trasādibhyaḥ śīlādiṣu knur bhavati. trasnuḥ, gṛdhnuḥ, dhṛṣṇuḥ, kṣipnuḥ. śamādibhyo ghinuṇ na vaktavyaḥ. śamo

'syāstīti śamī. evaṁ damī, tamī, śramī, bhramī, kṣamī, klamī, unmādī. tathā saṁparkī, anurodhī, āyāmī, āyāsī, parisārī, saṁsargī, paridevī, saṁjvarī, saṁjvārī, parikṣepī, parirāṭī, parivādī, paridāhī, parimohī, doṣī, dveṣī, drohī, dohī, yogī, ākrīḍī, vivekī, tyāgī, rāgī, bhāgī, aticārī, apacārī, āmoṣī, abhyāghātī, vikāṣī, vilāsī, vikatthī, visrambhī, apalāṣī, vilāṣī, pralāpī, prasārī, pradrāvī, pramāthī, pravādī, pravāsī. anyapūrvebhyo 'pi dṛśyate: virodhī, prayāmī, prayāsī, visārī, visargī, saṁvādī, vivādī, anuvādī, vidāhī, saṁcārī, vyabhicārī, vighātī, vidrāvī, saṁvāsī. anyebhyo 'pi ca dṛśyate: rogī, bhogītyādi. tṛn api śamādibhyo yathādarśanaṁ bahulādhikārād bhaviṣyati. pravaditā, pravasitā. nindādibhyo vuñ ca na vaktavyaḥ. nindaka iti ṇvulā siddham, evaṁ himsakaḥ, kleśakaḥ, khādakaḥ, vināśakaḥ, parikṣepakaḥ, parirāṭakaḥ, parivādakaḥ, vyābhāṣakaḥ, asūyakaḥ, paridevakaḥ, ākrośakaḥ. anyebhyo 'pi ca dṛśyate: ghātakaḥ, mārakaḥ.

CĀLAŚABDĀRTHĀD ANĀPYĀD YUC (97)

cālārthāc chabdārthāc ca vyāpyarahitāc chīlādiṣu yuj bhavati. calanaḥ, copanaḥ. ravaṇaḥ, śabdanaḥ. anāpyād iti kim? paṭhitā vidyām.

TAṄVATO HALĀDER AṄAḤ (98)

taṅvān yo halādir aṅakārakas tasmāc chīlādiṣv artheṣu yuj bhavati. vartanaḥ, vardhanaḥ, devanaḥ. paridevaka iti na bhavati bahulādhikārāt. taṅvata iti kim? bhavitā. halāder iti kim? edhitā. ādigrahaṇaṁ kim? jugupsanaḥ, titikṣaṇa ity atrāpi yathā syāt. aṅa iti kim? śayitā. anāpyād ity eva: vasitā vastram.

JUCAṄKRAMYADANDRAMYASṚGṚDHIJVALAŚUCALAṢAPATAPADAḤ (99)

ebhyaḥ śīlādiṣu yuj bhavati. javanaḥ, caṅkramaṇaḥ, dandramaṇaḥ, saraṇaḥ, gardhanaḥ, jvalanaḥ, śocanaḥ, abhilaṣaṇaḥ, prapatanaḥ, prapadanaḥ. calanārthānāṁ padeś ca grahaṇaṁ vyāpyavadartham. padigrahaṇam ukañā bādhitasya yucaḥ punarvidhānārtham ity eke. tad anarthakaṁ bahu-

lādhikārāt. tācchīlikeṣūtsargasyāpavādasamāveśābhāvajñāpanārtham ity apare. tathāpy anarthakaṁ samāveśasyāpi darśanāt. tathā hi: gāmuko ganteti samāveśo 'pi dṛśyate. evaṁ vikatthī vikatthana iti, bhāsuraṁ bhāsvaraṁ bhāsanam iti, jāgaritā jāgarūka iti, vardhiṣṇur vardhana iti, apalāṣuko 'palaṣaṇa iti. tasmād bahulādhikārād evātra siddham.

KRUDHABHŪṢĀRTHĀT (100)

krodhārthebhyo maṇḍanārthebhyaś ca śīlādiṣu yuj bhavati. krodhanaḥ, kopanaḥ. bhūṣaṇaḥ, maṇḍanaḥ.

NA YADĪKṢAḤ (101)

yakārāntād dīkṣaś ca yuj na bhavati. knūyitā. dīkṣitā. sūdidīpibhyāṁ pratiṣedho vaktavyaḥ: sūditā, dīpitā? na vaktavyaḥ. arisūdana itīha dṛśyate. dīper api ro bādhako bhaviṣyati. kathaṁ tarhi dīpitā? tṛno reṇa samāveśo bhaviṣyati. yuco na bhaviṣyati bahulādhikārāt.

LAṢAPATAPADASTHĀBHŪŚṚVṚṢAHANAKAMAGAMA UKAÑ (102)

laṣādibhyaḥ śīlādiṣu ukañ bhavati. apalāṣukaḥ, prapātukaḥ, upapādukaḥ, upasthāyukaḥ, prabhāvukaḥ, praśārukaḥ, pravarṣukaḥ, āghātukaḥ, kāmukaḥ, āgāmukaḥ.

JALPABHIKṢAKUṬṬALUṆṬAVṚṄAḤ ṢĀKAN (103)

jalpādibhyaḥ śīlādiṣu ṣākan bhavati. jalpākaḥ, bhikṣākaḥ, kuṭṭākaḥ, luṇṭākaḥ, varākaḥ. ṣakāro ṅīṣarthaḥ: jalpākī. kathaṁ prajavī? prajavo 'syāstīti prajavī. evaṁ vijayī, darī, kṣayī, viśrayī, atyayī, vamī, avyathī, abhyamī, paribhavī, prasavīti.

SPṚHIGṚHIPATIŚĪṄA ĀLUC (104)

ebhyaḥ śīlādiṣv āluj bhavati. spṛhayāluḥ, gṛhayāluḥ, patayāluḥ, śayāluḥ. kathaṁ dayāluḥ, nidrāluḥ, tandrāluḥ, śraddhālur iti? matvarthīyaṁ vakṣyāmaḥ.

DHESIŚADASADO RUḤ (105)

dhādibhyaḥ śīlādiṣu rur bhavati. dhāruḥ, seruḥ, śadruḥ, sadruḥ. kathaṁ dāru? aṅguler dāruṇi (IV, 4, 97) iti nipātanāt.

SṚGHASADAḤ KMARAC (106)

ebhyaḥ kmaraj bhavati. sṛmaraḥ, ghasmaraḥ, admaraḥ.

BHAÑJIBHĀSIMIDO GHURAC (107)

bhañjādibhyo ghuraj bhavati. bhajyate svayam eva bhanakti vātmānam, bhaṅguraṁ kāṣṭham. yas tu paraṁ bhanakti, tatra na bhavati bahulādhikārāt. bhāsata iti bhāsuraḥ. meduraḥ.

VIDIBHIDICCHIDEḤ KURAC (108)

vidādibhyaḥ kuraj bhavati. vettīti viduraḥ. bhidyate svayam eva bhinatti vātmānam, bhiduraḥ chidyate svayam eva cchinatti vātmānam, chiduraḥ. yas tu paraṁ bhinatti cchinatti vā tatra na bhavati, bahulādhikārāt. tatrāpi kecid icchanti: doṣāndhakārabhiduro dṛptāripakṣacchidura iti.

IṆJISṚNAŚAḤ KVARAP (109)

iṇādibhyaḥ kvarap bhavati. itvaraḥ, jitvaraḥ, sṛtvaraḥ, vinaśvaraḥ.

GATVARAḤ (110)

gatvara iti nipātyate.

JĀGUR ŪKAḤ (111)

jāgarter ūkaḥ paro bhavati. jāgarūkaḥ.

YAJAJAPADAHADAŚO YAṄAḤ (112)

yajādibhyo yaṅantebhya ūkaḥ paro bhavati. yāyajūkaḥ, jañjapūkaḥ, dandahūkaḥ, dandaśūkaḥ.

SAHICALIVAHAḤ KIKINAU (113)

sahādibhyo yaṅantebhyaḥ kikinau parau bhavataḥ. sāsahiḥ, cācaliḥ, vāvahiḥ.

PĀPATIḤ (114)

pāpatir iti nīgabhāvo nipātyate.

CAKRISASRIJAJÑAYAḤ (115)

cakryādayo nipātyante. kathaṁ dadhi? asthidadhi (V, 4, 31) iti nipātanāt siddham. nemir ity auṇādikaḥ.

SMYAJASAHIṀSADĪPANAMAKAMAKAMPO RAḤ (116)

smyādibhyo ro bhavati. smeraḥ, ajasram, hiṁsraḥ, dīpraḥ, namraḥ, kamraḥ, kampraḥ. yuj api bhavaty eva: kamanaḥ, kampana iti.

SANĀŚAṀSA UḤ (117)

sanantebhya āśaṁsaś ca uḥ paro bhavati. cikīrṣuḥ. āśaṁsuḥ. bhikṣunaṭasūtram (III, 3, 77) iti bhikṣuḥ.

VINDUR ICCHUḤ (118)

etau śabdau nipātyete.

SVAPNAK TṚṢṆAK (119)

svapitṛṣo najiṅ nipātyate.

ŚṚVANDER ĀRUḤ (120)

śṛṇāter vandateś ca āruḥ paro bhavati. śarāruḥ, vandāruḥ.

BHIYAḤ KRUḤ (121)

bibheteḥ kruḥ paro bhavati. bhīruḥ. kanā bhīrukaḥ. latvena bhīlukaḥ.

STHĀBHĀSAPISAKASO VARAC (122)

sthādibhyo varaj bhavati. sthāvaraḥ. īśvarārthād (II, 2, 69) iti īśvaraḥ. bhāsvaraḥ, pesvaraḥ, kasvaraḥ.

YO YAṄAḤ (123)

yāter yaṅantād varaj bhavati. yāyāvaraḥ. kathaṁ bhrāṭ, bhāḥ, dhūḥ, vidyut, ūrk, pūḥ, grāvastut, Svayaṁbhūḥ, pratibhūr iti? kvipā pūrveṇa siddham. vāk, prāṭ, Śrīḥ, Śatadruḥ, kaṭaprūḥ, srūḥ, jūr ity auṇādikāḥ. evam āyatastūḥ, juhūḥ, didyut, jagat, dadṛd iti. dhīr iti supy asudhiya (V, 3, 89) iti nipātanāt siddham. vibhuḥ, prabhuḥ, saṁbhuḥ, śambhuḥ, mitadrur ity auṇādikāḥ. dhātrī, dātram, netram, śastram, yotram, yoktram, stotram, tottram, setram, sektram, meḍḍhram, pattram, daṁṣṭrā, naddhrīti karaṇe ṣṭranauṇādikāḥ. tathā halasya potram, sūkarasya potram, aritram,

lavitram, dhavitram, savitram, khanitram, sahitram, caritram, pavitram: yajñe pavitram, Pavitrā nāma nadī, Pavitro nāma ṛṣiḥ, pavitro 'gnir iti. prakṣviṇṇa iti yātrābhūtakālatā tatra ktaḥ. evaṁ rājñāṁ mataḥ, rājñām iṣṭaḥ, rājñāṁ buddhaḥ, rājñāṁ pūjitaḥ. evaṁ śīlitaḥ, rakṣitaḥ, kṣāntaḥ, ākruṣṭaḥ, juṣṭaḥ, ruṣṭaḥ, ruṣitaḥ, abhivyāhṛtaḥ, dayitaḥ, hṛṣṭaḥ, kāntaḥ, saṁyataḥ, udyataḥ, amṛta iti. kaṣṭam iti bhūtatāyām eva hetau[1]. phalaṁ tv atra bhāvi.

[1] C1 hetoḥ

prathamasya dvitīyaḥ pādaḥ samāptaḥ.

UṆĀDAYAḤ (1)

kriyārthāt pare bahulam uṇādayo bhavanti. kecid vartamāne: kāruḥ, vāyuḥ. kecid bhūte: vṛttaṁ tad iti vartma. bhasitaṁ tad iti bhasma. kecid bhaviṣyati: grāmagamī, grāmāgāmī. bhaviṣyatīti bhāvī. luḍviṣaye 'pi: śvo grāmagamī. kecid apādāne: bhīmaḥ, bhīṣmaḥ. kecit saṁpradāne: dāśaḥ.

BHAVIṢYATI LṚṬ (2) g. b. m. 6

bhaviṣyadarthe vartamānāt kriyārthāl lṛṭ paro bhavati. kariṣyati.

ANADYATANE LUṬ (3)

avidyamānādyatane bhaviṣyadarthe vartamānāt kriyārthāl luṭ paro bhavati. śvaḥ kartā. anyapadārthaḥ kim? adya śvo vā gamiṣyati. kathaṁ yāvad bhuṅkte tato vrajatīti? vartamānasamīpasya tadgrahaṇena grahaṇāt. padād vā vartamānatā gamyate, padāntarād bhaviṣyattā. lṛṭ tarhi kasmān na bhavati? tataḥprabhṛti vartamānasya vivakṣitatvāt. bhaviṣyadvivakṣāyāṁ tu yāvacchabdaprayogo na syāt. adhīṣva māṇavaka purā vidyotate vidyud iti vartamānasyaiva vivakṣitatvāt, tatsamīpasya tadgrahaṇena grahaṇāt. purāśabdād vā bhaviṣyattāvagame tadā tasya vartamānatvāt. kadākarhiśabdaprayoge tu sve sve viṣaye vivakṣyamāṇe lakāratrayaṁ bhavati: kadā bhuṅkte? kadā bhokṣyate? kadā bhoktā? karhi bhuṅkte? karhi bhokṣyate? karhi bhoktā? liḍādayo 'pi bhavanti: kadā bubhuje? kadā bhuktavān? tathā kiṁvṛttaprayoge lipsāyāṁ gamyamānāyām: ko bhavatāṁ bhikṣāṁ dadāti? ko bhavatāṁ bhikṣāṁ dāsyati? ko bhavatāṁ bhikṣāṁ dātā? tathā lipsyamānasiddhāv api vivakṣitāyām: yo bhavatāṁ bhikṣāṁ dadāti sa svargalokaṁ yāti. yo bhavatāṁ bhikṣāṁ dāsyati sa svargalokaṁ yāsyati. yo bhavatāṁ

bhikṣāṁ dātā sa svargalokaṁ yātā. yo bhavatāṁ bhikṣām adāt sa svargalokam agamat. tathā: upādhyāyaś ced āgacchaty atha tvaṁ chando 'dhīṣva. upādhyāyaś ced āgamiṣyaty atha tvaṁ vyākaraṇam adhīṣva. upādhyāyaś ced āgantā atha tvaṁ mīmāṁsām adhīṣveti. tathā ūrdhvaṁ muhūrtād upādhyāyaś ced āgacchati, upādhyāyaś ced āgamiṣyati, upādhyāyaś ced āgantā, atha tvaṁ chando 'dhīṣveti. ūrdhvaṁ muhūrtād upādhyāyaś ced āgacched atha tvaṁ chando 'dhīṣveti. āśaṁsāyāṁ liṅ asty eva. tasmād ūrdhvamauhūrtikād anyatrāpi bhavitavyam eva liṅā. upādhyāyaś ced āgacched atha tvaṁ chando 'dhīṣveti.

MĀṄI LUṄ (4)

māṅi prayujyamāne bhaviṣyadarthe vartamānāt kriyārthāl luṅ bhavati. mā kārṣīt. ṅakāraḥ kim? mā karotu. mā kariṣyati.

SMAPARE LAṄ CA (5)

smottare māṅi prayujyamāne laṅ bhavati, luṅ ca. mā sma karot. mā sma kārṣīt.

g. b. m. 106 TUMUN BHĀVE KRIYĀYĀṀ TADARTHĀYĀM (6)

bhaviṣyadarthe vartamānāt kriyārthād bhāve tumun bhavati kriyāyāṁ tadarthāyāṁ pratīyamānāyām. paktuṁ vrajati. bhāva iti kim? pakṣyāmīti vrajati. kriyāyām iti kim? bhikṣiṣya ity asya jaṭāḥ. tadarthāyām iti kim? gamiṣyatas te bhaviṣyaty annaṁ bhojanāya. tumuno nakāraḥ svarārthaḥ, ukāra uccāraṇārthaḥ. kathaṁ kārako vrajati? pūrveṇa ṇvulā siddham. tṛjādayo 'pi tarhi prāpnuvanti? na, tais tādarthyānavagamāt. na hi kartā vrajati, vikṣipo vrajatīti tādarthyaṁ gamyate. ṇvul api tarhi na prāpnoti, na hi kārako vrajatīti tādarthyaṁ gamyate. atha prakaraṇāt tādarthyaṁ gamyeta? tṛjādiṣv api samānam. tasmān naiva tādarthye ṇvulādayaḥ saṁbhavanti, prakaraṇāt tu tādarthyaṁ gamyate. tathāpi bahulādhikārāṇ ṇvul bhaviṣyati, tṛjādayo na bhaviṣyanti. pākāya vrajati, paktaye vrajati, pacanāya vrajatīty evamādi ghañādyantāt tādarthyaṁ caturthyā siddham. go-

dāyo vrajatīti kaviṣaye 'pi bahulavacanād aṇ bhaviṣyati. anyatrāpi tarhi prāpnoti? bahulādhikārād anyatra na bhaviṣyati.

GHAÑ KĀRAKE CA (7)

ghañ g. b. m. 44 kārake g. b. m. 106

bhāve kārake ca kriyārthād bahulaṁ ghañ bhavati. bhāve: pākaḥ, tyāgaḥ. kārake 'pi saṁjñāyāṁ tāvat: padyate 'neneti pādaḥ. rujatīti rogaḥ. viśatīti veśaḥ. spṛśatīti sparśo vyādhiviśeṣaḥ. sarati kālāntaram iti sāraḥ; sthiro 'rthaḥ. saranty aneneti sāro balam. atīsāro vyādhiḥ. visāro matsyaḥ. prāsyata iti prāsaḥ. dīryanta ebhir iti dārāḥ. jīryate 'neneti jāraḥ. asaṁjñāyām api: dāyo dattaḥ. lābho labdhaḥ.

SAṀKHYĀTĀT (8)

saṁkhyayā parimitārthād ghañ bhavati. ekas taṇḍulaniścāyaḥ[1]. bahulādhikārād eko niścayaḥ. ekā tilocchritiḥ[1].

[1] *so beide Hss.*

IṄAḤ ṢID VĀ (9)

iṅo ghañ bhavati, ṣid vā. upetyādhīyate 'smād upādhyāyaḥ. upādhyāyī, upādhyāyā.

ŚṚ VĀYUVARṆANIVṚTEṢU (10)

śṝ ity etasmād ghañ bhavati vāyvādiṣv artheṣu. śāro vāyuḥ. śāro varṇaḥ. nīśāra āvaraṇam. eteṣv iti kim? śaraḥ.

PRĀDIBHYO RUVAḤ (11)

prādibhyaḥ parād rauter ghañ bhavati. saṁrāvaḥ. prādibhya iti kim? ravaḥ. kathaṁ rāvaḥ? bahulādhikārāt.

SAMO YUDRUDUVAḤ (12)

samaḥ parebhyo yautyādibhyo ghañ bhavati. saṁyāvaḥ, saṁdrāvaḥ, saṁdāvaḥ. sama iti kim? yavaḥ, dravaḥ, davaḥ. kathaṁ yāvo drāvo dāva iti? saṁpūrvebhyo ghañ eveti niyamādayo 'pi vānityatvāt.

VEḤ KṢUŚRUVAḤ (13)

vipūrvāt kṣauteḥ śṛṇoteś ca ghañ bhavati. vikṣāvaḥ, viśrāvaḥ. ver iti kim? kṣavaḥ, śravaḥ.

ŚRIBHUVO 'PRĀDEḤ (14)

śrayater bhavateś ca prādirahitād ghañ bhavati. śrāyaḥ, bhāvaḥ. aprāder iti kim? praśrayaḥ, prabhavaḥ. kathaṁ prabhāvaḥ, vibhāvaḥ, anubhāva iti? bahulādhikārāt. prakṛṣṭo vā bhāvaḥ prabhāvaḥ, vigato vā bhāvo vibhāvaḥ, anugato vā bhāvo 'nubhāvaḥ.

NIYAḤ (15)

nayateḥ prādirahitād ghañ bhavati. nāyaḥ. aprāder ity eva: praṇayaḥ. kathaṁ nayaḥ? nyāyo naya (I, 3, 28) iti nipātanāt.

AVODAḤ (16)

ava ud ity evaṁpūrvān niyo ghañ bhavati. avanāyaḥ, unnāyaḥ. katham unnayaḥ? bahulādhikārāt. udgato vā naya unnayaḥ.

PARER DYŪTE (17)

paripūrvān nayater dyūtaviṣaye ghañ bhavati. pariṇāyena śārīn hanti. dyūta iti kim? pariṇayaḥ.

PRĀT SRUDRUSTUVAḤ (18)

prapūrvebhyaḥ sravatyādibhyo ghañ bhavati. prasrāvaḥ, pradrāvaḥ, prastāvaḥ. prād iti kim? sravaḥ, dravaḥ. kathaṁ srāvaḥ? bahulādhikārāt.

NIRABHEḤ PŪLVAḤ (19)

nirabhipūrvābhyāṁ pūlūbhyāṁ ghañ bhavati. niṣpāvaḥ, abhilāvaḥ.

NYUDO GRAḤ (20)

ner udaś ca parād girater ghañ bhavati. nigāraḥ, udgāraḥ. nyuda iti kim? garaḥ.

KṚ DHĀNYE (21)

kirater dhānyaviṣaye ghañ bhavati. utkāro dhānyasya. dhānya iti kim? puṣpotkaraḥ.

NIVĀRĀḤ (22)

nivārā iti nipātyate dhānye 'bhidheye.

YAJÑE SAṀSTĀVAḤ (23)

saṁstāva iti nipātyate yajñaviṣaye. saṁstavo 'nyaḥ.

PRASTRO 'NYATRA (24)

yajñād anyatra prapūrvāt stṛṇāter ghañ bhavati. prastāraḥ. yajñe tu barhiḥprastaraḥ.

PRATHANE VER AŚABDE (25)

prathane 'bhidheye vipūrvāt stṛṇāter ghañ bhavati śabdād anyatra. paṭasya vistāraḥ. aśabda iti kim? vākyavistaraḥ.

CHANDONĀMNI (26)

chandonāmaviṣaye stṛṇāter ghañ bhavati. prastārapaṅktiḥ, viṣṭārapaṅktiḥ, āstārapaṅktiś chandaḥ.

AVĀT TRAŚ CA (27)

avapūrvāt tarateḥ stṛṇāteś ca ghañ bhavati. avatāraḥ, avastāraḥ. bahulādhikārād avataraḥ.

NYĀYO NAYE (28)

nyāya iti nipātyate naye 'rthe. nyayo 'nyaḥ.

PARYĀYAḤ KRAME (29)

paryāya iti nipātyate krame 'rthe. paryayo 'nyaḥ.

VYUPĀC CHĪṄAḤ (30)

vipūrvād upapūrvāc ca śīṅaḥ krame ghañ bhavati. tava rājaviśāyo, mama rājopaśāyaḥ. krama ity eva: upaśayaḥ.

HASTAPRĀPYE CER ASTEYE (31)

hastaprāpyaviṣayāc cinoter asteye ghañ bhavati. puṣpapracāyaḥ. hastaprāpya iti kim? vṛkṣāgre puṣpapracayaḥ. asteya iti kim? puṣpapracayaṁ hastena karoti cauraḥ.

CITIRĀŚIVĀSADEHEṢU CAḤ KAḤ (32)

cityādiṣv artheṣu cinoter ghañ bhavati, cakārasya ca kakāraḥ. ākāyam agniṁ cinvīta. gomayanikāyaḥ. brāhmaṇanikāyaḥ. kāyaḥ śarīram.

SAṀGHE 'NUTTARĀDHARE (33)

prāṇisamūhe cottarādharavarjite cinoter ghañ bhavati, cakārasya ca kakāraḥ. vaiyākaraṇanikāyaḥ. anuttarādhara iti kim? sūkaranicayaḥ.

UDAḤ ŚRIYUPŪDRUVAḤ (34)

utpūrvebhyaḥ śrayatyādibhyo ghañ bhavati. ucchrāyaḥ, udyāvaḥ, utpāvaḥ, uddrāvaḥ. uda iti kim? praśrayaḥ. kathaṁ samucchrayaḥ? bahulādhikārāt.

ĀKROŚE NYAVĀD GRAHAḤ (35)

ākrośe gamyamāne nipūrvād avapūrvāc ca graho ghañ bhavati. nigrāhas te vṛṣala bhūyāt. avagrāhas te vṛṣala bhūyāt. ākrośa iti kim? nigrahaḥ, avagrahaḥ.

SAMO MUṢṬAU (36)

saṁpūrvād graho muṣṭāv arthe ghañ bhavati. saṁgrāho mallasya. muṣṭāv iti kim? saṁgrahaḥ.

PARER YAJÑE (37)

paripūrvād graho yajñaviṣaye ghañ bhavati. uttaraparigrāhaḥ. yajña iti kim? parigrahaḥ.

PRĀL LIPSĀYĀM (38)

prapūrvād graho lipsāyāṁ gamyamānāyāṁ ghañ bhavati. pātrapragrāheṇa carati bhikṣuḥ piṇḍapātārthī. lipsāyām iti kim? pragrahaḥ.

g. b. m. 44 VĀ VAṆIJĀM (39)

vaṇiksaṁbandhiny abhidheye prapūrvād graho ghañ vā bhavati. tulāpragrāheṇa carati vaṇik. tulāpragraheṇa carati vaṇik.

RAŚMAU (40)

prapūrvād graho raśmāv abhidheye ghañ vā bhavati. pragrāhaḥ, pragrahaḥ.

AVĀD VARṢAVIBANDHE (41)

avāt parād graho varṣapratibandhe vā ghañ bhavati. avagrāho vṛṣṭeḥ, avagraho vā.

ĀṄO RUPLOḤ (42)

āṅpūrvād rauteḥ plavateś ca vā ghañ bhavati. ārāvaḥ, āplāvaḥ. āravaḥ, āplavaḥ.

VṚÑA ĀCCHĀDE (43)

vṛṇoter ācchāde 'rthe vā ghañ bhavati. prāvāraḥ, prāvaraḥ.

PARER BHUVO 'VAJÑĀNE (44)

paripūrvād bhavater avajñāne 'rthe vartamānād vā ghañ bhavati. paribhāvaḥ, paribhavaḥ. avajñāna iti kim? sarvato bhavanaṁ paribhavaḥ.

ER AC (45)

ivarṇāntāt kriyārthād aj bhavati. cayaḥ, jayaḥ. bhayam. cakāras thāthaghañktājabitrasyānta iti cihnārthaḥ.[1]

[1] *dies ist also ein Zitat aus dem von* Candragomin *geplanten und auch begonnenen, aber wohl nicht vollendeten und jedenfalls nicht erhaltenen* Svara-Adhyāya, *der Akzentlehre, die, wie wir aus* I, 1, 145 *ersehen, das achte Buch seiner Wortlehre bilden sollte. Daz Zitat entspricht* Pan. VI, 2, 144. *Für weitere Zitate vgl. die* Vṛtti *zu* I, 1, 134. III, 3, 39 (= P. VI, 1, 223). V, 1, 81 (udake miśre, cf. P. VI, 2, 96). I, 2, 86 *findet sich ein weiteres Zitat in der Lesung von* C$_2$, I, 4, 1 *in der Lesung von* C$_1$. *Hinweise auf den* Svara-Ādhyāya *noch* I, 1, 108. 2, 86. 104. 3, 101. III, 1, 67. 4, 68 *und besonders* IV, 3, 93.

STHĀSNĀPĀVYADHIHANIYUDHAḤ KAḤ (46)

sthādibhyo bhāve kārake ca ko bhavati. ākhūttho vartate. pratiṣṭhante 'smin niti prasthaḥ. prasnānty asmin niti prasnaḥ. prapibanty asyām iti prapā. āvidhyate 'nenety āvidhaḥ. vihanyate 'smin niti vighnaḥ. nighnaḥ, upaghnaḥ, stambaghnaḥ. āyudhyante 'nenety āyudham.

g. b. m. 67 ṚDOR AP (47)

ṛkārāntebhya uvarṇāntebhyaś cāp bhavati. karaḥ, gharaḥ. bhavaḥ,[1] pavaḥ. dakāro 'saṁdehārthaḥ.

[1] *so beide Hss.*

GRAHAVṚDṚNIŚCIGAMAVAŚARAṆAḤ (48)

grahādibhyo 'p bhavati. grahaḥ; kapirikādīnām (VI, 3, 46) iti rephasya latvam: glahaḥ. varaḥ, daraḥ, niścayaḥ, gamaḥ, vaśaḥ, raṇaḥ.

PRĀDIBHYO 'DAḤ (49)

prādipūrvād ado 'p bhavati. praghasaḥ. prādibhya iti kim? ghāsaḥ.

NER ṆA CA (50)

nipūrvād ado ṇo bhavati, ap ca. nyādaḥ, nighasaḥ.

VYADHAJAPO 'PRĀDEḤ (51)

vyadho japaś ca prādirahitād ap bhavati. vyadhaḥ, japaḥ. aprāder iti kim? āvyādhaḥ, upajāpaḥ.

g. b. m. 56 SVANAHASO V Ā (52)

svano hasaś ca ap bhavati vā. svanaḥ, svānaḥ. hasaḥ, hāsaḥ. aprāder ity eva: prasvānaḥ, prahāsaḥ.

YAMAḤ SAṀVYUPĀC CA (53)

yamaḥ samādipūrvād aprādeś ca ap bhavati vā. saṁyamaḥ, saṁyāmaḥ. viyamaḥ, viyāmaḥ. upayamaḥ, upayāmaḥ. yamaḥ, yāmaḥ.

NEḤ (54)

nipūrvād yamo 'p bhavati vā. niyamaḥ, niyāmaḥ. yogavibhāga uttarārthaḥ.

GADANADAPAṬHASVANAḤ (55)

gadādibhyo nipūrvebhyo 'p vā bhavati. nigadaḥ, nigādaḥ. ninadaḥ, ninādaḥ. nipaṭhaḥ, nipāṭhaḥ. nisvanaḥ, nisvānaḥ.

KVAṆO VĪṆAYĀŚ CA (56)

kvaṇater nipūrvād aprāder vīṇāsaṁbandhinaś ca ap vā bhavati. nikvaṇaḥ, nikvāṇaḥ. prakvaṇo vīṇāyāḥ, prakvāṇaḥ. kvaṇaḥ, kvāṇaḥ.

PAṆAḤ PARIMĀṆE (57)

paṇateḥ parimāṇe 'p bhavati. paṇaḥ. parimāṇa iti kim? pāṇaḥ.

MADO 'PRĀDEḤ (58)

mado 'prāder ap bhavati. madaḥ. aprāder iti kim? pramādaḥ.

PRASAṀBHYĀṀ HARṢE (59)

prapūrvāt saṁpūrvāc ca mado harṣe 'p bhavati. pramadaḥ kanyānām. saṁmadaḥ kokilānām.

SAMUDBHYĀM AJAḤ PAŚUṢU (60)

saṁpūrvād utpūrvāc cājaḥ paśuviṣaye 'p bhavati. samajaḥ paśūnām. samūha ity arthaḥ. udajaḥ paśūnām. preraṇam ity arthaḥ. paśuṣv iti kim? samājo brāhmaṇānām. udājaḥ śakunīnām.

PRAJANE SARTEḤ (61)

prathamagarbhagrahaṇe sarter ap bhavati. gavām upasaraḥ. upasāro 'nyaḥ.

HAVAḤ (62)

hvayater api hava iti nipātyate. havaḥ, nihavaḥ, abhihavaḥ, upahavaḥ, vihavaḥ, āhavaḥ.

NIPĀNAM ĀHĀVAḤ (63)

āhāva iti nipātyate nipānaṁ cet. āhvāyo 'nyaḥ.

VADHO GHĀTAḤ (64)

vadha iti nipātyate hano bhāve, ghāta iti ca.

MŪRTAU GHANAḤ (65)

ghana iti nipātyate mūrtiś cet. ghāto 'nyaḥ. Antarghaṇo

nāma Bāhīkeṣu deśaviśeṣas tatra pūrvapadād (VI, 4, 102) iti ṇatvam asty eva. tathā praghaṇa iti gṛhaikadeśasya saṁjñāyām asty eva.

GṚHĀṀŚE PRAGHĀṆAḤ (66)

agāraikadeśe praghāṇa iti nipātyate. yasyopari kāṣṭhāni hanyanta udgato ghana ity udghanaḥ. apaghana iti pāṇi pādasyābhidhānam. apapūrveṇa ghanena siddham. evam ayoghanaḥ, vighanaḥ. drughaṇa iti saṁjñāyāṁ ṇatvam. stambaghana iti stambapūrveṇa ghanena siddham.

PARIGHODGHANIGHĀḤ (67)

parighaḥ, udghaḥ, nigha iti hano nipātyante. saṁghe 'nuttarādhara (I, 3, 33) iti saṁghaḥ.

ḌVITAḤ KTRIḤ (68)

ḍvitaḥ kriyārthāt ktriḥ paro bhavati. kṛtrimam, paktrimam.

ṬVITO 'THUC (69)

ṭvito 'thuj bhavati. vepathuḥ, kṣavathuḥ, śvayathuḥ.

VICHARAKṢO NAṄ (70)

ābhyāṁ naṅ bhavati. viśnaḥ, rakṣṇaḥ. kathaṁ yācñādayaḥ? ṭuyācṛ yācñāyām (Dhātup. I, 591), śīṅ svapne (Dhātup. II, 51), praśnākhyānayor iñ ca (I, 3, 92), yajñe saṁstāvaḥ (I, 3, 23), yatnakathopayogeṣv (I, 4, 78) iti nipātanāt.

PRĀDIBHYO DĀDHAḤ KIḤ (71)

prādipūrvābhyāṁ dādhābhyāṁ kir bhavati. ādiḥ, nidhiḥ. katham antardhiḥ? tiro 'ntardhāv (II, 2, 33) iti nipātanāt.

VYĀPYĀD ĀDHĀRE (72)

vyāpyapūrvābhyāṁ dādhābhyām ādhāre kir bhavati. vāladhiḥ, iṣudhiḥ.

ABHIVIDHĀV INUṆ (73)

abhivyāptau bhāva inuṇ bhavati. sāṁkūṭinaṁ vartate. sāṁrāviṇam.

STRIYĀṀ KTIN (74) g. b. m. 95

strīliṅge bhāve kārake ca ktin bhavati. kṛtiḥ, iṣṭiḥ.

ŪTIYŪTIJŪTISĀTIHETIKĪRTAYAḤ (75)

ete śabdā antodāttāḥ sādhavo bhavanti. avater ūtiḥ. yauter yūtiḥ. javater jūtiḥ. sinoteḥ sunoter vā sātiḥ. hinoter hetiḥ kīrtayateḥ kīrtiḥ.

VYATIHĀRE ṆAC (76)

kriyāvyatihāre striyāṁ ṇaj bhavati. vyāvahāsī, vyāvacarcī.

NĀMNI KTIC (77)

saṁjñāyāṁ ktij bhavati. tantiḥ, rantiḥ, vantiḥ, bhūtiḥ.

SAMAJAMANAVIDASUŚĪBHṚÑIṆO BHĀVE KYAP (78)

samajādibhyaḥ saṁjñāyāṁ bhāve kyap bhavati. samajyā, manyā, vidyā, sutyā, śayyā, bhṛtyā, ityā. āsutiḥ, bhṛtiḥ, samitir ity api bhavati bahulādhikārāt. bhāva iti kim? bhāryā. nāmnīty eva: saṁvittiḥ.

NEḤ SATPATAḤ (79)

nipūrvābhyāṁ sadipatibhyāṁ kyap bhavati. niṣadyā, nipatyā.

KṚVRAJAYAJAḤ (80)

kṛñādibhyaḥ kyap bhavati. kṛtyā, vrajyā, ijyā.

MṚGAYĀṬĀTYE (81)

etau śabdau bhāve nipātyete. mṛgayater mṛgayā, aṭāṭyater aṭāṭyā. katham icchā, kriyeti? icchāyāṁ kriyāyām iti nipātanāt.

PAREḤ SṚCARO YAḤ (82)

paripūrvābhyāṁ sṛcaribhyāṁ striyāṁ yo bhavati. parisaryā, paricaryā.

JĀGUḤ (83)

jāgarter yo bhavati. jāgaryā.

AḤ SANĀDYANTĀC CA (84)

jāgarteḥ sanādyantāc ca paro akāro bhavati. jāgarā. cikīrṣā, jihīrṣā, putrīyā. aṭāṭyater aṭāṭā. kaṇḍūtir iti bahulādhikārāt.

GUROR HALAḤ (85)

gurumato halantād aḥ paro bhavati. īhā, īkṣā. katham āptiḥ, rāddhir iti? bahulādhikārāt.

BHIDĀDIṢITO 'Ṅ (86)

bhidādibhyaḥ ṣitaś ca striyām aṅ bhavati. bhidā — chidā — vidā — kṣipā — guhā — medhā — sedhā[1] — godhā — tārā — hārā — kārā — ārā — dhārā — rekhā — lekhā — ūhā[2] — cūḍā — pīḍā — vapā — vasā — rujā[1] — mṛjā. bhittir ityādiṣu ktin api bhavati bahulādhikārāt. ṣitaḥ khalv api: jṛṣ, jarā. ḍupacaṣ, pacā. kṣiṣ hiṁsāyām (Dhātup. IX, 27), kṣiyā. ghaṭādayaḥ ṣitaḥ (Dhātup. I, 522): ghaṭā. krapa kṛpāyām iti vacanāt (Dhātup. I, 519) kṛpā. paktir iti bahulādhikārāt.

[1] *auch bei* Hemacandra *und* Vardhamāna [2] *auch bei* Vardh. (452)

ĀTO 'NTAḤPRĀDIBHYAḤ (87)

ākārāntād antaḥprādipūrvāt striyām aṅ bhavati. antardhā. saṁdhā, saṁsthā, upadā, upadhā. kathaṁ śraddhā? prajñāśraddhā (IV, 2, 105) iti nipātanāt. antaḥprādibhya iti kim? sthitiḥ. katham avasthitiḥ, saṁsthitiḥ, saṁgītiḥ, prapītir iti? bahulādhikārāt.

KUMBICARCIBHYĀM (88)

etābhyāṁ curādiṇyantābhyām aṅ bhavati. kumbā, carcā. pūjāyāṁ svater (IV, 4, 54) iti nipātanāt pūjā, kathopayogeṣv (I, 4, 78) iti kathā, smṛ cintāyām (Dhātup. I, 265) iti cintā.

ṆIŚRANTHAGRANTHAVIDĀSAGHAṬṬAVANDO YUC (89)

ṇyantāc chranthādibhyaś ca yuj bhavati. kāraṇā, hāraṇā. śranthanā, granthanā, vedanā, upāsanā, ghaṭṭanā, vandanā.

IṢO 'NICCHĀYĀM (90)

iṣer anicchāyāṁ yuj bhavati. anveṣaṇā, paryeṣaṇā. anicchāyām iti kim? iṣṭiḥ. parīṣṭir iti bahulādhikārāt.

ṆVUC (91)

strīliṅge bhāve kārake ca kriyārthād bahulaṁ ṇvuj bhavati. āsikā. śāyikā. pravāhikā. uddālapuṣpabhañjikā. bhavataḥ śāyikā. arhati bhavān ikṣubhakṣikām. ikṣubhakṣikāṁ me dhārayasi. ikṣubhakṣikā me udapādi.

PRAŚNĀKHYĀNAYOR IÑ CA (92)

praśne ākhyāne ca iñ bhavati, yathāprāptaṁ ca. kāṁ tvaṁ kārim akārṣīḥ? kāṁ kārikām? kāṁ kṛtim? kāṁ kriyām? kāṁ kṛtyām? sarvāṁ kārim aham akārṣam. sarvāṁ kārikām. sarvāṁ kṛtim. sarvāṁ kriyām. sarvāṁ kṛtyām. kathaṁ vāpir vāsir iti? auṇādika iñ. katham ājir ātiḥ? auṇādika iṇ. pādasyājyātigopahate pada (V, 2, 58) iti liṅgād vā.

SAṀPADĀDIBHYAḤ KVIP (93)

bhāve kārake ca saṁpad ity evamādibhyaḥ kvip bhavati. saṁpat — vipat — pratipat — pariṣat. bahulādhikārāt saṁpattir ityādau ktin api bhavati.

ĀKROŚE NAÑO 'NIḤ (94)

ākrośe gamyamāne nañpūrvāt kriyārthād anir bhavati. akaraṇis te vṛṣala bhūyāt. ākrośa iti kim? akṛtis tava paṭasya. naña iti kim? mṛtis te vṛṣala bhūyāt.

GLĀHĀJYAḤ (95)

glā hā jyā ity etebhyo 'nir bhavati. glāniḥ, hāniḥ, jyāniḥ. kathaṁ kṛṣiḥ kirir girir iti? auṇādikā ete.

IKIŚTIPAḤ SVARŪPE (96)

kriyārthasya svarūpe 'bhidheye kriyārthāt pare ikiśtipo bhavanti. indhiḥ, yudhiḥ, pacatiḥ. katham akāraḥ kakāra ityādi? kāraśabdena samāsaḥ, yathā evaṁkāraḥ, oṁkāraḥ, pītkāraḥ[1], śītkāraḥ, hūṁkāraḥ, vaṣaṭkāraḥ, svāhākāra ityādi.

auṇādiko rephaḥ. kathaṁ matvarthīyo matubarthīya iti? Gahāder ākṛtigaṇatvāc chaḥ.

[1] *so beide Hss.*

LYUṬ (97)

kriyārthāt paro bahulaṁ lyuṭ bhavati. gamanam, bhojanam, pānam, dānam. idhmavraścanaḥ, palāśaśātanaḥ. praskandanaḥ, prapatanaḥ. godohanī, saktudhānī. karaṇam, saṁpradānam, apādānam, adhikaraṇam.

ṢṬHIVUSIVO DĪRGHAŚ CA (98)

ṣṭhīvyateḥ sīvyateś ca lyuṭ bhavati dīrghaś ca bahulam. niṣṭhīvanam, niṣṭhevanam. sīvanam, sevanam.

KṚÑAḤ KARTARI (99)

karoteḥ kartari lyuṭ bhavati dīrghaś ca. karotīti kāraṇam. kartarīti kim? karaṇam.

GHAḤ (100)

kriyārthād bahulaṁ gho bhavati. vakaḥ. pakaḥ[1], nipakaḥ[1]. gocaraḥ, saṁcaraḥ. vahaḥ. āpaṇaḥ.

[1] *so beide Hss.*

VRAJAVYAJAU (101)

etau śabdau nipātyete. vrajaḥ, vyajaḥ. kathaṁ nigama iti? apā siddham; svaraṁ tu vakṣyāmaḥ. halantād ghañ ukta eva. lekhaḥ, vedaḥ, vīmārgaḥ, adhyāyaḥ, nyāyaḥ, udyāvaḥ, saṁhāraḥ, ādhāraḥ, āvāya iti bahulādhikārāt. tathā tailodaṅko ghṛtodaṅka iti ghañaiva. iha tu na bhavati: udakodañcana iti. ānāya iti jale 'bhidheye. ānayo 'nyaḥ.

KHANO ḌAREKAU CA (102)

khanater gho bhavati, ḍara ikaś ca. ākhanaḥ, ākharaḥ, ākhanikaḥ. ākhanikabaka iti bakaśabdena samāsaḥ. ākha iti ḍena siddham. ākhāna iti ghañā siddham.

ĪṢADDUḤSUBHYAḤ KHAL (103)

īṣadādibhyaḥ parāt kriyārthāt khal bhavati. īṣatkaraḥ kaṭo bhavatā. duṣkaraḥ. sukaraḥ. īṣallabhya iti bahulādhikārāt.

KARTRĀPYĀBHYĀṂ CA BHŪKṚÑAḤ (104)

īṣadduḥsubhyaḥ parābhyāṁ kartrāpyābhyāṁ parau yau bhūkṛñau tābhyāṁ khal bhavati. īṣad āḍhyena bhavanam, īṣadāḍhyaṁbhavam. dur āḍhyena bhavanam, durāḍhyaṁbhavam. sv āḍhyena bhavanam, svāḍhyaṁbhavam. īṣad āḍhyaḥ kriyate, īṣadāḍhyaṁkaraḥ. durāḍhyaṁkaraḥ. svāḍhyaṁkaraḥ. yadā tv īṣadāḍhya eva kiṁcit kriyate tadā kasmān na bhavati? karoter abhūtaprādurbhāvārthatvāt.

ĀTO YUC (105)

ākārāntāt kriyārthād īṣadādibhyaḥ parād yuj bhavati. īṣatpānaḥ, duṣpānaḥ, supānaḥ.

ŚĀSIYUDHIDṚŚIDHṚṢIMṚṢAḤ (106)

śāsyādibhya īṣadādipūrvebhyo yuj bhavati. Duḥśāsanaḥ, Duryodhanaḥ, durdarśanaḥ, durdharṣaṇaḥ, durmarṣaṇaḥ. bahulādhikārād bhāvāpyayor eva khalyucau bhavataḥ. kadā tvam āgato 'si Devadatta? eṣa āgacchāmi. āgacchantam eva māṁ viddhi. kadā gamiṣyasi? eṣa gacchāmi. gacchantam eva māṁ viddhiti vartamānataivātra laṭo gamyate. bhūtabhaviṣyattā tv arthaprakaraṇaśabdāntarādibhiḥ, vartamānasamīpo 'pi vā vartamāna eva: bhūtas tāvat tatphalasyānuvṛtteḥ, bhaviṣyan napi tadarthasādhanānuṣṭhānāt. kriyākālavivakṣāyāṁ tu yathāprāptam eva: adyāgamam. adya gamiṣyāmi. āśaṁsāyāṁ tu bhaviṣyatkālo 'pi vyāpāraḥ siddher abhipretatvād vartamānavad bhūtavad vā pratibhāti. upādhyāyaś ced āgacchati! yuktā vyākaraṇam adhīmahe. upādhyāyaś ced āgataḥ! etad adhītaṁ vyākaraṇam. upādhyāyaś ced āgamat! ete vyākaraṇam adhyagīṣmahi. bhūtaviśeṣasyāvivakṣitatvāl laṅliṭau na bhavataḥ. yathāsvaṁ kālavivakṣāyāṁ tu yathāprāptam eva: upādhyāyaś ced āgamiṣyati! yuktā vyākaraṇam adhyeṣyāmahe. upādhyāyaś ced āgantā! yuktā vyākaraṇam adhyetāsmahe. kṣipravacane punar aprāptasyaiva kṣipratvam āśāsyata iti bhūtavartamānavad vā vidhir na bhavati. upādhyāyaś cet kṣipram āgamiṣyati! kṣipraṁ vyākaraṇam adhyeṣyāmahe. kṣipratāyāś ca vivakṣitatvād anadyatanavivakṣā nāstīti luṅ api na bhavati. āśaṁsāvacane

prārthana (121) iti liṅ asty eva: upādhyāyaś ced āgacchet! āśaṁse yukto vyākaraṇam adhīyīya. kriyāprabandhasāmīpyayor viprakarṣavivakṣāyā abhāvād anadyatanavad vidhir na bhavati: yāvajjīvaṁ bhṛśam annam adāt. yāvajjīvaṁ bhṛśam annaṁ dāsyati. yeyaṁ paurṇamāsy atikrāntā, etasyām upādhyāyo 'gnīn ādhita. yeyaṁ paurṇamāsy āgāminī, etasyām upādhyāyo 'gnīn ādhāsyate. tathā bhaviṣyati maryādāvacane 'varasmin pravibhāge saṁnikarṣakhyāpanaparatvād vivakṣāyā luṭ na bhavati. yo 'yam adhvā gantavya ā Pāṭaliputrāt tasya yad avaraṁ Kauśāmbyās tatraudanaṁ bhokṣyāmahe. yo 'yaṁ saṁvatsara āgāmī tasya yad avaram āgrahāyaṇyās tatra yuktā adhyeṣyāmahe. bhūtasya tu bhedenānubhūtatvād anadyatanavivakṣāpy asti: yo 'yam adhvā gata ā Pāṭaliputrāt tasya yad avaraṁ Kauśāmbyās tatraudanam abhuñjmahi. yo 'yaṁ saṁvatsaro 'tītas tasya yad avaram āgrahāyaṇyās tatra yuktā adhyaimahi. maryādāvacanābhāve 'pi viprakarṣaparatvād vivakṣāyā anadyatanavidhir bhavaty eva: yo 'yam adhvā niravadhiko gantavyas tasya yad avaraṁ Kauśāmbyās tatraudanaṁ bhoktāsmahe. yo 'yaṁ kāla āgāmī tasya yad avaram āgrahāyaṇyās tatra yuktā adhyetāsmahe. parasmin punaḥ pravibhāge viprakṛṣṭaparatvād anadyatanavivakṣāpy asty eva: yo 'yam adhvā gantavya ā Pāṭaliputrāt tasya yat paraṁ Kauśāmbyās tatraudanaṁ bhoktāsmahe. bhaviṣyatsāmānyavivakṣāyāṁ tu lṛṭāpi bhavitavyam. evaṁ kālakṛte 'pi parasmin pravibhāge yathāvivakṣaṁ lṛḍluṭau siddhau: yo 'yaṁ saṁvatsara āgāmī tasya yat param āgrahāyaṇyās tatra yuktā adhyetāsmahe, adhyeṣyāmaha iti vā. ahorātrāṇām ahorātrair vā pravibhāge bhedasya vivakṣitatvād avarasmin napi pravibhāge 'nadyatanavivakṣāsty eva: yo 'yaṁ triṁśadrātra āgāmī tasya yo 'varaḥ pañcadaśarātras tatra yuktā adhyetāsmahe. yo 'yaṁ triṁśadrātra āgāmī tasya yo 'varo 'rdhamāsas tatra yuktā adhyetāsmahe. yo 'yaṁ māsa āgāmī tasya yo 'varaḥ pañcadaśarātras tatra yuktā adhyetāsmahe.

g. b. m. 120 LIṄY ATIPATTAU LṚṄ (107)

liṅviṣaye kriyātipattau lṛṅ bhavatīty etad adhikṛtaṁ veditavyam.

Ā ŚEṢĀD BHŪTE VĀ (108)

ā śeṣasaṁśabdanād bhūte kāle liṅviṣaye kriyātipattau lṛṅ vā bhavatīty etad adhikṛtaṁ veditavyam. yāvac ca bhūte vety anuvartate tāvat pūrvayogo bhaviṣyati nityo draṣṭavyaḥ, na tu vartamāne, tatra kriyātipatter abhāvāt. api tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayati. jātu tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayati. garhāmahe, anyāyyam iti. bhūtabhaviṣyator api pūrvaval laṭ. garhāyāś ca cikīrṣitatvāt kriyāprabandhāvirāma evātra vivakṣitaḥ. agarhāyāṁ tu yathākālaṁ luṅādayaḥ.

GARHĀYĀṀ KATHAMI LIṄ (109)

garhāyāṁ gamyamānāyāṁ kathaṁśabde sati liṅ bhavati vā. kathaṁ nāma tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayet. ayīyajat. ayājayat. yājayāṁcakāra. yājayiṣyati. yājayitā. yājayati. bhūtabhaviṣyator api pūrvaval laṭ. kriyātipattau bhūte vā lṛṅ, bhaviṣyati nityam. kathaṁ nāma tatrabhavān vṛṣalam ayājayiṣyat. garhāyām iti kim? kathaṁ nāma tatrabhavān brāhmaṇam ayājayat? evaṁ yathākālaṁ luṅādayaḥ.

KIMI LṚṬ CA (110)

kiṁśabde sati garhāyāṁ lṛṭ bhavati, liṅ ca. ko nāma tatra vṛṣalaḥ? kataro nāma vṛṣalaḥ? katamo nāma vṛṣalaḥ? yaṁ tatrabhavān yājayiṣyati. yājayet. vāgrahaṇānabhisaṁbandhāl luṅādayo na bhavanti. garhāyām ity eva: ko nāma brāhmaṇo yaṁ tatrabhavān yājayed? ityādi. kriyātipattau bhūte vā lṛṅ, bhaviṣyati nityam. ko nāma vṛṣalo yaṁ tatrabhavān ayājayiṣyat?

KRODHĀŚRADDHAYOḤ (111) g. b. m. 114

amarṣe 'navakḷptau ca lṛṭ bhavati, liṅ ca. na marṣayāmi, na śraddadhe, nāvakalpayāmi yat tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayiṣyati. yājayet. kriyātipattau bhūte vā lṛṅ, bhaviṣyati nityam: na marṣayāmi, na śraddadhe, nāvakalpayāmi yat tatrabhavān vṛṣalam ayājayiṣyat.

KIṀKILĀSTYARTHAYOR LṚṬ (112)

kiṁkilaśabde 'styartheṣu ca satsu krodhāśraddhayor arthayor lṛṭ eva bhavati, na liṅ. kiṁkila tatrabhavān vṛṣalaṁ

yājayiṣyati? na marṣayāmi, na śraddadhe, nāvakalpayāmi. asti nāma, bhavati nāma, vidyate nāma yat tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayiṣyati?

YADYADIYADĀJĀTUṢU LIṄ (113)

yadādiṣu satsu krodhāśraddhayor liṅ eva bhavati, na lṛṭ. yat tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayet, yadi tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayet, yadā tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayet, jātu tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayet: na marṣayāmi, na śraddadhe, nāvakalpayāmi. kriyātipattau bhūte vā lṛṅ, bhaviṣyati nityam: yat tatrabhavān vṛṣalam ayājayiṣyat.

YACCAYATRAYOR GARHĀYĀṀ CA (114)

yaccaśabde yatraśabde ca sati garhāyāṁ gamyamānāyāṁ krodhāśraddhayoś ca liṅ bhavati. yacca tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayet, yatra tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayet: vigarhe; na marṣayāmi, na śraddadhe, nāvakalpayāmi. kriyātipattau bhūte vā lṛṅ, bhaviṣyati nityam: yacca tatrabhavān vṛṣalam ayājayiṣyat.

ĀŚCARYE (115)

yaccaśabde yatraśabde ca saty āścarye gamyamāne liṅ bhavati. āścaryam, adbhutam, citraṁ yacca tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayet; yatra tatrabhavān vṛṣalaṁ yājayet. kriyātipattau bhūte vā lṛṅ, bhaviṣyati nityam: yatra tatrabhavān vṛṣalam ayājayiṣyat.

ŚEṢE LṚṬ (116)

yaccayatrābhyām anyasmin nāścarye lṛṭ bhavati. āścaryam, adbhutam, citram andho nāma parvatam ārokṣyati; badhiro nāma śabdaṁ śroṣyati. āścaryaṁ yadi sa bhuñjīteti liṅā bādhitatvān na lṛṭ bhaviṣyati. kriyātipattau bhūte vā lṛṅ, bhaviṣyati nityam.

g. b. m. 121 UTĀPYOR BĀḌHĀRTHE LIṄ (117)

uta api ity etayor bāḍhārthe prayujyamānayoḥ kriyārthāl liṅ bhavati. uta kuryāt. api kuryāt. bāḍhaṁ kuryād ity arthaḥ. bāḍhārtha iti kim? uta daṇḍaḥ patiṣyati? api-

dhāsyate dvāram. praśna āvaraṇaṁ ca gamyate. bhūte vā (108) iti nivṛttam. ato bhūte bhaviṣyati ca kriyātipattau liṅviṣaye lṛṅ nityaṁ draṣṭavyaḥ. utākariṣyat. apy akariṣyat. kāmapravedane prārthana (121) iti liṅ bhaviṣyati. kāmo me bhuñjīta bhavān. kaccij jīvati te māteti praśnamātre prārthanābhāvān na bhaviṣyati.

SAṀBHĀVANE 'LAMARTHE TADARTHĀPRAYOGE (118)

alamarthaviṣaye saṁbhāvane gamyamāne liṅ bhavati, tadarthaś cec chabdo na prayujyate. api parvataṁ śirasā bhindyāt. api droṇapākaṁ bhuñjīta. alamartha iti kim? videśasthāyī Devadatto grāmaṁ gamiṣyati. tadarthāprayoga iti kim? vasati cet Surāṣṭreṣu bhokṣyate 'laṁ lavaṇena. kriyātipattau lṛṅ bhavaty eva: api vajrāhato nāpatiṣyat.

DHĀTŪKTĀV AYADI VĀ (119)

dhātunocyamāne saṁbhāvane vā liṅ bhavati yacchabdasyāprayoge. saṁbhāvayāmi, śraddadhe, avakalpayāmi: bhuñjīta bhavān; bhokṣyate bhavān; abhuṅkta bhavān. ayadīti kim? saṁbhāvayāmi yat sa bhuñjīta. kriyātipattau lṛṅ bhavaty eva: saṁbhāvayāmi nābhokṣyata bhavān.

HETUPHALAYOḤ (120)

hetubhūtāyāṁ phalabhūtāyāṁ ca kriyāyāṁ vartamānāt kriyārthāl liṅ vā bhavati. dakṣiṇena ced yāyān na śakaṭaṁ paryābhavet. dakṣiṇena ced yāsyati na śakataṁ paryābhaviṣyati. iha kasmān na bhavati? hantīti palāyate. varṣatīti dhāvati. itiśabdenaiva hetuhetumadbhāvasya dyotitatvāt. yas tv āha: bhaviṣyatkālatvād asya yogasya vartamāne na bhaviṣyatīti tasyeha syāt: haniṣyatīti palāyiṣyate. kriyātipattau lṛṅ bhavaty eva: dakṣiṇena ced ayāsyan na śakaṭaṁ paryābhaviṣyat. kenacil liṅgena bhaviṣyantīṁ kriyātipattim anugamya[1] prayuṅkte. bhūte 'pi ca prayogo dṛśyate:

amaṅkṣyad vasudhā toye cyutaśailendrabandhanā
Nārāyaṇa iva śrīman yadi tvaṁ nādhariṣyathāḥ.

icchārtheṣu prārthana (122) ity eva liṅloṭau bhaviṣyataḥ: icchāmi bhuñjīta bhavān. icchāmi bhuṅktāṁ bhavān. anya-

thā hīcchan karomīty api syātām. icchati bhoktum, kāmayate bhoktum, gaveṣayati bhoktum iti tumun bhāve kriyāyāṁ tadarthāyām (I, 3, 6) iti siddham. punarvidhānād ihāpi syāt: icchan karotīti. bhuñjīyetīcchatīti liṅ prārthana (121) iti bhaviṣyati. icchet kāmayeteti vidhir eva gamyate.

[1] C₂ avagamya

VIDHISAṂPRAŚNAPRĀRTHANEṢU (121)

vidhir aprāptaniyogo dṛṣṭārtho vādṛṣṭārtho vā, pratyākhyāne sapratyapāyo vā niṣpratyapāyo vā, satkārapūrvako vā nyakkārapūrvako vā. saṁpraśnaḥ saṁpradhāraṇā. prārthanaṁ yācanam iṣṭārthaśaṁsanaṁ ca. teṣu vidhyādiṣu kriyārthāl liṅ bhavati. kaṭaṁ kuryād bhavān. yajet. dadyāt. yatrāṅgīkṛtasya pratyākhyāne sapratyapāyas tan nimantraṇam: iha bhavān bhuñjīta. yatra pratyākhyāne kāmacāras tad āmantraṇam: iha bhavān āsīta. satkārapūrvako niyogo 'dhyeṣaṇam: māṇavakaṁ bhavān adhyāpayet. nyakkārapūrvako niyogaḥ praiṣas, tatra loṭaṁ vakṣyati. saṁpraśne: kiṁ nu khalu bho vyākaraṇam adhīyīya? prārthane: labheyāhaṁ bhikṣām. jīvyād bhavān.

LOṬ (122)

vidhyādiṣu kriyārthāl loṭ bhavati. kaṭaṁ karotu bhavān. tṛṣṇāṁ chinddhi, bhaja kṣamām, jahi madam, kuru dayām. iha bhavān bhuṅktām. iha bhavān āstām. māṇavakaṁ bhavān adhyāpayatu. kiṁ nu khalu bho vyākaraṇam adhyayai? dehi me bhikṣām. jīvatu bhavān.

PRAIṢĀNUJÑĀPRĀPTAKĀLEṢU (123)

praiṣādiṣu loṭ bhavati. grāmaṁ gaccha. kartum icchato 'nujñānam anujñā. evaṁ kuru. kaṭaṁ kuru, prāptas te kālaḥ kaṭakaraṇe.

LIṄ CORDHVAMAUHŪRTIKE (124)

ūrdhvamauhūrtike vartamānāt kriyārthāt praiṣādiṣu liṅ bhavati, loṭ ca. ūrdhvaṁ muhūrtāt kaṭaṁ kuryāḥ; kaṭaṁ kuru. ūrdhvaṁ muhūrtād evaṁ kuryāḥ; evaṁ kuru. ūrdhvaṁ

muhūrtāt kaṭaṁ kuryād bhavān; kaṭaṁ karotu bhavān: bhavato hi prāptaḥ kālaḥ kaṭakaraṇe.

SME LOṬ (125)

smaśabdaprayoge ūrdhvamauhūrtike vartamānāt kriyārthāt praiṣādiṣu loḍ eva bhavati. ūrdhvaṁ muhūrtād grāmaṁ gacchatu sma bhavān. evaṁ karotu sma bhavān. kaṭaṁ karotu sma bhavān, bhavato hi prāptaḥ kālaḥ kaṭakaraṇe.

ADHĪṢṬAU (126)

adhyeṣaṇāyāṁ smaśabdaprayoge loḍ eva bhavati. aṅga sma vidvan māṇavakam adhyāpaya. praiṣādiṣu cānyatra ca tavyādayaḥ siddhā eva: bhavatā khalu kaṭaḥ kartavyaḥ, karaṇīyaḥ, kāryaḥ, kṛtyaḥ. tathordhvamauhūrtike cārhādiṣu ca. kālo bhoktum, samayo bhoktum, velā bhoktum iti pūrvaka eva tumun. vṛttir bhavater vā tadarthasya pratīyamānatvāt.

KĀLASAMAYAVELĀSU LIṄ YADI (127)

kālādiṣu yacchabdasahiteṣu prayujyamāneṣu kriyārthāl liṅ bhavati. kālo yad bhuñjīta bhavān. samayo yad bhuñjīta bhavān. velā yad bhuñjīta bhavān.

ARHAŚAKTYOḤ (128)

arhārthe śaktau ca liṅ bhavati. bhavān khalu kanyāṁ vahet. bhavān arhaḥ. bhavān śaktaḥ. agniṣṭomayājīti bhūta eva kālaḥ. asya putro janiteti padāntarasaṁbandhe bhaviṣyatkālatā gamyate. evaṁ kṛtaḥ kaṭaḥ śvo bhavitā. bhāvi kṛtyam āsīt. gomān āsīt. gomān bhaviteti. lunīhi lunīhīty evāyaṁ lunāti. adhīṣvādhīṣvety evāyam adhīta iti loḍ evaitan madhyamapuruṣaikavacanayoḥ. ābhīkṣṇye dvirvacanam etad uktaṁ bhavati. evam asau tvarāvān yad anyān api prerayan niva tāṁ kriyāṁ karotīti. evaṁ lunīta lunītety evāyaṁ lunāti. adhīdhvam adhīdhvam ity evāyam adhīte. tathā kālāntareṣv api: lunīhi lunīhīty evāyam alāvīt; lulāva; laviṣyati; lavitā. evaṁ svaśabde 'pi yojyam. tathā samuccaye 'pi: maṭham aṭa vihāram aṭety evāyam aṭati. chando 'dhīṣva vyākaraṇam adhīṣvety evāyam adhīte. vyāpārabhede tu sāmānyavacanasyaiva vyāpakatvād anuprayogo bhavati:

odanaṁ bhuṅkṣva saktūn piba dhānāḥ khādety evāyam abhyavaharati.

ALAṀKHALVOḤ PRATIṢEDHE KTVĀ VĀ (129)

alaṁkhaluśabdayoḥ pratiṣedhārthayoḥ prayoge ktvā vā bhavati. alaṁ kṛtvā, khalu kṛtvā. alaṁ kṛtena, khalu kṛtena. alaṁkhalvor iti kim? mā kārṣīḥ. pratiṣedha iti kim? alaṁkāraḥ.

MEṄAḤ (130)

mayateḥ ktvā vā bhavati. apūrvakālārtha ārambhaḥ. apamitya yācate. apamātum yācate. yācitvāpamayate.

g. b. Ende d. Kap.

EKAKARTṚKAYOḤ PŪRVĀT (131)

ekakartṛkayor vyāpārayor madhye yaḥ pūrvavyāpāras tadarthāt ktvā bhavati. bhuktvā vrajati. dvivacanasyātantratvāt: bhuktvā pītvā vrajati. parāpekṣayā vā. ekakartṛkayor iti kim? bhuktavati Devadatte Yajñadatto vrajati. pūrvād iti kim? bhuṅkte ca pacati ca. aprāpya nadīṁ parvataḥ, atikramya parvataṁ nadīti bhavateḥ sarvatra saṁbhavād ekakartṛkatā pūrvakālatā ca gamyate.

ĀBHĪKṢṆYE ṆAMUL CA (132)

ekakartṛkayoḥ pūrvasmin vyāpāre paunaḥpunyaviśiṣṭe vartamānāt kriyārthāṇ ṇamul bhavati, ktvā ca. bhojaṁ bhojaṁ vrajati. bhuktvā bhuktvā vrajati. ābhīkṣṇya (VI, 3, 1) iti dvirvacanam, yad ayaṁ bhuṅkte tato vrajatīti yacchabdaprayoge tataḥśabdena kramasyābhidhānāt ktvā na bhavati. ābhīkṣṇyābhāvāc ca ṇamul na bhavati. yad ayaṁ punaḥ punar bhuṅkte tato vrajatīti punaḥpunaḥśabdenaivābhīkṣṇyābhidhānān na bhavati. yad ayaṁ bhuktvā gacchati tato 'dhīta iti bhojanagamanayoḥ krame ktvā. gamanādhyayanayos tu kramasya tataḥśabdenābhidhānān na bhaviṣyati.

PŪRVĀGREPRATHAMEṢU (133)

pūrvādiṣu prayujyamāneṣu ṇamul bhavati, ktvā ca. pūrvaṁ bhojaṁ vrajati, pūrvaṁ bhuktvā vrajati. agre bhojaṁ vrajati, agre bhuktvā vrajati. prathamaṁ bhojaṁ vrajati,

prathamaṁ bhuktvā vrajati. pūrvaṁ bhuṅkte tato vrajatīti tataḥśabdena kramasyābhidhānān na bhaviṣyataḥ.

VYĀPYĀD ĀKROŚE KṚÑAḤ KHAMUÑ (134)

vyāpyāt parāt karoteḥ khamuñ bhavaty ākrośe gamyamāne. dasyuṁkāram ākrośati. ākrośa iti kim? sādhuṁ kṛtvā stauti.

SVĀDVARTHĀD ADĪRGHĀT (135)

svāduvacanād adīrghāntāt parāt karoteḥ khamuñ bhavati. svāduṁkāraṁ bhuṅkte. saṁpannaṁkāraṁ bhuṅkte. lavaṇaṁkāraṁ bhuṅkte. adīrghād iti kim? svādūkṛtya bhuṅkte. svādvīṁ kṛtvā. anyathākāraṁ bhuṅkte, evaṁkāram, kathaṁkāram, itthaṁkāram iti ṇamul na vācyaḥ, ghañantena kriyāviśeṣaṇena siddhatvāt. yathā: odanapākaṁ śeta iti. evaṁ yathākāraṁ tathākāram ahaṁ bhokṣye, kiṁ tavānena? kanyādarśam varayati. brāhmaṇavedaṁ bhojayati. yāvadvedaṁ bhuṅkte. yāvajjīvam adhīte. carmapūraṁ dadāti. udarapūraṁ bhuṅkte. goṣpadapūraṁ vṛṣṭo devaḥ. goṣpadam prātīti goṣpadapram udakam. goṣpadapraṁ vṛṣṭo devaḥ. tathā ca sarvā vibhaktayaḥ samāse ca vibhaktilopaḥ. evaṁ celaknopaṁ vṛṣṭo devaḥ. vastraknopaṁ vṛṣṭo devaḥ. vasanaknopam. nimūlakāṣaṁ kasati. samūlakāṣaṁ kasati. śuṣkapeṣaṁ pinaṣṭi. cūrṇapeṣam. rūkṣapeṣam. samūlaghātaṁ hanti. akṛtakāraṁ karoti. pāṇighātaṁ vedīṁ hanti. udapeṣaṁ pinaṣṭi. tailapeṣaṁ pinaṣṭi. hastavartaṁ vartayati. svapoṣaṁ puṣṇāti. gopoṣam. raipoṣam. cārakabandhaṁ baddhaḥ. krauñcabandham. jīvanāśaṁ naṣṭaḥ. puruṣavāhaṁ vahati. ūrdhvaśoṣaṁ śuṣkaḥ. ūrdhvapūraṁ pūrṇaḥ.

JĪVĀD GRAHO ṆAMUL SA CĀNU (136) ṇamul g. b. Ende d. Kap. sa cānu g. b. m. 138

jīvād vyāpyāt parasmād graher ṇamul bhavati, sa ced grahir anuprayujyate. jīvagrāhaṁ gṛhṇāti.

HASTENA (137)

hastakaraṇakād[1] graher ṇamul bhavati, sa cānuprayujyate. hastagrāhaṁ gṛhṇāti. karagrāhaṁ gṛhṇāti.

[1] C_2 hastakaraṇād

UPAMĀNĀT KARTUŚ CA (138)

upamānāt kartur vyāpyāc ca parāt kriyārthāṇ ṇamul bhavati, sa ca kriyārtho 'nuprayujyate. cūḍakanāśaṁ naṣṭaḥ. suvarṇanidhāyaṁ nihitaḥ. odanapācaṁ pakvaḥ. ghañi hi kutvaṁ syāt. upamānād iti kim? cūḍako naṣṭaḥ.

UPADAṀŚAS TṚTĪYĀYĀM (139)

upapūrvād daṁśates tṛtīyānta upapade ṇamul bhavati. mūlakenopadaṁśaṁ bhuṅkte. mūlakopadaṁśaṁ bhuṅkta iti ghañāpi siddham. tṛtīyāyām iti kim? mūlakam upadaśya bhuṅkte.

HIṀSĀRTHĀD EKĀPYĀT (140)

hiṁsārthād anuprayogena saha samānavyāpyāt tṛtīyānta upapade ṇamul bhavati. daṇḍenopaghātaṁ gāḥ kalayati. daṇḍopaghātam. ekāpyād iti kim? daṇḍenopahatya bhūmiṁ gāḥ śādayati gopālako yaṣṭyā.

SAPTAMYĀṀ COPĀT PĪḌARUDHAKARṢAḤ (141)

upapūrvebhyaḥ pīḍādibhyaḥ saptamyanta upapade tṛtīyānte ca ṇamul bhavati. pārśvayor upapīḍaṁ śete. pārśvenopapīḍam. pārśvopapīḍam. vraja uparodhaṁ gāḥ śādayati. vrajenoparodham. vrajoparodham. pāṇāv upakarṣam. pāṇinopakarṣam. pāṇyupakarṣam.

ĀSATTAU (142)

pratyāsattau gamyamānāyāṁ saptamyanta upapade kriyārthāṇ ṇamul bhavati. keśeṣu grāhaṁ yudhyante. keśagrāham.

PRAMĀṆE (143)

pramāṇe gamyamāne saptamyanta upapade kriyārthāṇ ṇamul bhavati. dvyaṅgulotkarṣaṁ gaṇḍikāṁ chinatti. dvyaṅgula utkarṣam.

PAÑCAMYĀṀ TVARĀYĀM (144)

pañcamyanta upapade tvarāyāṁ gamyamānāyāṁ kriyārthāṇ ṇamul bhavati. śayyotthāyaṁ vrajati. śayyāyā utthāyaṁ vrajati. tvarāyām iti kim? āsanād utthāya dhāvati.

DVITĪYĀYĀM (145)

g. b. Ende d. Kap.

dvitīyānta upapade tvarāyāṁ gamyamānāyāṁ kriyārthāṇ ṇamul bhavati. yaṣṭigrāhaṁ yudhyante. yaṣṭīr grāham.

ADHRUVE SVĀṄGE (146)

adhruve svāṅge dvitīyānta upapade kriyārthāṇ ṇamul bhavati. bhrūvikṣepaṁ jalpati. bhruvaṁ vikṣepam. adhruva iti kim? utkṣipya śiraḥ kathayati.

adravaṁ mūrtimat svāṅgaṁ prāṇistham avikārajam
atatstthaṁ tatra dṛṣṭaṁ ca tena cet tat tathā yutam.

PĪḌĀYĀM (147)

pīḍāyāṁ gamyamānāyāṁ svāṅge dvitīyānta upapade kriyārthāṇ ṇamul bhavati. uraḥpratipeṣaṁ[1] yudhyante. urāṁsi pratipeṣam[1].

[1] C$_2$ uraḥpratiṣedhaṁ *und* pratiṣedham, *welche Lesart auch in* Kāś. Ms. *wiederkehrt.*

VIŚIPATIPADISKANDĀṀ VĪPSĀBHĪKṢṆYAYOḤ (148)

viśyādibhyo vīpsāyām ābhīkṣṇye ca gamyamāne dvitīyānta upapade ṇamul bhavati. gehānupraveśam āste. gehaṁ geham anupraveśam. geham anupraveśam anupraveśam. gehānuprapātam āste. gehaṁ geham anuprapātam. geham anuprapātam anuprapātam. gehānuprapādam āste. gehaṁ geham anuprapādam. geham anuprapādam anuprapādam. gehāvaskandam āste. gehaṁ geham avaskandam. geham avaskandam avaskandam. vīpsābhīkṣṇyayor iti kim? geham anupraviśyāste.

ASUTṚṢAḤ KĀLEṢU VICCHEDE (149)

asyates tṛṣeś ca kāleṣu dvitīyānteṣūpapadeṣu vicchede gamyamāne ṇamul bhavati. dvyahātyāsaṁ gāḥ pāyayati. dvyaham atyāsam. dvyahatarṣam. dvyahaṁ tarṣam. asutṛṣa iti kim? dvyaham upoṣya bhuṅkte. kāleṣv iti kim? pañca piṇḍān atyasya jalaṁ pibati. viccheda iti kim? ahar atyasyeṣūn gataḥ.

NĀMNI GRAHĀDIŚAḤ (150)

nāmaśabde dvitīyānta upapade graher ādiśaś ca ṇamul bhavati. nāmagrāhaṁ dadāti. nāmāni grāhaṁ dadāti. nāmādeśaṁ dadāti. nāmāny ādeśaṁ dadāti. nīcaiḥkāram ācaṣṭe, uccaiḥkāram ācaṣṭa iti ghañā siddham. nīcaiḥ kṛtvā, nīcaiḥkṛtyeti ktvāpi bhavati. evaṁ tiryakkāram, tiryak kṛtvā, tiryakkṛtya. mukhataḥkāram, mukhataḥ kṛtvā, mukhataḥkṛtya. mukhatobhāvam, mukhato bhūtvā, mukhatobhūya. nānākāram, nānā kṛtvā, nānākṛtya. dvidhākāram, dvidhā kṛtvā, dvidhākṛtya. tūṣṇīṁbhāvam, tūṣṇīṁ bhūtvā, tūṣṇīṁbhūya. anvagbhāvam, anvag bhūtvā, anvagbhūya tiṣṭhati. śaknoti bhoktum, dhṛṣṇoti bhoktum, jānāti bhoktum, glāyati bhoktum, ghaṭate bhoktum, ārabhate bhoktum, prakramate bhoktum, labhate bhoktum, utsahate bhoktum, arhati bhoktum, asti bhoktum, vidyate bhoktum iti tumun bhāve kriyāyāṁ tadarthāyām (I, 3, 6) iti siddha eva. tathā pārayati bhoktum, prabhavati bhoktum. prabhur bhoktum, samartho bhoktum, paryāpto bhoktum, alaṁ bhoktum iti bhavateḥ sarvatra saṁbhavāt siddham. yathā bhoktuṁ manaḥ, śrotuṁ śrotram, draṣṭuṁ cakṣuḥ, yoddhuṁ dhanuḥ; vaktuṁ jaḍaḥ, gantuṁ mandaḥ, kartum alasa iti. uccāraṇaṁ tu vaktur āyattam.

prathamasya tṛtīyaḥ pādaḥ samāptaḥ.

LAS TIPTASJHISIPTHASTHAMIPVASMASTĀTĀ-
ṀJHATHĀSĀTHĀṀDHVAMIṬVAHIMAHIṄ (1)

laḍādīnāṁ lakārasya sthāne tibādaya ādeśā bhavanti. pakāraḥ pitkāryārthaḥ[1]. ṭakāra iṭo 'd (I, 4, 38) iti cihnārthaḥ. ṅakāras tiṅ iti pratyāhārārthaḥ. pacati, pacataḥ, pacanti; pacasi, pacathaḥ, pacatha; pacāmi, pacāvaḥ, pacāmaḥ. pacate, pacete, pacante; pacase, pacethe, pacadhve; pace, pacāvahe, pacāmahe.

[1] C₁ *hat für* pitkāryārthaḥ: pitīti viśeṣaṇārthaḥ. *Dieses* piti (cf. P. III, 1, 4. VI, 1, 192) *ist offenbar wieder ein* Sūtra *des nicht erhaltenen* svarādhyāya. *Vgl. die* Vṛtti *zu* I, 3, 45.

ATA ĀTA IT (2)

ataḥ parasya tiṅām ākārasya id ādeśo bhavati. pacete, pacethe. pacetām, pacethām. ata iti kim? dadāte, dadhāte. prakṛtigrahaṇād iha na bhavati: pacāni.

JHO 'NTAḤ (3) g. b. m. 9

tiṅāṁ jhakārasyāntādeśo bhavati. pacanti, pacante. yajanti, yajante. yajantu, yajantām.

DVIRUKTĀD AT (4)

dviruktād uttarasya tiṅāṁ jhakārasya adādeśo bhavati. juhvati, bibhyati. juhvatu.

JAKṢĀDIBHYAḤ PAÑCABHYAḤ (5)

jakṣādibhyaḥ pañcabhyaḥ parasya jhakārasya adādeśo bhavati. jakṣati, jāgrati, daridrati, cakāsati, śāsati. pañcabhya iti kim? dviṣanti.

TAṄY ANATAḤ (6)

taṅviṣayasya jhakārasyānataḥ parasya adādeśo bhavati. lunate, lunatām. punate, punatām. anata iti kim? pacante.

ŚĪÑO RAT (7)

śīṅaḥ parasya jhakārasya radādeśo bhavati. śerate, śeratām, aśerata.

VETTER VĀ (8)

vetteḥ parasya jhakārasya radādeśo vā bhavati. saṁvidrate, saṁvidate. lugvikaraṇaḥ kim? vindater mā bhūt. taṅīty eva: vidanti.

LIṬA IRAC (9)

liḍādeśasya jhakārasya iraj ādeśo bhavati. pecire, śekire. taṅīty eva: pecuḥ.

TASYAIŚ (10)

liḍādeśasya takārasya eś ādeśo bhavati. pece, śeke.

ATAÑĀṀ ṆALATUSUSTHALATHUSAṆALVAMĀḤ (11)

taṅvarjitānāṁ liḍādeśānāṁ ṇalādaya ādeśā bhavanti papāca, pecatuḥ, pecuḥ; papaktha pecitha, pecathuḥ, peca; papāca, peciva, pecima.

VIDO LAṬO VĀ (12)

vidaḥ pareṣāṁ laḍādeśānām ataṅāṁ ṇalādaya ādeśā vā bhavanti. veda, vidatuḥ, viduḥ; vettha, vidathuḥ, vida; veda, vidva, vidma. na ca bhavanti: vetti, vittaḥ, vidanti; vetsi, vitthaḥ, vittha; vedmi, vidvaḥ, vidmaḥ.

BRUVAḤ PAÑCĀNĀM ĀDITA ĀHA CA (13)

bruvaḥ pareṣāṁ laḍādeśānām ataṅāṁ pañcānām ādito ṇalādaya ādeśā vā bhavanti, āhādeśaś ca bruvo bhavati. āha, āhatuḥ, āhuḥ, āttha, āhathuḥ. na ca bhavanti: bravīti, brūtaḥ, bruvanti, bravīṣi, brūthaḥ. pañcānām iti kim? brūtha. ādita iti kim? pareṣāṁ mā bhūt.

ĀTO ṆALA AUḤ (14)

ākārāntād uttarasya ṇala aukārādeśo bhavati. papau, tasthau.

ṬITTAṄĀM ET (15)

ṭito lakārasyādeśānāṁ taṅām antasya ekārādeśo bhavati. pacate, pacante, pacadhve. ṭita iti kim? apacata.

ĀMAḤ (16)

ṭillakārasya saṁbandhina āma ed bhavati. pacete, pacethe.

THĀSAḤ SE (17)

ṭillakārasaṁbandhinas thāsaḥ se ādeśo bhavati. pacase.

LUṬA ĀDYĀNĀṀ ḌĀRAURASAḤ (18)

luḍādeśānām ādyānāṁ trayāṇāṁ ḍāraurasa ādeśā bhavanti. paktā, paktārau, paktāraḥ.

TAṄĀM (19)

taṅām api luḍādeśānām ādyānāṁ trayāṇāṁ ḍāraurasa ādeśā bhavanti. adhyetā, adhyetārau, adhyetāraḥ. eśādiliṅgād etvābhāvaḥ.

LOṬA ER UḤ (20) g. b. m. 29

loḍādeśasya ikārasya ukārādeśo bhavati. pacatu, pacantu.

SER HIṄ (21)

loḍādeśasya sipo hiṁ ādeśo bhavati. juhudhi, lunīhi. ṅakāro 'pittvajñāpanārthaḥ.

ĀŚIṢI TUHYOS TĀTAṄ VĀ (22)

āśīrviṣaye loṭaḥ saṁbandhinos tu hīty etayos tātaṅ vā bhavati. jīvatād bhavān, jīvatu bhavān. kurutāt tvam, kuru tvam.

MER ĀNIḤ (23)

loḍādeśasya mipa ānir ādeśo bhavati. pacāni, karavāṇi.

ĀM ETAḤ (24)

loḍādeśasyaikārasyām bhavati. pacatām, pacetām, pacantām.

SVO VĀMAU (25)

loḍādeśābhyāṁ sakāravakārābhyāṁ parasyaikārasya va am ity etāv ādeśau bhavataḥ. pacasva, pacadhvam.

IḌĀDĪNĀM AIP (26)

loṭaḥ saṁbandhinām iḍādīnām eta aip bhavati. karavai, karavāvahai, karavāmahai. pakāro 'deṅarthaḥ.

VMOṢ ṬĀP (27)

loṭaḥ saṁbandhinor vmoḥ parataṣ ṭāp bhavati. karavāva, karavāma. karavāvahai, karavāmahai. ṭakāra ādeśavidhyarthaḥ, pakāro 'deṅbhāvārthaḥ.

g. b. m. 31 TASTHASTHĀNĀṀ TĀṀTAṀTĀ ṄITAŚ CA (28)

ṅitāṁ lakārāṇāṁ loṭaś ca tas thas tha ity eteṣāṁ tām tam ta ity ete ādeśā bhavanti. apacatām, apacatam, apacata. pacatām, pacatam, pacata.

VASMASOR LOPAḤ (29)

ṅitāṁ lakārāṇāṁ loṭaś ca vasmasor antyasya lopo bhavati. apacāva, apacāma. pacāva, pacāma.

ITO 'TAṄI (30)

ṅitāṁ lakārāṇām ataṅviṣayasya ikārasya lopo bhavati. apacat, apacan. akariṣyat, akariṣyan.

MIPO 'M (31)

ṅitāṁ lakārāṇāṁ mipo am bhavati. akaravam, akārṣam, akariṣyam.

g. b. m. 40 LIṄAḤ SĪYUṬ (32)

liṅādeśānāṁ sīyuṭ āgamo bhavati. pakṣīṣṭa, yakṣīṣṭa.

YĀSUṬ ATAṄAḤ KIT (33)

taṅvarjitasya liṅādeśasya yāsuṭ āgamo bhavati, sa ca kidvat. bhūyāt, bhūyāstām, bhūyāsuḥ. ataṅa iti kim? laviṣīṣṭa.

g. b. m. 36 ṄID ANĀŚIṢI (34)

anāśīrviṣaye liṅo ṅid yāsuṭ bhavati. yajet, yajetām, yajeyuḥ. anāśiṣīti kim? ijyāt. ataṅa ity eva: yajeta.

ATA IY (35)

ataḥ parasya yāsuṭa iyādeśo bhavati. pacet, pacetām, paceyuḥ. ata iti kim? kuryāt. anāśiṣīty eva: cikīrṣyāt.

SO LOPO 'NANTYASYA (36)

liṅo 'nantyasya sakārasya lopo bhavati. kuryāt, kuryātām. anantyasyeti kim? kuryuḥ. anāśiṣīty eva: bhūyāstām, bhūyāsuḥ.

JHASYA RAN (37)

liṅādeśasya jhakārasya ran ādeśo bhavati. paceran, pakṣīran.

IṬO 'T (38)

liṅādeśasya iṭo adādeśo bhavati. paceya, pakṣīya.

SUṬ TATHOḤ (39)

liṅas takārathakārayoḥ suṭ bhavati. pakṣīṣṭa, pakṣīyāstām, pakṣīṣṭhāḥ.

JHER J U S (40) g. b. m. 45

liṅo jher jusādeśo bhavati. paceyuḥ, kuryuḥ.

SICAḤ (41)

sicaḥ parasya jher jusādeśo bhavati. akārṣuḥ.

ĀTAḤ (42)

ākārāntād eva sijlugantāt parasya jher jusādeśo bhavati. aduḥ, adhuḥ. anākārāntān na bhavati: abhūvan.

LAṄO DVIṢAŚ CA VĀ (43)

dviṣa ākārāntāc ca parasya laṅo jher jusādeśo vā bhavati. advişuḥ, advişan. ayuḥ, ayān.

VIDAḤ (44)

vidaḥ parasya laṅo jher jusādeśo bhavati, nityaṁ yogavibhāgāt. aviduḥ.

ATI (45)

advişaye laṅo dviruktāj jakṣādibhyaś ca parasya jher jus bhavati. abibharuḥ, abibhayuḥ. ajāgaruḥ.

g. b. m. 145 TAṄĀNĀ YATHĀPĀṬHAM (46)

taṅaś ca ānaś ca yathāpāṭhaṁ kriyārthāt pare bhavanti. vardhate, vardhamānaḥ. vartate, vartamānaḥ.

BHĀVĀPYAYOḤ (47)

bhāve tadvyāpye cārthe taṅānā bhavanti. bhūyate, bhūyamānam. kriyate kaṭaḥ, kriyamānaḥ kaṭaḥ. pūrvam uttaraṁ ca kartari vidhānam.

ṄITAḤ (48)

ṅitaḥ kriyārthāt taṅānā bhavanti. pāpacyate, pāpacyamānaḥ.

VINIMAYE (49)

kriyāparivarte vartamānāt kriyārthāt taṅānā bhavanti. vyatilunate, vyatipunate.

NA GATIHIṀSĀŚABDĀRTHAHASAḤ (50)

kriyāvinimaye vartamānebhyo gatyādyarthebhyo hasaś ca taṅānā na bhavanti. vyatigacchanti, vyatighnanti, vyatijalpanti, vyatihasanti. katham: vyatiharante bhāram, vyativahante bhāram iti? naitau gatyarthau. kiṁ tarhi? deśāntaraprāpaṇārthau. evaṁ saṁpraharante rājāna iti haratir na hiṁsārthaḥ. itaretarānyonyaparasparayoge tu śabdāntareṇābhihitatvāt kriyāvinimayasya taṅānā na bhavanti. itaretarasya vyatilunanti. anyonyasya vyatilunanti. paraspasya vyatilunanti.

NER VIŚAḤ (51)

ner viśeşyād viśas taṅānā bhavanti. niviśate, nyaviśata. şaşṭhyā nirdeśaḥ kim? madhuni viśanti bhramarāḥ.

PARIVYAVĀT KRIYAḤ (52)

paryādipūrvāt krīṇātes taṅānā bhavanti. parikrīṇīte, vikrīṇīte, avakrīṇīte.

VIPARĀBHYĀṂ JEḤ (53)

etābhyāṁ viśeṣyāj jayates taṅānā bhavanti. vijayate, parājayate. katham: bahuvi jayati vanam, parā jayati seneti? nātra viparāśabdābhyāṁ jayatir viśeṣyate. anyonyasāhacaryād vā prādiparipaṭhitayor iha grahaṇam.

ĀṄO DAḤ (54) g. b. m. 58

āṅpūrvād dadātes taṅānā bhavanti. ādatte.

NA SVAPRASĀRAṆE (55)

prasāraṇe vartamānād dadātes taṅānā na bhavanti, tac cet prasāraṇaṁ svasya bhavati. āsyaṁ vyādadāti. vipādikāṁ vyādadāti. nadī kūlaṁ vyādadāti. svagrahaṇaṁ kim? vyādadate pipīlikāḥ pataṁgasya mukham.

GAMEḤ KṢĀNTAU (56)

āṅpūrvād gamer ṇyantāt kṣāntau vartamānāt taṅānā bhavanti. āgamayasva tāvat. kṣāntāv iti kim? āgamayati.

NUPRACHAḤ (57)

āṅpūrvān nauteḥ prachaś ca taṅānā bhavanti. ānute śṛgālaḥ. āpṛcchate gurūn.

KRĪḌO 'NUPARIBHYĀṂ CA (58)

krīḍater anuparibhyām āṅā ca yuktāt taṅānā bhavanti. anukrīḍate, parikrīḍate, ākrīḍate. iha kasmān na bhavati: māṇavakam anu krīḍatīti? nātra krīḍatir anunā yukta iti na bhaviṣyati.

SAMO 'KŪJANE (59)

saṁpūrvāt krīḍater akūjane taṅānā bhavanti. saṁkrīḍate. akūjana iti kim? saṁkrīḍanti śakaṭāni. kathaṁ śikṣate? śiksis taṅānavān eva. kathaṁ śikṣati? śaktum icchati, śikṣati.

APASKIRAḤ (60)

apapūrvāt sasuṭkāt kirates taṅānā bhavanti. apaskirate vṛṣabho hṛṣṭaḥ. apaskirate kukkuṭo bhakṣārthī. apaskirate

śvā nivāsārthī. apeti kim? upaskiranto lunanti Madrakāḥ. suṭ kim? apakirati.

HṚÑO GATIŚĪLE (61)

harater gatitācchīlye gamyamāne taṅānā bhavanti. paitṛkam aśvā anuharante. gatigrahaṇaṁ kim? pitaram anuharati.

ĀŚIṢI NĀTHAḤ (62)

āśiṣy eva nāthas taṅānā bhavanti. sarpiṣo nāthate. āśiṣīti kim? māṇavakam upanāthati.

ŚAPAḤ ŚAPATHE (63)

śapateḥ śapathakriyārthāt taṅānā bhavanti. Devadattāya śapate. anyatra: Devadattaṁ śapati.

g. b. m. 70 STHAḤ PRATIJÑĀNIRṆAYAPRAKĀŚANEṢU (64)

tiṣṭhateḥ pratijñāyāṁ nirṇaye prakāśane ca gamyamāne taṅānā bhavanti. nityaṁ śabdam ātiṣṭhate. tvayi tiṣṭhate vivādaḥ. tiṣṭhate kanyā chāttrebhyaḥ.

SAṀVIPRĀVĀT (65)

sam vi pra ava ity evaṁpūrvāt tiṣṭhates taṅānā bhavanti. saṁtiṣṭhate, vitiṣṭhate, pratiṣṭhate, avatiṣṭhate.

UDO 'NŪRDHVEHĀYĀM (66)

utpūrvāt tiṣṭhater anūrdhvaceṣṭāyāṁ vartamānāt taṅānā bhavanti. muktāv uttiṣṭhate. anūrdhva iti kim? āsanād uttiṣṭhati. īhāyām iti kim? asmād grāmāc chatam uttiṣṭhati.

UPĀN MANTREṆA (67)

upapūrvāt tiṣṭhates taṅānā bhavanti, mantraś ced asya karaṇaṁ bhavati. sāvitryā upatiṣṭhate. mantreṇeti kim? aśvenopatiṣṭhati rājānam. tṛtīyānirdeśaḥ kim? sāvitrīm upatiṣṭhati.

PATHYĀRĀDHANAYOḤ (68)

pathi kartary ārādhane ca gamyamāne upapūrvāt tiṣṭhates taṅānā bhavanti. ayaṁ panthāḥ Srughnam upatiṣṭhate.

ādityam upatiṣṭhate; rathikān upatiṣṭhate; mahāmātrān upatiṣṭhate.

VA LIPSĀYĀM (69)

upapūrvāt tiṣṭhater lipsāyāṁ gamyamānāyāṁ taṅānā vā bhavanti. bhikṣuko brāhmaṇakulam upatiṣṭhate, upatiṣṭhatīti vā.

AVYĀPYĀT (70) g. b. m. 74

vyāpyarahitāt tiṣṭhater upapūrvāt taṅānā bhavanti. bhojanakāla upatiṣṭhate. avyāpyād iti kim? rājānam upatiṣṭhati.

SAMO GAMṚCHIPRACHISVṚŚRUVETTYARTIDṚŚAḤ (71)

saṁpūrvebhyo gamyādibhyas taṅānā bhavanti. saṁgacchate, samṛcchate, saṁpṛcchate, saṁsvarate, saṁśṛṇute, saṁvitte. vettīti nirdeśāt saṁvindatīti na bhavati. samārata, saṁpaśyate. avyāpyād ity eva: saṁgacchati suhṛdam.

PRĀDIBHYO 'SŪHO VĀ (72)

prādipūrvābhyām asyatyūhibhyāṁ taṅānā vā bhavanti. nirasyate, nirasyati. samūhate, samūhati. avyāpyād ity eva: nirasyati śatrūn. samūhati padārthān.

ĀṄO YAMAHANAḤ SVĀṄGĀPYĀC CA (73)

āṅpūrvābhyāṁ yamihanibhyām avyāpyābhyāṁ svāṅgāpyābhyāṁ ca taṅānā bhavanti. āyacchate, āhate. āyacchate pādam. āhata udaram[1]. anyasmin vyāpye: āyacchati rajjum. āhanti vṛṣalam. svagrahaṇaṁ kim? Devadatto Yajñadattasya pāṇim āhanti.

[1] C_2 uraḥ *für* udaram

VYUDAS TAPAḤ (74)

ver udaś ca parāt tapater avyāpyāt svāṅgāpyāc ca taṅānā bhavanti. vitapate, uttapate. vitapate pāṇim. uttapate pāṇim. avyāpyāt svāṅgāpyāc cety eva: ādityaḥ pṛthivīṁ vitapati. uttapati suvarṇaṁ suvarṇakāraḥ. Devadatto Yajñadattasya hastam uttapati. vyuda iti kim? nitapati.

TAPAĀPYĀT (75)

tapo vyāpyaṁ yasya tasmāt tapates taṅānā bhavanti. tapyate tapas tāpasaḥ. tapaḥ karotīty arthaḥ.

NISAṀVYUPEBHYO HVAḤ (76)

ni sam vi upa ity evaṁpūrvād dhvayates taṅānā bhavanti. nihvayate, saṁhvayate, vihvayate, upahvayate.

SPARDHĀYĀM ĀṄAḤ (77)

āṅpūrvād dhvayateḥ spardhāyāṁ vartamānāt taṅānā bhavanti. mallo mallam āhvayate. spardhāyām iti kim? gām āhvayati gopālakaḥ.

SŪCANĀVAKṢEPAṆASEVĀSĀHASAYATNAKA-THOPAYOGEṢU KṚÑAḤ (78)

sūcanādiṣv artheṣu karotes taṅānā bhavanti. sūcanam apakāraprayuktaṁ paradoṣāviṣkaraṇam, avakṣepaṇaṁ tiraskāraḥ, sevā paravittārādhanam, sāhasaṁ yad abuddhipūrvaṁ[1] karaṇam, yatnaḥ sato guṇāntarādhānam, kathā kathanam, upayogo dharmādiprayojane viniyogaḥ. sūcane tāvat: ayam imam utkurute. sūcayatīty arthaḥ. avakṣepaṇe: śyeno vartakām apakurute[2]. bhartsayatīty arthaḥ. sevāyām: mahāmātrān prakurute, gaṇakān prakurute. sevata ity arthaḥ. sāhase: paradārān prakurute. teṣu sahasā pravartata ity arthaḥ. yatne: kāṇḍaguṇasyopaskurute. edhodakasyopaskurute. tasya guṇāntarādhānaṁ karotīty arthaḥ. kathāyām: janavādān prakurute. prakarṣeṇa kathayatīty arthaḥ. upayoge: śataṁ prakurute. dharmādyarthaṁ śataṁ viniyuṅkta ity arthaḥ.

[1] C_2 parabuddhipūrvaṁ *für* yad abuddhipūrvaṁ [2] C_2 upakurute

ADHEḤ ŚAKTAU (79)

adhipūrvāt kṛñaḥ śaktau vartamānāt taṅānā bhavanti. taṁ hādhicakre. śaktāv iti kim? adhikaroti.

VEḤ ŚABDĀPYĀT (80)

vipūrvāt kṛñas taṅānā bhavanti, śabdaś ced asya vyā-

pyaṁ bhavati. kroṣṭā vikurute svarān. śabda iti kim? vikaroti mṛdam. āpyād iti kim? śabdena vikaroti matim.

AVYĀPYĀT (81)

vyāpyarahitād vipūrvāt kṛñas taṅānā bhavanti. vikurvate saindhavāḥ. sādhu dāntāḥ śobhanaṁ valgantīty arthaḥ.

PŪJOTSAṄGOPANAYANAJÑĀNABHṚTIVYAYAVIGAṆANEṢU NIYAḤ (82)

pūjādiṣv artheṣu nayates taṅānā bhavanti. pūjā saṁmānanam. nayate Pāṇinir vyākaraṇe. pūjām adhigacchatīty arthaḥ. nayate cārvī lokāyate. cārvī buddhis, tatsaṁbandhād ācāryo 'pi cārvī. sa lokāyate padārthān nayate, gamayati, upapattibhiḥ sthirīkṛtya śiṣyebhyaḥ pratipādayati. te yuktibhiḥ sthāpyamānāḥ saṁmānitāḥ pūjitā bhavanti. utsaṅga utsañjanam, utkṣepaṇam. māṇavakam udānayate. adhaḥ sthitaṁ māṇavakam utsaṅge utkṣipatīty arthaḥ. upanayane: upanayanam ācāryakriyā. māṇavakam īdṛśena vidhinā ātmasamīpaṁ prāpayati, yathāsāv upanetā svayam ācāryaḥ saṁpadyate. māṇavakam upanayate. ātmānam ācāryīkurvan māṇavakam ātmasamīpaṁ saṁprāpayatīty arthaḥ. jñānaṁ prameyaniścayaḥ. nayate Kātyāyano vyākaraṇe. prameyaṁ niścinotīty arthaḥ. bhṛtir vetanam. karmakarān upanayate. bhṛtidānena samīpīkarotīty arthaḥ. vyayo dharmādiṣu viniyogaḥ. śataṁ vinayate. viniyuṅkta ity arthaḥ. vigaṇanam ṛṇādiniryātanam. Madrakāḥ kāraṁ vinayante. niryātayantīty arthaḥ. kara eva kāraḥ, rājagrāhyo bhāgaḥ karṣakai rakṣārthaṁ parikalpitaḥ. eteṣv iti kim? ajāṁ nayati grāmam.

KARTṚSTHĀMŪRTĀPYĀT (83)

kartṛstham amūrtam akaṭhinaṁ vyāpyaṁ yasya tasmān nayates taṅānā bhavanti. krodhaṁ vinayate. manyuṁ vinayate. kartṛstha iti kim? Devadatto Yajñadattasya manyuṁ vinayati. amūrta iti kim? gaṇḍuṁ vinayati. āpyād iti kim? buddhyā vinayati.

VṚTTYUTSĀHATĀYANEṢU KRAMAḤ (84)

vṛttyādiṣv artheṣu kramas taṅānā bhavanti. vṛttir apratibandhaḥ. utsāhaś caitasiko dharmaḥ. tāyanaṁ sphītatā. vṛttau: Ṛkṣasya kramate buddhiḥ. na pratihanyata ity arthaḥ. utsāhe: vyākaraṇādhyayanāya kramate. utsahata ity arthaḥ. tāyane: nītimati śriyaḥ kramante. prājñe śāstrāṇi kramante. sphītībhavantīty arthaḥ.

PAROPĀT (85)

paropābhyām eva prādibhyāṁ parāt kramater vṛttyādiṣv artheṣu taṅānā bhavanti. parākramate, upakramate. paropād iti kim? saṁkrāmati. vṛttyādiṣv ity eva: parākrāmati.

ĀṄO JYOTIRUDGATAU (86)

aṅpūrvāt kramater jyotirudgamane vartamānāt taṅānā bhavanti. ākramate sūryaḥ. jyotir iti kim? ākrāmati dhūmaḥ. udgatāv iti kim? agnir indhanam ākrāmati.

VEḤ PĀDĀBHYĀM (87)

vipūrvāt kramates taṅānā bhavanti, pādābhyāṁ cet sā kriyā kriyate. sādhu vikramate. pādābhyām iti kim? aśvena vikrāmati.

PROPĀD ĀRAMBHE (88)

propābhyāṁ parāt kramater ārambhe taṅānā bhavanti. prakramate bhoktum, upakramate bhoktum. aṅgīkaraṇam apy ārambha eva. prakramate śuśrūṣām[1]. ārambha iti kim? pūrvedyuḥ prakrāmati, gacchatīty arthaḥ. paredyur upakrāmati, āgacchatīty arthaḥ.

[1] C_2 śuśrūṣāḥ

APRĀDER VĀ (89)

prādirahitāt kramates taṅānā bhavanti vā. kramate, krāmati. aprāder iti kim? saṁkrāmati.

NIHNAVE JÑAḤ (90)

jānāter nihnave vartamānāt taṅānā bhavanti. nihnavo 'pahnavaḥ, apalāpaḥ. saprādiś ca nihnave vartate, na kevalaḥ.

śatam apajānīte. apalapatīty arthaḥ. nihnava iti kim? na tvaṁ kiṁcid api jānāsi.

AVYĀPYĀT (91)

vyāpyarahitāj jānātes taṅānā bhavanti. sarpiṣo jānīte. sarpiṣā upāyena pravartata ity arthaḥ. jñānapūrvikāyāṁ pravṛttau sarpirādi karaṇam api saṁbandhena vivakṣitam iti ṣaṣṭhī. avyāpyād iti kim? svareṇa putraṁ jānāti.

SAṀPRATER ASMṚTAU (92)

samaḥ prateś ca parāj jānāter asmaraṇe vartamānāt taṅānā bhavanti. saṁjānīte, pratijānīte. asmṛtāv iti kim? mātuḥ saṁjānāti.

JÑĀNAYATNOPACCHANDANEṢU VADAḤ (93)

jñānādiṣv artheṣu vadates taṅānā bhavanti. vadate Patañjalir vyākaraṇe. jñānapūrvakaṁ vadatīty arthaḥ. bhāsanam api jñānapūrvakam eveti na pṛthag vācyam. yatne: ko 'smin kṣetre vadate? upacchandane: karmakarān upavadate. paradārān upavadate.

ANOR AVYĀPYĀT (94)

anupūrvād vyāpyarahitād vadates taṅānā bhavanti. anuvadate Kaṭhaḥ Kālāpasya[1]. avyāpyād iti kim? pūrvam eva yajur uditam anuvadati.

[1] *so beide Hss.*

VIMATAU (95)

nānāmatau vadates taṅānā bhavanti. gehe vivadante.

VYAKTAṀ SAHOKTAU (96)

vyaktākṣaraṁ sahoccāraṇe vadates taṅānā bhavanti. saṁpravadante grāmyāḥ. vyaktam iti kim? varatanu saṁpravadanti kukkuṭāḥ. sahoktāv iti kim? vadati brāhmaṇaḥ.

TAYOR VĀ (97)

vimatau vyaktaṁ sahoktau caikatra vivakṣitāyāṁ vadates taṅānā bhavanti vā. vipravadante mauhūrtāḥ, viprava-

danti mauhūrtāḥ. vimatāv ity eva: saṁpravadante grāmyāḥ. vyaktam ity eva: vipravadanti śakunayaḥ. sahoktāv ity eva: ekaikaśo vipravadante mauhūrtāḥ.

AVAD GIRAḤ (98)

avapūrvād girates taṅānā bhavanti. avagirate. avād iti kim? girati. gira iti nirdeśād iha na bhavati: avagṛṇāti.

SAMAḤ PRATIJÑĀYĀM (99)

saṁpūrvād girateḥ pratijñāyāṁ gamyamānāyāṁ taṅānā bhavanti. śataṁ saṁgirate. pratijñāyām iti kim? saṁgirati. sama iti kim? śataṁ girati.

KIRĀDIŚRAṄTHAGRAṄTHASANĀM ĀPYE (100)

kirādibhyaḥ śranthādibhyaś cāpye kartari taṅānā bhavanti. avakirate hastī svayam eva. śrathnīte mālā svayam eva. grathnīte mālā svayam eva. cikīrṣate kaṭaḥ svayam eva. āpya iti kim? avakirati hastī hastipakam.

LUṄY ACAḤ (101)

luṅviṣaye ajantād vyāpye kartari taṅānā bhavanti. ahoṣṭa haviḥ svayam eva. ajeṣṭa rogaḥ svayam eva. luṅīti kim? juhuta iti mā bhūt. aca iti kim? aghasteti mā bhūt. āpya ity eva: ahauṣīt.

SNUNAMAḤ SVAYAM (102)

snunamibhyām ananyaprerite kartari taṅānā bhavanti. prasnute gauḥ svayam eva. namate daṇḍaḥ svayam eva. svayam iti kim? prasnauti gaur dogdhuḥ kauśalena. namati pallavo vātena.

SṚJAḤ ŚRĀDDHE (103)

sṛjateḥ śraddhopapanne kartari taṅānā bhavanti. sasṛje mālāṁ dhārmikaḥ. śrāddha iti kim? sasarja mālāṁ mālikaḥ.

ŚE ŚYAN (104)

śaviṣaye sṛjateḥ śrāddhe kartari śyan bhavati. sṛjyate mālāṁ dhārmikaḥ. śrāddha ity eva: sṛjati mālāṁ mālikaḥ.

LUṄI TE CIṆ (105)

luṅi tabhūte parataḥ sṛjaḥ śrāddhe kartari ciṇ bhavati. asarji mālāṁ dhārmikaḥ. ta iti kim? asṛkṣātāṁ mālāṁ dhārmikau. śrāddha ity eva: vyatyasṛṣṭa mālāṁ mālikasamūhaḥ. katham: māsaṁ yujyate brahmacārīti? daivādikena siddham.

UDAŚ CARAḤ SĀPYAT (106)

utpūrvāc carater vyāpyayuktāt taṅānā bhavanti. geham uccarate. sāpyād iti kim? dhūma uccarati.

SAMAS TṚTĪYĀYUKTĀT (107)

samo viśeṣyāc carates tṛtīyāntena yuktāt taṅānā bhavanti. rathena saṁcarate. sama iti kim? rathena carati. tṛtīyāyuktād iti kim? ubhau lokau saṁcarasi, imaṁ cāmuṁ ca Devalaka.

DĀṆAḤ SĀ CEC CATURTHYARTHE (108)

samo viśeṣyād dāṇas tṛtīyāntena yuktāt taṅānā bhavanti, sā cet tṛtīyā caturthyarthe bhavati. dāsyā saṁprayacchate. saṁpradānasya karaṇatvavivakṣāyām iyaṁ tṛtīyā. sā ceyam aśiṣṭavyavahāra eva laukikī vivakṣā, tatra tasyāḥ sādhakatamatvāt. sā cec caturthyartha iti kim? dāsyā saṁprayacchati bhikṣām. tṛtīyāyuktād ity eva: dāsyai saṁprayacchati bhikṣām[1].

[1] C_2 mālām

UPAYAMA UDVĀHE (109)

upapūrvād yama udvāhe vartamānāt taṅānā bhavanti. kanyām upayacchate. udvāha iti kim? śāṭakam upayacchati.

ĀMAḤ KṚÑAḤ PRĀGVAT (110)

āmantāt parāt karoter āmaḥ pūrvasyāḥ prakṛter yathā dṛṣṭās tathā taṅānā bhavanti na bhavanti ca. īhāṁcakre. īkṣāṁcakre. bibharāṁcakre, bibharāṁcakāra. jāgarāṁcakāra. kṛña iti kim? īhāṁbabhūva.

SANAḤ (111)

ukte vakṣyamāṇe ca prakaraṇe sanantāt prāgvat taṅānā

bhavanti, yathā prakṛter dṛṣṭāḥ. āste: āsisiṣate. bhuṅkte: bubhukṣate.

SMṚDṚŚAḤ (112)

smṛdṛśibhyāṁ sanantābhyāṁ taṅānā bhavanti. susmūrṣate, didṛkṣate.

ANANOR JÑAḤ (113)

anurahitāj jānāteḥ sanantāt taṅānā bhavanti. jijñāsate dharmam. ananor iti kim? putram anujijñāsati.

ŚRUVO 'NĀṄPRATEḤ (114)

āṅpratirahitāc chṛṇoteḥ sanantāt taṅānā bhavanti. śuśrūṣate gurūn. anāṅprater iti kim? āśuśrūṣati, pratiśuśrūṣati.

ŚADEḤ ŚITI (115)

śadeḥ śidviṣaye taṅānā bhavanti. śīyate. śitīti kim? śatsyati.

MṚṄO LUṄLIṄOŚ CA (116)

mriyater luṅviṣaye liṅviṣaye śidviṣaye ca taṅānā bhavanti. amṛta, mṛṣṭa, mriyate. eteṣv iti kim? mamāra.

PRĀDER AJĀDYANTĀD YUJER AYAJÑAPĀTREṢU (117)

prādibhyo 'jādibhyo 'jantebhyaś ca parād yujes taṅānā bhavanti, yajñapātraviṣayaś ced asya prayogo na bhavati. upayuṅkte, niyuṅkte, udyuṅkte, prayuṅkte. ajādyantād iti kim? saṁyunakti. ayajñapātreṣv iti kim? yajñapātrāṇi prayunakti.

SAMAḤ KṢṆUVAḤ (118)

saṁpūrvāt kṣṇutes taṅānā bhavanti. saṁkṣṇute śastram.

BHUJO 'PĀLANE (119)

bhujo 'navane vartamānāt taṅānā bhavanti. bhuṅkte. apālana iti kim? bhunakti pṛthivīṁ rājā. ārohayate hastī svayam eva, darśayate rājā svayam eveti phalavati (I, 4, 124) iti taṅ. phalam asya sukhāsikā. anyathā hi hastipakaiḥ

pīḍyeta, na saṁrañjayec ca bhṛtyān rājā. acitteṣv api kriyāphalavivakṣā bhavati, yathā śoṣayate vrīhīn ātapa iti; kiṁ punaḥ sacitte?

PRAYOJAKĀD BHĪSMER ṆEḤ (120) g. b. m. 124

prayojakato yau bhīsmī tābhyāṁ paro yo ṇic tadantāt taṅānā bhavanti. muṇḍo bhīṣayate. jaṭilo vismāpayate. prayojakād iti kim? kuñcikayainaṁ bhāyayati.

GṚDHIVAÑCAH[1] PRALAMBHANE (121)

gṛdhivañcibhyāṁ ṇyantābhyāṁ pralambhane vartamānābhyāṁ taṅānā bhavanti. māṇavakaṁ gardhayate. māṇavakaṁ vañcayate. pralambhana iti kim? śvānaṁ gardhayati. ahiṁ vañcayati.

[1] *so beide Hss.*

LIYAḤ PŪJĀBHIBHAVAYOŚ CA (122)

līyater lināter vā ṇyantāt pūjāyāṁ gamyamānāyām abhibhave pralambhane ca taṅānā bhavanti. jaṭābhir ālāpayate. pūjām adhigacchatīty arthaḥ. śyeno vartakām apalāpayate[1]. abhibhavatīty arthaḥ. kas tvām ullāpayate? kas tvāṁ visaṁvādayatīty[2] arthaḥ. pūjādiṣv iti kim? ghṛtaṁ vilīnayati.

[1] C_2 upalāpayate [2] C_2 pralambhayatīty

MITHYĀYOGE KṚÑO 'BHYĀSE (123)

mithyāśabdena yoge kṛño ṇyantāt paunaḥpunye taṅānā bhavanti. padaṁ mithyā kārayate. mithyāyoga iti kim? padaṁ sādhu kārayati. kṛña iti kim? padaṁ mithyā vācayati. abhyāsa iti kim? sakṛt padaṁ mithyā kārayati.

PHALAVATI (124) g. b. m. 134

ṇyantāt phalavati kartari taṅānā bhavanti. kārayate. phalavatīti kim? kārayati.

PĀṬHE VIBHĀṢITĀT (125)

pāṭhe vibhāṣitataṅānebhyaḥ phalavati kartari taṅānā bhavanti. pacate, kurute. pāṭha iti kim? kramate krāmatīti

vināpi phalavatsaṁbandhena taṅānā bhavanti. phalavatīty eva: pacanti karmakarāḥ.

ÑITAḤ (126)

ñitaḥ kriyārthāt phalavati kartari taṅānā bhavanti. kaṇḍūyate. anyatra kaṇḍūyati.

APAVADAḤ (127)

apapūrvād vadaḥ phalavati kartari taṅānā bhavanti. apavadate. anyatrāpavadati.

SAMUDĀṄBHYO YAMER AGRANTHE (128)

sam ud āṅ ity evaṁpūrvād yamer agranthaviṣaye phalavati kartari taṅānā bhavanti. vrīhīn saṁyacchate. bhāram udyacchate. rajjum āyacchate. anyatra: vrīhīn saṁyacchati. agrantha iti kim? udyacchati cikitsāṁ vaidyaḥ.

APRADER JÑAḤ (129)

prādirahitāj jānāteḥ phalavati kartari taṅānā bhavanti. gāṁ jānīte. anyatra: gāṁ jānāti. aprāder iti kim? svargalokaṁ prajānāti.

ŚABDĀNTARAGATAU VĀ (130)

śabdāntareṇa gamyamānāyāṁ kartuḥ kriyāphalavattāyāṁ taṅānā bhavanti vā. svaṁ kaṭaṁ kārayate, svaṁ kaṭaṁ kārayati. svaṁ yajñaṁ yajate, svaṁ yajñaṁ yajati. evaṁ sarvatra.

g. b. m. 141 N ĀNUPARĀBHYĀṀ KṚÑAḤ (131)

anuparābhyāṁ viśeṣyāt kṛñaḥ phalavati kartari taṅānā na bhavanti. anukaroti, parākaroti. katham: Gaṅgām anu kurute tapa iti? nātra karotir anunā viśeṣyaḥ.

PRATYATYABHĪNĀṀ KṢIPAḤ (132)

prati ati abhi ity eteṣāṁ viśeṣyāt kṣipaḥ phalavati kartari taṅānā na bhavanti. pratikṣipati, atikṣipati, abhikṣipati. ṣaṣṭhīnirdeśaḥ kim? māṇavakaṁ prati kṣipate.

PRĀD VAHAḤ (133)

prapūrvād vahaḥ phalavati kartari taṅānā na bhavanti. pravahati. prād iti kim? vahate.

PARER MṚṢAŚ CA (134)

parer viśeṣyān mṛṣo vahaś ca phalavati kartari taṅānā na bhavanti. parimṛṣyati, parivahati. katham: māṇavakaṁ pari mṛṣyate, vanaṁ pari vahata iti? naitau parer viśeṣyau.

RAMO VYĀÑOŚ CA (135)

vyāñoḥ pareś ca viśeṣyād ramas taṅānā na bhavanti. viramati, āramati, pariramati. katham: gṛhaṁ pari ramata iti? nātra ramiḥ parer viśeṣyaḥ.

UPĀT (136)

upapūrvād ramas taṅānā na bhavanti. kaṁcit kālam uparamati.

AVYĀPYĀD VĀ (137)

vyāpyarahitād upapūrvād ramas taṅānā vā na bhavanti. uparamate, uparamati.

AṆAU CITTAVATKARTṚKĀṆ ṆEḤ (138)

aṇyanto yaś cittavatkartṛko vyāpyarahitas tasmāṇ ṇyantāt phalavati (124) iti prāptās taṅānā na bhavanti. āste māṇavakaḥ: āsayati māṇavakam. aṇāv iti kim? ārohayamāṇaṁ prayojayati: ārohayate. cittavatkartṛkād iti kim? śuṣyanti vrīhayaḥ, śoṣayate vrīhīn ātapaḥ. avyāpyād ity eva: kaṭaṁ kurvāṇaṁ prayojayati, kārayate.

CALANĀHĀRĀRTHĀT (139)

calanārthād āhārārthāc ca ṇyantāt phalavati (124) iti prāptās taṅānā na bhavanti. calayati, kampayati. āśayati, bhojayati.

PRUDRUSRUBUDHAYUDHEṄNAŚAJANAḤ (140)

ebhyo ṇyāntebhyaḥ phalavati (124) iti prāptās taṅānā na bhavanti. prāvayati; prāpayatīty arthaḥ. drāvayati; dra-

vīkarotīty arthaḥ. srāvayati; syandayatīty arthaḥ. gatyarthebhyas tu calanārthād (139) ity eva siddhaḥ pratiṣedhaḥ. bodhayati māṇavakaṁ ślokam[1]. yodhayati kāṣṭham. adhyāpayati māṇavakaṁ vedam. nāśayati rogam. janayati sukham.

[1] C_2 dharmam *für* ślokam

NA PĀDAMĀYAMĀYASAPARIMUHĀTTIRUCINṚTIDHEṬVADAVASAḤ (141)

pādibhyo ṇyantebhyaḥ phalavati (124) iti prāptās taṅānā na na bhavanti, api tu bhavanty eva. pibatyattidheṭām āhārārthād (139) iti pratiṣedhasya punaḥpratiṣedhaḥ. nṛteś calanārthād (139) iti, aṇāv avyāpyād (138) iti ca. evam api śeṣāṇām. pāyayate, damayate, āyāmayate, āyāsayate, parimohayate, ādayate, rocayate, nartayate, dhāpayate, vādayate, vāsayate.

g. b. m. 145 VĀ KYAṢAḤ (142)

kyaṣantāt taṅānā vā bhavanti. lohitāyati, lohitāyate.

DYUDBHYO LUṄI (143)

dyutādibhyo luṅi paratas taṅānā vā bhavanti. vyadyutat, vyadyotiṣṭa. aśvitat, aśvetiṣṭa.

VṚDBHYAḤ SYASANOḤ (144)

vṛtādibhyaḥ sye sani ca taṅānā vā bhavanti. vartsyati, vartiṣyate. vivṛtsati, vivartiṣate. vartsyati, vardhiṣyate. vivṛtsati, vivardhiṣate. kalpsyati, kalpiṣyate. cikḷpsati, cikalpiṣate. syasanor iti kim? vartate.

LUṬI KḶPAḤ (145)

luṭi kṛpas taṅānā vā bhavanti. kalptā, kalpitā.

g. b. m. II, 1, 1 YUṢMADI MADHYAMA TRAYAM (146)

yuṣmadi kārake prayujyamāne taṅām ataṅāṁ ca madhyamatrayaṁ bhavati. tvaṁ pacasi, yuvām pacathaḥ, yūyaṁ pacatha. tvaṁ pacase, yuvāṁ pacethe, yūyaṁ pacadhve. sāmarthyalabhyamānatvād aprayujyamāne 'pi madhyamatrayaṁ bhavati: pacasi, pacathaḥ, pacatha. pacase, pacethe, pacadhve.

ASMADY UTTAMAM (147)

asmadi kārake prayujyamāne taṅām ataṅāṁ cottamatrayaṁ bhavati. ahaṁ pacāmi, āvāṁ pacāvaḥ, vayaṁ pacāmaḥ. ahaṁ pace, āvāṁ pacāvahe, vayaṁ pacāmahe. evam aprayujyamāne 'pi. prathamatrayaṁ tu sāmānyavihitaṁ madhyamottamābhyāṁ yuṣmadasmadviṣaye bādhitatvāc cheṣe 'vatiṣṭhate. ehi manye rathena yāsyasi, na hi yāsyasi, yātas te piteti svaviṣaya eva madhyamottamau bhavataḥ.

EKADVIBAHUṢU (148) g. b. m. II, 1, 1

yathoktaṁ trayam ekadvibahuṣu yathākramaṁ bhavati. sa pacati, tau pacataḥ, te pacanti. ity evamādi.

Cāndre vyākaraṇe prathamo 'dhyāyaḥ samāptaḥ.

SVAUJASAMAUṬCHAṢṬĀBHYĀMBHISṄEBHYĀM-BHYASṄASIBHYĀMBHYASṄASOSĀMṄYOSSUP (1)

eṣāṁ trayaṁ trayam ekadvibahuṣu bhavati. etc ca sā-
g. b. marthyād ekatvādimad arthavācinaḥ śabdāt pare bha-
Ende des vanti. ata eva ca kriyārthān na bhavanti, kriyāyā asattva-
4. Buches bhūtāyā ekatvādibhiḥ saha saṁbandhābhāvāt, tavyādibhiś ca bādhitatvāt. tiṅantān na bhavanti tiṅbhir evaikatvādīnām uktatvāt. śeṣebhyo bhavanti. dṛṣat, dṛṣadau, dṛṣadaḥ; dṛṣadam, dṛṣadau, dṛṣadaḥ; dṛṣadā, dṛṣadbhyām, dṛṣadbhiḥ; dṛṣade, dṛṣadbhyām, dṛṣadbhyaḥ; dṛṣadaḥ, dṛṣadbhyām, dṛṣadbhyaḥ; dṛṣadaḥ, dṛṣadoḥ, dṛṣadām; dṛṣadi, dṛṣadoḥ, dṛṣatsu. evaṁ kumārī, kumāryau, kumāryaḥ. evaṁ khaṭvā, khaṭve, khaṭvāḥ. tāny etāni sapta trayāṇi sapta vibhaktayo bhavanti, vibhāgo vibhaktir itikṛtvā.

g. b. m. 8 A T O BHISA AIS (2)

akārāntāc chabdāt parasya bhisa ais ādeśo bhavati. vṛkṣaiḥ, plakṣaiḥ. ata iti kim? agnibhiḥ. taparaḥ kim? mālābhiḥ.

IDAMADASOḤ KĀT (3)

idamo 'dasaś ca kād eva parasya bhisa ais ādeśo bhavati. imakaiḥ, amukaiḥ. kād iti kim? ebhiḥ, amībhiḥ.

ṬĀṄASOR INASYAU (4)

ṭā ṅas ity etayor akārāntāt parayor ina sya ity etāv ādeśau bhavataḥ. vṛkṣeṇa, vṛkṣasya.

ṄEṄASYOR YĀTAU (5)

ṅeṅasyor akārāntāt parayor ya ād ity etāv ādeśau bhavataḥ. vṛkṣāya, vṛkṣāt.

SARVĀDIBHYAḤ SMAISMĀTAU (6) g. b. m. 13

sarvādibhyo 'kārāntebhyaḥ parayor ṅeṅasyoḥ smai smād ity etāv ādeśau bhavataḥ. sarvasmai, sarvasmāt. viśvasmai, viśvasmāt. ata ity eva: bhavate, bhavataḥ. sarva — viśva — ubha — ubhaya — ḍatara — ḍatama — itara — anya — anyatara — tva — tvad[1] — nema — sama — sima — pūrvaparāvaradakṣiṇottarāparādharāṇi vyavasthāyām asaṁjñāyām — svam ajñātidhanākhyāyām — antaraṁ bahiryogopasaṁvyānayoḥ — tyad — tad — yad — adas — idam — etad — eka — dvi — yuṣmad — asmad — bhavatu[2] — kim.

[1] C1 tvat [2] *Mss.* bhavat, *aber vgl.* II, 3, 3 Vṛtti

ṄEḤ SMIN (7)

ṅi ity etasya sarvādibhyaḥ parasya smin ādeśo bhavati. sarvasmin. ata ity eva: bhavati.

JASAḤ ŚĪḤ (8)

sarvādibhyaḥ parasya jasaḥ śīr ādeśo bhavati. sarve. ata ity eva: sarvāḥ.

ĀD ĀMAḤ SĀM (9)

avarṇāntebhyaḥ sarvādibhyaḥ parasyāmaḥ sām ādeśo bhavati. sarveṣām, sarvāsām. ād iti kim? bhavatām.

NĀNYAC CA NĀMĀPRADHĀNĀT (10)

nāmabhūtebhyo 'pradhānabhūtebhyaś ca sarvādibhyo yad uktaṁ yac cānyat sarvādikāryaṁ tan na bhavati. Viśvo nāma kaścit, tasmai Viśvāya dehi. ativiśvāya, priyaviśvāya.

TṚTĪYĀRTHAYOGE (11)

tṛtīyārthena yoge sarvādibhyo yad uktaṁ yac cānyat sarvādikāryaṁ tan na bhavati. māsena pūrvāya, māsapūrvāya.

CĀRTHASAMĀSE (12)

cārthasamāsaviṣaye sarvādibhyo yad uktaṁ yac cānyat sarvādikāryaṁ tan na bhavati. dakṣiṇottarapūrvāṇām. samāsa iti kim? amuṣmai ca tasmai ca dehi.

g. b. m. 16 ŚĪ VĀ (13)

cārthasamāsaviṣaye sarvādibhyaḥ śībhāvo yasyoktas tasya vā bhavati. pūrvottare, pūrvottarāḥ.

PRATHAMACARAMATAYĀYĀLPĀRDHANEMAKATIPAYĀT (14)

śībhāvo yasyoktas tasya prathamādibhyo vā bhavati. prathame, prathamāḥ. carame, caramāḥ. dvitaye, dvitayāḥ. dvaye, dvayāḥ. alpe, alpāḥ. ardhe, ardhāḥ. neme, nemāḥ. katipaye, katipayāḥ.

PŪRVĀDIBHYO NAVABHYAḤ SMĀTSMINAU CA (15)

pūrvādibhyo navabhyaḥ smātsminau yathāsthānaṁ bhavataḥ śībhāvaś ca vā. pūrvasmāt, pūrvāt; pūrvasmin, pūrve; pūrve, pūrvāḥ. parasmāt, parāt; parasmin, pare; pare, parāḥ. navabhya iti kim? tyasmāt, tyasmin, tye.

SMAI CA TĪYĀT (16)

smai smātsminau ca tīyāntād yathāsthānaṁ vā bhavanti. dvitīyasmai, dvitīyāya; dvitīyasmāt, dvitīyāt; dvitīyasmin, dvitīye.

ĀPA AUTAḤ ŚĪḤ (17)

ābantāt parasya aukārasya śībhāvo bhavati. māle tiṣṭhataḥ. māle paśya.

NAPUṀSAKĀT (18)

napuṁsakāt parasya autaḥ śībhāvo bhavati. kuṇḍe tiṣṭhataḥ. kuṇḍe paśya. śakāra āc chīṅyor (V, 4, 34) iti viśeṣaṇārthaḥ.

JASŚASOḤ ŚIḤ (19)

napuṁsakāt parayor jasśasoḥ śibhāvo bhavati. kuṇḍāni tiṣṭhanti. kuṇḍāni paśya.

AṢṬĀBHYA AUŚ (20)

aṣṭanśabdāt parayor jasśasor auś bhavati. aṣṭau tiṣṭhanti. aṣṭau paśya. ātvanirdeśaḥ kim? aṣṭa tiṣṭhanti, aṣṭa paśya.

ṢṆAḤ SAṀKHYĀYĀ LUK (21)

ṣakārāntāyā nakārāntāyāś ca saṁkhyāyāḥ parayor jasśasor lug bhavati. ṣaṭ tiṣṭhanti, ṣaṭ paśya. pañca tiṣṭhanti, pañca paśya.

KATEḤ (22)

katiśabdāt parayor jasśasor lug bhavati. kati tiṣṭhanti? kati paśya.

SVAMOR NAPUṀSAKĀT (23)

su am ity etayor napuṁsakāt parayor lug bhavati. jatu tiṣṭhati. jatu paśya.

ATO 'M (24)

akārāntān napuṁsakāt parayoḥ svamor am bhavati. kuṇḍaṁ tiṣṭhati. kuṇḍaṁ paśya.

ḌATARĀDIBHYAḤ PAÑCABHYO 'NEKATARĀT TAḤ (25)

ḍatarādibhyaḥ pañcabhya ekataravarjitebhyo napuṁsakaliṅgebhyaḥ parayoḥ svamos takāra ādeśo bhavati. katarat tiṣṭhati? katarat paśya. katamat tiṣṭhati? katamat paśya. itarat tiṣṭhati, itarat paśya. anyat tiṣṭhati, anyat paśya. anyatarat tiṣṭhati, anyatarat paśya. pañcabhya iti kim? pūrvaṁ tiṣṭhati, pūrvaṁ paśya. anekatarād iti kim? ekataraṁ tiṣṭhati, ekataraṁ paśya.

YUṢMADASMADBHYĀṀ ṄASO 'Ś (26)

yuṣmadasmadbhyāṁ paraya ṅaso 'śādeśo bhavati. tava, mama.

ṄESUṬO 'M (27)

ṅe ity etasya suṭāṁ ca yuṣmadasmadbhyāṁ pareṣām amādeśo bhavati. tubhyaṁ dīyate, mahyaṁ dīyate. tvam, aham. yuvām, āvām. yūyam, vayam. tvām, mām. yuvām, āvām.

ŚASO NAḤ (28)

yuṣmadasmadbhyāṁ parasya śasa āder nakārādeśo bhavati, sakārasya ca saṁyogāntalopaḥ. yuṣmān, asmān.

BHYASO 'BHYAM (29)

yuṣmadasmadbhyāṁ parasya bhyaso 'bhyam ādeśo bhavati. yuṣmabhyaṁ dīyate, asmabhyaṁ dīyate.

ṄASEŚ CĀT (30)

ṅases tatsahacaritasya ca bhyaso 'dādeśo bhavati. tvat, mat. yuṣmat, asmat.

ĀMA ĀKAM (31)

yuṣmadasmadbhyāṁ parasyāma ākam ādeśo bhavati. yuṣmākam, asmākam.

HRASVĀPO NUṬ (32)

hrasvāntād ābantāc ca parasyāmo nuṭ bhavati. paṭūnam, vṛkṣāṇām. khaṭvānām.

SAṀKHĀYĀ ANATAḤ (33)

acchabdāntavarjitāyāḥ saṁkhyāyāḥ parasyāmo nuṭ bhavati. caturṇām, pañcānām, ṣaṇṇām. anata iti kim? triṁśatām, tāvatām.

TRAYĀṆĀM (34)

triśabdasyāmantasya trayāṇām iti nipātyate.

STRĪYŪBHYĀM (35)

striyāṁ ya īkāra ūkāraś ca tābhyāṁ parasyāmo nuṭ bhavati. kumārīṇām, brahmabandhūnām. strīgrahaṇaṁ kim? grāmaṇyām, khalapvām. yūbhyām iti kim? śaradām.

SEYUVO VĀ (36)

iyuvau yayor vidyete tābhyāṁ parasyāmo nuṭ vā bhavati. śriyām, śrīṇām. śrīṇām iti vyavasthitavibhāṣayā chandasy eva. bhruvām, bhrūṇām.

STRĪṆĀM (37)

strīṇām ity āmanto nipātyate.

SUPO 'SAṀKHYĀL LUK (38)

avidyamānasaṁkhyāt parasya supo lug bhavati. uccaiḥ, nīcaiḥ. asmād eva liṅgād asaṁkhyād api subutpattir anumīyate.

AIKĀRTHYE (39)

ekārthībhāve supo lug bhavati. putrīyati. rājapurusaḥ. Aupagavaḥ.

TATAḤ PRĀK KĀRAKĀT (40)

prāk kārakasaṁśabdanād yad aikārthyaṁ tataḥ supo lug bhavati. upāgni. prāk kārakād iti kim? kaṣṭaśritaḥ.

NĀTO 'M APAÑCAMYĀḤ (41)

prāk kārakād ekārthād akārāntāt parasya supo lug na bhavati, am tu bhavaty apañcamyāḥ. upakumbham. apañcamyā iti kim? upakumbhād ānaya

TṚTĪYĀSAPTAMYOR VĀ (42)

prāk kārakād ekārthād akārāntāt parayos tṛtīyāsaptamyor vām bhavati. upakumbhaṁ kṛtam, upakumbhena kṛtam. upakumbhaṁ nidhehi, upakumbhe nidhehi.

KRIYĀPYE DVITĪYĀ (43) g. b. m. 59

kriyayā vyāpye dvitīyā vibhaktir bhavati. kaṭaṁ karoti. odanaṁ pacati. ādityaṁ paśyati. odanaḥ pacyata ity odanaśabdād vyāpyatā na gamyate, kiṁtarhi tiṅantāt. kaṭaṁ karoti vipulaṁ darśanīyam iti guṇayuktasya vyāpyatāsty eva. īpsite 'pi vyāpyatvād dvitīyā siddhā: gāṁ dogdhi payaḥ. Pauravaṁ gāṁ yācate. gām avaruṇaddhi vrajam. māṇavakaṁ panthānaṁ pṛcchati. Pauravaṁ gāṁ bhikṣate. vṛkṣam avacinoti phalāni. māṇavakaṁ dharmaṁ brūte. māṇavakaṁ dharmam anuśāsti. evam anīpsite 'pi: ahiṁ laṅghayati. viṣaṁ bhakṣayati. yan naivepsitaṁ nāpy anīpsitaṁ tatrāpi bhavati: grāmaṁ gacchan vṛkṣamūlāny upasarpatīti.

GATIBODHĀHĀRAŚABDĀRTHĀNĀPYĀNĀṀ PRAYOJYE (44) g. b. m. 49

gatyarthānāṁ bodhārthānām āhārārthānāṁ śabdārthānām anāpyānāṁ ca prayojye kartari dvitīyā vibhaktir bhavati. sāmarthyāc ca prayojakavyāpāreṇaivāsya vyāpyatā bhavatīti gamyate. gamayati māṇavakaṁ grāmam; yāpayati māṇavakaṁ

grāmam. bodhayati māṇavakaṁ ślokam; vedayati māṇavakaṁ dharmam. bhojayati māṇavakam odanam; āśayati māṇavakam odanam. adhyāpayati māṇavakaṁ vedam; pāṭhayati māṇavakaṁ vedam. āsayati Devadattam; śāyayati Devadattam. eteṣām eveti kim? pācayaty odanaṁ Devadattena. prayojya iti kim? gacchati Devadattaḥ. yadā tarhi gamayati Devadattaṁ Yajñadattas, tam aparaḥ prayuṅkte, tadā gamayati Devadattaṁ Yajñadatteneti bhavitavyam, gamayater agatyarthatvāt.

HṚKROR VĀ (45)

hṛñaḥ kṛñaś ca prayojye kartari dvitīyā vā bhavati. hārayati bhāraṁ Devadattaṁ Devadatteneti vā. abhyavahārayati saktuṁ[1] Devadattaṁ Devadatteneti vā. kārayati kaṭaṁ Devadattaṁ Devadatteneti vā.

[1] C$_2$ saktūn

DṚŚABHIVĀDYOS TAṄĀNE (46)

dṛśer abhivādeś ca prayojye kartari taṅānaviṣaye prayoge dvitīyā vā bhavati. darśayate rājā bhṛtyān bhṛtyair iti vā. abhivādayate guruṁ Devadattaṁ Devadatteneti vā. taṅāna iti kim? darśayati citraṁ Devadattena. abhivādayati guruṁ māṇavakena.

NA NĪKHĀDYADIHVĀŚABDĀYAKRANDAḤ (47)

nayatyādīnāṁ prayojye kartari dvitīyā na bhavati. nāyayati Devadattena. khādayati Devadattena. ādayati Devadattena. āhvāyayati[1] Devadattena. śabdāyayati Devadattena. krandayati Devadattena.

[1] C$_2$ hvāyayati

VAHER ANIYANTṚKE (48)

vaheḥ prayojye kartari niyantṛrahite dvitīyā na bhavati. vāhayati bhāraṁ Devadattena. aniyantṛka iti kim? vāhayati balīvardān.

BHAKṢER AHIṀSĀYĀM (49)

bhakṣer abiṁsārthasya prayojye kartari dvitīyā na bha-

vati. bhakṣayati piṇḍīṁ Devadattena. ahiṁsāyām iti kim? bhakṣayati balīvardān sasyam. grāmam adhiśeta iti vyāpyavivakṣaiva. evaṁ grāmam adhitiṣṭhati, vṛkṣam adhyāste, dharmam abhiniviśate, trirātram upavasati, grāmam anuvasati, parvatam adhivasati, āvasatham āvasatīti. kvacid ādhāravivakṣā: saṁjñā saṁjñiny abhiniviśate. akṣair dīvyatīti karaṇavivakṣā, akṣān dīvyatīti vyāpyavivakṣā, akṣeṣu dīvyatīty ādhāravivakṣā. vivakṣāto hi kārakāṇi bhavanti. tadyathā: balāhako vidyotate vidyutam. balāhakaṁ vidyotate vidyut. balāhakāya vidyotate vidyut. balāhakād vidyotate vidyut. balāhake vidyotate. balāhakena vidyotata iti.

SAMAYĀNIKAṢĀHĀDHIGANTARĀNTAREṆAYUKTĀT (50)

samayādibhir yuktād dvitīyā syāt. samayā grāmam. nikaṣā grāmam. hā Devadattam. dhig Devadattam. antarā gārhapatyam āhavanīyaṁ ca vediḥ. antarāśabdasya madhyārthavācitvād vedir nāntarāśabdena yukteti tato na dvitīyā. antareṇa dharmaṁ sukhaṁ na bhavati. iha kathaṁ na bhavati: kiṁ te Keśavārjunayor antareṇa gateneti? lākṣaṇikatvād asya grahaṇaṁ na bhavati. bubhukṣitaṁ na pratibhāti kiṁcid iti bubhukṣitaṁ prati na prakāśate[1] kiṁcid ity arthaḥ. saṁbandhe tu ṣaṣṭhī: Devadattasya na pratibhāti.

[1] C_2 bhāsate *für* prakāśate

DVITVE 'DHYĀDIBHIḤ (51)

adhyādibhir yoge teṣām eva dvitve dvitīyā syāt. adhyuparyadhasāṁ sāmīpye sūtreṇa (VI, 3, 3) dvitvam. adhyadhi grāmam, uparyupari grāmam, adho'dho grāmam. dvitva iti kim? harmyasyopari prāsādaḥ. māsam adhīte, krośam adhīta iti kriyāpya eva dvitīyā. tathā krośaṁ kuṭilā nadīti bhavater gamyamānatvāt, kālabhāvādhvanāṁ ca sarvakriyābhir vyāpyatvāt. māsenānuvāko 'dhīta iti karaṇa eva tṛtīyā. māsam adhīto 'nuvāko na cānena gṛhīta iti nātra karaṇatvam asādhakatamatvāt. adya bhuktvā Devadatto dvyahād bhokteti kriyāvadher eva pañcamī. dvyahe bhoktety ādhāra eva sa-

ptamī. ihastho 'yam iṣvāsaḥ krośāl lakṣyaṁ vidhyatīty avadher eva pañcamī. krośe lakṣyaṁ vidhyatīty ādhāra eva saptamī.

SARVĀBHIPARYUBHAYĀT TASĀ (52)

ṣarvādibhis tasantair yuktād dvitīyā syāt. sarvato grāmam, abhito grāmam, parito grāmam, ubhayato grāmam.

ENAPĀ (53)

enapā yoge dvitīyā syāt. dakṣiṇena grāmam. uttareṇa grāmam.

LAKṢAṆAVĪPSETTHAṂBHŪTEṢV ABHINĀ (54)

lakṣaṇādiṣv artheṣv abhinā yoge dvitīyā syāt. vṛkṣam abhi vidyotate. vṛkṣaṁ vṛkṣam abhi tiṣṭhati. sādhur Devadatto mātaram abhi.

PRATIPARIBHYĀṂ BHĀGE CA (55)

pratiparibhyāṁ yuktāl lakṣaṇādiṣu bhāge cārthe dvitīyā syāt. vṛkṣaṁ prati vidyotate. vṛkṣaṁ vṛkṣaṁ prati tiṣṭhati. sādhur Devadatto mātaraṁ prati. yad atra māṁ prati syāt. vṛkṣaṁ pari vidyotate. vṛkṣaṁ vṛkṣaṁ pari tiṣṭhati. sādhur Devadatto mātaraṁ pari. yad atra māṁ pari syāt.

ANUNĀ (56)

lakṣaṇādiṣv artheṣu bhāge cārthe 'nunā yuktād dvitīyā syāt. vṛkṣam anu vidyotate. Śākalyasya saṁhitām anu prāvarṣat. hetur api hi lakṣaṇaṁ bhavati. vṛkṣaṁ vṛkṣam anu tiṣṭhati. sādhur Devadatto mātaram anu. yad atra mām anu syāt.

SAHĀRTHE (57)

sahārthe 'nunā yuktād dvitīyā syāt. nadīm anv avasitā senā. nadyā sahety arthaḥ.

HĪNE (58)

hīne 'rthe 'nunā yuktād dvitīyā syāt. anv Arjunaṁ yoddhāraḥ.

UPENA (59)

hīne 'rthe upena yuktād dvitīyā syāt. upārjunaṁ yoddhāraḥ.

SAPTAMY ĀDHIKYE (60)

ādhikye 'rthe upena yuktāt saptamī bhavati. upa khāryāṁ droṇaḥ.

SVĀMYE 'DHINĀ (61)

svāmye 'rthe adhinā yuktāt saptamī bhavati. adhi Brahmadatte Pañcālāḥ. adhi Pañcāleṣu Brahmadattaḥ.

KARTARI TṚTĪYĀ (62) g. b. m. 68

kartari kārake tṛtīyā vibhaktir bhavati. Caitreṇa kṛtam.

KARAṆE (63)

karaṇe kārake tṛtīyā syāt. dātreṇa lunāti. paraśunā chinatti. prakṛtyābhirūpakaḥ, prāyeṇa yājñikaḥ, gotreṇa Gārgya iti bhavateḥ sarvatra saṁbhavāt karaṇa eva tṛtīyā. tathā: samena dhāvati. viṣameṇa dhāvati. dvidroṇena dhānyaṁ krīṇāti. pañcakena paśūn krīṇāti.

PARIKRIYAŚ CATURTHĪ CA (64)

parikrīṇāteḥ karaṇe kārake caturthī bhavati, tṛtīyā ca. śatāya parikrīto 'nubrūhi. śatena parikrīto 'nubrūhi.

SAHĀRTHENA (65)

sahaśabdārthena yoge tṛtīyā syāt. putreṇa sahāgataḥ. putreṇa sārdham āgataḥ. tṛtīyāpi ṣaṣṭhīvad apradhāna eva bhavati.

LAKṢAṆE (66)

lakṣaṇe vartamānāt tṛtīyā syāt. kamaṇḍalunā chāttram adrākṣīt. akṣṇā kāṇaḥ. tena hy aṅgenāṅgino vikṛtir lakṣyate.

SAṀJÑO VYĀPYE VĀ (67)

saṁjñānāter yad vyāpyaṁ tatas tṛtīyā vā bhavati. mātrā saṁjānīte. mātaraṁ saṁjānīte.

HETAU (68)

tatkriyāyogye tṛtīyā syāt. annena vasati. vidyayā yaśaḥ.

ṚṆE PAÑCAMĪ (69)

ṛṇe hetau pañcamī bhavati. śatād baddhaḥ. kathaṁ śatena bandhita iti? kartari tṛtīyātra bhaviṣyati.

GUṆE VĀ (70)

parāṅgabhūte hetau pañcamī vā bhavati. jāḍyād baddhaḥ, jāḍyena baddhaḥ. upalabdheḥ san, upalabdhyā san. vyavasthitavibhāṣayā kvacit tṛtīyaiva: buddhyā muktaḥ, prajñayā muktaḥ.

ṢAṢṬHĪ HETUNĀ (71)

hetuśabdena yoge hetau ṣaṣṭhī bhavati. annasya hetor vasati.

SARVĀḤ SARVĀDIBHYO HETVARTHAIḤ (72)

hetvarthaiḥ śabdair yoge sarvādibhyaḥ sarvā vibhaktayo bhavanti. kena hetunā? kasmai hetave? kasmād dhetoḥ? kasya hetoh? kasmin hetau? kiṁ kāraṇam? kena kāraṇena? kiṁ nimittam? kena nimittena? kiṁ prayojanam? kena prayojanena? sarvādibhya iti kim? annasya hetor vasati. hetvarthair iti kim? kena kṛtam? nāmāpradhānādibhyaḥ pūrvapratiṣedhād eva na bhavanti.

g. b. m. 80 SAṀPRADĀNE CATURTHĪ (73)

yasmai samyak pradīyate tatra caturthī bhavati. devebhyaḥ puṣpaṁ dadāti. saṁpradāna iti kim? rajakasya vastraṁ dadāti.

RUCIMATI (74)

ruciyukte kārake caturthī bhavati. rocate Devadattāya. katham: Devadattāya ślāghate, Devadattāya hnute, tiṣṭhate kumārī chāttrebhyaḥ, Devadattāya śapate, puṣpebhyaḥ spṛhayatīti? tādarthye caturthī bhaviṣyati. vyāpyavivakṣāyāṁ tu: Devadattaṁ ślāghate, puṣpāṇi spṛhayatīti.

DHĀRER UTTAMARṆE (75)

dhārayater uttamarṇe kārake caturthī bhavati. Devadattāya gāṁ dhārayati. uttamarṇa iti kim? gāṁ dhārayati Devadattaḥ.

KOPASTHĀNE 'NĀPYE (76)

kopasthāne 'nāpye caturthī bhavati. Devadattāya krudhyati. Caitrāya druhyati. Maitrāyerṣyati. Yajñadattāyāsūyati. anāpya iti kim? Devadattam abhikrudhyati. Yajñadattam abhyasūyati. katham: Devadattāya rādhyati, Devadattāyekṣate daivam iti? tādarthyacaturthyā siddham. tathā Devadattena yācito 'yācito vā Devadattāya pratiśṛṇoti. Devadattāyāśṛṇoti.

PRATYANUBHYĀṀ GṚṆO VYĀPYE (77)

pratyanupūrvasya gṛṇāter yad vyāpyaṁ tatra caturthī bhavati. hotre pratigṛṇāti. potre 'nugṛṇāti. grāmāya gacchatīti tādarthye caturthī. grāmaṁ gacchatīti kriyāpye dvitīyā. mārgabhraṣṭo 'prāptāya pathe gacchatīti tādarthye caturthī. panthānaṁ gacchatīti kriyāpye dvitīyā. pathā gacchatīti karaṇe tṛtīyā. edhebhyo vrajati, pākāya vrajati, mūtrāya kalpate yavāgūḥ, vātāya kapilikā vidyut, ātapāya lohinī[1] vidyud iti tādarthye caturthī.

[1] C₂ lohitikā *für* lohinī

NAMAḤSVASTISVĀHĀSVADHĀVAṢAṬCHAKTĀRTHAIḤ (78)

namaādibhiḥ śaktārthaiś ca yoge caturthī bhavati. namo devebhyaḥ. svasti gobhyaḥ. svāhā devebhyaḥ. svadhā pitṛbhyaḥ. vaṣaḍ Rudrebhyaḥ. alaṁ mallo mallāya. samartho mallo mallāya.

TĀDARTHYE (79)

tasmai idam tadartham. tadarthasya bhāve dyotye caturthī bhavati. yūpāya dāru. śrāddhāya nigarhate. yuddhāya saṁnahyate. patye śete.

MANYĀPYE KUTSĀYĀM ANĀVĀDAU VĀ (80)

manyater yad vyāpyaṁ tasmin nāvādivarjite kutsāyāṁ gamyamānāyāṁ caturthī vā bhavati. na tvā tṛṇāya manye; na tvā tṛṇaṁ manye. na tvā śune manye; na tvā śvānaṁ manye. manyater iti kim? na tvā tṛṇaṁ cintayāmi. śyanā nirdeśaḥ kim? na tvā tṛṇaṁ manve. kutsāyām iti kim? aśmānaṁ dṛṣadaṁ manye, manye kāṣṭham ulūkhalam. anāvādāv iti kim? na tvā nāvaṁ manye. na tvā annaṁ manye. na tvā kākaṁ manye. na tvā śṛgālaṁ manye. yuṣmadaḥ kasmān na bhavati? yadi syāt kutsā na gamyeta.

AVADHEḤ PAÑCAMĪ (81)

padārthāvadheḥ pañcamī bhavati. grāmād āgacchati. grāmād gacchati. caurebhyo bibheti. caurebhyas trāyate. adhyayanāt parājayate. yavebhyo gāṁ vārayati. yavebhyo gāṁ niṣedhayati. upādhyāyād antardhatte. upādhyāyād adhīte. naṭasya śṛṇotīti saṁbandho vivakṣitaḥ. śṛṅgāt śaro jāyate. Himavato Gaṅgā prabhavati. adharmāj jugupsate. adharmād viramati. adharmāt pramādyati. anyo Devadattāt. bhinno Devadattāt. vyatirikto Devadattāt. ārād Devadattāt. itaro Devadattāt. pūrvo grāmāt. prāg grāmāt. dakṣiṇā grāmāt. dakṣiṇāhi grāmāt. saṁbandhavivakṣāyāṁ ṣaṣṭhī na nivāryate: puro grāmasya. dakṣiṇato grāmasya. upari śailasya. upari grāmasya. avadhivivakṣāyāṁ tasarthair api yoge pañcamī bhavaty eva: tataḥ paścāt, tata upariṣṭāt. prāsādam āruhya prekṣate, prāsādāt prekṣata ity avadher eva pañcamī. evam āsane upaviśya prekṣate, āsanāt prekṣate. evaṁ praśnākhyānayor api: kuto bhavān? Pāṭaliputrād iti. tathā deśakālamāne 'pi: Pāṭaliputrād Rājagṛhaṁ sapta yojanāni, saptasu yojaneṣv iti vā. evaṁ kārttikyā āgrahāyaṇī māsa iti.

PARYAPĀBHYĀṀ VARJANE (82)

varjane vartamānābhyāṁ paryapābhyāṁ yoge pañcamī bhavati. pari Trigartebhyo vṛṣṭo devaḥ. apa Trigartebhyo vṛṣṭo devaḥ. Trigartān varjayitvety arthaḥ. varjana iti kim? vṛkṣaṁ pari vidyotate. ā Pāṭaliputrād vṛṣṭo deva iti maryādābhividhyor avadher eva pañcamī. vinā Pāṭaliputreṇa saha veti śeṣaḥ.

PRATINĀ PRATINIDHIPRATIDĀNAYOḤ (83)

pratinidhau pratidāne ca vartamānena pratinā yoge pañcamī bhavati. Abhimanyur Arjunataḥ prati. māṣān asmai tilebhyaḥ prati prayacchati. pratinidhipratidānayor iti kim? vṛkṣaṁ prati vidyotate vidyut. kuto 'dhy āgacchati? kutaḥ pary āgacchatīty avadher eva pañcamī.

ṚTE DVITĪYĀ CA (84)

ṛteśabdena yoge dvitīyā bhavati pañcamī ca. ṛte Pārtham, ṛte Pārthāt.

VINĀ TṚTĪYĀ CA (85)

vināśabdena yoge tṛtīyāpañcamyau bhavataḥ, dvitīyā ca. vinā vātena, vinā vātāt, vinā vātam.

PṚTHAGNĀNĀBHYĀM (86)

etābhyāṁ yoge tṛtīyāpañcamyau bhavataḥ. pṛthag Devadattena, pṛthag Devadattāt. nānā Devadattena, nānā Devadattāt.

STOKĀLPAKṚCCHRAKATIPAYĀD ASATTVĀRTHĀT KARAṆE (87)

stokādibhyo 'sattvavacanebhyaḥ karaṇe kārake tṛtīyāpañcamyau bhavataḥ. stokena muktaḥ, stokānmuktaḥ. alpena muktaḥ, alpānmuktaḥ. kṛcchreṇa muktaḥ, kṛcchrānmuktaḥ. katipayena muktaḥ, katipayānmuktaḥ. asattvārthād iti kim? stokena viṣeṇa hataḥ. karaṇa iti kim? stokaṁ calati. dūraṁ grāmāt, antikaṁ grāmād ity avadher eva pañcamī. dūraṁ grāmasya, antikaṁ grāmasyeti saṁbandhe ṣaṣṭhī. dūraṁ gataḥ, antikaṁ gata iti kriyāpye dvitīyā. dūreṇa gataḥ, antikena gata iti karaṇe tṛtīyā. dūrādāgataḥ, antikādāgataḥ; dūreṇa tiṣṭhati, antikena tiṣṭhati; dūre tiṣṭhati, antike tiṣṭhatīti svārtheṣv eva vibhaktayaḥ. dūraṁ panthāḥ, antikaṁ panthā iti kriyāviśeṣaṇam, bhavater gamyamānatvāt.

SAPTAMY ĀDHĀRE (88)

ādhāre saptamī vibhaktir bhavati. kaṭe āste. ākāśe śa-

kunayaḥ. tileṣu tailam. Gaṅgāyāṁ gāvaḥ. adhītī vyākaraṇa ity ādhāra eva saptamī.

NIMITTĀD VYĀPYENA (89)

vyāpyena yoge prayojanāt saptamī bhavati.

carmaṇi dvīpinaṁ hanti, dantayor hanti kuñjaram,
keśeṣu camarīṁ hanti, sīmni puṣkalako hataḥ.

YATKRIYĀ KRIYĀCIHNAM (90)

yasya kriyā kriyāntarasya cihnaṁ bhavati, tataḥ saptamī bhavati. goṣu duhyamānāsu gataḥ, dugdhāsv āgataḥ. brāhmaṇeṣu bhuñjāneṣu vṛṣalā āsate. vṛṣaleṣv āsīneṣu brāhmaṇā bhuñjate. vṛṣaleṣu bhuñjāneṣu brāhmaṇā āsate. brāhmaṇeṣv āsīneṣu vṛṣalā bhuñjate. kriyeti kim? yo jaṭābhiḥ sa bhuṅkte. kriyācihnam iti kim? yo bhuṅkte sa Devadattaḥ.

ṢAṢṬHĪ CĀNĀDARE (91)

yasya kriyā kriyāntarasya cihnaṁ bhavati tataḥ ṣaṣṭhī bhavati saptamī ca, anādare gamyamāne. krośataḥ prāvrājīt. krośati prāvrājīt. gavāṁ svāmīti saṁbandhe ṣaṣṭhī, goṣu svāmīti viṣayasaptamī. evaṁ: gavām īśvaraḥ, goṣv īśvaraḥ. gavām adhipatiḥ, goṣv adhipatiḥ. gavāṁ dāyādaḥ, goṣu dāyādaḥ. gavāṁ sākṣī, goṣu sākṣī. gavāṁ pratibhūḥ, goṣu pratibhūḥ. gavāṁ prasūtaḥ, goṣu prasūtaḥ. āyuktaḥ kaṭakaraṇasya, āyuktaḥ kaṭakaraṇe. kuśalaḥ kaṭakaraṇasya, kuśalaḥ kaṭakaraṇe.

YATO NIRDHĀRAṆAM (92)

jātiguṇakriyābhiḥ samudāyād ekadeśasya pṛthakkaraṇaṁ nirdhāraṇam. yatas tat kriyate tataḥ ṣaṣṭhīsaptamyau bhavataḥ. śālayaḥ śūkadhānyānāṁ pathyatamāḥ; śālayaḥ śūkadhānyeṣu pathyatamāḥ. kṛṣṇā gavāṁ saṁpannakṣīratamāḥ; kṛṣṇā goṣu saṁpannakṣīratamāḥ. gacchatāṁ dhāvantaḥ śīghratamāḥ; gacchatsu dhāvantaḥ śīghratamāḥ. Māthurāḥ Pāṭaliputrakebhyaḥ sukumāratarā ity avadher eva pañcamī. mātari sādhuḥ, pitari nipuṇa iti viṣaya eva saptamī. evam asādhur mātarīti. tathā keśeṣu prasitaḥ, keśeṣūtsuka iti. keśaiḥ pra-

sitaḥ, keśair utsuka iti kartari karaṇe vā tṛtīyā. tathā puṣyeṇa pāyasam aśnīyād iti. puṣye pāyasam aśnīyād ity ādhāra eva saptamī.

ARTHAMĀTRE PRATHAMĀ (93)

avyatirikte śabdārthamātre prathamā vibhaktir bhavati. vṛkṣaḥ. strī, pumān, napuṁsakam iti liṅgam api śabdārtha eva. tathā droṇaḥ, khārī, āḍhaka iti parimāṇam api śabdārtha eva. eko dvau bahava iti saṁkhyāpi śabdārtha eva.

SAṀBODHANE (94)

saṁbodhane prathamā vibhaktir bhavati. he Devadatta. hā Devadatta. dhig Devadatta.

ṢAṢṬHĪ SAṀBANDHE (95)

saṁbandhe ṣaṣṭhī vibhaktir bhavati. rājñaḥ puruṣaḥ. sarpiṣo jānīte. bhrāntijñāne 'pi sarpiṣo 'sataḥ karaṇatvābhāvāt. karaṇavivakṣāyāṁ tu: svareṇa putraṁ jānāti. mātuḥ smarati, sarpiṣo dayate, lokasyeṣṭe. vyāpyavivakṣāyāṁ tu dvitīyaiva: mātaraṁ smarati, pṛthivīṁ dayate, lokam īṣṭe. edhodakasyopaskurute. vyāpyavivakṣāyām edhodakam upaskurute. evaṁ caurasya rujati, cauraṁ rujati. jvarisaṁtāpyor api saṁbandhavivakṣāyāṁ ṣaṣṭhī bhavaty eva: caurasya jvarayati, caurasya saṁtāpayati. vyāpyavivakṣāyāṁ tu: cauraṁ jvarayati, cauraṁ saṁtāpayati. sarpiṣo nāthate; māṇavakam upanāthati. caurasyojjāsayati, cauram ujjāsayati. caurasya nihanti, cauraṁ nihanti. caurasya prahanti, cauraṁ prahanti. caurasya niprahanti, cauraṁ niprahanti. caurasya praṇihanti, cauraṁ praṇihanti. caurasyonnāṭayati, cauram unnāṭayati. caurasyotkrāthayati, cauram utkrāthayati. ghaṭāditvāt krathayatīti prāpnoti. krathanaṁ krāthaḥ, krāthaṁ karoti krāthayati. caurasya pinaṣṭi, cauraṁ pinaṣṭi. ahiṁsāyām api: dhānāḥ pinaṣṭi, dhānānāṁ pinaṣṭi. na hy atra saṁbandhe ṣaṣṭhī pratiṣiddhā, tiṅantenāpi saṁbandho bhavaty eva: rajakasya vastraṁ dadāti, ghnataḥ pṛṣṭhaṁ dadāti, brāhmaṇasya dadātīti. tathā śatasya vyavaharati, śatasya paṇate, śatasya dīvyati. vyāpyavivakṣāyāṁ sarvatra dvitīyā.

akṣair dīvyatīti karaṇe, akṣān dīvyatīti vyāpye, akṣeṣu dīvyatīty ādhāre, akṣānāṁ dīvyatīti saṁbandhe. evaṁ śatasya pradīvyati, śataṁ pradīvyati, śatena pradīvyati, śate pradīvyatīti. pañcakṛtvo 'hno bhuṅkta iti saṁbandhe, dvir ahani bhuṅkta ity ādhāre, dvir ahnā bhuṅkta iti karaṇe. bhavata āsikā, apāṁ sraṣṭeti saṁbandhe ṣaṣṭhī. tathā cikīrṣā Devadattasya kaṭasya, bhedikā Yajñadattasya kāṣṭhānām, śobhanā Pāṇineḥ sūtrasya kṛtir iti. śobhanā sūtrasya kṛtiḥ Pāṇinineti kartari tṛtīyā. tathā: āścaryo gavāṁ doho 'gopālakena. āścaryo gavāṁ doho 'gopālakasyeti saṁbandhe ṣaṣṭhī. tathā rājñāṁ mataḥ, idam eṣām āsitam, hasitaṁ chāttrasya śobhanam iti. hasitaṁ chāttreṇa śobhanam iti kartari tṛtīyā. odanaṁ pacan, odanaṁ pacamāna iti vyāpye dvitīyā. evaṁ kaṭaṁ cikīrṣuḥ; āgāmukaṁ Vārāṇasīṁ rakṣa āhuḥ; kaṭaṁ kṛtvā grāmaṁ gataḥ, grāmaṁ gatavān; katīha kavacaṁ paryasyamānāḥ? adhīyan pārāyaṇam; kartā kaṭān iti. saṁbandhavivakṣāyāṁ tu dāsyāḥ kāmukaḥ. īṣatkaraḥ kaṭo bhavateti kartari tṛtīyā. saṁbandhe tu ṣaṣṭhyā bhavitavyam eva. evaṁ caurasya dviṣan. cauraṁ dviṣan niti vyāpye dvitīyā. tathā kaṭaṁ kārako vrajati, grāmaṁ gamī, śataṁ dāyīti. varṣaśatasya pūrakaḥ, putrapautrasya darśakaḥ, śatasya dāyīti saṁbandhe ṣaṣṭhī. evaṁ bhavataḥ kaṭaḥ kartavyaḥ. bhavatā kaṭaḥ kartavya iti kartari tṛtīyā. evaṁ grāmaṁ kraṣṭavyā śākhā Devadatteneti. grāmaṁ kraṣṭavyā śākhā Devadattasyeti saṁbandhe ṣaṣṭhī.

TULYĀRTHAIS TṚTĪYĀ VĀ (96)

tulyārthaiḥ śabdair yoge ṣaṣṭhī bhavati, tṛtīyā vā. tulyo Devadattasya, tulyo Devadattena. sadṛśo Devadattasya, sadṛśo Devadattena. iha kasmāt tṛtīyā na bhavati: Arjunasya tulā nāsti, Keśavasyopamā na ceti? naitau tulyārthau kiṁtarhi tulyayogaupamyārthau.

HITASUKHĀBHYĀṀ CATURTHĪ CA (97)

hitasukhābhyāṁ yoge caturthī bhavati ṣaṣṭhī ca. hitaṁ Devadattāya, hitaṁ Devadattasya. sukhaṁ Devadattāya, sukhaṁ Devadattasya.

ĀŚIṢY ĀYUṢYABHADRĀRTHAKUŚALĀRTHAIŚ CA (98)

āyuṣyādyarthair hitasukhārthaiś[1] ca yoge ṣaṣṭhīcaturthyau bhavataḥ, āśiṣi gamyamānāyām. āyuṣyaṁ Devadattasya, āyuṣyaṁ Devadattāya. evam: ciraṁ jīvitam; bhadram, madram; arthaḥ, prayojanam; kuśalam, anāmayam; hitam, pathyam; sukham, śarma bhūyād iti.

[1] *beide Mss.* hitasukhādyarthaiś

dvitīyasya prathamaḥ pādaḥ samāptaḥ.

g. b. Ende
d. Kap.

SUP SUPAIKĀRTHAM (1)

subantaṁ subantena sahaikārthaṁ bhavatīty etad adhikṛtaṁ veditavyam. sa ca pṛthagarthānām ekārthībhāvaḥ samāsa ity ucyate.

ASAṀKHYAṀ VIBHAKTISAMĪPĀBHĀVAKHYĀTIPAŚCĀDYATHĀYUGAPATSAṀPATSĀKALYĀRTHE (2)

asaṁkhyaṁ subantaṁ vibhaktyādīnām arthe vartamānaṁ subantena sahaikārthaṁ bhavati. tatra vibhaktyarthe tāvat: strīṣu kathā pravṛttā, adhistri. samīpe: kumbhasya samīpam, upakumbham. abhāvaḥ saṁbandhibhedād bahuvidhaḥ. tatra ṛddhyabhāve: vigatā ṛddhir Yavanānām, duryavanam. arthābhāve: abhāvo makṣikāṇām, nirmakṣikam. nirmaśakam. atikramābhāve: atigatāni tṛṇāni, nistṛṇam. saṁpratyabhāve: atitaisṛkam ācchādanam. khyātau: Pāṇineḥ khyātiḥ, itipāṇini. tatpāṇini. paścādarthe: anurathaṁ pādātam. yathārtho 'nekaprakāraḥ. tatra yogyatāyām: anurūpaṁ svarūpo bhavati[1]. vīpsāyām: pratyarthaṁ śabdā abhiniviśante. arthānativṛttau: yathāśakti. sādṛśye: sadṛśaḥ kikhyā, sakikhi. ānupūrvye: yathāvṛddham, anujyeṣṭham. yaugapadye: sacakraṁ nidhehi. yugapac cakrāṇi nidhehīty arthaḥ. saṁpad dvidhā, ātmabhāvasaṁpattiḥ samṛddhiś ca. saṁpannaṁ brahma, sabrahma Bābhravāṇām. samṛddhir Madrāṇām, sumadram. sākalye: satṛṇam abhyavaharati. sāgny adhīte.

[1] C1 surūpo vahati *für* svarūpo bhavati

YATHĀ NA TULYE (3)

yathāśabdas tulyārthe subantena sahaikārtho na bhavati. yathā Devadattas tathā Yajñadattaḥ.

YĀVAD IYATTVE (4)

yāvacchabda iyattāyāṁ subantena sahaikārtho bhavati. yāvadamatraṁ brāhmaṇān āmantrayasva. iyattva iti kim? yāvad dattaṁ tāvad bhuṅktām[1].

[1] C_2 bhuktam *für* bhuṅktām

PRATINA MĀTRĀRTHE (5)

subantaṁ pratinā mātrārthena sahaikārthaṁ bhavati. sūpaprati, śākaprati. mātrārtha iti kim? vṛkṣaṁ prati vidyotate vidyut.

SAṀKHYĀKṢAŚALĀKĀḤ PARIṆĀ DYŪTE 'NYATHĀVṚTTAU (6)

saṁkhyādayaḥ śabdāḥ pariṇā sahaikārthā bhavanti dyūte viṣaye, yathā pūrvaṁ tato 'nyathāvṛttau gamyamānāyām. pañcabhiḥ śalākābhir dyūte yadā sarvā uttānā avāṅmukhā vā patanti, tadā pātayitā jayati. tato 'nyathāvṛttau. ekayā śalākayā na tathā vṛttaṁ yathā pūrvam, ekapari. evaṁ dvipari, tripari, catuṣpari. dvābhyām akṣābhyāṁ dyūte ekenākṣeṇa na tathā vṛttaṁ yathā pūrvam, akṣapari. ekayā śalākayā na tathā vṛttaṁ yathā pūrvam, śalākāpari. dyūta iti kim? ekena śareṇa na tathā vṛttaṁ yathā pūrvam. anyathāvṛttāv iti kim? akṣeṇa tathā vṛttaṁ yathā pūrvam.

PARYAPĀṄBAHIRAÑCAḤ PAÑCAMYĀ VĀ (7) g. b. m. 48

paryādayaḥ śabdāḥ pañcamyantena sahaikārthā vā bhavanti. paritrigartaṁ vṛṣṭo devaḥ; pari Trigartebhyo vṛṣṭo devaḥ. apatrigartaṁ vṛṣṭo devaḥ; apa Trigartebhyo vṛṣṭo devaḥ. āpāṭaliputraṁ vṛṣṭo devaḥ; ā Pāṭaliputrād vṛṣṭo devaḥ. bahirgrāmam, bahir grāmāt. prāggrāmam, prāg grāmāt. vety adhikāraḥ.

LAKṢAṆENĀBHIPRATĪ (8)

abhipratī lakṣaṇena sahaikārthau bhavataḥ. abhyagni śalabhāḥ patanti. pratyagni śalabhāḥ patanti. lakṣaṇeneti kim? Srughnaṁ prati gataḥ. abhipratī iti kim? yenāgnis tena gataḥ. anyapadārthe 'pi vacanāntareṇa bhavati: abhyaṅkā gāva iti.

ANUḤ SĀMĪPYĀYĀMAYOḤ (9)

anuśabdaḥ sāmīpye āyāme ca vartamānaḥ subantena sahaikārtho bhavati. anuvanam aśanir gatā. anugaṅgaṁ Vārāṇasī. sāmīpyāyāmayor iti kim? vṛkṣam anu vidyotate vidyut.

TIṢṬHADGVĀDĪNI (10)

tiṣṭhadguprabhṛtīny ekārthībhāvaviṣaye nipātyante. tiṣṭhanti gāvo yasmin kāle, tiṣṭhadgu — vahadgu — āyatīgavam — khaleyavam — lūnayavam — lūyamānayavam — pūtayavam — pūyamānayavam — saṁhṛtayavam — saṁhriyamāṇayavam — saṁhṛtabusam — saṁhriyamāṇabusam — samaṁbhūmi[1] — samaṁpadāti[1] — suṣamam — viṣamam — niṣṣamam — duṣṣamam — aparasamam — āyatīsamam — prāhṇam — praratham — pramṛgam — pradakṣiṇam — saṁprati — asaṁprati — pāpasamam — puṇyasamam — ic.

[1] *so beide Hss.*

PĀREMÀDHYE ṢAṢṬHYĀ VĀ (11)

pāre madhye ity etau śabdau ṣaṣṭhyantena sahaikārthau vā bhavataḥ. ekārāntatvaṁ nipātanāt. pāregaṅgam, madhyegaṅgam. punar vāvacanād Gaṅgāpāram, Gaṅgāmadhyam. madhyandinam iti madhyasya dina iti numvidhānāt[1].

[1] C_2 pṛṣodarāditvāt *für* numvidhānāt

SAṀKHYĀ VAṀŚYENA (12)

saṁkhyāśabdā vaṁśabhavaiḥ subantaiḥ sahaikārthā bhavanti vā. dvau munī vyākaraṇasya vaṁśyau: dvimuni vyākaraṇasya, dvimuni vyākaraṇam iti vā.

NADĪBHIḤ (13)

nadīśabdaiḥ saha saṁkhyāśabdā ekārthā bhavanti. dviyamunam, triyamunam.

ANYĀRTHE NĀMNI (14)

anyapadārthe nadīśabdaiḥ saha subantaṁ saṁjñāyām ekārthībhavati. Unmattagaṅgam. Tūṣṇīṁgaṅgam. anyārtha

iti kim? Kṛṣṇaveṇṇā nāma nadī. nāmnīti kim? śīghragaṅgo deśaḥ.

TAN NAPUṀSAKAM (15)

yad etad atikrāntaṁ tan napuṁsakaliṅgaṁ veditavyam. tathā caivodāhṛtam.

KĀRAKAṀ BAHULAM (16)

kārakaṁ subantaṁ subantena saha bahulam ekārthībhavati. kaṣṭaṁ śritaḥ, kaṣṭaśritaḥ. kāntārātītaḥ. śvabhraṁ patitaḥ, śvabhrapatitaḥ. grāmaṁ gataḥ, grāmagataḥ. taraṅgātyastaḥ, sukhaprāptaḥ, sukhāpannaḥ, duḥkhāpannaḥ, grāmagamī, grāmāgāmī. odanaṁ bubhukṣuḥ, odanabubhukṣuḥ. kvacid vṛttir eva: kumbhakāraḥ, śvapacaḥ. khaṭvārūḍha iti kṣepe. kvacid vākyam eva: odanaṁ bhuktavān. svayaṁdhautau pādau; ātmanety arthaḥ. tac ca kārakam eva. sāmikṛtam ity ardhakṛtam ity arthaḥ. tac ca viśeṣaṇam (18) ity eva siddham. aharatisṛtāḥ kālāḥ, rātrisaṁkrāntāḥ. sarvarātrakalyāṇī. giriṇā kāṇaḥ, girikāṇaḥ. dhānyenārthaḥ, dhānyārthaḥ. māsena pūrvaḥ, māsapūrvaḥ. māsāvaraḥ, māsavikalaḥ, māsonaḥ. asinā kalahaḥ, asikalahaḥ. vāgnipuṇaḥ, guḍamiśraḥ, vākślakṣṇaḥ. sarvair iyaṁ tṛtīyā kārakalakṣaṇā, kāṇādibhāve giryādīnāṁ karaṇatvāt, karotau vā kartṛtvāt. kathaṁ pitṛsadṛśaḥ, pitṛsama iti? ṣaṣṭhyā bhaviṣyati, yathā pitṛtulyam iti. rājñā hataḥ, rājahataḥ. asinā chinnaḥ, asicchinnaḥ. iha vṛttir eva: pādābhyāṁ hriyate, pādahārakaḥ; pārśvena śete, pārśvaśayaḥ. iha vākyam eva: dātreṇa lūnavān, paraśunā chinnavān. tavyādibhir adhikārthavacane: śvalehyaḥ kūpaḥ, kākapeyā nadī. anyatra na bhavati: kākaiḥ pātavyā. kvacid bhavati: busopendhyam, ghanaghātyam. dadhnā upasikta odanaḥ, dadhyodanaḥ. guḍena miśrā dhānāḥ, guḍadhānāḥ. vṛttipadenaiva kriyāyāḥ prakhyāpanān nāsty asāmarthyam. devebhyo deyam, devadeyaṁ puṣpam. brāhmaṇadeyaṁ dhanam. varapradeyā kanyā. iha na bhavati: brāhmaṇāya dātavyam. vṛkād bhayam, vṛkabhayam. vṛkabhītaḥ, vṛkabhītiḥ, vṛkabhīḥ. grāmanirgataḥ, adharmajugupsuḥ, śākhāpetaḥ, pādāpoḍhaḥ,

cakramuktaḥ[1], mañcapatitaḥ, taraṅgāpatrastaḥ. iha na bhavati: prāsādāt patitaḥ. akṣeṣu śauṇḍaḥ, akṣaśauṇḍaḥ. akṣadhūrtaḥ, akṣakitavaḥ. Kāmpilye siddhaḥ, Kāmpilyasiddhaḥ. chāyāśuṣkaḥ, kumbhīpakvaḥ, carakabandhaḥ, cakrabandhaḥ. tīrthadhvāṅkṣaḥ, tīrthakākaḥ, tīrthavāyasa iti dhvāṅkṣādibhiḥ kṣepa eva. iha na bhavati: tīrthe kākaḥ[2]. māse deyam ṛṇam, māsadeyam. pūrvāhṇe geyaṁ sāma, pūrvāhṇageyam. iha na bhavati: māse deyā bhikṣā. araṇyetilakāḥ, araṇyemāṣakā ity evamādīnāṁ saṁjñāyām aluk. pūrvāhṇe kṛtam, pūrvāhṇakṛtam. tatrakṛtam. evam avataptenakulasthitam ityādi. pātresamitādīnām api yeṣām aluk tāni vākyāni, na caiṣāṁ samāsāntaram astīti pṛthagarthatāyām adoṣaḥ. udumbaramaśakādīnām apy anenaiva siddham. kvacid vṛttir eva: upasarajaḥ, svāduṁkāraṁ bhuṅkte, saṁpannaṁkāraṁ bhuṅkte. kvacid vākyam eva: agre bhuktvā, agre bhojam.

[1] C_2 rogamuktaḥ [2] C_2 tīrthe kākas tiṣṭhati

CATURTHĪ PRAKṚTYĀ (17)

caturthyantaṁ subantaṁ prakṛtivācinā subantena sahaikārthaṁ bhavati. yūpāya dāru, yūpadāru. prakṛtyeti kim? randhanāya sthālī. kathaṁ tadartham, mātrartham iti? anyapadārthe bhaviṣyati. katham: Kuberabaliḥ, gohitam, gosukham, gorakṣitam iti? ṣaṣṭhyā siddham.

VIŚEṢAṆAM EKĀRTHENA (18)

viśeṣaṇaṁ subantaṁ viśeṣyeṇa subantena samānādhikaraṇena sahaikārthaṁ bhavati. nīlaṁ ca tad utpalaṁ ca, nīlotpalam. bahulādhikārāt kvacid vākyam eva bhavati: dīrghaś Cārāyaṇaḥ, lohitas Takṣakaḥ. kvacid vṛttir eva: kṛṣṇasarpaḥ, lohitaśāliḥ. viśeṣaṇam iti kim? Takṣakaḥ sarpaḥ. ekārtheneti kim? kṛṣṇād anyaḥ. kathaṁ chinnaprarūḍham iti? viśeṣaṇam ity eva siddham. evam ekapuruṣaḥ, sarvānnam, jaraddhastī, purāṇadhānyam, navaudanam[1], kevalānnam; Pūrveṣukāmaśamī, Saptarṣayaḥ; pañcakapālaṁ haviḥ, pañcagavadhanam, pañcapūlī; yājñikakitavaḥ, pāpakulālaḥ, aṇakanāpitaḥ. kvacid viśeṣaṇam upamānabhūtaṁ bhavati: śastrīva śyāmā, śastrīśyāmā. śarakāṇḍagaurī. kvacid viśe-

ṣaṇam upamānabhūtaṁ paraṁ bhavati: puruṣo 'yaṁ vyāghra iva, puruṣavyāghraḥ. puruṣasiṁhaḥ. evam anye 'pi vyāghrādayaḥ paṭhitāś cāpaṭhitāś ca yojyāḥ. pūrvapuruṣaḥ, aparapuruṣaḥ, prathamapuruṣaḥ, caramapuruṣaḥ, jaghanyapuruṣaḥ, samānapuruṣaḥ, madhyapuruṣaḥ, madhyamapuruṣaḥ, vīrapuruṣaḥ. aśreṇayaḥ śreṇayaḥ kṛtāḥ, śreṇikṛtāḥ. evam anye 'pi śreṇyādayaḥ kṛtādibhiḥ paṭhitaiś cāpaṭhitaiś ca yojyāḥ. kṛtākṛtam, kṛtāpakṛtam, bhuktābhuktam, bhuktavibhuktam; gatapratyāgatam, yātānuyātam, aśitānaśitam, kliṣṭākliśitam; krayākrayikā, puṭāputikā, phalāphalikā, mānonmānikā; satpuruṣaḥ, mahāpuruṣaḥ, paramapuruṣaḥ, uttamapuruṣaḥ. puruṣottama iti bahulādhikārād viśeṣaṇaṁ paraṁ bhavati. utkṛṣṭapuruṣaḥ; govṛndārakaḥ, puruṣanāgaḥ, puruṣakuñjaraḥ. katarakaṭhaḥ? katamakaṭhaḥ? kiṁrājā, yo na rakṣati; kiṁgauḥ, yo na vahati; kiṁpuruṣaḥ, kinnaraḥ. ibhyapoṭā[2], ibhyayuvatiḥ[2], agnistoka iti viśeṣaṇaṁ paraṁ bhavati, bahulādhikārāt. evaṁ dadhikatipayam, gogṛṣṭiḥ, godhenuḥ, govaśā, govehat, gobaṣkayaṇī; Kaṭhapravaktā, Kaṭhaśrotriyaḥ, Kaṭhādhyāpakaḥ, Kaṭhadhūrtaḥ; goprakāṇḍam, aśvamatallikā. yuvakhalatiḥ, yuvakhalatī. yuvapalitaḥ, yuvapalitā. yuvavalinaḥ, yuvavalinā. yuvajaran, yuvajaratī. bhojyoṣṇam; tulyaśvetaḥ, sadṛśakṛṣṇaḥ. śuklakṛṣṇaḥ, kṛṣṇaśuklaḥ. kumāraśramaṇā, gogarbhiṇī. mayūrasyeva vigatāv aṁsāv asya, mayūravyaṁsakaḥ. athavā vigatāv aṁsāv asya vyaṁsakaḥ, mayūra iva vyaṁsako mayūravyaṁsakaḥ. evaṁ chāttravyaṁsakaḥ. Kamboja iva muṇḍaḥ, Kambojamuṇḍaḥ. evaṁ Yavanamuṇḍaḥ. uccaṁ ca tad avacaṁ cety uccāvacam. evam uccanīcam. na kiṁcana nāsya vā kiṁcana astīty akiṁcanam. acopacādīni pṛṣodarādiṣu (V, 2, 127) draṣṭavyāni. snātvā kālaka ity evamādīni tu vākyāni. ehivāṇijāśabdo 'trāstīty arśaāditvād (IV, 2, 147) ac. ehivāṇijā kriyā. evam utpatanipatā ityādi. pūrvaś cāsau kāyaś ceti pūrvakāyaḥ; kāyaikadeśe kāyaśabdaḥ. iha kasmān na bhavati: kāyasya pūrvam ardham iti? sāpekṣatvāt. evam aparakāyaḥ, adharakāyaḥ, uttarakāyaḥ, madhyamakāyaḥ; madhyāhnaḥ, sāyāhnaḥ. ardhaṁ ca tat pippalī ca, ardhapippalī. pippalyardham iti ṣaṣṭhīsamāsaḥ. dṛśyate ca vedyardhaṁ

dakṣiṇaṁ Meroḥ, svarārdham, kāyārdham, cūlikārdham ekānnatriṁśad iti samapravibhāge prayogo 'samapravibhāge 'pi, na hīdam ardhajaratīyaṁ labhyam iti. dvitīyā cāsau bhikṣā ceti dvitīyabhikṣā. bhikṣādvitīyam iti ṣaṣṭhīsamāsaḥ. evaṁ tṛtīyabhikṣā, bhikṣātṛtīyam. caturthabhikṣā, bhikṣācaturtham. turyabhikṣā, bhikṣāturyam. turīyabhikṣā, bhikṣāturīyam. pūraṇena (II, 2, 23) iti pratiṣedho na bhavati, bahulādhikārāt.

[1] C_2 navodakam [2] *so beide Hss.*

PRĀPTĀPANNAU DVITĪYAYĀTVAṀ CA (19)

prāptāpannau dvitīyāntena sahaikārthau bhavataḥ, atvaṁ cānayor antyasya bhavati. prāpto jīvikām, prāptajīvikaḥ. prāptā jīvikām, prāptajīvikā. āpanno jīvikām, āpannajīvikaḥ. āpannā jīvikām, āpannajīvikā. māso jāto 'sya, māsajātaḥ. jātikālasukhādibhyaś ca ktāntasya paranipāta iṣyata eva. ṣaṣṭhīsamāso viśeṣaṇenānarthakyān na bhaviṣyati.

NAÑ (20)

nañ ity etat subantena sahaikārthaṁ bhavati. na brāhmaṇaḥ, abrāhmaṇaḥ. bahulādhikārād asamarthair api kaiścid bhavati: asūryaṁpaśyāni mukhāni. apunargeyāḥ ślokāḥ. aśrāddhabhojī.

ĪṢAD GUṆENA (21)

īṣacchabdo guṇenaikārtho bhavati. īṣatkaḍāraḥ, īṣatpiṅgalaḥ. guṇeneti kim? īṣad bhoktavyam.

ṢAṢṬHĪ (22)

ṣaṣṭhyantaṁ subantaṁ subantena sahaikārthaṁ bhavati. rājñaḥ puruṣaḥ, rājapuruṣaḥ.

NA LANIRDHĀRYAPŪRAṆABHĀVATṚPTĀRTHAIḤ (23)

lādeśena nirdhāryamāṇārthena pūraṇārthena bhāvārthena tṛptārthaiś ca ṣaṣṭhyantam ekārthaṁ na bhavati. mātuḥ smaran. sarpiṣo dayamānaḥ. gavāṁ kṛṣṇāḥ saṁpannakṣīratamāḥ. chāttrāṇāṁ pañcamaḥ. paṭasya śuklatā, paṭasya

śuklatvam, paṭasya śauklyam. bahulādhikārāt kvacid bhavati: vartamānasāmīpyam. kathaṁ brāhmaṇasya śuklā dantā iti? sāpekṣatvān na bhaviṣyati. iha tu bhavaty eva: candanagandhaḥ, nadīghoṣaḥ, kanyārūpam, stanasparśaḥ, phalarasa iti. phalānāṁ tṛptaḥ, phalānāṁ suhitaḥ, phalānām āśitaḥ. brāhmaṇasyoccair gṛham iti sāpekṣatvān na bhaviṣyati. brāhmaṇasya kartavyam. brāhmaṇakartavyam iti vṛttir apīṣyate. rājñaḥ Pāṭaliputrakasya dhanam iti dhanasaṁbandhe ṣaṣṭhī, saṁbandhābhāvān na bhaviṣyati. rājño gauś cāśvaś ca puruṣaś ceti pṛthagarthatāyāṁ vākyam eva. rājño go'śvapuruṣāḥ, rājago'śvapuruṣā iti vṛttir ekārthībhāve. sarpiṣo jñānam iti saṁbandhaṣaṣṭhyāḥ samāso bhavaty eva: sarpirjñānam iti. tathā ca mātṛsmaraṇam, sureśvaraḥ, idhmavraścanaḥ, palāśaśātana ityādi dṛśyate. rājñāṁ mataḥ, rājñāṁ buddhaḥ, rājñāṁ pūjitaḥ; idam eṣām āsitam; āścaryo gavāṁ doho 'gopālakeneti. bhavata āsikā, apāṁ sraṣṭā, odanasya pācaka iti. saṁbandhaṣaṣṭhyāḥ samāso bhavaty eva; sa pratiṣedho nāsty eva. tathā brāhmaṇayājakaḥ, gurupūjaka iti yājakādibhir iṣyata eva. krīḍāyāṁ jīvikāyāṁ ca rūḍhitvān nityasamāsaḥ: uddālapuṣpabhañjikā; daṇḍalekhakaḥ, nakhalekhakaḥ.

KUPRĀDAYO 'SUPVIDHAU NITYAM (24)

kuśabdaḥ prādayaś ca subantena saha nityam ekārthā bhavanti, supvidhiviṣayād anyatra. kubrāhmaṇaḥ, koṣṇam. praṇāyakaḥ, abhiṣekaḥ; prakṛtya, prakṛtam; duṣpuruṣaḥ, duṣkṛtam; supuruṣaḥ, sukṛtam; atistutam, abhiṣṭutam; ākaḍāraḥ, ābaddhaḥ. prādayo gatādyarthe prathamayā: pragata ācāryaḥ, prācāryaḥ. prāntevāsī. atyādayaḥ krāntādyarthe dvitīyayā: atikrāntaḥ khaṭvām, atikhaṭvaḥ. atimālaḥ. avādayaḥ kruṣṭādyarthe tṛtīyayā: avakruṣṭaṁ kokilayā vanam, avakokilam. avamayūram. paryādayo glānādyarthe caturthyā: pariglāno 'dhyayanāya, paryadhyayanaḥ. nirādayaḥ krāntādyarthe pañcamyā: niṣkrāntaḥ Kauṣāmbyāḥ, niṣkauśāmbiḥ. asupvidhāv iti kim? vṛkṣaṁ prati vidyotate. rodasī iveti vākyam eva. tathā punaḥpravṛddhādayaḥ. anyapadārthe sup supeti vā.

g. b. m. 33 ŪRYĀDIKĀRIKĀCVIḌĀCAḤ KRIYĀRTHAIḤ (25)

ūryādayaḥ śabdāḥ kārikāśabdaś cvyanto ḍājantaś ca kriyārthaiḥ subantair ekārthā bhavanti. ūrīkṛtya, ūrīkṛtam. urarīkṛtya, urarīkṛtam. ūrī — urarī — urasī[1] — pāpī[2] — tālī[3] — ātālī — vetālī — dhūlī — dhūṣī — śalākā[4] — saṅkalā — dhvaṁsakalā — bhraṁśakalā — guluguhā — sajūs — phalūs — phalī — viklī — āklī — alambī[5] — kevālī — sevālī — vārdālī — masamasā — samasamā[6] — śrauṣaṭ — vauṣaṭ — vaṣaṭ — svāhā — svadhā — prādus — śrat — āvis. kārikākṛtya. śuklīkṛtya. paṭapaṭākṛtya.

[1] C_2 uraśī, Hemacandra *und* Vardhamāna (96) *haben dafür* ururī [2] ? *Beide Mss.* pāsī, *aber* Kāś. pāpī, *und auch* Hem. *und* Vardh. pāmpī *weist auf eine Form mit mittlerem* p [3] C_1 pātālī [4] *so beide Mss. gegenüber* śakalā *der übrigen Quellen* [5] *so beide Mss.,* Hem. *und* Vardh. ālambī [6] C_2 *add.* samsamā

ANUKARAṆAM (26)

anukaraṇaśabdaḥ kriyārthaiḥ subantair ekārtho bhavati. khāṭkṛtya. katham: khāḍ iti kṛtvā niraṣṭhīvad iti? itiśabdena vyavadhānān na bhaviṣyati.

BHŪṢAṆĀDARĀNĀDAREṢV ALAṀSADASATAḤ (27)

bhūṣaṇādiṣv artheṣv alamādayaḥ śabdāḥ kriyārthaiḥ subantair ekārthā bhavanti. alaṁkṛtya, satkṛtya, asatkṛtya. bhūṣaṇādiṣv iti kim? alaṁ bhuktvā gataḥ. sat kṛtvā gataḥ. asat kṛtvā gataḥ.

AGRAHE 'NTAḤ (28)

antaḥśabdo 'grahaṇe kriyārthaiḥ subantair ekārtho bhavati. antarhatya. agraha iti kim? antar hatvā mūṣikāṁ gataḥ. gṛhītvā gata ity arthaḥ.

KAṆEMANASĪ TṚPTAU (29)

kaṇe manas ity etau tṛptau gamyamānāyāṁ kriyārthaiḥ subantair ekārthau bhavataḥ. kaṇehatya payaḥ pibati. ma-

nohatya payaḥ pibati. tāvat pibati yāvat tṛpta ity arthaḥ. tṛptāv iti kim? kaṇe hatvā, mano hatvā gataḥ.

PURO'STAM ASAṂKHYAM (30)

puras astam ity etau śabdāv avidyamānasaṁkhyau kriyārthaiḥ subantair ekārthau bhavataḥ. puraskṛtya, astaṁkṛtya. asaṁkhyam iti kim? tisraḥ puraḥ kṛtvā gataḥ. astaṁ kṛtvā kāṇḍaṁ gataḥ.

ACCHA GATYARTHAVADIBHIḤ (31)

acchaśabdo gatyarthair vadinā ca subantair ekārtho bhavati. acchagatya, acchavrajya; acchodya.

ADO 'NUPADEŚE (32)

adaḥśabdo 'nupadeśe vartamānaḥ kriyārthaiḥ subantair ekārtho bhavati. adaḥkṛtya cintayati. anupadeśa iti kim? adaḥ kṛtvā gataḥ.

TIRO 'NTARDHAU (33)

tiraḥśabdo 'ntardhāne kriyārthaiḥ subantair ekārtho bhavati. tirobhūya. antardhāv iti kim? tiro hatvā mūṣikāṁ gataḥ.

KṚÑĀ VĀ (34) g. b. m. 43

tiraḥśabdaḥ karotinā subantena sahaikārtho vā bhavati. tiraskṛtya, tiraḥ krtvā.

UPĀJE'NVĀJE (35)

upāje 'nvāje ity etau śabdau kṛñā subantena sahaikārthau vā bhavataḥ. upājekṛtya, upāje kṛtvā. anvājekṛtya, anvāje kṛtvā.

SĀKṢĀDĀDĪNI (36)

sākṣād ity evamādīni karotinā subantenaikārthāni vā bhavanti. sākṣātkṛtya, sākṣāt kṛtvā. mithyākṛtya, mithyā kṛtvā. sākṣāt — mithyā — cintā — bhadrā — locanā — āryā[1] — asthā[2] — prājaryā — prājaruhā — bījaruhā — saṁsaryā — arthe — lavaṇam — uṣṇam — śītam[3] — udakam — ārdram — namas.

[1] *so beide Mss., nicht in den andern Quellen* [2] *so beide*

Mss., die andern Quellen āsthā. *Hinter diesem hat* C1 *noch* asukhā, C2 sukhā, *die beide sonst nirgends bezeugt sind* [3] C1 śītalam

ANATYĀDHĀNA URASIMANASIMADHYEPADENIVACANE (37)

uparyādhānād anyatrorasyādayaḥ śabdāḥ karotinā subantenaikārthā vā bhavanti. urasikṛtya, urasi kṛtvā. manasikṛtya, manasi kṛtvā. madhyekṛtya, madhye kṛtvā. padekṛtya, pade kṛtvā. nivacanekṛtya, nivacane kṛtvā. anatyādhāna iti kim? urasi kṛtvā pāṇiṁ śete. hastinaḥ pade kṛtvā śiraḥ śete.

NITYAṂ HASTEPĀṆĀV UDVĀHE (38)

haste pāṇāv ity etau śabdāv udvāhe karotinā subantena nityam ekārthau bhavataḥ. hastekṛtya, pāṇaukṛtya. udvāha iti kim? haste kṛtvā kārṣāpaṇaṁ gataḥ.

PRĀDHVAṂ BANDHE (39)

prādhvaṁśabdo bandhane karotinā subantena nityam ekārtho bhavati. prādhvaṁkṛtya. bandha iti kim? prādhvaṁ kṛtvā śakaṭaṁ gataḥ.

JĪVIKOPANIṢADĀV AUPAMYE (40)

etau śabdāv aupamye karotinā subantena nityam ekārthau bhavataḥ. jīvikākṛtya, upaniṣatkṛtya. aupamya iti kim? jīvikāṁ kṛtvā gataḥ.

ASAṂKHYAṂ VĀNABHIPRETĀKHYĀNE KTVĀ (41)

asaṁkhyaṁ subantaṁ karotinā ktvāntenaikārthaṁ vā bhavati, anabhipretaṁ ced ākhyānaṁ bhavati. brāhmaṇa putras te jātaḥ! kiṁ tarhi vṛṣala nīcaiḥ kṛtvācakṣe? nīcaiḥkṛtya? uccair nāma priyam ākhyeyam. anabhipretākhyāna iti kim? uccaiḥ kṛtvā.

TIRYAK SAMĀPTAU (42)

tiryakśabdaḥ samāptau karotinā ktvāntenaikārtho vā

bhavati. tiryakkṛtya, tiryak kṛtvā. samāptāv iti kim? tiryak kṛtvā kāṇḍaṁ gataḥ.

SVĀṄGĀT TASNĀDHĀRTHAṀ BHUVĀ CA (43)

svāṅgād yas tas tadantaṁ nārthaṁ dhārthaṁ ca karotinā bhavatinā ca ktvāntenaikārthaṁ vā bhavati. mukhataḥkṛtyācaṣṭe, mukhataḥ kṛtvā. mukhatobhūya, mukhato bhūtvā. nānākṛtya, nānākṛtvā. nānābhūya, nānā bhūtvā. dvidhākṛtya, dvidhā kṛtvā. dvidhābhūya, dvidhā bhūtvā. aikadhyaṁkṛtya, aikadhyaṁ kṛtvā. aikadhyaṁbhūya, aikadhyaṁ bhūtvā. tasādīnām anyonyasāhacaryād iha na bhavati: mukhe tasyati, mukhataḥ kṛtvā; pṛthak kṛtvā. yadā nānaiva sad anyathā kriyate, tadā kasmān na bhavati? karoteḥ śrutenaivābhisaṁbandhāt.

TŪṢṆĪM (44)

tūṣṇīm ity etad bhavatinā ktvāntenaikārthaṁ vā bhavati. tūṣṇīṁbhūya, tūṣṇīṁ bhūtvā.

ANVAG ĀNUKŪLYE (45)

anvag ity etad bhavatinā ktvāntenaikārthaṁ vā bhavati, ānukūlye gamyamāne. anvagbhūyāste, anvag bhūtvā. ānukūlya iti kim? anvag bhūtvā tiṣṭhati śatruḥ.

ANEKAM ANYĀRTHE (46) g. b. m. 48

anekaṁ subantam anyasya padasya subantasyārthe vartamānam ekārthaṁ bhavati. citrā gāvo yasya saḥ, citraguḥ. mattā bahavo mātaṅgā yasmin vane tad vanaṁ mattabahumātaṅgam. ārūḍho vānaro yaṁ vṛkṣaṁ saḥ, ārūḍhavānaraḥ. pūjitā atithayo yena saḥ, pūjitātithiḥ. upahṛtaḥ paśur asmai, upahṛtapaśuḥ. taḥ paro yasmāt so 'yaṁ taparaḥ. upagatā daśa eṣām, upadaśāḥ. āsannadaśāḥ, adūradaśāḥ, adhikadaśāḥ. tridaśa parimāṇam eṣām, tridaśāḥ. kathaṁ daśaśabdaḥ saṁkhyāne vartate? parimāṇaśabdasāṁnidhyāt. yathā pañca parimāṇam eśām, pañcakāḥ śakunaya iti. dvau vā trayo vā parimāṇam eṣām, dvitrāḥ. vāśabdasyārthe vā: dvau vā trayo vā, dvitrāḥ śakunayaḥ. dakṣiṇasyāś ca pūrvasyāś ca diśo

yad antarālam, dakṣiṇapūrvā dik; dakṣiṇā cāsau pūrvā ceti vā dakṣiṇapūrvā dik. saha putreṇāgataḥ, saputra āgataḥ. salomakaḥ; vidyamānalomaka ity arthaḥ. evaṁ sapakṣakaḥ[1]. astikṣīrā brāhmaṇīty astiśabdo 'saṁkhyaḥ. kvacid gatārthatvāt padāntarāṇām aprayogaḥ. kaṇṭhesthāḥ kālā asya, kaṇṭhekālaḥ. uṣṭramukham iva mukham asya, uṣṭramukhaḥ. keśasaṁghātaś cūḍā asya, keśacūḍaḥ. suvarṇavikāro 'laṁkāro 'sya, suvarṇālaṁkāraḥ. prapatitaṁ parṇam asya, prapatitaparṇaḥ. pragataṁ parṇam asya, praparṇaḥ. avidyamānāḥ putrā asya, avidyamānaputraḥ. na santi putrā asya, aputraḥ. kvacin na bhavati: pañcabhir bhuktam asya, bhrātuḥputro 'syāstīti, bahulādhikārāt.

[1] C_2 sapakṣaḥ

TATRA GṚHĪTVĀ TENA PRAHṚTYA YUDDHE SARŪPAM (47)

saptamyantaṁ tṛtīyāntaṁ ca samānarūpam anekaṁ tatra gṛhītvā tena prahṛtyety anayor arthayor yuddhe 'nyapadārthe ekārthaṁ vā bhavati. keśeṣu ca keśeṣu ca gṛhītvā yuddhaṁ vṛttam, keśākeśi. daṇḍaiś ca daṇḍaiś ca prahṛtya yuddhaṁ vṛttam, daṇḍādaṇḍi. muṣṭāmuṣṭi. ij vyatihāra (IV, 4, 116) itīc. ici (V, 2, 48) ity ātvam. tatra teneti kim? kāyaṁ ca kāyaṁ ca prahṛtya[1] yuddhaṁ vṛttam. gṛhītvā prahṛtyeti kim? rathe ca rathe ca sthitvā yuddhaṁ vṛttam. yuddha iti kim? haste ca haste ca gṛhītvā sakhyaṁ vṛttam. sarūpam iti kim? daṇḍaiś ca musalaiś ca prahṛtya yuddhaṁ vṛttam.

[1] C_2 gṛhītvā *für* prahṛtya

CĀRTHE (48)

anekaṁ subantaṁ cārthe ekārthaṁ vā bhavati. cārthā bahavaḥ, samuccayo 'nvācaya itaretarayogaḥ samāhāraś ceti. tatretaretarayoge samāhāre caikārthībhāvaḥ saṁbhavati, na samuccaye nāpy anvācaye. aśvaś ca balīvardaś ca, aśvabalīvardau. aśvabalīvardam. etasmin nekārthībhāvakāṇḍe yad eva pūrvam uktaṁ tad eva pūrvaṁ nipatati, kramavyatikrame prayojanābhāvāt. kvacid viparyayo 'pi dṛśyate, bahulādhikārāt: dantānāṁ rājā, rājadantaḥ. kvacit kramaṁ praty

anādarāt pūrvakālasyāpi paranipātaḥ: liptavāsitaḥ, nagnamuṣitaḥ, siktasammṛṣṭaḥ, bhṛṣṭaluñcitaḥ, avaklinnapakvaḥ, arpitotaḥ, uptagāḍhaḥ. cārthe yad aikārthyaṁ tatra kvacid idudantaṁ pūrvaṁ nipatati: agnivātau, Paṭuguptau. kvacit paraṁ nipatati: citrāsvātī, bhāryāpatī, jaṁpatī, daṁpatī, putrapatī, putrapaśū, keśaśmaśru, śirovidu[1]. kvacid aniyamaḥ: sarpirmadhunī, madhusarpiṣī. antādī, ādyantau. guṇavṛddhī, vṛddhiguṇau. Paṭumṛduśuklāḥ, Paṭuśuklamṛdavaḥ. kvacid ajādyadantaṁ pūrvaṁ nipatati: aśvakharam, uṣṭrakharam. kvacid viparyayo 'pi dṛśyate: śūdrāryam, āryaśūdram. Avantyaśmakam. Viṣvaksenārjunau. kvacid aniyamaḥ: dharmārthau, arthadharmau. śabdārthau, arthaśabdau. kāmārthau, arthakāmau. candrārkau, arkacandrau. Indrāgnī, Agnīndrau. candrārkendrāḥ, arkacandrendrāḥ, Indrārkacandrāḥ. kvacid alpākṣaraṁ pūrvaṁ nipatati: plakṣanyagrodhau, dhavakhadirau. kvacid viparyayaḥ: ulūkhalamusale, taṇḍulakiṇvam, Citrarathabāhlīkau, snātakarājānau, akṣibhruvam, dāragavam. kvacid aniyamaḥ: Dhanapatirāmakeśavāḥ. vipūyavinīyajityā muñjakalkahaliṣu (Pan. III, 1, 117). ṛtunakṣatrāṇām ānupūrvyeṇa tulyācām: hemantaśiśirau,[2] kṛttikārohiṇyau. atulyācām alpācaḥ pūrvanipātaḥ: grīṣmavasantau. tad ayuktam anyathāpi darśanāt: śaradgrīṣmavasanteṣu prāyaśo dadhi garhitam. śravaṇadhaniṣṭhāśvinīṣu yāyān naraḥ phalopacayakāmaḥ. saṁkhyābhrātṛvarṇānām api kramāt pūrvanipātam icchanti: pañca ca ṣaṭ ca, pañcaṣaṭ. Yudhiṣṭhirārjunau. brāhmaṇakṣatriyavaiśyaśūdrāḥ[3]. tad apy ayuktaṁ vyabhicāradarśanāt: dvyekayor dvivacanaikavacane (Pan. I, 4, 22). tridvidṛṣṭivivarjitāḥ. Arjunabhīmasenau. śūdraviṭkṣatriyaviprāṇām. laghvakṣaraṁ pūrvaṁ nipatati: kuśakāśam. tad api savyabhicāram, kāśakuśāvalambanam iti darśanāt. abhyarhitaṁ pūrvaṁ nipatati: Vāsudevārjunau. tatrāpi Naranārāyaṇāv iti dṛśyate vyabhicāraḥ. nāgṛhītaviśeṣaṇe viśeṣye buddhiḥ pravartata iti viśeṣaṇaṁ pūrvaṁ nipatati. nīlotpalam, citraguḥ. sarvādīnām api viśeṣaṇatvād eva pūrvanipātaḥ: sarvaśvetaḥ, sarvakṛṣṇaḥ. tathā saṁkhyāyāḥ: pañcaraktaḥ, saptonnataḥ, dvyanyaḥ, tryanyaḥ. saptamyantasyāpi viśeṣaṇatvād eva pūrvanipātaḥ: kaṇṭhekālaḥ, vahegaḍuḥ. kathaṁ

gaḍukaṇṭhaḥ, gaḍuśirāḥ, vajrapāṇir iti? gaḍūpalakṣitaḥ kaṇṭho 'sya, gaḍukaṇṭhaḥ. anyathā kaṇṭhegaḍuḥ. evaṁ gaḍuśirāḥ, śirasigaḍuḥ. vajrapāṇiḥ, pāṇivajraḥ. ktāntasyāpi viśeṣaṇatvād eva pūrvanipātaḥ: kṛtakaṭaḥ, bhikṣitabhikṣaḥ. kaṭe kṛtam aneneti vigrahe kāmacāraḥ, mahāhavaripuskandhaghṛṣṭacakrāya Cakriṇa iti darśanāt. udyatāsiḥ, asyudyata iti viśeṣaṇaviśeṣyayor yatheṣṭatvād ubhayam api saṁbhavati. evam āhitāgniḥ, agnyāhitaḥ. jātadantaḥ, dantajātaḥ. jātaputraḥ, putrajātaḥ. jātaśmaśruḥ, śmaśrujātaḥ. pītatailaḥ, tailapītaḥ. pītaghṛtaḥ, ghṛtapītaḥ. ūḍhabhāryaḥ, bhāryoḍhaḥ. evam anyatrāpi. tathā jātikālasukhādibhyaḥ: sāraṅgajagdhī, jagdhasāraṅgaḥ. palāṇḍubhakṣitaḥ, bhakṣitapalāṇḍuḥ. māsajātaḥ, jātamāsaḥ. sukhahīnā, hīnasukhā. evaṁ guḍapriyaḥ, priyaguḍaḥ. evam uttarapadārthe 'pi: kaḍārajaiminiḥ, Jaiminikaḍāraḥ. gaḍulakāṇaḥ, kāṇagaḍulaḥ. khañjakuṇḍaḥ, kuṇḍakhañjaḥ[4]. khoḍakhalatiḥ, khalatikhoḍaḥ. gauravṛddhaḥ, vṛddhagauraḥ. bhikṣupiṅgalaḥ, piṅgalabhikṣuḥ[5]. tanuvaṭharaḥ, vaṭharatanuḥ. kṛṣṇaśvetaḥ, śvetakṛṣṇa ityādi.

[1] *die anderen* Gaṇapāṭha's *meist* śiroviju, *doch findet sich die Form mit* d *auch in einer guten Hs. des* Gaṇaratnamahodadhi (80). [2] C_2 hemantaśiśire [3] *so beide Hss.* [4] C_2 khañjakuṣṭhaḥ, kuṣṭhakhañjaḥ [5] C_2 bhikṣukapiṅgalaḥ, piṅgalabhikṣukaḥ (*beide* ka *in margine*).

samāhāre g. b. m. 66 napuṁsakam g. b. m. 76

SAMĀHĀRE NAPUṀSAKAM (49)

cārthe samāhāre yad ekārthaṁ tan napuṁsakaṁ bhavati. tathā caivodāhṛtam udāhariṣyate ca.

ANUVĀDE CARAṆĀNĀṀ STHEṆOR LUṄI (50)

caraṇānām anuvādaviṣaye samāhāra evaikārthyaṁ bhavati, stheṇor luṅparayoḥ prayoge sati. pratyaṣṭhāt Kaṭhakauthumam, udagāt Kaṭhakālāpam. eṣām udayapratiṣṭhayoḥ pramāṇāntarāvagatayoḥ śabdenābhidhānam anuvādaḥ. anyatra: udaguḥ Kaṭhakālāpāḥ. caraṇānām iti kim? udagur mīmāṁsakavaiyākaraṇāḥ. stheṇor iti kim? agaman Kaṭhakālāpāḥ. luṅīti kim? atiṣṭhan Kaṭhakālāpāḥ.

ADHVARYUKRATŪNĀM ANAPUṀSAKĀNĀM (51)

yajurvedavihitānāṁ kratūnām anapuṁsakaliṅgānāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. arkāśvamedham. adhvaryugrahaṇaṁ kim? pañcaudanadaśaudanau. kratūnām iti kim? darśapaurṇamāsau. sasomako hi yāgaḥ kratuḥ. anapuṁsakānām iti kim? vājapeyarājasūye.

SAṀNIKṚṢṬAPĀṬHĀNĀM (52)

aviprakṛṣṭādhyayanānāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. padakakramakam. saṁnikṛṣṭagrahaṇaṁ kim? yājñikavaiyākaraṇau. pāṭhagrahaṇaṁ kim? pitāputrau.

APRĀṆIJĀTĪNĀM (53)

aprāṇiviṣayāṇāṁ sāmānyaśabdānāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. ārāśastri, dhānāśaṣkuli. aprāṇigrahaṇaṁ kim? brāhmaṇakṣatriyau. prāṇisadṛśagrahaṇād adravyajāter na bhavati: rūparasagandhasparśāḥ. jātīnām iti kim? Nandakapāñcajanyau.

NADĪDEŚANAGARĀṆĀṀ BHINNALIṄGĀNĀM (54)

nadīnāṁ deśānāṁ nagarāṇāṁ ca nānāliṅgānāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. Gaṅgāśoṇam. Kurukurukṣetram. Mathurāpāṭaliputram[1]. deśānām iti siddhe niyamārthaṁ vacanam: nagarāṇām eva yathā syāt, grāmāṇāṁ mā bhūt. Jāmbavaśālūkinyau. iha katham: Śauryaṁ ca nagaraṁ Ketavatā ca grāmaḥ, Śauryaketavatam? nagarāśrayo hi vidhir asti, grāmāśrayaḥ pratiṣedho nāsti. nadīdeśanagarāṇām iti kim? kukkuṭamayūryau. deśagrahaṇena janapadasya grahaṇam, pṛthag nadīgrahaṇāt. Gaurīkailāsau. bhinnaliṅgānām iti kim? Gaṅgāyamune, Madrakekayau, Mathurātakṣaśile.

[1] *beide Hss.* Madhurāpāṭaliputram

NITYAṀVAIRIṆĀM (55)

nityānubaddhavairiṇāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. ahinakulam, aśvamahiṣam, kākolūkam. nityagrahaṇaṁ kim? Gopālakaśālaṅkāyanāḥ[1].

[1] C_2 Gopālaśālaṅkāyanāḥ

KĀRŪṆĀM (56)

kārūṇāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. takṣāyaskāram, rajakatantravāyam.

GAVĀŚVĀDĪNĀM (57)

gavāśvādīnāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. gavāśvam — gavāvikam — gavaiḍakam — ajāvikam — ajaiḍakam[1] — kubjavāmanam — kubjakairātam — putrapautram — śvacaṇḍālam — strīkumāram — dāsīmāṇavakam — śāṭīpucchakam — uṣṭrakharam — uṣṭraśaśam - mūtraśakṛt — mūtrapurīṣam — yakṛnmedam[2] — māṁsaśoṇitam — darbhaśaram — darbhapūtikam[3] — Arjunapuruṣam — tṛṇolapam — dāsīdāsam — kuṭīkuṭam — Bhagavatībhāgavatam. avaṇādeśanirdeśaḥ kim? go'śvam, go'śvau.

[1] C_2 *om.* [2] *so beide Hss.* [3] *so beide Hss.*, Yajñeśvara (Baroda 1874) *und* Kāś. Ms.; *dazu* Vardhamāna's *Bemerkung*: Vāmanas tu darbhapūtikam ity āha.

PRĀṆITŪRYĀṄGĀNĀM (58)

prāṇyaṅgānāṁ tūryāṅgānāṁ ca samāhāre aikārthyaṁ bhavati. pāṇipādam. mārdaṅgikapāṇavikam.

g. b. m. 62 SENĀṄGĀNĀṀ BAHUTVE (59)

senāṅgānāṁ bahutve vartamānānāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. hastinaś cāśvāś ca, hastyaśvam. bahutva iti kim? hastī cāśvaś ca, hastyaśvau.

KṢUDRAJANTŪNĀM (60)

kṣudrajantūnāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. yūkālikṣam. bahutva ity eva: yūkā ca likṣā ca, yūkālikṣe.[1]

kṣudrajantur anasthiḥ syād, athavā kṣudra eva yaḥ,
śataṁ vā prasṛto yeṣāṁ, kecid ā nakulād api.

[1] C_2 yūkālikhyam likhyā yūkālikhye

PHALĀNĀM (61)

phalānāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati. badarāmalakam. bahutva ity eva: badaraṁ cāmalakaṁ ca, badarāmalake.

VĀ VṚKṢATṚṆADHĀNYAMṚGAŚAKUNIVIŚEṢĀṆĀM (62) g. b. m. 65

vṛkṣādiviśeṣāṇāṁ bahutva eva vartamānānāṁ samāhāre aikārthyaṁ vā bhavati. plakṣanyagrodham, plakṣanyagrodhāḥ. kuśakāśam, kuśakāśāḥ. tilamāṣam, tilamāṣāḥ. rurupṛṣatam, rurupṛṣatāḥ. haṁsacakravākam, haṁsacakravākāḥ. bahutva ity eva: plakṣaś ca nyagrodhaś ca, plakṣanyagrodhau. aprāṇijātīnām (53) iti samāhāre kasmān na bhavati? dravyavacanatvāt.

VYAÑJANĀNĀM (63)

vyañjanaviśeṣāṇāṁ samāhāre aikārthyaṁ bhavati vā. dadhighṛtam, dadhighṛte. sūpaśākam, sūpaśāke. aprāṇijātīnām (53) iti nitye prāpte ārambhaḥ.

AŚVAVAḌAVAU (64)

aśvavaḍavayoḥ samāhāre aikārthyaṁ vā bhavati. cārtha (48) ity eva siddham, itaretarayoge tu puṁval liṅgaṁ nipātyate. aśvavaḍavam, aśvavaḍavau. asmād eva jñāpakād anyatra cārthaikārthye paraval liṅgaṁ bhavati. kukkuṭamayūryau.

VIRODHINĀM ADRAVYĀṆĀM (65)

virodhinām adravyavācināṁ samāhāre aikārthyaṁ vā bhavati. sukhaduḥkham, sukhaduḥkhe. virodhinām iti kim? kāmakrodhau. adravyāṇām iti kim? sukhaduḥkhāv imau grāmau.

NA DADHIPAYAĀDĪNĀM (66)

dadhipayaādīnāṁ samāhāre aikārthyaṁ na bhavati. dadhipayasī — sarpirmadhunī — madhusarpiṣī — Brahmaprajāpatī — Śivavaiśravaṇau — Skandhaviśākhau — parijyākauśikau[1] — pravargyopaniṣadau[2] — yājyānuvākye — śuklakṛṣṇe[2] — idhmābarhiṣī; nipātanād dīrghatvam — dīkṣātapasī — medhātapasī — udūkhalamusale[2] — ādyavasāne — śraddhāmedhe — ṛksāme — vāṅmanase. daśeme mārdaṅgikapāṇavikā iti gaṇanāyāṁ bhedenārthasya vivakṣitatvād diśām iva samāhāro nāsti. saṁkhyāsāmīpyavivakṣāyāṁ tu bhede-

nābhedena vā vivakṣā na virudhyata iti bhavati pakṣe samāhāraḥ: upadaśaṁ pāṇipādam, upadaśāḥ pāṇipādāḥ. aśvabalīvardam, aśvabalīvardau; adharottaram, adharottare; pūrvāparam, pūrvāpare iti cārtha (48) ity eva siddham.

[1] *so beide Mss., und verbürgt durch* Vardhamāna 127
[2] *so beide Mss.*

g. b. m. 74 NĀMNI ṢAṢṬHYĀḤ KANTHOŚĪNAREṢU (67)

ṣaṣṭhyāḥ parā yā kanthā aikārthye Uśīnaradeśe napuṁsakaliṅgaṁ bhavati, saṁjñāyāṁ viṣaye. Sauśamikantham. nāmnīti kim? vīraṇakanthā. Uśīnareṣv iti kim? Dākṣikanthā.

UPAJÑOPAKRAMAṀ TADĀDITVE (68)

ṣaṣṭhyāḥ parā upajñā upakramaś ca aikārthye tadāditve gamyamāne napuṁsakaṁ bhavati. Pāṇinopajñam akālakaṁ vyākaraṇam. Candropajñam asaṁjñakaṁ vyākaraṇam. Nandopakramāṇi mānāni. tadāditva iti kim? Devadattopajñā mṛnmayaprākāraḥ. ṣaṣṭhyā ity eva: anupajñā, sadupajñā. pradhānaliṅge prāpte ārambhaḥ.

ĪŚVARĀRTHĀD ARĀJÑAḤ SABHĀ (69)

ṣaṣṭhyantād īśvarārthād rājavarjitāt parā yā sabhā aikārthye napuṁsakaṁ bhavati. inasabham, īśvarasabham. arājña iti kim? rājasabhā. kathaṁ Candraguptasabhā? nāyam īśvarārthaḥ, anyatrāpi darśanāt. ṣaṣṭhyā ity eva: īśvarasabhā.

AMANUṢYĀT (70)

manuṣyād anyasmād yā ṣaṣṭhyantāt parā sabhā aikārthye napuṁsakaṁ bhavati. Piśācasabham, rākṣasasabham. amanuṣyād iti kim? Devadattasabhā. manuṣyasadṛśasya grahaṇād iha na bhavati: kāṣṭhasabhā.

AŚĀLĀ (71)

aśālārūpā yā sabhā ṣaṣṭhyantāt parā aikārthye napuṁsakaṁ bhavati. gopālasabham. gopālasamūha ity arthaḥ.

SENĀSURĀŚĀLĀNIŚĀ VĀ (72)

senādayaḥ ṣaṣṭhyantāt parā aikārthye napuṁsakaliṅgā

bhavanti vā. brāhmaṇasenam, brāhmaṇasenā. yavasuram, yavasurā. gośālam, gośālā. śvaniśam, śvaniśā. ṣaṣṭhyā ity eva: paramasenā.

CHĀYĀ (73)

ṣaṣṭhyantāt parā chāyā aikārthye napuṁsakaṁ vā bhavati. kuḍyacchāyam, kuḍyacchāyā.

BĀHULYE (74)

bāhulye gamyamāne ṣaṣṭhyantāt parā chāyā aikārthye napuṁsakaṁ bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. iṣucchāyam, śalabhacchāyam. bāhulya iti kim? vṛkṣacchāyam, vṛkṣacchāyā.

PATHO 'SAṀKHYĀT (75)

asaṁkhyāt paraḥ pathaśabda aikārthye napuṁsakaṁ bhavati. apatham, utpatham. asaṁkhyād iti kim? rājapathaḥ. pradhānaliṅgānyathātvaprastāvād anyapadārthe na bhavati: apathā nagarī, utpatho deśaḥ.

SAṀKHYĀDIḤ SAMĀHĀRE (76) g. b. m. 79

saṁkhyādiḥ samāhāre aikārthye napuṁsakaṁ bhavati. pañcagavam, catuṣpatham. samāhārasyaikatvād ekavacanam. saṁkhyādir iti kim? dhavakhadiram. pareṇa strī na bhavati. samāhāra iti kim? pañcakapālaḥ puroḍāśaḥ. triputraḥ.

AḤ STRĪ (77)

akārāntaḥ saṁkhyādiḥ samāhāre aikārthye strīliṅgo bhavati. pañcapūlī. samāhāra ity eva: pañcakapālaḥ puroḍāśaḥ.

VĀP (78)

ābantaḥ saṁkhyādiḥ samāhāre strīliṅgo vā bhavati. pañcakhaṭvam, pañcakhaṭvī. samāhāra ity eva: pañca khaṭvāḥ.

ANO LOPAḤ (79)

anantasya saṁkhyādeḥ samāhāre aikārthye antyasya lopo bhavati, vā ca strī bhavati. pañcatakṣam, pañcatakṣī. samāhāra ity eva: bahurājā deśaḥ.

NA PĀTRĀDAYAḤ (80)

pātrādayaḥ śabdāḥ strīliṅgā na bhavanti. dvipātram — caturyugam — tribhuvanam.

RĀTRĀHNAVĀKĀḤ PUṀSI (81)

rātrāhnavākāntāḥ śabdāḥ puṁliṅgā bhavanti. ahorātraḥ, sarvarātraḥ. pūrvāhṇaḥ. anuvākaḥ, sūktavākaḥ.

AHO 'SUDINAPUṆYĀT (82)

ahaśabdaḥ sudinapuṇyābhyām anyasmāt paraḥ puṁsi bhavati. ekāhaḥ, dvyahaḥ, tryahaḥ. asudinapuṇyād iti kim? sudināham, puṇyāham.

NAPUṀSAKE CĀRDHARCĀDAYAḤ (83)

napuṁsake puṁsi cārdharcādayo vartante. ardharcam, ardharcaḥ — śatamānam, śatamānaḥ — vārabāṇam, vārabāṇaḥ — aṣṭāpadam, aṣṭāpadaḥ. samāsaliṅgākhyāne gomayādayo na vaktavyāḥ, tadvad eva vā strīpuṁliṅgā api, gaur iṣur aśanir yonir ity evamādayaḥ, strīnapuṁsakaliṅgāś ca, arcirādayaḥ, sarvaliṅgāś ca, taṭaśṛṅkhalādayaḥ, ekaikaliṅgāś ca, vṛkṣakhaṭvākuṇḍādayaḥ, aliṅgāś ca, yuṣmadasmadādayaḥ: sarva eva vācyāḥ syuḥ. atha teṣāṁ lokato liṅgānuśāsanato vā siddhir iṣṭā. tadvad eva gomayādīnām api bhaviṣyati. kāni punas tāni strīpuṁnapuṁsakāni?

iyam ayam idam iti yeṣu prasiddhir artheṣu bhavati [lokasya,

strīpuṁnapuṁsakāni procyante tāni lokena.

SUPI HRASVAḤ (84)

napuṁsake vartamānasya śabdasya supi parato hrasvo bhavati. rai: atiri. kaṇṭhatālavyasya sthāne kaṇṭhatālavya ikāraḥ. nau: atinu. kaṇṭhoṣṭhyasya sthāne kaṇṭhoṣṭhya eva ukāraḥ. supīti kim? kāṇḍe, kuḍye.

GOR APRADHĀNASYĀNTYASYA (85)

gośabdasyopasarjanasyānte vartamānasya supi parato hrasvo bhavati. citraguḥ. apradhānasyeti kim? sugauḥ. antyasyeti kim? gokulam.

ṄYĀDĪNĀM (86)

ṅībādyantasyāpradhānasya hrasvo bhavati. niṣkauśāmbiḥ, bahukhaṭvaḥ, ativāmoruḥ. apradhānasyety eva: rājakumārī, brahmabandhūḥ. antyasyety eva: kumārīpriyaḥ. kathaṁ bahuśreyasīti? īyasa ītvaṁ vakṣyati.

LUG AṆĀDILUKY AGOṆYĀDĪNĀM (87)

aṇādiluki sati ṅyādīnāṁ lug bhavati, na tu goṇyādīnām. pañcendrāṇyo devatā asya, pañcendraḥ. aṇādigrahaṇaṁ kim? bahunāḍiḥ. lukīti kim? bahupatnīkaḥ. agoṇyādīnām iti kim? pañcabhir goṇībhiḥ krītaḥ, pañcagoṇiḥ. pañcasūciḥ. apradhānasyety eva: paramāvantī. antyasyety eva: Avantīkulam. Varaṇā iti nagarasyāpi saṁjñā, Pañcālā iti janapadasyāpi. Pañcālamathure iti vibhakter aśravaṇe nāmārthasaṁkhyāyām eva dvivacanam. harītakyaḥ phalānīti phaleṣv api strīliṅga eva śabdo vartate. Khalatikaṁ vanānīti teṣāṁ vanānām ekavacanāntam eva nāmadheyam. dṛśyate hi śabdānām ekārthe 'pi liṅgavacanabhedaḥ: āpo jalam, dārāḥ kalatraṁ bhāryeti. vadhrikā darśanīyo manuṣya iti manuṣyasya viśeṣaṇaṁ na vadhrikāyāḥ, Pañcālā bahvannā bahukṣīraghṛtā iti Pañcālānām, Pañcālā janapado bahumālyaphala iti janapadasya. saṁpanno yava iti jātāv ekavacanam, saṁpannā yavā iti vyaktibhedeṣu bahuvacanam. vayam iti bāhyādhyātmikeṣu bhedeṣu, yathā guruṣu; aham iti punar abhedavivakṣāyām ekavacanam. kadā pūrve phālgunyāv iti tārakayor dvitve dvivacanam; kadā pūrvāḥ phālgunya iti candramasā saha bahutvasaṁbhave bahuvacanam. evaṁ kadā pūrve proṣṭhapade, kadā pūrvāḥ proṣṭhapadā iti. tiṣyapunarvasū iti nakṣatradvitve dvivacanam, tiṣyapunarvasv iti samāhāre ekavacanam. tārakābhedavivakṣāyāṁ nakṣatrasaṁkhyābhedavivakṣāyām[1] abhāvān nāsty eva bahuvacanam. śabdasyānekārthatvād ekaśeṣānarthakyam. eko 'pi hi śabdo 'nekasyārthasyābhidhāyako bhavati, yathā rodasīśabdo dyāvāpṛthivyoḥ. bhinnajātīyānām api cārthānām ekenābhidhānaṁ bhavati, yathā akṣāḥ pādā māṣā iti, kiṁ punaḥ sajātīyānām. Gārgyāyaṇasyāpi Gārgyatvam astīty abhedavivakṣāyāṁ Gārgyau. Baidabaidāv iti bhedavivakṣāyām; abhedavivakṣāyāṁ

tu Baidāv iti bhavitavyam eva, tadā pratiṣedhābhāvāt. Gārgyā api Gārgyatvam astīti Gārgī ca Gārgyāyaṇaś ca Gārgyau. kukkuṭyā api kukkuṭatvam astīti kukkuṭī ca kukkuṭaś ca kukkuṭau. evaṁ pitā ca mātā ca pitarau; bhedavivakṣāyāṁ tu: mātāpitarau. tathā śvaśuraś ca śvaśrūś ca, śvaśurau. tathā bhrātā ca svasā ca, bhrātarau; putraś ca duhitā ca, putrau. napuṁsakasya tu sarvaliṅgasāmānyarūpatvān napuṁsakānapuṁsakādhidhāne tasyaiva prayogaḥ: śuklaś ca śuklā ca śuklaṁ ca, tānīmāni śuklāni. abhedavivakṣāyāṁ tu tad idam śuklam iti. tyadādīnām api sāmānyavacanatvād anyārthābhidhāne 'pi prayogaḥ. sa ca Devadattaś ca, tau. gāva imā iti strīliṅgatvaṁ tāsām apanītapuṁskatvāt.

[1] *so beide Hss.*

dvitīyasya dvitīyaḥ pādaḥ samāptaḥ.

STRIYĀM (1) g. b. Ende d. Kap.

ayam adhikāraḥ.

ṚNO ṄĪP (2)

ṛkārāntān nakārāntāc ca striyāṁ ṅīp bhavati. kartrī. daṇḍinī. ṅakāro ṅyo hrasva (V, 2, 42) iti cihnārthaḥ. pakāraḥ svarārthaḥ. striyām ity eva: kartā, daṇḍī. pañca sapteti strītvābhāvān na bhavati. svaseti vināpi ṅīpā strītvābhidhānān na bhaviṣyati. evaṁ duhitā, nanandā[1], yātā, mātā; tisraḥ, catasraḥ.

[1] *so beide Hss.*

UGITAḤ (3)

ugitaḥ striyāṁ ṅīp bhavati. bhavatī. vadantī.

AÑCAḤ (4)

añcater eva kriyārthād ugito ṅīp bhavati. prācī, pratīcī. iha na bhavati: parṇadhvad brāhmaṇī.

AHAŚO VANO RA CA (5)

ahaśo vihito yo van tadantasya striyāṁ ṅīp bhavati, tatsaṁniyogena ca rephāntādeśo bhavati. dhīvarī. ahaśa iti kim? sahayudhvā brāhmaṇī.

ANYĀRTHE VĀ (6) g. b. m. 12

anyapadārthe vartamānād vanantād vā ṅīp bhavati, rephaś cāntādeśaḥ. bahudhīvarī, bahudhīvā.

PĀDAḤ (7)

pādantād anyapadārthe vartamānād vā ṅīp bhavati. dvipadī, dvipāt. tripadī, tripāt. kathaṁ tripadā gāyatrī, pa-

ñcapadā paṅktir iti? pādaśabdasamānārthena padaśabdena siddham. dvipāt, tripād ity api tarhy ṛci prāpnoti? iṣyata eva, catuṣpād ṛg iti darśanāt. ṛcy api tarhi ṅīp prāpnoti? vyavasthitavibhāṣayā[1] na bhaviṣyati.

[1] C_2 bahulādhikārān *für* vyavasthitavibhāṣayā

ANAḤ (8)

anantād anyapadārthe vartamānād vā striyāṁ ṅīp bhavati. bahurājñī pṛthivī; bahurājā, bahurājānau, bahurājānaḥ. Adhirājñī nāma grāma iti ṅībantam eva nāmadheyam iti na tena vinā prayogaḥ. anyārtha ity eva: atikrāntā rājānam, atirājñī.

ŪDHASO NAŚ CA (9)

ūdhaso 'nyapadārthe striyāṁ ṅīp bhavati, naś cāntādeśaḥ. kuṇḍodhnī; dvyūdhnī, tryūdhnī; atyūdhnī, dvividhodhnī. anyārtha ity eva: prāptodhāḥ. striyām ity eva: mahodho dhainukam.

DĀMNAḤ SAṀKHYĀDEḤ (10)

dāmanśabdāt saṁkhyāder anyapadārthe vartamānāt striyāṁ ṅīp bhavati. dvidāmnī, tridāmnī. saṁkhyāder iti kim? uddāmā vaḍavā.

HĀYANĀD VAYASI (11)

hāyanaśabdāt saṁkhyāder anyapadārthe vartamānāt striyāṁ ṅīp bhavati, vayasi gamyamāne. dvihāyanī, trihāyaṇī, caturhāyaṇī. tricaturbhyāṁ hāyano vayasi (VI, 4, 107) iti ṇatvam. vayasīti kim? trihāyanā śālā. saṁkhyāder ity eva: atītahāyanā gauḥ.

NOPĀNTAVATAḤ (12)

upāntavato 'nantād anyapadārthe vartamānāt striyāṁ ṅīp na bhavati. suparvā, suparvāṇau. suśarmā, suśarmāṇau. anyapadārtha ity eva: atiparvaṇī yaṣṭiḥ.

MANAḤ (13)

manantāt striyāṁ ṅīp na bhavati. dāmā, dāmānau. sīmā, sīmānau. aninasmangrahaṇāny arthavatā cānarthakena

ca tadantavidhiṁ prayojayanti, rūpamātrasya grahaṇāt. anyārtha iti nivṛttam, yogavibhāgāt. anyathā hi na manupāntavadbhyām ity evaṁ brūyāt.

TĀBHYĀṀ ḌĀP (14)

tābhyām anantamanantābhyāṁ striyāṁ ḍāp bhavati. bahurājā, bahurāje. suparvā, suparve. dāmā, dāme. sīmā, sīme.

AJĀDYATAḤ (15)

ajādibhyo 'dantāc ca striyāṁ ḍāp bhavati. ajā. Devadattā. ata iti siddhe ajādibhyo vidhānaṁ bādhakabādhanārtham. ajā — eḍakā — kokilā — aśvā — catakā — mūṣiketi jātilakṣaṇe ṅīṣi prāpte ḍāp bhavati. bālā — hoḍā — pākā — vatsā — mandā — vilāteti vayasy acarama (II, 3, 22) iti ṅīpi prāpte. pūrvāpahāṇā — aparāpahāṇā — saṁprahāṇeti[1] ṭillakṣaṇe ṅīpi prāpte, nipātanāc ca ṇatvam. saṁbhastrājinaśaṇapiṇḍebhyaḥ phalāt, phalāntalakṣaṇe ṅīṣi prāpte: saṁphalā — bhastraphalā[2] — ajinaphalā — śaṇaphalā — piṇḍaphalā. etebhya iti kim? vāsīphalī. kathaṁ triphalā? trīṇi phalāny asyām iti triphalā. saṁhatir ity ajātitvād ṅīṣ nāsti, asamāhāratvāc ca ṅīp nāsti. satprākkāṇḍaprāntaśataikebhyaḥ puṣpāt, puṣpāntalakṣaṇe ṅīṣi prāpte: satpuṣpā — prākpuṣpā — kāṇḍapuṣpā — prāntapuṣpā — śatapuṣpā — ekapuṣpā. ebhya iti kim? śaṅkhapuṣpī. śūdrā cāmahatpūrvā jātiḥ. śūdrā ca ḍābantā bhavati, amahatpūrvā, jātiś cet. śūdraiva bhāryā śūdrā, na tu śūdrasya. amahatpūrveti kim? Mahāśūdrī, Ābhīrajātiḥ. asmād eva jñāpakāt tadantavidhir atra prakaraṇe bhavatīti gamyate. atibhavatī, atidhīvarī. jātir iti kim? śūdrasya bhāryā, śūdrī. puṁyogalakṣaṇo ṅīṣ bhavaty eva. kruñcā — uṣṇihā — devaviśeti nipātanād eva lopābhāvaḥ. akārāntebhyo vā ḍāp nipātanāt. tathā coṣṇig ity api siddhaṁ bhavati. jyeṣṭhā — kaniṣṭhā — madhyamety ata ity eva ḍāp bhavaty eva, vyavasthāvācitvāc ca vayolakṣaṇo ṅīp nāsti, anākhyāśabdatvāc ca puṁyogalakṣaṇo ṅīṣ nāsti. mūlān naña ity api na vācyam: amūlāyā mūlāntalakṣaṇo ṅīṣ nāsty ajātitvāt. ḍāb iha kasmān na bhavati: pañcājī, daśājīti? nātrājaśabdaḥ

striyāṁ vartate, yaś cātra striyāṁ vartate nāsāv ajaśabdaḥ. tadantavidhinā prāpnoti: vipratiṣedhāt saṁkhyāder (II, 3, 23) iti ṅīp bhaviṣyati. taparakaraṇaṁ kim? kīlālapāḥ, śubhaṁyāḥ. ata ity ayam adhikāraḥ.

[1] *in beiden Mss., auch bei* Vardhamāna (39) [2] *so beide Mss.*

g. b. m. 71 SVĀRTHE (16)

ataḥ paraṁ striyāṁ yad ucyate tat svārthe vartamānād veditavyam.

ṬIḌḌHĀṆAÑṬHAKṬHAÑNAÑSNAÑKAÑKVARAPKHYUNAḤ (17)

ṭidādyantāt svārthe striyāṁ ṅīp bhavati. Kurucarī. paṭhitā vidyeti na bhavati, tuṭā siddhe ṭyoṣ ṭitkaraṇāt. pacamāneti na bhavati dvyanubandhakatvāt. lyuḍādīnāṁ tu bhavaty eva ṭitkaraṇasāmarthyāt. ḍhasya niranubandhakasyābhāvād ḍhakḍhañor grahaṇam. yo 'pi śilāyā ḍhaś ca (IV, 3, 80) iti ḍho na tasya striyāṁ prayogaḥ. Sauparṇeyī, Vainateyī; śābaleyī. aṇ: kumbhakārī, Aupagavī. añ: autsī, Baidī. ṭhak: ākṣikī. ṭhañ: lāvaṇikī. nañsnañau: straiṇī, pauṁsnī. kañ: tādṛśī. kvarap: itvarī. khyun: āḍhyaṁkaraṇī. svārtha ity eva: priyakurucarā nagarī.

YAÑO 'ṢĀVAṬĀT (18)

yañantāt striyāṁ ṅīp bhavati, sa cet ṣakārāntād Avaṭaśabdāc ca vihito na bhavati. Gārgī, Vātsī. aṣāvaṭād iti kim? Śārkarākṣyā, Pautimāṣyā, Gāukakṣyā. Āvaṭyā. ata (15) iti ḍāp bhavati.

ṢPHO VĀ (19)

aṣāvaṭād iti na vartate. yañantāt striyāṁ ṣpho vā bhavati. Gārgī, Gārgyāyaṇī. Vātsī, Vātsyāyanī. Śārkarākṣyāyaṇī, Pautimāṣyāyaṇī, Gaukakṣyāyaṇī. Āvaṭyāyanī. ṣittvād ṅīṣ bhavati. vāvacanaṁ ṣāvaṭārtham.

LOHITĀDIBHYAḤ ŚAKALĀNTEBHYAḤ (20)

Lohitaprabhṛtibhyaḥ Śakalaparyantebhyo yañantebhyaḥ ṣpha eva bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. Lauhityāyanī, Sā-

ṁśityāyanī. Manāyīśabdān Mānāyyāyanī. yacy aṇādāv (V, 2, 32) iti puṁvadbhāvo na bhavati, pāṭhasāmarthyāt. Mānavyāyanīti Manuśabdapāṭhād eva siddham. Vataṇḍaśabdād anāṅgirase: Vātaṇḍyāyanī. Śivādipāṭhād Vātaṇḍī. Āṅgirase tu yañ eva, tasya ca striyāṁ luk, jāter (II, 3, 71) iti ṅīṣ: Vataṇḍī. Kapiśabdād Āṅgirasa eva yañ: Kāpyāyanī; anāṅgirase tu Kāpeyī. Kātyāyanī, Śākalyāyanī. Śakalāntebhya iti kim? Kāṇvī, Kāṇvyāyanī. Kurukatānaḍuhau tu Lohitāt prāk paṭhitavyau. na hy anayor Lohitādikāryam iṣyate, nāpi Śakalādikāryam.

KAURAVYĀSURIMĀṆḌŪKĀT (21)

Kauravyaśabdāṇ ṇyāntād Āsuriśabdād iñantān Māṇḍūkaśabdād aṇantāt striyāṁ ṣpho bhavati. ṅīpḍāpor apavādaḥ. Kauravyāyaṇī, Āsurāyaṇī, Māṇḍūkāyanī. kathaṁ Kauravī senā? tasyedam (III, 3, 85 bez. Pan. IV, 3, 120) iti siddham.

VAYASY ACARAME (22)

apaścime vayasi vartamānāt striyāṁ ṅīp bhavati. kumārī, kiśorī, varkarī; karabhī, kalabhī; taruṇī, talunī; vadhūṭī, ciriṇṭī. acarama iti kim? sthavirā, vṛddhā. kathaṁ dvivarṣā, trivarṣā, uttānaśayā, lohitapādikā, madhyā, madhyamā, jyeṣṭhā, kaniṣṭheti? arthād atra prathamaṁ vayo gamyate, na śabdāt. kathaṁ kanyā? kanyāyāḥ kanīna ca (II, 4, 46) iti nipātanāt. kathaṁ vṛddhakumārī? vṛddhaśabdād atra paścimaṁ vayo gamyate, na kumāraśabdāt. ata ity eva: śiśuḥ.

SAṀKHYĀDEḤ (23)

saṁkhyāpūrvāc chabdād akārāntāt striyāṁ vartamānād ṅīp bhavati. pañcānāṁ pūlānāṁ samāhāraḥ, pañcapūlī. daśapūlī. svārtha ity eva: dvikhārīkā.

PARIMĀṆĀL LUKY ASAṀKHYĀKĀLAVISTĀCITAKAMBALYĀT (24)

parimāṇāntād eva saṁkhyāder akārāntāt saṁkhyādivarjitāl luki ṅīp bhavati. dvikuḍavī. parimāṇād iti kim? pañcāśvā. lukīti kim? dvipaṇyā. sarvatra saṁbhavāt supo

lug na gṛhyate. asaṁkhyākālavistācitakambalyād iti kim? dviśatā. dvivarṣā. dvivistā, dvyācitā, dvikambalyā.

KĀṆḌĀD AKṢETRE (25)

kāṇḍāntāt saṁkhyāder akṣetra eva luki ṅīp bhavati. dvikāṇḍī. akṣetra iti kim? dvikāṇḍā kṣetrabhaktiḥ. parimāṇād ity eva: dvābhyāṁ kāṇḍābhyāṁ krītā, dvikāṇḍā.

PURUṢĀD VĀ (26)

saṁkhyādeḥ puruṣāntāt striyāṁ vā ṅīp bhavati. dvipuruṣī yaṣṭiḥ, dvipuruṣā vā. parimāṇād ity eva: pañcabhiḥ puruṣaiḥ krītā, pañcapuruṣā.

KEVALAMĀMAKABHĀGADHEYAPĀPĀVARASAMĀNĀRYAKṚTASUMAṄGALABHEṢAJĀN NĀMNI (27)

kevalādibhyaḥ saṁjñāyāṁ ṅīp bhavati. Kevalī, Māmakī, Bhāgadheyī, Pāpī, Avarī, Samānī, Āryakṛtī, Sumaṅgalī, Bheṣajī. nāmnīti kim? kevalā, māmikā.

ANTARVATNĪ GARBHIṆYĀM (28)

antarvatnīti matup nipātyate nuk ca, garbhiṇyām. anyatra: antarasyāṁ śālāyām asti.

PATIVATNĪ BHĀRYĀYĀM (29)

pativatnīti mator vatvaṁ nuk ca nipātyate, bhāryāyām. anyatra patimatī.

PATYUR NA ŪḌHĀYĀM (30)

patiśabdasya bhāryāyām ūḍhāyāṁ nakāro bhavati, ṅīp ca. patnī. ūḍhāyām iti kim? saṁgṛhītāyāṁ mā bhūt. bhāryāyām ity eva, arthenoḍhāyāṁ mā bhūt.

SAPŪRVASYA VĀ (31)

sapūrvasya patiśabdasya striyāṁ nakārādeśo ṅīp ca vā bhavati. āśāpatnī, āśāpatiḥ.

ANYĀRTHE (32)

patiśabdasya striyām anyapadārthe vartamānasya nakārādeśo ṅīp ca vā bhavati. dṛḍhapatnī, dṛḍhapatiḥ.

SAMĀNĀDIBHYAḤ (33)

samānādibhyaḥ parasya patiśabdasya striyāṁ nakārādeśo bhavati ṅīp ca, nityaṁ punarvidhānāt. sapatnī, ekapatnī. sapatnyā apatyaṁ sāpatna iti ṅībabhāve 'pi na nivartate nakāraḥ, asaṁyuktavidhānāt. samāna — eka — vīra — piṇḍa — putra — bhrātṛ.

ŚYETAITAHARITAROHITĀT TO NAḤ (34)

śyetādibhyaḥ striyāṁ vā ṅīp bhavati, takārasya ca nakāraḥ. śyenī, śyetā. enī, etā. hariṇī, haritā. rohiṇī, rohitā. kapirikādīnām (VI, 3, 46) iti latvam: lohinī, lohitā.

KNO 'SITAPALITĀT (35)

asitapalitābhyāṁ striyāṁ vā ṅīp bhavati, takārasya ca knādeśaḥ. asiknī, asitā. paliknī, palitā.

ṢITO ṄĪṢ (36) g. b. m. 74

ṣitaḥ striyāṁ ṅīṣ bhavati. nartakī, khanakī, pātrī. daṁṣṭrādiṣu yogavibhāgād anityatvam.

GAURĀDIBHYAḤ (37)

gaura ity evamādibhyaḥ striyāṁ ṅīṣ bhavati. gaurī, śabalī, kalmāṣī, sāraṅgī, piśaṅgī, matsī. gaura — śabala — kalmāṣa — sāraṅga — piśaṅga — matsya — manuṣya — śṛṅga — gavaya — haya — mukaya — ṛśya — puṭa — druṇa — droṇa — arīhaṇa — aroṣa[1] — vaṭhara — okaṇa[2] — āmalaka — kuvala — badara — bimba — tarkāra — śarkāra — ṣaṣkaṇḍa[3] — suṣava[4] — ālinda — alaja[3] — pāṇḍaṣa[3] — āḍhaka — āsanda — srpāṭa — śaṣkula — sūrya — sūca — śūrpa — dūṣa — yūṣa — dhātaka — vallaka[5] — mālata[6] — vetasa — bṛsa — atasa — bhṛṅga[7] — maha — maṭha — śvan — anaḍuh — eṣaṇa karaṇe — dehala[8] — kākādana — gavādana — tejana — lavaṇa — pāṇa[9] — medha —

Gautama — Ayasthūṇa — Bhauriki — Bhauliki — Bhauliṅgi — Audgāhamāni[10] — Ālambi — Ālaji — Ālakki — Ālandhi — Kālambi — Āraṭa — doṭa[11] — nāṭa[3] — mūlāṭa — śātana — pātana — āstaraṇa adhikaraṇe[12] — āgrahāyaṇa — pratyavarohaṇa — sevana — Sumaṅgalāt saṁjñāyām — maṇḍala — maṇḍara[13] — paṭa — piṇḍa — ūrda — gurda — sūrda[13] — pāṇḍāra — ātaṇḍa — kadara — kadala — kardama[14] — kadalpa — bṛhat — mahat — Saudharma — rohiṇī revatī nakṣatre — vikala — niṣkala — puṣkala — kaṭa śroṇyām — pippalyādayaś ca: pippalī harītakī kośātakī śamī karīra — pṛthivī — mātāmaha — pitāmaha — kroṣṭu. ākṛtigaṇatvād nada — bhaṣa — plava — cara — cora — gāha — sūda — deva — putra.

[1] *in beiden Mss., auch von* Hemacandra *bezeugt; sollte nicht* aruṣa *gemeint sein?* [2] *auch bei* Vardhamāna (48) [3] *so in beiden Mss.* [4] C₁ svaṣava [5] C₂ śallaka [6] C₁ mātalaka [7] C₁ bhaṅga [8] *beide Mss.* dehana [9] *beide Mss.* pāna; cf. vāṇa *in* Kāś. Ms. [10] C₁ Audgāhayamāni [11] C₁ deṭa [12] *so richtig nur* Kāś. Ms. [13] *auch bei* Hem. [14] ? *Ms.* kardara

BHĀJAGOṆANĀGASTHALAKUṆḌAKĀLAKUŚAKĀMUKAKABARĀT PAKVĀVAPANASTHŪLĀKṚTRIMĀMATRAKṚṢṆĀYASĪRIRAṀSUKEŚAVEŚEṢU (38)

bhājādibhyaḥ pakvādiṣv artheṣu striyāṁ ṅīṣ bhavati. bhājī bhavati, pakvā cet; bhājānyā. goṇī bhavati, āvapanaṁ cet; goṇānyā. nāgī bhavati, sthūlā cet; nāgānyā. jātau tu nāgaiva, tasyāḥ sthaulyābhāvāt. sthalī bhavati, akṛtrimā cet; sthalānyā. kuṇḍī bhavati, amatraṁ cet; kuṇḍānyā. kālī bhavati, kṛṣṇā cet; kālānyā. kuśī bhavati, āyasī cet; kuśānyā. kāmukī bhavati, riraṁsuś cet; kāmukānyā. kabarī bhavati, keśaveśaś cet; kabarānyā.

NĪLĀT PRĀṆYOṢADHYOḤ (39)

nīlāt prāṇiny oṣadhau ca striyāṁ ṅīṣ bhavati. nīlī vaḍavā, nīlī oṣadhiḥ. prāṇyoṣadhyor iti kim? nīlā śāṭī.

VĀ NĀMNI (40) g. b. m. 43

nīlāt saṁjñāyāṁ ṅīṣ vā bhavati. Nīlī, Nīlā.

ŚOṆĀDIBHYAḤ (41)

śoṇa ity evamādibhyaḥ striyāṁ ṅīṣ vā bhavati. śoṇī, śoṇā. caṇḍī, caṇḍā. śoṇa — caṇḍa — arāla — kamala — kṛpaṇa — vikaṭa — viśāla — viśaṅkaṭa — bharuja — candrabhāgānadyām — kalyāṇa — udāra — purāṇa — ahan.

ER AKTINAḤ (42)

ivarṇāntāt ktinvarjitāt striyāṁ ṅīṣ vā bhavati. dhūlī, dhūliḥ. ālī, āliḥ. āvalī, āvaliḥ. paddhatī, paddhatiḥ. aṅgulī, aṅguliḥ. aktina iti kim? paktiḥ.

OR GUṆĀD AKHARUSAṀYOGOPĀNTĀT (43)

ukārāntād guṇavacanāt striyāṁ vā ṅīṣ bhavati, kharuśabdaṁ saṁyogopāntaṁ ca varjayitvā. paṭvī, paṭuḥ. bahvī, bahuḥ. or iti kim? sitā. guṇād iti kim? ākhuḥ. akharusaṁyogopāntād iti kim? kharur brāhmaṇī. pāṇḍur brāhmaṇī.

PUṀNĀMNO YOGĀD APĀLAKĀNTĀT (44) g. b. m. 50

puṁsa ākhyābhūtāc chabdāt puṁyogāt striyāṁ vartamānāt pālakāntavarjitād ṅīṣ bhavati. praṣṭhasya bhāryā, praṣṭhī. nāmagrahaṇaṁ kim? prasūtā. apālakāntād iti kim? gopālikā, paśupālikā.

PŪTAKRATUVṚṢĀKAPYAGNIKUSITAKUSĪDĀNĀM AI CA (45)

Pūtakratvādīnāṁ puṁyogāt striyāṁ vartamānād ṅīṣ bhavati, aikāraś cāntādeśaḥ. Pūtakratāyī, Vṛṣākapāyī, Agnāyī, kusitāyī, kusīdāyī. puṁyogād ity eva: yayā hi pūtāḥ kratavaḥ. pūtakratuḥ sā bhavati.

MANOR AU VĀ (46)

Manuśabdāt puṁyogāt striyāṁ vartamānād vā ṅīṣ bhavati, aukāraś cāntādeśaḥ, ai ca. Manāyī, Manāvī, Manuḥ.

SŪRYĀ DEVĪ (47)

sūryasya bhāryā Sūryā, devī ceṭ. Sūrī anyā.

INDRAVARUṆABHAVAŚARVARUDRAMṚḌĀNĀM
g. b. m. 54 ĀNUK CA (48)

Indrādīnāṁ puṁyogāt striyāṁ vartamānānāṁ ṅīṣ bhavati, ānuk cāgamaḥ. Indrāṇī, Varuṇānī, Bhavānī, Śarvāṇī, Rudrāṇī, Mṛḍānī.

ĀCĀRYĀNĪ (49)

ācāryasyānuk aṇatvaṁ ca nipātyate. ācāryasya bhāryā, ācāryānī.

MĀTULOPĀDHYĀYĀD VĀ (50)

mātulād upādhyāyāc ca striyāṁ ṅīṣ bhavati, ānuk ca vā. mātulānī, mātulī. upādhyāyānī, upādhyāyī.

ĀRYAKṢATRIYĀC CA (51)

āryāt kṣatriyāc ca ṅīṣ bhavati vā, ānuk ca. cakāro vety anusaṁbandhārthaḥ. apuṁyogārthaṁ vacanam, pṛthakkaraṇāt. āryāṇī, kṣatriyāṇī. āryā, kṣatriyā. puṁyoge tu: āryī, kṣatriyī.

HIMĀRAṆYĀN MAHATTVE (52)

himād araṇyāc ca mahattve gamyamāne striyāṁ ṅīṣ bhavati, ānuk ca. mahad dhimam, himānī. mahad araṇyam, araṇyānī.

YAVĀD DOṢE (53)

yavāt striyāṁ vartamānād ṅīṣ bhavaty ānuk ca, doṣe gamyamāne. duṣṭo yavaḥ, yavānī.

YAVANĀL LIPYĀM (54)

Yavanāt striyāṁ ṅīṣ bhavaty ānuk ca, lipyām abhidheyāyām. Yavanānī lipiḥ.

KRĪTĀT KARAṆĀDEḤ (55)

krītaśabdāt striyāṁ ṅīṣ bhavati, karaṇaṁ ced asyādir

bhavati. vastrakrītī. karaṇagrahaṇaṁ kim? sukrītā. ādigrahaṇaṁ kim? aśvena krītā. na hy atra karaṇam ādir, aikapadyābhāvāt. kathaṁ dhanakrītā? ābantenāyaṁ samāsaḥ. ata iti vartate.

KTĀD ALPOKTAU (56) g. b. m. 60

ktāntāt karaṇāder alpākhyāyāṁ ṅīṣ bhavati. abhraviliptī dyauḥ. alpoktāv iti kim? candanānuliptā yoṣit.

SVĀṄGĀD AKṚTAMITAJĀTAPRATIPANNĀD ANYĀRTHE (57)

svāṅgādeḥ ktāntād anyapadārthe vartamānāt striyāṁ ṅīṣ bhavati, kṛtādīn varjayitvā. śaṅkhabhinnī. svāṅgād iti kim? vastracchannā. akṛtādibhya iti kim? dantakṛtā, dantamitā, dantajātā, dantapratipannā. anyārtha iti kim? hastābhyāṁ patitā, hastapatitā.

PĀṆIGṚHĪTY ŪḌHĀ (58)

pāṇigṛhītī bhavaty ūḍhā cet. pāṇigṛhītānyā.

JĀTER ANĀCCHĀDĀD VĀ (59) g. b. m. 63

jātiśabdād ācchādavarjitād yaḥ paraḥ ktāntas tasmād anyapadārthe vartamānāt striyāṁ ṅīṣ bhavati vā. palāṇḍubhakṣitī, palāṇḍubhakṣitā. jāter iti kim? māsajātā. anācchādād iti kim? vastracchannā. akṛtādibhya ity eva: kuṇḍakṛtā, kuṇḍamitā, palāṇḍujātā, vṛkṣapratipannā.

SAṀJÑĀYĀM (60)

saṁjñāyāṁ ktāntād ṅīṣ vā bhavati. Pravṛddhavilūnī, Pravṛddhavilūnā.

SVĀṄGĀD APRADHĀNĀT (61) g. b. m. 69

apradhānaṁ yat svāṅgaṁ tadantāt striyāṁ ṅīṣ vā bhavati. dīrghakeśī, dīrghakeśā.

adravaṁ mūrtimat svāṅgam, prāṇistham, avikārajam,

atatstharn tatra dṛṣṭaṁ cet, tena cet tat tathā yutam. adravam iti kim? bahukaphā. mūrtimad iti kim? bahujñānā. prāṇistham iti kim? dīrghamukhā śālā. avikārajam iti kim?

bahuśothā. atatstham tatra dṛṣṭam cet tad api svāṅgam: dīrghakeśī rathyā, dīrghakeśā. tena cet tat tathā yutam: pṛthustanī pratimā, pṛthustanā. apradhānamātrāśrayaṇād atikrāntā keśān mālety atikeśī, atikeśā. svāṅgād iti kim? bahuyavā. apradhānād iti kim? śikhā.

NĀSIKODARAUṢṬHAJAṄGHĀDANTAKARṆAŚṚṄGĀṄGAGĀTRAKAṆṬHĀT (62)

siddhe saty ārambho niyamārthaḥ. nāsikodarābhyām eva bahvajbhyām, oṣṭhādibhya eva saṁyogopāntebhyaḥ striyām ṅīṣ bhavati vā. śaṅkunāsikī, śaṅkunāsikā. talodarī, talodarā. bimboṣṭhī, bimboṣṭhā. dīrghajaṅghī, dīrghajaṅghā. samadantī, samadantā. cārukarṇī, cārukarṇā. tīkṣṇaśṛṅgī, tīkṣṇaśṛṅgā. mṛdvaṅgī, mṛdvaṅgā. cārugātrī, cārugātrā. raktakaṇṭhī, raktakaṇṭhā. etebhya eveti kim? pṛthujaghanā, pṛthugulphā.

PUCCHĀT (63)

apradhānāt pucchaśabdād ṅīṣ bhavati vā. dīrghapucchī, dīrghapucchā.

KAVARAMAṆIVIṢAŚARĀT (64)

ebhyaḥ parāt pucchād apradhānāt striyāṁ ṅīṣ bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. kavarapucchī, maṇipucchī, viṣapucchī, śarapucchī.

UPAMĀNĀDEḤ (65)

upamānādeḥ pucchāt striyāṁ ṅīṣ bhavati. ulūkapucchī.

PAKṢĀT (66)

upamānādeḥ pakṣāt striyāṁ ṅīṣ bhavati. ulūkapakṣī.

NA KROḌĀDIBHYAḤ (67)

krodādibhyaḥ striyāṁ ṅīṣ na bhavati. kalyāṇakroḍā, kalyāṇakhurā. kroḍa[1] — khura — gokhā — ukhā — vāla — śapha — guda. ākṛtigaṇo 'yam: subhagā, sugalā.

[1] *so Ms.*; *die meisten* Gaṇapāṭha's *lesen* kroḍā *als Fem.*, *aber vgl.* Vardhamāna's (43) *Bemerkung*: kroḍaśabdaḥ strīli-

ṅgaḥ Ratnamatis tu kalyāṇaḥ kroḍo yasyā iti vigrahaṁ darśayan puṁliṅgatāṁ khyāpayati. Ratnamati *gehört zur* Candra-*Schule* (*vgl. meine* Candra-*Bibliographie*), *zu einer Änderung der hslichen Überlieferung liegt also kein Anlaß vor.*

SAHANAÑVIDYAMĀNĀDEḤ (68)

sahanañvidyamānādeḥ svāṅgād ṅīṣ na bhavati. sakeśā, akeśā, vidyamānakeśā. sanāsikā, anāsikā, vidyamānanāsikā.

NAKHAMUKHĀN NĀMNI (69)

nakhamukhābhyāṁ saṁjñāyāṁ ṅīṣ na bhavati. Śūrpaṇakhā, Gauramukhā. nāmnīti kim? tuṅganakhī.

SAKHY AŚIŚVĪ (70)

sakhī aśiśvīti ca saṁjñāyāṁ sādhū bhavataḥ.

JĀTER ASTRĪVIṢAYĀD AYOPĀNTĀT (71)

sāmānyavacanād yopāntavarjitāt striyām anyatra ca dṛṣṭād ṅīṣ bhavati. kukkuṭī, mayūrī, sūkarī. jāter iti kim? muṇḍā. astrīviṣayād iti kim? makṣikā. ayopāntād iti kim? kṣatriyā. svārtha ity eva: priyakukkuṭā Mathurā. ata ity eva: tittiriḥ.

PĀKAKARṆAPARṆAPUṢPAPHALAMŪLAVĀLĀNTĀT (72)

jātivācinaḥ pākādyantāt striyāṁ ṅīṣ bhavati. odanapākī, ākhukarṇī, maṅgaparṇī, śaṅkhapuṣpī, dāḍimaphalī, darbhamūlī, govālī.

ITO NṚJĀTEḤ (73)

ikārāntān manuṣyajātivācinaḥ striyāṁ ṅīṣ bhavati. Avantī. punar jātigrahaṇād yopāntād api bhavati: Audapeyī. nṛgrahaṇaṁ kim? tittiriḥ.

IÑAḤ (74)

iñantād anyato 'pi ca ṅīṣ bhavati. Sutaṁgamena nirvṛttā, Sautaṁgamī.

ŪṄ UTAḤ (75)

udantāt striyām ūṅ bhavati. brahmabandhūḥ. nṛjāter ity eva: dhenuḥ. ayopāntād ity eva: adhvaryur brāhmaṇī. taparaḥ kim? khalapve.

APRĀṆINĀM ARAJJVĀDIBHYAḤ (76)

aprāṇijātibhyo 'rajjvādibhyaḥ striyām ūṅ bhavati. alābūḥ. aprāṇinām iti kim? kṛkavākuḥ. arajjvādibhya iti kim? rajjuḥ — hanuḥ[1].

[1] *Ms.* tantuḥ

BĀHVANTAKADRUKAMAṆḌALUBHYO NĀMNI (77)

bāhvantāt kadrukamaṇḍalubhyāṁ ca saṁjñāyām ūṅ bhavati. Madrabāhūḥ, Kadrūḥ, Kamaṇḍalūḥ. nāmnīti kim? vṛttau bāhū yasyāḥ sā, vṛttabāhuḥ. kadruḥ, kamaṇḍaluḥ.

PAṄGŪḤ ŚVAŚRŪḤ (78)

etau śabdau striyāṁ nipātyete.

ŪROR UPAMĀSAṀHITASAHITASAHAŚAPHAVĀMALAKṢMAṆĀDEḤ (79)

ūruśabdād upamānādipūrvāt striyām ūṅ bhavati. karabhorūḥ, saṁhitorūḥ, sahitorūḥ, sahorūḥ, śaphorūḥ, vāmorūḥ, lakṣmaṇorūḥ. Śārṅgaravādyaño ṅīn na vaktavyaḥ. añantād dhi ṅīb asty eva. Śārṅgaravādibhyaś cāṇantebhyo ḍhagantebhyo yañantāc ca jātivācibhyo 'pi ṅīṣ, ikārāntāc ca. Śaibyeti yañaś cāpā bhavitavyam. Śibīnāṁ[1] tu jātau tasyedam ity aṇo ṅīp. Bhogavadgaurimator apy ugiti ṅīp. hrasvas tu tarabādiṣu vyavasthitavibhāṣayā nityaṁ bhavati. nṛnarayor api striyāṁ vṛttir eva nāsti. tasyedam ity aṇo ṅīp: nārī.

[1] *Ms.* Śibināṁ

YAṄAŚ CĀP (80)

yaṅantāt striyāṁ cāp bhavati. Kārīṣagandhyā, Āmbaṣṭhyā, Vārāhyā. jātilakṣaṇasya ṅīṣo ḍāpaś ca bādhanārthaṁ vacanam.

YŪNAS TIḤ (81)

yūnaḥ striyāṁ tir bhavati. yuvatiḥ.

ANṚṢER GURŪPOTTAMĀD GOTRE 'ṆIÑOḤ ṢYAṄ (82)

anṛṣivācino gurūpottamād yāv aṇiñau gotre vihitau tayoḥ striyāṁ ṣyaṅādeśo bhavati. Kārīṣagandhyā, Vārāhyā. svabhāvata uttamaśabdas triprabhṛtiṣu vartate. anṛṣer iti kim? Vāsiṣṭhī. gurūpottamād iti kim? Aupagavī. gotra iti kim? Āhicchattrī. aṇiñor iti kim? Ārtabhāgī. Bidāditvād añ.

KULANĀMNAḤ (83)

kulākhyābhūtāc chabdāt striyāṁ gotre vihitayor aṇiñoḥ ṣyaṅ bhavati. Pauṇikyā, Maukharyā.

KRAUḌYĀDĪNĀM (84)

Krauḍir ity evamādīnām aṇiñoḥ striyāṁ ṣyaṅ bhavati. Krauḍyā. Krauḍi — Lāḍi — Āpiśali — Āpikṣiti[1] — Caupayata — Saikayata — Bailvavata — Saudhātaki — sūta yuvatyām — Bhoja kṣatriye — Bhauriki — Bhauliki — Śālāsthali[2] — Kāpiṣṭhali.

[1] *so auch* Kāś. Ms. [2] *Ms.* Śālasthali

DAIVAYAJÑIŚAUCIVṚKṢISĀTYAMUGRIKĀṆṬHEVIDDHĪNĀṀ V Ā (85)

g. b. Ende v. Buch IV, Kap. 2

Daivayajñyādīnām iñaḥ striyāṁ ṣyaṅ vā bhavati. Daivayajñī, Daivayajñyā. Śaucivṛkṣī, Śaucivṛkṣyā. Sātyamugrī, Sātyamugryā. Kāṇṭheviddhī, Kāṇṭheviddhyā. vety adhikāraḥ.

dvitīyasya tṛtīyaḥ pādaḥ samāptaḥ.

PRĀG JITĀD AṆ (1)

prāg jitasaṁśabdanād ye 'rthās teṣv artheṣv aṇ bhavati. Aupagavaḥ. vety anuvṛtteḥ: Upagvapatyam.

DITYADITYĀDITYAYAMĀṆ ṆYAḤ (2)

Dityādibhyaḥ prāg jitāṇ ṇyo bhavati. Daityaḥ, Ādityaḥ, ādityaḥ, Yāmyaḥ. kathaṁ Ḍaiteyaḥ? ṅyantāḍ ḍhag bhaviṣyati.

PATYUR ANAŚVĀDYĀDEḤ (3)

aśvādibhyo yo 'nyaḥ śabdas tadādeḥ patiśabdāt prāg jitāṇ ṇyo bhavati. Bārhaspatyaḥ. anaśvādyāder iti kim? āśvapatam, śātapatam, ādhipatam. aśva — śata — dhana — gaṇa — rāṣṭra — kula — gṛha — paśu — dhānya — dhanvan — sabhā — prāṇa — adhi — senā[1] — kṣetra.

[1] *auch bei* Hemacandra (VI, 1, 14) *und* Vardhamāna (253)

AḤ STHĀMNAḤ (4)

sthāmanśabdāntāt prāg jitād aḥ paro bhavati. Aśvatthāmaḥ.

LOMNO 'PATYEṢU (5)

lomāntād bahuṣv apatyeṣv aḥ paro bhavati. Uḍulomnaḥ putrāḥ, Uḍulomāḥ. bahuvacanaṁ kim? Auḍulomiḥ. Bāhvāditvād iñ.

PṚTHIVYĀ ÑAḤ (6)

prāg jitāt pṛthīvyā ño bhavati. pārthivaḥ. utsādipāṭhād añ: pārthivī, pārthivā.

UTSĀDIBHYO 'Ñ (7)

prāg jitād utsādibhyo 'ñ bhavati. autsaḥ, audapānaḥ.

utsa — udapāna — vikara[1] — vinada[2] — mahānada — mahānasa — mahāprāṇa — taruṇa — taluna — baṣkayād asamāse — dhenu — pṛthivī — paṅkti — jagatī — triṣṭubh — anuṣṭubh — janapada — Bharata — Uśīnara — grīśma — pīlukuṇa[3] — udasthānād deśe — bṛhatī daṁśe[4] — bhallakīya — rathantara — madhyandina — bṛhat — mahat — mahit[5] — Satvat — Kuru — Pañcāla — Indrāvasāna — uṣṇih — kakubh — suvarṇa.

[1] ? *so alle andern; Ms.* vikira [2] *Ms.* bhirada [3] *Ms.* pīlu, kuṇa [4] ? bṛhatī *auch bei* Hemacandra *und* Vardhamāna (255) [5] ? Hem. *dafür* mahiman, mihat, Vardh. mahimat, mahīmat, mahita

DEVĀT (8)

devaśabdāt prāg jitād añ paro bhavati. daivaḥ.

YAÑ (9)

devāt prāg jitād yañ bhavati. daivyaḥ.

BAHIṢAṢ ṬĪKAK CA (10)

prāg jitād bahiṣaṣ ṭikag bhavati, yañ ca. bāhīkaḥ, bāhyaḥ.

SAṀKHYĀDEḤ SAṀKHYEYĀD ANAPATYE 'JĀDER LUG ADVIḤ (11)

saṁkhyādeḥ saṁkhyeyāntāc chabdād anapatye vihitasyājādeḥ prāgjitīyasya lug bhavati, na tu dviḥ. pañcasu kapāleṣu saṁskṛtaḥ, pañcakapālaḥ. saṁkhyāder iti kim? paurvaśālaḥ. saṁkhyeyād iti kim? tryavayavā vidyā, trividyā, tām adhīte traividyaḥ. ṣaṇṇāṁ kulaṁ Ṣaṭkulam, tatrabhavaḥ Ṣāṭkulaḥ. Pañcanadaṁ nagaram, tatrabhavaḥ Pāñcanadaḥ. pañcakapālyāṁ tu saṁskṛtaḥ pañcakapāla eva, saṁkhyeyārthatvāt. anapatya iti kim? dvaimāturaḥ. ajāder iti kim? pañcagargarūpyaḥ. advir iti kim? pañcakapālasya puroḍāśasya khaṇḍaḥ, pāñcakapālaḥ. prāg jitād ity eva: dvināvikaḥ.

PRĀG VATER AGNIKALIBHYĀṀ ḌHAK (12)

prāg vatisaṁśabdanād ye 'rthās teṣv artheṣv Agnikali-

bhyāṁ ḍhag bhavati. Agner apatyam, Āgneyaḥ. Kāleyaḥ. Agninā dṛṣṭaṁ sāma, Āgneyam. Kāleyam. Agnir devatāsya, Āgneyaḥ. Kāleyaḥ. Agneḥ svam, Āgneyam. Kāleyam. agner nimittaṁ saṁyoga utpāto vā, āgneyaḥ. Kāleyaḥ. prāg vater iti kim? Agnivat, Kalivat. Agnitvam, Kalitvam. vety eva: Agnisvam, Kalisvam.

STRĪPUṀSĀBHYĀṀ NAÑSNAÑAU (13)

strīpuṁsābhyāṁ prāg vater nañsnañau bhavataḥ. strainam, pauṁsnam. prāg vater ity eva: strīvat, puṁvat.

BHĀVE VĀ (14)

strīpuṁsābhyāṁ bhāve nañsnañau vā bhavataḥ. strainam, strītvam. pauṁsnam, puṁstvam.

GOR ACI YAT (15)

gośabdād ajādiprasaṅge yad bhavati. gavi bhavam, gavyam. goḥ svam, gavyam. gaur devatāsya, gavyam. acīti kim? gor āgato, gorūpyaḥ.

g. b. Ende d. Kap.

TASYĀPATYAM (16)

ṣaṣṭhyantād apatye yathāvihitam aṇādayo bhavanti. Aupagavaḥ, Daityaḥ, Bārhaspatyaḥ.

ĀDYĀT (17)

apatye ye 'ṇādayo bhavanti, te paramaprakṛter eva bhavanti. sarvapūrvajānāṁ hi tad apatyam, upacārād vā tacchabdenābhidhānam. Upagor apatyam Aupagavaḥ, tasyāpatyam Aupagavaḥ. Devadattasyāpatyaṁ Daivadattiḥ, tasyāpatyaṁ Daivadattiḥ. Gargasyāpatyaṁ Gārgyaḥ, tasyāpatyaṁ Gārgyaḥ.

PAUTRĀDER ASTRIYĀṀ GURVĀYATTE (18)

pautrāder apatyād gurvāyatte strīvarjite 'patye 'ṇādayo bhavanti. Gārgyāyaṇaḥ. astriyām iti kim? Gārgī. gurugrahaṇaṁ kim? anyāpatyo Gārgyaḥ. āyattagrahaṇaṁ kim? yo gurau saty api svatantro vyavaharati, sa kutsāyāṁ Gārgya ity ucyate. yad api Gārgyāyaṇo jālma ity ucyate, tathāpi jālmaśabdāt kutsā gamyate, na Gārgyāyaṇaśabdāt. anena

tu viṣayaḥ pradarśyate: gurvāyattatve 'pi yukte na yuktakārīti. yas tu gurāv asaty api na svairī bhavati, sa mṛtasyāpi guros tadādiṣṭācaraṇād āyatta eveti praśaṁsārthaṁ Gārgyāyaṇa ity ucyate. asagotragurvāyatto 'pi ca praśaṁsāspadatvād Gārgyāyaṇa eveṣyate. mṛtas tu na kasyacid āyatta iti Gārgya ity ucyate. atha pūrvaṁ gurvāyatto bhūta iti Gārgyāyaṇa ity ucyate? tathāpi na doṣaḥ. sarvatra ca Gārgyaśabdo viśeṣasyāvivakṣāyām asty eva.

ATA IÑ (19)

ṣaṣṭhyantād adantād apatye iñ bhavati. Dakṣasyāpatyam, Dākṣiḥ. taparaḥ kim? kailālapaḥ.

BĀHVĀDIBHYO GOTRĀDIBHYAḤ (20) g. b. m. 68[1]

Bāhuprabhṛtibhyo gotrasyādibhūtebhya iñ bhavati. Bāhaviḥ, Aupabāhaviḥ. gotrādibhya iti kim? yo hy adyatve Bāhur nāma, tasya Bāhavo bhavati. Bāhu — Upabāhu — Nibāhu[2] — Upabindu — Vṛkalā[3] — Kṛkalā[4] — Cūḍā — Balākā — Mūṣikā — Bhagalā — Lagahā[5] — Dhruvakā — Dhuvakā — Sumitrā — Durmitrā — Puṣkarasad — Anurahat[4] — Anaḍuh[4] — Agniśarman — Devaśarman — Kunāman — Sunāman[6] — Pañcan — Saptan — Aṣṭan — Sudhāvat[7] — Udañc — Śiras — Māṣaśarāvin[8] — Kṣemadhṛtvin[4] — Śṛṅkhalanodin[9] — Kharanādin — Nagaramardin — Prākāramardin — Loman — Ajīgarta — Kṛṣṇa — Yudhiṣṭhira — Arjuna — Sāmba[10] — Gada — Pradyumna — Bhūyo'mbho'mitaujasāṁ salopaś ca. ākṛtigaṇo 'yam: Jāṅghiḥ, Aindraśarmiḥ, Ājadhenaviḥ.

[1] *im* Adhikāra-Saṁgraha *mit dem Zusatz*: sati saṁbhave viśeṣaṇam [2] *so auch in* Kāś. Ms. [3] *Ms.* vikalā [4] *auch bei* Hemacandra *und* Vardhamāna [5] *bezeugt von* Vardh. 204 [6] *Ms.* anāman [7] ? *Ms.* sudhāvarṇa, *andere lesen* sudhāvat, sudhāvan, sudhāman, sudhanva [8] *so (als ein Wort) auch* Hem. *und* Vardh. [9] *von* Vardh. *notiert als Lesart* Bhoja's [10] *Ms.* svāmba

VYĀSĀDĪNĀM AKAÑ CA (21)

Vyāsādīnām apatye iñ bhavati, akañ cādeśaḥ. Vaiyā-

sakiḥ, Saudhātakiḥ, Vāruṭakiḥ. Vyāsa — Sudhātṛ — Varuṭa — Niṣāda — Caṇḍāla — Bimba.

BIDĀDIBHYO 'Ñ (22)

Bida ity evamādibhyo 'patye 'ñ bhavati. Baidaḥ, Aurvaḥ. gotrādibhya ity eva: Bido nāma kaścit, tasyāpatyaṁ Baidiḥ. Bida — Urva — Kaśyapa — Kuśika — Bharadvāja — Upamanyu — Kilāta — Kindarbha — Viśvānara — Ṛṣṭiṣeṇa — Ṛtabhāga — Haryaśva — Priyaka — Apastambha[1] — Kucavāra[2] — Śaradvat — Śunaka — Dhenu — Gopavana — Śigru — Bindu — Bhājana — Aśvāvatāna — Śyāmāka — Śyamāka[3] — Śyāparṇa — Harita — Kiṁdāsa — Vasyaska[4] — Arkaluṣa[5] — Vadhyoga — Viṣṇuvṛddha[6] — Pratibodha — Rathītara[7] — Rathantara — Gaviṣṭhila[8] — Gaviṣṭhira — Niṣāda — Maṭhara — Mṛdāku[9] — punarbhū — putra — duhitṛ — nanāndṛ — parastrī paraśuṁ ca.

[1] *so auch* Hemacandra *in allen Hss.* [2] *auch bei* Vardhamāna *und* Rāmakṛṣṇa [3] *ergänzt nach* Kāś. *Nach* 116 *müssen von* Gopavana *bis* Harita *exkl. acht Wörter sein.* Vardh. 35 *und* Yajñeśvara II, 63 *lesen* śyāmaka [4] ? *so* Hem. *und* (*neben* vahyaska) *auch* Vardh.; *Ms.* vasiṣṭha [5] *so* (*mit kurzem* u) *auch* Hem. *und* Vardh. [6] *Ms.* viṣṇu, vṛddha [7] *Ms.* rathatīra [8] *auch bei* Hem. *und* Vardh. [9] *auch bei* Hem.

g. b. m. 39 ṚṢEḤ PAUTRĀDAU (23)

Bidādibhya ṛṣer apatye pautrādāv evāñ bhavati. Baidaḥ, Kauśikaḥ. ṛṣer iti kim? dauhitraḥ. pautrādāv iti kim? Baidiḥ.

g. b. m. 30 GARGĀDIBHYO YAÑ (24)

Garga ity evamādibhyaḥ pautrādāv apatye yañ bhavati. Gārgyaḥ, Vātsyaḥ. pautrādāv ity eva: Gārgiḥ. gotrādibhya ity eva: Gargo nāma kaścit, tasyāpatyaṁ pautrādi Gārgiḥ. Garga — Vatsa — Vājād asamāse — Saṁkṛti — Asaṁkṛti[1] — Aja — Vyāghrapād — Vidabhṛt — Prācīnayoga[2] — Pulasti — Eka — Rebha — Agniveśa — Śaṅkha — Śaṭha[3] — Dhūma — Avaṭa — Manasa[4] — Dhanaṁjaya — Vṛkṣa

— Viśvāvasu — Jaramāṇa — Kurukata[5] — Anaḍuḥ — Lohita — Saṁśita — Babhru — Babhlu[6] — Maṇḍu — Maṅkṣu — Śabhlu (?) — Ligu — Guhalu[7] — Vijigīṣu — Mantu — Manu — Tanu[8] — Manāyī — Sruva[8] — Kanthaka — Ṛkṣa[9] — Tarukṣa — Tarakṣa — Taṇḍa — Vataṇḍa — Kapi — Kata — Śakala — Kaṇva — Gokakṣa — Agastya — Kuṇḍinī — Yajñavalka — Abhayajāta — Tirohita[10] — Vṛṣagaṇa — Rahogaṇa[6] — Śaṇḍila — Mudgala — Musala — Parāśara — Jatūkarṇa — Mantrita[11] — Aśmaratha — Śarkarākṣa — Pūtimāṣa — Sthūṇā[12] — Ṙarākā[13] — Piṅgala — Kṛṣṇa — Golanda — Ulūka — Titimbha[14] — Bhiṣaj[15] — Bhaṇḍita — Dalbha — Cikita[16] — Devahū — Indrahū — Ekalū — Pippalū — Bṛhadagni — Jamadagni — Alābhin[17] — Uktha — Ṛktha (?) — Kuṭīgu[18]. kathaṁ Rāmo Jāmadagnyaḥ, Vyāsaḥ Pārāśarya iti? putro 'pi hi pautrādikāryakaratvāt tathā vyapadiśyate. anantaravivakṣāyāṁ tu ṛṣyaṇ eva bhavati: Jāmadagnaḥ, Pārāśaraḥ.

[1] *auch bei* Vardhamāna (251) [2] *Ms.* prācīna, yoga [3] *so auch* Kāś. [4] *so auch* Kāś. *und* Vardh. [5] *vgl.* II, 3, 20 Vṛtti [6] *auch bei* Hemacandra *und* Vardh. [7] *Ms.* guhālu [8] *so auch* Hem.; Vardh. śruva [9] ? *Ms.* bhakṣa [10] *die andern* virohita [11] *Ms.* mantri [12] Kāś. sthūṇa, *die andern* sthūrā [13] *auch bei* Vardh. *und* Yajñeśvara [14] ? *so nach* Hem. *und* Vardh.; *Ms.* vititsa [15] *Ms.* bhisuja [16] *so auch* Kāś., Hem., Vardh. [17] Hem. *und* Vardh. *dafür* alāpin [18] *Ms.* kuśīlu

MADHOR BRĀHMAṆE (25)

Madhuśabdād brāhmaṇe 'patye yañ bhavati. Mādhavyo brāhmaṇaḥ. Mādhavo 'nyaḥ.

BABHROḤ KAUŚIKE (26)

Babhror Gargādipāṭhād yo yañ sa Kauśika eva bhavati. Bābhravyaḥ. anyatra Bābhravaḥ. Gargādiṣu tu pāṭhaḥ striyāṁ sphārthaḥ: Bābhravyāyaṇī.

KAPER ĀṄGIRASE (27)

Gargādipāṭhāt Kaper yo yañ sa Āṅgirasa eva bhavati. Kāpyaḥ. anyatra Kāpeyaḥ. Gargādipāṭhāt Kāpyāyanī.

BODHĀT (28)

Bodhād Āṅgirase 'patye yañ bhavati. Baudhyaḥ. Baudhir anyaḥ.

VATAṆḌĀT (29)

Vataṇḍād Āṅgirase 'patye yañ eva bhavati. Vātaṇḍyaḥ. anāṅgirase tu Gargādiśivādipāṭhād Vātaṇḍyaḥ, Vātaṇḍaḥ.

STRIYĀṀ LUK (30)

Vataṇḍaśabdād apatye striyām Āṅgirasyāṁ yaño lug bhavati. Vataṇḍī. anāṅgirasyāṁ tu Vātaṇḍī, Vātaṇḍyāyanī.

AŚVĀDIBHYAḤ PHAÑ (31)

Aśva ity evamādibhyaḥ pautrādāv apatye phañ bhavati. Āśvāyanaḥ, Āśmāyanaḥ. Aśva — Aśman — Śaṅkha — Bida — Puṭa — Rohiṇa — Kharjūra — Piñjala — Bhaḍila — Bhaṇḍila — Bhaḍita — Bhaṇḍita[1] — Prahṛta[2] — Rāmoda — Kṣātra[3] — Grīvā — Ākāśa[4] — Kāṇa[5] — Golāṅka — Arkasvana[6] — Vana[6] — Pāda — Cakra — Kula[7] — Tula — Śraviṣṭhā[6] — Pavitrā[6] — Pavindā[6] — Gomin — Śyāma — Dhūma — Vāgmin — Viśvānara — Kuṭaśa — Ātreya (?) — Jaḍa — Vata[8] — Grīṣma — Arha — Vīkṣya[9] — Viśampa — Viśāla — Giri — Capala — Dāsaka — Bailya — Dharmya[10] — Ānaḍuhya — Jātāt puṁsi — Śapād Ātreye — Arjuna — Śūdraka — Sumanas — Durmanas — Ātreyād Bhāradvāje — Bharadvājād Ātreye — Utsa — Anāya (?) — Atava[11] — Kitava — Śiva — Khadira.

[1] *diese drei fehlen hier im Ms., aber vgl.* II, 4, 110 [2] *Ms.* prahṛt [3] ? *cf.* Kāś. kṣatra [4] *bestätigt durch* Vardhamāna's (239) *Bemerkung*: ākāśa iti Candraḥ [5] *Ms.* kāla; kāṇa *bei* Hemacandra, Vardh. *und* Rāmakṛṣṇa [6] *auch bei* Hem. *und* Vardh. [7] *Ms.* kulā [8] *auch bei* Vardh. [9] *so* Kāś. *und* Vardh.; *Ms.* vīkṣa [10] *Ms.* dhārmya [11] *die andern* ātava

BHARGĀT TRAIGARTE (32)

Bhargāt pautrādāv apatye Traigarte phañ bhavati. Bhārgāyaṇaḥ. Traigarta iti kim? Bhārgaḥ.

KUÑJĀDIBHYAḤ PHYAÑ (33)

Kuñjādibhyaḥ pautrādāv apatye phyañ bhavati. Kauñjāyanyaḥ, Kauñjāyanyau. Brādhnāyanyaḥ, Brādhnāyanyau. pautrādāv ity eva: Kauñjiḥ. Kuñja — Bradhna — Śaṅkha — Bhasman — Gaṇa — Loman — Śaṭha — Śāka[1] — Śuṇḍā — Śubhrā — Vipāśa[2] — Skanda — Skambha.

[1] *Ms.* kāśa [2] *so auch* Kāś. *und* Yajñeśvara; *cf. auch* 41

STRĪBAHUṢU PHAK (34) g. b. m. 40

striyāṁ bahuṣu cāpatyeṣu Kuñjādibhyaḥ phag bhavati. Kauñjāyanā strī. bahuṣu: Kauñjāyanāḥ. pautrādāv ity eva: Kauñjī; Kauñjayaḥ.

NAḌĀDIBHYAḤ (35)

Naḍa ity evamādibhyaḥ pautrādāv apatye phag bhavati. Nāḍāyanaḥ, Cārāyaṇaḥ. pautrādāv ity eva: Nāḍiḥ. gotrādibhya ity eva: Naḍo nāma kaścit, tasyāpatyaṁ Nāḍiḥ. Naḍa — Cara — Baka — Muñja — Itika — Itiśa[1] — Upaka — Lamaka — Śalaṅku Śalaṅkaṁ ca; Pailādiṣu Śālaṅkiśabdapāṭhād iñ api bhavati — Saptala — Vājavya[2] — Vyatika[3] — Agniśarman Vṛṣagaṇe — Prāṇa — Nara — Sāyaka — Dāsamitra[4] — Dvīpa — Piṅgara — Piṅgala — Kiṁkara — Kiṁkala — Kātara — Kāthala[4] — Kāśya — Kāśyapa — Nāvya[5] — Aja — amuṣya — Kṛṣṇaraṇau brāhmaṇavāsiṣṭhe — Amitra — Ligu — Citra — Kumāra — Kroṣṭu Kroṣṭaṁ ca — Loha — Durga — Stamba[4] — Śiṁśapā — Agra — Tṛṇa — Śakaṭa — Sumanas — Durmanas — Sumata[6] — Mimata — Jālandhara[7] — Yugandhara — Haṁsaka[8] — Daṇḍin — Hastin — Pañcāla — Camasin — Sukṛtya — Sthiraka — Brāhmaṇa — Aśvala — Caṭaka — Badara — Adhvara[9] — Kharapa — Kāmuka — Brahmadatta — Udumbara — Śoṇa — Aloha[10] — Daṇḍapa — Lohita.

[1] *Ms.* iṣika [2] *so nach* Hemacandra *und* Vardhamāna (236); *Ms.* vājala [3] *so auch* Kāś. Ms. [4] *auch bei* Hem. *und* Vardh. [5] *auch in* Kāś. *und* Hem. [6] *fehlt im Ms., aber wohl nur versehentlich, da in allen andern* Gaṇapāṭha's [7] *be-*

zeugt von Vardh. [8] ? *Ms.* utsaka, Kāś. Ms. hastaka, *die andern wie oben* [9] *Ms.* adhara [10] *Ms.* amāha

ḤARITĀDIBHYO 'ÑAḤ (36)

Haritādibhyo Bidādipāṭhād añantebhyo 'patye phag bhavati. Hāritāyanaḥ, Kaiṁdāsāyanaḥ.

YAÑIÑAḤ (37)

pautrādāv apatye yau yañiñau tadantād apatye phag bhavati. Gārgyāyaṇaḥ, Dākṣāyaṇaḥ.

ŚARADVACCHUNAKADARBHĀD BHĀRGAVAVĀTSYĀGRĀYAṆEṢU (38)

Śaradvadādibhyo Bhārgavādiṣu pautrādāv apatye phag bhavati. Śāradvatāyano bhavati, Bhārgavaś cet; Śāradvato 'nyaḥ. Śaunakāyano bhavati, Vātsyaś cet; Śaunako 'nyaḥ. Bidāditvād añ. Dārbhāyano bhavati, Āgrāyaṇaś cet; Dārbhir anyaḥ. pautrādāv ity eva: Śāradvataḥ.

PARVATAJĪVANTĀD VĀ (39)

Parvatajīvantābhyāṁ pautrādāv apatye phag vā bhavati. Pārvatāyanaḥ, Pārvatiḥ. Jaivantāyanaḥ, Jaivantiḥ. pautrādāv ity eva: Pārvatiḥ.

DROṆĀT (40)

Droṇād apatyamātre phag vā bhavati. Drauṇāyanaḥ, Drauṇiḥ. yogavibhāgāt pautrādāv iti nivṛttam.

aṇg.b.m.48 ŚIVĀDIBHYO 'Ṇ (41)

Śiva ity evamādibhyo 'patyamātre 'ṇ bhavati. Śaivaḥ, Prauṣṭhaḥ. bādhakabādhanārthaḥ punarārambhaḥ. Ārṣṭiṣeṇaḥ: ṇyo na bhavati. Gaṅgāśabdād iha pāṭhād aṇ: Gāṅgaḥ; Śubhrādipāṭhāḍ ḍhak: Gāṅgeyaḥ; Tikādipāṭhāt phiñ: Gāṅgāyaniḥ. Vipāśaśabdād iha pāṭhād aṇ: Vaipāśaḥ; Kuñjādipāṭhāt phyañ: Vaipāśāyanyaḥ. Śiva — Proṣṭha — Prauṣṭhika[1] — Caṇḍa — Jambha — Bhūri — Kuṭhāra — Anabhiglāna[2] — Sandhi — Muni — Kakustha[3] — Kohaḍa[4] — Kakubha[5] — Rodha — Pirala[6] — Vataṇḍa — Tṛṇa —

Karṇa — Kṣīrahrada — Jalahrada[7] — Pariṣika[8] — Gopikā[9] — Kapilikā — Jaṭilikā — Badhirikā[10] — Amañjarīka[11] — Vṛṣṇika — Khañjāra — Khañjāla — Rekha — Lekha — Sulekha[12] — Viśravaṇa — Ravaṇa — Vartanākṣa[13] — Piṭaka — Piṭāka — Bṛkṣāka[14] — Nabhāka — Ūrṇanābha — Jaratkāru — Utkāru[15] — Utkāya (?) — Purohitikā — Āryaśvetā[16] — Supiṣṭa — Piṣṭa[17] — Mayūrakarṇa — Khadūraka — takṣan — Ṛṣṭiṣeṇa — Gaṅgā — Vipāśa — Yaska — Druhya — Lahya — Ayasthūṇa — Tṛṇakarṇa — Kalandana[18] — Virūpākṣa — Bhūmi — Ilā — sapatnī — dvyaco nadyām — Triveṇī Trivaṇaṁ ca.

[1] *auch von* Hemacandra *erwähnt und in* Kāś. Ms. [2] *Ms.* aliglāna; *cf.* Kāś. [3] *auch bei* Hem. *und* Kāś. Ms. [4] *Ms.* kohana (kohala?) [5] *auch bei* Hem. *und* Vardhamāna 212; *cf.* II, 4, 115 [6] *nur hier, aber cf.* Hem. pilara [7] *Ms.* jālahrada, *das übrigens auch von* Hem. *als v. l. erwähnt wird* [8] *auch* Hem., Kāś. *und* Kāś. Ms. [9] *Ms.* °a [10] *Ms.* vaṭhirikā [11] ? *die andern* mañjīraka *u. ä.* [12] ? *Ms.* svalekha, Vardh. sulekhana *als Lesung* Bhoja's, *die andern* ālekhana [13] *Ms.* vartanata [14] Hem. pṛkṣāka, *die andern* t° [15] *Ms.* °a; *cf.* Vardh. 218 [16] *auch bei* Hem., Vardh. *und* Kāś. Ms. [17] *auch bei* Hem. *und* Vardh. [18] *bestätigt durch* Vardh. *als Lesung* Bhoja's

NADĪMĀNUṢĪNĀMNO 'NĀDAIJĀDYACAḤ (42)

nadīnāmno mānuṣīnāmnaś ca śabdād apatye 'ṇ bhavati, na ced asyādaico 'cām ādibhūtā bhavanti. Yāmunaḥ, Caintitaḥ. nadīmānuṣīgrahaṇaṁ kim? Sauparṇeyaḥ. nāmagrahaṇaṁ kim? śobhanikāyāḥ, śaubhanikeyaḥ. anādaijādyaca iti kim? Vāsavadattāyāḥ, Vāsavadatteyaḥ.

KRUÑCĀKOKILĀBHYĀM (43)

etābhyām apatye 'ṇ bhavati. krauñcaḥ, kaukilaḥ.

ṚṢIKURUVṚṢṆYANDHAKĀT (44)

ṛṣyādivṛttibhyo 'patye 'ṇ bhavati. Vāsiṣṭhaḥ, Nākulaḥ, Vāsudevaḥ, Śvāphalkaḥ.

MĀTUR UT SAṂKHYĀSAṂBHADRĀDEḤ (45)

mātṛśabdasya saṁkhyādipūrvasyāpatye 'ṇ bhavati, ukāraś cāntādeśaḥ. dvaimāturaḥ; sāṁmāturaḥ, bhādramāturaḥ. saṁkhyāsaṁbhadrāder iti kim? vimātur apatyaṁ vaimātreyaḥ.

KANYĀYĀḤ KANĪNA CA (46)

kanyāyā apatye 'ṇ bhavati, kanīnādeśaś ca. kānīnaḥ, Karṇaḥ.

ŚUṄGACCHAGALAVIKARṆĀD BHĀRADVĀJAVĀTSYĀTREYEṢU (47)

Śuṅgādibhyo Bhāradvājādiṣv apatyeṣv aṇ bhavati. Śauṅgo bhavati Bhāradvājaś cet. Śauṅgir anyaḥ. nāmagrahaṇe liṅgaviśiṣṭasyāpi grahaṇāc Chuṅgāyā apatyaṁ Śauṅgaḥ. Chāgalo bhavati Vātsyaś cet; Chāgalir anyaḥ. Vaikarṇo bhavaty Ātreyaś cet; Vaikarṇir anyaḥ.

PĪLĀMAṆḌŪKĀD VĀ (48)

Pīlāmaṇḍūkābhyāṁ apatye 'ṇ vā bhavati. Pailaḥ, Paileyaḥ. Māṇḍūkaḥ, Māṇḍūkiḥ.

g. b. m. 57 ḌHAK (49)

Maṇḍūkād apatye ḍhag vā bhavati. Māṇḍūkeyaḥ, Māṇḍūkeyī; Māṇḍūkaḥ[1], Māṇḍūkiḥ.

[1] *Ms. om.*

ṄYĀPTYŪṄAḤ (50)

ṅyantād ābantāt tyantād ūṅantāc cāpatye ḍhag bhavati. Sauparṇeyaḥ, Vainateyaḥ, Pārvateyaḥ[1], Kāmaṇḍaleyaḥ. etebhya iti kim? Darado 'patyaṁ Dāradaḥ.

[1] *Ms.* paurvateyaḥ

DVYACAḤ (51)

ṅyādyantād dvyaco 'patye ḍhag bhavati. Dātteyaḥ.

ITO 'NIÑAḤ (52)

idantād aniño 'patye ḍhag bhavati. Ātreyaḥ, Vārṣṇeyaḥ. aniña iti kim? Dākṣāyaṇaḥ. dvyaca ity eva: Mārīcaḥ.

ŚUBHRĀDIBHYAḤ (53)

Śubhra ity evamādibhyo 'patye ḍhag bhavati. Śaubhreyaḥ, Vaiṣṭapureyaḥ. Śubhra — Viṣṭapura — Brahmakṛta[1] — Śaradvāra[2] — Śalāthala — Śalākābhrū — Lekhābhrū — vidhavā — kṛkasā[3] — Rohiṇī — Rukmiṇī — Diś — Dharmiṇī[4] — Śālūka — Ajabasti — Śakandhi[5] — Lakṣaṇaśyāmayor[6] Vāsiṣṭhe — godhā — kṛkalāsa — atithi — Pravāhaṇa — Bhārata — Bhārama[7] — Kamaṣṭu — Yamaṣṭu[8] — Mṛkaṇḍu — Karpūra — Mṛdu[9] — Itara — Anyatara — Devatara — Ālīḍha — Sudanta — Sudakṣa — Sudāman — Kadru — Guda[10] — Akaśāya — Kumārikā — Kiśorikā — Jihmāśin — Paridhi — Vīradatta[11] — Vāyudatta — Śabala[12] — Khadūraka — Ambikā — Aśokā — Gandhapiṅgalā — Khaḍonmattā[13] — Kudantā[9] — Kuśamba[14] — Anusṛṣṭi[15] — Jaratin — Śuka — Śukra — Ugra — Bīja — śvan — Aśva Ajira — ahi. ākṛtigaṇo 'yam: Gāṅgeyaḥ, vaimātreyaḥ.

[1] *Ms.* brahmakṛt [2] *so auch* Kāś. Ms. [3] *bestätigt durch* Vardhamāna 219 (kṛkaseti Bhojaḥ) [4] *Ms.* varmiṇī [5] *nach* śakandhi *hat Ms. noch* śarandhi, *das sonst nirgends erwähnt wird* [6] lakṣaṇa° *für* lakṣmaṇa° *auch* Kāś., Haradatta *und* Hemacandra [7] *so nach* Kāś., Hem. *und* Vardh.; *Ms.* bhrāmara [8] *auch bei* Vardh. *und* Kāś. [9] *bestätigt durch* Vardh. [10] *auch* Kāś. [11] *nur hier* [12] *auch bei* Kāś., Hem. *und* Vardh. [13] *Ms.* khātonmattā [14] *so* (*mit kurzem* a) *auch bei* Hem. [15] *Ms.* anupasṛṣṭa; *cf.* 56

VIKARṆAKUṢĪTAKĀT KĀŚYAPE (54)

Vikarṇāt Kuṣītakāc ca Kāśyape 'patye ḍhag bhavati. Vaikarṇeyaḥ, Kauṣītakeyaḥ. Kāśyapa iti kim? Vaikarṇiḥ, Kauṣītakiḥ.

BHRAUVEYAḤ (55)

Bhrūśabdād apatye ḍhaki vakāro nipātyate.

KALYĀṆYĀDĪNĀM INAṄ (56)

kalyāṇyādīnām apatye ḍhag bhavati, inaṅādeśaś ca. kālyāṇineyaḥ, saubhāgineyaḥ. kalyāṇī — subhagā — durbhagā

— bandhakī — Anusṛṣṭi — jaratī — balīvardī — jyeṣṭhā — kaniṣṭhā — madhyamā — parastrī.

KULAṬĀYĀ VĀ (57)

kulaṭāyā inaṅādeśo vā bhavati, ḍhak tu pūrveṇaiva siddhaḥ. kaulaṭineyaḥ, kaulaṭeyaḥ.

CAṬAKĀD AIRAK (58)

caṭakād apatye airag bhavati. cāṭakairaḥ. liṅgaviśiṣṭasyāpi grahaṇāc caṭakāyā apatyaṁ cāṭakairaḥ.

LUK STRIYĀM (59)

caṭakād airakaḥ striyāṁ lug bhavati. caṭakā. airakaḥ śravaṇaṁ mā bhūd iti. jātivacanas tu caṭakāśabdo 'sty eva.

JĀṆḌAPĀṆḌĀD ĀRAK (60)

etābhyām apatye ārag bhavati. jāṇḍāraḥ, pāṇḍāraḥ[1].

[1] C *(nicht die Text-Hss.) liest* jāṇṭapāṇṭād *und entsprechend im Kommentar*

GODHĀYĀḤ (61)

godhāyā apatye ārag bhavati. gaudhāraḥ.

ERAK (62)

godhāyā apatye erag bhavati. gaudheraḥ.

KṢUDRĀBHYO VĀ (63)

kṣudrābhyo 'patye erag bhavati vā. kāṇeraḥ, kāṇeyaḥ. dāseraḥ, dāseyaḥ. kṣudrā aṅgahīnā aniyatapuṁskā ca.

BHRĀTUR VYAT (64)

bhrātur apatye vyad bhavati. bhrātṛvyaḥ. sapatne tu bhrātṛvyaśabdasyādyudāttatvaṁ vakṣyati.

CHAḤ (65)

bhrātur apatye cho bhavati. bhrātrīyaḥ.

SVASUḤ (66)

svasur apatye cho bhavati. svasrīyaḥ.

PITṚMĀTṚĀDEŚ CHAṆ (67)

pitṛśabdāder mātṛśabdādeś ca svasuś chaṇ bhavati. paitṛṣvasrīyaḥ, mātṛṣvasrīyaḥ[1].

[1] *Ms. om.* mātṛṣvasrīyaḥ

ḌHAKI LOPAḤ (68)

pitṛmātrādeḥ svasur ḍhaki lopo 'ntyasya bhavati. ḍhak punar asmād eva liṅgāt. paitṛṣvaseyaḥ, mātṛṣvaseyaḥ.

KṢATRĀJ JĀTAU GHAḤ (69)

kṣatraśabdād apatye jātau gamyamānāyāṁ gho bhavati. kṣatriyaḥ. jātāv iti kim? kṣātriḥ.

RĀJÑO YAT (70)

rājño 'patye jātāv abhidheyāyāṁ yad bhavati. rājanyaḥ. jātāv ity eva: rājanaḥ.

ŚVAŚURĀT (71)

śvaśurād apatye yad bhavati. śvaśuryaḥ. gotrādibhya ity eva: śvāśuriḥ.

KULĀD ḌHAKAÑ CA (72)

kulād apatye ḍhakañ bhavati, yac ca. kauleyakaḥ, kulyaḥ.

KHAḤ PADĀNTĀC CA (73)

padāntāt kevalāc ca kulaśabdād apatye kho bhavati. āḍhyakulīnaḥ, kulīnaḥ.

DURO ḌHAG VĀ (74)

duraḥ parāt kulād apatye ḍhag vā bhavati. dauṣkuleyaḥ, duṣkulīnaḥ.

MAHĀKULĀD AÑKHAÑAU (75)

mahākulād apatye vāñkhañau bhavataḥ. māhākulaḥ, māhākulīnaḥ, mahākulīnaḥ.

CATUṢPĀDBHYO ḌHAÑ (76)

catuṣpādbhyo 'patye ḍhañ bhavati. śābaleyaḥ, Bāhuleyaḥ.

GṚṢṬYĀDIBHYAḤ (77)

gṛṣṭi ity evamādibhyo 'patye ḍhañ bhavati. acatuṣpādartham vacanam. Gārṣṭeyaḥ. gṛṣṭi — Hṛṣṭi — Hali[1] — Vāli[2] — Viśri — Kudri — Ajabasti — Mitrayu.

[1] *Ms.* hari [2] *bestätigt durch* Hemacandra *und* Vardhamāna 226

g. b. m. 81 REVATYĀDIBHYAṢ ṬHAK (78)

revatī ity evamādibhyo 'patye ṭhag bhavati. Raivatikaḥ, āśvapālikaḥ. revatī — aśvapālī — dvārapālī — maṇipālī — Vṛkavañcin — Vṛkagrāha — Karṇagrāha — Daṇḍagrāha — Kukkuṭākṣa.

PAUTRĀDEḤ STRIYĀḤ KUTSITE ṆA CA (79)

pautrādeḥ striyā apatye kutsite ṭhag bhavati, ṇaś ca. Gārgiko jālmaḥ, Gārgo jālmaḥ. pautrāder iti kim? kārikeyo jālmaḥ. striyā iti kim? Aupagavir jālmaḥ. kutsita iti kim? Gārgeyaḥ.

SAUVĪREṢU VĀ (80)

Sauvīreṣu prasiddhānāṁ gotrādibhūtānāṁ yad apatyaṁ pautrādi tasyāpatye kutsite ṭhag bhavati vā. Bhāgavitter apatyaṁ Bhāgavittiko jālmaḥ, Bhāgavittāyano vā. Tārṇabindavasyāpatyaṁ Tārṇabindavikaḥ, Tārṇabindavir vā. Ākaśāyeyasyāpatyam Ākaśāyeyikaḥ, Ākaśāyeyir vā. Sauvīreṣv iti kim? Aupagavir jālmaḥ. kutsita ity eva: Bhāgavittāyanaḥ.

PHEŚ CHA CA (81)

Sauvīreṣu prasiddhāt pautrādeḥ phiñantād apatye kutsite cho bhavati, ṭhak ca. Yāmundāyaner apatyaṁ Yāmundāyanīyaḥ, Yāmundāyanikaḥ. Sauyāmāyaner apatyaṁ Sauyāmāyanīyaḥ, Sauyāmāyanikaḥ. Vārṣyāyaṇer apatyaṁ Vārṣyāyaṇīyaḥ, Vārṣyāyaṇikaḥ. Sauvīreṣv ity eva: Taikāyanir jālmaḥ. ñidārṣaṇyād aṇiñor (123) iti luk. kutsita ity eva: Yāmundāyaniḥ.

PHĀṆṬĀHṚTER ṆAPHIÑAU (82)

Phāṇṭāhṛteḥ Sauvīraviṣayāt pautrāder apatye ṇaphiñau

bhavataḥ. Phāṇṭāhṛṭaḥ, Phāṇṭāhṛtāyaniḥ. Sauvīreṣv ity eva: Phāṇṭāhṛtāyanaḥ.

MIMATĀT (83)

Mimatād apatye ṇaphiñau bhavataḥ. Maimataḥ, Maimatāyaniḥ. Sauvīreṣv ity eva: Maimatāyanaḥ. Naḍāditvāt phak.

KURVĀDIBHYO ṆYAḤ (84)

Kuru ity evamādibhyo 'patye ṇyo bhavati. Kauravyaḥ, Gārgaryaḥ. akṣatriyārthaḥ Kuruśabdapāṭhaḥ. bahuṣu Kauravyāḥ. Tikādipāṭhāt phiñ: Kauravyāyaṇiḥ. rathakāro jātyantaram. kāruvacanāt tu tenaiva ṇyaḥ. Keśinīśabdasya ñībantanirdeśān na puṁvadbhāvaḥ. Kaiśinyaḥ. takṣanśabdasyātra pāṭhāṇ ṇyaḥ: tākṣaṇyaḥ. pāṭhasāmarthyāc ca kārulakṣaṇa iñ na bhavati. Śivādipāṭhād aṇ: tākṣṇaḥ. Vāmarathasya Śakalādivad iti bahuṣu luk: Vāmarathāḥ. Śakalādibhyo gotrādibhya (III, 2, 21!) ity aṇ: Vāmarathyasya cchāttrā Vāmarathāḥ. saṁghāṅkaghoṣalakṣaṇeṣv añyañiña (III, 3, 98) ity aṇ: Vāmarathyasyāṅko Vāmarathaḥ. Kuru — Gargara — Maṅgūṣa[1] — Ajamāra — rathakāra — Caphaṭṭaka[2] — samrājaḥ kṣatriye — Kavi — Mati — Vāk — Pitṛmat — Aindrajāli[1] — Vātaki[3] — Dāmoṣṇīṣi — Kārṇakāri[4] — Kaiśori — Kāpiñjalādi — Kūṭa[4] — Śalākā — Mura[5] — Eḍakā[4] — Śubhra — Darbha — Keśinī — Vena[6] — Śūrpaṇāya — Śyāvanāya — Śyāvaputra — Vaivākavi[7] — Nitāntavṛkṣa[4] — Indravṛkṣa — Amravṛkṣa — Satyaṁkāra — Vahatiṁkāra[8] — Pathikārin[1] — Mūḍha — Śākaṁbhū[1] — Hanu[9] — Śaṅku — Ina — Piṇḍī — takṣan — Vāmarathasya Śakalādivat.

[1] *auch bei* Hemacandra *und* Vardhamāna [2] *Ms.* caphaṭka; caphaṭṭaka Hem. *und* Vardh. 209 [3] *Ms.* dhātaki [4] *bestätigt von* Vardh. [5] ? *Ms.* pura, Vardh. *beide*, Hem. *nur* mura [6] *Ms.* dhenu [7] ? *so nach* Vardh.; *Ms.* nairākṣavi [8] ? Kāś. Ms. vaṭahiṁkāra [9] ? *cf.* hantṛ *bei* Hem. *und* Vardh.

SENĀNTAKĀRULAKṢMAṆĀD IÑ CA (85)

senāntāt kārubhyo Lakṣmaṇāc cāpatye iñ bhavati, ṇyaś ca. Hāriṣeṇiḥ, Hāriṣeṇyaḥ. tāntravāyiḥ, tāntravāyyaḥ. Lākṣmaṇiḥ, Lākṣmaṇyaḥ. ṛṣikuruvṛṣṇyandhakebhyo 'pi senāntebhya etau bhavataḥ: Jātaseniḥ, Jātasenyaḥ. Bhaimaseniḥ, Bhaimasenyaḥ. Vaiṣvakseniḥ, Vaiṣvaksenyaḥ. Augraseniḥ, Augrasenyaḥ.

TIKĀDIBHYAḤ PHIÑ (86)

Tika ity evamādibhyo 'patye phiñ bhavati. Taikāyaniḥ, Kaitavāyaniḥ. Kauravyaśabda Aurasaśabdasāhacaryāt kṣatriyavacanaḥ; Kurvādiṇyāntāt tv iñā bhavitavyam. Tika — Kitava — Saṁjñā — Bāla — Ukhā[1] — Urasa — Śāṭya — Saindhava — Yamunda — Rūpya — Taila[2] — Nīla — Amitra — Kuru — Devaratha — Taitila — Aurasa — Kauravya — Bhauriki — Bhauliki — Caupayata — Caiṭayata — Śaikayata — Kṣaijayata[3] — candramas — Śubha — Gaṅgā — Vareṇya — Vasu[1] — Ārathya[1] — Vahyakā — Khalyakā — Lomakā[4] — Suyāman — Udanya — Yajña.

[1] *bestätigt von* Hemacandra *und* Vardhamāna [2] ? *nur hier; alle andern dafür* grāmya, *also wohl nur auf Verschreibung beruhend* [3] *auch bei* Vardh. 231 *und* Kāś. Ms. [4] *so auch* Haradatta *und* Rāmakṛṣṇa.

DAGUKOŚALAKARMĀRACCHĀGAVṚṢĀD YUṬ CA (87)

Daguprabhṛtibhyo 'patye phiñ bhavati, yuṭ cāgamaḥ. Dāgavyāyaniḥ, Kauśalyāyaniḥ, Kārmāryāyaṇiḥ, Chāgyāyaniḥ, Vārṣyāyaṇiḥ.

DVYACO 'ṆAḤ (88)

aṇantād dvyaco 'patye phiñ bhavati. Hautrāyaṇiḥ, Yāskāyaniḥ. dvyaca iti kim? Aupagaviḥ. aṇa iti kim? Dākṣāyaṇaḥ.

TYADĀDIBHYO VĀ (89)

tyad ity evamādibhyo 'patye phiñ vā bhavati. tyādāyaniḥ, yādāyaniḥ. tyādaḥ, yādaḥ.

AGOTRĀD ĀDAIJĀDYACAḤ (90)

ādaica ādayo yasyācas tasmād agotrād apatye phiñ vā bhavati. Śālaguptāyaniḥ, Śālaguptiḥ. kāruvacanād api paratvād anena phiñ: nāpitāyaniḥ. agotrād iti kim? Aupagaviḥ. ādaijādyaca iti kim? Daivadattiḥ.

VĀKINĀDĪNĀṂ KUK CA (91)

Vākina ity evamādīnām apatye phiñ vā bhavati, kuk cāgamaḥ. Vākinakāyaniḥ, Vākiniḥ. Gāreṭakāyaniḥ, Gāreṭiḥ. Vākina — Gāreṭa[1] — Kārkaṭya[2] — Kāka — Laṅkā — Carmi — Varmi.

[1] *Ms.* gāreṭha, *aber* Hemacandra gāreṭa *und* Vardhamāna 228 gāreṭa iti Bhojaḥ [2] *so auch* Hem., Vardh., Kāś., Haradatta *und* Rāmakṛṣṇa

PUTRĀNTĀD VĀ (92)

putrāntād agotrād ādaijādyaco 'patye phiñ vā bhavati, phiñi ca kugāgamo vā. Gārgīputrakāyaṇiḥ, Gārgīputrāyaṇiḥ, Gārgīputriḥ.

PHIN BAHULAM (93)

agotrād apatye phin bahulaṁ bhavati. Glucukāyaniḥ, Glaucukiḥ. bahulam iti kim? Dākṣiḥ, Daivadattiḥ, Rājadattiḥ. agotrād ity eva: Aupagaviḥ.

MANOR JĀTAU YAT ṢUK CA (94)

Manuśabdāj jātāv abhidheyāyām apatye yad bhavati, ṣuk cāgamaḥ. manuṣyaḥ. jātāv iti kim? Mānavaḥ.

AÑ (95)

Manuśabdād apatye añ bhavati, ṣuk ca. mānuṣaḥ.

JANAPADANĀMNAḤ KṢATRIYĀD RĀJÑI CA (96)

janapadanāmnaḥ g. b. m. 109 rājñi ca g. b. m. 100 (sic)

janapadasya yan nāma tannāmnaḥ kṣatriyād apatye rājani cāñ bhavati. Pāñcālaḥ, Aikṣvākaḥ. janapadanāmna iti kim? Dāśarathiḥ. kṣatriyād iti kim? Pañcālasya brāhmaṇasyāpatyaṁ Pāñcāliḥ.

GĀNDHĀRIŚĀLVEYĀT (97)

ābhyām apatye rājani cāñ bhavati. Gāndhāraḥ, Śālveyaḥ. pratyekābhisaṁbandhād arthasya na yāthāsaṁkhyam.

ĀDAIJĀDYACO ÑYAṄ (98)

janapadanāmnaḥ kṣatriyād ādaijādyaco 'patye rājani ca ñyaṅ bhavati. Āmbaṣṭhyaḥ.

ITKOŚALĀJĀDĀT (99)

idantāt Kośalād Ajādāc cāpatye rājani ca ñyaṅ bhavati. Āvantyaḥ; Kauśalyaḥ, Ājādyaḥ. taparaḥ kim? Kumārī nāma janapadas, tannāmnaḥ kṣatriyasyāpatyaṁ rājā vā Kaumāraḥ.

DVYAJMAGADHAKALIṄGASŪRAMASĀD AṆ (100)

etebhyo 'patye rājñi cāṇ bhavati. Āṅgaḥ, Vāṅgaḥ. Māgadhaḥ, Kāliṅgaḥ, Sauramasaḥ.

KURUNĀDIBHYO ṆYAḤ (101)

Kuror nakārādibhyaś ca śabdebhyo 'patye rājani ca ṇyo bhavati. Kauravyaḥ. Naiṣadhyaḥ.

PĀṆḌOR ḌYAṆ (102)

Pāṇḍor apatye rājani ca ḍyaṇ bhavati. Pāṇḍyaḥ. janapadanāmna ity eva: Pāṇḍavaḥ.

ŚĀLVĀṀŚAPRATYAGRATHAKALAKŪṬĀŚMAKĀD IÑ (103)

Udumbarās Tilakhalā Madrakārā Yugandharāḥ
Bhuliṅgāḥ Śaradaṇḍāś ca Śālvāvayavasaṁjñitāḥ.

Śālvāvayavanāmnaḥ kṣatriyāt Pratyagrathādibhyaś cāpatye rājani ca iñ bhavati. Audumbariḥ, Tailakhaliḥ. Prātyagrathiḥ, Kālakūṭiḥ, Āśmakiḥ.

g. b. m. 117 KAMBOJĀDIBHYO LUK (104)

Kambojādibhyo 'patye rājani ca vihitasya lug bhavati. Kambojaḥ — Colaḥ — Keralaḥ — Śakaḥ.

STRIYĀṂ KURUKUNTYAVANTIBHYAḤ (105)

ebhyaḥ striyām apatye vihitasya lug bhavati. Kurūḥ, Kuntī, Avantī. striyām iti kim? Āvantyaḥ. janapadanāmna ity eva: Kauravyā.

ATO 'PRĀCYABHARGĀDIBHYAḤ (106)

akārasya striyām apatye vihitasya lug bhavati, na cet prācyebhyo Bhargādibhyaś ca vihito bhavati. Śūrasenī, Madrī. aprācyabhargādibhya iti kim? Āṅgī, Vāṅgī; Bhārgī, Kārūṣī. striyām ity eva: Mādraḥ. Bharga — Karūṣa[1] — Kekaya — Kaśmīra — Śālva — Susthāla — Urasa — Kauravya.

[1] *Ms.* karuṣa

YAÑAÑOR BAHUṢV ASTRIYĀM (107) bahuṣu g. b. m. 117 astriyām g. b. m. 112

yañañor bahuṣv apatyeṣv astriyāṁ vihitayor lug bhavati. Gargāḥ, Bidāḥ, Pañcālāḥ. bahuṣv iti kim? Gārgyaḥ, Baidaḥ. astriyām iti kim? Gārgyaḥ striyaḥ; Baidyaḥ. apatya ity eva: bāhyāḥ, autsāḥ. priyagārgyā iti naivāyaṁ bahuṣu yañ. priyagarga iti bahuṣv eva yañ. Gārgyasya kulaṁ Gārgyakulaṁ Gargakulam iti vā bhavati. Gārgyasya hi yat kulaṁ Gargāṇām api tat kulam ity abhedenocyate.

KUṆḌINĀḤ (108)

Kuṇḍinīśabdād bahutve yaño lug bhavati, akārāntatā ca nipātyate. bahuṣv ity eva: Kauṇḍinyaḥ. astriyām ity eva: Kauṇḍinyaḥ striyaḥ.

ÑYĀDĪNĀM (109)

ñyādīnāṁ bahuṣu vihitānāṁ lug bhavati. Āmbaṣṭhāḥ, Aṅgāḥ, Kuravaḥ. bahuṣv ity eva: Āmbaṣṭhyaḥ. astriyām ity eva: Āmbaṣṭhyāḥ striyaḥ. apatya ity eva: Aṅgasya ime, Āṅgāḥ.

YASKĀDIBHYAḤ (110)

Yaska ity evamādibhyo bahuṣu vihitasya lug bhavati. Yaskāḥ. bahuṣv ity eva: Yāskaḥ. astriyām ity eva: Yāskyaḥ striyaḥ. apatya ity eva: Yāskāś chāttrāḥ. Yaska — Lahya

— Druhya — Ayasthūṇa — Tṛṇakarṇa — Kalandana[1]; etebhyaḥ Śivādipāṭhād aṇo luk — Sadāmatta — Kambalahāra — Bahiryoga — Karnāṭaka — Piṇḍījaṅgha — Bakasaktha — Rakṣomukha — Jaṅghāratha — Utkāsa — Kaṭuka — Manthaka — Viṣapuṭa — Uparimekhala — Kroṣṭupāda — Śīrṣamāya — Padaka — Varṣaka[2]; etebhyo 'ta iñaḥ — Puṣkarasad, Bāhvāditvād iñaḥ — Viśri — Kudri — Ajabasti; etebhyo gṛṣṭyādipāṭhāḍ ḍhañaḥ — Mitrayu, asmād aṇaḥ — Kharapa, asmān Naḍāditvāt phakaḥ — Bhaḍila — Bhaṇḍila — Bhaḍita — Bhaṇḍita; etebhyo 'śvādipāṭhāt phañaḥ.

[1] *auch hier notiert* Vardhamāna (25): kalandaneti Bhojaḥ
[2] *so auch* Kāś. Ms.; Kāś. varmaka, Hemacandra varṣmaka, *die andern* varṣuka

ATRIBHṚGUKUTSAVASIṢṬHĀṄGIROGOTAMĀT (111)

etebhyo bahuṣv apatyeṣūtpannasya lug bhavati. Atrayaḥ, Bhṛgavaḥ, Kutsāḥ, Vasiṣṭhāḥ, Aṅgirasaḥ, Gotamāḥ. bahuṣv ity eva: Ātreyaḥ, Bhārgavaḥ. astriyām ity eva: Ātreyyaḥ.

AGASTAYAḤ (112)

Agastyasya bahuṣv apatyeṣu luk, Agastiśabdādeśaś ca nipātyate. Agastayaḥ. bahuṣv ity eva: Āgastyaḥ. astriyām ity eva: Āgastyaḥ striyaḥ.

BAHVACAḤ PRĀCYĀD IÑAḤ (113)

bahvacaḥ prācyād gotrādibhūtād vihitasya iño lug bhavati. Pannāgārāḥ, Manthareṣaṇāḥ, Yudhiṣṭhirāḥ, Uddālakāḥ. bahvaca iti kim? Caiṅkayaḥ. prācyād iti kim? Hāstidāsayaḥ. bahuṣv ity eva: Pānnāgāriḥ.

UPAKĀDIBHYO VĀ (114)

Upaka ity evamādibhyo bahuṣv apatyeṣu vihitasya lug vā bhavati. Upakāḥ, Aupakāyanāḥ. Lamakāḥ, Lāmakāyanāḥ. Upaka — Lamaka — Bhraṣṭaka — Kapiṣṭhala — Vaḍāraka[1] — Gaḍuka — Supiṣṭa — Piṣṭa — Mayūrakarṇa — Kharījaṅgha — Śalāthala — Patañjali[1] — Kaṭheraṇi — Kuṣītaki — Kāśakṛtsna — Kadāmatta[2] — Kalaśīkaṇṭha —

Dāmakaṇṭha — Kṛṣṇājina — Kṛṣṇasundara — Karṇaka — Parṇaka — Jaṭilaka — Badhiraka — Jantuka[3] — Anuloma —Anupada — Piñjalaka[4] — Pratiloma — Pratāna — Anabhihitą.

[1] *bestätigt durch* Vardhamāna *als Lesung* Bhoja's [2] ? *Ms.* sadāmatta, *aber dieses steht im* Gaṇa Yaskādi; kadāmatta *bei* Vardh. *und den* Pāṇinīya's [3] *hinter* jantuka *Ms. noch* tantuka, *das sonst nirgends erwähnt wird* [4] *auch bei* Vardh. (29), *als Lesung* Śākaṭāyana's

TIKAKITAVĀDIBHYAŚ CĀRTHAIKĀRTHYE (115)

cārthe yad aikārthyaṁ tatra Tikakitavādibhyo vihitasya bahuṣu lug bhavati. Taikāyanayaś ca Kaitavāyanayaś ca Tikakitavāḥ; Tikādibhyaḥ phiño luk — Vāṅkharayaś ca Bhāṇḍīrathayaś ca Vaṅkharabhaṇḍīrathāḥ; ata iñaḥ. evam — Prahṛtakanarakāḥ[1] — Bakanakhaguḍapariṇaddhāḥ[2] — Laṅkaṭaśāntamukhāḥ[3] — Ubjakakubhāḥ; Ubjād ata iñaḥ, Kakubhāc Chivādyaṇaḥ — Urasalaṅkaṭāḥ; Urasāt Tikādibhyaḥ phiñaḥ — Agniveśadaśerakāḥ[4]; Agniveśād Gargādiyañaḥ, Daśerakād ata iñaḥ — Upakalamakāḥ, Naḍādiphakaḥ — Bhraṣṭakakapiṣṭhalāḥ — Kṛṣṇājinakṛṣṇasundarāḥ, ata iñaḥ. Upakalamakādīnāṁ trayāṇāṁ pūrveṇa siddhe nityārthaḥ pāṭhaḥ.

[1] ? Vardhamāna (33) prahitanarakāḥ [2] *die übrigen* guda *mit dentalem* d [3] *die übrigen* laṅkaśāntamukhāḥ [4] *so auch* Hemacandra *und* Vardh. 34

NA GOPAVANĀDIBHYO 'ṢṬABHYAḤ (116)

aṣṭabhyo Gopavanādibhyo Bidādipāṭhād añño vihitasya na lug bhavati. Gaupavanāḥ, Śaigravāḥ, Baindavāḥ. aṣṭabhya iti kim? Haritāḥ.

PRĀGJITĪYE 'CI (117)

bahuṣu yasya lug uktas tasya prāgjitīye 'jādau kartavye lug na bhavati. Atrīṇāṁ chāttrāḥ, Ātreyīyāḥ. Āgastyīyāḥ. prāgjitīya iti kim? Gargebhyo hitaḥ, Gargīyaḥ. acīti kim? Gargebhya āgataḥ, Gargarūpyaḥ. bahuṣv ity eva: Kambojasyāpatyaṁ Kambojas, tasya cchāttrāḥ Kāmbojāḥ.

g. b. Ende d. Kap.

GOTRĀL LUK (118)

gotrād apatye vihitasya prāgjitīye 'jādau kartavye lug bhavati. Phāṇṭāhṛter apatyaṁ māṇavakaḥ Phāṇṭāhṛtas, tasya cchāttrāḥ Phāṇṭāhṛtāḥ. ṇasya luki sati iña (III, 2, 22) ity aṇ bhavati. prāgjitīya ity eva: Bhāgavittikāya hitaḥ, Bhāgavittikīyaḥ. acīty eva: Phāṇṭāhṛtarūpyaḥ.

PHAKPHIÑOR VĀ (119)

phakphiñor gotrād apatye vihitayoḥ prāgjitīye 'jādau kartavye lug vā bhavati. Gārgīyaḥ, Gārgyāyaṇīyaḥ. Hautrīyaḥ, Hautrāyaṇīyaḥ. dvyaco 'ṇa (88) iti phiñ. kakāraḥ kim? phaño mā bhūt. Ātreyāyaṇasya cchāttrāḥ, Ātreyīyāḥ. Aśvādipāṭhāt phañ, tasya nityaṁ luk.

ABRĀHMAṆĀT (120)

abrāhmaṇagotrād apatye vihitasya lug bhavati. Audumbariḥ pitā, Audumbariḥ putraḥ. Śālvāṁśād iñ, tataḥ phako luk. Kārṇakhariḥ pitā, Kārṇakhariḥ putraḥ; Bhāṇḍījaṅghiḥ pitā, Bhāṇḍījaṅghiḥ putraḥ. ata iñ, tataḥ phako luk. pūrveṇa siddhe punarvacanāt prāgjitīye 'ci (117) iti nivṛttam.

PAILĀDIBHYAḤ (121)

Pailādibhyo gotrebhyo 'patye vihitasya lug bhavati. Pailaḥ pitā, Pailaḥ putraḥ. Śālaṅkiḥ pitā, Śālaṅkiḥ putraḥ. iñantānām aprācyārthaḥ pāṭhaḥ. Paila — Śālaṅki — Sātyaki[1] — Sātyaṁkāmi[2] — Audañci — Audamajji — Audavraji — Audameghi — Audaśuddhi[3] — Daivasthāni[4] — Paiṅgalodāyani[5] — Rāṇi — Rāhakṣiti[6] — Bhauliṅgi — Audgāhamāni[7] — Aubjihāyani[8] — janapadanāmnaḥ kṣatriyād aṇaḥ: Āṅgaḥ putraḥ.

[1] *so alle übrigen; Ms.* sātyaṁkiri [2] *Ms.* sātyaṁkari [3] *von* Vardhamāna (170) *bezeugt als Lesung* Bhoja's [4] ? *so alle übrigen; Ms.* audasthāni [5] ? *so* Vardh. *als Lesung* Śākaṭāyana's; *Ms.* paippalādāyani [6] ? *so nach* Hemacandra *und* Vardh.; *Ms.* hārakṣatri [7] *Ms.* audgāhāyani [8] *cf.* Kāś. Ms. aujjihāyani

PRĀCYĀD IÑO 'TAULVALIBHYAḤ (122)

prācyagotrād iñantāt Taulvalyādivarjitād apatye vihitasya lug bhavati. Pānnāgāriḥ pitā, Pānnāgāriḥ putraḥ. Mānthareṣaṇiḥ pitā, Mānthareṣaṇiḥ putraḥ. prācyād iti kim? Dākṣiḥ pitā, Dākṣāyaṇaḥ putraḥ. iña iti kim? Rāghavaḥ pitā, Rāghaviḥ putraḥ. ataulvalibhya iti kim? Taulvaliḥ pitā, Taulvalāyanaḥ putraḥ. Taulvali — Dhāraṇi — Rāvaṇi — Rātakṣatri[1] — Daivadatti[1] — Daivati — Daivamati — Daivayajñi — Prādohani — Ānurāhati — Āsuri — Āhiṁsi — Āsibandhaki — Caiṅki[2] — Pauṣpi — Pauṣkarasādi — Vairaki[3] — Vaihari[1] — Vailaki[4] — Kāreṇupāli — Bharatagotrāc ca: Ārjuniḥ pitā, Ārjunāyanaḥ[5] putraḥ. Bharatagotraṁ vaiśyagotram iti kecit: teṣām Auddālakiḥ pitā, Auddālakāyanaḥ putraḥ.

[1] ? *nur hier* [2] *so nur noch* Hemacandra, *die andern* vaiṅki, *aber bei* Candra *stets mit* c; *cf.* 113 *und* III, 2, 23 [3] *Ms.* vaikari [4] ? *so* Hemacandra *und* Kāś.; *Ms.* vaikali [5] *Ms.* ārjunāyaniḥ

ÑIDĀRṢAṆYĀD AṆIÑOḤ (123)

ñidantād ārṣāṇ ṇyāntāc ca gotrād apatye vihitayor aṇiñor lug bhavati. Taikāyaniḥ pitā, Taikāyaniḥ putraḥ. aṇo luk. Baidaḥ pitā, Baidaḥ putraḥ. iño luk. ārṣāt: Vaiśvāmitraḥ pitā, Vaiśvāmitraḥ putraḥ. ṇyāntāt: Kauravyaḥ pitā, Kauravyaḥ putraḥ. brāhmaṇasyedaṁ grahaṇam. Tikādiṣu tu Kauravyasya kṣatriyasya pāṭhāt Kauravyāyaṇiḥ. etebhya iti kim? Aupagavaḥ pitā, Aupagaviḥ putraḥ. aṇiñor iti kim? Dākṣer apatyaṁ Dākṣāyaṇaḥ. gotrād ity eva: dvaipyasyāpatyam, dvaipyiḥ. apatyam ity eva: Vāmarathyasya cchāttraḥ, Vāmarathaḥ; Śakalāditvād aṇ.

Cāndre vyākaraṇe dvitīyo 'dhyāyaḥ samāptaḥ.

tena
g. b. m. 11
raktaṁ
g. b. m. 4

TENA RAKTAṀ RĀGĀT (1)

teneti tṛtīyāntād raktam ity etasmin narthe 'ṇ bhavati, yat tat tṛtīyāntaṁ rāgavāci cet tad bhavati. kaṣāyeṇa raktaṁ vastram, kāṣāyam. kauṅkumam. rāgād iti kim? Devadattena raktaṁ vastram. kathaṁ kāṣāyau gardabhasya karṇau, hāridrau kukkuṭasya pādāv iti? tadguṇādhyāropāt.

LĀKṢĀROCANĀṬ ṬHAK (2)

etābhyāṁ tena raktam ity etasmin narthe ṭhag bhavati. lākṣikam, raucanikam.

ŚAKALAKARDAMĀD VĀ (3)

śakalakardamābhyāṁ tena raktam ity etasmin narthe ṭhag vā bhavati. śākalikam, śākalam. kārdamikam, kārdamam.

NĪLAPĪTĀD ANKANAU (4)

nīlapītābhyāṁ tena raktam ity etasmin narthe ankanau bhavataḥ. nīlam, pītakam. guṇavacanena siddhe aṇapavādārthaṁ vacanam.

NAKṢATRAIR INDUYUKTAIḤ KĀLAḤ (5)

nakṣatrebhyas tṛtīyāntebhyas tair lakṣite kāle 'ṇ bhavati, tāni cen nakṣatrāṇi induyuktāni bhavanti. pauṣī rātriḥ. pauṣam ahaḥ. nakṣatrair iti kim? śukreṇa lakṣitā rātriḥ. induyuktair iti kim? kṛttikābhir lakṣito muhūrtaḥ. kāla iti kim? puṣyeṇa lakṣitārthasiddhiḥ. adya kṛttikā iti kṛttikāyukte śaśini kṛttikāśabdo vartate.

kṛttikāsu viśākhāsu maghāsu bharaṇīṣu ca

iti nakṣatrair eva tatkālābhidhānam abhedopacārāt. śravaṇā rātrir iti śravaṇayukte candre śravaṇaśabdaḥ. śravaṇo 'trā-

stīty arśaāditvād ac: śravaṇā rātriḥ. yadā tu śravaṇenenduyukteneti lakṣiteti vivakṣā[1] tadā śrāvaṇī rātriḥ. aśvattha iti muhūrtaviśeṣasya saṁjñā. nakṣatraviśeṣe tu punar aśvatthena lakṣitā rātrir āśvatthī.

[1] *Ms.* vivakṣāyām

CĀRTHĀC CHAḤ (6)

antarbhūtacārthān nakṣatravācinas tṛtīyāntāt tadupalakṣite kāle cho bhavati. rādhānurādhīyā rātriḥ. rādhānurādhīyam ahaḥ.

DṚṢṬAṀ SĀMA ḌID VĀ (7)

tṛtīyāntād dṛṣṭaṁ sāmety asmin narthe yathāvidhy aṇādayo bhavanti, ḍid vā. Vasiṣṭhena dṛṣṭaṁ sāma, Vāsiṣṭham. Bārhaspatyam, Āgneyam, Kāleyam. Auśanam, Auśanasam.

GOTRĀD AṄKAVAT (8)

tṛtīyāntād gotrād dṛṣṭe sāmny aṅka iva vidhir bhavati. Gārgyeṇa dṛṣṭaṁ sāma, Gārgakam. vuñ bhavati.

VĀMADEVYAM (9)

Vāmadevena dṛṣṭaṁ sāmety asmin narthe Vāmadevyam iti nipātyate.

PARIVṚTO RATHAḤ (10)

tṛtīyāntāt parivṛto ratha ity etasmin narthe 'ṇ bhavati. vastraiḥ parivṛto rathaḥ, vāstraḥ. cārmaṇaḥ. putraiḥ parivṛto ratha iti na bhavati rathasya tadabhāvāt, anyāpekṣatve ca pṛthagarthatvāt. ratha iti kim? vastreṇa parivṛtaḥ kāyaḥ. pāṇḍukambalīti matvarthīyena siddham. pāṇḍukambalo 'pi tarhi prāpnoti? iṣyata evānyapadārthe. dvīpinaś carma dvaipam, vyāghrasya vaiyāghram. tābhyāṁ parivṛto ratha iti dvaipo vaiyāghra ity aṇā siddham.

KAUMĀRĪ PRĀTHAMYE (11)

kaumārīti nipātyate puṁyogasya prāthamye. kaumārī bhāryā. kathaṁ kaumāro bhartā? kumāryāṁ bhavaḥ kumāryāḥ patir iti vā.

g. b. m. 17 TATRODDHṚTAṀ PĀTREBHYAḤ (12)

saptamyantāt pātravācina uddhṛtam ity etasmin narthe 'ṇ bhavati. śarāveṣūddhṛta odanaḥ, śārāvaḥ. māllikaḥ[1]. pātrebhya iti kim? pāṇāv uddhṛta odanaḥ.

[1] *Ms.* māllakaḥ

STHAṆḌILE ŚETE VRATĪ (13)

sthaṇḍilāt saptamyantāc cheta ity etasmin narthe 'ṇ bhavati, vratī cet. sthāṇḍilo bhikṣuḥ. vratīti kim? sthaṇḍile śete śūdraḥ.

SAṀSKṚTAṀ BHAKṢYAM (14)

saptamyantāt saṁskṛtam ity etasmin narthe 'ṇ bhavati, bhakṣyaṁ cet. bhrāṣṭrā modakāḥ. bhakṣyam iti kim? phalake saṁskṛtā mālāḥ.

ŚŪLOKHĀD YAT (15)

śūlokhābhyāṁ saptamyantābhyāṁ saṁskṛtaṁ bhakṣyam ity asmin narthe yad bhavati. śūlyam, ukhyam.

DADHNAṢ ṬHAK (16)

dadhnaḥ saptamyantāt saṁskṛtam ity asmin narthe ṭhag bhavati. dādhikam, dādhikī. audaśvitam iti pūrveṇa siddham, audaśvitkam iti pareṇa.

KṢĪRĀḌ ḌHAÑ (17)

kṣīrāt saptamyantāt saṁskṛtam ity etasmin narthe ḍhañ bhavati, bhakṣyaṁ cet. kṣaireyam, kṣaireyī.

sā g. b. m. 32 asya g. b. m. 34 SĀSYA PAURṆAMĀSĪ (18)

prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe 'ṇ bhavati, yat tat prathamāntaṁ paurṇamāsī cet sā bhavati. pauṣī paurṇamāsy asya saṁbandhinī, pauṣo māsaḥ. māghaḥ. paurṇamāsīti kim? pauṣī pañcamy asya māsasya. paurṇamāsī bhṛtakamāsasya saṁbandhinī na bhavati. pūrṇo mā asyām[1] iti nirvacanād ata eva nipātanād aṇ. māsaśruteś ca na pañcarātrādau vidhiḥ.

[1] *Ms.* māsyăm *für* mā asyām

ĀGRAHĀYAṆYAŚVATTHĀṬ ṬHAK (19)

āgrahāyaṇyaśvatthābhyāṁ prathamāntābhyāṁ ṭhag bhavaty asyeti ṣaṣṭhyarthe, yat prathamāntaṁ paurṇamāsī cet sā bhavati. āgrahāyaṇiko māsaḥ. āśvatthikaḥ. aśvatthā paurṇamāsīty abhedopacārāt.

PHĀLGUNĪŚRAVAṆĀKĀRTTIKĪCAITRĪBHYO VĀ (20)

phālgunyādibhyaḥ prathamāntebhyo 'syeti ṣaṣṭhyarthe ṭhag bhavati vā, yat prathamāntaṁ paurṇamāsī cet sā bhavati. phālgunikaḥ, phālgunaḥ. śravaṇā paurṇamāsy asya: śrāvaṇikaḥ, śrāvaṇaḥ; śravaṇeti nipātanād aṇo luk. kārttikikaḥ, kārttikaḥ. caitrikaḥ, caitraḥ.

DEVATĀ (21) g. b. m. 32

devatāvācinaḥ prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe yathāvidhy aṇādayo bhavanti. Aindraṁ haviḥ. Ādityam, Bārhaspatyam, Kāleyam, Āgneyam. Aindro mantraḥ.

KASYET (22)

Kaśabdasya devatāvācino 'syeti ṣaṣṭhyarthe 'ṇi ikārādeśo bhavati. Ko devatāsya, Kāyaṁ haviḥ. Prājāpatyam ity arthaḥ.

ŚUKRĀD GHAN (23)

Śukrāt sāsya devatety asmin viṣaye ghan bhavati. Śukriyaṁ haviḥ. Śukriyo 'dhyāyaḥ.

PAIṄGĀKṢĪPUTRĀDIBHYAŚ CHAḤ (24)

Paiṅgākṣīputrādibhyaḥ sāsya devatety asmin viṣaye cho bhavati. Paiṅgākṣīputrīyam — Tārṇabindavīyam.

ŚATARUDRĀD GHAŚ CA (25)

Śatarudrāt sāsya devatety asmin viṣaye gho bhavati, chaś ca. Śatarudriyam, Śatarudrīyam.

APONAPĀDAPĀṂNAPĀTOS TṚ CĀTAḤ (26)

Aponapāt Apāṁnapāt ity etayoḥ sāsya devatety asmin

viṣaye gho bhavati chaś ca, ācchabdasya ca tṛ ity ayam ādeśo bhavati. Aponaptriyam, Aponaptrīyam. Apāṁnaptriyam, Apāṁnaptrīyam.

MAHENDRĀD VĀ (27)

Mahendrāt sāsya devatety asmin viṣaye gho bhavati, chaś ca vā. Mahendriyam, Mahendrīyam, Māhendram.

SOMĀṬ ṬYAṆ (28)

Somāt sāsya devatety asmin viṣaye ṭyaṇ bhavati. Saumyaṁ haviḥ, Saumyaṁ sūktam, Saumī ṛk.

VĀYVṚTUPITRUṢASO YAT (29)

Vāyvādibhyaḥ sāsya devatety asmin viṣaye yad bhavati. Vāyavyam, Ṛtavyam, Pitryam, Uṣasyam.

DYĀVĀPṚTHIVĪŚUNĀSĪRAMARUTVADAGNĪṢOMAVĀSTOṢPATIGṚHAMEDHĀC CHAŚ CA (30)

Dyāvāpṛthivyādibhyaḥ sāsya devatety asmin viṣaye cho bhavati, yac ca. Dyāvāpṛthivīyam, Dyāvāpṛthivyam. Śunāsīrīyam, Śunāsīryam. Marutvatīyam, Marutvatyam. Agnīṣomīyam, Agnīṣomyam. Vāstoṣpatīyam, Vāstoṣpatyam. Gṛhamedhīyam, Gṛhamedhyam.

KĀLEBHYO BHAVAVAT (31)

kālavācibhyo bhave yathāṇādayas tathā sāsya devatety asmin viṣaye bhavanti. māse bhavam, māsikam. sāṁvatsarikam. haimantikam, haimanam. prāvṛṣeṇyam. Māso devatāsya, Māsikam. Sāṁvatsarikam. Haimanam, Haimantikam. Prāvṛṣeṇyam.

MAHĀRĀJAPROṢṬHAPADĀṬ ṬHAÑ (32)

mahārājaproṣṭhapadābhyāṁ sāsya devatety asmin viṣaye ṭhañ bhavati. māhārājikam, māhārājikī. Prauṣṭhapadikam, Prauṣṭhapadikī.

ĀDEŚ CHANDASAḤ PRAGĀTHE (33)

chandasaḥ prathamāntād ādibhūtād asyeti ṣaṣṭhyarthe

pragāthe 'bhidheye 'ṇ bhavati. anuṣṭub ādir asya pragāthasya, ānuṣṭubhaḥ. pāṅktaḥ, jāgataḥ. āder iti kim? madhyān mā bhūt. pragātha iti kim? anuvāke mā bhūt. chandasa iti kim? padān mā bhūt.

YODDHṚPRAYOJANĀT SAṀGRĀME (34)

yoddhṛbhyaḥ prathamāntebhyaḥ prayojanebhyaś ca ṣaṣṭhyarthe saṁgrāme 'bhidheye yathāvihitam aṇādayo bhavanti. saṁśaptakā yoddhāro 'sya saṁgrāmasya, sāṁśaptakaḥ. daivāsuraḥ. Subhadrā prayojanam asya saṁgrāmasya, Saubhadraḥ. yoddhṛprayojanād iti kim? māso 'sya saṁgrāmasya. saṁgrāma iti kim? Subhadrā prayojanam asya vairasya.

PRAHARAṆĀD ASYĀṀ KRĪḌĀYĀṀ ṆAḤ (35)

praharaṇāt prathamāntād asyāṁ krīḍāyām ity asmin narthe ṇo bhavati. daṇḍaḥ praharaṇam asyāṁ krīḍāyām, dāṇḍā. mauṣṭā. praharaṇād iti kim? mālā bhūṣaṇam asyāṁ krīḍāyām. krīḍāyām iti kim? asiḥ praharaṇam asyāṁ senāyām.

BHĀVAGHAÑO ÑAḤ (36)

bhāve yo ghañ tadantāt prathamāntād asyām iti saptamyarthe ño bhavati. śyenapāto 'syāṁ vartate, śyainaṁpātā. tailaṁpātā. bhāva iti kim? prāsādo 'syāṁ nagaryām. ghaña iti kim? śyenapatanam asyāṁ vartate.

TAD ADHĪTE TAD VEDA (37) g. b. m. 42

dvitīyāntāt tad adhīte tad vedety anayor arthayor yathāvihitam aṇādayo bhavanti. chando 'dhīte veda vā, chāndasaḥ. vaiyākaraṇaḥ. dvis tadgrahaṇaṁ pṛthagvidhānārtham, vedanasya cādhyayanaviṣaye darśanārtham, prasiddhyupasaṁgrahārthaṁ ca.

KRATŪKTHĀDIBHYAṢ ṬHAK (38)

kratubhya ukthādibhyaś ca dvitīyāntebhyo 'dhīte vedety anayor arthayoṣ ṭhag bhavati. agniṣṭomam adhīte veda vā, āgniṣṭomikaḥ. vājapeyikaḥ. ukthāni sāmāni, yāni yajñāyajñīyāt parato 'nugīyante. tallakṣaṇam api tādarthyād uktham, aukthikyam iti yasya rūḍhiḥ. ukthāny adhīte veda vā, au-

kthikaḥ. aukthikyam adhīte, ukthāni sāmāny adhīta iti na bhavati, dvis tadgrahaṇasya prasiddhyupasaṁgrahārthatvāt. evaṁ yājñikyam adhīta iti. uktha — lokāyata — nyāya — nyāsa — punarukta — yajña — carcā — krametara — ślakṣṇa — saṁhitā — padakrama[1] — saṁghāṭa[2] — vṛtti — saṁgraha — gaṇa[3] — āyurveda — dvipadā — jyotiṣa — anupada — anukalpa — lakṣaṇakalpasūtrāntād akalpādeḥ: āśvalakṣaṇikaḥ, mātṛkalpikaḥ, vārttikasūtrikaḥ; akalpāder iti kim? kālpasūtraḥ — vidyā cānaṅgakṣatradharmatripūrvāḥ: vāyasavidyikaḥ; anaṅgakṣatradharmatripūrveti kim? āṅgavidyaḥ, kṣātravidyaḥ, dhārmavidyaḥ, traividyaḥ — ākhyānākhyāyiketihāsapurāṇebhyaś ca: Yāvakrītikaḥ, Vāsavadattikaḥ, aitihāsikaḥ, paurāṇikaḥ — sarvasāder luk: sarvavedaḥ, sarvatantraḥ, savārttikaḥ, sasaṁgrahaḥ — anusū: ānusukaḥ — lakṣya: lākṣyikaḥ[4] — lakṣaṇa: lākṣaṇikaḥ — vasanta — varṣā — śarad — hemanta — śiśira — prathama — carama — guṇa — anuguṇa — ātharvaṇa: ātharvaṇikaḥ; pāṭhasāmarthyāt proktād api na luk. vasantādisahacariteṣu granthesu vasantādiśabdāḥ, adhyayanasaṁbandhato draṣṭavyāḥ. padottarapadika iti ṭhanā siddham.

[1] *Ms.* pada, krama; *cf.* 40 [2] *bestätigt durch* Hemacandra *und* Vardhamāna (306) [3] *Ms.* vāṇa [4] *Ms.* lākṣikaḥ

ŚATAṢAṢṬEḤ PATHAḤ ṢṬHAN (39)

śataṣaṣṭibhyāṁ parāt pathas tad adhīte tad vedety anayor arthayoḥ ṣṭhan bhavati. śatapathikaḥ, śatapathikī. ṣaṣṭipathikaḥ, ṣaṣṭipathikī.

KRAMĀDIBHYO VUN (40)

kramādibhyas tayor evārthayor vun bhavati. kramakaḥ, padakaḥ. krama — pada — śikṣā — mīmāṁsā — sāman. katham anubrāhmaṇīti? ininā siddham.

PROKTĀL LUK (41)

proktārthe ye 'ṇādayas tadantād adhyetṛveditṛor utpannasya lug bhavati. Pāṇininā proktaṁ Pāṇinīyam, tad adhīte veda vā Pāṇinīyaḥ. Pāṇinīyā strī.

SŪTRĀT SAṀKHYĀKĀT (42)

saṁkhyāyā yaḥ ko vihitas tadantāt sūtravācina utpannasya lug bhavati. aṣṭakaṁ Pāṇinīyaṁ sūtram, tad adhīyate vidanti vā: aṣṭakāḥ, Pāṇinīyāḥ. trikāḥ, Kāśakṛtsnāḥ. saṁkhyeti kim? mādhyamakāḥ, Kālāpakāḥ. kād iti kim? catuṣṭayam adhīte veda vā, cātuṣṭayaḥ.

TASYA SAMŪHAḤ (43) tasya g. b. m. 65 samūhaḥ g. b. m. 59

ṣaṣṭhyantāt samūhe yathāvihitam aṇādayo bhavanti. cāṣāṇāṁ samūhaḥ, cāṣam. kākam, vānaspatyam, straiṇam, pauṁsnam.

BHIKṢĀDIBHYO 'Ṇ (44)

bhikṣādibhyaḥ ṣaṣṭhyantebhyaḥ samūhe 'rthe 'ṇ bhavati. bhaikṣam, kṣaitram. bhikṣā — kṣetra — karīṣa — aṅgāra — sahasra — yuvati; pāṭhasāmarthyān na puṁvadbhāvaḥ: yauvatam — paddhati — dakṣiṇā — khaṇḍika — halabandha — yugavaratrā — vaḍavā — bhikṣuka — śuka — ulūka — śvan — ahan — Kṣudrakamālavāt senāsaṁjñāyām: Kṣaudrakamālavī senā. anyatra vuñ bhavati, tadantavidher anyatra jñāpakāt.

GOTROKṢOṢṬRORABHRARĀJARĀJAPUTRAVATSĀJAVṚDDHĀD VUÑ (45)

apatye yo vihitas tadantād ukṣādibhyaś ca samūhe vuñ bhavati. Aupagavakam, Gārgyāyaṇakam, rājanyakam, mānuṣyakam. aukṣakam, auṣṭrakam, aurabhrakam, rājakam, rājaputrakam, vātsakam, ājakam, vārddhakam.

KEDĀRĀD YAÑ CA (46)

kedārāt samūhe yañ bhavati, vuñ ca. kaidāryam, kaidārakam.

KAVACINAŚ CA ṬHAK (47)

kavacinaḥ kedārāc ca samūhe ṭhag bhavati. kāvacikam, kaidārikam.

HASTYACITTĀT (48)

hastino 'cittebhyaś ca samūhe ṭhag bhavati. hāstikam. āpūpikam, śāṣkulikam.

DHENOR ANAÑAḤ (49)

dhenor anañpūrvāyāḥ samūhe ṭhag bhavati. dhainukam. anaña iti kim? ādhenavam. asmāc ca pratiṣedhāt sāmūhikeṣu tadantavidhir jñāpyate: vānahastikam, gaudhenukam, brāhmaṇarājanyakam, Kṣaudrakamālavakam.

GAṆIKĀBRĀHMAṆAMĀṆAVAVĀḌAVĀD YAÑ (50)

etebhyaḥ samūhe yañ bhavati. gāṇikyam, brāhmaṇyam, māṇavyam, vāḍavyam.

KEŚĀD VĀ (51)

keśāt samūhe yañ vā bhavati. kaiśyam, kaiśikam.

AŚVĀC CHAḤ (52)

aśvāt samūhe cho vā bhavati. aśvīyam, āśvam.

PĀRŚVAPAURUṢEYE (53)

etau śabdau samūhe nipātyete. parśūnāṁ samūhaḥ, pārśvam. puruṣāṇāṁ samūhaḥ, pauruṣeyam.

PṚṢṬHYĀHĪNAU KRATAU (54)

pṛṣṭhya ahīna ity etau kratāv abhidheye nipātyete. pṛṣṭhānāṁ samūhaḥ, pṛṣṭhyaḥ. ahnāṁ samūhaḥ, ahīnaḥ. kratāv iti kim? āhnam. bhikṣādiṣu darśanād aṇ.

VĀTĀD ŪLAḤ (55)

vātāt samūhe ūlo bhavati. vātūlaḥ.

PĀŚĀDIBHYO YAḤ (56)

pāśādibhyaḥ samūhe yo bhavati. pāśyā, tṛṇyā. svabhāvataḥ strīliṅgāḥ. pāśa — tṛṇa — dhūma — vāta — aṅgāra — pota — gala — piṭaka — śakaṭa — hala — naḍa[1] — vana — khala — go — ratha. rathakaṭyeti kaṭyāśabdaḥ samūhe niyataviṣayaḥ.

[1] *so auch* Vardhamāna (259), Kāś., Rāmakṛṣṇa; Hemacandra nala

KHALĀDIBHYA INIḤ (57)

khalādibhyaḥ samūhe inir bhavati. khalinī — ūkinī[1].

[1] *so bei* Hemacandra *und* Vardhamāna (260); *Ms.* ulūkinī

GOTRĀ (58)

gotreti gavāṁ samūhe nipātyate.

GRĀMAJANAGAJABANDHUSAHĀYĀT TAL (59)

etebhyaḥ samūhe tal bhavati. grāmatā, janatā, gajatā, bandhutā, sahāyatā. svabhāvataḥ strīliṅgāḥ.

PITṚVYAMĀTĀMAHAPITĀMAHĀḤ (60)

ete śabdā nipātyante. pitur bhrātā, pitṛvyaḥ. mātulopādhyāyād vā (II, 3, 50) iti mātulaḥ. mātuḥ pitā, mātāmahaḥ. pituḥ pitā, pitāmahaḥ. gaurāditvān mātāmahī, pitāmahī. avisoḍham, avidūsam, avimarīsam iti soḍhādīni śabdāntarāṇy avikṣīraviṣayāṇi. tathā tilapiñjaḥ, tilapeja iti. tilapiñjatilapejaśabdau niṣphalārthau tilaviṣayau.

VIṢAYE DEŚE (61)

ṣaṣṭhyantād viṣaye deśasvarūpe yathāvidhy aṇādayo bhavanti. Śibīnāṁ viṣayo deśaḥ, Śaibaḥ. Autsuṣṭaḥ[1]. deśa iti kim? Devadattasya viṣayo 'nuvākaḥ; cakṣuṣo viṣayo rūpam.

[1] *ebenso in* 64

RĀJANYĀDIBHYO VUÑ (62)

rājanyādibhyaḥ ṣaṣṭhyantebhyo viṣaye vuñ bhavati. rājanyakaḥ, śailūśakaḥ. rājanya — śailūṣa[1] — Śālaṅkāyana — daivayātava — Jālandharāyaṇa — Vasāti — Bailvata[2] — Udumbara — Vaikarṇi[3] — Ārjunāyana — Saṁpriya — Dākṣi — Ūrṇanābha. ākṛtigaṇatvān Mālavakaḥ, Traigartakaḥ, Vairāṭakaḥ.

[1] *Ms.* śilūṣa [2] *so auch bei* Haradatta *zu* Kāś. IV, 2, 52 [3] Vardhamāna (265) vaikarṇa; *cf.* II, 4, 47

BHAURIKYAIṢUKĀRYĀDIBHYO VIDHALBHAKTALAU (63)

Bhaurikyādibhya Aiṣukāryādibhyaś ca ṣaṣṭhyantebhyo vi-

ṣaye deśe vidhalbhaktalau bhavataḥ. Bhaurikividhaḥ, Bhaulikividhaḥ. Aiṣukāribhaktaḥ, Sārasyāyanabhaktaḥ. Bhauriki — Bhauliki — Caupayata — Caiṭayata — Caikayata[1] — Saikayata[2] — Kāṇeya: Bhaurikyādiḥ. Aiṣukāri — Sārasyāyana — Cāndrāyaṇa — Dākṣāyaṇa — Khāḍāyana — Sauvīra — Dāsamitra[3] — Dāsamitrāyaṇa — Saubhadrāyaṇa[4] — Śāyaṇḍa[5] — Vaiśvamāṇava[6] — Vaiśvadeva[6].

[1] *so nach* Hemacandra *und* Vardhamāna 267; *Ms.* caiṅkayata [2] *Ms.* śaikayata [3] *auch von* Hem. *erwähnt* [4] *nur hier, während* Hem. *bemerkt:* śaubhrāyaṇabhaktaṁ Candramatena [5] *Ms.* śāmaṇḍa [6] *so auch bei* Hem., Vardh., Kāś.

g. b. Ende d. Kap.

NIVĀSE TANNĀMNI (64)

ṣaṣṭhyantān nivāse deśe tannāmni yathāvidhy aṇādayo bhavanti. Śibīnāṁ nivāso deśaḥ, Śaibaḥ. Autsuṣṭaḥ.

ADŪRABHAVE (65)

ṣaṣṭhyantād adūrabhave deśe tannāmni yathāvidhy aṇādayo bhavanti. Vidiśāyā adūrabhavo deśaḥ, Vaidiśaḥ. Vraihimataḥ.

TENA NIRVṚTTE (66)

tṛtīyāntān nirvṛtte deśe tannāmni yathāvidhy aṇādayo bhavanti. Kuśāmbena nirvṛttā, Kauśāmbī nagarī. sahasreṇa nirvṛttā, Sāhasrī parikhā. hetau kartari karaṇe vā yathāyogaṁ tṛtīyā.

TAD IHĀSTI CA (67)

tad iti prathamāntād iheti saptamyarthe deśe tannāmni yathāvidhy aṇādayo bhavanti, yat tat prathamāntam asti ced bhavati. udumbarā asmin deśe santi, Audumbaraḥ. Bālbajaḥ. cakāro nivāsādyarthatrayasaṁnidhāpanārthaḥ. ataḥ paraṁ caturṣv artheṣu vidhiḥ. Āraḍavam, Aikkaṭavatam, Dairghavaratraḥ kūpaḥ, Dāttaḥ, Sāṁkalaḥ, Dāttāmitrī, Vaidhūmāgnī, Kākandī, Sauvāstavaḥ, Rauṇaḥ, Kārṇacchidraka ity aṇā siddham. svare viśeṣaṁ vakṣyāmaḥ.

VUÑCHAṆKAṬHAJILASENIRAḌHAÑṆYAYAPHAKPHIÑIÑÑYAKAKṬHAKCHAKĪYAḌMATUPḌVALACAḤ (68)

vuñādayaḥ ṣaṣṭhyādyantebhyaś caturṣv artheṣu deśe tannāmni yathāyogaṁ bhavanti. Ārīhaṇakaḥ, Draughaṇakaḥ. Kārśāśvīyaḥ, Āriṣṭīyaḥ. Ṛśyakaḥ, Nyagrodhakaḥ. Kumudikaḥ, Śarkarikaḥ. Kāśilaḥ, Vāśilaḥ Tṛṇasā, Naḍasā. Prekṣī, Rilakī[1]. Aśmaraḥ, Yūtharaḥ. Sākheyaḥ, Sākhidatteyaḥ[2]. Sāṁkāśyaḥ, Kāmpīlyaḥ[3]. Balyā, Kulyā. Pākṣāyaṇaḥ, Tauṣāyaṇaḥ. Kārṇāyaniḥ, Vāsiṣṭhāyaniḥ. Sautaṁgamiḥ, Maunicittiḥ[4]. Prāgadyam, Māgadyam. Vārāhakam, Śairīṣakam. Kaumudikam, Gaumaṭhikam[5]. Utkarīyam, Śapharīyam. Naḍakīyam, Plavakīyam[6]. Kumudvān, Vetasvān; Mahiṣmān, Mahiṣmati bhavā Māhiṣmatī. Naḍvalaḥ, Śādvalaḥ. Śikhāvalam iti matvarthīyāntaṁ deśanāma. deśanāmno yathādarśanam avasthānād anarthako 'tra gaṇapāṭhaḥ. Pañcālā iti janapadasyāpi nāma. aṇantaṁ tu janapadanāma na bhavatīti nāto 'ṇ bhavati. kiṁcid aṇantam api dṛśyate, Vaidiśo janapadaḥ, Audumbara iti. Varaṇā iti nagarasyāpi nāma, Godāv iti grāmasyāpi. tathā hi Kaṭukabadarī grāmaḥ, Śirīṣā grāma ityādi dṛśyate. Śarkarety api deśanāma, Śārkaram ity aṇā siddham, Śārkarikam iti ṭhakā, Śarkarakam iti kena, Śarkarīyam iti chena. Udumbarāvatī, Ikṣumatīti matvantaṁ nadīnāma. Bhāgīrathī, Bhaimarathī, Sauvāstavīty aṇantam api dṛśyate. Madhumān, Sthāṇumān ityādīny api matvantāni deśanāmāni. Mādhava ityādīni tu na deśanāmānīti nāto 'ṇ bhaviṣyati.

[1] *die übrigen* Halakī *oder* Phalakī [2] *Ms.* Sākhidātteyaḥ [3] *vgl.* Vardhamāna 275; *aber unten* III, 2, 36 Kāmpilyakaḥ *mit kurzem* i [4] *Ms.* Maunacittiḥ [5] *vgl.* Vardh. 285 [6] *die übrigen* Plakṣakīyam

tṛtīyasya prathamaḥ pādaḥ samāptaḥ.

g. b. Ende d. Kap.

ŚEṢE (1)

uktād anyasmin narthe yathāvihitam aṇādayo bhavanti. cakṣuṣā gṛhyate rūpam, cākṣuṣam. śrāvaṇaḥ śabdaḥ. rāsano rasaḥ. spārśanaḥ sparśaḥ. caturdaśyāṁ dṛśyate rakṣaḥ, cāturdaśam. dṛṣadi piṣṭāḥ saktavaḥ, dārṣadāḥ. udūkhaleṣu kṣuṇṇā yavāḥ, audūkhalāḥ. aśvair uhyate, āśvo rathaḥ. caturbhir uhyate, cāturaṁ śakaṭam.

RĀṢṬRĀD GHAḤ (2)

rāṣṭrāc cheṣe gho bhavati. rāṣṭriyaḥ.

PĀRĀVĀRĀVĀRAPĀRĀT KHAḤ (3)

pārād avārāt pārāvārād avārapārāc ca śeṣe kho bhavati. pārīṇaḥ, avārīṇaḥ, pārāvārīṇaḥ, avārapārīṇaḥ.

GRĀMĀD YAKHAÑAU (4)

grāmāc cheṣe yakhañau bhavataḥ. grāmyaḥ, grāmīṇaḥ.

KATTRYĀDIBHYAŚ CA ḌHAKAÑ (5)

kattryādibhyo grāmāc ca śeṣe ḍhakañ bhavati. kāttreyakaḥ, Aumbheyakaḥ; grāmeyakaḥ. kattri — Umbhi — Puṣkara — Puṣkala — Modana — Kuṇḍinā[1] — Nagarī — Māhiṣmatī — Varmatī — Kuḍyāyā yalopaś ca: Kauḍeyakaḥ. kauleyaka iti kulād apatye ḍhakañ. kaukṣeyako graiveyaka iti bhave ḍhañ, svārthe kan. śuni khaḍge bhūṣaṇe ca rūḍhir eṣām.

[1] *so noch* Hemacandra, *die andern* °a

NADYĀDIBHYO ḌHAK (6)

nadyādibhyaḥ śeṣe ḍhag bhavati. nādeyam, Māheyam. nadī — Mahī — Vārāṇasī — Śrāvastī — Kauśāmbī — Vanakauśāmbī — Kāśapharī — Pūrvanagarī; kecit pur vana

girīti paṭhanti, teṣāṁ paureyam, vāneyam, gaireyam — Pāvā — Vāmā[1] — Śālvā — Setakī — vaḍavāyā vṛṣe.

[1] *als Lesart* Vāmana's *notiert* Vardhamāna 314

DAKṢIṆĀPAŚCĀTPURASAS TYAK (7)

dakṣiṇādibhyaḥ śeṣe tyag bhavati. dākṣiṇātyaḥ, pāścāttyaḥ, paurastyaḥ.

BAHLYURDIPARDIKĀPIŚĪBHYAḤ ṢPHAK (8)

ebhyaḥ śeṣe ṣphag bhavati. Bāhlāyanaḥ, Aurdāyanaḥ, Pārdāyanaḥ, Kāpiśāyanī drākṣā.

RAṄKOḤ PRĀṆINI VĀ (9)

Raṅkoḥ prāṇiny abhidheye ṣphag vā bhavati. Rāṅkavāyano gauḥ, Rāṅkavaḥ. prāṇinīti kim? Rāṅkavaḥ kambalaḥ. manuṣye tu Kacchādipāṭhād vuñ: Rāṅkavo manuṣyaḥ.

DYUPRĀGAPĀGUDAKPRATĪCO YAT (10)

ebhyaḥ śeṣe yad bhavati. divyaḥ, prācyaḥ, apācyaḥ, udīcyaḥ, pratīcyaḥ. kālavācino 'saṁkhyāt paratvāṭ ṭyur bhavati: prāktanam.

KANTHĀYĀṢ ṬHAK (11)

Kanthāyāḥ śeṣe ṭhag bhavati. Kānthikaḥ.

VARṆAU VUK (12)

Varṇur nāma ṅadas, tasyādūrabhavo janapado 'pi Varṇus, tatra yā Kanthā tataḥ śeṣe vug bhavati. Kānthakaḥ.

KVĀMEHATRATASAS TYAP (13)

kva amā iha ity etebhyas tratasantāc ca śeṣe tyap bhavati. kvatyaḥ, amātyaḥ, ihatyaḥ; tatratyaḥ, tatastyaḥ. nityam iti nipātanāt siddham.

NISO GATE (14)

niso gate tyap bhavati. nirgato varṇāśramebhyaḥ, niṣṭyaś caṇḍālādiḥ.

AIṢAMOHYAḤŚVASO VĀ (15)

ebhyaḥ śeṣe tyap vā bhavati. aiṣamastyaḥ, aiṣamastanaḥ. hyastyaḥ, hyastanaḥ. śvastyaḥ, śvastanaḥ.

DŪRETYAUTTARĀHAU (16)

śeṣe dūrād etya, uttarād āhañ nipātyate. dūretyaḥ, auttarāhaḥ.

ṆO 'RAṆYĀT (17)

araṇyāc cheṣe ṇo bhavati. āraṇyāḥ sumanasaḥ.

RŪPYĀNTĀÑ ÑAḤ (18)

rūpyāntāc cheṣe ño bhavati. Kārkarūpyaḥ, Śaivarūpyaḥ. Kāśyatīram ity aṇā siddham.

DIGĀDER ANĀMNY AMADRĀT (19)

dikpūrvād amadrād asaṁjñāyāṁ śeṣe ño bhavati. paurvaśālaḥ, dākṣiṇaśālaḥ. anāmnīti kim? Pūrvaiṣukāmaśamaḥ. prācāṁ grāmāṇām (VI, 1, 25) ity uttarapadasyādaic. amadrād iti kim? Paurvamadraḥ, Paurvamadrī.

aṇ g. b. m. 23

BĀHĪKĀDIBHYO 'Ṇ (20)

Bāhīkādibhyaḥ śeṣe aṇ eva bhavati. Bāhīkaḥ, Bāhīkī; chāpavādaḥ — Pāṭaccaraḥ, Gaumataḥ; vuño 'pavādaḥ — Goṣṭhī[1], Naikatī; Bāhīkagrāmau, tābhyāṁ ṭhaññikayor apavādaḥ. udīcyagrāmād bahvaco 'ntodāttāt prasthottarapadāt kakāropāntād anyataś ca Paladyādibhyo Bāhīkādivarjitebhyaḥ pūrvaka evāṇ.

[1] *Ms.* gauṣṭhī

ŚAKALĀDIBHYO GOTRĀT (21)

Śakalādibhyo gotre yo vihitas tadantāc cheṣe aṇ bhavati. chāpavādaḥ. Śākalyasya cchāttrāḥ, Śākalāḥ. Kāṇvāḥ, Gaukakṣāḥ. ! gotrād iti kim? Kaṇvād āgataḥ Kāṇvaḥ, tasya cchāttrāḥ Kāṇvīyāḥ.

IÑAḤ (22)

iñantād gotrāc cheṣe 'ṇ bhavati. Dākṣeś chāttrāḥ, Dā-

kṣāḥ. gotrād ity eva: Sutaṁgamena nirvṛttaḥ Sautaṁgamiḥ, tatra bhavaḥ Sautaṁgamīyaḥ.

NA DVYACAḤ PRĀCYĀT (23)

dvyaca iñantāt prācyād gotrāc cheṣe 'ṇ na bhavati. Caiṅkīyāḥ, Pauṣpīyāḥ. dvyaca iti kim? Pānnāgārāḥ. prācyād iti kim? Dākṣāḥ.

ĀDAIJĀDYACAŚ CHAḤ (24) g. b. m. 29

ādaica ādayo yeṣām acāṁ te yasya tataḥ śeṣe cho bhavati. śālīyaḥ, Aitikāyanīyaḥ, Aupagavīyaḥ. ādigrahaṇaṁ kim? Sabhāsaṁnayane bhavaḥ, Sābhāsaṁnayanaḥ. ajgrahaṇaṁ kim? halāder api yathā syāt.

EṄĀDYACAḤ PRĀGDEŚĀT (25)

eṅ ādayo yeṣām acāṁ te yasya tataḥ prāgdeśāc cheṣe cho bhavati. Eṇīpacanīyaḥ, Gonardīyaḥ. prāg iti kim? Devadatto nāma Bāhīkagrāmas, tatra bhavo Daivadattaḥ. deśād iti kim? gaumayāḥ kṛmayaḥ.

NṚNĀMNO VĀ (26)

manuṣyanāmna eṅādyacaḥ śeṣe cho bhavati vā. Devadattīyāḥ, Daivadattāḥ.

GOTRĀNTĀT TADVAD AJIHVĀKĀTYAHARITAKĀTYĀT (27)

gotraṁ yat tadantāj Jihvākātyaharitakātyavarjitād gotrād iva cho bhavati na bhavati vā. Kambalacārāyaṇīyāḥ. Piṅgalakāṇvyasya cchāttrāḥ Paiṅgalakāṇvāḥ. Paiṅgaladākṣāḥ. ajihvākātyaharitakātyād iti kim? Jaihvākātāḥ, Hāritakātāḥ.

TYADĀDIBHYAḤ (28)

tyadādibhyaḥ śeṣe cho bhavati. tyadīyaḥ, tadīyaḥ, yadīyaḥ.

BHAVATO DAŚ CA (29)

bhavatas tyadāditvād eva chaḥ siddhaḥ, antādeśas tu dakāro vidhīyate. bhavadīyaḥ. śatrantasya tu bhavata idam bhāvatam.

ṬHAÑ (30)

bhavataḥ śeṣe ṭhañ bhavati. bhāvatkam.

g. b. m. 58 ṚR DEŚĀT (31)

uvarṇāntād deśavācinaḥ śeṣe ṭhañ bhavati. Śābarajambukaḥ, Naiṣāhakarṣukaḥ. deśād iti kim? Paṭoś chāttrāḥ, Pāṭavāḥ.

g. b. m. 38 PRĀCYĀC CHE (32)

uvarṇāntāt prācyadeśāc chaviṣaya eva ṭhañ bhavati. Nāpitavāstukaḥ. cha iti kim? Māllavāstavaḥ.

KĀŚYĀDIBHYO ÑIKAŚ CA (33)

Kāśyādibhyaḥ śeṣe ñiko bhavati, ṭhañ ca. Kāśikā, Kāśikī. Kācikā, Kācikī. Baidikā, Baidikī. deśād ity eva: Kāśīyāś chāttrāḥ. prācyād ity eva: Daivadattaḥ. cha ity anuvartamānam api paṭhiteṣv akiṁcitkaram. Kāśi — Kāci[1] — Bedi[2] — Sāṁyāti[3] — Saṁvāha — Acyuta — Modamāna — Śakulāda[4] — Hastikarṣū — Kulanāman[5] — Hiraṇya — Karaṇa[6] — Govāsana — Gopavana[1] — Bhāraṅgi[7] — Sāraṅgi[8] — Arindama — Sadhamitra — Sādhumitra — Sarvamitra — Devadatta — Dāsamitra — Dāsagrāma[9] — Śauvāvatāna — Yuvarāja — Uparāja — Sindhumitra — Devarāja — āpadādipūrvāt kālāntāt: āpatkālikā āpatkālikī, aurdhvakālikā aurdhvakālikī, aupakālikā aupakālikī[10].

[1] ? *nur hier* [2] *scheint alter Fehler für* cedi *zu sein* [3] *Ms.* saṁyāti [4] *Ms.* śaṁkūlāda, Kāś. Ms. śaṅkulāda, *die andern wie oben* [5] *als Lesung* Vāmana's *notiert von* Vardhamāna 322 [6] *Ms.* vāraṇa [7] *so* (*mit kurzem* i) *auch* Hemacandra, Vardh., Kāś. Ms. [8] Hem. *und* Vardh. tāraṅgi; *cf. aber Anm.* 7 *zu* Vardh. 324 [9] *so auch* Hem., Vardh., Kāś., Kāś. Ms. [10] ? Hem. *und* Vardh. *haben dafür* kaupakālika, *teils von* kūpa, *teils von* kopa *abgeleitet*; *beides nicht recht wahrscheinlich*

BĀHĪKAGRĀMĀT (34)

Bāhīkagrāmavācinaś chaviṣaye ñiko bhavati, ṭhañ ca. Śākalikā, Śākalikī. Mānthavikā, Mānthavikī. cha ity eva:

Maḍanagare bhavaḥ, Māḍanagaraḥ. Devadattāt tu pūrvasūtre prācyānuvṛttisāmarthyād anenāpi na bhavati.

VOŚĪNAREṢU (35)

Uśīnareṣu yo grāmas tataś chaviṣaye ñiko vā bhavati, ṭhañ ca. Āṅkajālikā, Āṅkajālikī, Āṅkajālīyā.

PRASTHAVAHAPURĀNTAYOPĀNTADHANVĀRTHĀD VUÑ (36) g. b. m. 45

prasthādyantād yakāropāntād dhanvārthavācinaś ca chaviṣaye vuñ bhavati. Mālāprasthakaḥ, Pailuvahakaḥ, Nāndīpurakaḥ. ropāntād (37) iti siddhe 'prācyārtham purāntagrahaṇam. yopāntāt: Sāṁkāśyakaḥ, Kāmpilyakaḥ. dhanvārthāt: Pāredhanvakaḥ, Airāvatakaḥ. cha ity eva: Śaivapuraḥ.

ROPĀNTETAḤ PRĀCYĀT (37)

rephopāntād ikārāntāc ca prācyād deśāc chaviṣaye vuñ bhavati. Pāṭaliputrakaḥ, Aikacakrakaḥ. Kākandakaḥ, Mākandakaḥ. prācyād iti kim? Dāntāmitrīyaḥ. cha ity eva: Dāśapuraḥ.

JANAPADEBHYAḤ (38)

janapadavācibhyaś chaviṣaye vuñ bhavati. Ābhisārakaḥ, Ādarśakaḥ. vyaktibhedeṣu bahuvacanād apavādaviṣaye 'pi bhavati: Ābhisāragartakaḥ.

BAHUTVAVIṢAYEBHYAḤ (39)

bahutvaviṣayebhyo janapadebhyaḥ śeṣe vuñ bhavati. Aṅgeṣu bhavaḥ, Āṅgakaḥ. Vāṅgakaḥ. vyaktibhedeṣu bahuvacanād apavādaviṣaye 'pi bhavati: Traigartakaḥ. viṣayagrahaṇam kim? Vartanīṣu bhavo, Vārtanaḥ. atra hi deśabhedād bahutvam.

KACCHĀGNIVAKTRAVARTĀNTĀT (40)

kacchādyantād deśavācinaḥ śeṣe vuñ bhavati. Bhārukacchakaḥ, Kālāgnakaḥ, Saindhuvaktrakaḥ, Cākravartakaḥ.

DHŪMĀDIBHYAḤ (41)

Dhūmādibhyo deśavācibhvaḥ śeṣe vuñ bhavati. Dhaumakaḥ, Ṣāḍāṇḍakaḥ. Dhūma — Ṣaḍāṇḍa[1] — Śaśādana — Arjunāva[2] — Dāṇḍāyanasthalī — Māhakasthalī[3] — Rājagṛha — Rājasthalī — Satrāsāha[4] — Yavāsāha[5] — Bhakṣālī — Mitrakula[5] — Añjīkula[6] — Madrakula — Dvyāhāva[7] — Tryāhāva[8] — Saṁstīya[9] — Saṁsphīya — Barbara — Garta — videha — ānarta — pātheya; videhānartapātheyānāṁ pūrveṇa siddhatvād adeśārthaṁ vacanam — Māṭhara — ghoṣa — Śaṣpa — Vallī — Ārājñī — Dhārtarājñī — Avayāt tīrthe[10] — Kulāt[11] Sauvīreṣu — samudrān nāvi manuṣye ca — Kukṣi — dvīpa — antarīpa — Aruṇa — Ujjayanī — Dakṣiṇāpatha — Sāketa.

[1] *auch von* Vardhamāna (329) *erwähnt* (ṣaḍāṇḍa ity anyaḥ) [2] *Ms.* arjanāvā [3] *Ms.* māḍakasthalī [4] *so* (*mit* ă *in der ersten Silbe*) *auch bei* Hemacandra, Vardh., Kāś., Kāś. Ms., Rāmakṛṣṇa [5] ? *nur hier* [6] *so auch* Hem ; āñjīkūla *bei* Vardh. *und* Kāś. [7] *Ms.* dvyāvaha [8] *Ms.* tryāhava [9] ? *so nach* Vardh. 329; *Ms.* saṁsthāyī [10] *cf.* Vardh. 329 [11] kulāt *neben* kūlāt *auch von* Vardh. (333) *erwähnt*

NAGARĀT KUTSĀPRĀVĪṆYAYOḤ (42)

nagarāc cheṣe kutsane prāvīṇye ca gamyamāne vuñ bhavati. caurā hi nāgarakā bhavanti. pravīṇā hi nāgarakā bhavanti. kutsāprāvīṇyayor iti kim? nāgarā brāhmaṇāḥ.

ARAṆYĀT PATHINYĀYĀDHYĀYAHASTINARAVIHĀREṢU (43)

araṇyāt pathyādiṣu vuñ bhavati. āraṇyakaḥ panthā nyāyo 'dhyāyo hastī manuṣyo vihāraś ca. eteṣv iti kim? āraṇyāḥ paśavaḥ.

VĀ GOMAYE (44)

araṇyād gomaye vā vuñ bhavati. āraṇyako gomayaḥ, āraṇyaḥ.

KURUYUGANDHARĀT (45)

Kuruyugandharābhyāṁ vuñ bhavati vā. Kuruṣu bhavaḥ: Kauravakaḥ, Kauravaḥ. Kacchādipāṭhān manuṣyata-

tsthayor nityam: Kauravako manuṣyaḥ, Kauravakam asya hasitam. Yaugaṇdharakaḥ, Yaugaṇdharaḥ.

VṚJIMADRĀT KAN (46)

etābhyāṁ śeṣe kan bhavati. Vṛjiṣu bhavaḥ, Vṛjikaḥ. Madrakaḥ.

KOPĀNTĀD AṆ (47)

kakāropāntād deśāc cheṣe aṇ bhavati. Ṛṣikeṣu bhavaḥ, Ārṣikaḥ. Ikṣvākuṣu bhavaḥ, Aikṣvākaḥ.

KACCHĀDIBHYAḤ (48)

Kacchādibhyo deśebhyaḥ śeṣe aṇ bhavati. Kācchaḥ, Saindhavaḥ. Kaccha — Sindhu — Varṇu — Gandhāra — Madhumat — Kamboja — Kaśmīra — Śālva — Kuru — Anuṣaṇḍa — dvīpa — anūpa — Ajapāda[1] — Virūpaka[2] — Kulla[3] — Raṅku.

[1] *auch bei* Vardhamāna (328 *Anm.*) *als Lesart* Candra's *erwähnt* [2] *bei* Vardh. *als Lesung* Vāmana's [3] *bei* Vardh. *als* kula *und* kulva

NṚTATSTHAYOR VUÑ (49)

Kacchādibhyo manuṣye manuṣyasthe ca vuñ bhavati. Kācchako manuṣyaḥ; Kācchakam asya hasitam. Saindhavako manuṣyaḥ; Saindhavakam asya hasitam.

ŚĀLVĀD GOYAVĀGVOḤ (50)

Śālvād gavi yavāgvāṁ ca vuñ bhavati. Śālvako gauḥ, Śālvikā yavāgūḥ.

NA PADĀTAU (51)

Śālvāt padātau vuñ bhavati. Śālvaḥ padātir vrajati.

GARTĀNTĀC CHAḤ (52) g. b. m. 59

gartāntāc cheṣe cho bhavati. Vṛkagartīyaḥ, Śvāvidgartīyaḥ. deśādhikārād bahupūrvān na bhavati: bāhugartaḥ. na ca saṁbhavantyāṁ gatau yathākathaṁcid deśe vartamānasya grahaṇaṁ yuktam.

KAṬĀDEḤ PRĀCYĀT (53)

kaṭādeḥ prāgdeśāc cheṣe cho bhavati. Kaṭanagarīyaḥ, Kaṭaghoṣīyaḥ. prācyād iti kim? Kāṭanagaraḥ.

KAKHOPĀNTAKANTHĀPALADANAGARAGRĀMA-HRADĀNTĀC CHE (54)

kakārakhakāropāntāt kanthādyantāc ca chaviṣaye cha eva bhavati. bādhakabādhanārtha ārambhaḥ. Ārīhaṇakīyaḥ, Aśvatthikīyaḥ[1], Aiṇīkīyaḥ[2], Sauṣukīyaḥ[3]; kopāntād aṇi prāpte. khopāntāt: Āyomukhīyaḥ, Kauṭiśikhīyaḥ; ropāntetaḥ prācyād (37) iti vuñi prāpte. Dākṣikanthīyaḥ, Dākṣipaladīyaḥ, Dākṣinagarīyaḥ, Māhakigrāmīyaḥ, Māhakihradīyaḥ; Bāhīkagrāmād (34) iti ṭhaññikayoḥ prāptayor apavādaḥ. cha iti kim? Ārṣikaḥ, Māḍanagaraḥ.

[1] *Ms.* Āśvatthakīyaḥ [2] *Ms.* Aiṇikīyaḥ, *aber vgl. das* Bhāṣya *zu* Pan. IV, 2, 141 [3] *Ms.* Sauklakīyaḥ

PARVATĀT (55)

parvatāc cheṣe cho bhavati. parvatīyaḥ.

ANARE VĀ (56)

amanuṣye parvatāc cho vā bhavati. parvatīyāni phalāni, pārvatāni. anara iti kim? parvatīyo manuṣyaḥ.

KṚKAṆAPARṆĀD BHĀRADVĀJĀT (57)

Kṛkaṇaparṇābhyāṁ Bhāradvājadeśābhyāṁ śeṣe cho bhavati. Kṛkaṇīyam, Parṇīyam. Bhāradvājād iti kim? Kārkaṇaḥ, Pārṇaḥ.

GAHĀDIBHYAḤ (58)

Gahādibhyo yathāsaṁbhavaṁ deśavācibhyo 'nyavācibhyaś ca śeṣe cho bhavati. Gahīyaḥ, antasthīyaḥ. Gaha — antastha — sama — viṣama — uttaṃa — Aṅga — Magadha — pūrvapakṣa — aparapakṣa — adhamaśākha — samānagrāma — ekagrāma — ekavṛkṣa — ekapalāśa — iṣvagra — iṣvanīka — dantāgra — Avasyandana — Kāmaprastha — Khāḍāyani[1] — Kāṭheraṇi — Śauṅgi — Āsuri[2] — Āhiṁsi — Āmitri — Vyāḍi — Bhauji — Ādhyaśvi — Āgni-

śarmi — Srauti[3] — Vārāṭaki — Vālmīki — Kṣaimadhṛtvi[4] — uttara — anantara — mukhapārśvaikāt taso, lopaś ca: mukhatīyaḥ, pārśvatīyaḥ, ekatīyaḥ — svaparajanadevarājñāṁ kuṭ ca: svakīyaḥ, parakīyaḥ, janakīyaḥ, devakīyaḥ, rājakīyaḥ[5].

[1] *auch bei* Hemacandra *und* Vardhamāna 317 (*als Lesung* Bhoja's) [2] *so auch* Hem., Vardh., Kāś., Rāmakṛṣṇa [3] *Ms.* śrautri [4] *so auch* Hem. *und* Vardh.; *cf. auch* II, 4, 20 [5] *ist nach der* Vṛtti *zu* I, 3, 96 *ein* Ākṛti-Gaṇa.

PṚTHIVĪMADHYASYA MADHYAMAŚ CA (59)

pṛthivīmadhyasya śeṣe cho bhavati, madhyamaśabdaś cādeśaḥ. madhyamīyaḥ.

NIVĀSASYA CARAṆE 'Ṇ CA (60)

nivāsasya pṛthivīmadhyasya caraṇe 'bhidheye aṇ bhavati, madhyamaś cādeśaḥ. pṛthivīmadhyo nivāsa eṣāṁ trayāṇāṁ caraṇānām, mādhyamāḥ. nivāsasyeti kim? pṛthivīmadhyād āgataḥ, madhyamīyaḥ Kaṭhaḥ. caraṇa iti kim? madhyamīyaḥ śūdraḥ.

VEṆUKĀDIBHYAŚ CHAṆ (61)

Veṇukādibhyaḥ śeṣe chaṇ bhavati. Vaiṇukīyaḥ — Vaitrakīyaḥ — auttarapadakīyaḥ — Mādhyamakīyaḥ.

YUṢMADASMADOḤ KHAÑ YUṢMĀKĀSMĀKAU CA (62)

yuṣmadasmadoḥ śeṣe khañ bhavati, yuṣmākāsmākau cādeśau bhavataḥ. yauṣmākīnaḥ, āsmākīnaḥ.

AṆ (63)

yuṣmadasmadoḥ śeṣe aṇ bhavati, yuṣmākāsmākau cādeśau bhavataḥ. yauṣmākaḥ, āsmākaḥ.

TAVAKAMAMAKĀV EKATVE (64)

yuṣmadasmador ekatve vartamānayos tayor eva khañaṇos tavakamamakāv ādeśau bhavataḥ. tāvakīnaḥ, māmakīnaḥ. tāvakaḥ, māmakaḥ. chas tu tyadādipāṭhād bhavaty eva: yuṣmadīyaḥ, asmadīyaḥ. tvadīyaḥ, madīyaḥ.

DVĪPĀD ANUSAMUDRĀÑ ÑYAḤ (65)

samudrasamīpe yo dvīpas tataḥ śeṣe ñyo bhavati. dvaipyaḥ. anusamudrād iti kim? dvaipaḥ, dvaipakaḥ. Kacchādipāṭhād vuñ.

ARDHAD YAT (66)

ardhāc cheṣe yad bhavati. ardhyam.

PARĀVARĀDHAMOTTAMĀDEḤ (67)

parādyāder ardhāc cheṣe yad bhavati. parārdhyam, avarārdhyam, adhamārdhyam, uttamārdhyam.

g. b. m. 75 DIGĀDEṢ ṬHAÑ CA (68)

dikchabdāder ardhāc cheṣe ṭhañ bhavati, yac ca. pūrvārdhyam, paurvārdhikam. dakṣiṇārdhyam, dākṣiṇārdhikam. parāvarādes tu yad eva bhavati pūrvavipratiṣedhād anuvṛtter vā.

GRĀMAJANAPADĀṀŚĀD AṆ CA (69)

grāmaikadeśād ardhāj janapadaikadeśāc ca dikchabdādeḥ śeṣe ṭhañ bhavati, aṇ ca. grāmasya janapadasya vā paurvārdhaḥ, paurvārdhikaḥ; dākṣiṇārdhaḥ, dākṣiṇārdhikaḥ. digāder ity eva: bāleyārdhikaḥ.

SAPŪRVĀT (70)

vidyamānapūrvād ardhaśabdāc cheṣe ṭhañ bhavati. bāleyārdhikaḥ, Gautamārdhikaḥ.

KĀLEBHYAḤ (71)

kālavācibhyaḥ śeṣe ṭhañ bhavati. māsikam, sāṁvatsarikam. bahuvacananirdeśād yathākathaṁcid api kāle vartamānād bhavati. kādambapuṣpikam, vraihipalālikam.

ŚARADAḤ ŚRĀDDHE (72)

śaradaḥ śrāddha eva ṭhañ bhavati. śāradikaṁ śrāddham; śāradam anyat. rūḍheḥ pitṛkāryasya grahaṇaṁ na śraddhāvataḥ.

ROGĀTAPAYOR VĀ (73) g. b. m. 75

roge ātape cārthe śarado vā ṭhañ bhavati. śāradikaḥ, śārado roga ātapo vā.

NIŚĀPRADOṢĀT (74)

etābhyāṁ śeṣe vā ṭhañ bhavati. naiśikam, naiśam. prādoṣikam, prādoṣam.

ŚVASAS TUṬ CA (75)

śvasaḥ śeṣe ṭhañ bhavati vā, tuḍāgamaś ca. śauvastikam, śvastyam, śvastanam.

PRĀHṆEPRAGESĀYAṀCIRAMASAṀKHYĀṬ ṬYUḤ (76)

prāhṇaādibhyo[1] 'saṁkhyāc ca śeṣe ṭyur bhavati, tuṭ ca. prāhṇetanam, pragetanam; nipātanād ekāraḥ. sāyantanam, cirantanam; nipātanān makāraḥ. asaṁkhyebhyaḥ: doṣātanam, divātanam. kālebhya ity eva: svar bhavam, sauvam.

[1] *Ms.* prāhṇādibhyo

PŪRVĀHṆĀPARĀHṆĀD VĀ (77)

etābhyāṁ śeṣe ṭyur vā bhavati, tuṭ ca. pūrvāhṇetanam, paurvāhṇikam. aparāhṇetanam, āparāhṇikam. saptamyā bahulam (V, 2, 11) ity aluk. yadā tu pūrvāhṇaḥ soḍho 'syeti tadā pūrvāhṇatanaḥ.

PARUTPARĀRICIRĀT TNAḤ (78)

parudādibhyaḥ śeṣe vā tno bhavati. paruttnaḥ, paruttanaḥ. parāritnaḥ, parāritanaḥ. ciratnaḥ, cirantanaḥ.

SANDHYĀDYṚTUNAKṢATRĀD AṆ (79)

sandhyādibhya ṛtubhyo nakṣatrebhyaś ca śeṣe aṇ bhavati. sāndhyam, sāndhivelam. graiṣmam, śaiśiram. pauṣam, taiṣam. sandhyā — sandhivelā — amāvasyārthāt — trayodaśī — caturdaśī — pañcadaśī — paurṇamāsī[1] — pratipad — saṁvatsarāt phalaparvaṇoḥ.

[1] *Ms.* pūrṇamāsī

HEMANTĀD VĀ TALOPAŚ CA (80)

hemantāc cheṣe aṇ vā bhavati, tatra talopaś ca vā. haimanam, haimantam, haimantikam.

VARṢĀPRĀVṚḌBHYĀṂ ṬHAGEṆYAU (81)

varṣābhyaḥ śeṣe ṭhag bhavati, prāvṛṣa eṇyaḥ. vārṣikam, prāvṛṣeṇyam.

MADHYĀDIBHYĀṂ MAḤ (82)

madhyādibhyāṁ śeṣe mo bhavati. madhyamaḥ, ādimaḥ. madhyaśabda eva sāṁpratike 'rthe vartate. madhyā strī, nātidīrghā nātihrasvā yuktapramāṇety arthaḥ. katham adhamaḥ? parāvarādhamottamāder (67) iti jñāpakāt. avama ity auṇādikaḥ.

AGRĀNTAPAŚCĀD IMAC (83)

agrādibhyaḥ śeṣe imaj bhavati. agrimaḥ, antimaḥ, paścimaḥ.

tṛtīyasya dvitīyaḥ pādaḥ samāptaḥ.

TATRA JĀTE PRĀVṚṢAṢ ṬHAP (1) tatra

prāvṛṭśabdāt saptamyantāj jāte ṭhap bhavati. prāvṛṣi jātaḥ, prāvṛṣikaḥ. kathaṁ Srughne jātaḥ Sraughnaḥ, rāṣṭriyaḥ, pārāvārīṇa ityādi? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham. yady evam aniyamāt tatrāste tatra śeta ity api sarvatrāṇādayo ghādayaś ca prāpnuvanti. na, tebhyas tadarthāpratīteḥ. bādhakabādhanārthaṁ tu jātādyanukramaṇam. kathaṁ śāradakā darbhāḥ, śāradakā mudgā iti? ṛtvaṇantāt saṁjñāyāṁ kan. g. b. m. 46 jāte g. b. m. 10

PŪRVĀHṆĀPARĀHṆĀRDRĀMŪLAPRADOṢĀVASKARĀT KAN NĀMNI (2)

pūrvāhṇādibhyaḥ saptamyantebhyo jāte saṁjñāyāṁ kan bhavati. Pūrvāhṇakaḥ, Aparāhṇakaḥ, Ārdrakaḥ. ke 'ṇa (VI, 2, 70) iti hrasvatvam. Mūlakaḥ, Pradoṣakaḥ, avaskarakaḥ. nāmnīti kim? pūrvāhṇetanaḥ.

PANTHAKAḤ (3)

pathi jāte saṁjñāyāṁ kan nipātyate, panthādeśaś ca. Panthakaḥ.

SINDHVAPAKARĀD VĀ (4)

sindhvapakarābhyāṁ kan vā bhavati. Sindhukaḥ, Saindhavaḥ. Kacchādipāṭhād aṇ. Apakarakaḥ, Āpakaraḥ. nāmnīty eva: Saindhavako manuṣyaḥ.

AMĀVASYĀRTHĀD AŚ CA (5)

amāvasyārthavācino jāte kan bhavati vā, aś ca vā. amāvasyāyāṁ jātaḥ, Amāvasyakaḥ, Amāvasyaḥ, Āmāvasyaḥ. Amāvāsyakaḥ, Amāvāsyaḥ, Āmāvāsyaḥ. sandhyāditvād aṇ. nāmnīty eva: āmāvāsyaḥ.

STHĀNĀNTAGOŚĀLAKHARAŚĀLĀL LUK (6)

sthānāntādibhyo jāte vihitasya lug bhavati. gosthāne jātaḥ, Gosthānaḥ. Aśvasthānaḥ. gośāle jātaḥ, Gośālaḥ. liṅgaviśiṣṭasyāpi grahaṇāt: gośālāyāṁ jātaḥ, Gośālaḥ. evaṁ Kharaśālaḥ.

VATSAŚĀLANAKṢATREBHYO BAHULAM (7)

vatsaśālān nakṣatrebhyaś ca jāte vihitasya bahulaṁ lug bhavati. vatsaśāle jāto vatsaśālāyāṁ vā jātaḥ: Vātsaśālaḥ, Vatsaśālaḥ. Anurādhaḥ, Svātiḥ, Tiṣyaḥ, Puṣyaḥ, Punarvasuḥ, Hastaḥ, Viśākhaḥ, Bahulaḥ (bahulā iti kṛttikā ucyante): etebhyo lug eva. kvacid vikalpaḥ: Mṛgaśirāḥ, Mārgaśīrṣaḥ; Abhijit, Ābhijitaḥ; Aśvayuk, Āśvayujaḥ; Śatabhiṣak, Śātabhiṣajaḥ; Citraḥ, Caitraḥ; Revataḥ, Raivataḥ; Rohiṇaḥ, Rauhiṇaḥ. striyāṁ tu citrādibhyo lug eva: Citrā, Rohiṇī, Revatī. ṅyāpor api luki kṛte punar ḍāp, gaurāditvān ṅīṣ.

ḌID AṆ (8)

nakṣatrebhyo bahulaṁ ḍid aṇ bhavati. Śātabhiṣajaḥ, Śātabhiṣaḥ.

ŚRAVIṢṬHĀṢĀDHĀC CHAṆ (9)

etābhyāṁ jāte chaṇ bhavati bahulam. Śrāviṣṭhīyaḥ, Śrāviṣṭhaḥ, Śraviṣṭhaḥ. Āṣāḍhīyaḥ, Āṣāḍhaḥ, Aṣāḍhaḥ.

PHALGUNYĀṢ ṬAḤ (10)

phalgunyā jāte ṭo bhavati bahulam. Phalgunaḥ, Phalgunī. Phālgunaḥ. keṣāṁcid atra yāvan nāmnīty eva: phālgunaḥ. kathaṁ Srughne kṛto vā labdho vā kṛto vā kuśalo vā saṁbhūto vā bhavo vā Sraughnaḥ, rāṣṭriya iti? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham. tathā hemante sādhu, haimanam anulepanaṁ haimantaṁ haimantikaṁ vā. vasante puṣpyanti, vāsantyaḥ sumanasaḥ. śaradi pacyante, śāradāḥ śālayaḥ. hemante uptāḥ, haimanā yavāḥ.

AŚVAYUJYĀM UPTE VUÑ (11)

aśvayujiśabdāt saptamyantād upte vuñ bhavati. āśvayujakā māṣāḥ.

GRĪṢMAVASANTĀD VĀ (12)

etābhyām upte vā vuñ bhavati. graiṣmakaṁ sasyam, graiṣmam. vāsaṇtakam, vāsantam.

KĀLĀD DEYAM ṚṆAM (13) g. b. m. 16

kālebhyaḥ saptamyantebhyo deye yathāvihitaṁ ṭhañādayo bhavanti, yat tad deyam ṛṇaṁ cet. māse deyam ṛṇam, māsikam. graiṣmam. ṛṇam iti kim? māse deyā bhikṣā.

KALĀPYAŚVATTHAYAVABUSĀD VUN (14)

etebhyaḥ saptamyantebhyaḥ kālopalakṣaṇebhyo deyam ṛṇam ity etasmin narthe vun bhavati. kalāpiṣu mayūreṣu deyam ṛṇam, aśvattheṣu phalavatsu, yavabuseṣu vā bhavatsu: kalāpakam, aśvatthakam, yavabusakam.

GRĪṢMĀVARASAMĀD VUÑ (15)

grīṣmād avarasamāyāś ca deyam ṛṇam ity etasmin narthe vuñ bhavati. graiṣmakam, āvarasamakam.

SAṀVATSARĀGRAHĀYAṆYĀṢ ṬHAÑ CA (16)

saṁvatsarād āgrahāyaṇyāś ca deyam ṛṇam ity etasmin narthe ṭhañ bhavati, vuñ ca. sāṁvatsarikam, sāṁvatsarakam. āgrahāyaṇikam, āgrahāyaṇakam. yadā tu saṁvatsare deyam ṛṇaṁ phalaṁ bhavati, tadāpi sandhyādipāṭhād aṇ mā bhūd iti ṭhañgrahaṇam. niśāyāṁ vyāharati mṛgaḥ, naiśo naiśika iti śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham. amṛgo 'pi bhavārthe bhavaty eva. yo hi niśāyāṁ vyāharati, sa niśāyāṁ bhavo bhavati. traiśabdyaṁ ceha sādhyam. tathā niśā soḍhāsya, niśāyām adhyayanaṁ soḍham asyeti vā naiśo naiśika iti.

DIGĀDIBHYO BHAVE YAT (17) g. b. m. 46

digādibhyaḥ saptamyantebhyo bhave yad bhavati. diśyam, vargyam. diś[1] — varga — pūga — gaṇa — pakṣa — dhāyyā[2] — mitra — medhā — antar[3] — pathin — rahas — alīka — ukhā — sākṣin — ādi — anta — mukha — jaghana; adehāṁśārthaḥ pāṭhaḥ: mukhyaḥ, jaghanyaḥ — megha — yūtha — udakāt saṁjñāyām: udakyā raja-

svalā — nyāya — vaṁśa — anuvaṁśa[4] — deśa — kāla — ākāśa.

[1] *Ms.* dig [2] *so auch* Hemacandra, Vardhamāna (339), Kāś., Rāmakṛṣṇa, Yajñeśvara [3] *bezeugt auch von* Hem. *und* Vardh. [4] *auch bei* Hem., Vardh., Kāś., Kāś. Ms., Rām.

DEHĀṀŚĀT (18)

śarīrāvayavād yad bhavati. dantyam, oṣṭhyam.

DṚTIKUKṢIKALAŚIVASTYASTYAHER ḌHAÑ (19)

dṛtyādibhyo bhave ḍhañ bhavati. dārteyam, kaukṣeyam, kālaśeyam, vāsteyam, āsteyam, āheyam.

GRĪVĀTO 'Ṇ CA (20)

grīvāyā bhave aṇ bhavati, ḍhañ ca. graivam, graiveyam.

GAMBHĪRAPAÑCAJANĀÑ ÑYAḤ (21)

gambhīrapañcajanābhyāṁ bhave ñyo bhavati. gāmbhīryaḥ, pāñcajanyaḥ. bahirdevābhyāṁ tu pūrveṇa siddham.

CĀTURMĀSYAṀ YĀJÑE (22)

caturṣu māseṣu bhave yajñe cāturmāsyam iti ñyo nipātyate. cāturmāsyāni. caturmāsāt saṁjñāyām aṇ na vācyaḥ, śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddhatvāt. cāturmāsī. āṣāḍhī paurṇamāsī, kārttikī phālgunī cocyate. lug api na bhavati saṁjñāpratīteḥ.

PARIMUKHĀDIBHYAḤ (23)

parimukhādibhyo ñyo bhavati. parimukhaṁ bhavaḥ, pārimukhyaḥ. pārihanavyaḥ. parimukham — parihanu — paryoṣṭham — paryulūkhalam — parisīram — anusīram — upasīram — upasthūṇam — upakalāpam — anupatham — anugaṅgam — anutilam — anusītam — anusātam[1] — anupadam — anuyūpam[2] — anuvaṁśam — anumāṣam — anuyavam. vibhaktipāṭho 'saṁkhyasamāsaprādhānyajñāpanārthas, teneha na bhavati: parigataṁ mukhaṁ parimukham, tatrabhavaḥ pārimukhaḥ.

[1] *auch von* Vardhamāna (342) *notiert, als Lesung des* digvastra (Devanandin) [2] *Ms.* anupūrvam

ANTAḤPŪRVĀT TADARTHĀṬ ṬHAÑ (24) g. b. m. 29

antaḥpūrvapadāt tadarthapradhānād bhave ṭhañ bhavati. āntargehikam, āntarvaṁśikam. vibhaktyarthe yad asaṁkhyam (II, 2, 2) iti samāsaḥ. tadarthād iti kim? antaḥkaraṇe bhavam, āntaḥkaraṇam.

PARYANUBHYĀṀ GRĀMĀT (25)

paryanupūrvād grāmād bhave ṭhañ bhavati. pārigrāmikaḥ, ānugrāmikaḥ. tadarthād ity eva: parigato grāmaḥ, tatrabhavaḥ pārigrāmaḥ.

SAMĀNĀT (26)

samānād bhave ṭhañ bhavati. sāmānikaḥ.

TADĀDEḤ (27)

samānāder bhave ṭhañ bhavati. sāmānagrāmikaḥ, sāmānadeśikaḥ.

LOKĀNTĀT (28)

lokottarapadād bhave ṭhañ bhavati. aihalaukikaḥ, pāralaukikaḥ. anuśatikādīnām (VI, 1, 30) ity ubhayapadādaic.

ADHYĀTMĀDIBHYAḤ (29)

adhyātmādibhyo bhave ṭhañ bhavati. ādhyātmikam — ādhidaivikam — ādhibhautikam — aurdhvaṁdehikam[1]. ākṛtigaṇo 'yam.

[1] *mit* Anusvāra *auch von* Vardhamāna (313) *bezeugt.*

JIHVĀMŪLĀṄGULEŚ CHAḤ (30)

etābhyāṁ bhave cho bhavati. jihvāmūlīyam, aṅgulīyam.

VARGĀNTĀT (31)

vargāntād bhave cho bhavati. kavargīyaḥ, cavargīyaḥ.

AŚABDE YATKHAU CA (32)

śabdād anyatra bhave vargāntāc cho bhavati, yatkhau ca. Arjunavargīyaḥ, Arjunavargyaḥ, Arjunavargīnaḥ. aśabda iti kim? kavargīyaḥ.

MADHYĀN MAṆMĪYAU CA (33)

madhyād bhave maṇmīyau bhavataḥ, chaś ca. mādhyamaḥ, madhyamīyaḥ, madhyīyaḥ. mādhyandinā udgāyantīti tadupacārāt.

LALĀṬĀD BHŪṢAṆE KAN (34)

lalāṭād bhūṣaṇe kan bhavati. lalāṭikā.

KARṆĀT (35)

karṇād bhūṣaṇe kan bhavati. karṇikā.

UPĀDEṢ ṬHAK (36)

upapūrvāt karṇād bhave ṭhag bhavati. aupakarṇikam.

JĀNUNĪVĪBHYĀM (37)

upapūrvābhyām etābhyāṁ bhave ṭhag bhavati. aupajānukam, aupanīvikam. prāyabhave 'pi bhave (17) ity eva siddham.

g. b. m. 46 TASYA VYĀKHYĀNE CA VYĀKHYEYANĀMNAḤ (38)

ṣaṣṭhyantād vyākhyātavyanāmno vyākhyāne saptamyantāc ca bhave yathāvihitam aṇādayo bhavanti. supāṁ vyākhyānaṁ supsu vā bhavam, saupam. taiṅam. vyākhyeyanāmna iti kim? Pāṭaliputrasya vyākhyānī Sukosalā. katham: Aśvatthāmni bhavaḥ, Aśvatthāmā; kṛṣṇājine bhavam, kṛṣṇājinam; siṁhājinam; agniṣṭome bhavo mantraḥ, agniṣṭomaḥ; agniṣṭomasya vyākhyānaṁ kalpaḥ, agniṣṭoma iti? tadvad upacārāt. aṇādayo 'pi tarhi syuḥ? iṣyanta eva tasyedam iti vivakṣāyām. traiśabdyaṁ ceha sādhyam. bhavavyākhyānayor yugapad adhikāro bādhakabādhanārthaḥ.

BAHVACO 'NTODĀTTĀṬ ṬHAÑ (39)

bahvaco vyākhyeyanāmno 'ntodāttād bhavavyākhyānayoṣ ṭhañ bhavati. ṣātvaṇatvikam, nātānatikam. samāsasyety antodāttaḥ. bahvaca iti kim? saupam, taiṅam. antodāttād iti kim? saṁhitāyāḥ, sāṁhitam. prādisvareṇādyudāttaḥ. udāttādayaḥ svarā visarjanīyādivat prasiddhāḥ.

YAJÑEBHYAḤ (40)

yajñavācibhyo bhavavyākhyānayoṣ ṭhañ bhavati. āgniṣṭomikam, vājapeyikam, pāñcaudanikam, dāśaudanikam. bahuvacanaṁ sarvayajñaparigrahārtham.

ADHYĀYEṢV EVARṢEḤ (41)

ṛṣivācibhyo bhavavyākhyānayoṣ ṭhañ bhavati, adhyāyeṣv evābhidheyeṣu. Vasiṣṭhasya granthasya vyākhyānas tatrabhavo vā, Vāsiṣṭhiko 'dhyāyaḥ. Vaiśvāmitrikaḥ. adhyāyeṣv eveti kim? Vāsiṣṭhī ṛk.

PAUROḌĀŚAPUROḌĀŚĀT ṢṬHAN (42)

ābhyāṁ bhavavyākhyānayoḥ ṣṭhan bhavati. pauroḍāśikaḥ, pauroḍāśikī. puroḍāśikaḥ, puroḍāśikī.

CHANDASO YAT (43)

chandaso bhavavyākhyānayor yad bhavati. chandasyam.

AṆ (44)

chandaso bhavavyākhyānayor aṇ bhavati. chāndasam.

ṚGAYANĀDIBHYAḤ (45)

ṛgayanādibhyo bhavavyākhyānayor aṇ bhavati. ārgayaṇaḥ, pādavyākhyānaḥ. ṛgayana — padavyākhyāna — chandovyākhyāna[1] — chandonāman[1] — chandobhāṣā — chandoviciti — chandovijiti[2] — nyāya — nirukta — punarukta — vyākaraṇa — nigama — vāstuvidyā — aṅgavidyā — kṣatravidyā — kṣatriyavidyā[3] — utpāta — utpāda — saṁvatsara — yajña[2] — carcā[2] — ślakṣṇa[2] — muhūrta — nimitta — upaniṣad — śikṣā.

[1] *auch von* Vardhamāna (344) *bezeugt* [2] *auch bei* Hemacandra *und* Vardh. [3] *nur hier*

DVYAJṚDṚGBRĀHMAṆAPRATHAMĀDHVARAPURAŚCARAṆANĀMĀKHYĀTĀṬ ṬHAK (46)

dvyaca ṛdantād ṛkchabdād brāhmaṇādibhyaś ca bhavavyākhyānayoṣ ṭhag bhavati. aiṣṭikam; cāturhotṛkam; ārcikam, brāhmaṇikam, prāthamikam, ādhvarikam, pauraścaraṇikam; nāmākhyātikam, nāmikam, ākhyātikam.

g. b. m. 55 ĀYASTHĀNĀD ĀGATE (47)

āyasthānavācibhyaḥ pañcamyantebhya āgate ṭhag bhavati. śulkaśālāyā āgataḥ, śaulkaśālikaḥ. ātarikaḥ, āpaṇikaḥ. kathaṁ Srughnād āgataḥ Sraughnaḥ, rāṣṭriya ityādi? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham.

ŚUṆḌIKĀDIBHYO 'Ṇ (48)

śuṇḍikādibhya āgate aṇ bhavati. śauṇḍikaḥ, kārkaṇaḥ. aṇgrahaṇam udapānārtham. śuṇḍika — kṛkaṇa — udapāna — sthaṇḍila — upatīrtha[1] — bhūmi — tṛṇa — parṇa.

[1] *auch bei* Vardhamāna (346), *mit der Bemerkung*: ayaṁ Candravāmanamatena

VIDYĀYONISAṀBANDHĀD VUÑ (49)

vidyāsaṁbandhād yonisaṁbandhāc cāgate vuñ bhavati. aupādhyāyakam, śaiṣyakam. mātāmahakam, paitāmahakam.

ṚTAḤ KAÑ (50)

ṛdantād āgate kañ bhavati. hautṛkam, mātṛkam. vidyāyonisaṁbandhād ity eva: sāvitram.

PITRYAṀ VĀ (51)

pitur āgata ity etasmin narthe pitryam iti vā nipātyate. pitryam, paitṛkam.

NṚHETUBHYO RŪPYAḤ (52)

manuṣyavācibhyo hetuvācibhyaś cāgate rūpyo vā bhavati. Devadattarūpyam, Daivadattam. samād dheto ̇r āgataḥ: samarūpyam, samīyam. Gahāditvāc chaḥ.

MAYAṬ (53)

nṛhetubhya āgate mayaḍ bhavati. Devadattamayam. samamayam.

GOTRĀD AṄKAVAT (54)

gotre yo vihitas tadantād āgate aṅka ivāṇādayo bhavanti. Aupagavebhya āgatam, Aupagavakam. Baidam, Gārgam, Dākṣam. Śākalam, Śākalakam.

VAIDŪRYAM (55)

ayaṁ śabdo nipātyate, ratnaviśeṣe Vidūrād utpanne. katham: Himavato Gaṅgā prabhavati, Haimavatī; Srughnaṁ gacchati panthā dūto vā, Sraughnaḥ; rāṣṭriyaḥ; Srughnam abhiniṣkrāmati dvāram, Sraughnam; Subhadrām adhikṛtya kṛto granthaḥ, Saubhadra iti? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham. ihāpi tarhi prāpnoti: Srughnaṁ gacchati sārthaḥ, Srughnam abhiniṣkrāmati panthāḥ, Subhadrām adhikṛtya kṛtaḥ prāsāda iti? tasya svam iti vivakṣāyām iṣyata eva.

ŚIŚUKRANDĀDĪN ADHIKṚTYA KṚTE GRANTHE CHAḤ (56)

śiśukrandādibhyo dvitīyāntebhyo 'dhikṛtya kṛte granthe cho bhavati. śiśukrandīyaḥ, Yamasabhīyaḥ, Indrajananīyaḥ, Sītānveṣaṇīyaḥ.

CĀRTHĀN ADEVĀSURĀDĪN (57)

cārthasamāsebhyo devāsurādivarjitebhyo dvitīyāntebhyo 'dhikṛtya kṛte granthe cho bhavati. śyenakapotīyaḥ. Saṁvartamaruttīyaḥ[1]. adevāsurādīn iti kim? daivāsuram — rākṣo'suram — gauṇamukhyam. kathaṁ Vāsavadattā, Bandhumatī? abhedopacāraviṣayatvād vivakṣāyāḥ. Bhaimarathīti nābhedavivakṣā. katham: Srughno nivāso 'sya, Srughno 'syābhijanaḥ, Sraughnaḥ; rāṣṭriya iti? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham.

[1] *Ms.* °marutvatīyaḥ

SO 'SYĀBHIJANO GIRIBHYAḤ ŚASTRAJĪVIṢU (58) saḥ g. b. m. 62 asya g. b. m. 68

prathamāntebhyo girivišeṣebhyo 'bhijanabhūtebhyo 'syeti ṣaṣṭhyarthe āyudhajīviṣv abhidheyeṣu cho bhavati. Hṛdgolaḥ parvato 'bhijana eṣām, Hṛdgolīyā āyudhajīvinaḥ. Bhojakaṭīyāḥ, Rohitagirīyāḥ. giribhya iti kim? Sāṁkāśyakāḥ śastrajīvinaḥ. śastrajīviṣv iti kim? Ṛkṣodaḥ parvato 'bhijana eṣāṁ brāhmaṇānām, Ārkṣodāḥ. yatra pūrvair uṣitam, so 'bhijanaḥ; yatra saṁpraty uṣyate, sa nivāsaḥ.

ŚĀLĀTURĪYAḤ (59)

Śalāturo 'bhijano 'syety etasmin narthe Śālāturīya iti nipātyate.

ŚAṆḌIKĀDIBHYO ÑYAḤ (60)

Śaṇḍikādibhyaḥ so 'syābhijana ity etasmin narthe ñyo bhavati. Śāṇḍikyaḥ, Kaucavāryaḥ. Śaṇḍika — Kucavāra[1] — Sarvakeśa — Sarvasena — Śaka — Śaṭa — Vaha[2] — Śaṅkha — Bodha.

[1] *auch bei* Vardhamāna 353; Hemacandra kūcavāra
[2] *von* Vardh. *notiert als Lesung* Vāmana's

SINDHVĀDIBHYO 'Ṇ (61)

Sindhvādibhyaḥ so 'syābhijana ity etasmin narthe aṇ bhavati. Saindhavaḥ, Vārṇavaḥ. Sindhu — Varṇu — Gandhāra — Madhumat — Kamboja — Kaśmīra — Śālva — Kiṣkindhā[1] — Gandika[2] — Urasa — Darad — Takṣaśilā — Vatsoddharaṇa — Kaumedura[3] — Kāṇḍavāra — Grāmaṇī — Śakala[4] — Chagalaka[5] — Kaṁsa — Kiṁnara — Saṁkucita — Siṁhakoṣṭha[6] — Karṇa[7] — Barbara — Avasāna. ye tu Kacchādiṣu paṭhyante, teṣām aṇi siddhe vuñapavādārthaṁ vacanam. janapadināṁ ca Bāhīkagrāmāṇāṁ ṭhaññikayor apavādārtham.

[1] *Ms.* kiṣkindhi [2] *Ms.* gandhika [3] *Ms.* kaumodura
[4] *Ms.* sakala [5] *die andern* chagala [6] *Ms.* siṁha, koṣṭha
[7] *auch bei* Vardhamāna (351), *als Lesung* Vāmana's

TUDĪVARMATĪBHYĀṀ ḌHAÑ (62)

Tudīvarmatībhyāṁ so 'syābhijana ity etasmin narthe ḍhañ bhavati. Taudeyaḥ, Vārmateyaḥ.

g. b. m. 68 TATRA BHAKTIR MAHĀRĀJĀṬ ṬHAK (63)

tatreti saptamyantān mahārājāṭ ṭhag bhavati, bhaktir asyety asmin narthe. mahārāje bhaktir asya, māhārājikaḥ. kathaṁ Srughne bhaktir asya Sraughnaḥ, rāṣṭriya iti? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham.

ACITTĀD ADEŚAKĀLAT (64)

acittavācino deśakālavarjitāt tatra bhaktir asyety asmin narthe ṭhag bhavati. apūpeṣu bhaktir asya, āpūpikaḥ. śāṣkulikaḥ. acittād iti kim? Daivadattaḥ. adeśakālād iti kim? Sraughnaḥ, haimanaḥ.

VĀSUDEVĀRJUNĀT KAN (65)

ābhyāṁ tatra bhaktir asyety etasmin narthe kan bhavati. Vāsudevakaḥ, Arjunakaḥ.

GOTRĀD BAHULAṀ VUÑ (66)

gotre yo vihitas tadantāt tatra bhaktir asyety asmin narthe bahulaṁ vuñ bhavati. Aupagavakaḥ, Dākṣakaḥ; Pāṇinīyaḥ.

KṢATRIYĀT (67)

kṣatriyavācinas tatra bhaktir asyety asmin narthe bahulaṁ vuñ bhavati. Nākulakaḥ. Sāhadevakaḥ; Pauravīyaḥ.

JANAPADAVAT SARVAṀ TATSARŪPĀD BAHUTVE (68)

bahutve janapadasamānarūpāt kṣatriyavācinas tatra bhaktir asyety asmin narthe janapadavat sarvaṁ bhavati. Aṅgeṣu Vaṅgeṣu vā janapadeṣu bhaktir asya: Āṅgakaḥ, Vāṅgakaḥ. tadvad Aṅgeṣu kṣatriyeṣu bhaktir asya, Āṅgakaḥ; Vāṅgakaḥ. sarvam iti kim? prakṛtir api janapadavad yathā syāt. Mādre Vārjye vā bhaktir asya: Madrakaḥ, Vṛjikaḥ. tatsarūpād iti kim? Pauravīyaḥ. bahutva iti kim? ekatvadvitvayor asarūpād api yathā syāt. Āṅge Āṅgayor vā bhaktir asya, Āṅgakaḥ. kṣatriyād ity eva: Pañcāleṣu brāhmaṇeṣu bhaktir asya, Pāñcālaḥ. katham: Uśanasā proktam Auśanasam, Bārhaspatyam, Pāṇinīyam iti? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham.

das ganze S. g. b. m. 76 ohne vedam b. m. 79 tena proktam g. b. m. 81 tena b. m. 84

TENA PROKTAṀ VEDAṀ VETTY ADHĪTE (69)

tṛtīyāntāt[1] proktaṁ vedaṁ vetty adhīta ity etayor arthayor yathāvihitam aṇādayo bhavanti. Pippalādena proktaṁ vedaṁ vidanty adhīyate vā, Paippalādāḥ. Maitrāyaṇīyāḥ.

vedam iti kim? Pippalādena proktaṁ ślokaṁ vidanty adhīyate vā.

[1] *Ms.* tṛtīyāt

TITTIRIVARATANTUKHAṆḌIKOKHĀC CHAṆ (70)

etebhyas tena proktaṁ vedaṁ vetty adhīta ity etayor arthayoś chaṇ bhavati. Tittiriṇā proktaṁ vedaṁ vetty adhīte vā, Taittirīyaḥ. Vāratantavīyaḥ, Khāṇḍikīyaḥ, Aukhīyaḥ. vedam ity eva: Tittiriṇā proktaṁ ślokaṁ vetty adhīte vā.

KĀŚYAPAKAUŚIKĀBHYĀM ṚṢIBHYĀṀ KALPAṀ CA ṆINIḤ (71)

etābhyāṁ tena proktaṁ vedaṁ kalpaṁ ca vetty adhīta ity etayor arthayor ṇinir bhavati. Kāśyapena proktaṁ vedaṁ kalpaṁ ca vidanty adhīyate vā, Kāśyapinaḥ. Kauśikinaḥ. ṛṣibhyām iti kim? Kāśyapīyaḥ kalpaḥ. kalpaṁ ceti kim? Kāśyapīyā purāṇasaṁhitā.

ŚAUNAKĀDIBHYAḤ (72)

Śaunakādibhyas tena proktaṁ vedaṁ vetty adhīta ity etayor arthayor ṇinir bhavati. Śaunakinaḥ, Vājasaneyinaḥ. vedam ity eva: Śaunakīyā śikṣā. Śaunaka — Vājasaneya — Śārṅgarava — Śāpeya — Śāṣpeya — Khāḍāyana — Skanda[1] — Skambha[2] — Devadarśa[3] — Rajjubhāra — Rajjukaṇṭha — Kaṭhaśāṭha — Kaṣāya.

[1] *bestätigt von* Vardhamāna 304 (Skanda iti Candraḥ) [2] *auch bei* Hemacandra, Vardh., Kāś. [3] *auch bei* Hem. *und* Vardh.

KALĀPIVAIŚAṀPĀYANAŚIṢYEBHYAḤ (73)

Kalāpiśiṣyebhyo Vaiśaṁpāyanaśiṣyebhyaś ca tena proktaṁ vedaṁ vetty adhīta ity etayor arthayor ṇinir bhavati. tatra Kalāpiśiṣyāḥ: Haridru, Tumburu, Ulapa, Chagalī ca. Vaiśaṁpāyanaśiṣyāḥ: Ālambi, Piliṅga, Kamala iti prācyāḥ; Śyāmāyana, Kaṭha, Kalāpīty udīcyāḥ, Ṛcābha, Āruṇi, Taṇḍa iti mādhyamāḥ. sākṣācchiṣyāś ceha gṛhyante, na praśiṣyāḥ, Kalāpiśiṣyāṇāṁ pṛthagvidhānāt. Kaṭhaśiṣyasya ca Khāḍāyanasya Śaunakādiṣu grahaṇāt. Haridruṇā proktaṁ vedaṁ

vidanty adhīyate vā, Hāridraviṇaḥ. Taumburaviṇaḥ, Aulapinaḥ. Ālambinaḥ, Pailiṅginaḥ, Kāmalinaḥ; Śyāmāyaninaḥ; Ārcābhinaḥ, Āruṇinaḥ, Tāṇḍinaḥ.

KAṬHACARAKĀL LUK (74)

etābhyāṁ tena proktaṁ vedaṁ vetty adhīta ity etayor arthayor vihitasya ṇiner aṇaś ca lug bhavati. Kaṭhena proktaṁ vedaṁ vidanty adhīyate vā, Kaṭhāḥ. Carakāḥ.

KALĀPINO 'Ṇ (75)

Kalāpinas tena proktaṁ vedaṁ vetty adhīta ity anayor arthayor aṇ bhavati. Kālāpāḥ. anapatye ca (V, 3, 177) iti pratiṣedhe prāpte Kalāpyādīnām (V, 3, 140) ity antyājādilopaḥ.

CHAGALINO ḌHINUK (76)

Chagalinas tena proktaṁ vedaṁ vidanty adhīyata ity anayor arthayor ḍhinug bhavati. Cbāgaleyinaḥ.

KARMANDAKṚŚĀŚVĀBHYĀṀ BHIKṢUNAṬASŪTRAM INIḤ (77)

etābhyāṁ tena proktaṁ bhikṣusūtraṁ naṭasūtraṁ ca vetty adhīta ity etayor inir bhavati. Karmandena proktaṁ bhikṣusūtraṁ vidanty adhīyate vā, Karmandino bhikṣavaḥ. Kṛśāśvena proktaṁ naṭasūtraṁ vidanty adhīyate vā, Kṛśāśvino naṭāḥ. vedanādhyayanayoḥ pratyekaṁ saṁbandhaprasiddher na yāthāsaṁkhyam.

PĀRĀŚARYAŚILĀLIBHYĀṀ ṆINIḤ (78)

etābhyāṁ tena proktaṁ bhikṣusūtraṁ naṭasūtraṁ vetty adhīta ity etayor arthayor ṇinir bhavati. Pārāśaryeṇa proktaṁ bhikṣusūtraṁ vidanty adhīyate vā, Pārāśariṇo bhikṣavaḥ. Śilālinā proktaṁ naṭasūtraṁ vidanty adhīyate vā, Śailālino naṭāḥ.

PURĀṆARṢER BRĀHMAṆAM (79)

purāṇaṛṣivācinas tena proktaṁ brāhmaṇaṁ vetty adhīta ity etayor arthayor ṇinir bhavati. Śāṭyāyanena proktaṁ brāhmaṇaṁ vidanty adhīyate vā, Śāṭyāyaninaḥ. Aitareyiṇaḥ. purāṇagrahaṇaṁ kim? Yājñavalkyena proktāni, Yājñavalkāni

brāhmaṇāni. Śakalādipāṭhād aṇ. asmād eva vacanāt purāṇaśabdasyāpi sādhutvam.

KALPE (80)

purāṇarṣes tena prokte kalpe ṇinir bhavati. Piṅgena proktaḥ, Paiṅgī kalpaḥ. Āruṇaparājī. ye 'pi Paiṅginaṁ kalpaṁ vidanty adhīyate vā, te 'pi Paiṅginaḥ. proktād dhi lug uktaḥ. purāṇarṣer ity eva: Āśmarathaḥ kalpaḥ.

ATHARVAṆO 'Ṇ VEDE (81)

Atharvaṇas tena prokte vede aṇ bhavati. Ātharvaṇo vedaḥ. katham Atharvā vedaḥ, Vasiṣṭho 'nuvākaḥ, Viśvāmitra iti? tena prokte tadvad upacārāt. kathaṁ Sudāmnā tulyā dik, Saudāmanī, Haimavatīti? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham. kathaṁ Sudāmnā tulyadik, Sudāmataḥ; Himavattaḥ; urasā tulyā dik, urasta iti? tata upalabhyate tato bhavatīti vā avadhāv ahāgruhor (IV, 3, 6) iti tas bhaviṣyati. urasā ekā dik, urasya iti tatsamīpe 'pi bhavas tatreti śakyate vaktum, yathā Gaṅgāyāṁ gāva iti. ato dehāṁśād (18) ity eva siddham. Pāṇininopajñātam, Pāṇinīyam, Śivena kṛto granthaḥ, Śaiva iti śeṣe (2, 1) ity eva siddham. agranthe 'pi tarhi prāpnoti? iṣyata eva, yathā: iṣṭakābhiḥ kṛtaḥ prāsādaḥ, aiṣṭakaḥ; Nāradena kṛtaṁ gītam, Nāradīyam; manasā kṛtā, mānasī kanyā. atha tasya svam (85) ity atra bhavati? tatas takṣṇā kṛtaḥ prāsāda ity atrāpi tasya svam iti vivakṣāyāṁ bhavaty eva, pratiṣedhābhāvāt. saṁjñāyām api makṣikābhiḥ kṛtam, mākṣikam; gārmutam, sāragham, pauttikam, kṣaudram, bhrāmaram, vāṭaram iti śeṣe (2, 1) ity eva siddham.

PURUṢĀT KṚTE ḌHAÑ (82)

puruṣāt tṛtīyāntāt kṛte ḍhañ bhavati. pauruṣeyam.

SAṀJÑĀYĀṀ VĀTAPĀD AÑ (83)

vātapāt tena kṛte saṁjñāyāṁ viṣaye añ bhavati. Vātapam. saṁjñāyām iti kim? vātapīyam.

KULĀLĀDIBHYO VUÑ (84)

kulālādibhyas tena kṛte vuñ bhavati. kaulālakam, Vā-

ruṭakam. saṁjñāyām ity eva: kaulālam. kulāla — Varuṭa[1] — Caṇḍāla — Niṣāda — karmāra — senā — devarāja — parṣad — vadhū — ruru — anaḍuh — brāhmaṇa[2] — kumbhakāra — śvapāka. katham Upagoḥ svam, Aupagavam; rāṣṭriyam iti? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham. sve grāmajanapadamanuṣyebhyaḥ (Pan. IV, 3, 120 Vā. 5) iti na vaktavyam anyato 'pi darśanāt: Aindram, Bārhaspatyam, Āgneyam, Kāleyam, Vāruṇam, Paiśācam, āsuram.

[1] *so auch* Hemacandra *und* Vardhamāna 348 [2] *so auch* Vardh.

TASYA SVAṀ RATHĀD YAT (85)

tasya g. b. Ende d. Kap. svam g. b. m. 102

ṣaṣṭhyantād rathāt svasmin nabhidheye yad bhavati. rathasya svam, rathyam. rathasya voḍhā, rathyaḥ. dvirathyaḥ, trirathyaḥ. rathasya viśeṣaṇatvāt tadantavidhiḥ. anajāditvān na luk.

YĀNĀDER AÑ (86)

vāhanapūrvād rathāt tasya svam ity etasmin narthe añ bhavati. āśvaratham, rāsabharatham.

YĀNĀT (87)

vāhanāt tasya svam ity etasmin narthe añ bhavati. āśvam, rāsabham. vāhya iti na vaktavyam, śṛṅkhalādāv api pratīteḥ. ādhvaryavam, pārṣadam ity aṇā siddham.

HALASĪRĀṬ ṬHAK (88)

halasīrābhyāṁ tasya svam ity etasmin narthe ṭhag bhavati. hālikam, sairikam.

CĀRTHĀD VAIRE VUN ADEVĀSURĀDIBHYAḤ (89)

cārthavṛtter devāsurādivarjitāt tasya svam ity atrārthe vaire 'bhidheye vun bhavati. Bābhravaśālaṅkāyanikā. kākolūkikā. svabhāvāt strīliṅgam. adevāsurādibhya iti kim? daivāsuram, rākṣo'suram.

VIVĀHE (90)

cārthāt tasya svam ity atrārthe udvāhe 'bhidheye vun bhavati. Kutsakuśikikā, Atribharadvājikā.

NAṬĀÑ ÑYO NṚTYE (91)

naṭāt tasya svam ity atrārthe nṛtye 'bhidheye ñyo bhavati. naṭānāṁ svam, nāṭyam. nṛtya iti kim? naṭānāṁ gṛham.

CHANDOGAUKTHIKAYĀJÑIKABAHVṚCĀD DHARMĀMNĀYASAṀGHEṢU (92)

chandogādibhyas tasya svam ity atrārthe dharmādiṣv abhidheyeṣu ñyo bhavati. chandogānāṁ dharma āmnāyaḥ saṁgho vā, chāndogyaḥ. aukthikyaḥ, yājñikyaḥ, bāhvṛcyaḥ. dharmādiṣv iti kim? chandogānāṁ gṛham, chāndogam.

ĀTHARVAṆAḤ (93)

Ātharvaṇikānāṁ dharma āmnāyaḥ saṁgho vā, Ātharvaṇa ity aṇ ikalopaś ca nipātyate.

CARAṆĀD VUÑ (94)

caraṇavācinas tasya svam ity atrārthe dharmādiṣv abhidheyeṣu vuñ bhavati. Kaṭhānāṁ dharma āmnāyaḥ saṁgho vā, Kāṭhakaḥ. Paippalādakaḥ.

GOTRĀD ADAṆḌAMĀṆAVĀNTEVĀSIṢU (95)

gotre yo vihitas tadantāt tasya svam ity atrārthe daṇḍamāṇavāntevāsivarjite vuñ bhavati. Aupagavakaḥ. adaṇḍamāṇavāntevāsiṣv iti kim? Dākṣā daṇḍapradhānā māṇavā antevāsino vā.

RAIVATIKĀDIBHYAŚ CHAḤ (96)

Raivatikādibhyo gotrebhyas tasya svam ity atrārthe cho bhavati. Raivatikīyaḥ, Svāpiśīyaḥ. Raivatika — Svāpiśi — Kṣaimadhṛtvi[1] — Gauragrīvi — Audameghi — Audavāpi — Baijavāpi.

[1] *so nach* Hemacandra *und* Vardhamāna 356; *cf.* III, 2, 58. *Ms.* kṣaumadhanvi

KAUPIÑJALAHĀSTIPADĀD AṆ (97)

ābhyāṁ gotrābhyāṁ tasya svam ity atrārthe aṇ bhavati. Kaupiñjalaḥ, Hāstipadaḥ.

SAṀGHĀṄKAGHOṢALAKṢAṆEṢV AÑYAÑIÑAḤ (98)

añantād yañantād iñantāc ca tasya svam ity atrārthe saṁghādiṣv abhidheyeṣv aṇ bhavati. Baidaḥ saṁghaḥ, aṅkaḥ, ghoṣaḥ, Baidaṁ lakṣaṇam. Gārgaḥ saṁghaḥ, aṅkaḥ, ghoṣaḥ, Gārgaṁ lakṣaṇam. Dākṣaḥ saṁghaḥ, aṅkaḥ, ghoṣaḥ, Dākṣaṁ lakṣaṇam. saṁghādiṣv iti kim? Baidānāṁ gṛham. gotrād ity eva: vātapīyaḥ.

ŚĀKALĀD VĀ (99)

Śākalāt tasya svam ity atrārthe saṁghādiṣv abhidheyeṣv aṇ vā bhavati. Śākalyena proktaṁ vedaṁ vidanty adhīyate vā, Śākalāḥ; teṣāṁ saṁghaḥ, Śākalaḥ Śākalakaḥ, aṅko ghoṣo vā, Śākalaṁ lakṣaṇam, Śākalakam.

VAHES TUR IṬ CA (100)

vaher yas tṛśabdas tadantāt tasya svam ity atrārthe aṇ bhavati, tuś ceḍāgamaḥ. saṁvoḍhuḥ svam, sāṁvahitram.

ĀGNĪDHRAṀ ŚARAṆE (101)

agnīdhaḥ śaraṇe 'bhidheye tasya svam ity atrārthe rañ nipātyate jaśtvābhāvaś ca. āgnīdhraṁ śaraṇam.

SAMIDHA ĀDHĀNE ṢEṆYAṆ (102)

ādhīyate 'nenety ādhānaṁ, tatra samidhaḥ ṣeṇyaṇ bhavati. sāmidhenyo mantraḥ. sāmidhenī ṛk.

VIKĀRE (103) g. b. Ende d. Kap.

ṣaṣṭhyantād vikāre 'bhidheye yathāvihitam aṇādayo bhavanti. aśmano vikāraḥ, āśmaḥ. bhāsmanaḥ. śeṣe (III, 2, 1) iti siddhe punarvacanaṁ śaiṣikanivṛttyartham. hālaḥ, sairaḥ.

VṚKṢAUṢADHIBHYO 'ṀŚE CA (104)

vṛkṣebhya oṣadhibhyaś ca aṁśe vikāre ca aṇādayo bhavanti. kārīraṁ kāṇḍam, kārīraṁ bhasma. maurvaṁ kāṇḍam, maurvaṁ bhasma.

PRĀṆIBHYO 'Ñ (105)

prāṇibhyo vikāre 'ṁśe ca añ bhavati. kāpotaṁ māṁsam, kāpotaṁ sakthi. cāṣaṁ māṁsam, cāṣaṁ sakthi.

TĀLĀDIBHYO 'Ṇ (106)

tālādibhyo vikārāvayavayor arthayor aṇ bhavati. tālaṁ dhanuḥ; tālamayam anyat. bārhiṇaḥ. tālād dhanuṣi — barhin — Indrādṛśa — Indrālisa[1] — Indrāyudha — cāpa[2] — śyāmāka — pīyūkṣā — gavedhukā.

[1] *ṅach* indrālisa *Ms. noch* indraprāvṛṣaḥ *(ursprünglich wohl Randglosse)* [2] *so auch* Kāś. *und* Yajñeśvara

HEMĀRTHĀT PARIMĀṆE (107)

suvarṇārthāt parimāṇe vikāre ca aṇ bhavati. hāṭako niṣkaḥ. jātarūpaṁ kārṣāpaṇam, tāpanīyam. parimāṇa iti kim? yaṣṭir iyaṁ hāṭakamayī.

TRAPUJATUNOḤ ṢUK (108)

trapujatunor vikāre ṣugāgamo bhavati, aṇ tu siddha eva. ata eva mayaṭaṁ na bādhate. trāpuṣam, jātuṣam. trapumayam, jatumayam.

MAYAḌ ABHAKṢĀCCHĀDANE (109)

prakṛtimātrād vikāre avayave ca bhakṣyācchādanavarjite mayaḍ bhavati. aśmamayam, karīramayam, dūrvāmayam. aṇādīnāṁ mayaṭaś cobhayavidhānavikalpaḥ. abhakṣācchādana iti kim? maudgaḥ sūpaḥ. kārpāsam ācchādanam.

EKĀCAḤ (110)

ekāco vikāre mayaḍ bhavati, punarvidhānān nityam. vāṅmayam. mṛnmayam. avikāre kathaṁ gomayam iti? vā gomaye (III, 2, 44) iti nipātanāt.

CHE (111)

chaviṣaye vikārāvayavayor mayaḍ bhavati nityam. āmramayam, śālamayam.

VRĪHEḤ PUROḌĀŚE (112)

vrīheḥ puroḍāśe vikāre mayaḍ bhavati. vrīhimayaḥ puroḍāśaḥ. vraiho 'nyaḥ.

TILAYAVAPIṢṬĀD ASAṀJÑĀYĀM (113)

tilādibhyo vikāre 'vayave cāsaṁjñāyāṁ mayaḍ bhavati nityam. tilamayam, yavamayam, piṣṭamayam. asaṁjñāyām iti kim? tailam, yāvakam, piṣṭikā.

ŚARĀDIBHYAḤ (114)

śarādibhyo vikārāvayavayor mayaḍ bhavati. śaramayam, darbhamayam. śara — darbha — kuṭī — tṛṇa — soma — balbaja.

KRĪTAVAT PARIMĀṆĀT (115)

parimāṇād vikāre krīta iva vidhir bhavati. niṣkasya vikāraḥ, naiṣkikaḥ. śatyaḥ, śatikaḥ. sāhasraḥ. dviniṣkaḥ, dvinaiṣkikaḥ.

ŚAMYĀṢ ṬLAÑ[1] (116)

śamyā vikārāvayavayoṣ ṭlañ bhavati. ṣāmīlaḥ, śāmīlī.

[1] *so lautet das* Sūtra *in* C₁ *und* T, *gegenüber der Fassung der Text-Handschriften*: śamyāḥ ṣlañ

UṢṬRĀD VUÑ (117)

uṣṭrād vikārāvayavayor vuñ bhavati. auṣṭrakaḥ.

UMORṆĀD VĀ (118)

umorṇābhyāṁ vikārāvayavayor vuñ vā bhavati. aumakam, aumam. aurṇakam, aurṇam.

EṆĪKOŚĀḌ ḌHAÑ (119)

eṇīkośābhyāṁ vikārāvayavayor ḍhañ bhavati. aiṇeyam, kauśeyam.

PURUṢĀD VADHE CA (120)

puruṣād vadhe vikāre ca ḍhañ bhavati. pauruṣeyo vikāraḥ, pauruṣeyo vadhaḥ.

HAIYAṀGAVĪNAṀ SAṀJÑĀYĀṀ (121)

haiyaṁgavīnam iti nipātyate, hyogodohasya vikāra ity etasmin narthe, saṁjñā cet. haiyaṁgavīnam. navanītaṁ ghṛtam, yat sadyaḥ pakvam.

PAYASO YAT (122)

payaso vikāre yad bhavati. payasyam. kathaṁ gavyam? gor aci yad (II, 4, 15) ity eva siddham.

ĀPYAṀ VĀ (123)

apchabdād vikāre yad vā nipātyate dīrghatvaṁ ca. āpyam, ammayam.

DROḤ (124)

druśabdād vikārāvayavayor yad bhavati. dravyam.

MĀNE VAYAḤ (125)

droḥ śabdān māne vikāre ca vayo bhavati. druvayaṁ mānam. katham āmalakyāḥ phalam āmalakam, kuvalam, badaram iti? prakṛtyantaratvāt siddham. aṇmayaṭāv api tarhi prāpnutaḥ? na, tadantāt phalasyāpratīteḥ. anyathā hi phalād api vṛkṣe syātām. phalapratītau tu bhavaty eva: vaiṇavam, plākṣam, naiyagrodham, aiṅgudam, kākṣatavam[1], bārhatam, jāmbavam. jambu phalam iti prakṛtyantaram, jambūḥ phalam ity abhedopacārāt. tathā: harītakī, kośātakī, drākṣā; vrīhayaḥ, tilāḥ, mudgāḥ, yavāḥ, māṣāḥ, śālayaḥ, godhūmāḥ, yathā mudgaiḥ śālīn bhuṅkta iti. tathā puṣpamūleṣv api: mallikā, navamālikā, bṛhatī, vidārī. kvacid bhedaḥ: pāṭalāni kusumāni, airaṇḍāni mūlāni. kvacid ubhayam: śairīṣaṁ kusumam, śirīṣam.

[1] *Ms.* kākvatavam

KĀṀSYAPĀRAŚAVAU (126)

etau śabdau vikāre nipātyete. kaṁsārthaṁ kaṁsīyam, tasya vikāraḥ kāṁsyam. paraśvarthaṁ paraśavyam, tasya vikāraḥ pāraśavaḥ.

NA DVIḤ (127)

vikārāvayavayor dvir aṇādayo na bhavanti. kāpotasya

vikāraḥ, kāpotaḥ. kathaṁ tarhi kāpoto rasaḥ, kāpittho rasa iti? vikāre 'pi prakṛtiśabdo dṛśyate. tatra vikāravṛtteḥ prakṛter utpattir bhaviṣyati. vikāravikāro 'pi vā vikāra eva, avayavāvayavo 'pi vā avayava eva. kathaṁ drauvayam? tasya svam (85) iti bhaviṣyati. kathaṁ gaumayam? naiṣa vikārāt.

tṛtīyasya tṛtīyaḥ pādaḥ samāptaḥ.

PRĀG YATAṢ ṬHAK (1)

prāg yatsaṁśabdanād ye 'rthās tatra ṭhak veditavyam.

g. b. m. 26 TENA JITAṀ JAYATI DĪVYATI KHANATI (2)

tṛtīyāntāj jitādiṣv artheṣu ṭhag bhavati. akṣair jitam, ākṣikam. śālākikam. akṣair jayati dīvyati vā, ākṣikaḥ. śālākikaḥ. khanitreṇa khanati, khānitrikaḥ. kauddālikaḥ. Devadattena jitam, aṅgulyā khanatīti na bhavati, tadarthāpratīteḥ.

SAṀSKṚTE (3)

tṛtīyāntāt saṁskṛte 'rthe ṭhag bhavati. dadhnā saṁskṛtam, dādhikam. mārīcikam.

KULATTHAKOPĀNTĀD AṆ (4)

kulatthāt kakāropāntāc ca tena saṁskṛte aṇ bhavati. kaulattham. taintilīkam[1], dārdarūkam.

[1] *Ms.* taintalīkam

TARATI (5)

tṛtīyāntāt taratīty etasmin narthe ṭhag bhavati. auḍupikaḥ, gaupucchikaḥ.

DVYAJNAUBHYĀṀ ṬHAN (6)

dvyaco nauśabdāc ca tena taratīty etasmin narthe ṭhan bhavati. ghaṭikaḥ, plavikaḥ. nāvikaḥ, nāvikā.

CARATI (7)

tṛtīyāntāc caratīty etasmin narthe ṭhag bhavati. ghāṇṭikaḥ, śākaṭikaḥ, śārṅgaverikaḥ. bhakṣaṇārtham api kecid varṇayanti.

PARPĀDIBHYAḤ ṢṬHAN (8)

parpādibhyas tena caratīty atrārthe ṣṭhan bhavati. parpikaḥ, parpikī. aśvikaḥ, aśvikī. parpa — aśva — aśvattha — ratha — jāla[1] — vyāsa[2] — vyāla — pāda — ākarṣa[3].

[1] *Ms.* rathajāla [2] *so auch* Hemacandra, Vardhamāna 375, Kāś. Ms. [3] *bestätigt von* Vardh. *als Lesung* Vāmana's

ŚVAGAṆĀD VĀ (9)

śvagaṇāt tena caratīty etasmin narthe ṣṭhan vā bhavati. śvagaṇikaḥ, śvagaṇikī. śvāgaṇikaḥ, śvāgaṇikī.

VETANĀDIBHYO JĪVATI (10)

vetanādibhyas tena jīvatīty etasmin narthe ṭhag bhavati. vaitanikaḥ, vāhikaḥ. vetana — vāha[1] — ardhavāha[1] — veśa — upaveśa — preṣaṇa — sukha — śayyā — śakti — haya[2] — upahasta[3] — pāda — upasthāna — dhanus — daṇḍa: dhānuṣkaḥ, dāṇḍikaḥ, dhānurdaṇḍikaḥ.

[1] *so auch* Hemacandra, Vardhamāna 376, Kāś., Kāś. Ms, Rāmakṛṣṇa. *Nach* ardhavāha *Ms. noch* upavāha [2] *nur hier* [3] *Ms.* upa, hasta

VASTRAKRAYAVIKRAYĀṬ ṬHAN (11)

vastrādibhyas tena jīvatīty etasmin narthe ṭhan bhavati. vastrikaḥ, krayikaḥ, vikrayikaḥ, krayavikrayikaḥ.

CHAŚ CĀYUDHĀT (12)

āyudhāt tena jīvatīty etasmin narthe cho bhavati, ṭhaṁś ca. āyudhīyaḥ. āyudhikaḥ, āyudhikā.

VRĀTĀT KHAÑ (13)

nānājātīyā aniyatavṛttaya utsedhajīvinaḥ saṁghā vrātās, teṣāṁ karmāpi vrātam, tatas tena jīvatīty etasmin narthe khañ bhavati. vrātīnaḥ.

HARATY UTSAṄGĀDIBHYAḤ (14)

utsaṅgādibhyas tena haratīty etasmin narthe ṭhag bha-

vati. autsaṅgikaḥ, audvāhikaḥ. utsaṅga — udvāha[1] — uttupa[2] — utpuṭa — piṭaka — piṭāka.

[1] *nur hier* [2] *so nach* Hemacandra, Vardhamāna 378, Kāś. Ms.; *Ms.* uttapa

BHASTRĀDIBHYAḤ ṢṬHAN (15)

bhastrādibhyas tena haratīty etasmin narthe ṣṭhan bhavati. bhastrikaḥ, bhastrikī. bharaṭikaḥ, bharaṭikī. bhastrā — bharaṭa — bharaṇa[1] — śīrṣabhāra — aṁsahāra[2].

[1] *Ms.* haraṇa [2] *nur hier, die andern* aṁsabhāra

VIVADHAVĪVADHĀD VĀ (16)

vivadhavīvadhābhyāṁ tena haratīty etasmin narthe ṣṭhan bhavati vā. vivadhikaḥ, vivadhikī. vīvadhikaḥ, vīvadhikī. vaivadhikaḥ, vaivadhikī.

AṆ KUṬILIKĀYĀḤ (17)

kuṭilikāyās tena haratīty etasmin narthe aṇ bhavati. kauṭilikaḥ.

NIRVṚTTE 'KṢADYŪTĀDIBHYAḤ (18)

akṣadyūtādibhyas tṛtīyāntebhyo nirvṛtta ity etasmin narthe ṭhag bhavati. akṣadyūtena nirvṛttam, ākṣadyūtikam. jāṅghāprahṛtikam. akṣadyūta — jaṅghāprahṛta — pādasvedana — kaṇṭakamardana — gatāgata — yātopayāta — gatānugata.

BHĀVĀD IMAP (19)

bhāvavacanāt tena nirvṛtta ity etasmin narthe imap bhavati. pākimam, sekimam, kuṭṭimam.

TREḤ (20)

tryantāt tena nirvṛtte imap bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. kṛtrimam, paktrimam.

APAMITYA KAK (21)

apamityaśabdān nirvṛtte kag bhavati. āpamityakam. kathaṁ yācitakam? kutsāyāṁ kan bhavati.

SAṀSṚṢṬE (22)

tṛtīyāntāt saṁsṛṣṭe ṭhag bhavati. dadhnā saṁsṛṣṭam, dādhikam. paippalikam.

CŪRṆĀD INIḤ (23)

cūrṇāt tena saṁsṛṣṭe inir bhavati. cūrṇena saṁsṛṣṭāḥ, cūrṇino 'pūpāḥ.

LAVAṆĀL LUK (24)

lavaṇāt saṁsṛṣṭe vihitasya lug bhavati. lavaṇaḥ sūpaḥ, lavaṇā yavāgūḥ.

MUDGĀD AṆ (25)

mudgāt saṁsṛṣṭe aṇ bhavati. maudga odanaḥ. kathaṁ dadhnā upasikta odanaḥ, dādhikaḥ; sārpiṣka iti? saṁsṛṣṭa ity eva siddham.

OJASSAHO'MBHASĀ VARTATE (26)

ebhyas tṛtīyāntebhyo vartata ity etasmin narthe ṭhag bhavati. ojasā vartate, aujasikaḥ. sāhasikaḥ, āmbhasikaḥ.

TAṀ PRATYANOR ĪPALOMAKŪLĀT (27) g. b. m. 48

dvitīyāntebhyaḥ pratyanupūrvebhya īpalomakūlebhyo vartata ity etasmin narthe ṭhag bhavati. pratīpaṁ vartate, prātīpikaḥ. kriyāviśeṣaṇatvād dvitīyā. ānvīpikaḥ. prātilomikaḥ, ānulomikaḥ. prātikūlikaḥ, ānukūlikaḥ.

PARER MUKHAPĀRŚVĀT (28)

pareḥ parābhyāṁ mukhapārśvābhyāṁ dvitīyāntābhyāṁ vartata ity etasmin narthe ṭhag bhavati. parimukhaṁ vartate, pārimukhikaḥ. pāripārśvikaḥ.

UÑCHATI (29)

dvitīyāntād uñchatīty etasmin narthe ṭhag bhavaṭi. badarāṇy uñchati, bādarikaḥ. śyāmākikaḥ.

RAKṢATI (30)

dvitīyāntād rakṣatīty etasmin narthe ṭhag bhavati. samājaṁ rakṣati, sāmājikaḥ. sāṁniveśikaḥ.

ŚABDADARDARAṂ KAROTI (31)

śabdadardarābhyāṁ karotīty etasmin narthe ṭhag bhavati. śābdikaḥ, dārdarikaḥ.

PAKṢIMATSYAMṚGĀN HANTI (32)

pakṣyādibhyo dvitīyāntebhyo hantīty etasmin narthe ṭhag bhavati. pākṣikaḥ, mātsyikaḥ[1], mārgikaḥ. arthapradhānatvān nirdeśasya tatparyāyaviśeṣebhyo 'pi: śākunikaḥ, śyainikaḥ; mainikaḥ, śāpharikaḥ; hāriṇikaḥ, saukarikaḥ.

[1] *Ms.* mātsikaḥ

PARIPANTHAṂ TIṢṬHATI CA (33)

paripanthād dvitīyāntāt tiṣṭhati hantīty anayor arthayoṣ ṭhag bhavati. pāripanthikaḥ. asmād eva vacanāt paripanthaśabdo 'pi sādhuḥ.

MĀTHĀNTAPADAVYANUPADĀKRANDAṂ DHĀVATI (34)

māthāntāt padavyādibhyaś ca dhāvatīty etasmin narthe ṭhag bhavati. dāṇḍamāthikaḥ, śaulkamāthikaḥ. pādavikaḥ, ānupadikaḥ, ākrandikaḥ.

PADĀNTAPRATIKAṆṬHĀRTHALALĀMAṂ GṚHṆĀTI (35)

padottarapadāt pratikaṇṭhādibhyaś ca gṛhṇātīty etasmin narthe ṭhag bhavati. pūrvapadaṁ gṛhṇāti, paurvapadikaḥ. prātikaṇṭhikaḥ, ārthikaḥ, lālāmikaḥ.

GARHYE (36)

dvitīyāntād gṛhṇātīty etasmin narthe garhye 'bhidheye ṭhag bhavati. dviguṇaṁ gṛhṇāti, dvaiguṇikaḥ. traiguṇikaḥ.

VṚDDHER VṚDHUṢ (37)

vṛddheṣ ṭhaksaṁniyogena vṛdhuṣ ādeśo bhavati. vṛddhiṁ gṛhṇāti, vārdhuṣikaḥ.

DAŚAIKĀDAŚAKUSĪDĀT ṢṬHAN (38)

daśaikādaśaśabdāt kusīdāc ca gṛhṇātīty etasmin narthe

ṣṭhan bhavati. daśānām ekādaśa[1] gṛhṇāti, daśaikādaśikaḥ, daśaikādaśikī. kusīdikaḥ, kusīdikī.

[1] ? *Ms.* ekādaśaṁ

DHARMĀDHARMAṂ CARATI (39)

ābhyāṁ caratīty etasmin narthe ṭhag bhavati. dhārmikaḥ, ādharmikaḥ.

PRATIPATHAM ETI ṬHAṂŚ CA (40)

pratipathād dvitīyāntād etīty etasmin narthe ṭhag bhavati, ṭhaṁś ca. pratipathikaḥ, prātipathikaḥ.

SAMĀJĀRTHĀT[1] SAMAVAITI (41)

samājārthād dvitīyāntāt samavaitīty etasmin narthe ṭhag bhavati. sāmājikaḥ, sāmavāyikaḥ, sāmūhikaḥ.

[1] *die* Sūtra-*Hss. in Anlehnung an* Panini samājārthān

PARIṢADO ṆYAḤ (42)

pariṣacchabdāt samavaitīty etasmin narthe ṇyo bhavati. pāriṣadyaḥ.

SENĀYĀ VĀ (43)

senāyāḥ samavaitīty etasmin narthe ṇyo vā bhavati. sainyaḥ, sainikaḥ. kathaṁ sainyam iti? cāturvarṇyāditvāt.

LĀLĀṬIKAKAUKKUṬIKAU (44)

etau śabdau nipātyete. lalāṭaṁ paśyati, lālāṭikaḥ sevakaḥ. lalāṭadarśanena dūrāvasthānaṁ lakṣyate, tenānupaśleṣaḥ kāryeṣu cānupasthānam. yaḥ sevakaḥ svāminaḥ kāryeṣu na prayujyate, sa lālāṭikaḥ. lalāṭam eva vā kopaprasādacihnasaṁlakṣaṇāya paśyatīti lālāṭikaḥ. kukkuṭīṁ paśyati, kaukkuṭikaḥ. kukkuṭīśabdena kukkuṭīpāto lakṣyate, tena deśasyālpatā. yo 'pi bhikṣur avikṣiptadṛṣṭiḥ pādavikṣepadeśe cakṣuḥ saṁyamya gacchati, sa kaukkuṭikaḥ. yo 'pi vātathāvidham ātmānaṁ tathāvidhaṁ saṁdarśayati: kaukkuṭikaḥ. kukkuṭīti dāmbhikānāṁ ceṣṭocyate; tām ācarati, kaukkuṭikaḥ. so 'yam atimahān arthabhāro nipātanāl labhyate.

PARADĀRĀDĪN GACCHATI (45)

paradārādibhyo dvitīyāntebhyo gacchatīty etasmin na-

rthe ṭhag bhavati. paradārān gacchati, pāradārikaḥ — gaurutalpikaḥ.

SUSNATĀDĪN PṚCCHATI (46)

susnātādibhyo dvitīyāntebhyaḥ pṛcchatīty etasmin narthe ṭhag bhavati. susnātaṁ pṛcchati, sausnātikaḥ — saukharātrikaḥ — saukhaśāyikaḥ — saukhaśayyikaḥ.

PRABHŪTĀDĪN ĀHA (47)

prabhūtādibhyo dvitīyāntebhya āhety asmin narthe ṭhag bhavati. prabhūtam āha, prābhūtikaḥ — pāryāptikaḥ.

MĀ ŚABDA ITYĀDIBHYAḤ (48)

mā śabda ity evamādibhya āhety asmin narthe ṭhag bhavati. mā śabda ity āha, māśabdikaḥ — nityaḥ śabda ity āha, naityaśabdikaḥ — kāryaḥ śabda ity āha, kāryaśabdikaḥ. vākyād idaṁ ṭhako vidhānam.

TASYA DHARMYAM (49)

ṣaṣṭhyantāt dharmyam ity asmin narthe ṭhag bhavati. śulkaśālāyā dharmyam, śaulkaśālikam. āpaṇikam.

ṚMAHIṢYĀDIBHYO 'Ṇ (50)

ṛvarṇāntān mahiṣyādibhyaś ca tasya dharmyam ity asmin narthe aṇ bhavati. hotur dharmyam, hautram. audgātram, nāram. māhiṣam, Prājāpatam. mahiṣī — Prajāpati — vilepikā[1] — pralepikā — anulepikā — purohita — maṇipālī — anuvāka[2] — yajamāna — nara[2].

[1] *fehlt im Ms., aber zu ergänzen nach* V, 2, 34. *Die Reihenfolge nach* Hemacandra [2] *so auch* Hem. *und* Vardhamāna 384; nara *stammt aus* P. IV, 4, 49 Vārttika 1

VAIŚASTRAVAIBHĀJITRE (51)

viśasitur vibhājayituś ca dharmye 'rthe aṇi iṭo ṇicaś ca lopo nipātyate. vaiśastram, vaibhājitram.

AVAKRAYAḤ (52)

avakrīyate 'nenety avakrayaḥ, kḷptakaḥ piṇḍa ucyate.

tatra ṣaṣṭhyantāṭ ṭhag bhavati. śulkaśālāyā avakrayaḥ, śaulkaśālikaḥ. gaulmikaḥ.

TAD ASYA PAṆYAM (53) g. b. m. 69

prathamāntāt paṇyavācino 'syety asmin narthe ṭhag bhavati. apūpāḥ paṇyam asya, āpūpikaḥ.

LAVAṆĀṬ ṬHAÑ (54)

lavaṇāt tad asya paṇyam ity asmin narthe ṭhañ bhavati. lavaṇaṁ paṇyam asya, lāvaṇikaḥ. svare viśeṣaḥ.

KISARĀDIBHYAḤ ṢṬHAN (55)

kisarādibhyas tad asya paṇyam ity atrārthe ṣṭhan bhavati. kisarāḥ paṇyam asya, kisarikaḥ, kisarikī. naladikaḥ, naladikī. kisara — nalada — sthagala[1] — tagara — guggulu — uśīra — haridrā — haridru — parṇī.

[1] *so auch* Vardhamāna (387), Yajñeśvara, Rāmakṛṣṇa

ŚALĀLUNO VĀ (56)

śalālunas tad asya paṇyam ity asmin viṣaye ṣṭhan vā bhavati. śalālukaḥ, śālālukaḥ.

ŚILPAM (57)

prathamāntād asyety asmin viṣaye ṭhag bhavati, yat tat prathamāntam, śilpaṁ cet tad bhavati. mṛdaṅgaḥ śilpam asya, mārdaṅgikaḥ. pāṇavikaḥ. mṛdaṅgavādane mṛdaṅgaśabdas tadviṣayatvāt.

MAḌḌUKAJHARJHARĀD AṆ VĀ (58)

ābhyāṁ tad asya śilpam ity asmin viṣaye aṇ vā bhavati. māḍḍukaḥ, māḍḍukikaḥ. jhārjharaḥ, jhārjharikaḥ.

PRAHARAṆAM (59)

prathamāntād asyety asmin narthe ṭhaṅ bhavati, yat tat prathamāntaṁ praharaṇaṁ ced bhavati. tomaraṁ praharaṇam asya, taumarikaḥ. dhānuṣkaḥ, pāraśvadhikaḥ.

ŚAKTIYAṢṬYOṢ ṬĪKAK (60)

śaktiyaṣṭibhyāṁ tad asya praharaṇam ity asmin viṣaye ṭīkak bhavati. śāktīkaḥ, yāṣṭīkaḥ. śāktīkī, yāṣṭīkī.

ASTI NĀSTI DIṢṬAM ITI MATIḤ (61)

astyādibhya iti matir asyety asmin viṣaye ṭhag bhavati. astīti matir asya, āstikaḥ. nāstikaḥ, daiṣṭikaḥ. diṣṭaṁ daivam.

ŚĪLAM (62)

prathamāntād asyety asmin narthe ṭhag bhavati, yat tat prathamāntaṁ śīlaṁ ced bhavati. apūpāḥ śīlam asya tadviṣayatvena tadupacārāt, apūpabhakṣaṇaṁ vā tacchabdenocyate: āpūpikaḥ. śāṣkulikaḥ.

CHATTRĀDIBHYO ṆAḤ (63)

chattrādibhyas tad asya śīlam ity asmin viṣaye ṇo bhavati. chattraṁ śīlam asya, chāttraḥ. chattram iva guroḥ sukhahetur ity arthaḥ. chattra — śikṣā — bubhukṣā — bhikṣā[1] — puroda[2] — sthā; sthāśabdo 'ntaḥprādipūrvo gṛhyate: antasthā, saṁsthā, avasthā, upasthā — curā — udasthāna — kṛṣi — karman — viśvadhā — tapas — satya — anṛta — viśikā.

[1] *so auch* Hemacandra, Vardhamāna, Kāś. Ms., Rāmakṛṣṇa, Yajñeśvara [2] *cf.* Vardh. 385: puroda ity anye

KARMĀDHYAYANE VṚTTAM (64)

prathamāntād asyety asmin narthe ṭhag bhavati, yat tat prathamāntaṁ karma ced adhyayanaviṣaye vṛttaṁ bhavati. ekam anyat karma skhalitarūpam adhyayane vṛttam asya, aikānyikaḥ. dvaiyanyikaḥ. adhyayana iti kim? ekam anyat karma skhalitaṁ gamane vṛttam asya.

BAHVACPŪRVAPADĀṬ ṬHAC (65)

bahvacpūrvapadāt tad asya karmādhyayane vṛttam ity asmin viṣaye ṭhaj bhavati. dvādaśānyāni karmāṇy adhyayane vṛttāny asya, dvādaśānyikaḥ.

HITĀ BHAKṢĀḤ (66)

prathamāntebhyo bhakṣebhyo 'syety asmin viṣaye ṭhag

bhavati, hitāś cet te bhavanti. apūpā hitā asya, āpūpikaḥ. śāṣkulikaḥ.

DĪYATE NIYUKTAM (67)

prathamāntād asyety asmin narthe ṭhag bhavati, yat tat prathamāntaṁ niyogato dīyate cet. agrabhojanam asya dīyate niyuktam, āgrabhojanikaḥ. āpūpikaḥ.

ODANĀṬ ṬHAṬ (68)

odanāt tasya dīyate niyuktam ity asmin viṣaye ṭhaṭ bhavati. odanikaḥ, odanikī. kathaṁ śrāṇikaḥ, śrāṇikī; māṁsaudanikaḥ, māṁsaudanikī; māṁsikaḥ, māṁsikīti? pūrveṇa siddham. svaraṁ tu vakṣyāmaḥ.

BHAKTĀD AṆ VĀ (69)

bhaktāt tad asya dīyate niyuktam ity etasmin viṣaye aṇ bhavati vā. bhāktaḥ, bhāktikaḥ.

TATRA NIYUKTAM (70) g. b. m. 75

saptamyantān niyuktam ity asmin viṣaye ṭhag bhavati. śaulkaśālikaḥ, dauvārikaḥ.

AGĀRĀNTĀṬ ṬHAN (71)

tatra niyuktam ity asmin viṣaye 'gārāntāṭ ṭhan bhavati. devāgārikaḥ.

ADEŚAKĀLĀD ADHĪTE (72)

pratiṣiddhadeśakālavācinaḥ saptamyantād adhīta ity etasmin narthe ṭhag bhavati. śmaśāne 'dhīte, śmāśānikaḥ. cāturdaśikaḥ. adeśakālād iti kim? Srughne 'dhīte. pūrvāhṇe 'dhīte.

KAṬHINĀNTAPRASTĀRASAṀSTHĀNĀD VYAVAHARATI (73)

kaṭhināntāt prastārasaṁsthānābhyāṁ ca tatra vyavaharatīty asmin narthe ṭhag bhavati. vāṁśakaṭhinikaḥ. prāstārikaḥ, sāṁsthānikaḥ.

NIKAṬĀDIṢU VASATI (74)

nikaṭādes tatra vasatīty asmin narthe ṭhag bhavati. naikaṭiko bhikṣuḥ — śmāśānikaḥ — ābhyavakāśikaḥ[1] — vārkṣamūlikaḥ — āvasathikaḥ.

[1] *bestätigt von* Vardhamāna, *als Lesung* Śākaṭāyana's; *im übrigen cf.* Hemacandra VI, 4, 77 *und* Vardh. 382

SATĪRTHYAḤ (75)

samānatīrthe vasatīti satīrthya iti nipātyate.

PRĀG GHITĀD YAT (76)

prāg ghitād ye 'rthās teṣv artheṣu yad veditavyaḥ.

TAD VAHATI YUGAPRĀSAṄGĀT (77)

yugaprāsaṅgābhyāṁ tad iti dvitīyāntābhyāṁ vahatīty asmin narthe yad bhavati. yugaṁ vahati, yugyaḥ. prāsaṅgyaḥ.

DHURO ḌHAK CA (78)

dhuraṁ vahatīty asmin viṣaye ḍhag bhavati, yac ca. dhaureyaḥ, dhuryaḥ.

SARVOTTARADAKṢIṆĀDEḤ KHAḤ (79)

sarvādipūrvāyā dhuras tad vahatīty asmin viṣaye kho bhavati. sarvadhuraṁ vahati, sarvadhurīṇaḥ. uttaradhurīṇaḥ, dakṣiṇadhurīṇaḥ.

EKĀDER LUK CA (80)

ekāder dhuras tad vahatīty asmin viṣaye lug bhavati yataḥ, khaś ca. ekadhuraḥ, ekadhurīṇaḥ. kathaṁ śakaṭaṁ vahati, śākaṭo gaur iti? śeṣe (III, 2, 1) ity eva siddham. kathaṁ hālikaḥ, sairika iti? tasya svam (III, 3, 85. 88) iti siddham.

NĀMNI JANYĀḤ (81)

saṁjñāyāṁ janiśabdād vadhūvācinas tad vahatīty asmin viṣaye yan nipātyate bahuvacanaṁ ca. janīṁ vahanti[1], janyāḥ. navoḍhāyā jñātibhṛtyāḥ.

[1] *Ms.* vahati

VIDHYATY AKARAṆENA (82)

dvitīyāntād vidhyatīty asmin narthe yad bhavati, na cet karaṇena vyadhanaṁ bhavati. pādau vidhyanti śarkarāḥ, padyāḥ. urasyāḥ kaṇṭakāḥ. akaraṇeneti kim? cauraṁ vidhyati dhanuṣā. ripūn vidhyati śaktyā.

DHANAGAṆAṀ LABDHĀ (83)

dhanagaṇābhyāṁ labdhari yad bhavati. dhanaṁ labdhā, dhanyaḥ. gaṇyaḥ.

ANNĀṆ ṆAḤ (84)

annād dvitīyāntāl labdhari ṇo bhavati. ānnaḥ.

VAŚAṀ GATAḤ (85)

vaśaṁ gate 'rthe yad bhavati. vaśyaḥ.

PADAM ASMIN DṚŚYAM (86)

padāt prathamāntād dṛśyam asmin nity asmin narthe yad bhavati. padyaḥ kardamaḥ.

MŪLAM ASYĀDṚḌHAM (87)

mūlaśabdāt prathamāntād asyety asmin narthe yad bhavati, na tac cen mūlaṁ dṛḍhaṁ bhavati. mūlyā māṣāḥ, mūlyā mudgāḥ. ślathamūlā, na suṣṭhu niṣpannā ity arthaḥ.

DHENUṢYĀGĀRHAPATYAU NĀMNI (88)

etau śabdau saṁjñāyāṁ nipātyete. kṣīropayogāya dattāyā dhenor yad bhavati, ṣuk ca nipātyate. gṛhapatinā saṁyukte agniviśeṣe ñyo nipātyate.

MŪLENĀNĀMYE (89)

mūlāt tṛtīyāntād anamanīye 'rthe yad bhavati. mūlenānāmyam, mūlyam. anāmya ity ata eva vacanāṇ ṇyat. nāmnīty eva: mūlenānāmyaṁ kāṣṭham.

VAYASĀ CA TULYE (90)

vayaso mūlāc ca tṛtīyāntāt same 'rthe yad bhavati. vayasā tulyaḥ, vayasyaḥ. mūlena tulyaḥ, mūlyaḥ paṭaḥ. nāmnīty eva: vayasā tulyo ripuḥ.

NAUTULĀVIṢAIS TĀRYASAṀMITAVADHYEṢU (91)

nāvādibhyas tṛtīyāntebhyas tāryādiṣv artheṣu yad bhavati. nāvā tāryam, nāvyam udakam. tulayā saṁmitam, tulyam. asaṁmitam api nāmni (88) ity adhikārāt, dṛṣṭitulayā vā paricchedāt. viṣeṇa vadhyaḥ, viṣyaḥ.

SĪTAYĀ SAMITE (92)

sītāśabdāt tṛtīyāntāt samite 'rthe yad bhavati. sītayā samitam, sītyam. dvisītyam, trisītyam.

DHARMEṆA PRĀPYE (93)

dharmāt tṛtīyāntāt prāpye 'rthe yad bhavati. dharmyaḥ.

PATHYARTHANYĀYĀC CĀNAPETE (94)

pathyādibhyo dharmāc ca pañcamyantād anapete yad bhavati. patho 'napetam, pathyam. arthyam, nyāyyam, dharmyam. nāmni (88) ity adhikārāt kriyāpathād anapete, bheṣajam eva pathyam, na grāmapathāt.

CHANDASĀ NIRMITE (95)

chandasas tṛtīyāntān nirmite 'rthe yad bhavati. chandasyaḥ.

URASĀṆ CA (96)

urasas tṛtīyāntān nirmite 'rthe aṇ bhavati, yac ca. aurasaḥ putraḥ. urasyaḥ.

HṚDAYASYA PRIYE (97)

hṛdayāt ṣaṣṭhyantāt priye 'rthe yad bhavati. hṛdyaḥ. vaśīkaraṇamantre 'pi priyatvakaraṇe vaidike 'nyatra ca priyatvam asty evety anenaiva siddham.

MATAJANAYOḤ KARAṆAJALPAYOḤ (98)

matajanābhyāṁ karaṇajalpayor arthayor yad bhavati. matasya karaṇam, bhāvaḥ sādhanaṁ vā, matyam. janasya jalpo, janyaḥ.

HALASYA KARṢE (99)

halāt ṣaṣṭhyantāt karṣe, bhāve sādhane vā, yad bhavati. halyaḥ. dvihalyaḥ. viśeṣaṇatvāt tadantasya vidhiḥ.

TATRA SĀDHUḤ (100) g. b. m. 105

saptamyantāt sādhur ity asmin narthe yad bhavati. karmaṇi sādhuḥ, karmaṇyaḥ. śaraṇyaḥ, sabhyaḥ. sādhuḥ kuśalo yogyo hito vā.

PRATIJANĀDIBHYAḤ KHAÑ (101)

pratijanādibhyas tatra sādhur ity asmin viṣaye khañ bhavati. pratijane sādhuḥ, prātijanīnaḥ. aidaṁyugīnaḥ. pratijana — idaṁyuga — saṁyuga — samayuga — parayuga — parakula — amuṣyakula — sarvajana — viśvajana — pañcajana — mahājana.

BHAKTĀṆ ṆAḤ (102)

bhaktāt tatra sādhur ity asmin viṣaye ṇo bhavati. bhāktaḥ.

PARIṢADO ṆYAŚ CA (103)

pariṣadas tatra sādhur ity asmin viṣaye ṇyo bhavati, ṇaś ca. pāriṣadyaḥ, pāriṣadaḥ.

KATHĀDIBHYAṢ ṬHAK (104)

kathādibhyas tatra sādhur ity asmin viṣaye ṭhag bhavati. kāthikaḥ, vaikathikaḥ. kathā — vikathā — viśvakathā — vitaṇḍā — janavāda — vṛtti — saṁgraha — guṇa — gaṇa — āyurveda — guḍa — kulmāṣa[1] — ikṣu — saktu — apūpa — māṁsaudana — veṇu — saṁgrāma — saṁghāta — pravāsa — nivāsa — upavāsa.

[1] *Ms.* kulmāsa

PATHYATITHIVASATISVAPATER ḌHAÑ (105)

pathyādibhyas tatra sādhur ity asmin viṣaye ḍhañ bhavati. pātheyaḥ, ātitheyaḥ, vāsateyaḥ, svāpateyaḥ.

SAMĀNODARE ŚAYITAḤ (106)

samānodarāt saptamyantāt śayite yad bhavati. samānodaryaḥ, sodaryaḥ.

tṛtīyo 'dhyāyaḥ samāptaḥ.

PRĀK KRĪTĀC CHAḤ (1)

prāk krītāvadheś cho veditavyaḥ.

UGAVĀDIBHYO YAT (2)

uvarṇād gavādibhyaś ca chaviṣaye yad bhavati. śaṅkavyaṁ dāru, picavyaḥ karpāsaḥ, sanaṅgavyaṁ carma, caravyās taṇḍulāḥ, saktavyā dhānāḥ. gavyaṁ vanam, haviṣyās taṇḍulāḥ. go — havis — aṣṭakā — barhis — yuga — medhā — sruc — nābher nabhaś ca; nabhyaṁ kāṣṭham — śuno yaṇa ik, vā ca dīrghatvam: śunyam, śūnyam — ūdhaso naś ca; ūdhanyaḥ kūpaḥ — akṣara — dara — veda[1] — skhada[2] — viṣa. gor aci yad (II, 4, 15) iti siddhe punarvacanaṁ tadantavidhijñāpanārtham: sugavyam, pratigavyam. kambalyam ūrṇāpalaśatam iti vistācitakambalyād (II, 3, 24) iti siddham.

[1] ayaṁ Vāmanamatena (Vardhamāna 357) [2] *so auch* Hemacandra, Kāś., Yajñeśvara

VĀ HAVIRYŪPĀDIBHYAḤ (3)

havirvacanebhyo yūpādibhyaś ca yad vā bhavati, chaviṣaye. puroḍāśyās taṇḍulāḥ, puroḍāśīyāḥ. haviḥśabdāt pūrveṇa nityam. yūpyaṁ kāṣṭham, yūpīyam. dīpyam, dīpīyam. yūpa — dīpa — apūpa — taṇḍula — pṛthuka — abhyūṣa — abhyoṣa — avoṣa — kiṇva — musala — kaṭaka — karṇaveṣṭaka — irgala — sthūṇā — aśvapattra — annavikārāc ca: suryam, surīyam. tadantavidhinā: pradīpyam, pradīpīyam. yavāpūpyam, yavāpūpīyam.

tasmai g. b. m. 19 hitam g. b. m. 15

TASMAI HITAM (4)

caturthyantād dhite 'rthe yathāvidhi chayatau bhavataḥ. vatsebhyo hito godhuk, vatsīyaḥ. avatsīyaḥ. paṭavyaḥ.

NA RĀJĀCĀRYAVṚṢANBRĀHMAṆĀT (5)

ebhyo hite 'rthe cho na bhavati. rājñe hitam, ācāryāya hitam, vṛṣṇe hitam, brāhmaṇāya hitam.

DEHĀṂŚĀD YAT (6)

śarīrāvayavād dhite 'rthe yad bhavati. dantebhyo hitam, dantyam. rājadantyam. nābhyam. nabhādeśo 'tra nāsti, prāṇyaṅgatvāt[1].

[1] *Ms. urspünglich* śarīrāṁśatvāt, *mit Randkorrektur wie oben*

KHALAYAVAMĀṢATILAVṚṢABRAHMARATHĀT (7)

khalādibhyo hite 'rthe yad bhavati. khalāya hitam, khalyam. yavyam, māṣyam, tilyam. vṛṣāya hitam, vṛṣyam. brahmabhyo hitam, brahmaṇyam. rathāya hitā, rathyā.

AJĀVIBHYĀṂ THYAN (8)

ābhyāṁ hite 'rthe thyan bhavati. ajathyā, avithyā.

BHOGĀNTĀTMANAḤ KHAḤ (9)

bhogāntād ātmanaś ca hite 'rthe kho bhavati. mātṛbhogīnaḥ, rājabhogīnaḥ, ācāryabhogīnaḥ. ātmanīnaḥ.

PAÑCAVIŚVĀJ JANĀNTĀT TADARTHĀT (10)

pañcaviśvābhyāṁ janāntābhyāṁ janārthavācibhyāṁ hite 'rthe kho bhavati. pañcabhyo janebhyo hitaḥ, pañcajanīnaḥ. viśvajanīnaḥ. tadarthād iti kim? viśvo jano 'sya viśvajanas, tasmai hito, viśveṣāṁ janāya vā hito, viśvajanīyaḥ.

SARVĀT (11)

sarvaśabdāj janāntād dhite 'rthe kho bhavati. sarvajanīnaḥ. tadarthād ity eva: sarvajanīyaḥ.

MAHATAŚ CA ṬHAÑ (12)

mahataḥ sarvaśabdāc ca janāntād dhite 'rthe ṭhañ bhavati. māhājanikaḥ, sārvajanikaḥ. tadarthād ity eva: mahājanīyaḥ, sarvajanīyaḥ.

SARVĀṆ ṆO VĀ (13)

sarvaśabdād dhite 'rthe ṇo vā bhavati. sarvasmai hitam: sārvam, sarvīyam. punaḥsarvagrahaṇaṁ janāntanivṛttyartham.

PURUṢĀḌ ḌHAÑ (14)

puruṣād dhite 'rthe ḍhañ bhavati. puruṣāya hitam, pauruṣeyam.

MĀṆAVACARAKĀT KHAÑ (15)

etābhyāṁ hite 'rthe khañ bhavati. māṇavīnaḥ, cārakīṇaḥ.

g. b. m. 19 VIKṚTEḤ PRAKṚTAU (16)

vikṛtivācinaś caturthyantāt prakṛtāv abhidheyāyāṁ yathāvidhi chayatau bhavataḥ. aṅgārebhyaḥ kāṣṭhāni, aṅgārīyāṇi. picavyaḥ karpāsaḥ. vikṛter iti kim? udakāya kūpaḥ. prakṛtigrahaṇena kāraṇamātragrahaṇād ihāpi syātām. vikṛtisāhacaryād dhi tadupādānakāraṇagrahaṇam. prakṛtāv iti kim? asaye kośī. prakṛtigrahaṇābhāve tadanyavikṛter api tadarthamātre syātām. tasmai ity eva: saktūnāṁ dhānāḥ. iha kasmān na bhavati: mūtrāya kalpate yavāgūr iti? sāpekṣatvāt.

ṚṢABHOPĀNAHO ÑYAḤ (17)

ṛṣabhād upānahaś ca prakṛtāv abhidheyāyāṁ ñyo bhavati. ṛṣabhāya vatsaḥ, ārṣabhyaḥ. aupānahyo muñjaḥ, aupānahyaṁ carma.

CARMAṆY AÑ (18)

carmaṇi prakṛtāv abhidheyāyāṁ tadvikṛtivācino 'ñ bhavati. vāratraṁ carma.

CHADIRBALIBHYĀṀ ḌHAÑ (19)

ābhyāṁ ḍhañ bhavati, prakṛtāv abhidheyāyām. chādiṣeyāṇi tṛṇāni, chādiṣeyaṁ carma. bāleyās taṇḍulāḥ.

UPADHEḤ (20)

upadhiśabdāt svārthe ḍhañ bhavati, yogavibhāgāt. upadhir eva, aupadheyaḥ.

TAD ASYĀTRA SYĀD ITI (21)

prathamāntāt ṣaṣṭhyarthe saptamyarthe ca chayatau bhavataḥ, yat tat prathamāntaṁ syāc cet. syād iti saṁbhāvane liṅ, itiśabdo vivakṣārthaḥ. prāsādo 'sya syāt, prāsādīyaṁ dāru. paraśavyam ayaḥ. prāsādo 'tra syāt, prāsādīyo deśaḥ. syād iti kim? prāsādo 'trāsti. itiśabdaḥ kim? prāsādo 'sya Devadattasya syāt.

PARIKHĀYĀ ḌHAÑ (22)

parikhāyāḥ prathamāntāyā asyātra syād ity asmin narthe ḍhañ bhavati. pārikheyo deśaḥ.

PRĀG VATEṢ ṬHAÑ (23)

vatisaṁśabdanāt prāk ṭhañ veditavyaḥ.

SAṀKHYĀDEŚ CĀLUKAḤ (24)

ataḥ paraṁ prāg vater alugantāt saṁkhyāder asaṁkhyādeś ca vidhir veditavyaḥ. dvaipārāyaṇikaḥ. aluka iti kim? dvābhyāṁ śūrpābhyāṁ krītam, dviśūrpam; dviśūrpeṇa krītam, dviśaurpikam.

ĀRHĀT (25)

ā arhaśabdād ye 'rthās teṣv ata uttaro vidhir veditavyaḥ.

KAṀSĀRDHĀṬ ṬHAṬ (26)

kaṁsārdhābhyāṁ ṭhaṭ bhavati, ārhāt. kaṁsikaḥ, kaṁsikī. ardhikaḥ, ardhikī.

KĀRṢĀPAṆĀT (27)

kārṣāpaṇād ārhīyeṣv artheṣu ṭhaṭ bhavati. kārṣāpaṇikaḥ, kārṣāpaṇikī.

PRATIR VĀSYA (28)

kārṣāpaṇaśabdasya ṭhaṭi pratir ādeśo vā bhavati. pratikaḥ, pratikī.

ŚŪRPĀD AÑ (29)

śūrpād añ vā bhavati. śaurpaḥ; śaurpikaḥ, śaurpikī.

SAHASRAVASANAVIṀŚATIKAŚATAMĀNĀD AṆ (30)

ebhyo 'ṇ bhavati. sāhasraḥ, vāsanaḥ, vaiṁśatikaḥ, śātamānaḥ.

ŚATĀT KEVALĀṬ ṬHANYATĀV ATASMIN (31)

śataśabdāt kevalāṭ ṭhanyatau bhavataḥ, na cet tad eva śatam abhidheyaṁ bhavati. śatikaḥ, śatyaḥ. kevalād iti kim? dvau ca śataṁ ca dviśatam, tena krītaṁ dviśatakam. atasmin niti kim? śatakaṁ nidānam. anyasmiṁs tu śate bhavaty eva: śatena krītaṁ śāṭakaśatam: śatikam, śatyam.

SAṀKHYĀYĀ ATIŚATAḤ KAN (32)

saṁkhyāyāḥ kan bhavati, tyantaṁ śadantaṁ ca varjayitvā. pañcakaḥ, bahukaḥ. atiśata iti kim? āśītikaḥ, cātvāriṁśatkaḥ.

KATIGAṆAU TADVAT (33)

katiśabdo gaṇaśabdaś ca sarvatra saṁkhyāvad draṣṭavyaḥ. katikaḥ, gaṇakaḥ. anyatrāpi: katidhā, gaṇadhā. katiśaḥ, gaṇaśaḥ. katikṛtvaḥ, gaṇakṛtvaḥ.

VATOḤ (34)

vatvantasya saṁkhyāvat kāryam anyatrāpi bhavati. tāvatkaḥ, tāvatkṛtvaḥ.

IṬ VĀ (35)

vatupsaṁbandhinaḥ kana iṭ vā bhavati. tāvatikaḥ, tāvatkaḥ.

VIṀŚATITRIṀŚADBHYĀM (36)

etābhyāṁ kan bhavati. viṁśatikaḥ, triṁśatkaḥ.

ANĀMNI ḌVUN (37)

asaṁjñāyāṁ viṁśatitriṁśadbhyāṁ ḍvun bhavati. viṁśakaḥ, triṁśakaḥ. anāmnīti kim? viṁśatikaḥ, triṁśatkaḥ.

g. b. m. 45 SAṀKHYĀDHYARDHĀDEḤ SAṀKHYEYĀL LUG ADVIḤ (38)

saṁkhyāder adhyardhādeś ca saṁkhyeyāntād vihitasya

sakṛl lug bhavati, na tu dviḥ. dviśūrpaḥ, pañcaśūrpaḥ. adhyardhaśūrpaḥ. ardhapañcamaḥ, adhyardhapañcamaḥ. saṁkhyādhyardhāder iti kim? paramanaiṣkikam. saṁkhyeyād iti kim? ekādaśakaḥ. advir iti kim? dviśūrpeṇa krītam, dviśaurpikam. anāmnīty eva: pāñcalohitikaḥ, pāñcakārṣāpaṇikaḥ. adhyardhagrahaṇam anyatra saṁkhyākāryanivṛttyartham.

KĀRṢĀPAṆASAHASRASUVARṆAŚATAMĀNĀD VĀ (39)

etebhyaḥ saṁkhyādhyardhapūrvebhyo vihitasya lug vā bhavati. dvikārṣāpaṇaḥ, dvikārṣāpaṇikaḥ. adhyardhakārṣāpaṇaḥ, adhyardhakārṣāpaṇikaḥ. dvisahasram, dvisāhasram. adhyardhasahasram, adhyardhasāhasram. dvisuvarṇam, dvisauvarṇikam. adhyardhasuvarṇam, adhyardhasauvarṇikam. dviśatamānam, dviśātamānam. adhyardhaśatamānam, adhyardhaśātamānam.

DVITRIBAHVĀDER NIṢKAVISTĀT (40)

dvyādipūrvābhyāṁ niṣkavistābhyāṁ vihitasya lug vā bhavati. dviniṣkam, dvinaiṣkikam. triniṣkam, trinaiṣkikam. bahuniṣkam, bahunaiṣkikam. dvivistam, dvivaistikam. trivistam, trivaistikam. bahuvistam, bahuvaistikam.

VIṀŚATIKĀT KHAḤ (41)

saṁkhyādhyardhapūrvād viṁśatikāt kho bhavati. dviviṁśatikīnaḥ, adhyardhaviṁśatikīnaḥ.

KHĀRĪKĀKAṆĪBHYA ĪKAN (42)

khārīkākaṇībhyāṁ saṁkhyādhyardhapūrvābhyāṁ bahuvacananirdeśāt kevalābhyāṁ ca īkan bhavati. dvikhārīkaḥ, adhyardhakhārīkaḥ, khārīkaḥ. dvikākaṇīkam, adhyardhakākaṇīkam, kākaṇīkam.

PAṆAPĀDAMĀṢĀD YAT (43)

ebhyaḥ saṁkhyādhyardhapūrvebhyo yad bhavati. dvipaṇyaḥ, adhyardhapaṇyaḥ. dvipādyam, adhyardhapādyam. aprāṇyaṅgatvān na padādeśaḥ. dvimāṣyam, adhyardhamāṣyam.

ŚATĀD VĀ (44)

saṁkhyādhyardhapūrvāc chataśabdād yad vā bhavati. dviśatyam, dviśatam. adhyardhaśatyam, adhyardhaśatam.

ŚĀṆĀT (45)

saṁkhyādhyardhapūrvāc chāṇād yad vā bhavati. dviśāṇyam, dviśāṇam. adhyardhaśāṇyam, adhyardhaśāṇam.

DVITRYĀDER AṆ CA (46)

śāṇād dvitripūrvād aṇ bhavati, yac ca vā. dvaiśāṇam, dviśāṇyam, dviśāṇam. traiśāṇam, triśāṇyam, triśāṇam.

TENA KRĪTAṀ MŪLYĀT (47)

mūlyavācinas tṛtīyāntāt krītam ity asmin narthe yathāvihitaṁ ṭhañādayo bhavanti. prāsthikaḥ. śatyaḥ, śatikaḥ. pañcakaḥ. mūlyād iti kim? pāṇinā[1] krītam, Devadattena krītam. vṛttau saṁkhyāviśeṣānavagamād iha: prasthābhyāṁ prasthair vā krītaṁ na bhavati. tadarthāvagame tu bhavaty eva: dvikam, trikam, pañcakam. mudgaiḥ krītam, maudgikam.

[1] *Ms.* pāṇininā

g. b. m. 56 TASYA VĀPAḤ (48)

ṣaṣṭhyantād vāpe 'rthe yathāvidhi ṭhañādayo bhavanti. upyate 'smin niti vāpaḥ. prāsthikaḥ.

PĀTRĀT ṢṬHAN (49)

ṣaṣṭhyantāt pātrād vāpe 'rthe ṣṭhan bhavati. pātrikaḥ, pātrikī.

VĀTAPITTAŚLEṢMASAṀNIPĀTĀC CHAMANAKOPANE (50)

vātādibhyaḥ ṣaṣṭhyantebhyaḥ śamane kopane cārthe ṭhañ bhavati. vātikaḥ, paittikaḥ, ślaiṣmikaḥ, sāṁnipātikaḥ.

NIMITTE SAṀYOGOTPĀTE (51)

ṣaṣṭhyantān nimitte saṁyogotpātasvarūpe ṭhañādayo bhavanti. śatasya nimittaṁ saṁyoga utpāto vā: śatyaḥ, śatikaḥ.

sāṁgrāmikaḥ. saṁyogotpāta iti kim? śatasya nimittaṁ Devadattaḥ.

DVYACO 'SAṀKHYĀPARIMĀṆĀŚVĀDER YAT (52)

dvyacaḥ ṣaṣṭhyantāt saṁkhyāparimāṇāśvādivarjitān nimitte saṁyogotpāte yad bhavati. dhanasya nimittaṁ saṁyoga utpāto vā, dhanyaḥ. saṁkhyādivarjitād iti kim? pañcakaḥ, prāsthikaḥ; āśvikaḥ, āśmikaḥ. kathaṁ gavyam? gor aci yad (II, 4, 15) ity eva siddham. aśva — aśman — gaṇa — ūrṇā — umā — bhaṅgā — varṣā — vasu.

BRAHMAVARCASĀT (53)

brahmavarcasāt ṣaṣṭhyantān nimitte saṁyogotpāte yad bhavati. brahmavarcasyaḥ.

PUTRĀC CHAŚ CA (54)

putrāt ṣaṣṭhyantān nimitte saṁyogotpāte cho bhavati, yac ca. putrīyaḥ, putryaḥ.

PṚTHIVĪSARVABHŪMER AÑAṆAU (55)

etābhyāṁ ṣaṣṭhyantābhyāṁ nimitte saṁyogotpāte 'ñaṇau bhavataḥ. pārthivaḥ, sārvabhaumaḥ.

ĪŚVARE (56)

pṛthivīsarvabhūmyoḥ ṣaṣṭhyantayor īśvare 'rthe 'ñaṇau bhavataḥ. pārthivaḥ, sārvabhaumaḥ.

TATRA VIDITE (57)

pṛthivīsarvabhūmeḥ saptamyantād vidite 'ñaṇau bhavataḥ. pārthivaḥ, sārvabhaumaḥ.

LOKASARVALOKĀT (58)

etābhyāṁ saptamyantābhyāṁ vidite ṭhañ bhavati. laukikaḥ, sārvalaukikaḥ.

TAD ATRĀSMAI VṚDDHYĀYALĀBHAŚULKOPADAṀ DĪYATE (59)

prathamāntād atrāsmai dīyata ity anayor arthayor yathāvidhi ṭhañādayo bhavanti, yat tat prathamāntaṁ vṛddhyādi

cet tad bhavati. pañcāsmin nasmai vā vṛddhir vā āyo vā lābho vā śulko vā utkoco vā dīyate, pañcakaḥ. śatyaḥ, śatikaḥ. vṛddhyādigrahaṇaṁ kim? pañca mūlyam asmin dīyate.

PŪRAṆĀRDHĀṬ ṬHAN (60)

pūraṇavācina ardhāc ca prathamāntād atrāsmai dīyata ity anayor arthayoṣ ṭhan bhavati, tac ca prathamāntaṁ vṛddhyādi ced bhavati. pañcamo 'smai vāsmin vā vṛddhyādi dīyate, pañcamikaḥ. ardhikaḥ. pañcamikā, ardhikā.

BHĀGĀD YAC CA (61)

bhāgāt prathamāntād asmin nasmai vā dīyata ity anayor arthayor yad bhavati, ṭhaṁś ca, sa ced vṛddhyādīnām anyatamo 'rtho bhavati. bhāgo 'smin nasmai vā dīyate: bhāgyaḥ, bhāgikaḥ. bhāga iti rūpakārdhe rūḍhiḥ.

TAD ASYA PARIMĀṆAM (62)

prathamāntād asyety asmin narthe yathāvidhi ṭhañādayo bhavanti, tac cet prathamāntaṁ parimāṇaṁ bhavati. prāsthiko vrīhiḥ. khāraśatikaḥ, khārasahasrikaḥ. pañcakaḥ saṁghaḥ. aṣṭakaṁ Pāṇinīyaṁ sūtram. pañcakaḥ pāṭho 'dhītaḥ. pañcakāḥ Śakunaya iti pañca parimāṇam eṣām ity aṅgīkṛtāvayavabhedaḥ samudāyaḥ prakṛtyarthaḥ, tadviśiṣṭāḥ samudāyinaḥ kaśabdasyārthaḥ. punaḥprathamānirdeśaḥ punarvidhānārthaḥ. ataḥ saṁkhyāder (38) iti lug na bhavati. dve ṣaṣṭī jīvitaparimāṇam asya, dviṣāṣṭikaḥ. paṅktiḥ, viṁśatiḥ, triṁśat, catvāriṁśat, pañcāśat, ṣaṣṭiḥ, saptatiḥ, aśītiḥ, navatiḥ, śatam iti saṁjñāśabdā evaite, ayutaprayutaniyutādivat, lokaprasiddhāḥ.

PAÑCADDAŚAD VARGE VĀ (63)

pañcad daśad iti varge 'bhidheye vā nipātyate. pañcad vargaḥ, pañcakaḥ. daśad vargaḥ, daśakaḥ.

STOME ḌAṬ (64)

prathamāntāt parimāṇavācina asyety asmin narthe stome 'bhidheye ḍaṭ bhavati. pañcadaśaḥ stomaḥ, pañcadaśī paṅktiḥ. stomasya saṁkhyaiva parimāṇaṁ bhavati, nānyat.

TRIṀŚACCATVĀRIṀŚATO BRĀHMAṆĀKHYĀYĀṀ ḌAṆ (65)

etābhyāṁ prathamāntābhyām asyety asmin narthe brāhmaṇe tannāmny abhidheye ḍaṇ bhavati. traiṁśāni brāhmaṇāni. cātvāriṁśāni. ākhyāgrahaṇaṁ kim? cātvāriṁśatkaḥ[1].

[1] *Ms.* catvāriṁśatkaḥ (*cf.* 23 *und* 32)

BHṚTIVASNĀṀŚĀḤ (66)

prathamāntād asyety asmin narthe yathāvidhi ṭhañādayo bhavanti, yat tat prathamāntaṁ bhṛtyādi ced bhavati. pañca bhṛtir vā vasno vā aṁśo vā asya, pañcakaḥ.

TAT PACATI DROṆĀD AṆ CA (67) g. b. m. 88

dvitīyāntāt pacatīty etasmin narthe droṇād aṇ bhavati, ṭhañ ca. drauṇī, drauṇikī.

SAṀBHAVATY AVAHARATI CA (68)

saṁbhavaty avaharati pacatīty eteṣv artheṣu dvitīyāntād yathāvidhi ṭhañādayo bhavanti. prasthaṁ saṁbhavaty avaharati pacati vā, prāsthikaḥ. khārīkaḥ.

PĀTRĀCITĀḌHAKĀT KHO VĀ (69)

pātrādibhyo dvitīyāntebhyaḥ saṁbhavatyādiṣv artheṣu kho vā bhavati. pātrīṇā, pātrikī. ācitīnā, ācitikī. āḍhakīnā, āḍhakikī.

SAṀKHYĀDEḤ ṢṬHAṀŚ CA (70)

saṁkhyādeḥ pātrādyantāt saṁbhavatyādiṣv artheṣu ṣṭhan bhavati, khaś ca vā. dvipātrikī, dvipātrīṇā, dvipātrī. dvyācitikī, dvyācitīnā, dvyācitā. dvyāḍhakikī, dvyāḍhakīnā, dvyāḍhakī.

KULIJĀD VĀ (71)

kulijāt saṁkhyādeḥ saṁbhavatyādiṣv artheṣu ṣṭhan bhavati, kho vā, yathāprāptaṁ ca. kho vā (69) ity anuvartamāne punarvāvacanaṁ luko 'pi vikalpārtham. dvikulijikī, dvikulijīnā, dvaikulijikī, dvikulijī.

VAṀŚĀDIBHYO HARATI VAHATY ĀVAHATI BHĀRĀT (72)

vaṁśādibhyaḥ parād bhārād dvitīyāntād dharatyādiṣv artheṣu ṭhañ bhavati. vaṁśabhāraṁ harati vahaty āvahati vā, vāṁśabhārikaḥ. kauṭajabhārikaḥ. vaṁśādibhya iti kim? bhāraṁ vahati. athavā vaṁśādibhyo bhārabhūtebhyo dvitīyāntebhyo vahatyādiṣv artheṣu ṭhañ bhavati. vaṁśān bhārabhūtān harati vahaty āvahati vā, vāṁśikaḥ. kauṭajikaḥ. bhārād iti kim? vaṁśaṁ harati. vaṁśa — kuṭaja — balbaja — mūla — sthūṇā — akṣa — aśman — ikṣu — khaṭvā.

DRAVYAVASNĀT KAṆṬHANAU (73)

dravyād dvitīyāntād dharatyādiṣv artheṣu kan bhavati, vasnāṭ ṭhan. dravyakaḥ, vasnikaḥ.

g. b. m. 82 ARHATI (74)

arhatyarthe dvitīyāntād yathāvidhi ṭhañādayo bhavanti. vastram arhati, vāstrikaḥ. śatyaḥ, śatikaḥ.

CHEDĀDIBHYO NITYAM (75)

chedādibhyo dvitīyāntebhyo nityam arhatīty etasmin narthe ṭhañ bhavati. sarvadā chedam arhati, chaidikaḥ. bhaidikaḥ. cheda — bheda — droha — doha — narta — karṣa — saṁprayoga — viprakarṣa — saṁpraśna — virāga viraṅgaṁ ca.

ŚĪRṢACCHEDĀD YAC CA (76)

śīrṣacchedād dvitīyāntān nityam arhatīty etasmin narthe yad bhavati, ṭhañ ca. śīrṣacchedyaḥ, śairṣacchedikaḥ.

YAJÑĀD GHAḤ (77)

yajñād dvitīyāntād arhatīty etasmin narthe gho bhavati. yajñiyaḥ. yo 'pi yajñakarmārhati, yajñam asāv arhati.

PĀTRĀD YAŚ CA (78)

pātrād dvitīyāntād arhatyarthe gho bhavati, yaś ca. pātriyaḥ, pātryaḥ.

DAṆḌĀDIBHYAḤ (79)

daṇḍādibhyo dvitīyāntebhyo 'rhatyarthe yo bhavati. daṇḍyaḥ, musalyaḥ. daṇḍa — musala — madhuparka — kaśā — argha — medhā — megha — udaka — vadha — yuga — ibha.

DAKṢIṆĀKAḌAṄGARASTHĀLĪBILĀC CHAŚ CA (80)

dakṣiṇādibhyo dvitīyāntebhyo 'rhatyarthe cho bhavati, yaś ca. dakṣiṇām arhati: dakṣiṇīyaḥ, dakṣiṇyaḥ. kaḍaṅgarīyaḥ, kaḍaṅgaryaḥ. sthālībilīyaḥ, sthālībilyaḥ.

ĀRTVIJĪNAḤ (81)

ayaṁ śabdo nipātyate, ṛtvijam arhati, ṛtvikkarma vā arhatīty etasmin narthe.

ADHṚṢṬĀKĀRYAYOḤ ŚĀLĪNAKAUPĪNE (82)

śālām arhati praveṣṭum: śālīna ity adhṛṣṭe nipātyate. kūpam arhati praveṣṭum: kaupīna ity akārye.

PĀRĀYAṆATURĀYAṆACĀNDRĀYAṆAṀ VARTAYATI (83)

etebhyo dvitīyāntebhyo vartayatīty asmin narthe ṭhañ bhavati. pārāyaṇikaḥ, taurāyaṇikaḥ, cāndrāyaṇikaḥ.

SAṀŚAYAM ĀPANNAḤ (84)

saṁśayād dvitīyāntād āpanna ity asmin narthe ṭhañ bhavati. sāṁśayikaḥ.

YOJANAṀ GACCHATI (85) g. b. m. 91

yojanād dvitīyāntād gacchatīty asmin narthe ṭhañ bhavati. yaujanikaḥ.

KROŚAYOJANĀDEḤ ŚATĀD ABHIGAMANĀRHE CA (86)

krośāder yojanādeś ca śatād gacchatīty asmin narthe tato 'bhigamanārhe ca ṭhañ bhavati. krośaśataṁ gacchati, krauśaśatikaḥ. yaujanaśatikaḥ. krośaśatād abhigamanam arhati, krauśaśatikaḥ. yaujanaśatikaḥ.

PATHAḤ ṢṬHAN (87)

patho dvitīyāntād gacchatīty asmin narthe ṣṭhan bhavati. pathikaḥ, pathikī.

ṆAḤ PANTHAŚ CA NITYAM (88)

patho dvitīyāntān nityaṁ gacchatīty aṣmin narthe ṇo bhavati, panthādeśaś ca. nityaṁ panthānaṁ gacchati: pānthaḥ, pānthā.

AJAŚAṄKŪTTARAVĀRIJAṄGALAKĀNTĀRĀDINĀHṚTE CA (89)

ajādipūrvāt pathiśabdāt tṛtīyāntād gacchatīty asmin narthe āhṛte ca ṭhañ bhavati. ajapathena gacchati, ajapathenāhṛtaḥ: ājapathikaḥ. śāṅkupathikaḥ, auttarapathikaḥ, vāripathikaḥ, jāṅgalapathikaḥ, kāntārapathikaḥ.

STHALĀDINĀ (90)

sthalapūrvāt pathiśabdāt tṛtīyāntād āhṛtaṁ gacchatīty anayor arthayoṣ ṭhañ bhavati. sthālapathikaḥ.

MADHUKAMARĪCAYOR AṆ (91)

sthalapathenāhṛte madhuke marīce ca aṇ bhavati. sthālapathaṁ madhukaṁ marīcaṁ ca.

g. b. m. 106 KĀLĀT (92)

ayam adhikāraḥ.

g. b. m. 104 TENA NIRVṚTTAḤ (93)

kālavācinas tṛtīyāntān nirvṛtta ity asmin narthe ṭhañ bhavati. māsena nirvṛttam, māsikam. āhnikam.

g. b. m. 104 TASMAI BHṚTO 'DHĪṢṬAḤ (94)

caturthyantāt kālavācino bhṛto 'dhīṣṭa ity anayor arthayoṣ ṭhañ bhavati. māsāya bhṛto 'dhīṣṭo vā, māsikaḥ. sāṁvatsarikaḥ.

g. b. m. 104 TAṀ BHŪTO BHĀVĪ (95)

dvitīyāntāt kālavācino bhūto bhāvīty anayor arthayoṣ

ṭhañ bhavati. māsaṁ bhūto bhāvī vā, māsikaḥ. sāṁvatsarikaḥ. ataḥ paraṁ nirvṛttādiṣv artheṣu yathāsaṁbhavaṁ vidhir veditavyaḥ.

MĀSĀD VAYASI YATKHAÑAU (96)

māsād dvitīyāntād vayasi gamyamāne bhūte 'rthe yatkhañau bhavataḥ. māsaṁ bhūtoḥ māsyaḥ, māsīnaḥ. māsīnā duhitāsya, māsīnāduhitṛkaḥ: ādaijjhetur (V, 2, 36) iti puṁvadbhāvo na bhavati.

SAṀKHYĀDER YAP (97)

saṁkhyāder māsād vayasi gamyamāne yap paro bhavati. dvau māsau bhūtaḥ, dvimāsyaḥ.

ṢAṢO ṆYAC CA VĀ (98)

ṣaḍāder māsād vayasi gamyamāne ṇyad bhavati, yap ca vā. ṣaḍ māsān bhūtaḥ: ṣāṇmāsyaḥ, ṣāṇmāsikaḥ, ṣaṇmāsyaḥ.

ṬHAṀŚ CĀNYATRA (99)

vayaso 'nyatra ṣaḍāder māsān nirvṛttādiṣv artheṣu ṭhan bhavati, ṇyac ca. ṣaḍbhir māsair nirvṛttaḥ, ṣaḍbhyo māsebhyo bhṛto 'dhīṣṭo vā, ṣaḍ māsān bhūto bhāvī vāḥ ṣaṇmāsikaḥ, ṣāṇmāsyaḥ.

SAMĀYĀḤ KHAḤ (100)

nirvṛttādiṣv artheṣu samāyāḥ kho bhavati. samayā nirvṛttaḥ, samāyai bhṛto 'dhīṣṭo vā, samāṁ bhūto bhāvī vāḥ samīnaḥ.

SAṀKHYĀDER VĀ (101)

saṁkhyādeḥ samāyā nirvṛttādiṣv artheṣu kho vā bhavati. dvisamīnaḥ, dvaisamikaḥ.

RĀTRYAHAḤSAṀVATSARĀT (102)

rātryahaḥsaṁvatsarebhyaḥ saṁkhyādibhyo nirvṛttādiṣv artheṣu kho vā bhavati. dvirātrīṇaḥ, dvairātrikaḥ. dvyahīnaḥ, dvaiyahnikaḥ. dvisaṁvatsarīṇaḥ, dvisāṁvatsarikaḥ.

VARṢĀL LUK CA (103)

varṣāt saṁkhyāder nirvṛttādiṣv artheṣu kho vā bhavati, ṭhaño luk ca vā. dvivarṣīṇaḥ, dvivarṣaḥ, dvivārṣikaḥ. bhāvini tu dvaivarṣikaḥ.

PRĀṆINI (104)

saṁkhyāder varṣāt prāṇini khasyāpi lug eva bhavati, punarvidhānāt. dvivarṣaḥ, trivarṣaḥ. ṣaṣṭikā iti pūrveṇaiva kanā siddham: ṣaṣṭir dināni pākaparimāṇam eṣām iti ṣaṣṭikāḥ śālayaḥ. rūḍhitvān na mudgādiṣv atiprasaṅgaḥ.

TENA SUKARAKĀRYALABHYAPARIJAYYAM (105)

tṛtīyāntāt kālavācinaḥ sukarādiṣv artheṣu ṭhañ bhavati. māsena sukaraṁ vā kāryaṁ vā labhyaṁ vā parijayyaṁ vā, māsikam.

TAD ASYA BRAHMACARYE (106)

dvitīyāntāt kālavācino 'syeti ṣaṣṭhyarthe ṭhañ bhavati, brahmacarye gamyamāne. māsam asya brahmacaryam, māsiko brahmacārī. athavā tad iti prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe brahmacarye 'bhidheye ṭhañ bhavati. māso 'sya brahmacaryasya, māsikaṁ brahmacaryam.

MAHĀNĀMNYĀDĪNĀM (107)

mahānāmnyādīnāṁ ṣaṣṭhyantānāṁ brahmacarye 'bhidheye ṭhañ bhavati. mahānāmnīnām ṛcāṁ brahmacaryam, māhānāmnikam — ādityavratikam — gaudānikam.

TAC CARATI (108)

mahānāmnyādibhyo dvitīyāntebhyaś caratīty asmin narthe ṭhañ bhavati. mahānāmnīnāṁ vrataṁ tacchabdenocyate. tac carati, māhānāmnikaḥ.

DEVAVRATĀDIBHYO ṆINIḤ (109)

devavratādibhyo dvitīyāntebhyaś caratīty asmin narthe ṇinir bhavati. devavratī — tilavratī — avāntaradīkṣī.

AṢṬĀCATVĀRIṀŚATO ṆVUṀŚ CA (110)

dvitīyāntād aṣṭācatvāriṁśataś caratīty asmin narthe ṇvun

bhavati, ḍiniś ca. aṣṭācatvāriṁśataṁ varṣāṇi vrataṁ carati, aṣṭācatvāriṁśakaḥ, aṣṭācatvāriṁśī.

CĀTURMĀSYĀD YALOPAŚ CA (111)

cāturmāsyād dvitīyāntāc caratīty asmin narthe ḍvun bhavati ḍiniś ca, yakārasya ca lopaḥ. cāturmāsyaṁ vrataṁ carati: cāturmāsakaḥ, cāturmāsī.

TASYA DAKṢIṆĀ YAJÑEBHYAḤ (112)

ṣaṣṭhyantebhyo yajñavācibhyo dakṣiṇāyām arthe ṭhañ bhavati. agniṣṭomasya dakṣiṇā, āgniṣṭomikī. vājapeyikī.

TATRA DĪYATE (113)

tatreti saptamyantebhyo yajñavācibhyo dīyata ity asmin narthe ṭhañ bhavati. agniṣṭome dīyate, āgniṣṭomikaḥ. vājapeyikaḥ, rājasūyikaḥ.

KĀLĀT KĀRYAṂ CA BHAVAVAT (114)

kālavācibhyaḥ saptamyantebhyaḥ kāryaṁ dīyata ity anayor arthayor bhave iva ṭhañādayo bhavanti. māse kāryaṁ dīyate vā, māsikam. vāsantam[1], prāvṛṣeṇyam, vārṣikam. haimantam, haimanam. sāyantanam.

[1] *Ms.* vāsantikam, *dies ist aber vedisch; cf.* III, 2, 79 *und* Kāś. IV, 3, 20

VYUṢṬĀDIBHYO 'Ṇ (115)

vyuṣṭādibhyaḥ saptamyantebhyaḥ kāryaṁ dīyata ity anayor arthayor aṇ bhavati. vyuṣṭe kāryaṁ dīyate vā, vaiyuṣṭam. naityam. vyuṣṭa — nitya — niṣkramaṇa — praveśana — tīrtha — saṁgrāma — saṁghāta — agnipada — pīlumūla[1]. ākṛtigaṇaś cāyam.

[1] *Ms.* pīlu, mūla, *ein alter Fehler, da er, von Späteren abgesehen, auch bei* Hemacandra *erscheint*; *das Richtige ergiebt sich aus dem* Bhāṣya *zu* P. V, 1, 97

YATHĀKATHĀCĀṆ ṆAḤ (116)

yathākathācaśabdāt kāryaṁ dīyata ity anayor arthayor ṇo bhavati. yathākathāca kāryaṁ dīyate vā: yāthākathācaṁ kāryam, yāthākathācā dakṣiṇā.

TENA HASTĀD YAT (117)

tṛtīyāntād dhastāt kāryaṁ dīyata ity anayor arthayor yad bhavati. hastena kāryaṁ dīyate vā, hastyam.

ŚOBHATE (118)

tṛtīyāntāc chobhata ity asmin narthe ṭhañ bhavati. karṇaveṣṭakābhyāṁ śobhate, kārṇaveṣṭakikaṁ mukham. vāstrayugikaṁ śarīram.

KARMAVEṢĀD YAT (119)

karmaveṣābhyāṁ tṛtīyāntābhyāṁ śobhata ity asmin narthe yad bhavati. karmaṇyaṁ śauryam. veṣyo naṭaḥ[1].

[1] *Ms. schreibt* veśa *und* veśya (*mit palatalem* s) *in Text und Kommentar. Zum ersten Beispiel vgl.* Hemacandra VI, 4, 103

TASMAI PRABHAVATI SAṀTĀPĀDIBHYAḤ (120)

caturthyantebhyaḥ saṁtāpādibhyaḥ prabhavatīty asmin narthe ṭhañ bhavati. saṁtāpāya prabhavati, sāṁtāpikaḥ. sāṁnāhikaḥ. saṁtāpa — saṁnāha — saṁgrāma — saṁyoga — saṁparāya — saṁveśa[1] — nirghoṣa[2] — nisarga — visarga — upasarga — pravāsa — upavāsa — saṁghāta — saṁpāda[3] — saktu — māṁsaudanād vigṛhītād api.

[1] *so nach* Hemacandra *und* Vardhamāna 363; *Ms.* saṁveṣa [2] *so auch* Hem. *und* Vardh. [3] *so auch* Hem.

YOGĀD YAC CA (121)

caturthyantād yogāt prabhavatīty asmin narthe yad bhavati, ṭhañ ca. yogāya prabhavati: yogyam, yaugikam.

KARMAṆA UKAÑ (122)

karmaṇaś caturthyantāt prabhavatīty asmin narthe ukañ bhavati. kārmukam.

g. b. m. 134 SO 'SYA PRĀPTAḤ SAMAYĀT (123)

samayaśabdāt prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe ṭhañ bhavati, sa cet prāpto bhavati. samayaḥ prāpto 'sya, sāmayikaḥ.

ṚTVĀDIBHYO 'Ṇ (124)

ṛtvādibhyaḥ prathamāntebhyo 'syeti ṣaṣṭhyarthe 'ṇ bhavati, prāptāś cet te bhavanti. ṛtuḥ prāpto 'sya, ārtavam — aupavastram — prāśitram.

KĀLĀD YAT (125)

kālaśabdāt prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe yad bhavati, sa cet prāpto bhavati. kālyaṁ himam.

PRAKṚṢṬAḤ (126)

kālāt prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe ṭhañ bhavati, sa cet prakṛṣṭo bhavati. kālo viprakṛṣṭo 'sya, kālikam ṛṇam.

PRAYOJANAM (127)

prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe ṭhañ bhavati, tac cet prayojanaṁ bhavati. Indramahaḥ prayojanam asya, Aindramahikaḥ.

EKĀGĀRĀC CAURE (128)

ekāgārāt tad asya prayojanam ity asmin viṣaye caura eva ṭhañ bhavati. aikāgārikaś cauraḥ. caura iti kim? ekāgāraṁ prayojanam asya bhikṣoḥ.

ĀKĀLĀṬ ṬHAṂŚ CA (129)

ākālaśabdāt tad asya prayojanam ity asmin viṣaye ṭhan bhavati, ṭhañ ca. ya eva tasyotpattikālaḥ, sa eva yāvad bhavati: ākāliko 'nadhyāyaḥ. ākālikā vidyut. ākālikī.

CŪḌĀDIBHYO 'Ṇ (130)

cūḍādibhyas tad asya prayojanam ity asmin narthe 'ṇ bhavati. cūḍā prayojanam asya, cauḍam — śrāddham.

VIŚĀKHĀṢĀḌHĀN MANTHADAṆḌAYOḤ (131)

viśākhāṣāḍhābhyāṁ tad asya prayojanam ity asmin viṣaye manthadaṇḍayor abhidheyayor aṇ bhavati. vaiśākho manthaḥ. āṣāḍho daṇḍaḥ. manthadaṇḍayor iti kim? vaiśākhikaḥ, āṣāḍhikaḥ.

UTTHĀPANĀDIBHYAŚ CHAḤ (132)

utthāpanādibhyas tad asya prayojanam ity asmin viṣaye cho bhavati. utthāpanīyam, upasthāpanīyam. utthāpana — upasthāpana — anupravacana — praveśana — saṁveśana — anuveśana[1] — anuvacana — anuvāsana — anurohaṇa[2] — ārohaṇa — ārambhaṇa — viśipūripadiruhisamāpiprakṛter anāt sapūrvapadāt: gṛhapraveśanīyam, prapāpūraṇīyam, aśvaprapadanīyam, prāsādārohaṇīyam, vyākaraṇasamāpanīyam.

[1] *so nach* Vardhamāna 366; *Ms.* anuveśa [2] *auch bei* Vardh.

SVARGĀDIBHYO YAT (133)

svargādibhyas tad asya prayojanam ity asmin narthe yad bhavati. svargyam — dhanyam — yaśasyam — āyuṣyam — kāmyam.

PUṆYĀHAVĀCANĀDIBHYO LUK (134)

puṇyāhavācanādibhyas tad asya prayojanam ity asmin viṣaye ṭhaño lug bhavati. puṇyāhavācanam — svastivācanam — śāntivācanam.

IVE VATIḤ (135)

ivārthe vatir bhavati. rājeva vartate, rājavat. rājñeva vyavahṛtam anena, rājavat. brāhmaṇasyeva vṛttam asya, brāhmaṇavat. Mathurāyām iva Pāṭaliputre prāsādāḥ, Mathurāvat. devam iva bhavantaṁ paśyāmi, devavat. parvatād ivāsanād avarohati, parvatavat. brāhmaṇāyeva Devadattāya dadāti, brāhmaṇavat. atrāpi tadarham ity eteneṣyata eva: devam arhati yad darśanam, parvatam arhati yad avarohaṇam, brāhmaṇam arhati yad dānam iti. yady evam ivārtho 'sty evety anenaiva siddho guṇasāmye 'pi: Devadatta iva sthūlaḥ, Devadattavat sthūlaḥ. guṇād api: andhavat, jaḍavat. dravyasāmye 'pi: Devadattavad gomān. atrāpi vā bhavati, saṁbhavāt kriyāsāmyam astīti sarvatra bhavitavyam.

g. b. Ende d. Kap.

TASYA BHĀVAS TVATALAU (136)

ṣaṣṭhyantād bhāve tvatalau bhavataḥ. kaḥ punar bhāvaḥ? bhavato 'smād abhidhānapratyayāv iti bhāvaḥ, śa-

bdasya pravṛttinimittam. śuklasya paṭasya bhāvaḥ, śuklatvaṁ śuklateti guṇo bhāvaḥ. śuklasya guṇasya bhāvaḥ, śuklatvaṁ śuklateti śuklaguṇajātiḥ. gotvaṁ goteti gojātiḥ. pācakatvam, daṇḍitvam, viṣāṇitvam, rājapuruṣatvam iti kriyādisaṁbandhitvam. Devadattatvam, candratvam, sūryatvam iti tadavasthāviśeṣasāmānyam. ākāśatvam abhāvatvam ity upacaritabhedasāmānyam.

NAÑO 'NANYĀRTHE (137)

nañaḥ parād ananyapadārthe vartamānād bhāve tvatalāv eva bhavataḥ. amṛdutvam[1], amṛdutā. naña iti kim? mārdavam. ananyārtha iti kim? nāsya paṭur asti, apaṭuḥ, apaṭor bhāvaḥ āpaṭavam.

[1] *Ms. om.*

CATURASAṀGATALAVAṆAVAḌABUDHAKATARASALASĀD VĀ (138) g. b. m. 151

caturādibhyo nañpūrvebhyo bhāve tvatalau vā bhavataḥ. acaturatvam, acaturatā, ācaturyam. asaṁgatatvam, asaṁgatatā, āsaṁgatyam. alavaṇatvam, alavaṇatā, ālavaṇyam. avaḍatvam, avaḍatā, āvaḍyam. abudhatvam, abudhatā, ābudhyam. akatatvam, akatatā, ākatyam. arasatvam, arasatā, ārasyam. alasatvam, alasatā, ālasyam.

PṚTHVĀDIBHYA IMANIC (139)

pṛthvādibhyo bhāve imanij bhavati. prathimā, pārthavam, pṛthutvam, pṛthutā. mradimā, mārdavam, mṛdutvam, mṛdutā. pṛthu — mṛdu — mahat — paṭu — aṇu[1] — laghu — bahu — sādhu — āśu — uru — guru — bahula — khaṇḍa — caṇḍa — akiṁcana — bāla — hoḍa — pāka — vatsa — manda — svādu — ṛju — hrasva — dīrgha — kṣudra — kṣipra — priya.

[1] *Ms.* anu

VARṆADṚḌHĀDIBHYAḤ ṢYAÑ CA (140)

varṇaviśeṣavācibhyo dṛḍhādibhyaś ca bhāve ṣyañ bhavati, imanij vā. śauklyam, śuklimā, śuklatvam, śuklatā. dārḍhyam, draḍhimā, dṛḍhatvam, dṛḍhatā. ṣakāro ṅīṣarthaḥ:

aucitī, yāthākāmī. dṛḍha — parivṛḍha — vṛṣa[1] — bhṛśa — kṛśa — cukra[2] — āmra — āmla[3] — tṛṣṇā[4] — lavaṇa — śīta — uṣṇa — jaḍa — badhira — mūka — mūrkha — paṇḍita — madhura.

[1] *die andern führen dieses Wort im* Gaṇa pṛthvādi *auf* [2] *Ms.* cakra [3] *so auch* Kāś. Ms.; Hemacandra, Vardhamāna 393, Kāś., Rāmakṛṣṇa amla [4] *so richtig bei* Vardh. (*als Lesung* Śākaṭāyana's) *und* Hem.; *Ms.* kṛṣṇa, *bei den späteren* Pāṇinīya's *weiter entstellt zu* kruṣṭa (Yajñeśvara) *und* kṛṣṭa

g. b. Ende d. Kap.

GUṆAVACANABRĀHMAṆĀDIBHYAḤ KARMAṆI CA (141)

guṇam uktavadbhyo brāhmaṇādibhyaś ca karmaṇi bhāve ca ṣyañ vā bhavati. jaḍasya karma bhāvo vā: jāḍyam, jaḍimā, jaḍatvam, jaḍatā. brāhmaṇyam, brāhmaṇatvam, brāhmaṇatā. Māṇavyam, Māṇavatvam, Māṇavatā. brāhmaṇa — Māṇava — vāḍava — arhato num ca: ārhantyam — cora — dhūrta — dūta[1] — ārādhaya — uparādhaya — ekabhāva — dvibhāva — tribhāva — anyabhāva — kṣetrajña — saṁvādin — saṁveśin — saṁbhāṣin — bahubhāṣin — śīrṣaghātin — samastha — viṣamastha — paramastha — madhyastha[2] — anīśvara — kuśala — capala — nipuṇa — paṇḍita[3] — niṣkula[4] — piśuna — bāliśa — alasa — duṣpuruṣa — rājan — vaṇij[5] — purohita — khaṇḍika — patyanta — rājapuruṣa[6] — gaṇapati — adhipati — gaḍula — dāyāda — viśasti — viyāta[7] — cāturvarṇyādīnāṁ svarthe: catvāra eva varṇāś cāturvarṇyam — cāturvedyam — cāturāśramyam — trailokyam — sarvavedasyobhayapadādaic ca: sārvavaidyam. ākṛtigaṇo 'yam.

[1] *bezeugt von* Vardhamāna (398) [2] *bezeugt von* Vardh. (395) [3] *nur hier* [4] *bezeugt von* Vardh. (396) [5] *bezeugt von* Vardh. (400) [6] *bezeugt von* Hemacandra *und als v. l. der* Kāś. [7] *bei den andern im* Gaṇa dṛḍhādi

SAKHIDŪTAVAṆIGBHYO YAḤ (142)

sakhyādibhyo bhāve karmaṇi ca yo bhavati vā. sakhyam, sakhitvam, sakhitā. dūtyam, dūtatvam, dūtatā, dautyam. vaṇijyā, vaṇiktvam, vaṇiktā, vāṇijyam.

STEYAM (143)

stenasya bhāve karmaṇi va steyam iti nipātyate vā. steyam, stainyam, stenatvam, stenatā.

KAPIJÑĀTYOR ḌHAK (144)

ābhyāṁ bhāve karmaṇi ca vā ḍhag bhavati. kāpeyam, kapitvam, kapitā. jñāteyam, jñātitvam, jñātitā. vānaspatyam, paurohityam ityādi brāhmaṇāditvāt ṣyañaiva siddham.

PRĀṆIJĀTIVAYO'RTHODGĀTRĀDIBHYO 'Ñ (145)

prāṇijātivācino vayovacanād udgātrādibhyaś ca bhāvakarmaṇor añ vā bhavati. āśvam, aśvatvam, aśvatā. kaumāram, kumāratvam, kumāratā. audgātram, udgātṛtvam, udgātṛtā; aunnetram, unnetṛtvam, unnetṛtā. udgātṛ — unnetṛ — pratihartṛ — praśāstṛ — hotṛ — kartṛ[1] — bhartṛ[2] — rathagaṇaka — pattigaṇaka[3] — suṣṭhu — duṣṭhu — adhvaryu — vadhū — subhaga.

[1] *so auch* Hemacandra *und* Vardhamāna 405 [2] *auch bei* Hem., Vardh. 407, Rāmakṛṣṇa [3] *so auch* Hem. *und* Vardh. 406

HĀYANĀNTAYUVĀDIBHYO 'Ṇ (146)

hāyanāntād yuvādibhyaś ca bhāvakarmaṇor aṇ vā bhavati. dvaihāyanam, dvihāyanatvam, dvihāyanatā. yauvanam, yuvatvam, yuvatā; sthāviram, sthaviratvam, sthaviratā. yuvan — sthavira — hotṛ — yajamāna — puruṣād asamāse — bhrātṛ — kutuka — kanduka[1] — śravaṇa[2] — kamaṇḍalu — kustrī — sustrī — duḥstrī — suhṛdaya — suhṛd — durhṛd — subhrātṛ — durbhrātṛ — vṛṣala — parivrājaka — brahmacārin[3] — anṛśaṁsa — hṛdayād asamāse — capala — kuśala — nipuṇa — piśuna — kutūhala — kṣetrajña — śrotriyasya yalopaś ca: śrautram; manojñādipāṭhāt śrautriyakam.

[1] *so auch* Vardhamāna 405, Kāś., Rāmakṛṣṇa; Hemacandra kaṇḍuka [2] *so auch* Hem., Vardh. (iti Vāmanādayaḥ), Kāś., Kāś. Ms. [3] *cf.* Vardh. 405: brahmacārin niti Candraḥ, tanmate brāhmacāriṇam

LAGHOR IKO 'KAVEḤ (147)

laghoḥ paro ya ik tadantād akaver bhāvakarmaṇor aṇ vā bhavati. śaucam, śucitvam, śucitā. pārthavam, pṛthutvam, pṛthutā. laghor iti kim? pāṇḍutvam. ika iti kim? rasatvam. akaver iti kim? kāvyam. brāhmaṇāditvāt ṣyañ.

YOPANTĀD GURŪPOTTAMĀD ASUPRAKHYĀD VUÑ (148)

yakāropāntād gurūpottamāt suprakhyavarjitād bhāvakarmaṇor vuñ vā bhavati. rāmaṇīyakam, ramaṇīyatvam, ramaṇīyatā. sāhāyakam, sahāyatvam, sahāyatā, sāhāyyam. yopāntād iti kim? vitānatvam. gurūpottamād iti kim? kṣatriyatvam. asuprakhyād iti kim? suprakhyatvam, sauprakhyam.

CĀRTHASAMĀSAMANOJÑĀDIBHYAḤ (149)

cārthe yaḥ samāsas tato manojñādibhyaś ca bhāvakarmaṇor vuñ vā bhavati. śaiṣyopādhyāyikā, śiṣyopādhyāyatvam, śiṣyopādhyāyatā. mānojñakam, manojñatvam, manojñatā. praiyarūpakam, priyarūpatvam, priyarūpatā. manojña — priyarūpa — abhirūpa — ahorūpa[1] — kalyāṇa — medhāvin — āḍhya — kulaputra — chāndasa[2] — chāttra — śrotriya — cora — dhūrta — viśvadeva — yuvan — grāmaputra — grāmaṣaṇḍa[3] — grāmakumāra — amuṣyaputra — amuṣyakula — śarapattra[4].

[1] *so nur hier.* Hemacandra, Vardhamāna 410, Rāmakṛṣṇa, Yajñeśvara *dafür* adorūpa; *da aber als Bedeutung für dieses durch die Tradition übereinstimmend* rūpapraśaṁsāyām *angegeben wird, was besser auf* ahorūpa (*als Zusammenrückung aus* aho rūpam!) *passt, so dürfte* Candra's *Lesung den Vorzug verdienen* [2] *Ms.* chandas [3] Hem. *und* Vardh. *dafür* grāmasaṇḍa *und* grāmasāṇḍa, *doch bemerkt letzterer*: grāmaṣaṇḍa iti Jayādityādayaḥ [4] ? *Ms.* śaraputra, Hem. śarapattra śārapattra sāraputra, Vardh.: sārāṇi patrāṇy asya, sārapatraḥ, śārapatrikā, sārapatrakam ity anyaḥ, saraprayuktaṁ patraṁ vāhanaṁ sarapatram ity anyaḥ; sāraputra (v. l. saraputra, sarapatra) iti Bhojaḥ

GOTRACARAṆĀC CHLĀGHĀDHIKṢEPĀVAGATEṢU (150)

gotravācinaś caraṇavācinaś ca bhāvakarmaṇoḥ ślāghādiviṣaye vuñ vā bhavati. Gārgikayā ślāghate, Gārgyatvena ślāghate. Kāṭhikayā ślāghate, Kaṭhatvena ślāghate. Gārgikayātyākurute, Gārgyatvenātyākurute. Kāṭhikayātyākurute, Kaṭhatvenātyākurute. Gārgikām, Gārgyatvam[1] avagatavān prāptavān vā. Kāṭhikām, Kaṭhatvam[1] avagatavān prāptavān vā. ślāghādiṣv iti kim? Gārgyatvam, Kaṭhatvam.

[1] *Ms. om.*

ṚTVIGBHYAŚ CHAḤ (151)

ṛtvigviśeṣavācibhyo bhāvakarmaṇoś cho vā bhavati. acchāvākīyam, acchāvākatvam. mitrāvaruṇīyam, mitrāvaruṇatvam.

BRAHMAṆAS TVAḤ (152)

ṛtvigvācino brahmaṇas tva eva bhavati. brahmatvam. brāhmaṇaparyāyasya tu brahmatvaṁ brahmatety api bhavati.

caturthasyādhyāyasya prathamaḥ pādaḥ samāptaḥ.

DHĀNYEBHYAḤ KṢETRE KHAÑ (1)

dhānyebhyaḥ ṣaṣṭhyantebhyaḥ kṣetre khañ bhavati. kulatthānāṁ kṣetram, kaulatthīnam. dhānyebhya iti kim? tṛṇānāṁ kṣetram. kṣetra iti kim? mudgānāṁ kusūlaḥ.

VRĪHIŚĀLER ḌHAK (2)

vrīhiśālibhyāṁ ṣaṣṭhyantābhyāṁ kṣetre ḍhag bhavati. vraiheyam, śāleyam.

YAVAYAVAKAṢAṢṬIKĀD YAT (3)

yavādibhyaḥ ṣaṣṭhyantebhyaḥ kṣetre yad bhavati. yavyam, yavakyam, ṣaṣṭikyam.

VĀ TILAMĀṢOMĀBHAṄGĀṆUBHYAḤ (4)

tilādibhyaḥ kṣetre yad vā bhavati. tilyam, tailīnam. māṣyam, māṣīṇam, umyam, aumīnam. bhaṅgyam, bhāṅgīnam. aṇavyam, āṇavīnam.

AŚVĀD EKĀHAGAME KHAÑ (5)

aśvāt ṣaṣṭhyantād ekāhena gamyamāne khañ bhavati. āśvīno 'dhvā.

GOṢṬHĀD BHŪTE (6)

gāvas tiṣṭhanty asmin niti goṣṭhas, tasmād bhūte vartamānāt svārthe khañ bhavati. gauṣṭhīnaḥ. bhūta iti kim? goṣṭho vartate.

SĀPTAPADĪNAṀ SAKHYE (7)

sāptapadīnam iti sakhye gamyamāne nipātyate. saptabhiḥ padair avāpyate, sāptapadīnaṁ sakhyam. sāptapadīnaḥ sakhā. sāptapadīnaṁ mitram.

SARVACARMAṆĀ KṚTAḤ (8)

sarvacarmaśabdāt tṛtīyāntāt kṛte 'rthe khañ bhavati. sārvacarmīṇaḥ. anye tv asamarthasamāsam icchanti: sarvaś carmaṇā kṛtaḥ, sārvacarmīṇa iti.

KHAḤ (9) g. b. m. 23

sarvacarmaṇas tṛtīyāntāt kṛte 'rthe kho bhavati. sarvacarmīṇaḥ.

YATHĀMUKHASAṂMUKHAṂ DṚŚYATE 'SMIN (10)

yathāmukhasaṁmukhaśabdābhyāṁ prathamāntābhyāṁ dṛśyate 'smin nity asmin narthe kho bhavati. yathāmukhaṁ dṛśyate 'smin niti yathāmukhīnaḥ, ādarśādi. saṁmukhīnaḥ. yathāmukham iti sādṛśye 'pi nipātanāt samāsaḥ. samaṁ mukhaṁ saṁmukham iti ca, samyag vā mukhaṁ saṁmukham.

SARVĀDIPATHYAṄGAKARMAPATTRAPĀTRAṂ VYĀPNOTI (11)

pathiprabhṛtibhyo dyitīyāntebhyaḥ sarvādibhyo vyāpnotīty asmin narthe kho bhavati. sarvapathaṁ vyāpnoti, sarvapathīnaḥ. sarvāṅgīṇaḥ, sarvakarmīṇaḥ, sarvapattrīṇaḥ, sarvapātrīṇaḥ.

ĀPRAPADAṂ PRĀPNOTI (12)

padāgraṁ prapadam, tad yāvad āprapadam. tato dvitīyāntāt prāpnotīty asmin narthe kho bhavati. āprapadīnaḥ paṭaḥ.

ANUPADAṂ BADDHĀ (13)

anupadaśabdād dvitīyāntād baddhāyāṁ kho bhavati. anupadīnā, upānat.

AYĀNAYAṂ NEYAḤ (14)

ayaḥ pradakṣiṇam, anayaḥ prasavyam. tad ubhayam ayānayam. tato dvitīyāntān neye 'rthe kho bhavati. ayānayīnaḥ śāraḥ.

SARVĀNNAM ATTI (15)

sarvānnād dvitīyāntād attīty asmin narthe kho bhavati. sarvānnaṁ bhakṣayati, sarvānnīno brāhmaṇaḥ.

PARO'VARAPARAṀPARAPUTRAPAUTRAM ANUBHAVATI (16)

paro'varādibhyo dvitīyāntebhyo 'nubhavatīty asmin narthe kho bhavati. paraṁ cāvaraṁ ca paro'varam, nipātanād utvam. paraṁ ca parataraṁ ca paraṁparam, nipātanān num. paro'varīṇaḥ, paraṁparīṇaḥ, putrapautrīṇaḥ.

PĀRĀVĀRĀVĀRAPĀRĀTYANTĀNUKĀMAṀ GĀMĪ (17)

pārāvārādibhyo dvitīyāntebhyo yathāyogaṁ samastāsamastebhyo gāmīty asmin narthe kho bhavati. pārāvāraṁ gāmī, pārāvārīṇaḥ. avārapārīṇaḥ, avārīṇaḥ, pārīṇaḥ. atyantīnaḥ, anukāmīnaḥ.

ANUGV ALAM (18)

anuguśabdād dvitīyāntād alaṁ gāmīty asmin narthe kho bhavati. anugavīnaḥ.

ADHVĀNAṀ YAC CA (19)

adhvanśabdād dvitīyāntād alaṁ gāmīty asmin narthe kho bhavati, yac ca. adhvanīnaḥ, adhvanyaḥ.

ABHYAMITRAṀ CHAŚ CA (20)

abhyamitraśabdād dvitīyāntād alaṁ gāmīty asmin narthe kho bhavati, chaś ca, yac ca. abhyamitrīṇaḥ, abhyamitrīyaḥ, abhyamitryaḥ.

SAMĀṀSAMĪNĀDYAŚVĪNĀGAVĪNĀḤ (21)

ete śabdāḥ khāntā nipātyante. samāyāṁ samāyāṁ vijāyate, samāṁsamīnā gauḥ. adya śvo vā vijāyate bhavati vā, adyaśvīnā. ā goḥ pratipādanād arpaṇāt karma karoti, āgavīnaḥ karmakaraḥ.

AṢAḌAKṢĀŚITAṀGVALAṀKARMĀLAṀPURUṢĀDHYANTĀT (22)

nāsmin ṣaḍ akṣīni vidyanta ity aṣaḍakṣaḥ. āśitā gāvo 'smin nāśitaṁguḥ; nipātanān num. alaṁ karmaṇe, alaṁ puruṣāya; kuprādaya (II, 2, 24) iti samāsaḥ. rājany adhi; asmād eva nipātanāt khaviṣaye samāsaḥ. ebhyaḥ svārthe kho bhavati. aṣaḍakṣīṇo mantraḥ. āśitaṁgavīnam araṇyam. alaṁkarmīṇaḥ, alaṁpuruṣīṇaḥ, rājādhīnaḥ.

ADIŚY AÑCO VĀ (23)

añcateḥ kvinantāt svārthe kho vā bhavati, na ced dig ucyate. prāk, prācīnam. apāk, apācīnam. udak, udīcīnam. adiśīti kim? prācī dik.

PĪLVĀDĪNĀṀ PĀKE KUṆAP (24)

pīlvādibhyaḥ ṣaṣṭhyantebhyaḥ pāke kuṇap bhavati. pīlukuṇaḥ. pīlu — karkandhū — śamī — karīra — kuvala — badara — aśvattha — khadira — puṣpa[1].

[1] *nur hier, aber bestätigt von* Vardhamāna 355 (ayaṁ Candramatena)

KARṆĀDĪNĀṀ MŪLE JĀHAC (25)

karṇādibhyaḥ ṣaṣṭhyantebhyo mūle jāhaj bhavati. karṇajāham, akṣijāham. karṇa — akṣi — nakha — mukha — keśa — pāda — gulpha — bhrū — śṛṅga — danta — oṣṭha — puṣpa[1].

[1] *bestätigt von* Vardhamāna 354: puṣpa iti Candrādayaḥ

PAKṢASYA TIḤ (26)

pakṣāt ṣaṣṭhyantān mūle tir bhavati. pakṣatiḥ.

TENA VITTAŚ CUÑCUPCAṆAPAU (27)

tṛtīyāntād vitte 'rthe cuñcupcaṇapau bhavataḥ. keśair vittaḥ, keśacuñcuḥ[1]. keśacaṇaḥ.

[1] *Ms. schreibt in Text und Kommentar* cuṇcu *mit* ṇ

VINĀ NĀNĀ (28)

etau śabdau nipātyete.

VEḤ ŚĀLACCHAṄKAṬACAU (29)

viśabdāc chālacchaṅkaṭacau bhavataḥ. viśālaḥ, viśaṅkaṭaḥ.

SAṀPRONNEŚ CA KAṬAC (30)

samaḥ prād udo ner veś ca kaṭaj bhavati. saṁkaṭaḥ, prakaṭaḥ, utkaṭaḥ, nikaṭaḥ, vikaṭaḥ.

AVĀT KUṬĀRAC CA (31)

avāt kuṭāraj bhavati, kaṭac ca. avakuṭāraḥ, avakaṭaḥ.

NĀSĀNATAU ṬĪṬAJNĀṬAJBHRAṬACAḤ (32)

nāsikāyā namane vācye avāṭ ṭīṭajādayo bhavanti. avaṭīṭam, nāsānamanam. avanāṭam, avabhraṭam. tadyogād avaṭīṭā nāsikā, avaṭīṭaḥ puruṣaḥ.

NIBIḌANIBIRĪṢACIKKACIKINACIPIṬĀḤ (33)

ete śabdāḥ nāsānater anyatrāpi yathāyogaṁ nipātyante. nibiḍaḥ, nibirīṣaḥ, cikkaḥ, cikinaḥ, cipiṭaḥ.

KLINNACAKṢUṢI CILLAPILLACULLĀḤ (34)

klinne cakṣuṣī yasya tasmin nabhidheye cillapillacullā iti nipātyante.

UPATYAKĀDHITYAKE (35)

etau śabdau nipātyete. samīpabhūmir upatyakā. upari-bhūmir adhityakā. alābūtilomābhaṅgānāṁ rajasi kaṭaj na vaktavyaḥ, kaṭaśabdasya tadrajovācitvāt. alābūnāṁ rajaḥ, alābūkaṭam. tilakaṭam, umākaṭam, bhaṅgākaṭam. kvacit saṁghāte 'pi vartate: avīnāṁ saṁghātaḥ, avikaṭaḥ. uṣṭra-kaṭaḥ. paṭaśabdo 'pi vistāre dṛśyate: avīnāṁ vistāraḥ, avi-paṭaḥ. goṣṭhajādayo 'pi sthānādiṣu paśunāmādibhyaḥ svabhā-vasiddhatvān na vaktavyāḥ, sthānaparyāyo hi goṣṭhaśabdaḥ: gogoṣṭham, mahiṣīgoṣṭham. uṣṭragoyugam, aśvagoyugam iti narapuṁgavavat samāsaḥ. evaṁ hastiṣaḍgavam, uṣṭraṣaḍga-vam iti. ghṛtād anyatra snehe tailam iti rūḍhiḥ: sarṣapatai-lam, iṅgudatailam iti. śākaṭam, śākinam iti kṣetraparyāyaḥ: ikṣuśākaṭam, mūlaśākinam iti.

KARMAṆI GHAṬATE 'ṬHAC (36)

karmaṇaḥ saptamyantād ghaṭamāne 'ṭhaj bhavati. karmaṭhaḥ.

TAD ASYA SAṀJĀTAṀ TĀRAKĀDIBHYA ITAC (37) tad g. b. m. 50 asya g. b. m. 86

prathamāntebhyas tārakādibhyo 'syeti ṣaṣṭhyarthe itaj bhavati, saṁjātāś cet te bhavanti. tārakāḥ saṁjātā asya, tārakitaṁ nabhaḥ. puṣpito vṛkṣaḥ. tārakā — puṣpa — kaṇṭaka — ṛjīṣa — mūtra — niṣkramaṇa — purīṣa — uccāra — vicāra — kuḍmala — pracāra — mukula — kusuma — stabaka — kisalaya — vega — nidrā — tandrā — bubhukṣā — pipāsā — śraddhā — abhra — roga — aṅgāra — pallava — droha — doha — sukha — duḥkha — utkarṣa — utkaṇṭha[1] — gara — vyādhi — vraṇa — garbhād aprāṇini.

[1] *so auch* Hemacandra, Kāś., Kāś. Ms., Rāmakṛṣṇa

MĀNE MĀTRAṬ (38)

prathamāntān mānavṛtter asyety asmin narthe mātraḍ bhavati. palam unmānam asya, palamātram. hastaḥ pramāṇam asya, hastamātram. prādeśamātrī samit. śataṁ mānam asya, śatamātram. prasthaḥ parimāṇam asya, prasthamātram. abhedopacārāt prastha ity api bhavati.

ŪRDHVAṀ DAGHNAṬ DVAYASAṬ CA (39)

ūrdhvamānavṛtter asyety asmin narthe daghnaṭ dvayasaṭ mātraṭ bhavati. ūrudaghnam, ūrudvayasam, ūrumātram. jānudaghnī, jānudvayasī, jānumātrī nadī. viṁśatimātrās triṁśanmātrā vā puruṣāḥ? jānudvayasam ūrudvayasaṁ vā nadījalam? iti saṁśaye 'pi prayujyata eva, tathābhyūhanāt. tāvat parimāṇam asyeti yathā vākyaṁ bhavati, tathā vṛttir api bhaviṣyati: tāvanmātram, tāvaddvayasam iti.

HASTIPURUṢĀD AṆ CA (40)

etābhyāṁ prathamāntābhyām ūrdhvamānavṛttibhyām aṇ bhavati, mātraṭ daghnaṭ dvayasaṭ ca. hastī parimāṇam asya, hāstinam. pauruṣam. hastimātram, puruṣamātram. hastidaghnam, puruṣadaghnam. hastidvayasam, puruṣadvayasam.

SAṀKHYĀDEḤ SAṀKHYEYĀL LUK (41)

saṁkhyādeḥ saṁkhyeyāntān mānavṛtter uktasya lug bhavati. dviprastham, dviprasthī. dvipuruṣam, dvipuruṣī. saṁkhyeyād iti kim? ekādaśamātrā brāhmaṇāḥ santi.

ŚAÑŚACCHATER ḌINIR VĀ (42)

śanantāt śadantāt śatyantāc ca tad asya parimāṇam ity asmin narthe ḍinir vā bhavati. pañcadaśino 'rdhamāsāḥ, triṁśino māsāḥ, viṁśino 'ṅgirasaḥ. pañcadaśamātrāḥ, triṁśanmātrāḥ, viṁśatimātrāḥ.

YATTADETADO VATUP (43)

yadādibhyaḥ prathamāntebhyo mānavṛttibhyo 'syety asmin narthe vatup vā bhavati. yat parimāṇam asya, yāvat. tāvat, etāvat. yanmātram, tanmātram, etanmātram.

IYAT KIYAT (44)

idamaḥ kimaś ca vatup, tatra caitad rūpaṁ nipātyate vā.

KATIḤ SAṀKHYĀYĀM (45)

katīti nipātyate vā saṁkhyāyāṁ viṣaye. katy ete? kiyanta ete?

AṀŚE SAṀKHYĀYĀS TAYAṬ (46)

avayavavṛtteḥ saṁkhyāyāḥ prathamāntāyā asyeti ṣaṣṭhyarthe tayaḍ bhavati. pañca aṁśā asya, pañcatayaḥ saṁghaḥ. pañcatayī śālā.

DVITRIBHYĀM AYAṬ VĀ (47)

dvitribhyām aṁśavṛttibhyāṁ prathamāntābhyām asyeti ṣaṣṭhyarthe ayaṭ vā bhavati. dvāv aṁśāv asya, dvayam. trayam. dvitayam, tritayam.

UBHĀT (48)

ubhaśabdād aṁśavṛtteḥ prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe ayaṭ bhavati, nityaṁ yogavibhāgāt. ubhayo maṇiḥ, ubhayī sthitiḥ, ubhaye devamanuṣyāḥ.

NIMĀNANIMEYAYOR MAYAṬ (49)

nimānanimeyayor aṁśe vartamānayoḥ saṁkhyāyā asyeti ṣaṣṭhyarthe nimāne nimeye vā mayaṭ bhavati. dvau yavāṁśau nimānam asyodaśvitaḥ, dvimayam udaśvid yavānām. trimayam. dvāv udaśvidaṁśau nimeyam eṣāṁ yavānām, dvimayā yavā udaśvitaḥ. trimayāḥ. nimānanimeyasaṁbandhe ṣaṣṭhī. iha kasmān na bhavati: dvau yavāṁśau nimānam eṣām udaśvidaṁśānām iti? samuditānāṁ yavāṁśasaṁkhyāsaṁbandhābhāvāt. pratyekasaṁbandhe tu bhavitavyam eva. tathā dvāv udaśvidaṁśau nimeyam eṣāṁ yavāṁśānām iti. eko yavāṁśo nimānam asyodaśvita iti na bhavati, ekasyāṁśāṁśikalpanābhāvāt; samatā tu tadāvagamyate. athavā nimānanimeyayor aṁśabhūtāyāḥ saṁkhyāyā asyeti ṣaṣṭhyarthe tasmin neva nimāne nimeye vā mayaṭ bhavati. dvāv aṁśāv eṣāṁ nimānabhūtānāṁ yavānām, dvimayā yavā udaśvitaḥ. trimayāḥ. dvāv aṁśāv asya nimeyabhūtasyodaśvitaḥ, dvimayam udaśvid yavānām. trimayam. eko 'ṁśo yavānām iti kasmān na bhavati? nimeyāṁśānavagamāt. eko 'ṁśa udaśvita iti kasmān na bhavati? nimānāṁśānavagamāt. adhyardhaṁ yavānām iti kasmān na bhavati? adhyardhaṁ na saṁkhyā, saṁkhyādhyardhāder (IV, 1, 38) iti pṛthaggrahaṇāt. aṁśa ity eva: dvau vrīhiyavau nimānam asyodaśvitaḥ. saṁkhyāyā ity eva: aṁśo nimānam asyodaśvitaḥ.

ŚATIŚADDAŚĀNTĀDHIKĀSMIÑ ŚATASAHASRE ḌAḤ (50)

śatyantāyāḥ śadantāyā daśāntāyāś ca saṁkhyāyāḥ prathamāntāyā asmin niti saptamyarthe ḍo bhavati, sā cet saṁkhyādhikā bhavati, yat tad asmin niti tac cec chataṁ sahasraṁ śatasahasraṁ vā bhavati. viṁśatir adhikāsmiñ śate, viṁśaṁ śatam. ekaviṁśaṁ śatam, sahasraṁ vā. triṁśaṁ śatam, ekatriṁśam. ekādaśam, dvādaśam. śangrahaṇena siddhe daśāntagrahaṇaṁ kevalanivṛttyartham. śatiśadantāt tu kevalād akevalāc ca bhavati, tadantamātragrahaṇāt. śatiśaddaśānteti kim? ṣaḍ adhikā asmiñ śate. adhiketi kim? pañcadaśa hīnā asmiñ śate. asmin niti kim? viṁśatir adhi-

kāsmāc chatāt. śatasahasra iti kim? ekādaśa adhikā asyāṁ viṁśatau. iha kasmān na bhavati: ekādaśa paṇā adhikā asmin kārṣāpaṇaśata iti? paṇādhikyānavabodhāt. ekādaśaṁ kārṣāpaṇaśatam iti hy ukte samānajātīyānām eva kārṣāpaṇānām ādhikyaṁ pratīyate.

TASYA PŪRAṆE ḌAṬ (51)

ṣaṣṭhyantāyāḥ saṁkhyāyāḥ pūraṇe ḍaṭ bhavati. sā saṁkhyā pūryate yena tat pūraṇam. ekādaśānāṁ pūraṇam, ekādaśaḥ. dvādaśaḥ, dvādaśī. saṁkhyāpūraṇagrahaṇād iha na bhavati: dvādaśānāṁ muṣṭikānāṁ pūraṇo ghaṭa iti.

VIṀŚATYĀDIBHYAS TAMAṬ VA (52)

viṁśatyādibhyaḥ ṣaṣṭhyantebhyaḥ pūraṇe tamaṭ vā bhavati. viṁśatitamaḥ, viṁśaḥ. ekaviṁśatitamaḥ, ekaviṁśaḥ. triṁśattamaḥ, triṁśaḥ. pañcāśattamaḥ, pañcāśaḥ. aṣṭāpañcāśattamaḥ, aṣṭāpañcāśaḥ.

ŚATĀDIMĀSĀRDHAMĀSASAṀVATSARĀT (53)

śatādibhyo māsādibhyaś ca ṣaṣṭhyantebhyaḥ pūraṇe tamaṭ bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. śatatamaḥ, ekaśatatamaḥ. sahasratamaḥ, ekasahasratamaḥ. māsatamaḥ, ardhamāsatamaḥ, saṁvatsaratamaḥ.

ṢAṢṬYĀDER ASAṀKHYĀDEḤ (54)

ṣaṣṭyādibhyo 'saṁkhyādibhyaḥ pūraṇe nityaṁ tamaṭ bhavati. ṣaṣṭitamaḥ, saptatitamaḥ, aśītitamaḥ, navatitamaḥ. asaṁkhyāder iti kim? ekaṣaṣṭaḥ, ekaṣaṣṭitamaḥ.

NO MAṬ (55)

nāntād asaṁkhyādeḥ pūraṇe maṭ bhavati. pañcamaḥ, saptamaḥ. asaṁkhyāder ity eva: ekādaśaḥ.

ṢAṬKATIKATIPAYĀT THAṬ (56)

etebhyaḥ pūraṇe thaṭ bhavati. ṣaṣṭhaḥ, katithaḥ, katipayathaḥ.

CATURAḤ (57)

caturaḥ pūraṇe thaṭ bhavati. caturthaḥ.

YACCHAU CALOPAŚ CA (58)

caturaḥ pūraṇe yacchau bhavataḥ, cakārasya ca lopaḥ. turyaḥ, turīyaḥ.

DVITĪYATṚTĪYAU (59)

etau śabdau pūraṇe nipātyete.

BAHUPŪGAGAṆASAṀGHĀT TITHAṬ (60)

etebhyaḥ pūraṇe tithaṭ bhavati. bahutithaḥ, pūgatithaḥ, gaṇatithaḥ, saṁghatithaḥ.

VATOR ITHAṬ (61)

vatvantāt pūraṇe ithaṭ bhavati. yāvatithaḥ, tāvatithaḥ.

BHĀGE 'ṢṬAMĀÑ ÑO VĀ (62)

bhāge vartamānād aṣṭamāt svārthe ño vā bhavati. aṣṭamo bhāgaḥ, āṣṭamaḥ. paśvaṅge 'py anenaiva siddham.

ṢAṢṬHĀT (63)

bhāge vartamānāt ṣaṣṭhāt svārthe ño vā bhavati. ṣaṣṭho bhāgaḥ, ṣāṣṭhaḥ.

MĀNE KAṀŚ CA (64)

mānaviṣaye bhāge vartamānāt ṣaṣṭhāt svārthe kan bhavati, ñaś ca vā. ṣaṣṭhako bhāgaḥ, ṣāṣṭhaḥ, ṣaṣṭhaḥ.

TENA GṚHṆĀTĪTI LUK CA (65)

tṛtīyāntāt pūraṇārthād gṛhṇātīty asmin narthe kan bhavati, luk ca pūraṇārthānāṁ ḍaḍādīnām. ṣaṣṭhena rūpeṇa gṛhṇāti, ṣaṭkaḥ. pañcakaḥ. itiśabdo vivakṣārthaḥ, tena granthagrahaṇa eva bhavati. iha na bhavati: pañcamena dinena śatruṁ gṛhṇāti.

GRAHAṆE VĀ (66)

yena rūpeṇa gṛhyate tasmin pūraṇe vihitasya kan bha-

vati, luk ca vā. dvitīyena rūpeṇa grantham̐ gṛhṇāti: dvikam̐ grahaṇam, dvitīyakam. trikam, tṛtīyakam.

EKĀD ĀKINIC CĀSAHĀYE (67)

ekād asahāye kan bhavati, ākinic ca vā. ekakaḥ, ekākī, ekaḥ.

ĀKARṢĀDIṢU KUŚALAḤ (68)

ākarṣādibhyaḥ saptamyantebhyaḥ kuśala ity asmin narthe kan bhavati. ākarṣakaḥ, tsarukaḥ. ākarṣa — tsaru — piśāca — picaṇḍa — aśani — aśman — nicaya — jaya[1] — naya — pāda — hrada — hlāda — śakuni.

[1] *Ms.* japa

PATHAKAḤ (69)

ayam̐ śābdo nipātyate, pathi kuśala ity asmin narthe.

DHANAHIRAṆYE KĀMAḤ (70)

etābhyām̐ saptamyantābhyām̐ kāme kan bhavati. dhane kāmaḥ, dhanakaḥ. hiraṇyakaḥ.

SVĀṄGEṢU SAKTAḤ (71)

svāṅgebhyaḥ saptamyantebhyaḥ sakte kan bhavati. danteṣu saktaḥ, dantakaḥ. mukhakaḥ, dantauṣṭhakaḥ, keśanakhakaḥ.

AUDARIKO 'LASE (72)

audarika ity alase nipātyate, udare sakta ity asmin narthe. udarako 'nyaḥ.

SASYENA PARIJĀTAḤ (73)

sasyaśabdāt tṛtīyāntāt parijāte 'rthe kan bhavati. sasyakaḥ khaḍgaḥ, sasyako maṇiḥ. sāreṇa sarvataḥ sam̐panna ity arthaḥ.

AM̐ŚAM̐ HĀRĪ (74)

am̐śād dvitīyāntād avaśyam̐hāriṇi kan bhavati. am̐śakaḥ.

TANTRĀN NAVODDHṚTE (75)

tantrāt pañcamyantād acirāpahṛte kan bhavati. tantrakaḥ paṭaḥ.

BRĀHMAṆĀN NĀMNI (76)

brāhmaṇaśabdāt saṁjñāyāṁ kan bhavati. Brāhmaṇako nāma deśaḥ, yatra kāṇḍaspṛṣṭā brāhmaṇāḥ.

UṢṆĀT (77)

uṣṇān nāmni kan bhavati. uṣṇikā yavāgūḥ. alpānnā. nadīti kecit.

ŚĪTĀC CA KĀRIṆI (78)

śītād uṣṇāc ca kāriṇi kan bhavati. āvaśyake ṇiniḥ. śītam uṣṇaṁ ca kriyāviśeṣaṇam. śītako 'lasaḥ. uṣṇako dakṣaḥ.

ADHIKAM (79)

adhyārūḍhasya kan bhavati, vṛttyuttārapadalopaś ca nipātyate. adhyārūḍho droṇaḥ khāryām, adhikaḥ. adhyārūḍhā khārī droṇena, adhikā droṇena.

ANUKĀBHIKĀBHĪKAṀ KAMITĀ (80)

ete śabdā nipātyante, kamitā cet. anukāmayate, anukaḥ. abhikāmayate: abhikaḥ, abhīkaḥ.

PĀRŚVENĀNVICCHATI (81)

pārśvaśabdāt tṛtīyāntād anvicchatīty asmin narthe kan bhavati. pārśvakaḥ. apraguṇena pathā yo 'rthān anvicchati sa evocyate.

AYAḤŚŪLADAṆḌĀJINĀBHYĀṀ ṬHAK (82)

etābhyāṁ tṛtīyāntābhyām anvicchatīty asmin narthe ṭhag bhavati. tīkṣṇa upāyo 'yaḥśūlam. tenānvicchati, āyaḥśūlikaḥ. rābhasika ity arthaḥ. dambhopalakṣaṇaṁ daṇḍājinam. tenānvicchati, dāṇḍājinikaḥ. dāmbhika ity arthaḥ.

SO 'SYA GRĀMAṆĪḤ (83)

prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe kan bhavati, yat tat

prathamāntaṁ grāmaṇīś cet tad bhavati. Devadatto grāmaṇīr eṣām, Devadattakāḥ. Yajñadattakāḥ. grāmaṇīr iti kim? Devadattaḥ śatrur eṣām.

ŚṚṄKHALAṀ BANDHANAṀ KARABHE (84)

śṛṅkhalāt prathamāntād asyeti ṣaṣṭhyarthe karabhe 'bhidheye kan bhavati, tac cec chṛṅkhalaṁ bandhanaṁ bhavati. śṛṅkhalaṁ bandhanam asya, śṛṅkhalakaḥ karabhaḥ. bandhanam iti kim? śṛṅkhalam asya vāhyaṁ karabhasya. karabha iti kim? śṛṅkhalam asya bandhanaṁ goḥ.

UTKA UNMANĀḤ (85)

utka iti nipātyate, unmanāś ced bhavati.

g. b. m. 90 KĀLAHETUPHALĀN NĀMNI (86)

kālavṛtteḥ prathamāntāt karaṇāt kāryāc cāsyeti ṣaṣṭhyarthe saṁjñāyāṁ kan bhavati. tṛtīyo divaso 'syāvirbhāvāya, tṛtīyako jvaraḥ. caturthakaḥ. viṣapuṣpaṁ kāraṇam asya, viṣapuṣpakam. śītaṁ kāryam asya, śītakam. uṣṇakam. nāmnīti kim? dvitīyo divaso 'sya jātasya.

PRĀYO 'NNAM ASMIN (87)

prathamāntāt prāyo'nnavācino 'smin niti saptamyarthe saṁjñāyāṁ kan bhavati. tripuṭāsyāṁ paurṇamāsyāṁ prāyeṇānnam, tripuṭikā paurṇamāsī. kṛsarikā. nāmnīty eva: saktavaḥ prāyeṇānnam asmin.

KULMĀṢĀD AṆ (88)

prathamāntāt kulmāṣād asmin niti saptamyarthe 'ṇ bhavati. kulmāṣāḥ prāyeṇānnam asyām, kaulmāṣī paurṇamāsī.

g. b. m. 94 VAṬAKĀD INIḤ (89)

vaṭakaśabdāt prathamāntād asmin niti saptamyartha inir bhavati. vaṭakāḥ prāyeṇānnam asyām, vaṭakinī paurṇamāsī.

SĀKṢĀD DRAṢṬĀ (90)

sākṣācchabdād draṣṭety asmin nartha inir bhavati. asaṁkhyatvād antyājādilopaḥ. sākṣī. nāmnīty eva: sākṣād draṣṭā.

ŚRĀDDHAM ANENĀDYA BHUKTAṀ ṬHAṀŚ CA (91)

śrāddhāt prathamāntād aneneti tṛtīyārtha inir bhavati ṭhaṁś ca, tac ced adya bhuktaṁ bhavati. śrāddhī, śrāddhikaḥ.

PŪRVĀT (92)

pūrvaśabdād anenety asmin nartha inir bhavati. pūrvam anena bhuktaṁ pītaṁ kṛtaṁ vā, pūrvī. nākriyaḥ kartāstīti sāmarthyād bhuktādikriyādhyāhriyate. pūrvam iti tadviśeṣaṇam.

SAPŪRVĀT (93)

pūrvaśabdāt sapūrvapadād[1] anenety asmin nartha inir bhavati. bhuktaṁ pūrvam anena, bhuktapūrvy odanam. kṛtapūrvī kaṭam.

[1] *Randglosse* vidyamānapūrvapadād

IṢṬĀDIBHYAḤ (94)

iṣṭādibhyo 'nenety asmin nartha inir bhavati. iṣṭam anena, iṣṭī yajñe. pūrtī śrāddhe. iṣṭa — pūrta — upasādita[1] — nigadita — parigadita — nikathita — nipaṭhita — saṁkalita — parikalita — saṁrakṣita — parirakṣita — arcita — gaṇita — avakīrṇa — āyukta — gṛhīta — āmnāta — śruta — āsevita — avadhārita — udgṛhīta[2] — avakalpita — nirākṛta — upakṛta — upākṛta — anuyukta — anugaṇita — anupaṭhita — vyākulita.

[1] *so bei* Hemacandra, Vardhamāna 411, Kāś.; *Ms.* upaṇādita [2] *auch bei* Hem. *und* Vardh.

ANUPADY ANVEṢṬĀ (95)

anupadīti nipātyate, anveṣṭā cet.

KṢETRIYAC PARAKṢETRE CIKITSYAḤ (96)

parakṣetre cikitsya ity asmin narthe kṣetriyaj iti nipātyate. cakāraḥ svarārthaḥ. kṣetraṁ śarīram, paraśarīre saṁkramya cikitsyaṁ viṣam, kṣetriyam. paralokaśarīre cikitsyo vyādhiḥ, kṣetriyaḥ. acikitsya ity arthaḥ. parakṣetre sasyā-

rthe cikitsyāni tṛṇāni, kṣetriyāṇi. parakṣetre parakalatre cikitsyo nigrāhyaḥ, kṣetriyaḥ pāradārikaḥ.

INDRIYAM (97)

indriyam iti nipātyate sarvendriyāṇām. Indrasyātmano liṅgam iti vā, karaṇasya kartṛprayojyatvāt; tena sṛṣṭam iti vā, tatkarmanirjātatvāt; tena juṣṭam iti vā, taddarśanadvārabhūtatvāt.

g. b. m. 157 TAD ASYĀSTY ATRETI MATUP (98)

prathamāntād asyāsmin nastīty anayor arthayor matup bhavati. gāvo 'sya santīti gomān. vṛkṣā asmin deśe santi, vṛkṣavān. astīti vartamānakālopādānād bhūtābhir bhaviṣyantībhir vā gobhir na gomān. katham: gomān āsīt, gomān bhaviteti? tadāpi vartamānābhir eva gobhir gomān. bhūto bhāvī ceti padāntaram. itiśabdo vivakṣārthaḥ. ato

bhūmanindāpraśaṁsāsu nityayoge 'tiśāyane
saṁsarge 'stivivakṣāyāṁ bhavanti matubādayaḥ

iti vivakṣārthataḥ prayoganiyama upapanno bhavati. śuklaḥ paṭa iti śuklaśabdasya dravyābhidhānasāmarthyān matup na bhavati, yathā jātiśabdebhyo gaur aśva iti. yeṣāṁ tu guṇaśabdānāṁ dravyābhidhānasāmarthyaṁ nāsti, tato bhavaty eva, yathā rasavān, rūpavān, gandhavān, sparśavān iti. rasādibhya iti na vaktavyam, iṣyate hi rasī rasikaḥ, rūpī rūpika iti. atha rasādiviśeṣaṇārthaṁ guṇād iti pāṭhaḥ? tathāpi gandhika iti na sidhyati.

g. b. m. 119 PRĀṆYAṄGĀD ĀTO LAJ V Ā (99)

ākārāntāt prāṇyaṅgavācino matvarthe laj vā bhavati. cūḍālaḥ, cūḍāvān. prāṇigrahaṇaṁ kim? śikhāvān pradīpaḥ. aṅgagrahaṇaṁ kim? icchāvān. ata iti kim? hastavān. cakāraś cūḍālo 'sīti svaritabādhanārthaḥ. vety adhikāraḥ.

SIDHMĀDIBHYAḤ (100)

sidhmādibhyo matvarthe laj vā bhavati. sidhmalaḥ, sidhmavān. gaḍulaḥ, gaḍumān. sidhma — gaḍu — maṇi

— nābhi — bīja — niṣpāva — pāṁsu — hanu — saktu — māṁsa — parśu[1] — pārṣṇidhamanyor dīrghaś ca — vātadantabalalalāṭānām ū ca — jaṭā ghāṭā[2] kṣepe — parṇa — udaka — prajñā — kṣudrajantūpatāpāc ca. kṣudrajantubhyaḥ: yūkālaḥ, makṣikālaḥ; upatāpāt: vicarcikālaḥ, vipādikālaḥ, mūrchālaḥ.

[1] *bestätigt durch* Vardhamāna 419, *der daneben* parśū (*cf.* Boehtlingk 244, 11) *als Lesung* Bhoja's *anführt* [2] *so auch* Hemacandra, Vardh., Rāmakṛṣṇa

VATSĀṀSĀT SNEHABALINOḤ (101)

vatsāt snehavati, aṁsād balavati laj bhavati vā. vatsalā gauḥ. aṁsalaḥ puruṣaḥ. snehabalinor iti kim? vatsavatī gauḥ, aṁsavān durbalaḥ. atha viśeṣāśrayaṇād vety anuvartamānam apy akiṁcitkaram. evam anyatrāpi draṣṭavyam.

PHENĀT (102)

phenān matvarthe laj bhavati vā. phenalaḥ, phenavān.

PICCHĀDIBHYAŚ CELAC (103)

picchādibhyaḥ phenāc ca matvartha ilaj bhavati vā. picchilaḥ, picchavān. urasilaḥ, urasvān. phenilaḥ, phenavān. piccha[1] — uras — dhruvakā[1] — jaṭā — ghāṭā[2] — kālāt kṣepe — parṇa[3] — udaka — prajñā — tunda[4] — udara — picaṇḍa — yava — vrīhi — svāṅgād vivṛddhau.

[1] *so auch* Hemacandra, Vardhamāna, Kāś., Kāś. Ms. [2] *so auch der* Gaṇapāṭha Ind. Off. L. 696 (*die andern hier* ghaṭā), *und vgl. oben* 100 [3] *auch bei* Vardh., *und vgl.* Ujjvaladatta *zu* parṇa Uṇādi III, 6: picchāditvāt parṇilaḥ [4] *vgl. von hier an* Gaṇa 108 *bei* Boehtlingk (P. V, 2, 117)

LOMĀDIPĀMĀDIBHYAḤ ŚANAU (104)

lomādibhyaḥ śo vā bhavati matvarthe, pāmādibhyo no vā bhavati. lomaśaḥ, romaśaḥ. pāmanaḥ, vāmanaḥ. lomavān ityādi. loman — roman — babhru — valgu[1] — hari — kapi — muni — bharu[2]. lomādiḥ. pāman — vāman — heman — śleṣman — dadru[3] — vali — kṛmi — sāman — aṅgāt

kalyāṇe — śākipalālīkadrūṇāṁ hrasvatvaṁ ca: śākinaḥ, palālinaḥ, kadruṇaḥ[4] — viṣvag ity uttarapadalopaś cākṛtasandheḥ: viṣuṇaḥ — lakṣmyā ac ca: lakṣmaṇaḥ. pāmādiḥ.

[1] *so auch* Hemacandra *und* Kāś.; *Ms.* valgū [2] ? *dafür* Hem. turu *und* bhuru, Vardhamāna ruru *und* bhuru, *die übrigen* taru [3] *Ms.* kadrū [4] *zu dieser Fassung des* Gaṇasūtra *vgl.* Vardh. 423, *der sie* Bhoja *zuschreibt*

PRAJÑĀŚRADDHĀRCĀVṚTTIBHYO ṆAḤ (105)

prajñādibhyo matvarthe ṇo vā bhavati. prājñaḥ, śrāddhaḥ, ārcaḥ, vārttaḥ. prājñā, śrāddhā, ārcā, vārttā. prajñāvān ityādi.

TAPAḤSAHASRĀBHYĀM AṆ (106)

ābhyāṁ matvarthe 'ṇ vā bhavati. tāpasaḥ, tapasvān. tapasvīty asmāyāmedhāsrajo viniḥ (137). sāhasraḥ, sahasravān. sahasrīty ata iniḥ (119).

JYOTSNĀDIBHYAḤ (107)

jyotsnādibhyo matvarthe 'ṇ vā bhavati. jyautsnaḥ — tāmisraḥ — kauṇḍalaḥ — kautupaḥ[1] — vaisarpaḥ — vaipādikaḥ. jyotsnāvān ityādi.

[1] *so auch* Vardhamāna 416

SIKATĀŚARKARĀBHYĀM (108)

ābhyām aṇ vā bhavati. saikatam, śārkaram. sikatāvān ityādi.

ILAJ DEŚE (109)

sikatāśarkarābhyāṁ deśe 'bhidheye ilaj vā bhavati. sikatilo deśaḥ, saikataḥ. śarkarilo deśaḥ, śārkaraḥ. sikatāvān. sikatā deśaḥ, śarkarā deśa ity abhedopacārāt, yathā: kuntān praveśaya, yaṣṭīḥ praveśayeti. tadvanta ucyante.

DANTURAḤ (110)

dantād uran nipātyate, unnatadantārthe.

ŪṢĀDIBHYO RAḤ (111)

ūṣādibhyo matvarthe ro bhavati. ūṣaraḥ — suṣiraḥ[1] — muṣkaraḥ[2] — madhuraḥ — kharaḥ — mukharaḥ — nakharaḥ[3] — kuñjaraḥ — nagaraḥ — pāṇḍuraḥ — pāṁsuraḥ — kacchvā hrasvatvaṁ ca: kacchuraḥ. itiśabdasya vivakṣāniyamārthatvād ūṣavān ghaṭaḥ, madhumān vṛkṣaḥ, kuñjavān girir iti ro na bhavati.

[1] *Ms.* śuṣiraḥ [2] *Ms.* puṣkaraḥ, *das bei* Vardhamāna (431) *neben* muṣkaraḥ *erscheint; alter Schreibfehler?* [3] *auch bei* Vardh.

DYUDRUBHYĀṀ MAḤ (112)

dyudrubhyāṁ matvarthe mo vā bhavati. dyumaḥ, drumaḥ. rūḍhitvān na matup.

KEŚĀDIBHYO VAḤ (113)

keśādibhyo vo vā bhavati. keśavaḥ, keśavān, keśī, keśikaḥ — maṇivaḥ, maṇimān — rājīvam — kurarāvam[1] — iṣṭakāvam — bimbāvam — arṇaso lopaś ca: arṇavaḥ — gāṇḍyajakāt saṁjñāyām: Gāṇḍīvam, Gāṇḍivam; Ajakāvam, Ajakavam[2].

[1] *Ms.* kuraravam [2] Vardhamāna (426) *bemerkt*: ajakavam iti Vāmanaḥ

MEDHĀRATHĀD IRAḤ (114)

ābhyāṁ matvartha iro vā bhavati. medhiraḥ, medhāvī, medhāvān. rathiraḥ, rathī, rathikaḥ, rathavān.

KĀṆḌĀṆḌĀD ĪRAC (115)

ābhyāṁ matvartha īraj vā bhavati. kāṇḍīraḥ, aṇḍīraḥ. kāṇḍavān, aṇḍavān.

KṚṢYĀDIBHYO VALAC (116)

kṛṣyādibhyo valaj vā bhavati. kṛṣīvalaḥ; vale (V, 2, 135) iti dīrghatvam — āsutīvalaḥ — parṣadvalaḥ — rajasvalā — bhrātṛvalaḥ — putravalaḥ — utsaṅgāvalaḥ[1] — dantaśikhāt saṁjñāyām: dantāvalaḥ, śikhāvalaḥ. vivakṣāni-

yamāt kvacid evaiṣāṁ prayogaḥ: kṛṣimat kṣetram, rajasvān vāyuḥ.

[1] *so auch* Vardhamanā (430)

JYOTSNĀTAMISRORJASVINNŪRJASVALAMALĪMASĀḤ (117)

jyotsnādayo matvarthe yathāviṣayaṁ vā nipātyante. jyotsnā candraprabhā; anyatra jyotiṣmatī. tamisrā rātriḥ, tamisraḥ pakṣaḥ; tamasvatī guhā. ūrg ūrjo vāsyāstīty ūrjasvī, ūrjasvalaḥ. malīmaso malavān.

NĀVADIBHYAṢ ṬHAN (118)

nau ity evamādibhyo matvarthe ṭhan vā bhavati. nāvikaḥ. nau — yavakhada — kumārī — karaṇa[1].

[1] *nur hier*

g. b. m. 125 VRĪHYĀDYA T A INIŚ CA (119)

vrīhyādibhyo 'kārāntāc ca matvartha inir bhavati, ṭhaṁś ca vā. vrīhī, vrīhikaḥ, vrīhimān. arthasyāpi grahaṇāc chālī, śālikaḥ, śālimān — māyī, māyikaḥ, māyāvān — śīrṣī, śīrṣikaḥ, śīrṣavān. akārāntāt: daṇḍī, daṇḍikaḥ, daṇḍavān. itiśabdasya vivakṣāniyamārthatvāt kvacin na bhavataḥ: pācakavān, dravyavān, dhanavān. uttamarṇe tu bhavataḥ: dhanī, dhanikaḥ. ghañādyantāt kvacin na bhavataḥ: pākavān, snehavān, śabdavān, pracayavān, svanavān. kvacid bhavataḥ: bhogī, bhogikaḥ; vijayī, vijayikaḥ; tarī, tarikaḥ; saṁyamī, saṁyamikaḥ. jātiśabdāt kvacin na bhavataḥ: vyāghravān, siṁhavān. kvacid bhavataḥ: taṇḍulī, taṇḍulikaḥ. lajādiviṣaye 'pi kvacin na bhavataḥ: sidhmalaḥ, phenilaḥ. kvacid bhavataḥ: bījī, bījikaḥ; parṇī, parṇikaḥ; tundī, tundikaḥ.

NAIKĀCAḤ (120)

akārāntād ekāca iniṭhanau na bhavataḥ. svavān, khavān.

SAPTAMYĀM (121)

saptamyarthe 'dantād iniṭhanau na bhavataḥ. daṇḍavad gṛham.

EKAGOPŪRVĀṬ ṬHAÑ (122)

ekapūrvād gopūrvāc ca ṭhañ bhavati. aikavastrikaḥ, gausahasrikaḥ. itiśabdasya vivakṣāniyamārthatvād iha na bhavati: ekadravyavān. ata ity eva: goviṁśatimān grāmaḥ. katham aikagavikaḥ? samāsānte kṛte bhaviṣyati. katham gauśakaṭikaḥ? śakaṭaśabdād bhaviṣyati.

NIṢKĀDEḤ ŚATASAHASRĀT (123)

niṣkapūrvāc chatāt sahasrāc ca ṭhañ bhavati. naiṣkaśatikaḥ, naiṣkasahasrikaḥ.

NAVAYAJÑĀDIBHYAḤ (124)

navayajñādibhyaṣ ṭhañ bhavati. nāvayajñikaḥ — pākayajñiko deśaḥ. yo 'pi yatra vartate, sa tatrāsty evety anenaiva siddham.

CĀRTHAROGAGARHITĀT PRĀṆISTHĀD ASVĀṄGĀD INIḤ (125) g. b. m. 134

cārthavṛtteḥ samāsād rogād garhitāc ca prāṇisthād asvāṅgān matvartha inir eva bhavati. kaṭakavalayinī. jvarī, kuṣṭhī. kakudāvartī, kākatālukī. prāṇisthād iti kim? puṣpaphalavān vṛkṣaḥ. asvāṅgād iti kim? stanakeśavatī. ata ity eva: citralalāṭikāvatī.

VĀTĀTĪSĀRAPIŚĀCĀNĀṀ KUK CA (126)

vātādīnām inir bhavati, kuk cāgamaḥ. vātakī, atīsārakī, piśācakī.

VAYASI PŪRAṆĀT (127)

pūraṇe yo vihitas tadantād vayasi gamyamāna inir eva bhavati. pañcamī bālakaḥ. vayasīti kim? pañcamavān grāmarāgaḥ.

SUKHĀDIBHYAḤ (128)

sukhādibhya inir eva bhavati. sukhī, duḥkhī. sukha — duḥkha — tṛpra[1] — kṛcchra — asra — kakṣa[2] — alīka — karuṇa — kṛpaṇa — śopha[3] — pratīpa — hala — mālā kṣepe — balād bāhurupūrvapadāt: bāhubalī, ūrubalī — sarvā-

deḥ: sarvabījī, sarvadhanī, sarvakeśī. katham arthī? arthanam arthaḥ, so 'syāstīty arthī, arthikaḥ. pratyarthāt pratyarthikaḥ. dhānyenārtho dhānyārthaḥ, so 'syāstīti dhānyārthī.

[1] *so auch* Hemacandra, Vardhamāna 427, Kāś. [2] *Ms.* kaccha [3] *so nur* Vardh. (śophin *'mit Tumoren behaftet' ist bei* Caraka *belegt*); *Ms.* śoṭā, *die andern Quellen* soḍha, *was gewiss nur lectio facilior*

DHARMAŚĪLAVARṆĀNTĀT (129)

dharmādyantān matvartha inir eva bhavati. brāhmaṇadharmī, brāhmaṇaśīlī, brāhmaṇavarṇī.

HASTADANTĀJ JĀTAU (130)

etābhyāṁ jātāv inir eva bhavati. hastī, dantī. jātāv iti kim? hastavān, dantavān.

VARṆĀD BBAHMACĀRIṆI (131)

varṇād brahmacāriṇy abhidheya inir eva bhavati. varṇī. brahmacāriṇīti kim? varṇavān.

PUṢKARĀDIBHYO DEŚE (132)

puṣkarādibhyo deśa inir eva bhavati. puṣkariṇī, padminī. deśa iti kim? puṣkaravān hastī. puṣkara — padma — utpala — tamāla — kumuda — naḍa — kapittha — bisa — mṛṇāla — kardama — śālūka — karīṣa — śirīṣa — yavāṣa[1] — hiraṇya.

[1] *so nach* Hemacandra; *Ms.* yavaṣa, Kāś. Ms. yavasa, *die andern* yavāsa.

MANMĀN NĀMNI (133)

manantān māntāc ca saṁjñāyām inir bhavati. Prathiminī, Dāminī. Sominī, Hominī[1]. nāmnīti kim? somavān.

[1] *zwischen* sominī *und* hominī *hat Ms. noch* dhiminī

g. b. m. 142 ŚIKHĀDIBHYO V Ā (134)

śikhādibhyo matvartha inir vā bhavati. śikhī, śikhāvān. mālī, mālāvān. śikhā[1] — mālā — mekhalā — vīṇā — saṁjñā — vaḍavā — aṣṭakā — balākā — patākā — karman

— varman — bala — utsāha — uddāma[2] — cūḍā[3] — ula[4] — kula — mūla[5] — āyāma — vyāyāma — prayāma[5] — upayāma — āroha — avaroha. balādibhyaḥ punarvidhānād iniṣ ṭhanaṁ bādhate, vāvacanān na matupam.

[1] *für den Anfang vgl.* Gaṇa 219 *bei* Boehtlingk [2] *so mit* Vardhamāna 424, Kāś. Ms., Rāmakṛṣṇa [3] *Ms.* cūḍa [4] *so bei* Hemacandra *und* Vardh.; *Ms.* dala [5] *so auch* Hem. *und* Vardh.

RŪPĀD ĀHATAPRAŚASYAYOR YAP (135)

rūpād āhate praśasye ca yap paro bhavati. rūpyā gauḥ[1]. āhatapraśasyayor iti kim? rūpavān.

[1] *das Beispiel für* āhata *ist ausgefallen.*

HIMĀDIBHYAḤ (136)

himādibhyo yap vā bhavati. himyaḥ parvataḥ, himavān. guṇyo brāhmaṇaḥ, guṇavān.

ASMĀYĀMEDHĀSRAJO VINIḤ (137)

asantān māyādibhyaś ca vinir bhavati vā. yaśasvī, tapasvī. māyāvī, medhāvī, sragvī. yaśasvān ityādi.

ĀMAYĀVĪ (138)

āmayān matvarthe vinir dīrghatvaṁ ca nipātyate. āmayāvī.

VṚNDĀD ĀRAKAN (139)

vṛndād ārakan vā bhavati. vṛndārakaḥ, vṛndī, vṛndavān.

ŚṚṄGĀT (140)

śṛṅgād ārakan vā bhavati. śṛṅgārakaḥ, śṛṅgī, śṛṅgavān.

PHALABARHAMALĀC CENAC (141)

phalādibhyaḥ śṛṅgāc ca inaj vā bhavati. phalinaḥ, barhinaḥ, malinaḥ, śṛṅgiṅaḥ. phalavān ityādi.

PARVAMARUDBHYĀṀ TAP (142)

etābhyāṁ matvarthe tap vā bhavati. parvataḥ, parvavān. maruttaḥ, marutvān.

SVĀMIN NĪŚE (143)

svāmin niti īśvare nipātyate. svavān anyaḥ.

GOMIN PŪJYE (144)

gomin niti pūjye nipātyate. gomān anyaḥ.

VĀCO GMINIḤ (145)

vāco matvarthe gminir bhavati. vāggmī.

ĀLAJĀṬACAU KUTSĀYĀM (146)

vācaḥ kutsāyāṁ gamyamānāyām ālajāṭacau bhavataḥ. vācālaḥ, vācāṭaḥ.

ARŚAĀDIBHYO 'C (147)

arśaḥprabhṛtibhyo matvarthe 'j bhavati. arśasaḥ, urasaḥ. arśas — uras — tunda — catura[1] — palita — jaṭā — ghāṭā — abhra — āmla[2] — lavaṇa — svāṅgād dhīnāt — varṇāt. ākṛtigaṇaś cāyam: yatrābhinnena śabdena tadvato 'bhidhānaṁ tat sarvam iha draṣṭavyam.

[1] *Ms.* catur [2] *Ms.* āpla

TUṆḌIVALIVAṬER BHAḤ (148)

tuṇḍyādibhyo matvarthe bhaḥ paro bhavati. tuṇḍibhaḥ, valibhaḥ, vaṭibhaḥ. valina iti pāmādipāṭhāt (104).

KAṀŚAṀBHYĀM (149)

kam śam ity etābhyāṁ makārāntābhyāṁ bho bhavati. kambhaḥ, śambhaḥ.

TITUBAYASTĀḤ (150)

ete kaṁśaṁbhyāṁ pare bhavanti. kantiḥ, śantiḥ. kantuḥ, śantuḥ. kambaḥ, śambaḥ. kaṁyaḥ, śaṁyaḥ. kantaḥ, śantaḥ.

YUS (151)

kaṁśaṁbhyāṁ yus bhavati. kaṁyuḥ, śaṁyuḥ.

ŪRṆĀHAṀŚUBHAṀBHYAḤ (152)

ūrṇādibhyo yus bhavati. ūrṇāyuḥ, ahaṁyuḥ, śubhaṁyuḥ.

SŪKTASĀMNOŚ CHAḤ (153)

sūktasāmnor abhidheyayor matvarthe cho bhavati. acchāvākīyam, asyavāmīyaṁ sūktam. anukaraṇaśabdānāṁ svarūpārthatvān naiveyaṁ vibhaktiḥ. yajñāyajñīyaṁ sāma.

ADHYĀYĀNUVĀKAYOR·LUG VĀ (154)

adhyāyānuvākayor abhidheyayor matvarthe cho bhavati, luk cāsya vā. gardabhāṇḍo 'dhyāyaḥ, gardabhāṇḍīyaḥ. palitastambho 'nuvākaḥ, palitastambhīyaḥ.

VIMUKTĀDIBHYO 'Ṇ (155)

vimuktādibhyo 'dhyāyānuvākayor matvarthe 'ṇ bhavati. vaimuktaḥ, daivāsuraḥ. vimukta — devāsura — rakṣo'sura — parisāraka — upasad — vasu[1] — patnīvant[2] — Daśārha[3] — Satvantu[4] — Daśārṇa — vayas — havirdhāna — mahitrī[5] — Somāpūṣan — iḍā — Agnāviṣṇu — Vṛtrahan — asyahatya.

[1] ? *Ms.* vasuda [2] *Ms.* patnī, vantu, *welcher Schreibfehler bei* Hemacandra *wörtlich wiederkehrt* [3] ? *Ms.* daśantu [4] *in dieser Form auch bei* Hem. *und* Vardhamāna 433 [5] *Ms.* sahitrī

GOSADĀDIBHYO VUN (156)

gosadādibhyo 'dhyāyānuvākayor matvarthe vun bhavati. gosadakaḥ, iṣetvakaḥ. gosad[1] — iṣe tvā — Mātariśvan — devasya tvā — devīr āpa — kṛṣṇo 'sy ākhareṣṭhā[2] — devīṁ dhiya — rakṣohaṇa — añjana — pratūrta — kṛśānu.

[1] *Ms.* gosada [2] *mit Auslaut* -ā *auch bei* Hemacandra

NIDRĀTANDRĀŚRADDHĀDAYĀHṚDAYĀD VĀLUC (157)

nidrādibhyo matvartha āluj vā bhavati. nidrāluḥ, tandrāluḥ, śraddhāluḥ, dayāluḥ, hṛdayāluḥ. nidrāvān ityādi. gomanto 'smin deśe santīti matup kasmān na bhavati? svātmani kriyāvirodhāt. na hi matupvidhānakāle matubantā prakṛtir asti. yā punar asti, tato bhavaty eva: daṇḍimatī śāleti.

ŚĪTOṢṆATṚPRAṂ NA SAHATE (158)

śītādibhyo dvitīyāntebhyo na sahata ity asmin nartha āluj bhavati. śītāluḥ, uṣṇāluḥ, tṛprāluḥ.

HIMAṂ SAHATE CELUḤ (159)

himād dvitīyāntāt sahata ity asmin narthe celur bhavati. himeluḥ.

BALAVĀTAṂ CŪLAḤ (160)

balād vātāc ca dvitīyāntāt sahata ity asmin narthe cūlo bhavati. balūlaḥ, vātūlaḥ.

caturthasyādhyāyasya dvitīyaḥ pādaḥ samāptaḥ.

ṢAṢṬHYĀ VYĀŚRAYE TAS (1) g. b. m. 9

nānāpakṣāśraye ṣaṣṭhyantāt tas paro bhavati vā. devā Arjunato 'bhavan, Ādityāḥ Karṇato 'bhavan. devā Arjunasya pakṣe 'bhavan. vyāśraya iti kim? vṛkṣasya śākhā.

ROGĀT PRATĪKĀRE (2)

rogavācinaḥ ṣaṣṭhyantāt pratīkāre gamyamāne tas vā bhavati. pravāhikātaḥ pratikuru. pravāhikāyāḥ pratikuru. pratīkāra iti kim? pravāhikāyāḥ kopaḥ.

KṢEPĀTIGRAHĀVYATHANEṢV AKARTARI TṚTĪYĀYĀḤ (3)

akartari vihitā yā tṛtīyā tadantāt kṣepādiṣu gamyamāneṣu tas vā bhavati. vṛttataḥ kṣiptaḥ, vṛttena kṣiptaḥ. vṛttato 'tigṛhyate, vṛttenātigṛhyate. anyān atikramya gṛhyate, atiśayena vā gṛhyata ity arthaḥ. vṛttato na vyathate, vṛttena na vyathate. na calatīty arthaḥ. akartarīti kim? Devadattena kṣiptaḥ.

HĪYAMĀNAPĀPAYUKTĀT (4)

hīyamānena pāpena ca yuktāt tṛtīyāntāt tas vā bhavati. vṛttato hīyate, vṛttena hīyate. vṛttataḥ pāpam, vṛttena pāpam. tattvākhyānārtham vacanam.

PRATINĀ PAÑCAMYĀḤ (5) g. b. m. 8

pratinā yoge pañcamyantāt tas vā bhavati. Pradyumno Vāsudevataḥ prati, Vāsudevāt prati.

AVADHĀV AHĀGRUHOḤ (6)

avadhau yā pañcamī tadantāt tas vā bhavati, sa ced

avadhir hāgruhoḥ saṁbandhī na bhavati. grāmata āgacchati, grāmād āgacchati. caurato bibheti, caurebhyaḥ. ahāgruhor iti kim? sārthād dhīyate, sārthād dhīnaḥ; parvatād avarohati. kakāraḥ kim? bhūmita ujjihīte.

g. b. m. 19 SARVĀDIBAHUBHYO 'DVYĀDIBHYAḤ (7)

sarvādibhyo dvyādivarjitebhyo bahubhyaś ca pañcamyantebhyas tas vā bhavati. sarvataḥ, sarvasmāt. tataḥ, tasmāt. bahutaḥ, bahubhyaḥ. pūrveṇa siddhe hāgruhārthaṁ vacanam. advyādibhya iti kim? dvābhyām. kathaṁ tvatto matto yuṣmatto 'smatta iti? avadhāv ahāgruhor (6) iti tas bhaviṣyati.

KUTO 'TA ITAḤ (8)

kimaḥ pañcamyantāt tas kutvaṁ ca nipātyate vā, etado 'ś, idama iśbhāvaḥ. kutaḥ, kasmāt. ataḥ, etasmāt. itaḥ, asmāt. katham abhitaḥ parita iti? tasyoge dvitīyāvidhānāt siddham.

ĀDYĀDIBHYAḤ (9)

ādyādibhyas tas vā bhavati. ādau, āditaḥ — madhyataḥ — antataḥ — pṛṣṭhataḥ — pārśvataḥ — mukhataḥ.

g. b. m. 18 SAPTAMYĀS TRAL (10)

sarvādibhyo bahubhyo dvyādivarjitebhyaḥ saptamyantebhyas tral vā bhavati. sarvatra, sarvasmin. yatra, yasmin. bahutra, bahuṣu. advyādibhya ity eva: dvayoḥ, tvayi, mayi.

KVA KUTREHĀTRA (11)

kimaḥ saptamyantasya kva kutreti ca vā nipātyate, idama iheti, etado 'treti.

BHAVADDĪRGHĀYURĀYUṢMADDEVĀNĀṀPRIYAIS TE 'NYĀBHYAŚ CA (12)

bhavadādibhir yoge te tasādayo 'nyābhyo 'pi vibhaktibhyo vā bhavanti. sa bhavān, tato bhavān, tatra bhavān. taṁ bhavantam, tato bhavantam, tatra bhavantam. tena bhavatā, tato bhavatā, tatra bhavatā. tasmai bhavate, tato

bhavate, tatra bhavate. tasya bhavataḥ, tato bhavataḥ, tatra bhavataḥ. evaṁ sa dīrghāyuḥ, sa āyuṣmān, sa devānāṁpriya iti sarvatra yojyam. evaṁ ko bhavān, kuto bhavān ityādi. evam ayaṁ bhavān, ito bhavān, iha bhavān ityādi.

SARVAIKĀNYAKIṀYATTADAḤ KĀLE DĀ (13)

ebhyaḥ kāle vartamānebhyaḥ saptamyantebhyo dā vā bhavati. sarvasmin kāle, sarvadā. ekadā, anyadā. kadā, yadā, tadā. kāla iti kim? sarvatra deśe.

SADĀDHUNEDĀNĪṀ TADĀNĪM (14)

ete śabdā nipātyante. sarvasmin kāle, sadā. asmin kāle: adhunā, idānīṁ ca. tasmin kāle, tadānīm.

KIṀYADANYĀD ANADYATANE RHIL VĀ (15)

kimādibhyo 'nadyatanavṛttibhyaḥ saptamyantebhyo rhil vā bhavati. karhi, kadā. yarhi, yadā. anyarhi, anyadā.

TARHY ETARHI SADYAḤ PAREDYAVI (16)

tarhyādayaḥ śabdāḥ saptamyantānāṁ tadādīnāṁ kālavṛttīnāṁ vā nipātyante. tasmin kāle, tarhi. etasmin kāle, etarhi. samāne 'hani, sadyaḥ. parasmin nahani, paredyavi. adya parut parāry aiṣama iti nipātanāt siddham.

PŪRVĀNYĀNYATARETARĀPARĀDHAROTTARĀD EDYUS (17)

pūrvādibhyaḥ kālavṛttibhyaḥ saptamyantebhya edyus vā bhavati. pūrvasmin nahani, pūrvedyuḥ. anyasmin nahani, anyedyuḥ. anyatarasmin nahani, anyataredyuḥ. aparasmin nahani, aparedyuḥ. adharasmin nahani, adharedyuḥ. uttarasmin nahani, uttaredyuḥ.

UBHAYĀD DYUŚ CA (18)

ubhayāt kālavācinaḥ saptamyantād dyus vā bhavati, edyuś ca. ubhayasmin nahani: ubhayadyuḥ, ubhayedyuḥ.

PRAKĀRE THĀL (19)

sarvādibahubhyo viśeṣe thāl bhavati. sarveṇa prakāreṇa,

sarvathā. yathā, tathā. kathami liṅ (I, 3, 109) iti katham. itthaṁbhūteṣu (II, 1, 54) iti ittham.

DHĀ SAṀKHYĀYĀḤ (20)

saṁkhyāvācinaḥ prakāre dhā paro bhavati. dvābhyāṁ prakārābhyāṁ dvau vā prakārau karoti, dvidhā karoti. bahudhā karoti. ekaṁ rāśiṁ pañcaprakāraṁ karoti, pañcadhā karoti. pañcaprakāram ekaprakāraṁ karoti, ekadhā karoti.

ṢOḌHĀ VĀ (21)

ṣoḍheti vā nipātyate. ṣoḍhā, ṣaḍḍhā.

AIKADHYAM (22)

ekāt prakāre dhyamuñ vā nipātyate. aikadhyaṁ karoti, ekadhā karoti.

DVITRER DHAMUÑ (23)

dvitribhyāṁ prakāre dhamuñ vā bhavati. dvaidham, traidham. dvidhā, tridhā.

EDHĀ (24)

dvitribhyāṁ prakāre edhā bhavati. dvedhā, tredhā.

TADVATI DHAṆ (25)

prakāravati dvitribhyāṁ dhaṇ bhavati. dvaidhāni, traidhāni.

JĀTĪYAR (26)

prakāravati tatsāmānyavācinaḥ śabdāj jātīyar bhavati. paṭujātīyaḥ, mṛdujātīyaḥ.

STHŪLĀDIBHYAḤ KAN (27)

sthūlādibhyaḥ prakāravati kan bhavati. sthūlakaḥ, aṇukaḥ. sthūla — aṇu — aṇu[1] māṣeṣu — kṛṣṇa tileṣu — yava vrīhiṣu — ikṣutilavāṭyakālāvadāta[2] surāyām — gomūtra ācchādane — surā ahau — jīrṇa śāliṣu — pattramūle samastavyaste — kumārīputra — kumārīśvaśura — maṇi — cañcat — bṛhat.

[1] *Ms.* aṇḍa [2] vāṭya *für* pādya *auch* Hemacandra *und* Vardhamāna 183; Kāś. Ms. vādya

DIKŚABDĀD DIGDEŚAKĀLĀRTHĀT SAPTAMĪPAÑCAMĪPRATHAMĀBHYO 'STĀTIḤ (28)

pañcamī g. b. m. 36, das andre b. m. 41

diśi prasiddhād digdeśakāleṣu vartamānāt saptamīpañcamīprathamāntād astātiḥ paro vā bhavati. pūrvasyāṁ diśi vasati, purastād vasati. pūrvasyā diśa āgataḥ, purastād āgataḥ. pūrvā dig ramaṇīyā, purastād ramaṇīyam. pūrvasmin deśe kāle vā vasati, purastād vasati. purastād āgataḥ, purastād ramaṇīyam. dikśabdād iti kim? Aindryāṁ diśi vasati. digdeśakālārthād iti kim? pūrvasmin gurau vasati. saptamīpañcamīprathamābhya iti kim? pūrvaṁ grāmaṁ gataḥ. dikśabdasaṁbandhād digādīnāṁ saptamyādīnāṁ ca paraspārāsaṁbandha iti yathāsaṁkhyaṁ nāsti.

AÑCO LUK (29)

añcatyantād dikśabdād astāter lug bhavati. prācyāṁ diśi vasati, prāg vasati. prāg āgataḥ, prāg ramaṇīyam. lug aṇādiluki (II, 2, 87) iti ṅīpo luk. evaṁ prāci deśe kāle vā vasatītyādi yojyam.

UPARY UPARIṢṬĀT (30)

ūrdhvaśabdasyāstātiviṣaye upabhāvo rilriṣṭātilau ca nipātyete. ūrdhvāyāṁ diśi vasati, upari vasati. upary āgataḥ, upari ramaṇīyam. upariṣṭād vasati, upariṣṭād āgataḥ, upariṣṭād ramaṇīyam. evam ūrdhvadeśe kāle vā vasatīti yojyam.

PŪRVĀDHARAYOḤ PURADHAU CA (31)

pūrvādharayoḥ saptamyādyantayor astātir bhavati, puradhau cādeśau bhavataḥ. purastād vasati, purastād āgataḥ, purastād ramaṇīyam. adhastād vasati, adhastād āgataḥ, adhastād ramaṇīyam.

AS (32)

pūrvādharayoḥ saptamyādyantayor as bhavati, puradhau cādeśau bhavataḥ. puro vasati, pura āgataḥ, puro ramaṇīyam. adho vasati, adha āgataḥ, adho ramaṇīyam.

AVARASYĀV (33)

avarasya saptamyādyantasyās bhavati, avādeśaś ca. avo vasati, ava āgataḥ, avo ramaṇīyam.

VĀSTĀTI (34)

avarasyāstāti parabhūte 'vādeśo bhavati vā. avastād vasati, avarastād vasati. avastād āgataḥ, avarastād āgataḥ. avastād ramaṇīyam, avarastād ramaṇīyam.

PAŚCĀT (35)

avarasya paścabhāva ātiś ca nipātyate. paścād vasati, paścād āgataḥ, paścād ramaṇīyam. kathaṁ dakṣiṇapaścād iti? dakṣiṇaṁ ca tat paścāc ca, dakṣiṇapaścāt.

PAŚCĀRDHAM (36)

paścārdham iti nipātyate, avarārdham ity etasmin narthe. uttaraṁ ca tat paścārdhaṁ ca, uttarapaścārdham. liṅgasyātantratvāt paścārdhaḥ.

PARĀVARĀT TAS VĀ (37)

parāvarābhyāṁ saptamīprathamāntābhyāṁ tas vā bhavati. parato vasati, parato ramaṇīyam. parastād vasati, parastād ramaṇīyam. avarato vasati, avarato ramaṇīyam. avarastād vasati, avarastād ramaṇīyam. parata āgataḥ, avarata āgata iti pañcamyāḥ pūrveṇa siddhatvāt pañcamīti nivṛttam. striyām api puṁvadbhāvāt siddham.

DAKṢIṆOTTARĀD Ā CA (38)

dakṣiṇād uttarāc ca saptamīprathamāntād ā bhavati, taś ca. dakṣiṇā vasati, dakṣiṇā ramaṇīyam. dakṣiṇato vasati, dakṣiṇato ramaṇīyam. uttarā vasati, uttarā ramaṇīyam. uttarato vasati, uttarato ramaṇīyam.

ĀHI CA DŪRE (39)

dakṣiṇottarābhyāṁ saptamīprathamāntābhyām āhi paro bhavati, ā ca, dūre ced avadhimān bhavati. dakṣiṇāhi vasati, dakṣiṇāhi ramaṇīyam. dakṣiṇā vasati, dakṣiṇā ramaṇīyam.

uttarāhi vasati, uttarāhi ramaṇīyam. uttarā vasati, uttarā ramaṇīyam. dūra iti kim? dakṣiṇato vasati.

ADHARĀC CAT (40)

adharāt saptamīprathamāntād dakṣiṇottarābhyāṁ ca ād bhavati. adharād vasati, adharād ramaṇīyam. dakṣiṇād vasati, dakṣiṇād ramaṇīyam. uttarād vasati, uttarād ramaṇīyam. adharād āgataḥ, dakṣiṇād āgataḥ, uttarād āgata iti pañcamyā siddha eva, diśi ca digbhedāśrayaṇāt.

ENAB ADŪRE VĀ (41)

adharadakṣiṇottarebhyo 'dūradigādivṛttibhyaḥ saptamīprathamāntebhya enap vā bhavati. adhareṇa vasati, adhareṇa ramaṇīyam. adharād vasati, adharād ramaṇīyam. dakṣiṇena vasati, dakṣiṇena ramaṇīyam. dakṣiṇād vasati, dakṣiṇād ramaṇīyam. uttareṇa vasati, uttareṇa ramaṇīyam. uttarād vasati, uttarād ramaṇīyam. adūra iti kim? uttarato Himavān. kecid adharādīn nānuvartayanti: pūrveṇa vasati, pūrveṇa ramaṇīyam.

NINDYE PĀŚAP (42)

kutsite vartamānāt svārthe pāśap bhavati. kutsito vaiyākaraṇaḥ, vaiyākaraṇapāśaḥ. chāndasapāśaḥ. nindya iti kim? vaiyākaraṇaḥ. iha kasmān na bhavati: vaiyākaraṇaś caura iti? nātra vaiyākaraṇatvaṁ kutsitam, kiṁtarhi cauryam.

BHŪTAPŪRVE CARAṬ (43)

bhūtaḥ pūrvaṁ bhūtapūrvaḥ. asmād eva nipātanāt samāsaḥ, sup supā (II, 2, 1) iti vā. bhūtapūrve vartamānāc caraṭ bhavati. āḍhyacaraḥ, darśanīyacaraḥ.

ṢAṢṬHYĀ RŪPYAC CA (44)

ṣaṣṭhyantād bhūtapūrve 'bhidheye rūpyac paro bhavati, caraṭ ca. Devadattasya bhūtapūrvaḥ, Devadattarūpyo gauḥ. Devadattacaraḥ.

DVIBAHUṢU PRAKARṢE TARAPTAMAPAU (45) dvibahuṣu prakarṣe g. b. m. 52

dvayor bahuṣu caikānekaprakarṣe vartamānāt tarapta- g. b. m. 53

mapau bhavataḥ. ayam anayor āḍhyataraḥ. ayam anayoḥ pācakataraḥ. ayam eṣām āḍhyatamaḥ. imāv eṣāṁ pācakatamau. ime traya eṣāṁ pācakānāṁ pācakatamāḥ. kathaṁ Māthurāḥ Pāṭaliputrakebhyaḥ sukumāratarā iti? atrāpi dvayor dvayor arthayor ekasya prakarṣa iti tarap bhavati. avayavāpekṣaṁ tu bahuvacanam, yathā: asmin grāme āḍhyatarā vaṇija iti. tathā: asmākaṁ ca Devadattasya ca Devadatto 'bhirūpataraḥ. dantauṣṭhasya dantāḥ snigdhatarā iti samudāyāpekṣam ekavacanam. Sāṁkāśyakebhyaḥ Pāṭaliputrakebhyaś ca Māthurāḥ sukumāratarā iti dvayor dvayor ekasyaiva prakarṣaḥ. Sāṁkāśyakānāṁ Pāṭaliputrakānāṁ ca Pāṭaliputrakāḥ sukumāratamā iti bahvapekṣaḥ prakarṣaḥ. dvayāpekṣe tu tarapaiva bhavitavyam. ekasyāpy avasthābhedenānyatvād bhavitavyam eva: parud bhavān paṭur āsīt, paṭutaraś caiṣama iti. prakṛṣṭānām api punaḥprakarṣe taraptamapau bhavata eva, yathā: Yudhiṣṭhiraḥ śreṣṭhatamaḥ Kurūṇām iti.

KIMETIṄASAṀKHYĀD ĀMANṬĀV ADRAVYE (46)

kimādibhyaḥ prakarṣe vartamānebhyas taraptamapāv āmantau bhavataḥ, na ced dravyam abhidheyaṁ bhavati. kiṁtarām, kiṁtamām. pūrvāhṇetarām, pūrvāhṇetamām. pacatitarām, pacatitamām. uccaistarām, uccaistamām. adravya iti kim? uccaistaro vṛkṣaḥ.

GUṆĀD ĪYASUNIṢṬHANAU CA (47)

dvibahuṣu prakarṣe vartamānād guṇavacanād īyasuniṣṭhanau taraptamapau ca bhavataḥ. ayam anayoḥ paṭīyān, paṭutaraḥ. ayam eṣāṁ paṭiṣṭhaḥ, paṭutamaḥ. imāv eṣāṁ paṭiṣṭhau, paṭutamau. ime traya eṣāṁ paṭiṣṭhāḥ, paṭutamāḥ. guṇavṛttibhyaḥ prakarṣābhāvān na bhavataḥ.

VINMATOR LUK (48)

vinantān matvantāc ca dvibahuṣu prakarṣe vartamānād īyasuniṣṭhanau bhavataḥ, vino matoś ca lug bhavati, śrutatvāt. ayam anayoḥ sragviṇoḥ srajīyān. ayam eṣāṁ sragviṇāṁ srajiṣṭhaḥ. ayam anayoḥ srugvatoḥ srucīyān. ayam eṣāṁ srugvatāṁ sruciṣṭhaḥ. ṇāv iṣṭhavadbhāvāt: srajayati, srucayati.

PRAŚASYASYA ŚRAḤ (49)

praśasyasya īyasuniṣṭhansaṁyoge śra ādeśo bhavati. śreyān, śreṣṭhaḥ.

VṚDDHASYA CA JYAḤ (50)

praśasyasya vṛddhasya ca īyasuniṣṭhansaṁyoge jya ādeśo bhavati. anayoḥ praśasyayor ayaṁ jyāyān. eṣāṁ praśasyānām ayaṁ jyeṣṭhaḥ. anayor vṛddhayor ayaṁ jyāyān. eṣāṁ vṛddhānām ayaṁ jyeṣṭhaḥ.

BĀḌHĀNTIKAYOḤ SĀDHANEDAU (51)

bāḍhasyāntikasya ca īyasuniṣṭhansaṁyoge sādha neda ity etāv ādeśau bhavataḥ. ayam anayoḥ sādhīyo 'dhīte. ayam eṣāṁ sādhiṣṭham adhīte. idam anayor nedīyaḥ. idam eṣāṁ nediṣṭham. nimittayor na yathāsaṁkhyam, pratyekaṁ dvayor apekṣaṇāt. tathānukrāntam.

YUVĀLPAYOḤ KAN VĀ (52)

yuvālpaśabdayor īyasuniṣṭhansaṁyoge kanādeśo vā bhavati. ayam anayoḥ yūnoḥ kanīyān, yavīyān. ayam eṣāṁ yūnāṁ kaniṣṭhaḥ, yaviṣṭhaḥ. ayam anayor alpayoḥ kanīyān, alpīyān. ayam eṣām alpānāṁ kaniṣṭhaḥ, alpiṣṭhaḥ. ṇāv iṣṭhavadbhāvāt: yuvānam ācaṣṭe, kanayati.

TIṄAŚ CA RŪPAP (53)

prakarṣe vartamānāt tiṅantāt subantāc ca rūpap bhavati. pacatirūpam, yajatirūpam. vaiyākaraṇarūpaḥ[1], corarūpaḥ[2], dasyurūpaḥ[1].

[1] *Ms.* °rūpam [2] *Ms.* vairarūpam

KIṂCID ŪNE KALPABDEŚYADEŚĪYARAḤ (54)

īṣad asamāpte vartamānāt tiṅantāt subantāc ca kalpabdeśyadeśīyaro bhavanti. paṭukalpaḥ, paṭudeśyaḥ, paṭudeśīyaḥ. pacatikalpam, pacatideśyam, pacatideśīyam. kathaṁ bahukṛtam iti? bahuśabda evāyam. bahukṛtam, kiṁcin na kṛtam ity arthaḥ. yadāpi bahukṛtaṁ Devadattasya Yajñadattena, bahukaro 'smākaṁ Yajñadatta iti, tadāpi bahvartha-

taiva sphuṭaṁ gamyate. bahutailaṁ prasannā, bahuguḍo drākṣety api bahuḥ. tathā kiṁcid anyārthety ayam artho gamyate. tiṅanteṣv api bahu karotīty ayam artho gamyate, na ca tataḥ pūrvasya bahor vidhir asti.

PRĀG ḌHAÑAḤ KAḤ (55)

prāg ḍhañaḥ saṁśabdanād vakṣyamāṇeṣv artheṣu ko vihito veditavyaḥ. aśvakaḥ, gardabhakaḥ.

TIṄASAṀKHYĀNĀM ACO 'NTYĀT PŪRVO 'KAC (56)

tiṅantānām asaṁkhyānāṁ ca prāg ḍhaño 'co 'ntyāt pūrvo 'kaj vihito veditavyaḥ. pacataki. uccakaiḥ.

KAŚ CA DAḤ (57)

asaṁkhyānāṁ yaḥ kakāro 'ntyo 'kaj bhavati[1], kakārasya dakāra ādeśo bhavati. hirakut, pṛthakat.

[1] ? *hier sind offenbar einige Worte ausgefallen*

TŪṢṆĪKĀM (58)

ayaṁ śabdo nipātyate.

ŚĪLE TŪṢṆĪKAḤ (59)

tūṣṇīṁśīle tūṣṇīka iti nipātyate.

SARVĀDĪNĀM (60)

sarvādīnāṁ prāg ḍhaño 'co 'ntyāt pūrvo 'kaj bhavati. sarvakaḥ, viśvakaḥ. yuṣmakābhiḥ, asmakābhiḥ. yuṣmakāsu, asmakāsu.

SUPAḤ (61)

sarvādīnām aj eva yaḥ sup tataḥ pūrvo 'kaj bhavati. tvayakā, mayakā. tvayaki, mayaki.

AJÑĀTAKUTSAYOḤ (62)

ajñāte kutsāyāṁ ca gamyamānāyāṁ yathāvidhi kākacau bhavataḥ. (*Lücke bis* vatsakaḥ)

DAYĀYĀM (63) g. b. m. 68

vatsakaḥ. ehaki. hanta te dhānakāḥ, gṛhād dūraṁ mā gāḥ.

NṚNĀMNI ṬHAJGHANILACO VĀ (64) g. b. m. 78

manuṣyanāmaviṣaye dayāyāṁ gamyamānāyāṁ ṭhajghanilaco vā bhavanti. Devikaḥ, Deviyaḥ, Devilaḥ, Devakaḥ, Devadattakaḥ, Devadattaḥ. Dattikaḥ, Dattiyaḥ, Dattilaḥ, Dattakaḥ, Devadattaḥ. Vyāghrikaḥ, Vyāghriyaḥ, Vyāghrilaḥ, Vyāghrakaḥ, Vyāghraḥ. Kṛṣṇājinaḥ, Kṛṣṇakaḥ, Ajinakaḥ. Prajāpatidattaḥ, Prajāpatikaḥ, Prajāpatiyaḥ, Prajāpatilaḥ, Prajāpatidattakaḥ. Śevalikaḥ, Śevaliyaḥ, Śevalilaḥ, Śevalakaḥ, Śevaladattakaḥ, Śevalendradattaḥ. evaṁ Suparikaḥ, Viśālikaḥ, Varuṇikaḥ, Aryamika ityādi yojyam. Vāgāśīrdattaḥ, Vāgāśīrdattakaḥ, Vācikaḥ, Vāciyaḥ, Vācilaḥ. evaṁ Tvacikaḥ, Srucikaḥ.

ḌAŚ COPĀT (65)

upān manuṣyanāmni ṭhajghanilaco vā bhavanti, ḍaś ca, dayāyāṁ gamyamānāyām. Upikaḥ, Upiyaḥ, Upilaḥ, Upaḍaḥ, Upakaḥ pūrvavad eva, Upendradattaḥ. ḍakāraśravaṇārthaḥ.

ṢAṢAḤ (66)

ṣaṣaṣ ṭhajādayo vā bhavanti, ḍaś cāntādeśaḥ. Ṣaḍikaḥ, Ṣaḍiyaḥ, Ṣaḍilaḥ, Ṣaṭkaḥ.

ṚTO LAYAU (67)

ṛdantān manuṣyanāmno dayāyāṁ gamyamānāyāṁ layau vā bhavataḥ. Savitṛlaḥ, Savitṛyaḥ, Savitṛkaḥ, Savitṛdattakaḥ.

UDANTĀT (68)

udantān manuṣyanāmno dayāyāṁ gamyamānāyāṁ layau vā bhavataḥ. Bhānulaḥ, Bhānuyaḥ, Bhānukaḥ. antagrahaṇāt prakṛtibhāvaḥ: Bhānudattakaḥ. evaṁprakārāṇi nāmāntarāṇy eveti na kasyacil lopo vaktavyaḥ. Lahoḍaḥ, Lahikaḥ; Kahoḍaḥ, Kahika ity etāny api nāmāntarāṇy eva.

ALPE (69)

apacitaparimāṇe vartamānād yathāvidhi kākacau bhavataḥ. alpaṁ tailam, tailakam. ghṛtakam. pacataki. uccakaiḥ.

HRASVE (70)

dīrghaviparīte vartamānāt kākacau bhavataḥ. vṛkṣakaḥ, plakṣakaḥ. saṁjñāyām api: vaṁśakaḥ, naḍakaḥ.

KUṬĪŚAMĪŚUṆḌĀBHYO RAḤ (71)

kuṭyādibhyo raḥ paro bhavati. kuṭīraḥ, śamīraḥ, śuṇḍāraḥ. svabhāvataḥ puṁliṅgāḥ.

KUTUPAḤ (72)

kutupa iti hrasve nipātyate.

KĀSŪGOṆĪBHYĀṀ ṢṬARAC (73)

kāsūgoṇībhyāṁ hrasvābhyāṁ ṣṭaraj bhavati. hrasvā kāsūḥ, kāsūtarī. goṇītarī.

VATSOKṢĀŚVARṢABHĀNĀṀ TANUTVE (74)

vatsādīnāṁ svabhāvasya tanutve gamyamāne ṣṭaraj bhavati. śaiśavasya tanutve vatsataraḥ. yauvanasya tanutva ukṣataraḥ. aśvabhāvasya tanutve 'śvataraḥ. sāmarthyasya tanutva ṛṣabhataraḥ.

YATTADEKĀD DVĀBHYĀṀ NIRDHĀRAṆE ḌATARAC (75)

yadādibhyo dvābhyām ekasya nirdhāraṇe ḍataraj bhavati vā. yataro bhavator Devadattaḥ, tatara āgacchatu. yo bhavator Devadattaḥ, sa āgacchatu. yako bhavator Devadattaḥ, saka āgacchatu. ekataro bhavator Devadattaḥ, eko bhavator Devadattaḥ, ekako bhavator Devadattaḥ.

JĀTAU ḌATAMAJ BAHUBHYAḤ (76)

jātau vartamānebhyo yadādibhyo bahubhya ekasya nirdhāraṇe ḍatamaj vā bhavati. yatamo bhavatāṁ Kaṭhaḥ, tatama āgacchatu. yo bhavatāṁ Kaṭhaḥ, sa āgacchatu. eka-

tamo bhavatāṁ Kaṭhaḥ[1]. eko bhavatāṁ Kaṭhaḥ. jātāv iti kim? yo bhavatāṁ Devadattaḥ, sa āgacchatu.

[1] *dieser Satz fehlt im Ms.*

TAU KIMAḤ (77)

nirdhāraṇe kimas tau ḍatarajḍatamacau vā bhavataḥ. kataro bhavator Devadattaḥ? kataro bhavatāṁ Kaṭhaḥ? katamo bhavatāṁ Kaṭhaḥ? katamo bhavatāṁ Devadattaḥ? Bhāradvājānāṁ katamo 'si brahman?

I V E SAṀJÑĀPRATIKṚTYOḤ (78) g. b. m. 87

ivārthe vartamānāt saṁjñāyāṁ pratikṛtau ca ko vā bhavati. aśva ivāyam, aśvakaḥ. gardabhakaḥ. saṁjñāpratikṛtyor iti kim? gaur iva gavayaḥ. cañceva cañcā, vadhrikeva vadhrikā iti: so 'yam ity abhiniveśāt tacchabdenābhidhānam. evaṁ pratimāsu: Skando Viṣṇur iti, ālekhye: Bhīmo 'rjuna iti, dhvajeṣu: siṁho Garuḍa iti. tathā devapatho haṁsapatha ity evamādiṣu vyavasthitavibhāṣayā ko na bhaviṣyati. kvacid iṣyata eva: hastako daṇḍaka iti, puṣpakam iti ca[1].

[1] *Ms.* om. ca

VASTER ḌHAÑ (79)

vaster ivārthe vartamānāḍ ḍhañ bhavati. vastir iva, vāsteyam.

ŚILĀYĀ ḌHAŚ CA (80)

śilāyā ivārthe vartamānāyā ḍho bhavati, ḍhañ ca. śileyaṁ dadhi, śaileyam.

ŚĀKHĀDIBHYO YAḤ (81)

śākhādibhya ivārthe yo bhavati. śākheva, śākhyam. śākhā — mukha — jaghana — śṛṅga — megha — caraṇa — Skanda — uras — agra — dru: drur iva dravyaṁ, sāram ity arthaḥ. abhavyeṣv api ghaṭādiṣu dṛśyate.

KUŚĀGRĀC CHAḤ (82)

kuśāgrād ivārthe cho bhavati. kuśāgrīyā buddhiḥ.

ĀKASMIKE (83)

ivārthe vartamānād ākasmike 'bhidheye cho bhavati. kākatālayor iva mīlanaṁ yad ākasmikaṁ kiṁcit tat kākatālīyam. ajākṛpāṇīyam.

ŚARKARĀDIBHYO 'Ṇ (84)

śarkarādibhya ivārthe 'ṇ bhavati. śārkaram, kāpālikam. śarkarā — kapālikā — kapāṭikā — puṇḍarīka — śatapattra — goloman — gopuccha — narācī — nakula — sikatā.

AṄGULYĀDIBHYAṢ ṬHAK (85)

aṅgulyādibhya ivārthe ṭhag bhavati. āṅgulikaḥ, bhārujikaḥ. aṅgulī — bharuja — babhru — valgu — maṇḍara — maṇḍala — śaṣkula[1] — hari — kapi — muni — bharu[2] — khala — udaśvit — goṇī — taras[3] — kuliśa.

[1] *so auch* Kāś. *und* Kāś. Ms. [2] *so auch* Hemacandra *und* Vardhamāna 192 [3] *so auch* Hem., Vardh., Kāś. Ms., Rāmakṛṣṇa

EKAŚĀLĀYĀṢ ṬHAC CA (86)

ekaśālāyā ivārthe ṭhaj bhavati, ṭhak ca. ekaśālikaḥ, aikaśālikaḥ.

KARKALOHITĀD ĪKAK (87)

karkalohitābhyām ivārtha īkag bhavati. kārkīkaḥ, lauhitīkaḥ.

PŪGĀÑ ÑYAḤ (88)

nānājātīyānām aniyatavṛttīnāṁ saṁghaḥ pūgaḥ. pūgavācinaḥ svārthe ñyo bhavati. Lauhadhvajyaḥ, Lauhadhvajyau. Śaibyaḥ, Śaibyau. samudāyaśabdo 'vayave 'pi vartate. iha kasmān na bhavati: Devadatto grāmaṇīr eṣām, Devadattakā iti? naiṣa svabhāvataḥ pūgavacanaḥ.

VRĀTĀD ASTRIYĀM (89)

nānājātīyānām aniyatavṛttīnām utsedhajīvināṁ saṁgho vrātas, tadvācinaḥ svārthe ñyo 'striyāṁ bhavati. Kāpotapā-

kyaḥ, Kāpotapākyau. Vraihimatyaḥ, Vraihimatyau. astriyām iti kim? Kapotapākī[1] strī.

[1] *Ms.* °pākā

BĀHĪKEṢV ABRĀHMAṆARĀJANYĀC CHASTRAJĪVISAṀGHĀÑ ÑYAṬ (90)

Bāhīkeṣu yaḥ śastrajīvisaṁgho brāhmaṇarājanyavarjitas tadvācino ñyaṭ bhavati. Kṣaudrakyaḥ, Kṣaudrakyau. Mālavyaḥ, Mālavyau. Bāhīkeṣv iti kim? Śabarāḥ. abrāhmaṇarājanyād iti kim? Śālaṅkāyanāḥ, rājanyāḥ. rājanya iti svarūpagrahaṇam, striyāṁ svare ca viśeṣāt pratiṣedhaḥ. śastrajīvisaṁghād iti kim? Mallāḥ. saṁghagrahaṇaṁ kim? Cakraghoṇaḥ. ṭakāro ṅībarthaḥ.

VṚKĀÑ ṆEṆYAṬ (91)

Vṛkaśabdāc chastrajīvisaṁghavācino ṇeṇyaṭ bhavati. Vārkeṇyaḥ, Vārkeṇyau. paśuvācino na bhavati:

kāmakrodhau manuṣyānāṁ khāditārau vṛkāv iva.

DĀMANYĀDIBHYAŚ CHAḤ (92)

Dāmanyādibhyaḥ śastrajīvisaṁghavācibhyaś cho bhavati. Dāmanīyaḥ, Aulapīyaḥ. Dāmani — Aulapi — Baijavāpi — Audaki — Ācyutanti — Kākandaki[1] — Śākuntaki[2] — Sārvaseni — Bindu — Tulabha — Mauñjāyana — Sāvitrīputra — Trigarteṣu ṣaṣṭhāḥ: Kauṇḍoparatha[3] — Dāṇḍaki — Krauṣṭuki — Jālamāni — Brahmagupta — Jānaki. Kauṇḍoparathīyaḥ, Dāṇḍakīyaḥ, Krauṣṭukīyaḥ, Jālamānīyaḥ, Brahmaguptīyaḥ, Jānakīyaḥ. Trigarteṣv iti kim? Kauṇḍoparathyaḥ. pūgāñ ñyo bhavati.

[1] *so auch* Hemacandra *und* Vardhamāna (198) [2] *Ms.* sākrundaki [3] *Ms.* kauṇḍoparathi

PARŚVĀDIBHYO 'Ṇ ASTRIYĀM (93)

Parśvādibhyaḥ śastrajīvisaṁghavācibhyo 'striyām aṇ bhavati. Pārśavaḥ, Āsuraḥ. astriyām iti kim? Parśūḥ. śastrajīvisaṁghād ity eva: parśuḥ[1]. Parśu — Asura — Rakṣas — Bāhlīka[2] — Vayas — Vasu — Marut — Satvantu[3] —

Daśārha — Piśāca — Aśani — Kārṣāpaṇa — Trigarta — Bharata — Uśīnara. katham Yaudheya ityādi? Yudhāyā dvyaca (II, 4, 51) iti ḍhak. Śubhradhṛtavṛttajyābāṇebhyaḥ Śubhrāditvāt. Yaudheyītyādiṣu ḍhagantād eva ṅīp. svaraviśeṣaṁ tu svarādhyāye vakṣyāmaḥ.

[1] *Ms. om.* parśuḥ [2] *Ms.* bāhīka [3] *so nach* Hemacandra; *Ms.* satvatu

ÑYĀDĪNĀṀ BAHUṢU LUK (94)

ñyādīnāṁ bahuṣu lug bhavati. Lohadhvajāḥ, Kapotapākāḥ, Kṣudrakāḥ, Vṛkāḥ, Dāmanayaḥ. astriyām ity eva: Lauhadhvajyāḥ striyaḥ, Kapotapākyaḥ[1], Dāmanīyāḥ.

[1] *Ms.* kāpotapākyāḥ

ABHIJIDVIDABHṚCCHĀLĀVACCHIKHĀVACCHAMĪVADŪRṆĀVACCHRUMADBHYO 'PATYĀṆO YAÑ (95)

Abhijidādibhyo 'patye yo 'ṇ tadantebhyaḥ svārthe yañ bhavati. Ābhijityaḥ, Vaidabhṛtyaḥ, Śālāvatyaḥ, Śaikhāvatyaḥ, Śāmīvatyaḥ, Aurṇāvatyaḥ, Śraumatyaḥ. apatyagrahaṇaṁ kim? Ābhijitaḥ sthālīpākaḥ. bahuṣu lug ity eva: Ābhijitāḥ. astriyām ity eva: Abhijityaḥ striyaḥ. apatyasvārthikasya cāsya yañañor (II, 4, 107) iti lug astriyāṁ nāsty eva. Ābhijityasyāpatyaṁ gurvāyattaḥ, Ābhijityāyanaḥ. yañiña (II, 4, 37) iti phak. Ābhijityasya cchāttraḥ, Ābhijitakaḥ. gotrād vuñ. Ābhijitānāṁ saṁghaḥ, Ābhijitaḥ. saṁghāṅkaghoṣalakṣaṇeṣv añyañiña (III, 3, 98) ity aṇ.

caturthasya tṛtīyaḥ pādaḥ samāptaḥ.

BAHVALPĀRTHĀT KĀRAKĀN MAṄGALE ŚAS VĀ (1) g. b. m. 17

bahvarthād alpārthāc ca kārakān maṅgalavacane gamyamāne śas vā bhavati. bahu dehi, bahuśo dehi. prabhūtaṁ dehi, prabhūtaśo dehi. alpaṁ dehi, alpaśo dehi. stokaṁ dehi, stokaśo dehi. bahubhir dehi, bahuśo dehi; alpaśo dehi. bahubhyo dehi, bahuśo dehi; alpaśo dehi. bahuṣu dehi, bahuśo dehi; alpaśo dehi. bahvalpārthād iti kim? gāṁ dehi. kārakād iti kim? bahūnāṁ svāmī. maṅgala iti kim? bahūni śrāddhāni dehi. alpam ābhyudayikaṁ dehi.

SAṀKHYAIKĀRTHĀD VĪPSĀYĀM (2)

saṁkhyāyā ekārthāc ca vīpsāyāṁ gamyamānāyāṁ śas vā bhavati. dvau dvau dehi, dviśo dehi. triśo dehi. gaṇaśaḥ, katiśaḥ, tāvacchaḥ. māṣaṁ māṣaṁ dehi, māṣaśo dehi. saṁghaśaḥ, pūgaśaḥ, vṛndaśaḥ. kramaśa iti kramavatāṁ bhedāt kramabhedaḥ. vīpsāyām ity eva siddham. saṁkhyaikārthād iti kim? māṣau māṣau dehi. vīpsāyām iti kim? dvau dehi. kārakād ity eva: dvayor dvayoḥ svāmī.

SAṀKHYĀDER VUN (3)

saṁkhyāder vīpsāyāṁ vun vā bhavati. dvau dvau pādau dadāti, dvipadikāṁ dadāti. dviśatikāṁ dadāti. dvimodakikāṁ dadāti. vīpsāyām ity eva: dvau pādau dadāti. vyavasthitavibhāṣayā kvacin na bhavati: dvau dvau māṣau dadāti.

DAṆḌADĀNAYOḤ (4)

daṇḍe dāne ca gamyamāne saṁkhyāder vun vā bhavati. dvipadikāṁ daṇḍitaḥ. dviśatikām, dvimodakikām. dvipadikāṁ dadāti. dviśatikām, dvimodakikām. vyavasthitavibhāṣayā kvacin na bhavati: dvau māṣau daṇḍitaḥ.

VĀRASAṀKHYĀYĀḤ KṚTVASUC (5)

vārasaṁbandhinyāḥ saṁkhyāyāḥ kṛtvasuj bhavati vā. pañca vārān bhuṅkte, pañcakṛtvo 'hno bhuṅkte. ṣaṭkṛtvaḥ, gaṇakṛtvaḥ, katikṛtvaḥ, tāvatkṛtvaḥ. vāragrahaṇaṁ kim? pañca bhuṅkte. saṁkhyāyā iti kim? prabhūtān vārān bhuṅkte.

BAHOR DHĀ CĀVIPRAKARṢE (6)

vārasaṁbandhinyā bahusaṁkhyāyā dhā bhavati, kṛtvasuc ca, vārāṇāṁ ced aviprakarṣo bhavati. bahudhā divasasya bhuṅkte, bahukṛtvaḥ. aviprakarṣa iti kim? bahukṛtvo māsasya bhuṅkte.

DVITRICATURAḤ SUC (7)

dvyādibhyo vārasaṁbandhibhyaḥ suj vā bhavati. dvau vārau bhuṅkte, dvir bhuṅkte. trir bhuṅkte, catur bhuṅkte.

SAKṚT (8)

ekaṁ vāram ity asmin narthe sakṛd iti vā nipātyate. ekaṁ vāraṁ bhuṅkte, sakṛd bhuṅkte.

PRAKṚTE MAYAṬ (9)

prakṛte vartamānān mayaṭ vā bhavati. annaṁ prakṛtam, annamayam. yavāgūmayam. yavāgūmayī. katham annamayo yajñaḥ, vaṭakamayī yātreti? tatprādhānyavivakṣāyāṁ tasya vikāre (III, 3, 103) ity eva siddham. yathā śraddhāmayo 'yaṁ puruṣa iti. katham: apūpāḥ prakṛtāḥ, āpūpikam; apūpāḥ prakṛtā asmin, āpūpiko yajña iti? tasya samūha (III, 1, 43) ity eva siddham. yajñādiṣu lokato liṅgam, arśaāditvād aj vā.

ANANTĀVASATHETIHABHEṢAJĀÑ ÑYAḤ (10)

anantādibhyaḥ svārthe ñyo vā bhavati. ananta eva, ānantyam. āvasatha eva, āvasathyam. iti haiva, aitihyam. bheṣajam eva, bhaiṣajyam.

TĪYĀD ĪKAG NA VIDYĀ CET (11)

tīyāntāt svārtha īkag vā bhavati, vidyā cet sā na bha-

vati. dvaitīyīkam, dvitīyam. tārtīyīkam, tṛtīyam. na vidyā ced iti kim? dvitīyā vidyā, tṛtīyā vidyā.

YĀVĀDIBHYAḤ KAN (12)

yāvādibhyaḥ svārthe kan vā bhavati. yāva eva, yāvakaḥ. maṇir eva, maṇikaḥ. yāva — maṇi — asthi — candra[1] — pīta — stabdha[2] — ṛtāv uṣṇaśīte — paśau lūnaviyāte[3] — aṇu[4] nipuṇe — putra kṛtrime — puṇya[5] — snāta vedasamāptau — śūnya rikte — dāna kutsite — tanu sūtre — bṛhatī ācchādane[6] — īyasaś ca — jñāta — ajñāta — kumārīkrīḍanakāni ca. ākṛtigaṇo 'yam: avikaḥ[5] — abhinnatarakam[5].

[1] *auch bei* Hemacandra [2] *so nach* Vardhamāna 187; *Ms.* śuddha, Hem. stapū, stapta [3] *so auch* Hem. (VII, 3, 21), Vardh., Kāś., Kāś. Ms., Haradatta [4] *Ms.* aṇḍa [5] *auch bei* Hem. *und* Vardh. [6] *auch bei* Vardh.; *cf.* Pan. V, 4, 6

LOHITĀN MAṆAU (13)

lohitān maṇau vartamānāt kan vā bhavati. lohitako maṇiḥ, lohitaḥ. maṇāv iti kim? lohito gauḥ.

RAKTĀNITYAYOḤ (14)

rakte 'nitye ca vartamānāl lohitāt kan vā bhavati. lohitakaḥ, lohitaḥ. kusumbhādinā raktaḥ paṭaḥ, lohitakaḥ. kopena lohitakaḥ. lohitikā śāṭī, lohitā vā. liṅgaviśiṣṭasyāpi grahaṇād yadā lohinīśabdāt kan tadā lohinikā, lohinī vā. raktānityayor iti kim? lohitaṁ rudhiram.

KĀLĀT (15)

raktānityayor vartamānāt kālāt kan vā bhavati. kālakaḥ kambalaḥ, kālaḥ. kālakaḥ śokena.

KTĀD ANĀTYANTIKE (16)

ktāntād anātyantike vartamānāt kan vā bhavati. anatyantaṁ bhinnaḥ, bhinnakaḥ. chinnakaḥ. anātyantika iti kim? bhinnaḥ, chinnaḥ. sāmikṛtam iti śabdāntareṇābhidhānāt kan na bhavati. brāhmaṇajātīyaḥ, kṣatriyajātīya iti jātīyarā siddham. sāmānyasya hi bhedako viśeṣaḥ prakāraḥ. pitur

iva sthānīyam asya, pitṛsthānīyaḥ; pitṛsthāna iti arthaḥ. pitarīva vā sthānīyam asmin sagauravam, pitṛsthānīyaḥ. putra iva sthānīyam asmin niryantraṇam, putrasthānīyaḥ.

VINAYĀDIBHYAṢ ṬHAK (17)

vinayādibhyaḥ svārthe ṭhag vā bhavati. vinaya eva, vainayikaḥ. sāmayikaḥ. vinaya — samaya — upāyād. dhrasvatvaṁ ca — saṁgati — akasmād — upacāra — samācāra — vyavahāra — saṁpradāna — samutkarṣa — samūha — viśeṣa — atyaya — anugādin[1].

[1] *so auch* Hemacandra *und* Vardhamāna 193; *cf.* P. V, 4, 13

VĀCAḤ SAṀDEŚE (18)

saṁdeśe vartamānāyā vācaṣ ṭhag bhavati. vācikaṁ kathayati. ṭhakā vinā saṁdeśavṛttyabhāvān nityo vidhiḥ. saṁdeśa iti kim? vāk.

TATHĀ KARMAṆO 'Ṇ (19)

yathā saṁdeśe tathā karmaṇo 'ṇ bhavati. kārmaṇaṁ. vaśīkaraṇam api vṛddhasaṁdeśāt kriyata iti tad api kārmaṇam.

OṢADHER AJĀTAU (20)

oṣadher ajātau vartamānāyā aṇ bhavati. auṣadham. ajātāv iti kim? oṣadhiḥ.

ṆAJINUṆAḤ (21)

ṇajantād inuṇantāc ca svārthe 'ṇ bhavati. vyāvakrośī, vyāvacarcī. sāṁkūṭinaṁ vartate, sāṁrāviṇam.

PRAJÑĀDIBHYO VĀ (22)

prajñādibhyaḥ svārthe 'ṇ vā bhavati. prajānātīti prajñaḥ, sa eva prājñaḥ. matvarthīyena siddhe ṅībarthaṁ vacanam: prājñī strī. vaṇik, vāṇijaḥ. prajña — vaṇij — uśij — uṣṇih — pratyakṣa — vidan — ṣoḍan — vidyā — manas — juhvat — visārin matsye[1] — śrotra śarīre — kṛṣṇa mṛge — cikīrṣita[2] — cora — śatru — dhūrta[3] — yodha — cakṣus — Vasu — marut — kruñc[4] — Satvan[5] —

Daśārha — vayas — asura — rakṣas — piśāca — aśani — devatā — bandhu. ākṛtigaṇo 'yam: vaikṛtaḥ — vaiyātaḥ — sāṁtapanaḥ — ānuṣṭubham — jāgatam — āgnīdhram — sādhāraṇam — āgrayaṇam iti śakandhvāditvāt pararūpatvaṁ ca. āgrahāyaṇam ity āgrahāyaṇyāṣ ṭhag (III, 1, 19) iti nipātanāt.

[1] *auch bei* Vardhamāna 177; *vgl.* P. V, 4, 16 [2] *auch bei* Vardh. [3] *auch in* Kāś. [4] *Ms.* kruñca [5] *vgl.* Vardh. 174: Candras tu satvan niti nāntaṁ kṛtatalopaṁ paṭhan satvān eva sātvana ity āha

MṚDAS TIKAN (23)

mṛdas tikan bhavati. mṛttikā, mṛt.

SASNAU STUTAU (24)

mṛdaḥ praśaṁsāyāṁ sasnau vā bhavataḥ. mṛtsā, mṛtsnā, mṛdrūpā.

NĀMARŪPĀD DHEYAḤ (25)

nāmarūpābhyāṁ svārthe dheyo vā bhavati. nāma, nāmadheyam. rūpam, rūpadheyam.

BHĀGĀD YAC CA (26)

bhāgād yad bhavati, dheyaś ca. bhāgyāni, bhāgadheyāni.

SŪRAMARTAKṢEMAYAVIṢṬHĀT (27)

sūrādibhyo yad vā bhavati. sūraḥ, sūryaḥ. martaḥ, martyaḥ. kṣemaḥ, kṣemyaḥ. yaviṣṭhaḥ, yaviṣṭhyaḥ.

NAVĀT (28)

navād yad vā bhavati. navam, navyam.

TNAPTANAKHĀ NŪ CA (29)

navāt tnaptanakhāḥ pare bhavanti, nū cāsyādeśaḥ. nūtnam, nūtanam, navīnam.

PRĀT PURAṆE NAŚ CA (30)

praśabdāt purāṇe vartamānān no bhavati, tnaptanakhāś ca. praṇam, pratnam, pratanam, prīṇam.

DEVATĀNTĀT TADARTHE YAT (31)

devatāntāt tadarthe 'bhidheye yad bhavati vā. Agnidevatārtham idam, Agnidevatyam. pitṛdevatyam. ata eva nipātanāt sāsya devatā (III, 1, 21) iti vā devateti siddham.

ARGHĀT (32)

arghāt tadarthe yad vā bhavati. arghārtham, arghyam.

PĀDYAM (33)

pādārthe[1] 'bhidheye pādyam iti nipātyate.

[1] *Ms.* padārthe

ATITHER ṆYAḤ (34)

atithes tadarthe ṇyo bhavati. atithyartham, ātithyam.

g. b. m. 41 ABHŪTATADBHĀVE KṚBHVASTIYOGE VIKĀRĀC CVIḤ (35)

avasthāvato 'vasthāntareṇābhūtasya tadātmanā bhāve kṛbhvastibhiḥ saṁbandhe sati vikāravācinaś cvir bhavati. aśuklaṁ śuklaṁ karoti, śuklīkaroti. aśuklaḥ śuklo bhavati, śuklībhavati. śuklīsyāt. abhūtatadbhāva iti kim? ghaṭaṁ karoti. ghaṭo bhavati. dadhy asti. kṛbhvastiyoga iti kim? aśuklaḥ śuklo jāyate. vikārād iti kim? prakṛter mā bhūt: suvarṇaṁ kuṇḍalībhavati. yat punaḥ prayatnenāpi śuklaṁ na saṁpadyate, tatrābhūtatadbhāvābhāvād eva na bhaviṣyati.

ARURMANAŚCAKṢUŚCETORAHORAJASĀṀ LOPAŚ CA (36)

aruḥprabhṛtīnām antyasya lopo bhavati, cviś ca pūrveṇa siddhaḥ. arūkaroti, arūbhavati, arūsyāt. unmanīkaroti, unmanībhavati, unmanīsyāt. uccakṣūkaroti, uccakṣūbhavati, uccakṣūsyāt. vicetīkaroti, vicetībhavati, vicetīsyāt. virahīkaroti, virahībhavati, virahīsyāt. virajīkaroti, virajībhavati, virajīsyāt.

ABHIVIDHAU SAṀPADĀ CA SĀTIR VĀ (37)

abhivyāptāv ekadeśena sarvātmanā vā gamyamānāyāṁ

cviviṣaye saṁpadā kṛbhvastibhiś ca yoge sātir vā bhavati. agnisāt saṁpadyate śastram. agnisāt karoti, agnisād bhavati, agnisāt syāt. agnīkaroti, agnībhavati, agnīsyāt. punarvāvacanaṁ vṛttivikalpārtham.

TADADHĪNE (38)

tadadhīne 'bhidheye tatsvāmivācinaḥ sātir vā bhavati, kṛbhvastibhiḥ saṁpadā ca yoge. rājādhīnaṁ karoti, rājasāt karoti. rājasād bhavati, rājasāt syāt, rājasāt saṁpadyate.

DEYE TRĀ CA (39)

yasmai yad deyaṁ tadadhīne tasmin nabhidheye kṛbhvastibhiḥ saṁpadā ca yoge trā bhavati, sātiś ca. devādhīnaṁ deyaṁ karoti, devatrā karoti. deveṣu bhavati, devatrā bhavati. devatrā syāt, devatrā saṁpadyate. devasāt karoti, devasād bhavati, devasāt syāt, devasāt saṁpadyate.

DEVĀDIBHYO DVITĪYĀSAPTAMYOR BAHULAM (40)

devādibhyo dvitīyārthe saptamyarthe ca bahulaṁ kṛbhvastibhir anyaiś ca yoge trā bhavati. devān karoti, devatrā karoti. deveṣu bhavati[1], devatrā bhavati. deveṣu syāt, devatrā syāt. devān gacchati, devatrā gacchati. deveṣu vasati, devatrā vasati — evaṁ manuṣyān gacchati manuṣyeṣu vasati vā, manuṣyatrā — puruṣān puruṣeṣu vā, puruṣatrā — purūn puruṣu vā, purutrā — martyān martyeṣu vā, martyatrā — bahūn bahuṣu vā, bahutrā. anyebhyo 'pi ca yathādarśanam.

[1] *Ms. om.*

AVYAKTĀNUKARAṆĀD ANEKĀCO 'NITAU ḌĀC (41)

avyaktānukaraṇād anekācaḥ kṛbhvastiyoge 'nitiparāḍ ḍāj bhavati. paṭapaṭākaroti, paṭapaṭābhavati, paṭapaṭāsyāt. avyaktānukaraṇād iti kim? dṛṣatkaroti. anekāca iti kim? śratkaroti. anitāv iti kim? paṭiti karoti. cakāro viśeṣaṇārthaḥ.

KṚÑĀ DVITĪYATṚTĪYAŚAMBABĪJĀT KṚṢAU (42) g. b. m. 51

karotinā yoge kṛṣiviṣaye dvitīyādibhyo ḍāj bhavati. dvi-

tīyākaroti. tṛtīyākaroti. śambākaroti. punas tiryak kṛṣatīty arthaḥ. bījākaroti. kṛṣāv iti kim? dvitīyaṁ pataṁ karoti.

SAṀKHYĀDER GUṆĀT (43)

guṇaśabdāt saṁkhyāpūrvāḍ ḍāj bhavati karotinā yoge. dviguṇākaroti. triguṇākaroti. kṛṣāv ity eva: dviguṇāṁ rajjuṁ karoti.

SAMAYĀD YĀPANĀYĀM (44)

samayād yāpanāyāṁ gamyamānāyāṁ ḍāj bhavati karotinā yoge. samayākaroti. kālaharaṇaṁ karotīty arthaḥ. yāpanāyām iti kim? samayaṁ karoti.

SAPATTRANIṢPATTRĀD ATIVYATHANE (45)

sapattraniṣpattrābhyām ativyathane gamyamāne ḍāj bhavati. sapattrākaroti mṛgam. niṣpattrākaroti kavacam. ativyathana iti kim? sapattraṁ karoti vṛkṣam. niṣpattraṁ karoti kāṇḍam.

NIṢKULĀN NIṢKOṢAṆE (46)

niṣkulād antarāvasthitasya niṣkoṣaṇe ḍāj bhavati. niṣkulākaroti phalam. niṣkoṣaṇa iti kim? niṣkulaṁ karoti śatrum.

PRIYASUKHĀD ĀNUKŪLYE (47)

priyasukhābhyām ānukūlye gamyamāne ḍāj bhavati. priyākaroti. sukhākaroti. ānukūlya iti kim? sukhaṁ karoti.

DUḤKHĀT PRĀTIKŪLYE (48)

duḥkhāt prātikūlye gamyamāne ḍāj bhavati. duḥkhākaroti. prātikūlya iti kim? duḥkhaṁ karoti.

ŚŪLĀT PĀKE (49)

śūlāt pāke gamyamāne ḍāj bhavati. śūle pacati māṁsam, śūlākaroti. pāka iti kim? śūlaṁ karoti.

SATYĀD AŚAPATHE (50)

satyāc chapathād anyatra ḍāj bhavati. satyākaroti vaṇig bhāṇḍam. mayāvaśyaṁ kretavyam iti pratyayaṁ karoti. aśapatha iti kim? satyaṁ karoti.

MADRABHADRĀD VAPANE (51)

madrabhadrābhyāṁ vapane gamyamāne ḍāj bhavati. madrākaroti. bhadrākaroti. vapana iti kim? madraṁ karoti.

SAMĀSĀNTAḤ (52) g. b. Ende d. Kap.

ataḥ param ajādayo vakṣyamāṇāḥ samāsasyāntabhūtā veditavyāḥ. antabhāve prayojanaṁ tatraiva vakṣyāmaḥ.

NA KIMAḤ KṢEPE (53)

kṣepe yaḥ kiṁśabdaḥ tataḥ parāt samāsānto na bhavati. kiṁrājā yo na rakṣati! kiṁgaur yo na vahati! kṣepa iti kim? keṣāṁ rājā, kiṁrājaḥ.

PŪJĀYĀṀ SVATEḤ PRĀG ANYĀRTHĀT (54)

svatibhyāṁ parāt pūjāyāṁ samāsānto na bhavati prāg anyārthādhikārāt (95). surājā, atirājā. sugauḥ, atigauḥ. pūjāyām iti kim? atikrānto rājānam, atirājaḥ. svater iti kim? paramarājaḥ. prāg anyārthād iti kim? susakthaḥ, svakṣaḥ.

NAÑO 'NANYĀRTHE (55)

nañaḥ parāt samāsānto na bhavati, sa ced anyapadārthe na vartate. arājā, asakhā. ananyārtha iti kim? anṛco māṇavaḥ. adhuraṁ śakaṭam.

PATHO VĀ (56)

nañparāt pathiśabdāt samāsānto vā bhavati. nāyaṁ panthāḥ: apanthāḥ, apatham. ananyārtha ity eva: apatho 'yam uddeśaḥ.

PURABDHURAŚ CĀNAKṢASYĀC (57) g. b. m. 75

purādyantasya pathyantasya ca samāsānto 'j bhavati, na ced eṣām akṣasaṁbandhaḥ. daśapurī, dvipurī. dvīpaḥ, samīpaḥ. dvidhurī, tridhurī. samāsāntagrahaṇād ataḥ saṁkhyāder (II, 3, 23) iti ṅīb bhavati. sthalapathaḥ, devapathaḥ. anakṣasyeti kim? akṣasya dhūḥ, akṣadhūḥ. dṛḍhadhūr akṣaḥ.

ṚCAḤ (58)

ṛgantāt samāsānto 'j bhavati. saptarco mantraḥ. ardharcaḥ.

NAÑBAHOR MĀṆAVACARAṆAYOḤ (59)

nañbahubhyām ṛgantābhyāṁ māṇavacaraṇayor aj bhavati. anṛco māṇavaḥ. bahvṛcaś caraṇaḥ. māṇavacaraṇayor iti kim? anṛkkaṁ sāma, bahvṛkkaṁ sūktam.

PRATYANVAVĀT SĀMALOMNAḤ (60)

pratyādibhyaḥ pare ye sāmalomanī tadantād aj bhavati. pratisāmam, anusāmam, avasāmam. pratilomam, anulomam, avalomam.

AKṢṆO 'CAKṢUṢAḤ (61)

acakṣur yad akṣi tadantād aj bhavati. lavaṇākṣaḥ, gavākṣaḥ. acakṣuṣa iti kim? brāhmaṇākṣi.

DHENVANAḌUHARGYAJUṢĀKṢIBHRUVADĀRAGAVORVAṢṬHĪVAPADAṢṬHĪVANAKTAṀDIVARĀTRIṀDIVĀHARDIVASARAJASAPURUṢĀYUṢADVYĀYUṢATRYĀYUṢAJĀTOKṢAMAHOKṢAVṚDDHOKṢOPAŚUNAGOṢṬHAŚVĀḤ (62)

dhenvanaḍuhādayo 'jantā nipātyante. dhenuś cānaḍvāṁś ca, dhenvanaḍuhau. ṛk ca yajuś ca, ṛgyajuṣam. akṣiṇī ca bhruvau ca, akṣibhruvau. dārāś ca gāvaś ca, dāragavam. ūrū cāṣṭhīvantau ca, ūrvaṣṭhīvam. pādau cāṣṭhīvantau ca, padaṣṭhīvam. naktaṁ ca divā ca, naktaṁdivam. rātrau ca divā ca, rātriṁdivaṁ bhuṅkte. rātriś ca divā ca, rātriṁdivam atītam. ahar ahar iti vīpsāyām ahardivam iti nipātyate. samāsaprakaraṇāc ca vākyam api na bādhyate. saha rajasā, sarajasam. asaṁkhyaṁ sākalya (II, 2, 2) iti samāsaḥ. puruṣasyāyuḥ, puruṣāyuṣam. dve āyuṣī samāhṛte, dvyāyuṣam. trīṇy āyūṁṣi samāhṛtāni, tryāyuṣam. jāta ukṣā, jātokṣaḥ. mahān ukṣā, mahokṣaḥ. vṛddha ukṣā, vṛddhokṣaḥ. samīpe śunaḥ, upaśunam. asaṁkhyaṁ vibhaktisamīpa (II, 2, 2) iti samāsaḥ. goṣṭhe śvā, goṣṭhaśvaḥ. strīpuṁsābhyām (II, 4, 13) iti nipātanād ac. ṛksāme, vāṅmanase iti na dadhipayaādipāṭhāt (II, 2, 66).

BRAHMAHASTIRĀJAPALYĀD VARCASAḤ (63)

brahmādibhyaḥ parād varcaso 'j bhavati. brahmavarcasam, hastivarcasam, rājavarcasam, palyavarcasam.

SAMAVĀNDHĀT TAMASAḤ (64)

samādibhyaḥ parāt tamaso 'j bhavati. saṁtamasam, avatamasam, andhatamasam.

ŚVASO VASĪYASAḤ (65)

śvasaḥ parād vasīyaso 'j bhavati. śvovasīyasam. kalyāṇam ity arthaḥ.

NISAŚ CA ŚREYASAḤ (66)

nisaḥ śvasaś ca parāc chreyasaḥ samāsānto 'j bhavati. niścitaṁ śreyo niḥśreyasam, nirvāṇam. śvaḥśreyasam, kalyāṇam.

TAPTĀNVAVĀD RAHASAḤ (67)

taptādibhyaḥ parād rahaso 'j bhavati. taptarahasam, anurahasam, avarahasam.

PRATER URASA ĀDHĀRĀT (68)

prateḥ parād uraso 'dhikaraṇād aj bhavati. urasi vartate, pratyurasam. vibhaktyarthe yad asaṁkhyam (II, 2, 2) iti samāsaḥ. ādhārād iti kim? pratigatam uraḥ, pratyuraḥ.

ANUGAVAM ĀYĀME (69)

anugavam iti nipātyata āyāme gamyamāne. anugavaṁ śakaṭam. āyāma iti kim? gavāṁ paścād, anugu.

DVISTĀVĀ TRISTĀVĀ VEDIḤ (70)

dvis tāvatīti tris tāvatīty asmin narthe dvistāvā tristāveti samāso 'tilopaś ca nipātyate, vediś cet. prakṛtiyāge hi yāvatī vediḥ kvacid vikṛtiyāge dvistāvā, kvacit tristāvā. vedir iti kim? dvis tāvatī rajjuḥ.

PRĀDIBHYO 'DHVANAḤ (71)

prādibhyaḥ parād adhvano 'j bhavati. pragato 'dhvā-

nam, prādhvo rathaḥ. prādhvaṁ śakaṭam. atyadhvam. prādibhya iti kim? paramādhvā.

PĀṆḌŪDAKKṚṢṆĀD BHŪMEḤ (72)

pāṇḍvādibhyo yā parā bhūmis tadantād aj bhavati. pāṇḍubhūmaḥ, udagbhūmaḥ, kṛṣṇabhūmaḥ.

SAṀKHYĀYĀ NADĪGODĀVARYOŚ CA (73)

saṁkhyāyāḥ parayor nadīgodāvaryor bhūmeś ca samāsānto 'j bhavati. Pañcanadam. Saptagodāvaram. dvibhūmaḥ prāsādaḥ. daśabhūmakaṁ sūtram.

ASAṀKHYĀC CĀṄGULER ANANYĀSAṀKHYĀRTHE (74)

asaṁkhyāt saṁkhyāyāś ca parāyā aṅguler aj bhavati, na ced anyapadārthe 'saṁkhyārthe ca samāsānto vartate. nirgatam aṅgulibhyo, niraṅgulam. atyaṅgulam. dve aṅgulī samāhṛte, dvyaṅgulam. ananyāsaṁkhyārtha iti kim? pañcāṅgulir hastaḥ. upāṅguli. katham: dve aṅgulī pramāṇam asya, dvyaṅgulam iti? nātra samāso 'nyapadārthe vihito, mātraḍādīnāṁ tu luki kṛte, tatra vartate. aṅgulaśabdo vā pramāṇavāci prakṛtyantaram. yathā: svenāṅgulapramāṇenāṅgulānāṁ śataṁ pūrṇaṁ caturdaśa vāṅgulānīti. dvyaṅgulāvayavo hasta iti samudāyo 'nyapadārthe vartate. aṅgulyantasya tu viśeṣaṇam ekārthena (II, 2, 18) iti samāsaḥ.

AHAḤSARVAIKADEŚASAṀKHYĀTAPUṆYAVARṢĀDĪRGHĀC CA RĀTREḤ (75)

aharādibhyo 'saṁkhyāt saṁkhyāyāś ca parād rātriśabdād aj bhavati. ahaś ca rātriś ca, ahorātraḥ. sarvarātraḥ. pūrvarātraḥ, apararātraḥ. ekadeśe 'tra rātriśabdo vartate, anyatra pūrvarātriḥ. saṁkhyātarātraḥ, puṇyarātraḥ, varṣārātraḥ, dīrgharātraḥ. atirātraḥ, nīrātraḥ. dve rātrī samāhṛte, dvirātraḥ. ananyāsaṁkhyārtha ity eva: dīrgharātrir hemantaḥ. uparātri.

g. b. m. 93 SAKHYAHORĀJÑĀṀ ṬAC (76)

sakhyādyantānām ṭaj bhavati. rājasakhaḥ, paramāhaḥ,

Madrarājaḥ. ananyāsaṁkhyārtha ity eva: Indrasakhā, upasakhi. sakhyahorājñām iti nirdeśāc cārthe na bhavati. kathaṁ Madrāṇāṁ rājñīti Madrarājñīti? neha liṅgaviśiṣṭagrahaṇam viśeṣāśrayaṇāt.

GOR ALUKY ACĀRTHE (77)

gośabdād alugviṣayāṭ ṭaj bhavati, na cec cārthe samāsaḥ. rājagavaḥ, paramagavaḥ. pañcagavadhanam, daśagavadhanam. alukīti kim? pañcabhir gobhiḥ krītaḥ, pañcaguḥ. acārtha iti kim? ajāśvagāvaḥ. ananyāsaṁkhyārtha ity eva: citraguḥ, upagu.

URASO 'GRE (78)

pradhāne vartamānād urasaḥ samāsāntaṣ ṭaj bhavati. aśvorasam, hastyurasam. teṣāṁ pradhānam ity arthaḥ. agra iti kim? aśvoraḥ.

ANO'ŚMĀYAḤSARASĀṀ JĀTINĀMNOḤ (79)

anasādyantāj jātau saṁjñāyāṁ ca ṭaj bhavati. upānasam iti jātiḥ, mahānasam iti saṁjñā. amṛtāśma[1] iti jātiḥ, Piṇḍāśma iti saṁjñā. kālāyasam iti jātiḥ, lohitāyasam iti saṁjñā. maṇḍūkasarasam iti jātiḥ, Jalasarasam iti saṁjñā. kathaṁ Bindusaro Bakasara iti? naiṣā saṁjñā, rūḍhyā tu saṁjñātvena vijñānaṁ Śūrpaṇakhīvat.

[1] *Ms.* amṛtāśmam

GRĀMAKAUṬĀT TAKṢṆAḤ (80)

grāmakauṭābhyāṁ yaḥ paras takṣanśabdas tadantāṭ ṭaj bhavati. grāmatakṣaḥ. sādhāraṇa ity arthaḥ. kuṭyāṁ bhavaḥ kauṭaḥ, kauṭas takṣā kauṭatakṣaḥ. svagṛhasthāyī, svatantraḥ, na kasyacit pratibaddha ity arthaḥ. grāmakauṭād iti kim? rājatakṣā. acārtha ity eva: grāmatakṣāṇau. ananyārtha ity eva: kauṭas takṣāsya, kauṭatakṣā.

ATEḤ ŚUNAḤ (81)

ateḥ parāc chunaṣ ṭaj bhavati. atikrāntaḥ śvānam, atiśvo varāhaḥ. atijavana ity arthaḥ. atiśvaḥ sevakaḥ. suṣṭhu svāmibhakta ity arthaḥ. atiśvī sevā. atinīcety arthaḥ.

UPAMĀNĀD APRĀṆINI (82)

aprāṇiviṣaye upamāne yaḥ śvā tadantāṭ ṭaj bhavati. ākarṣaḥ śveva, ākarṣaśvaḥ. phalakaśvaḥ. upamānād iti kim? uttamaśvā. aprāṇinīti kim? vyāghraḥ śveva, vyāghraśvā.

MṚGAPŪRVOTTARĀC CA SAKTHNAḤ (83)

mṛgādibhya upamānāc ca paro yaḥ sakthiśabdas tadantāṭ ṭaj bhavati. mṛgasaktham, pūrvasaktham, uttarasaktham. phalakam iva sakthi, phalakasaktham.

SAṀKHYĀRDHĀN NĀVA EKĀRTHĀT (84)

saṁkhyāyā ardhāc ca samānādhikaraṇāt parā yā naus tadantāṭ ṭaj bhavati. dvināvam, trināvam. lokāśrayatvāl liṅgasya strīliṅgaṁ na bhavati. ardhanāvam. ekārthād iti kim? dvayor nauḥ, dvinauḥ. ananyārtha ity eva: dvinaukaḥ.

KHĀRYĀ VĀ (85)

saṁkhyāyā ardhāc ca parā yā khārī tadantāṭ ṭaj bhavati vā. dvikhāram, dvikhārī. ardhakhāram, ardhakhārī. vidhānasāmarthyād eva ṭajantasya na striyāṁ vṛttiḥ. ekārthād ity eva: dvayoḥ khārī, dvikhārī. ananyārtha ity eva: dvikhārīkaḥ.

DVITRIBHYĀM AÑJALEḤ (86)

dvitribhyāṁ paro yo 'ñjaliśabdas tadantāṭ ṭaj bhavati vā. dvyañjalam, tryañjalam. dvyañjali, tryañjali. ekārthād ity eva: dvayor añjaliḥ, dvyañjaliḥ. ananyārtha ity eva: dvyañjalikaḥ.

KUMAHADBHYĀṀ BRAHMAṆAḤ (87)

kumahadbhyāṁ paro yo brahmanśabdas tadantāṭ ṭaj bhavati vā. kubrahmaḥ, kubrahmā. mahābrahmaḥ, mahābrahmā. ananyārtha ity eva: mahābrahmakaḥ.

JANAPADĀT (88)

janapadaśabdebhyaḥ paro yo 'brahmanśabdas tadantāṭ ṭaj bhavati, nityaṁ yogavibhāgāt. Avantiṣu brahmā, Avantibrahmaḥ. Kāśiṣu brahmā, Kāśibrahmaḥ. janapadād iti kim?

devabrahmā Nāradaḥ. acārtha ity eva: Avantayaś ca brahmā ca, Avantibrahmāṇaḥ. ananyārtha ity eva: Avantibrahmakaḥ.

CĀRTHE CUDAṢAHAḤ SAMĀHĀRE (89)

cārthe samāhāre vartamānāc cavargadakāraṣakārahakārāntāṭ ṭaj bhavati. vāktvacam, śrīsrajam. samiddṛṣadam, vāktviṣam, chattropānaham. chattropānahinīti samāsāntatvād ataś cārthād inir bhavati. cārtha iti kim? dvidṛṣat. cudaṣaha iti kim? vāksamit. samāhāra iti kim? prāvṛṭcharadau.

ŚARADĀDIBHYO 'SAṂKHYĀRTHE (90) g. b. m. 93

śaradādibhyo 'saṁkhyārthe vartamānebhyaḥ samāsāntaṣ ṭaj bhavati. upaśaradam, upavipāśam. asaṁkhyārtha iti kim? paramaśarat. śarad — Vipāś — manas — upānah — div[1] — Himavat — anaḍuh — vihas[2] — catur — tad — yad — jarāyā jarasaś ca — dṛś — pratiparassamanubhyo 'kṣṇaḥ — pathin. jhayantānāṁ pāṭho nityārthaḥ.

[1] *Ms.* vida [2] ? Hemacandra, Vardhamāna 135, Yajñeśvara *dafür* sadas, Kāś. Ms. *und* Siddhāntakaumudī cetas

ANAḤ (91)

anantād asaṁkhyārthe samāsāntaṣ ṭaj bhavati. adhyātmam, pratyātmam, uparājam. samāsāntatvān nāto 'm apañcamyā (II, 1, 41) ity aṁ bhavati.

NAPUṂSAKĀD VĀ (92)

anantān napuṁsakād asaṁkhyārthe samāsāntaṣ ṭaj vā bhavati. upacarmam, upacarma.

GIRINADĪPAURṆAMĀSYĀGRAHĀYAṆĪJHAYAḤ (93)

giryādibhyo jhayantāc cāsaṁkhyārthe samāsāntaṣ ṭaj vā bhavati. antargiram, antargiri. upanadam, upanadi. upapaurṇamāsam, upapaurṇamāsi. upāgrahāyaṇam, upāgrahāyaṇi. upasamidham, upasamit. upadṛṣadam, upadṛṣat.

NISAḤ ŚATO ḌAC (94)

nisaḥ paro yaḥ śadantas tadantāḍ ḍaj vā bhavati. ni-

striṁśāni varṣāṇi, nistriṁśat. niścatvāriṁśāni. nirgatas triṁśato 'ṅgulibhyo, nistriṁśaḥ khaḍgaḥ.

g. b. Ende d. Kap.

SAṀKHYĀYĀ ABAHOR ANYĀRTHE (95)

bahuvarjitā yā saṁkhyā tadantād anyapadārthe vartamānāḍ ḍaj bhavati. upadaśāḥ, āsannadaśāḥ, adūradaśāḥ, adhikadaśāḥ. tridaśaiṣāṁ saṁkhyā, tridaśāḥ. dvau vā trayo vā, dvitrāḥ. abahor iti kim? upabahavaḥ. anyārtha iti kim? dvādaśa. anyārthādhikāra ā kapaḥ (139).

SAKTHYAKṢṆAḤ SVĀṄGĀT ṢAC (96)

svāṅge ye sakthyakṣiṇī tadantāt ṣaj bhavati. dīrghasakthaḥ, dīrghasakthī. viśālākṣaḥ, viśālākṣī. sakthyakṣṇa iti kim? dīrghajānuḥ. svāṅgād iti kim? dīrghasakthi śakaṭam. sthūlākṣir ikṣuḥ. anyārtha ity eva: paramasakthi. ṣakāro ṅīṣarthaḥ.

AṄGULER DĀRUṆI (97)

aṅgulyantād anyapadārthe dāruṇi vartamānāt ṣaj bhavati. dvyaṅgulaṁ dāru. pañcāṅgulam. aṅgulisadṛśāvayavaṁ dhānyādīnāṁ vikṣepakakāṣṭham ucyate. pramāṇe tu pūrvavat siddham.

DVITRIBHYĀṀ MŪRDHNAḤ (98)

dvitribhyāṁ paro yo mūrdhā tadantāt ṣaj bhavati. dvimūrdhaḥ, trimūrdhaḥ. anyārtha ity eva: dvayor mūrdhā, dvimūrdhā.

AP PŪRAṆYĀS TĀSU (99)

pūraṇe yo vihitas tadantāyāḥ striyās tāsv eva pūraṇīṣv anyapadārthe vartamānāyāḥ samāsānto 'b bhavati. kalyāṇī pañcamy āsāṁ rātrīṇām, kalyāṇīpañcamā rātrayaḥ. tāsv iti kim? kalyāṇapañcamīkaḥ pakṣaḥ. puṁvadbhāvapratiṣedho 'pi pūraṇīṣv evābhidheyāsu.

PRAMĀṆYĀḤ (100)

pramāṇīśabdād ab bhavati. strī pramāṇy eṣām, strī-

pramāṇāḥ kuṭumbinaḥ. bhāryāpramāṇāḥ. pramāṇaśabdena siddhe kabbādhanārthaṁ vacanam.

ANTARBAHIRBHYĀṀ LOMNAḤ (101)

antarbahirbhyāṁ paro yo lomanśabdas tadantād ab bhavati. antarlomaḥ, bahirlomaḥ.

NAKṢATRĀN NETUḤ (102)

nakṣatrāt paro yo netā tadantād ab bhavati. mṛganetrā rātrayaḥ. puṣyanetrāḥ. nakṣatrād iti kim? Devadattanetṛkaḥ. netraśabdena siddhe kabbādhanārthaṁ vacanam.

NAÑSUVYUPATREŚ CATURO 'C (103)

nañādibhyaḥ paro yaś caturśabdas tadantād aj bhavati. nāsya catvāry akṣīṇi viṣayībhavanti, acaturam. sutarām asya catvāri viṣayībhavanti, sucaturaḥ. vividham asya catvāri viṣayībhavanti, vicaturaḥ. catvāri samīpam eṣām, upacaturāḥ. trayo vā catvāro vā, tricaturāḥ.

NĀBHEḤ (104)

nābhyantād aj bhavati. Padmanābhaḥ, ūrṇanābhaḥ.

SUPRĀTASUŚVASUDIVAŚĀRIKUKṢACATURAŚRĀḤ (105)

suprātādayo 'jantā nipātyante. śobhanaṁ prātar asya, suprātaḥ. śobhanaṁ śvo 'sya, suśvaḥ. śobhanaṁ divāsya, sudivaḥ. śārer iva kukṣir asya, śārikukṣaḥ. catasro 'śrayo 'sya, caturaśraḥ. eṇīpado 'japadaḥ proṣṭhapada iti bhadrapadavat padaśabdena siddham. rūḍheś caiṣāṁ niyataviṣayatvam.

NAÑSUDURBHYAḤ SAKTHNO VĀ (106)

nañādibhyaḥ paro yaḥ sakthiśabdas tadantād aj vā bhavati. asakthaḥ, asakthiḥ. susakthaḥ, susakthiḥ. duḥsakthaḥ, duḥsakthiḥ. nañādibhya iti kim? dīrghasakthi śakaṭam.

PRAJĀYĀ ASIC (107)

nañādibhyaḥ paro yaḥ prajāśabdas tadantād asij bhavati. aprajāḥ, suprajāḥ, duṣprajāḥ.

MANDĀLPĀC CA MEDHĀYĀḤ (108)

mandālpābhyāṁ nañādibhyaś ca parā yā medhā tadantād asij bhavati. mandamedhāḥ, alpamedhāḥ. amedhāḥ, sumedhāḥ, durmedhāḥ.

NĀMNI NĀSĀYĀ NASO 'STHŪLĀT (109)

sthūlād anyasmāt parā yā nāsā tasyāḥ saṁjñāyāṁ samāsānto nasādeśo bhavati. gonasaḥ, vādhrīṇasaḥ. nāmnīti kim? dīrghanāsaḥ. asthūlād iti kim? sthūlanāsaḥ.

PRĀDIBHYAḤ (110)

prādibhyaḥ parāyā nāsāyā nasādeśo bhavati. praṇasaṁ mukham. unnasam.

VEḤ KHAḤ (111)

vipūrvāt parāyā nāsāyāḥ kha ādeśo bhavati. vigatā nāsāsya, vikhaḥ.

KHURAKHARĀṆ ṆAS VĀ (112)

khurakharābhyāṁ parāyā nāsāyā ṇas vā bhavati. khuraṇāḥ, khuraṇasaḥ. kharaṇāḥ, kharaṇasaḥ.

DHARMĀD ANIC KEVALĀT (113)

kevalāt pūrvapadāt paro yo dharmaśabdas tadantād anij vā bhavati. kalyāṇadharmā, kalyāṇadharmakaḥ. taddharmā, taddharmakaḥ. viparītadharmā, viparītadharmakaḥ. kevalād iti kim? paramasvadharmakaḥ.

SUHARITATṚṆASOMĀJ JAMBHĀT (114)

svādibhyaḥ paro yo jambhaśabdas tadantād anij bhavati. sujambhā, haritajambhā, tṛṇajambhā, somajambhā. svādibhya iti kim? patitajambhaḥ.

DAKṢIṆERMĀ LUBDHAYOGE (115)

dakṣiṇermety anijanto nipātyate, vyādhayoge sati. īrmaṁ vraṇam, dakṣiṇam īrmam asya, dakṣiṇermā mṛgaḥ. lubdhayoga iti kim? dakṣiṇermaṁ śakaṭam.

IJ VYATIHĀRE (116)

kriyāvyatihāre gamyamāne 'nyapadārthe vartamānād ij bhavati. keśākeśi, daṇḍādaṇḍi. cakāra ici (V, 2, 48) iti viśeṣaṇārthaḥ.

DVIDAṆḌYĀDĪNI (117)

dvidaṇḍyādīni śabdarūpāṇi ijantāni nipātyante. dvau daṇḍāv asya, dvidaṇḍi. dvimusali. nipātanād arthaviśeṣāśrayaṇād iha na bhavati: dvidaṇḍā śāleti. dvidaṇḍi — dvimusali — ubhāñjali — ubhayāñjali — ubhādanti — ubhayādanti — ubhākarṇi — ubhayākarṇi — ubhāhasti — ubhayāhasti — ubhāpāṇi — ubhayāpāṇi — ubhābāhu — ubhayābāhu — ekapadi — prohyapadi — ācyapadi[1] — nikucyakarṇi — saṁhatapucchi[2]. prohyapadi dhāvati, nikucyakarṇi dhāvatīti kriyāviśeṣaṇatvāt kriyaivānyapadārthaḥ.

[1] *Ms.* ādyapadi [2] *Ms.* saṁhitapucchi

BHṚTIMĀSĀṬ ṬHAC (118)

bhṛtyupalakṣitān māsāṭ ṭhaj bhavati. pañcako māso 'sya, pañcakamāsikaḥ. daśakamāsikaḥ.

SAṀPRĀJ JĀNUNO JÑAḤ (119)

saṁprapūrvāj jānuno jñādeśo bhavati. saṁgate jānunī asya, saṁjñaḥ. prajñaḥ.

ŪRDHVĀD VĀ (120)

ūrdhvaśabdāt parasya jānuno jñādeśo vā bhavati. ūrdhve jānunī asya: ūrdhvajñaḥ, ūrdhvajānuḥ.

DHANUR NĀMNI (121)

saṁjñāyām evānyapadārthe dhanuḥśabdaḥ prayujyate. Dṛḍhadhanuḥ, Śatadhanuḥ. nāmnīti kim? Gāṇḍīvadhanvā. dhanvan niti prakṛtyantaram aviśeṣeṇa saṁjñāyām asaṁjñāyāṁ vā.

JĀYĀYĀ NIṄ (122)

jāyāntasya niṅ bhavati. yuvajāniḥ, vadhūjāniḥ.

SŪTPŪTISURABHER GANDHASYET (123)

svādibhyaḥ parasya gandhasyed bhavati. sugandhi candanam. udgandhi kusumam. pūtigandhi śarīram. surabhigandhi kesaram.

ĀGANTOR VĀ (124)

svādibhyaḥ parasyāgantor gandhasyed vā bhavati. sugandhir āpaṇaḥ, sugandhaḥ. udgandhiḥ, udgandhaḥ. pūtigandhiḥ, pūtigandhaḥ. surabhigandhiḥ, surabhigandhaḥ.

ALPE (125)

alpe 'rthe vartamānasya gandhasyed vā bhavati. sūpasya gandho 'sya, sūpagandhi bhojanam. sūpagandham. annagandhi, annagandham.

UPAMĀNĀT (126)

upamānāt parasyed vā bhavati. utpalagandhiḥ, utpalagandhaḥ.

PĀDASYA PAD AHASTYĀDIBHYAḤ (127)

pādasya hastyādivarjitād upamānāt parasya pād ity ayam ādeśo bhavati. vyāghrasyeva pādāv asya, vyāghrapāt. ahastyādibhya iti kim? hastipādaḥ. hastin — kapota[1] — kaṭola — kaṭolaka — gaṇḍola — gaṇḍolaka — mahelā — dāsī — gaṇikā — kusūla.

[1] *so* Hemacandra *und* Vardhamāna 133, *Ms.* kapāṭa

KUMBHAPADYĀDAYAḤ (128)

kumbhapadyādayaḥ striyāṁ ṅībantā eva kṛtapadādeśāḥ sādhavo bhavanti. kumbhapadī — jālapadī[1] — śatapadī — munipadī — śitipadī — sūtrapadī — godhāpadī — kalaśīpadī — vipadī — dāsīpadī — apadī — niṣpadī — ārdrapadī — kuṇipadī[2] — kṛṣṇapadī — droṇapadī — sūkarapadī — śakṛtpadī — aṣṭāpadī — sūcipadī. ekapadīti na paṭhitavyam, ekapād iti darśanāt.

[1] *Ms.* janapadī [2] *Ms.* kulapadī

SUSAṀKHYĀDEḤ (129)

supūrvasya saṁkhyāpūrvasya ca pādasya pād ity ayam ādeśo bhavati. supāt, dvipāt.

VAYASI DANTASYA DATṚ (130)

vayasi gamyamāne susaṁkhyāder dantasya datrādeśo bhavati. sudan. dvidan, tridan. vayasīti kim? sudanto Dākṣiṇātyaḥ. dvidantaḥ kuñjaraḥ.

ṢOḌAN (131)

ṣoḍan niti vayasi nipātyate, ṣaḍdaśana[1] ity asmin narthe.

[1] *Ms.* ṣaḍḍaśana, *aber vgl.* VI, 4, 137

STRĪNĀMNI (132)

strīsaṁjñāviṣaye dantasya datrādeśo bhavati. Ayodatī, Haladatī. nāmnīti kim? samadantī, snigdhadantī.

AGRĀNTAŚUDDHAŚUBHRAVṚṢAVARĀHĀHIMŪṢIKAŚYĀVAŚIKHARĀROKĀD VĀ (133)

agrāntāc chuddhādibhyaś ca parasya dantaśabdasya datrādeśo vā bhavati. kuḍmalāgradan[1], kuḍmalāgradantaḥ[1]. śuddhadan, śuddhadantaḥ. śubhradan, śubhradantaḥ. vṛṣadan, vṛṣadantaḥ. varāhadan, varāhadantaḥ. ahidan, ahidantaḥ. mūṣikadan, mūṣikadantaḥ. śyāvadan, śyāvadantaḥ. śikharadan, śikharadantaḥ. arokadan, arokadantaḥ. aroko 'dīptiḥ.

[1] *Ms.* kuṭmal°

KAKUT KAKUDASYĀVASTHĀYĀM (134)

kakudasya śarīrāvasthāyāṁ gamyamānāyāṁ kakudādeśo bhavati. asaṁjātakakud, bālaḥ. yaṣṭikakud, yuvā. pūrṇakakud, madhyamaḥ. patitakakuj, jīrṇaḥ. sthūlakakud, balavān. avasthāyām iti kim? śvetakakudaḥ.

TRIKAKUT PARVATE (135)

Trikakud iti parvate 'bhidheye nipātyate. Trikakut parvataḥ. parvata iti kim? trikakudaḥ. kakudaśabdanivṛttyartham vacanam.

VYUDAḤ KĀKUT KĀKUDASYA (136)

vyudbhyāṁ parasya kākudasya kākud ity ayam ādeśo bhavati. vikākut, utkākut. kākudaṁ tālūcyate.

PŪRṆĀD VĀ (137)

pūrṇāt parasya kākudasya kākudādeśo vā bhavati. pūrṇakākut, pūrṇakākudaḥ.

SUHṚDDURHṚDAU MITRĀMITRAYOḤ (138)

suhṛn mitre nipātyate, durhṛd amitre. mitrāmitrayor iti kim? suhṛdayaḥ sādhuḥ, durhṛdayaś cauraḥ. hṛcchabdena siddhe hṛdayaśabdanivṛttyarthaṁ vacanam.

UROBHYAḤ KAP (139)

uraḥprabhṛtyantāt kab bhavati. vyūḍhoraskaḥ, priyasarpiṣkaḥ. uras — sarpis — upānah — pumān — anaḍvān — payaḥ — nauḥ — lakṣmīḥ — dadhi — madhu — śāliyeṣām ekavacanāntānāṁ pāṭhas teṣām anyavacanāntānāṁ śeṣād vā (142) iti kab vikalpena bhavati: dvipumān, dvipumskaḥ; dvinauḥ, dvinaukaḥ.

INAḤ STRIYĀM (140)

inantāt striyām abhidheyāyāṁ kab bhavati. bahudaṇḍikā, bahusvāmikā nagarī. striyām iti kim? bahudaṇḍī rāja, bahudaṇḍikaḥ.

ṄYŪṄṚTO 'BHRUVAḤ (141)

ṅyantam ūṅantam ṛdantaṁ ca yat tadantād bhrūvarjitāt kab bhavati. bahukumārīkaḥ, bahubrahmabandhūkaḥ, bahukartṛkaḥ. abhruva iti kim? subhruḥ[1].

[1] *zu* bhrū *mit* Suffix ūṅ *vgl.* Mahābhāṣya VI, 4, 40. *Kürzung des auslautenden* ū *nach* II, 2, 86

ŚEṢĀD VĀ (142)

yato 'nyapadārthe vartamānāt samāsānto noktas tataḥ kab vā bhavati. bahukhaṭvākaḥ, bahukhaṭvaḥ.

NA NĀMNI (143)

saṁjñāyāṁ kab na bhavati. Viśvadevaḥ, Viśvayaśāḥ.

ĪYASAḤ (144)

īyasantāt kab na bhavati. bahuśreyān.

ṄYA ĪT (145)

īyasaḥ parasya ṅīpa īd bhavati. kapo hrasvasya cāpavādaḥ. bahvyaḥ śreyasyo 'sya, bahuśreyasī puruṣaḥ. vidyamānaśreyasī.

STUTAU BHRĀTUḤ (146)

stutau gamyamānāyāṁ bhrātuḥ kab na bhavati. paṭubhrātā. stutāv iti kim? mūrkhabhrātṛkaḥ.

NĀḌĪTANTRYOḤ SVĀṄGE (147)

nāḍītantryoḥ svāṅge vartamānayoḥ kab na bhavati. bahunāḍiḥ kāyaḥ. bahutantrī grīvā. tantry[1] atra dhamany ucyate. svāṅga iti kim? bahunāḍīkaḥ stambaḥ. bahutantrīkā vīṇā. athavā svāṅgam anyapadārthasyāvayava ucyate. bahunāḍiḥ stambaḥ. svāṅga iti kim? bahunāḍīko gṛhasthaḥ. bahutantrīko naṭaḥ.

[1] *kein blosser* lapsus *für* tantrīr; *vgl. auch das eben vorhergehende* bahutantrī *gegen* bahutantrīr *der* Kāśikā, *und das Fehlen des Wortes in* Candra-Uṇādi I, 90 *gegenüber* Pan. Uṇ. III, 158

NIṢPRAVĀṆIḤ (148)

kababhāvo nipātyate. proyate 'syām iti pravāṇī, tantravāyaśalākā. nirgatā pravāṇy asya, niṣpravāṇiḥ paṭaḥ. tantrād acirāpahṛta ity arthaḥ.

Cāndre vyākaraṇe caturtho 'dhyāyaḥ samāptaḥ.

g. b. m. 8 SANYAṄOR ĀDYAM EKĀJ DVIḤ (1)

sanantasya yaṅantasya ca prathamam ekāc chabdarūpaṁ dvir ucyate. titikṣate, jugupsate, cikīrṣati. lolūyate, pāpacyate.

CAṄLIṬOḤ (2)

caṅi liṭi ca parata ādyam ekāj dvir ucyate. apīpacat, papāca.

ĀDYĀD ACAḤ (3)

prathamād acaḥ param ekāj dvir ucyate. aṭiṭiṣati, aśiśiṣati. aṭāṭyate, aśāśyate. āṭiṭat, āśiśat. prorṇunāva. ādyād iti kim? jajāgāra. aca iti kim? papāca.

NA NDBO HALI (4)

nakāradakārabakārā hali parato na dvir ucyante. undidiṣati, aḍḍiḍisati, ubjijiṣati. ndba iti kim? īcikṣiṣate. halīti kim? prāṇiṇiṣati. ādyād aca ity eva: didrāsati.

AYI RAḤ (5)

ayakāre hali parato repho na dvir ucyate. arcicişati, ardidiṣati. ayīti kim? arāryate.

PUNAḤ (6)

yad dvir uktaṁ tat punar na dvir ucyate. jugupsiṣate, lolūyiṣate.

ĪRṢYO YIḤ SAN VĀ (7)

īrṣyater yiśabdo dvir ucyate, san vā. īrṣyiyiṣati, īrṣyiṣiṣati.

SUPO YATHEṢṬAM (8)

subantasya yatheṣṭam ādyam ekāj anyad vā dvir ucyate.

puputrīyiṣati, putitrīyiṣati, putrīyiyiṣati, putrīyiṣiṣati. kvacid dvitīyatṛtīyau: aśiśvīyiṣati, aśvīyiyiṣati. kaṇḍvādīnāṁ tṛtīya eva: kaṇḍūyiyiṣati, asūyiyiṣati.

DĀŚVĀN SĀHVĀN MĪḌHVĀṂŚ CIKLIDAṂ CAKNASAM (9)

dāśvān iti dāśeḥ kvasāv advitvam aniṭtvaṁ ca nipātyate. sāhvān iti saheḥ kvasu dīrghatvaṁ ca. mīḍhvān iti miher ḍhatvaṁ ca. ciklidam iti klideḥ ke dvitvaṁ ca. caknasam iti knaser aci dvitvam. kathaṁ cakraṁ, babhrur, yayur iti? auṇādikāḥ.

CARĀCARACALĀCALAPATĀPATAVADĀVADAGHANĀGHANAPĀṬŪPAṬĀ VĀ (10)

caricalipativadīnām aci dvitvaṁ pūrvasyāgāgamo halo 'nādilopābhāvaś ca nipātyate, hanteḥ kutvaṁ ca, pāṭer ṇilug ūgāgamo hrasvābhāvaś ca. dvirvacanaṁ yaṇayavāyāvādeśāllopopāntalopaṇilopādibhyaḥ pūrvavipratiṣedhena. dvirvacanasyāvakāśaḥ: bibheda. yaṇādīnām avakāśaḥ: dadhy atra, madhv atra, kartr atra; cayanam, lavanam; cāyakaḥ, lāvakaḥ; godaḥ, kambaladaḥ; pittaghnaḥ; kāraṇā. ihobhayaṁ prāpnoti: cakratuḥ, cakruḥ; cicayitha, lulavitha; cicāya, lulāva; papatuḥ, papuḥ; jagmatuḥ, jagmuḥ; āṭiṭat, āśiśat. dvirvacanaṁ bhavati pūrvavipratiṣedhena. dvirvacanād ig yaṇa āttvaṁ rītvam īttvam ittvam uttvam adeṅādaicaḥ paravipratiṣedhena. dvirvacanasyāvakāśaḥ sa eva. eṣām avakāśaḥ: iṣṭam; glātā; mātrīyati; pīyate; āstīrṇam; nipūrtāḥ; kartā, cetā; kārakaḥ. ihobhayaṁ prāpnoti: ījuḥ; jaglau, mamlau; cekrīyate; pepīyate; ātestīryate; nipopūryate; cicayitha, lulavitha; cicāya, lulāva. ete vidhayo bhavanti paravipratiṣedhena. evam anye 'pi draṣṭavyāḥ.

ṢYAṄAḤ PRADHĀNASYA PUTRAPATYOḤ SVAYOR IG YAṆAḤ (11) g. b. m. 48

ṣyaṅo 'nupasarjanasya putrapatyor ātmīyayoḥ parabhūtayor yaṇa ig bhavati. Kārīṣagandhīputraḥ, Kaumudagandhīpatiḥ. karīṣasyeva gandho 'sya, Karīṣagandhiḥ. upa-

mānād ittvam. tasyāpatyam (II, 4, 16) ity aṇ. tasya striyāṁ ṣyaṇ. tataś cāp. yaṇika (V, 1, 114) iti parapūrvatvam. yaṇa ika (V, 2, 147) iti dīrghatvam. ṣyaṅa iti kim? ibhyāputraḥ. pradhānasyeti kim? atikārīṣagandhyaputraḥ. ata eva jñāpakāt paramakārīṣagandhīputraḥ. putrapatyor iti kim? Kārīṣagandhyākulam. svayor iti kim? Kārīṣagandhyāpatikaḥ. Kārīṣagandhyāyāḥ putrakulaṁ, Kārīṣagandhyāputrakulam iti kulam atra svam. putrasya tu sāmarthyāt svatvam avagamyate. Kārīṣagandhīputrakulam iti vivakṣāyāṁ bhavaty eva. Kārīṣagandhyāparamapatir iti vyavadhānān na bhavati. ig yaṇa ity adhikāraḥ.

BANDHĀV ANYĀRTHE (12)

bandhuśabde parato 'nyapadārthe 'bhidheye ṣyaṅaḥ pradhānasya yaṇa ig bhavati. Kārīṣagandhyā bandhur asya, Kārīṣagandhībandhuḥ. bandhāv iti kim? Kārīṣagandhyāduhitṛkaḥ. anyārtha iti kim? Kārīṣagandhyābandhuḥ. pradhānasyety eva: atikārīṣagandhyabandhuḥ.

MĀTAMĀTṚKAMĀTṚṢU VĀ (13)

mātādiṣu parato 'nyapadārthe 'bhidheye ṣyaṅo 'nupasarjanasya yaṇa ig vā bhavati. Kārīṣagandhīmātaḥ, Kārīṣagandhyāmātaḥ. Kārīṣagandhīmātṛkaḥ, Kārīṣagandhyāmātṛkaḥ. Kārīṣagandhīmātā, Kārīṣagandhyāmātā. asmād eva nipātanān ṅyūṅṛto vā kap.

VACISVAPIYAJĀDĪNĀṀ LIṬY APITI (14)

vaceḥ svaper yajādīnāṁ ca liṭy apiti pare yaṇa ig bhavati. ūcatuḥ, ūcuḥ. suṣupatuḥ, suṣupuḥ. ījatuḥ, ījuḥ. ūhatuḥ, ūhuḥ. apitīti kim? uvāca, suṣvāpa, iyāja.

GRAHIVYADHOḤ (15)

grahivyadhor liṭy apiti yaṇa ig bhavati. jagṛhatuḥ, jagṛhuḥ. vividhatuḥ, vividhuḥ. apitīty eva: jagrāha, vivyādha.

ŚINṄITOḤ (16)

grahivyadhoḥ śiti ṅiti ca parato yaṇa ig bhavati. gṛhṇāti, vidhyati. jarīgṛhyate, vevidhyate.

JYĀVRAŚCAPRACHABHRASJĀM (17)

jyādīnāṁ śiṅṅitoḥ parato yaṇa ig bhavati. jināti, vṛścati, pṛcchati, bhṛjjati. jejīyate, varīvṛścyate, parīpṛcchyate, barībhṛjjyate.

VAŚAS TIṄŚITY APITI (18)

vaśes tiṅi śiti cāpiti parato yaṇa ig bhavati. uṣṭaḥ, uśanti. uśan. apitīti kim? vaṣṭi.

VYACO 'ÑṆITY ANASI (19)

vyacer añṇity asvarjite[1] parato yaṇa ig bhavati. udvicitā, udvicitum, udvicitavyam. añṇitīti kim? vyākaḥ, vyācakaḥ. anasīti kim? uruvyacāḥ kaṇṭakaḥ.

[1] C1 asivarjite, C2 *unleserlich*

KITI TEṢĀM (20)

teṣāṁ vacyādīnāṁ kiti yaṇa ig bhavati. uktaḥ, uktavān. suptaḥ, suptavān. iṣṭaḥ, iṣṭavān. uptaḥ, uptavān. ūḍhaḥ, ūḍhavān. gṛhītaḥ, gṛhītavān. viddhaḥ, viddhavān. jīnaḥ, jīnavān. vṛkṇaḥ, vṛkṇavān. pṛṣṭaḥ, pṛṣṭavān. bhṛṣṭaḥ, bhṛṣṭavān. uśitaḥ, uśitavān. vicitaḥ, vicitavān.

LIṬY AŚVER DVIRUKTE (21)

liṭpare dvirukte paratas teṣāṁ vacyādīnāṁ śvivarjitānāṁ yaṇa ig bhavati. uvāca, uvacitha. suṣvāpa, suṣvapitha. iyāja, iyajitha. uvāpa, uvapitha. uvāha, uvahitha. jagrāha, jagrahitha. vivyādha, vivyadhitha. jijyau, jijyitha. vavraśca, vavraścitha. papraccha, papracchitha. babhrajja, babhrajjitha. grahivraściprachibhrasjām[1] ur attvād aviśeṣaḥ. uvāśa, uvaśitha. vivyāca, vivyacitha. aśver iti kim? śiśvāya, śiśvayitha.

[1] C2 *om.* vraści

GRAHIPRACHOḤ SANI (22)

graheḥ pracheś ca sani yaṇa ig bhavati. jighṛkṣati, pipṛcchiṣati.

SVAPAḤ (23)

svapeḥ sani parato yaṇa ig bhavati. suṣupsati.

CAṄI (24)

svapeś caṅi parataḥ sāmarthyāṇ ṇyantasya yaṇa ig bhavati. asūṣupat. caṅīti kim? svāpayati.

YAṄI (25)

svaper yaṅi yaṇa ig bhavati. soṣupyate.

VYESYAMOḤ (26)

vyeñaḥ syamaś ca yaṅi yaṇa ig bhavati. vevīyate, sesimyate.

CĀYAḤ KĪḤ (27)

cāyater yaṅi kībhāvo bhavati. cekīyate. dīrghaḥ kim? cekītaḥ.

PRE STYAS TATAVATOḤ (28)

pre sati styāyates tatavator yaṇa ig bhavati. prastītaḥ, prastītavān. prasaṁstītaḥ, prasaṁstītavān. pra iti kim? styānaḥ.

SPARŚADRAVAMŪRTYOḤ ŚYAḤ (29)

sparśe dravamūrtau ca viṣaye śyāyates tatavator yaṇa ig bhavati. śīto vāyuḥ. śīnaṁ ghṛtam. sparśadravamūrtyor iti kim? saṁśyāno vṛścikaḥ śītena.

PRATEḤ (30)

prateḥ parasya śyāyates tatavator yaṇa ig bhavati. pratiśīnaḥ, pratiśīnavān.

VĀBHYAVĀT (31)

abhyavābhyāṁ parasya śyāyates tatavator yaṇa ig bhavati vā. abhiśīnam, abhiśyānam. avaśīnam, avaśyānam.

SPHĀYAḤ SPHĪ (32)

sphāyas tatavatoḥ sphībhāvo bhavati vā. sphītaḥ, sphī-

tavān. sphātam iti vyavasthitavibhāṣayā niyataviṣaye prayogaḥ.

ŚṚTAṀ KṢĪRAHAVIṢOḤ (33)

śṛtam iti nipātyate śrāteḥ śrapayater vā caurādikasya ṇyantasya kṣīre haviṣi cābhidheye. śṛtaṁ haviḥ kśīraṁ vā. prayojakavyāpāre tu yo ṇic tadantasya na bhavati: śrapitaṁ kṣīraṁ Devadattena. kṣīrahaviṣor iti kim? āśrāṇā yavāgūḥ. śrapitā yavāgūḥ.

PYĀYAḤ PĪḤ (34)

pyāyas tatavatoḥ pībhāvo bhavati. pīnaṁ mukham, pīnau bāhū.

ĀṄO 'NDHŪDHASOḤ (35)

āṅa eva parasya pyāyaḥ pībhāvo bhavati, sa cāndhūdhasor eva. āpīno 'ndhuḥ, āpīnam ūdhaḥ. āṅa iti kim? prapyānam ūdhaḥ. andhūdhasor iti kim? āpyānaś candramāḥ.

LIḌYAṄOḤ (36)

liṭi yaṅi ca parataḥ pyāyaḥ pībhāvo bhavati. āpipye, āpipyāte. āpepīyate.

VĀ ŚVEḤ (37)

śvayater liḍyaṅor yaṇa ig bhavati vā. śuśāva, śuśuvatuḥ. śiśvāya, śiśviyatuḥ. śośūyate, śeśvīyate. ubhayatra vibhāṣeyam, liṭy apiti yajāditvāt prāpte, piti yaṅi cāprāpte.

ṆAU SAṀŚCAṄOḤ (38)

sanpare caṅpare ca ṇau viṣayabhūte śvayater yaṇa ig bhavati vā. śuśāvayiṣati, śiśvāyayiśati. aśūśavat, aśiśvayat.

HVAḤ (39)

hvayateḥ sanpare caṅpare ca ṇau viṣayabhūte yaṇa ig bhavati. juhāvayiṣati, ajūhavat. yogavibhāgo nityārthaḥ.

DVITVE (40)

dvitvaviṣaye hvayater yaṇa ig bhavati. juhāva, johū-

yate, juhūṣati. dvitva ity eva siddhe ṇicā vyavadhāne vacanam anyādvitvanimittavyavadhāne 'bhāvajñāpanārtham. hvāyakam icchati, hvāyakīyati[1]; hvāyakīyateḥ san, jihvāyakīyiṣati.

[1] *fehlt in beiden Hss.*

NA TASMIN (41)

tasmin yaṇa iki pare pūrvasya yaṇa ig na bhavati. viddhaḥ, vicitaḥ, saṁvītaḥ, vṛkṇaḥ. asmād eva vacanāt parasya tāvad vidhiḥ.

LIṬI (42)

liṭi paratas tasmin yaṇa iki pare pūrvasya yaṇa ig na bhavati. vivyādha, vivyāca, vavraśca. punarvacanaṁ halo 'nādilopabādhanārtham.

VAYO YAḤ (43)

vayater yakārasya liṭi parato yaṇa ig na bhavati. uvāya, ūyatuḥ, ūyuḥ.

VER APITI VĀ (44)

vayater apiti liṭi yaṇa ig vā na bhavati. ūvatuḥ, ūvuḥ. vavatuḥ, vavuḥ.

LYAPI CA (45)

lyapi liṭi ca vayater yaṇa ig na bhavati. pravāya, upavāya. vavau, vavitha. liṭi pṛthagvikalpānarthakyāt[1] pratiṣedhasyānuvṛttiḥ.

[1] C_2 pṛthagvacanānarthakyāt

JYAḤ (46)

jināter lyapi yaṇa ig na bhavati. prajyāya, upajyāya.

VYAḤ (47)

vyayater lyapi yaṇa ig na bhavati. pravyāya, upavyāya.

PARER VĀ (48)

pareḥ parasya vyayater lyapi vā yaṇa ig na bhavati. parivīya, parivyāya.

ECO 'ŚITY ĀT (49) g. b. m. 60

ejantasya dhātor aśidviṣaya āttvaṁ bhavati. glātā, glātum. mlātā, mlātum. niśātā, niśātum. eca iti kim? kartā. aśitīti kim? glāyati. kathaṁ jagle, mamle? śa evet śit, śakāraś ca kevala in nāstīti śakārādau pratiṣedhaḥ. cetā stoteti na bhavati dīṅo 'ṅiti (52) iti jñāpakena lākṣaṇikasyāgrahaṇāt. adhātor na bhavati dhātoḥ prastāvāt: gokā, naukā; aśitīti ca pratiṣedhasya tatraiva saṁbhavāt. viṣayasaptamīti kim? sutraḥ, suglaḥ.

ALIṬI VYAḤ (50)

vyayater aliṭy eca aśity āttvaṁ bhavati. saṁvyātā, saṁvyātum. aliṭīti kim? saṁvivyāya, saṁvivyayitha. aśitīty eva: saṁvyayati.

SPHURISPHULOR GHAÑI (51)

sphureḥ sphuleś ca ghañy eca āttvaṁ bhavati. visphāraḥ, visphālaḥ.

DĪṄO 'KṄITSANI LYAPI (52)

dīṅo 'ṅitsanviṣaye lyabviṣaye cāttvaṁ bhavati. upadātā, upadātum, upadāya, īṣadupadānam, upadāyo vartate. akṅitsanīti kim? dīnaḥ, dedīyate, upadidīṣate.

MIMYOR AKHALACI (53)

minotimīnātyor mīyateś ca[1] khalajvarjite 'ṅitsanviṣaye lyabviṣaye cāttvaṁ bhavati. nimātā, nimātum, nimāya. pramātā, pramātum, pramāya. akhalacīti kim? īṣannimayaḥ, nimayo vartate. īṣatpramayaḥ, pramayo vartate. akṅitsanīty eva: mitam, memīyate. sanīsādeśād evāvidhiḥ.

[1] C_2 *om.* mīyateś ca

LIYO VĀ (54)

līyater līnateś ca khalajvarjite 'ṅitsani lyapi cāttvaṁ bhavati vā. vilātā, viletā. vilāya, vilīya. akhalacīty eva: īṣadvilayaḥ, vilayo vartate. akṅitsanīty eva: līnam, lelīyate, lilīṣate. vyavasthitavibhāṣayā pralambhanapūjāśālīnīkaraṇeṣu

ṇau nityam āttvaṁ bhavati: kas tvām ullāpayate? jaṭābhir ālāpayate. śyeno vartakām apalāpayate[1].

[1] C_2 vartikām upalāpayate

APAGURO ṆAMULI (55)

apapūrvasya guro ṇamuly eca ād vā bhavati. apagāram apagāram, apagoram apagoram.

CISPHUROR ṆAU (56)

cinoteḥ sphurateś ca ṇau parata eca ād vā bhavati. cāpayati, cāyayati. sphārayati, sphorayati.

PRAJANE VIYAḤ (57)

veteḥ prajane vartamānasya ṇāv eca ād bhavati vā. purovāto gāḥ pravāpayati, pravāyayati. garbhaṁ grāhayatīty arthaḥ.

BHIYAḤ PRAYOJAKĀT (58)

bhiyo ṇāv eca ād vā bhavati, sā ced bhīḥ prayojakād bhavati. muṇḍo bhāpayate, muṇḍo bhīṣayate. prayojakād iti kim? kuñcikayainaṁ bhāyayati. karaṇād atra bhīr, na tu prayojakāt.

SMEŚ CA (59)

smayater ṇāv eca āttvaṁ bhavati, nityaṁ yogavibhāgāt, smayaś cet prayojakād bhavati. muṇḍo vismāpayate, jaṭilo vismāpayate. prayojakād ity eva: tapasainaṁ vismāyayati.

KRĪṆJĪNĀM (60)

krīṇāter iṅo jayateś ca ṇāv eca ād bhavati. krāpayati, adhyāpayati, jāpayati. sidhyater apāralaukika iti na vaktavyam. annaṁ sādhayati, grāmaṁ sādhayatīti sādhinā siddham. annaṁ sedhayatīti bhavitavyam eva bhauvādikasyāpratiṣedhāt, subdhātoś ca saṁbhavāt. niyataviṣayatve 'pi vā sidhyater api ṇyantasyātra prayogo na bhaviṣyati. pāralaukike 'pi ca dṛśyate: dharmaṁ sādhayati, tapaḥ sādhayati, jñānaṁ sādhayatīti. tapas tāpasaṁ sedhayatīti, svāny evainaṁ karmāṇi sedhayantīti nāvaśyaṁ pāralaukikī siddhir,

aihikyā api saṁbhavāt. tapas tāpasaṁ sādhayatīti bhavitavyam eva sādher apratiṣedhāt.

AṢṬHIVUṢVAKKĀDEḤ ṢAḤ SAḤ (61)

ṣṭhivuṣvakkivarjitānāṁ dhātūnām ādeḥ ṣakārasya sakārādeśo bhavati. ṣaha: sahate. ṣica: siñcati. ṣṭhivuṣvakkaparyudāsaḥ kim? ṣṭhīvyati, ṣvakkate. ādigrahaṇaṁ kim? kaṣati. ṣṭhivuṣvakkisadṛśagrahaṇād iha na bhavati: ṣaṇḍaḥ, ṣaṇḍīyati. ajdantyaparāḥ sādayaḥ ṣopadeśāḥ svidisvadisvañjisvapayaś ca sṛpisṛjistṛstyāsekṛsṛvarjam.

ṆO NAḤ (62)

āder ṇakārasya nakāro bhavati. ṇaha: nahyati. ṇama: namati. āder ity eva: raṇati. ṣṭhivuṣvakkasadṛśaprastāvād iha na bhavati: ṇakāraḥ, ṇakārīyati. sarve nādayo ṇopadeśāḥ, nṛtinardinandinakkinaṭinādhṛnāthṛvarjam.

YO VALI LOPAḤ (63)

yakārasya vali parato lopo bhavati. knopayati, paceran. valīti kim? knūyyate. kathaṁ jīradānur, āsremāṇam iti? chāndaso varṇalopaḥ.

VER ANACAḤ (64)

ver anackasya lopo bhavati. dviṭ ghṛtaspṛk. anaca iti kim? darviḥ, jāgṛviḥ.

HALAS TISIPAḤ (65)

hala uttarasya tipaḥ sipaś cānackasya lopo bhavati. abibhar bhavān, ajāgar bhavān. abhino 'tra, acchino 'tra. hala iti kim? apacat, apacaḥ. tipsipa[1] iti kim? abhaitsīt. anaca ity eva: jāgarti, bibheda.

[1] *hiernach könnte man geneigt sein, auch im* Sūtra halas tipsipaḥ *zu lesen; das einstimmige Zeugnis der* Sūtra-*Hss. und der auf diesen beruhenden tibetischen Übersetzung spricht dagegen, auch* C_1 *selbst liest im* Sūtra *doch* tisipaḥ (*die schlechtere Handschrift* C_2 tipsipaḥ). *Solche kleine* (*sachlich indifferente*) *Nüancen zeugen für die Treue der hslichen Überlieferung. Vgl. meine Bemerkung zu* I, 4, 119 *der Textausgabe.*

SOḤ (66)

hala uttarasya sor anackasya lopo bhavati. rājā, takṣā. he rājan, he takṣan. anaca ity eva: rājasu.

ṄYĀPO DĪRGHĀT (67)

ṅyantād ābantāc ca dīrghāt parasya sor lopo bhavati. kumārī, gaurī. khaṭvā, Kārīṣagandhyā. ṅyāpa iti kim? grāmaṇīḥ, śubhaṁyāḥ. dīrghād iti kim? niṣkauśāmbiḥ, bahukhaṭvaḥ. anaca ity eva: khaṭvāsu.

EṄHRASVĀT SAṂBUDDHĀV ATAḤ (68)

eṅantād dhrasvāntāc ca parasya sor atakārakasya saṁbodhane lopo bhavati. he agne, he vāyo, he brāhmaṇa, he nadi. he kuṇḍeti paratvād ambhāvāl lopaḥ. eṅhrasvād iti kim? he śrīḥ. saṁbuddhāv iti kim? vṛkṣaḥ. ata iti kim? he katarat.

HRASVASYĀTIṄI PITI TUK (69)

atiṅi piti parato hrasvāntasya dhātos tugāgamo bhavati. agnicit, somasut. prakṛtya, prastutya[1]. hrasvasyeti kim? ālūya. atiṅi pitīti kim? pacati. atiṅīti tiṅsadṛśasya sādhanārthasya grahaṇād vipi subādiṣu ca na bhavati: aśvati, paṭuṣu, paṭutamaḥ. grāmaṇikulam iti bahiraṅgasya hrasvasyāsiddhatvāt, vṛtrahakulam iti nalopasyāsiddhatvāt tug na bhavati.

[1] C_2 prahṛtya *für* prastutya

CHE (70)

chakāre parato hrasvasya tug bhavati. icchati, gacchati, yacchati. saṁhitāyām iti na vaktavyam, ādhārasyaupaśleṣikatvāt.

ĀṄMĀṄAḤ (71)

che parata āṅo māṅaś ca tug bhavati. ā cchāyāyāḥ. mā cchaitsīt. ṅakāraḥ kim? ā cchāyā, ā chāyā. pramā cchandaḥ, pramā chandaḥ.

DĪRGHASYA (72)

dīrghasya che parataḥ tug bhavati. hrīcchati, mlecchati.

PADĀNTASYA VĀ (73)

padāntasya dīrghasya che paratas tug vā bhavati. kuṭīcchāyā, kuṭīchāyā. kuvalīcchāyā, kuvalīchāyā.

IKO YAṆ A C I (74) g. b. m. 106

aci ya upaśliṣṭa ik tasya yaṇādeśo bhavati. dadhy atra. madhv atra. kartrarthaḥ.

ECO 'YAVĀYĀVAḤ (75)

ecaḥ sthāne 'ci parato 'y av āy āv ity eta ādeśā bhavanti. cayanam, lavanam, cāyakaḥ, lāvakaḥ.

YI PARE 'VĀVAU (76)

yakārādau pare parata eco yathāsvam avāvau bhavataḥ. gavyam, nāvyam. yīti kim? gobhiḥ. para iti kim? goyānam, nauyānam. saptamīnirdeśād eva paratve siddhe paravacanaṁ prakṛtinivṛttyartham. avāvāv iti kim? raiyati.

DHĀTOS TATRAIVA (77)

dhātor ya ec tatraiva yakārādau vihitas tasyaico yathāsvam avāvau bhavataḥ. lavyam. avaśyalāvyam. dhātor iti kim? adhātor niyamo mā bhūt. tanniyame hi gavyaṁ nāvyam iti na syāt. tatreti kim? tatrāvihitasya mā bhūt: upoyate, Lauyamāniḥ. evakāra iṣṭato 'vadhāraṇārthaḥ. viparītāvadhāraṇe hi Bābhravyo Māṇḍavya iti na syāt. avāvāv ity eva: ceyam, jeyam.

GAVYŪTIR ADHVAMĀNE (78)

gavyūtir adhvaparimāṇe nipātyate. goyūtir anyat. kathaṁ śaravyam? śaroḥ śarārthād yat, śarān vyayatīti vā kaḥ.

ŚAKYE KṢIJYOR AY (79)

śakye 'rthe kṣijyor eco yakārādāv ayādeśo bhavati. śakyaḥ kṣetum, kṣayyaḥ. śakyo jetum, jayyaḥ. śakya iti kim? kṣeyaṁ pāpam, jeyo vṛṣalaḥ. kṣijyor iti kim? śakyaś cetum, ceyaḥ.

KRIYAḤ KRAYĀRTHE (80)

krīṇāter yakārādau parata eco 'yādeśo bhavati, krayārthe

'bhidheye. krayyaḥ paṭaḥ, krayārthaṁ yaḥ prasāritaḥ. krayārtha iti kim? kreyaṁ no dhānyam, na cāsti krayyam.

g. b. m. 117 DVAYOR EKAḤ (81)

dvayor nimittanimittinoḥ pūrvaparayor eko bhavatīty etad adhikṛtaṁ veditavyam. antādivadbhāvo na vācyaḥ. dvādaśānyika iti bahvacpūrvapadāṭ ṭhaj bhaviṣyati samāse pūrvottarapadavyapadeśasya vākyāpekṣatvāt. etena kṣīrapeṇeti ṇatvam ekāco vyākhyātam. pibantīti śidāśrayaḥ pibādeśo, nāśidāśrayaḥ pratiṣedhaḥ. amī amū ity adasa ītvotve kṛtaikādeśasyāpi tadvyapadeśāt. kāryeti svaritatvam ekādeśād vipratiṣedhena. evam udake miśra iti guḍodake pūrvapadāntodāttatvam. prāṭiteti prādikārakopapadād uttarapadaprakṛtisvaratvam. uttarapadādaic ca pūrvaiṣukāmaśamīti, nendrasya parasya (VI, 1, 32) iti ca jñāpakāt. agnī iti, vāyū iti dvivacanāntam īdūdantam aci na saṁdhīyata eva, ata evādivadbhāvānarthakyam. vṛkṣe, pace, khaṭveti suptiṅābantā eva. adyāhata iti saṁskṛtayoḥ padayor uttarakālaṁ padasandhiḥ. evam adyaihiṣṭeti. dhāraya ity arthavattvād eva subutpattiḥ. antādivadbhāve vā upeyājeti dviruktau pūrvasya hrasvatvaṁ syāt. upohyata ity ūheḥ, ambātra, kumārīdam iti saṁbuddhau, ārāśastrīdam iti napuṁsake, niṣkauśāmbīdam ity upasarjanasya hrasvatvaṁ syāt. khaṭvābhir ity ato bhisa ais syāt. juhāveti ṇala autvam. asyai aśvam ity eṅaḥ padāntād (Pan. VI, 1, 109) iti parapūrvaḥ syāt. ṣatvatukor asiddha ity api na vācyam. ko 'sicad iti bahiraṅgatvād asiddhatvam, adhītyeti dvipadāśrayatvāt. tadvacane vā Śakahūṣu parivīṣv iti ṣatvaṁ na syāt; vṛkṣe chattram, apace chattram iti tugvikalpo na syāt.

g. b. m. 100 Ā D ADEṄ (82)

avarṇāt paro yo 'j aci ca pūrvaṁ yad avarṇaṁ tayor dvayor eko 'd, bhavati, eṅ ca. tatra pratyāsatter avarṇevarṇayor ekāraḥ: tavedam, khaṭveyam; tavehate, khaṭvehate[1]. avarṇovarṇayor okāraḥ: tavodakam, khaṭvodakam; tavohate, khaṭvohate. śeṣāṇām akāraḥ: tavarṣiḥ, khaṭvarṣiḥ; tavalkāraḥ, khaṭvalkāraḥ. avarṇe dīrghaṁ vakṣyati, ecy ādai-

cam. acīty anuvṛtter na vyañjanasya. ād iti kim? dadhīdam. taparaḥ kim? dvimātrabahumātrāṇāṁ sthāninām sthāne dvimātrabahumātrā ādeśā mā bhūvan niti.

[1] *Ms. om.* tavehate, khaṭvehate

ĀDAIJ EVĀDYAṬAḤ (83) g. b. m. 94

padāder aṭaḥ paro yo 'c tasmāc ca pūrvo yo 'ṭ tayor dvayor eka ād bhavati, aic ca. ārdhnot, aikṣata, aumbhīt. evakārād ādaij eva bhavati, omāṅoḥ, usy anādau, ato 'deṅi (V, 1, 99—101) iti pararūpaṁ na bhavati: oṁkāram aicchat, auṁkārīyat; ā ūḍhā, oḍhā, tām aicchat, auḍhīyat; ā usrā, osrā, osrām aicchat, ausrīyat; āṭṭīt, āśīt. ādigrahaṇam kim? asvapo 'tra. āyan, āsan nity antaraṅgatvād ekādeśaḥ.

ECI (84)

eci pūrvaṁ yad avarṇaṁ tasmāc ca paro ya ec tayor dvayor eka aij bhavati. brahmaiḍakā, khaṭvaidakā; brahmaudanaḥ, khaṭvaudanaḥ; brahmaitikāyanaḥ, khaṭvaitikāyanaḥ; brahmaupagavaḥ, khaṭvaupagavaḥ; vṛkṣaiḥ, bhavatyai, khaṭvāyai, sarvasyai. ād ity eva: dadhy etat.

IṆEDHOḤ (85)

etyedhatyor ya ec tatra pūrvaṁ yad avarṇaṁ tasmāc ca paro ya ec tayor eka aij bhavati. upaiti, upaiṣi, upaimi. upaidhate. ecīty eva: upa itaḥ, upetaḥ. eṅi pararūpabādhanārtha ārambhaḥ. purastādapavādā anantarān vidhīn bādhante na parān ity omāṅor (99) iti pararūpaṁ na bādhate: upa ā itaḥ, upetaḥ.

ŪṬHI (86)

ūṭhi pūrvaṁ yad avarṇaṁ tasmāc ca paro ya ūṭh tayor dvayor eka aic pratyāsanno bhavati. dhautaḥ, dhautavān.

AKṢĀD ŪHINYĀM (87)

akṣaśabdād ūhinyāṁ parato dvayor eka aij bhavati. akṣauhiṇī.

SVĀD ĪRERIṆOḤ (88)

svaśabdād īreriṇoḥ parato dvayor eka aij bhavati. svairaḥ, svairī. ininā siddhe pṛthagvacanam eṅnivṛttyartham.

PRĀD ŪḌHOḌHYEṢAIṢYEṢU (89)

praśabdād ūḍhādiṣu parato dvayor eka aij bhavati. prauḍhaḥ, prauḍhiḥ, praiṣaḥ, praiṣyaḥ. prād iti kim? upoḍhaḥ. eṅi pararūpe ca prāpte vacanam.

ṚTE TṚTĪYĀSAMĀSE (90)

ṛte parato 'varṇāt tṛtīyāsamāse dvayor eka ādaij bhavati. sukhārtaḥ, duḥkhārtaḥ. ṛta iti kim? sukhetaḥ. tṛtīyāgrahaṇaṁ kim? paramartaḥ. samāsa iti kim? sukhenartaḥ.

PRADAŚARṆAVASANAKAMBALAVATSARĀD ṚṆE (91)

prādibhya ṛṇe parato dvayor eka ādaij bhavati. prārṇam, daśārṇam, ṛṇārṇam, vasanārṇam, kambalārṇam, vatsarārṇam.

OTO 'MŚASOR ĀT (92)

oto 'mśasoḥ parato dvayor eka ād bhavati. gāṁ paśya, gāḥ paśya. dyāṁ paśya, dyāḥ paśya. am iti dvitīyaikavacanaṁ gṛhyate śassāhacaryāt. iha na bhavati: acinavam, asunavam.

PRĀDĪNĀM ṚTI DHĀTAU (93)

prādīnām avarṇāntānām ṛkārādau dhātau parato dvayor eka ād bhavati. prārchati, upārchati. prārdhnoti, upārdhnoti. prādīnām iti kim? khaṭvarchati. ṛtīti kim? upetaḥ. taparaḥ kim? ṝkārāt[1] kyaci, uparkārīyatīti pareṇa vikalpo mā bhūt. prādīnāṁ kriyāyogitvād yatkriyāyuktās tatra vidhiḥ. iha na bhavati: pragatā ṛcchakā asmād deśāt prarchako deśaḥ. uttaratra subgrahaṇād iha dhātau siddhe dhātugrahaṇaṁ pakṣe hrasvanivṛttyartham.

[1] C₁ *und* Kāś. ṛkārāt, *aber vgl.* Siddhāntakaumudī 77: taparatvād dīrghe na, upa ṝkārīyati, uparkārīyati

VĀ SUPY ḶTI CA (94)

subdhātāv ṛkārādāv ḷkārādau ca parataḥ prādīnāṁ avarṇāntānāṁ dvayor eka ād vā bhavati. upālkārīyati, upalkārīyati. upārṣabhīyati, uparṣabhīyati.

EṄI PARARŪPAM (95) g. b. m. 105

eṅādau dhātau parataḥ prādīnām avarṇāntānāṁ dvayor ekaḥ pararūpaṁ bhavati. upelayati, prelayati. upokhati, prokhati. vā supīty eva: upekīyati, upaikīyati. upodanīyati, upaudanīyati.

ANIYOGA EVE (96)

eve parato 'kārasya niyogād anyatra pararūpaṁ bhavati. adyeva, iheva. aniyoga iti kim? ihaiva tiṣṭha, mā gāḥ.

OṢṬHOTVOḤ SAMĀSE VĀ (97)

oṣṭha otau ca parato 'varṇasya samāse pararūpaṁ vā bhavati. sthūloṣṭhaḥ, sthūlauṣṭhaḥ. sthūlotuḥ, sthūlautuḥ. samāsa iti kim? he Devadattauṣṭhaṁ paśya.

ŚAKANDHVĀDAYAḤ (98)

śakandhvādayaḥ kṛtapararūpāḥ sādhavo bhavanti. śaka andhuḥ, śakandhuḥ — kula aṭā, kulaṭā — sīmantaḥ keśeṣu. keśeṣv iti kim? grāmasīmāntaḥ. tunvor vakārādāv asaṁkhye pararūpaṁ na vaktavyam, tu vai: tvai, nu vai: nvai iti, asaṁkhyāntaratvāt. ākṛtigaṇatvāt pinaddhādayaḥ.

OMĀṄOḤ (99)

omāṅoḥ parato 'varṇasya pararūpaṁ bhavati. kā om ity avocat: kom ity avocat. ā ūḍhā, oḍhā, adya oḍhā: adyoḍhā. ā ṛśyāt, arśyāt, adya arśyāt: adyarśyāt. dīrghasyāpavādaḥ. āṅi pararūpavacanaṁ jñāpakam antaraṅgabalīyastvasya.

USY ANĀDAU (100)

usi apadādau parato 'varṇasya pararūpaṁ bhavati. bhindyuḥ, chindyuḥ. anādāv iti kim? kā usrā, kosrā. kā uṣitā, koṣitā. ād ity eva: cakruḥ.

ATO 'DEṄI (101)

akārasyāty eṅi cāpadādau parataḥ pararūpaṁ bhavati. pacanti, pace. ata iti kim? yānti. adeṅīti kim? vṛkṣe. anādāv ity eva: daṇḍāgram.

AVYAKTĀNUKARAṆASYĀNEKĀCO 'TA ITAU (102)

avyaktasya yad anukaraṇam anekāc tadīyasyācchabdasyetau parataḥ pararūpaṁ bhavati. paṭat iti, paṭiti. ghaṭat iti, ghaṭiti. avyaktānukaraṇasyeti kim? jagad iti. anekāca iti kim? śrad iti. ata iti kim? maraḍ[1] iti. takāraḥ kim? ṛṇad iti dakārāntasya mā bhūt. itāv iti kim? paṭad atra.

[1] *Ms.* marud

NA DVITVE (103)

dvirvacane saty avyaktānukaraṇasya yo 'cchabdas tasyetau pararūpaṁ na bhavati. paṭatpaṭad iti karoti. ābhīkṣṇye dvirvacanam. samudāyānukaraṇasya tu na pratiṣedhaḥ: paṭatpaṭiti karoti.

TO VA (104)

dvitve sati takārasyetau parataḥ pararūpaṁ vā bhavati. paṭatpaṭad iti, paṭatpaṭeti.

ḌĀCI PŪRVASYA (105)

ḍāci parato 'vyaktānukaraṇasya dvitve sati pūrvasya takārasya pararūpaṁ bhavati. paṭapaṭākaroti, damadamākaroti.

g. b. m. 112 AKO 'KI DĪRGHAḤ (106)

ako 'ki parato dvayor eko dīrgho bhavati. daṇḍāgram, dadhīndraḥ, madhūṣṭraḥ. aka iti kim? gāyati. akīti kim? dadhy etat.

ṚTY ṚTO RṚR[1] VĀ (107)

ṛti parata ṛto dvayor eko rṛr bhavati, dīrgho vā. hotṛ ṛkāraḥ: hotṛṛkāraḥ, hotṝkāraḥ.

[1] *darnach ist dieses und das folgende Sūtra in der Textausgabe zu berichtigen.*

ḷTI LḶḤ (108)

ḷti parata ṛkārasya dvayor eko lṛ bhavati, dīrgho vā. hotṛ ḷkāraḥ: hotlḷkāraḥ, hotṝkāraḥ. ḷvarṇe 'sya dīrghābhāvād ṛtaś ca dīrghasaṁbhavād ṝkāraḥ.

PRATHAMAYOR ACI (109)

prathamayor vibhaktyor ajādyoḥ parato 'ko yo dīrghaḥ sa dvayor eko bhavati. agnī, vāyū, vṛkṣāḥ. pratyāsatter na vyatikaraḥ. prathamayor iti kim? agnyoḥ, vāyvoḥ. acīti kim? vṛkṣaḥ, agniḥ. aka ity eva: nāv̇au, nāvaḥ.

TATAḤ ŚASO NAḤ PUṀSI (110)

tasmād dīrghībhūtāt parasya śaso 'vayavasya puṁsi nakāro bhavati. vṛkṣān, agnīn, vāyūn, kartṝn, ṣaṇḍhakān[1], paṇḍakān. tata iti kim? etān gāḥ paśya. śasa iti kim? vṛkṣāḥ. puṁsīti kim? kumārīḥ, vadhūḥ.

[1] *Ms.* ṣaṇḍakān

NAD ICI (111)

avarṇād ici parataḥ prathamayor dvayor eko dīrgho na bhavati. vṛkṣau, khaṭve, kuṇḍe, sarve. ād iti kim? agnī. icīti kim? vṛkṣāḥ.

DĪRGHĀJ JASI CA (112)

dīrghāj jasi ici ca parataḥ prathamayor dvayor eko dīrgho na bhavati. kumāryau, kumāryaḥ. vadhvau, vadhvaḥ.

AMI PŪRVAḤ (113)

ami parato 'ko dvayor ekaḥ pūrvo bhavati. vṛkṣam, agnim, vāyum, khaṭvām, kumārīm, vadhūm. aka ity eva: nāvam.

YAṆIKAḤ (114)

yaṇaḥ sthāne ya ik tasmāt paraḥ pūrvo bhavati. iṣṭam, uptam, gṛhītam. yaṇa iti kim? Śakahvarthaḥ, parivyarthaḥ. ikaḥ sthāne hi dīrghatvam.

g. b. m. 120 EṄO 'TI PADADAU (115)

eṅaḥ padādāv ati parato dvayor ekaḥ pūrvo bhavati. agne 'tra. vāyo 'tra. eṅa iti kim? dadhy atra. atīti kim? vāyav iti. taparaḥ kim? vāyav āyāhi. padādāv iti kim? cayanam, lavanam.

ṄASIṄASOḤ (116)

ṅasiṅasor ati parata eṅo dvayor ekaḥ pūrvo bhavati. agner āgacchati, agneḥ svam. vāyor āgacchati, vāyoḥ svam.

ṚTA UT (117)

ṛto ṅasiṅasoḥ parato dvayor eka ud bhavati. kartur āgacchati, kartuḥ svam. ubhayoḥ sthāne yo bhavati, labhate 'sāv anyataravyapadeśam iti raparatvam.

SAKHYUḤ PATYUḤ (118)

sakhipatibhyāṁ ṅasiṅasor idaṁ rūpaṁ nipātyate. sakhyur āgacchati, sakhyuḥ svam. patyur āgacchati, patyuḥ svam[1]. athavā sakhīyateḥ kvibantasya sakhyur iti nipātyate, patīyateḥ patyur iti. kevalasya nipātanāt tadantasya na bhavati: atisakheḥ, atipateḥ. yeṣāṁ khyatyāt parasyeti sūtraṁ teṣām ihaiva syāt: sakhyāt, pātyād iti, sāckasya śravaṇāt. anackavyākhyāne 'pi lūnīyateḥ kvipi lūnyur iti na bhavitavyam eva, tyaśabdasyāśravaṇāt. asiddhatvāt siddham iti cet: na, bahiraṅgatvād ītvayaṇādeśayor apy asiddheḥ.

[1] *Ms.* *om.* patyur *bis* svam

HAŚI CĀTO ROḤ (119)

haśy ati ca parato 'taḥ parasya ror ukāro bhavati. devo hasati, devo yāti. devo 'tra. haśi ceti kim? deva iha. atīti taparatvād iha na bhavati: deva āśrayaḥ. paya A3gnidatta. ata iti kim? agnir yāti. vāyur atra. taparaḥ kim? meghā yānti. vṛkṣā atra. Susrota3 atra nv asi[1]. svarasandhipratiṣedhāt plutasya siddhatvam.

[1] *Ms.* atrāndhasi *für* atra nv asi

GOR O VĀ (120)

gośabdasyāti parata okāro vā bhavati. go'gram, goagram.

ACY AVAṄ (121)

aci parato gor avaṅādeśo vā bhavati. gavāgram, go'gram, goagram. gavājinam, go'jinam, goajinam. gavoṣṭṛī, gavuṣṭṛī. gavaudanam, gavodanam.

AKṢENDRE (122)

akṣe Indre ca parato gor avaṅ bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. gavākṣaḥ, gavendraḥ.

N A PLUTO 'NITAU (123) g. b. m. 133

pluto 'nitāv aci na saṁdhīyate. Devadatta3 atra. Yajñadatta3 idam. anitāv iti kim? Suśloka3 iti: Suśloketi.

KVACID VĀ (124)

plutaḥ kvacid vā na saṁdhīyate. astu hi3 ity abravīt, astu hīty abravīt. cinu hi3 idam, cinu hīdam. vaśā3 iyam, vaśeyam.

ĪDŪDED DVIVACANAM (125)

īdantam ūdantam edantaṁ ca dvivacanāntam aci parato na saṁdhīyate. agnī iti. vāyū iti. kuṇḍe iti. khaṭve iti. pacete iti. pacethe iti. īdūded iti kim? vṛkṣāv atra. dvivacanam iti kim? kumāry atra.

AMŪ AMĪ (126)

etau śabdāv aci na saṁdhīyete. amū atra. amī atra.

AJ ANĀṄ (127)

āṅo 'nyo yo 'c tad aci na saṁdhīyate. a apehi. i Indram. u apakasa. ā evaṁ nu manyase. ā evaṁ kila tat. anāṅ iti kim? ā udakāntāt, odakāntāt. āṅsadṛśasyāsaṁkhyasya grahaṇād iha na bhavati: cakārātra. jānu u asya rujati, jānv asya rujatīti kṛtaikādeśasya śabdāntaratvād yaṇādeśaḥ.

īṣadarthe kriyāyoge maryādābhividhau ca yaḥ
etam ātaṁ ṅitaṁ vidyād, vākyasmaraṇayor aṅit.

OT (128)

odantam aci na saṁdhīyate. aho iti. utāho iti. āṅsa-

dṛśasya prastāvād iha na bhavati: goajinam, go'jinam; go iti: gav iti.

vā g. b. m. 133

SAU V ETAU (129)

sāv okāra itau parato vā na saṁdhīyate. Bhāno iti, Bhānav iti. Paṭo iti, Paṭav iti. sāv iti kim? gav ity ayam āha. itāv iti kim? Bhāno 'tra.

UÑ (130)

uñ itau parato vā na saṁdhīyate. u iti, v iti.

ŪM̆ (131)

ūm̆ ity ayam ādeśa uño vā bhavati, na ca saṁdhīyate. ūm̆ iti, u iti, v iti.

IKO 'SASTHĀNE HRASVAŚ CĀSAMĀSE (132)

iko 'samānasthāne varṇe parato 'samāse hrasvo vā bhavati, na ca saṁdhīyate. kumāri atra, kumāry atra. dadhi atra, dadhy atra. madhu atra, madhv atra. ika iti kim? khaṭvendraḥ. asasthāna iti kim? kumārīndraḥ. asamāsa iti kim? vāpyaśvaḥ. hrasvavacanāt siddhe svarasandhipratiṣedhasyāpūrvasya vidhānāt plutādiṣu na hrasvatvam: he kumāri3 atra. agnī atra.

ṚDḶTY AKAḤ (133)

ṛti ḷti ca parato 'ko hrasvo vā bhavati, na ca saṁdhīyate. khaṭva ṛśyam, khaṭvarśyam. khaṭva ḷkāraḥ, khaṭvalkāraḥ. ṛdḶtīti kim? khaṭvaudanaḥ. aka iti kim? baṭo ṛkṣaḥ, baṭav ṛkṣaḥ.

ETATTADOḤ SULOPO 'KOR ANAÑSAMĀSE HALI (134)

etattadau yāv akakārakau tayor hali parataḥ sulopo bhavati, nañsamāse cen na vartete[1]. eṣa dadāti, eṣa bhuṅkte. sa dadāti, sa bhuṅkte. etattador iti kim? yo dadāti, yo bhuṅkte. sugrahaṇaṁ kim? etau gacchataḥ, tau gacchataḥ.

akor iti kim? eṣako dadāti, sako dadāti. anañsamāsa iti kim? aneṣo dadāti, aso dadāti. halīti kim? eṣo 'tra, so 'tra.

[1] *Ms.* vartate

DIVO 'NTE COT (135)

divaḥ padānte vartamānasya hali ca parata uttvaṁ bhavati. dyukāmaḥ, dyumān, dyubhyām, dyubhiḥ, vimaladyu ahaḥ. ante ceti kim? divau, divaḥ. niranubandhakagrahaṇād iha na bhavati: akṣadyūbhyām, akṣadyūbhiḥ. taparatvam ūṭhabhāvārtham[1].

[1] *Ms.* ūtabhāvārtham

SAṀPAREḤ KṚÑAḤ SUṬ (136) g. b. Ende d. Kap.

saṁparibhyāṁ parasya karoteḥ suḍāgamo bhavati. saṁskaroti, saṁskṛtam, saṁskāraḥ. pariṣkaroti, pariṣkṛtam, pariṣkāraḥ. saṁcaskaratuḥ, saṁcaskarur iti dvirvacanāt suṭparatvāt. samaskarot, samaskārṣīd ity aṭaḥ suḍ antaraṅgatvāt. pūrvaṁ hi dhātuḥ prādibhir yujyate, paścāt sādhanena. Saṁkṛtir iti Gargādipāṭhāt (II, 4, 24) siddham; saṁkāraḥ. saṁkara iti kirater ghañapau bahulādhikārāt (I, 1, 103).

UPĀD BHŪṢAṆASAMAVĀYAYATNAVAIKṚTYĀDHYĀHĀREṢU (137)

upāt parasya karoter bhūṣaṇādiṣv artheṣu suḍ bhavati. upaskaroti kanyām. tatra na upaskṛtam. kāṇḍaguṇasyopaskurute. upaskṛtaṁ bhuṅkte. sopaskāraṁ sūtram. eteṣv iti kim? upakaroti.

KIRO LAVANE (138)

upāt parasya kirater lavanaviṣaye suḍ bhavati. upaskāraṁ Madrakā lunanti. vikṣipya lunantīty arthaḥ. ṇamul bahulādhikārāt (I, 1, 103). lavana iti kim? upakirati.

HIṀSĀYĀṀ PRATEŚ CA (139)

prater upāc ca parasya kirater hiṁsāyāṁ gamyamānāyāṁ

suḍ bhavati. pratiskīrṇaṁ ha te vṛṣala bhūyāt. upaskīrṇaṁ ha te vṛṣala bhūyāt. hiṁsāyām iti kim? pratikīrṇam, upakīrṇam.

APĀC CATUṢPĀCCHAKUNIṢU HṚṢṬĀNNAKULĀYĀRTHIṢU (140)

apāt parasya kirateś catuṣpācchakuniṣu hṛṣṭeṣv annārthiṣu kulāyārthiṣu ca vartamānasya suḍ bhavati. apaskirate vṛṣabho hṛṣṭaḥ. apaskirate kukkuṭo bhakṣārthī. apaskirate śvā nivāsārthī. catuṣpācchakuniṣv iti kim? apakirati[1] mallo hṛṣṭaḥ. hṛṣṭādiṣv iti kim? apakirati śvā odanapiṇḍaṁ āśitaḥ.

[1] *Ms.* apaskirati

APARASPARĀḤ SĀTATYE (141)

aparasparā iti sātatye gamyamāne nipātyate. aparasparāḥ sārthā gacchanti. sārthānāṁ gativiśiṣṭānām atra sātatyam. kriyāviśeṣaṇe tu: aparasparaṁ gacchanti. sātatya iti kim? aparaparā brāhmaṇā bhojyantām. apare ca pare ca. kathaṁ parasparam iti? vyatihāre sarvādīnāṁ sur bahulam (VI, 3, 9) iti dvitvam. pūrvasya kaskāditvāt (VI, 4, 45) satvam.

PĀRASKARĀDĪNI NĀMNI (142)

Pāraskarādīni śabdarūpāṇi saṁjñāyāṁ nipātyante. Pāraskaro deśaḥ — kāṙaskaro vṛkṣaḥ — avaskaro varcaskam — apaskaro rathāṅgam — Rathaṣpā[1] nadī — āspadaṁ pratiṣṭhā — goṣpadam alpam; yo 'pi gobhiḥ sevito goṣpado deśas, tatrāpi grāmasāmīpyād adhvano 'lpatvaṁ gamyate, yat punar gobhir asevitam agoṣpadam araṇyam, tatrāpi dūratvād adhvano 'lpatvaṁ na gamyate; goṣpadamātraṁ kṣetram, goṣpadapūraṁ vṛṣṭo deva ity alpatvam eva gamyate; alpam iti kim? gopadam — kiṣkuḥ pramāṇam — Kiṣkindhā guhā — taskaraś cauraḥ — Bṛhaspatir devatā — vanaspatir apuṣpataruḥ — prastumpati gauḥ, pratumpaty anyaḥ[2] — kustumburu dhānyakam; dhānyakam iti kim? kutsitāni tumburūṇi, kutumburūṇi, dhānyakasadṛśāni — āścaryam adbhutam — viṣkiraḥ śakunir, vikiro vā — pratiṣkaśaḥ sahāyo vārttiko 'gragāmī vā — Praskaṇvahariścandrāv ṛṣī; ṛṣī iti kim? Prakaṇvo deśaḥ, Haricandro māṇavakaḥ — ma-

skaramaskariṇau veṇuparivrājakau; makaro makarī cānyaḥ — Kāstīrājastunde nagare; kātīram ajatundaṁ cānyat — prāyaścittaprāyaścittī. ākṛtigaṇo 'yam.

[1] p *auch im* Bhāṣya *und bei* Vardhamāna 150, ṣ *auch bei* Haradatta [2] *Ms.* prastumpatir gauḥ, pratumpatir anyaḥ

pañcamasya prathamaḥ pādaḥ
samāptaḥ.

aluk
g. b. m. 19
uttarapade
g. b. Ende
d. Kap.

ALUG UTTARAPADE (1)

alug ity uttarapada iti caitad adhikṛtaṁ veditavyam.

PAÑCAMYĀḤ STOKĀDIBHYAḤ (2)

stokādibhyaḥ parasyāḥ pañcamyā uttarapade 'lug bhavati. stokānmuktaḥ — alpānmuktaḥ — kṛcchrānmuktaḥ — katipayānmuktaḥ. asattvavacanatvād ekavacanam eva. uttarapada ity eva: niṣkrāntaḥ stokāt, niḥstokaḥ.

BRĀHMAṆĀCCHAṀSĪ (3)

brāhmaṇāt parasyāḥ pañcamyāḥ śaṁsiny uttarapade 'lug nipātyate.

KHITĪCA EKĀCO 'MAḤ (4)

khidanta uttarapade ijantād ekācaḥ parasyāmo 'lug bhavati. gāṁmanyaḥ; strīṁmanyaḥ, striyaṁmanyaḥ; nāvaṁmanyaḥ, Śriyaṁmanyaḥ, bhruvaṁmanyaḥ. Śriyam ivātmānaṁ manyate brāhmaṇakulam iti Śriyaṁmanyaḥ, ātmasamānādhikaraṇasya napuṁsake vṛttyabhāvāt, āviṣṭaliṅgatvāc ca. Śriyaṁmanyam ity anye paṭhanti. yathā kila praṣṭhādayaḥ śabdāḥ striyāṁ vartante, tathāyam api napuṁsake vartata iti. na cāyaṁ svamor luko 'pavādaḥ, uttarapade vidhānāt. khitīti kim? strīmānī. ica iti kim? vāṅmanyaḥ. ekāca iti kim? hariṇiṁmanyaḥ.

OJAḤSAHO'MBHASTAPO'ÑJASAS TṚTĪYĀYĀḤ (5)

ojaḥprabhṛtibhyaḥ parasyās tṛtīyāyā uttarapade 'lug bhavati. ojasākṛtam, sahasākṛtam, ambhasākṛtam, tapasākṛtam, añjasākṛtam.

MANASO NĀMNI (6)

manasaḥ parasyās tṛtīyāyāḥ saṁjñāyām alug bhavati. Manasādevī. nāmnīti kim? manodattā.

ĀJÑĀYINI (7)

manasaḥ parasyās tṛtīyāyā ājñāyiny uttarapade 'lug bhavati. manasājñāyī.

PUṀJANURBHYĀM ANUJĀNDHAYOḤ (8)

puṁso januṣaś ca parasyās tṛtīyāyā anujāndhayor uttarapadayor alug bhavati. puṁsānujā kanyā. januṣāndhaḥ.

ĀTMANAḤ PURAṆE (9)

ātmanaḥ parasyās tṛtīyāyāḥ pūraṇa uttarapade 'lug bhavati. ātmanāpañcamaḥ, ātmanāṣaṣṭhaḥ. pañcamībhavane karaṇatvād ātmanaḥ samāsaḥ. katham: Janārdanas tv ātmacaturtha eveti? anyapadārthe.

NĀMNI PARĀC CA CATURTHYĀḤ (10)

parād ātmanaś ca parasyāś caturthyāḥ saṁjñāyām alug bhavati. parasmaipadam, parasmaibhāṣāḥ. ātmanepadam, ātmanebhāṣāḥ.

SAPTAMYĀ BAHULAM (11)

saptamyā uttarapade bahulam alug bhavati. stamberamaḥ, karṇejapaḥ; apsuyoniḥ, apsumatiḥ; apsucaraḥ, goṣucaraḥ; varṣāsujaḥ, apsujaḥ; hṛdispṛk, divispṛk; prāvṛṣijaḥ, śaradijaḥ, kālejaḥ, divijaḥ. kvacid vikalpaḥ: varṣajaḥ, varṣejaḥ. kṣarajaḥ, kṣarejaḥ. śarajaḥ, śarejaḥ. varajaḥ, varejaḥ. pūrvāhṇatare, pūrvāhṇetare. pūrvāhṇatame, pūrvāhṇetame. pūrvāhṇakāle, pūrvāhṇekāle. pūrvāhṇatane, pūrvāhṇetane. khaśayaḥ, kheśayaḥ. grāmavāsaḥ, grāmevāsaḥ. grāmavāsī, grāmevāsī. madhyaguruḥ, madhyeguruḥ. antaguruḥ, anteguruḥ. hastabandhaḥ, hastebandhaḥ. cakrabandhaḥ, cakrebandhaḥ. kvacin na bhavati: akṣaśauṇḍaḥ, Kurucaraḥ; sthaṇḍilaśāyī, sthaṇḍilavartī; Sāṁkāśyasiddhaḥ, Kāmpilyasiddhaḥ; ajante: cakrabandhaḥ, cārakabandhaḥ;

samasthaḥ, viṣamasthaḥ, kūṭasthaḥ, parvatasthaḥ. kvacid anuttarapade 'pi bhavati: apsu bhavaḥ, apsavyaḥ. kvacit saṁjñāyām: Gaviṣṭhiraḥ, Yudhiṣṭhiraḥ, tvacisāraḥ; araṇyetilakāḥ, araṇyemāṣakāḥ; sūpeśāṇaḥ, mukuṭekārṣāpaṇaḥ, dṛṣadimāṣakaḥ, haledvipadikā[1]. kvacin na bhavati: abhyarhitapaśuḥ[2], yūthapaśuḥ, avikaṭoraṇaḥ, nadīkukkuṭikā, bhūmipāśakaḥ. kvacid anyapadārthe: kaṇṭhekālaḥ, vahegaḍuḥ, urasilomā, udaremaṇiḥ. kvacin na bhavati: mūrdhaśikhaḥ, mastakaśikhaḥ, mukhakāmaḥ, aṅgulitrāṇaḥ, jaṅghāvaliḥ.

[1] *Ms.* phale° [2] *Ms.* abhyāhatapaśuḥ

ṢAṢṬHYĀ ĀKROŚE (12)

ākrośe gamyamāne ṣaṣṭhyā uttarapade 'lug bhavati. caurasyakulam, dāsasyakulam. ākrośa iti kim? brāhmaṇakulam.

PUTRE VĀ (13)

putra uttarapade ākrośe gamyamāne ṣaṣṭhyā alug vā bhavati. dāsyāḥputraḥ, dāsīputraḥ. vṛṣalyāḥputraḥ, vṛṣalīputraḥ. ākrośa ity eva: brāhmaṇaputraḥ.

VĀGDIKPAŚYADBHYO YUKTIDAṆḌAHAREṢU (14)

vāgādibhyaḥ parasyāḥ ṣaṣṭhyā yuktyādiṣūttarapadeṣv alug bhavati. vācoyuktiḥ, diśodaṇḍaḥ, paśyatoharaḥ.

ADASAḤ PHAGVUÑOḤ (15)

adasaḥ parasyāḥ ṣaṣṭhyāḥ phaki vuñi cālug bhavati. āmuṣyāyaṇaḥ. Naḍāditvāt (II, 4, 35) phak. āmuṣyakulikā, āmuṣyaputrikā. manojñāditvād (IV, 1, 149) vuñ. pāṭhasāmarthyād eva vuñā vyavadhānam āśrīyate. kathaṁ devānāṁpriyaḥ? devānāṁpriyais te 'nyābhyaś ca (IV, 3, 12) iti nipātanāt.

ŚUNAḤ ŚEPHAPUCCHALĀṄGŪLEṢU NĀMNI (16)

śunaḥ parasyāḥ ṣaṣṭhyāḥ śephādiṣūttarapadeṣu saṁjñāyām alug bhavati. Śunaḥśephaḥ, Śunaḥpucchaḥ, Śunolāṅgūlaḥ. nāmnīti kim? śvapucchaḥ.

DIVO DĀSE (17)

divaḥ parasyāḥ ṣaṣṭhyā dāsa uttarapade saṁjñāyām alug bhavati. Divodāsaḥ.

ṚTO VIDYĀYONISAṀBANDHĀT TATRA (18)

ṛdantād vidyāsaṁbandhino yonisaṁbandhinaś ca parasyāḥ ṣaṣṭhyās tasmin neva vidyāyonisaṁbandhiny uttarapade 'lug bhavati. hotuḥputraḥ, hoturantevāsī. pituḥputraḥ, piturantevāsī. ṛta iti kim? ācāryaputraḥ, mātulaputraḥ. vidyāyonisaṁbandhād iti kim? dātṛputraḥ. tatreti kim? hotṛdhanam, pitṛgṛham.

SVASṚPATYOR VĀ (19)

svasṛ pati ity etayor uttarapadayor ṛto vidyāyonisaṁbandhāt parasyāḥ ṣaṣṭhyā alug vā bhavati. mātuḥṣvasā, mātṛṣvasā. pituḥṣvasā, pitṛṣvasā. duhituḥpatiḥ, duhitṛpatiḥ.

MĀTARAPITARAU CĀRTHE (20)

mātarapitarāv iti cārthasamāsaviṣaye vā nipātyate. mātarapitarau, mātāpitarau. cārtha iti kim? mātuḥpitarau.

ṚTAS TATRĀNAṄ (21)

ṛdantasya vidyāyonisaṁbandhasya tasmin neva ṛdante vidyāyonisaṁbandhiny uttarapade cārthasamāsaviṣaya ānaṅādeśo bhavati. hotāpotārau. mātāpitarau. nakāro raparatvanivṛttyarthaḥ. ṛta iti kim? patibhrātarau. tatreti kim? pitṛpitāmahau. cārtha ity eva: mātṛṣvasā. vidyāyonisaṁbandhād ity eva: dātṛbhrātarau. tatrety eva: pitṛbhoktārau.

PUTRE (22)

ṛdantasya vidyāyonisaṁbandhasya putra uttarapade cārthasamāsaviṣaya ānaṅādeśo bhavati. pitāputrau, mātāputrau.

DEVATĀNĀM AVĀYŪNĀṀ VEDE SAHA ŚRUTĀNĀM (23)

devatāśabdānāṁ vāyuvarjitānāṁ vede saha śrutānāṁ cārthaviṣaye uttarapade ānaṅ bhavati. Sūryācandramasau,

Mitrāvaruṇau. devatānām iti kim? yūpacaṣāle. avāyūnām iti kim? Agnivāyū, Vāyvagnī. veda iti kim? Śivavaiśravaṇau, Skandaviśākhau. saheti kim? Viṣṇuśakrau. śrutānām iti kim? candrasūryau, divākaraniśākarau.

NĀDAICY AGNER AVIṢṆAU (24)

Agner ādaijādāv aviṣṇāv uttarapade viṣaye ānaṅ na bhavati. āgnimārutaṁ kriyate. ādaicīti kim? Agnāmarutau[1]. aviṣṇāv iti kim? āgnāvaiṣṇavaṁ carum nirvapet.

[1] *Ms.* Agnāmārutau

SOMAVARUṆAYOR ĪT (25)

Somavaruṇayor uttarapadayor Agner īd bhavati. Agnīṣomau, Agnīvaruṇau. nādaicīty eva: āgnivāruṇīm anaḍvāhīm ālabheta.

DIVO DYAVĀ (26)

divo devatānāṁ cārthe dyāvādeśo bhavati. dyāvābhūmī.

DIVAS PṚTHIVYĀṀ VĀ (27)

pṛthivyām uttarapade divo divasādeśo vā bhavati. divaspṛthivyau, dyāvāpṛthivyau. sakāranirdeśo rutvābhāvārthaḥ.

UṢĀSOṢASAḤ (28)

uṣaso devatānāṁ cārthe uttarapade uṣāsādeśo bhavati. Uṣāsānaktā[1].

[1] *Ms.* °naktam

striyām (1) anūṅ ekārthe g. b. m. 42 striyām (2) g. b. m. 39

ṢTRIYĀṀ PUṀVAD UKTAPUṀSKAM ANŪṄ EKĀRTHE STRIYĀM APRADHĀNAPŪRAṆĪPRIYĀDAU (29)

striyāṁ vartamānaṁ bhāṣitapuṁskam anūṅantaṁ samānādhikaraṇe strīliṅga uttarapade pradhānapūraṇīpriyādivarjite puṁvad bhavati. kumārabhāryaḥ, puṭabhāryaḥ, etabhāryaḥ, dīrghajaṅghaḥ, yuvajāniḥ. striyām iti kim? grāmaṇi kulaṁ dṛṣṭir asya grāmaṇidṛṣṭiḥ. uktapuṁskam iti kim? khaṭvābhāryaḥ. anūṅ iti kim? brahmabandhū-

bhāryaḥ. ekārtha iti kim? kalyāṇyā mātā, kalyāṇīmātā. striyām iti kim? kalyāṇī pradhānam eṣāṁ kalyāṇīpradhānā ime. apradhānapūraṇīpriyādāv iti kim? kalyāṇī pañcamī yāsāṁ rātrīṇāṁ tāḥ kalyāṇīpañcamā rātrayaḥ; kalyāṇīpriyaḥ, kalyāṇīmanojñaḥ. pradhānagrahaṇaṁ kim? kalyāṇapañcamīkaḥ pakṣaḥ. priyā — manojñā — kalyāṇī — subhagā — duhitā — vāmanā.

PRASŪTĀPRAJĀTĀGARBHIṆYAḤ (30)

prasūtādayaḥ samānādhikaraṇe strīliṅga uttarapade puṁvad bhavanti. prasūtabhāryaḥ, prajātabhāryaḥ, garbhibhāryaḥ. pūrveṇa siddhe prasūtādigrahaṇaṁ niyamārtham: asamānāyām ākṛtau bhāṣitapuṁskāḥ prasūtādaya eva puṁvad bhavanti, nānye. droṇībhāryaḥ, kuṭībhāryaḥ.

TRATASTARATAMACARAṬKALPABDEŚYARŪPAPPĀŚAPŚASTHYANKYAṄMĀNIṢU (31)

eteṣu trādiṣu parato mānini cottarapade striyāṁ vartamānaṁ puṁvad bhavati. bahutra, bahutaḥ, paṭutarā, paṭutamā, paṭucarī, paṭukalpā, paṭudeśyā, paṭurūpā, paṭupāśā; bahvībhyo dehi, bahuśo dehi, trādisāhacaryād avibhakteḥ śaso grahaṇam; ajathyā; enī: etāyate, śyenī: śyetāyate; darśanīyamāny ayam asyāḥ, darśanīyamāninīyam asyāḥ. māningrahaṇam astryartham asamānādhikaraṇārthaṁ ca.

YACY AṆĀDAU (32)

yakārādāv ajādau cāṇādau parataḥ striyāṁ vartamānaṁ puṁvad bhavati. śyenyā bhāvaḥ, śyaityam. iyam āsām atiśayena paṭvī, paṭiṣṭhā. ṇāv iṣṭhavadbhāvāt śyetayati, paṭayati. hastinīnāṁ samūho, hāstikam. aṇādāv iti kim? hastinīyati, hastinyaḥ.

ḌHE 'GNĀYĪ (33)

ḍhaviṣaye 'gnāyy eva puṁvad bhavati. Agnāyī devatāsya, āgneyaḥ. anyo na puṁvat: śyaineyaḥ, rauhiṇeyaḥ.

NA TYĀDIVUKOPĀNTAM (34)

tyādīnāṁ voś ca yaḥ kakāras tadupāntaṁ puṁvan na

bhavati. Madrikābhāryaḥ, Vṛjikābhāryaḥ. Madrikākalpā, Vṛjikākalpā. madrikāyate, vṛjikāyate. vilepikāyā dharmyam, vailepikam. yācikābhāryaḥ, yācikākalpā. kārikābhāryaḥ, kārikākalpā. kopāntam iti siddhe tyādivugrahaṇam anyakakāranivṛttyartham: pākabhāryaḥ.

SAṀJÑĀPŪRAṆYOḤ (35)

saṁjñāyāḥ pūraṇyāś ca striyāṁ vartamānaṁ puṁvan na bhavati. Dattābhāryaḥ, Dattākalpā. pañcamībhāryaḥ, pañcamīkalpā.

ACAĀDAIJJHETUR ARAKTAVIKĀRE (36)

acaḥ sthāne ya ādaicas teṣāṁ nimittaṁ raktavikārābhyām anyatra yad vihitaṁ tadantam uttarapade puṁvan na bhavati. Sautaṁgamībhāryaḥ, Vaidiśībhāryaḥ, Nādeyībhāryaḥ; Sautaṁgamīkalpā, Vaidiśīkalpā, Nādeyīkalpā. aca iti kim? tāvadbhāryaḥ, vaiyākaraṇabhāryaḥ. ādaijjhetur iti kim? ardhaprasthe bhavā, Ardhaprasthī, sā bhāryā yasya, Ardhaprasthabhāryaḥ. nāta (VI, 1, 37) ity ādaicām abhāvaḥ. araktavikāra iti kim? kāṣāyī bṛhatikāsya, kāṣāyabṛhatikaḥ. lauhī īṣāsya, lauheṣaḥ. raktavikārapratiṣedhād akiśoradhenunyāyena supo vihitānāṁ grahaṇād iha na bhavati: kumbhakārabhāryaḥ.

SVĀṄGĀD ĪD AMĀNINI (37)

svāṅgāt paro ya īkāras tadanto 'māniny uttarapade puṁvan na bhavati. dīrghakeśībhāryaḥ, dīrghakeśīpāśā. svāṅgād iti kim? paṭubhāryaḥ. īd iti kim? akeśabhāryaḥ. amānināti kim? dīrghakeśamāninī.

JĀTIR AṢPHĀDAU CA (38)

jātivāci striyāṁ vartamānam aṣphādāv amānini ca puṁvan na bhavati. Kaṭhībhāryaḥ, bahvṛcībhāryaḥ. aṣphādāv iti kim? hāstikam. cakāraḥ kim? Kaṭhamāninī.

PUṀVAT SVAPADĀRTHAJĀTĪYADEŚĪYEṢU (39)

uktapuṁskam anūṅantaṁ striyāṁ vartamānaṁ samānā-

dhikaraṇe strīliṅga uttarapade svapadārthe 'bhidheye jātīyadeśīyayoś ca parataḥ puṁvad bhavati. Madrakavṛndārikā, pācakavṛndārikā, Dattavṛndārikā, pañcamavṛndārikā, Sraughnavṛndārikā, ślakṣṇamukhavṛndārikā, Vātaṇḍyavṛndārikā, Kaṭhavṛndārikā; Iḍabiḍvṛndārikā, Aiḍabiḍavṛndārikā; Daradvṛndārikā, Dāradavṛndārikā; Pṛthuvṛndārikā, Pārthavavṛndārikā[1]; Uśigvṛndārikā, Auśijavṛndārikā. Madrakajātīyā, Madrakadeśīyā; pācakajātīyā, pācakadeśīyā; Dattajātīyā, Dattadeśīyā; pañcamajātīyā, pañcamadeśīyā; Sraughnajātīyā[2], Sraughnadeśīyā; ślakṣṇamukhajātīyā, ślakṣṇamukhadeśīyā; Kaṭhajātīyā, Kaṭhadeśīyā. uktapuṁskam ity eva: khaṭvāvṛndārikā. anūṅ ity eva: brahmabandhūvṛndārikā.

[1] *Ms.* Pārthavṛndārikā [2] *Ms. om.*

TVATALOR GUṆAḤ (40)

tvataloḥ parato guṇaḥ striyāṁ vartamānaḥ puṁvad bhavati. paṭvyā bhāvaḥ: paṭutvam, paṭutā. guṇa iti kim? Kaṭhītvam.

SARVĀDAYO VṚTTIMĀTRE (41)

sarvādayaḥ strīvṛttayo vṛttimātre puṁvad bhavanti. tasyāḥ sukham, tatsukham; yasyāḥ sukham, yatsukham. tasyā idam, tadīyam; yadīyam. bhavatyā idam: bhāvatkam, bhavadīyam. tasyām, tatra; yatra. tasyāḥ, tataḥ; yataḥ, kutaḥ. kayā vṛttyā, katham; tayā vṛttyā, tathā. tasyāṁ velāyām: tadā, tarhi. kathaṁ kukkuṭyā aṇḍaṁ kukkuṭāṇḍam, mṛgyāḥ kṣīraṁ mṛgakṣīram, mṛgyāḥ padaṁ mṛgapadam, kākyāḥ śāvaḥ kākaśāva iti? jāter vivakṣitatvāt puṁliṅgena samāso bhaviṣyati, strīvivakṣāyāṁ tu kukkuṭyaṇḍādibhir bhavitavyam eva, avīkṣīram ajākṣīram iti yathā.

TARATAMARŪPAKALPACELAḌBRUVAGOTRAMATAHATE ṄYO HRASVAḤ (42)

tarādiṣu celaḍādiṣu ca pareṣu ṅyantasya bhāṣitapuṁskasya hrasvo bhavati. brāhmaṇitarā, brāhmaṇitamā, brāhmaṇirūpā, brāhmaṇikalpā, brāhmaṇicelī, brāhmaṇibruvā — asmād eva vacanād bruvo 'ci na vacādeśaḥ, uvādeśaś ca —, brāhma-

ṇigotrā, brāhmaṇimatā, brāhmaṇihatā. ṅya iti kim? dattātarā. uktapuṁskam ity eva: āmalakītarā.

VAIKACAḤ (43)

ekācaḥ parasya ṅyas tarādiṣu hrasvo vā bhavati. stritarā, strītarā. ṅya ity eva: Śrītarā.

UGITAḤ (44)

ugitaḥ parasya ṅyas tarādiṣu hrasvo vā bhavati. śreyasitarā, śreyasītarā. viduṣitarā, viduṣītarā. kathaṁ śreyastarā, vidvattareti? prakarṣayogāt prāk strītvasyāvivakṣitatvāt siddham.

ŪṄAḤ (45)

ūṅas tarādiṣu hrasvo vā bhavati. brahmabandhutarā, brahmabandhūtarā.

g. b. m. 52 ĀN MAHATO JĀTĪYAIKĀRTHAYOR ACVYARTHE (46)

mahacchabdasya jātīyari samānādhikaraṇe cottarapade āttvaṁ bhavati, na cec cvyarthe vartate. mahājātīyaḥ. mahāpuruṣaḥ, mahābāhuḥ. jātīyaikārtha iti kim? mahataḥ putro, mahatputraḥ. acvyartha iti kim? amahān mahān saṁpanno mahadbhūtaś candramāḥ. na cāyaṁ gauṇas tathābhāvāt, mṛtpiṇḍo ghaṭībhūta iti yathā.

GHĀSAKARAVIŚIṢṬE[1] PUṀVAC CA (47)

ghāsādiṣu vyadhikaraṇeṣu parato mahata āttvaṁ bhavati, puṁvadbhāvaś ca. mahatyā ghāsaḥ, mahāghāsaḥ. mahatyāḥ[2] karaḥ, mahākaraḥ. mahatyā viśiṣṭaḥ, mahāviśiṣṭaḥ.

[1] *Ms.* °viśiṣṭeṣu [2] *Ms.* mahatyā

ICI (48)

ijante parata āttvaṁ bhavati. keśākeśi, muṣṭāmuṣṭi.

NĀMNY AṢṬANAḤ (49)

aṣṭana uttarapade saṁjñāviṣaye āttvaṁ bhavati. Aṣṭāvakro muniḥ. nāmnīti kim? aṣṭadaṁṣṭraḥ.

KAPALE HAVIṢI (50)

kapāla uttarapade havirviṣaye aṣṭana āttvaṁ bhavati. aṣṭākapālaṁ haviḥ. haviṣīti kim? aṣṭakapālam annam.

GAVI YUKTE (51)

gavy uttarapade tadyukte 'bhidheye 'ṣṭaṇa āttvaṁ bhavati. aṣṭāgavena śakaṭena. yukta iti kim? aṣṭagavadhanaṁ brāhmaṇasya.

DVEŚ CA SAṀKHYĀYĀṀ PRĀK CHATĀD ANANYĀRTHĀŚĪTYOḤ (52)

dver aṣṭanaś ca prāk chatāt saṁkhyāyām uttarapade 'śītivarjite āttvaṁ bhavati, anyapadārthaś cen nābhidheyaḥ. dvādaśa, dvāviṁśatiḥ, dvātriṁśat. aṣṭādaśa, aṣṭāviṁśatiḥ, aṣṭātriṁśat. dveś ceti kim? pañcadaśa. saṁkhyāyām iti kim? dvaimāturaḥ, āṣṭamāturaḥ. prāk chatād iti kim? dviśatam, dvisahasram. aṣṭaśatam, aṣṭasahasram. ananyārthāśītyor iti kim? dvitrāḥ; dvyaśītiḥ.

TRES TRAYAS (53)

triśabdasya saṁkhyāyāṁ trayasādeśo bhavati. trayodaśa, trayoviṁśatiḥ, trayastriṁśat. saṁkhyāyām ity eva: traimāturaḥ. prāk chatād ity eva: triśatam, trisahasram. ananyārthāśītyor ity eva: tridaśāḥ; tryaśītiḥ.

CATVĀRIṀŚADĀDAU VĀ (54)

saṁkhyāyāṁ yad uktaṁ tac catvāriṁśadādau vā bhavati. dvācatvāriṁśat, dvicatvāriṁśat. aṣṭācatvāriṁśat, aṣṭacatvāriṁśat. trayaścatvāriṁśat, tricatvāriṁśat. dvāpañcāśat, dvipañcāśat. aṣṭāpañcāśat, aṣṭapañcāśat. trayaḥpañcāśat, tripañcāśat. katham ekādaśa? daśaikādaśakusīdād (III, 4, 38) iti nipātanād ekādaśeti siddham.

HṚDAYASYĀṆI HṚT (55)

hṛdayasyāṇi parato hṛdādeśo bhavati. hārdam.

LEKHE (56)

lekhe 'ṇante parato hṛdayasya hṛdādeśo bhavati. hṛda-

yaṁ likhati, hṛllekhaḥ. aṇīty eva: hṛdayalekhaḥ. aṇīty eva siddhe lekhagrahaṇaṁ jñāpakam uttarapadādhikāre tadantāgrahaṇasyeti.

LĀSAYATOḤ (57)

lāse yati ca parato hṛdayasya hṛdādeśo bhavati. hṛllāsaḥ, hṛdyaḥ. hṛcchabdena siddhe hṛdayaśabdanivṛttyartham ādeśavacanam. anyatrobhayor api prayogaḥ: hṛcchokaḥ, hṛdayaśokaḥ. sauhārdyam, sauhṛdayyam. hṛdrogaḥ, hṛdayarogaḥ. hṛcchūlaḥ, hṛdayaśūlaḥ. hṛcchalyaḥ, hṛdayaśalyaḥ.

PĀDASYĀJYĀTIGOPAHATE PADAḤ (58)

pādaśabdasyājāv ātau ge upahate ca parataḥ padabhāvo bhavati. pādābhyām ajatīti padājiḥ. padātiḥ, padagaḥ, padopahataḥ.

HIMAHATIKĀṢIṢṬHANYATI PAD (59)

himādiṣu parataḥ pādasya padbhāvo bhavati. paddhimam, paddhatiḥ, patkāṣī. pādābhyāṁ carati, padikaḥ; parpāditvāt (III, 4, 8) ṣṭhan. pādau vidhyanti, padyāḥ śarkarāḥ. prāṇyaṅgaprastāvād iha na bhavati: dvipādyam.

ṚCAḤ ŚI (60)

ṛksaṁbandhinaḥ pādaśabdasya śakārādau parataḥ padbhāvo bhavati. paccho gāyatrīṁ śaṁsati. ṛca iti kim? pādaśaḥ kārṣāpaṇaṁ dadāti. pacchabdena siddhe pādaśabdanivṛttyartham ādeśavacanam. anyatrobhayor api prayogaḥ: padghoṣaḥ, pādaghoṣaḥ. padmiśraḥ, pādamiśraḥ. pacchabdaḥ, pādaśabdaḥ. pannikaḥ, pādanikaḥ.

NAS NĀSIKĀYĀS TAṆKṢUDRE (61)

nāsikāyas tasi kṣudre ca parato nasādeśo bhavati. nastaḥ, naṇkṣudraḥ[1].

[1] *Ms.* naṇskṣudraḥ

YATY AVARṆE (62)

yati parato varṇād anyatra nāsikāyāḥ nasādeśo

bhavati. nasyaṁ tailam. avarṇa iti kim? nāsikyo varṇaḥ. kathaṁ Nāsikyaṁ nagaram iti? cāturarthiko ṇyo bhavati.

ŚIRASAḤ ŚĪRṢAN VĀ (63)

śiraso yati parataḥ śīrṣannādeśo vā bhavati. śīrṣaṇyaḥ, śirasyaḥ. avarṇa iti na vartate.

ŚĪRṢO 'CI (64)

ajādiviṣaye śirasaḥ śīrṣādeśo bhavati. Hāstiśīrṣiḥ, Sthaulaśīrṣiḥ, mārgaśīrṣaḥ. adhaḥśirasor (VI, 4, 41) iti jñāpakād vibhaktau na bhavati. katham: ilvalā mṛgaśīrṣasya śirasyās tārakāḥ smṛtā[1] iti? śīrṣaśabdaḥ prakṛtyantaram asti.

[1] *dieses Zitat findet sich auch bei* Mahendra *zu* Hemacandra's Anekārthasaṁgraha III, 619 (*ed. Zachariae*), *in der Form*: ilvalā mṛgaśīrṣaś ca śiraḥsthās tārakāḥ smṛtāḥ, *wo das sinnlose* mṛgaśīrṣaś ca *nach obigem in* mṛgaśīrṣasya *zu berichtigen ist*

NĀMNY UDAKASYODAḤ (65)

udakasya saṁjñāyām uttarapade udabhāvo bhavati. Udameghaḥ, Udapānaḥ, Udavāhaḥ, udadhiḥ.

UTTARASYA (66)

uttarapadasyodakasya saṁjñāyām udabhāvo bhavati. kṣīrodo nāma samudraḥ, Acchodo nāma saraḥ.

VĀSAVĀHANE (67)

vāse vāhane cottarapade udakasyodabhāvo bhavati. udavāsaḥ, udavāhanam.

PEṢE PIṢAU (68)

piṣi parato yaḥ peṣas tasmin nuttarapada udakasyodabhāvo bhavati. udapeṣaṁ pinaṣṭi. piṣāv iti kim? udakapeṣaḥ.

EKAHALĀDAU BHĀṆḌE VĀ (69)

eko hal ādir yasya tasmin bhāṇḍavāciny uttarapada udakasyodādeśo vā bhavati. udakumbhaḥ, udakakumbhaḥ.

udapātram, udakapātram. ekahalādāv iti kim? udakasthālam. bhāṇḍa iti kim? udakapātaḥ.

MANTHAUDANASAKTUBINDUVAJRABHĀRAHĀRAVĪVADHAGĀHEṢU (70)

manthādiṣu parata udakasyodādeśo vā bhavati. udamanthaḥ, udakamanthaḥ. udaudanaḥ, udakaudanaḥ. udasaktuḥ, udakasaktuḥ. udabinduḥ, udakabinduḥ. udavajraḥ, udakavajraḥ. udabhāraḥ, udakabhāraḥ udahāraḥ, udakahāraḥ. udavīvadhaḥ, udakavīvadhaḥ. udagāhaḥ, udakagāhaḥ.

g. b. m. 75 IKO HRASVAḤ (71)

ika uttarapade hrasvo vā bhavati. grāmaṇiputraḥ, grāmaṇīputraḥ. brahmabandhuputraḥ, brahmabandhūputraḥ.

NA CVIṄĪYAṆIYUVĀM ABHRŪKUṂSĀDĪNĀM (72)

cviṅyor yaṇa iyuvoś ca saṁbandhina iko hrasvo na bhavati, bhrūkuṁsādīnāṁ tu bhavaty eva. paṭībhūtās tantavaḥ. paṭūbhūto 'paṭuḥ. Gārgīputraḥ, Gaurīputraḥ, Kārīṣagandhīputraḥ. Indrahūputraḥ; Śrīkulam, Bhrūkulam. abhrūkuṁsādīnām iti kim? bhrukuṁsaḥ — bhrukuṭiḥ. apara āha: bhrūkuṁsādīnām akāro bhavati: bhrakuṁsaḥ — bhrakuṭiḥ. katham: ekasyā āgatam, ekarūpyam, ekamayam; ekasyāḥ kṣīram, ekakṣīram iti? sarvāditvād eva siddham.

ṄYĀPOS TVANĀMNOR BAHULAM (73)

ṅyāpos tve parataḥ saṁjñāyāṁ cottarapade bahulaṁ hrasvo bhavati. rohiṇitvam, rohiṇītvam. ajatvam, ajātvam. Revatimitram, Revatīmitram. Śiṁśapasthalam, Śiṁśapāsthalam. kvacin na bhavati: nāndīkaraḥ, Lomakāṣaṇḍaḥ.

IṢṬAKEṢĪKĀMĀLĀNĀṀ CITATŪLABHĀRIṢU (74)

iṣṭakādīnāṁ citādiṣu parato hrasvo bhavati. iṣṭakacitam, iṣīkatūlam, mālabhārī. tadanteṣv api iṣṭakādayaḥ santīti bhavaty eva hrasvatvam: pakveṣṭakacitam, muñjeṣīkatūlam, utpalamālabhāriṇī kanyā.

g. b. m. 86 KHITI SASAṀKHYASYA M U M CA (75)

khidanta uttarapade sasaṁkhyasya hrasvo bhavati, mum

ca. hariṇiṁmanyā, Kāliṁmanyā. sasaṁkhyasyeti kim? doṣāmanyam ahaḥ, divāmanyā rātriḥ. asmād eva sasaṁkhyagrahaṇāt khidantagrahaṇam.

ARUṢAḤ (76)

arusśabdasya khidanta uttarapade mum bhavati. aruṁtudaḥ.

KĀRE 'STUSATYĀGADASYA (77)

kāraśabde parato 'stusatyāgadānāṁ mum bhavati. astuṁkāram, satyaṁkāram, agadaṁkāram.

LOKASYA PṚṆE (78)

pṛṇe parato lokasya mum bhavati. lokaṁpṛṇaḥ.

ITYE 'NABHYĀŚASYA (79)

itye parato 'nabhyāśaśabdasya mum bhavati. anabhyāśamityaḥ.

BHRĀṢṬRĀGNYOR INDHE (80)

bhrāṣṭrasya agneś ca indhe parato mum bhavati. bhrāṣṭramindhaḥ, agnimindhaḥ.

AGILASYA GILE (81)

gile parato gilād anyasya mum bhavati. timiṁgilaḥ. agilasyeti kim? gilagilaḥ. katham: ayaṁ timiṁgilagilaḥ? gilagilaśabde gilaśabdo 'stīti gila ity eva siddham.

BHADROṢṆAYOḤ KARAṆE (82)

bhadrasyoṣṇasya ca karaṇe parato mum bhavati. bhadraṁkaraṇam, uṣṇaṁkaraṇam.

MADHYASYA DINE (83)

madhyasya dine parato mum bhavati. madhyandinaḥ.

ŚYENATILAYOḤ PĀTE ÑE (84)

śyenasya tilasya ca pāte ñānte parato mum bhavati. śyainaṁpātā krīḍā. tailaṁpātā. ña iti kim? śyenapātaḥ, tilapātaḥ.

g. b. m. 88 RATRER DHATAU VA (85)

rātrer dhātāv uttarapade mum vā bhavati. rātriṁcaraḥ, rātricaraḥ. rātrimaṭaḥ, rātryaṭaḥ. khiti tu nityam eva: rātriṁmanyaḥ.

DHENOR BHAVYĀYĀM (86)

dhenuśabdasya bhavyāyām uttarapade mum vā bhavati. dhenuṁbhavyā, dhenubhavyā. sūtādibhyo duhituḥ putraḍ na vācyaḥ, putraśabdasya gaurādipāṭhāt (II, 3, 37). tathā duhituḥputrī, śailaputrīty api dṛśyate.

MĀṀSASYA PACI GHAÑLYUṬOR LOPAḤ (87)

māṁsasya pacatau ghañlyuṭpare parato lopo vā bhavati. māṁfpākaḥ[1], māṁsapākaḥ. māṁfpacanī[1], māṁsapacanī. pacīti kim? māṁsadāhaḥ, māṁsadahanī. ghañlyuṭor iti kim? māṁsapaktiḥ.

[1] *So, mit* Upadhmānīya (*cf.* VI, 4, 31), *die Originalhs. von* C1, *die mir zur Zeit der Textausgabe noch nicht zur Verfügung stand*

SAMAS TATE (88)

samas tate parato lopo vā bhavati. satatam, saṁtatam. kathaṁ sahitaṁ saṁhitam iti? ūror upamāsaṁhitasahita (II, 3, 79) iti nipātanāt.

TUMAŚ CA KĀMAMANASOḤ (89)

tumaḥ samaś ca kāme manasi cottarapade lopo bhavati. bhoktukāmaḥ, bhoktumanāḥ. sakāmaḥ, samanāḥ.

TAVYĀDIṢAṬKE 'VAŚYAMAḤ (90)

avaśyamas tavyādiṣu ṣaṭkeṣu parato lopo bhavati. avaśyakartavyam, avaśyakāryam. ṣaṭka iti kim? avaśyaṁkārakaḥ.

NAÑO NAḤ (91)

naño nakārasyottarapade lopo bhavati. abrāhmaṇaḥ, avṛṣalaḥ. ñakāraḥ kim? kevalasya mā bhūt: pāmanaputraḥ.

TIṄY AVAKṢEPE (92)

tiṅante parato 'vakṣepe gamyamāne naño nakārasya lopo bhavati. apacasi tvaṁ jālma! akaroṣi tvaṁ jālma!

TATO 'CI NUṬ (93)

tasmāl luptanakārān naño 'jādāv uttarapade nuḍāgamo bhavati. anaśvaḥ, anuṣṭraḥ. tata iti kim? naño mā bhūt. ṭakāraḥ kim? ṅamo dvitvaṁ mā bhūt.

EKĀD ANNĀDNAU SAṀKHYĀYĀM (94)

ekāt parasya nañaḥ saṁkhyāyām uttarapade 'nna adna ity etāv ādeśau bhavataḥ. ekena na viṁśatiḥ: ekānnaviṁśatiḥ, ekādnaviṁśatiḥ. ekānnatriṁśat, ekādnatriṁśat.

NAKHĀDAYAḤ (95)

nakhādayaḥ śabdā aluptanakārā nipātyante. nāsya kham astīti nakham. akham anyat. saṁjñāśabdeṣu ca vyutpattimātraṁ yathākathaṁcit kartavyam. nāsya kulam astīti nakulaḥ. akulo 'nyaḥ. nakha — nakula — napuṁsaka — nakṣatra — nakra — nāka — nameru — Nāsatya — Namuci — Nabhrāṭ — napāt — navedāḥ, asun auṇādikaḥ.

NAGO 'PRĀṆINI VĀ (96)

naga ity aprāṇini vā nipātyate. nagā vṛkṣāḥ, nagāḥ parvatāḥ. agā vṛkṣāḥ, agāḥ parvatāḥ. aprāṇinīti kim? ago vṛṣalaḥ śītena.

SAHASYA SO 'NYĀRTHE (97) sahasya g. b. m. 102 saḥ g. b. m. 106

anyapadārthavṛttau[1] samāse sati sahaśabdasyottarapade so vā bhavati. saputraḥ, sahaputraḥ. sacchāttraḥ, sahacchāttraḥ. anyārtha iti kim? sahayudhvā, sahakṛtvā. kathaṁ sahakṛtvapriyaḥ, priyasahakṛtveti? anyapadārthe samāse yad uttarapadaṁ tatparaḥ sahaśabdo na bhavatīti na sādeśaḥ.

[1] *Ms.* anyapadārthe vṛttau

NĀMNI (98)

saṁjñāyām uttarapade sahaśabdasya sādeśo bhavati. śāśvatthaḥ, sapalāśaḥ.

ANUPĀKHYE (99)

apratyakṣe gamyamāne sahaśabdasyottarapade sādeśo bhavati. sāgniḥ kapotaḥ. sapiśācā vātyā.

AKĀLE SVĀRTHE (100)

svārthapradhānasya sahaśabdasyākāla uttarapade sādeśo bhavati. saṁpannaṁ brahma, sabrahma Bābhravāṇām. sacakraṁ nidhehi. sadhuram. akāla iti kim? sahapūrvāhṇam, sahāparāhṇam.

GRANTHĀNTĀDHIKYE (101)

granthānte ādhikye ca vartamānasya sahaśabdasya sādeśo bhavati. sakalaṁ jyotiṣam[1] adhīte. sajyotiḥ, samuhūrtam. kālārtha ārambhaḥ. ādhikye: sadroṇā khārī, samāṣaḥ kārṣāpaṇaḥ. nityārtha ārambhaḥ.

[1] *Ms.* jyotir

NĀŚIṢY AGOVATSAHALE (102)

āśiṣi viṣaye gavādivarjita uttarapade sahaśabdasya sādeśo na bhavati. svasti Devadattāya sahaputrāya sahacchāttrāya. agovatsahala iti kim? svasti bhavate sagave savatsāya sahalāya.

SAMĀNASYA PAKṢĀDIṢU (103)

samānasya pakṣādiṣūttarapadeṣu sabhāvo bhavati. sapakṣaḥ, sajyotiḥ. pakṣādiṣv iti kim? samānaśīlaḥ. pakṣa — jyotis — janapada — rātri — nābhi — bandhu — patnī — brahmacārin. brahma vedaḥ, tadadhyayanārthaṁ vratam api brahma, tac caratīti brahmacārī, samāno brahmacārī, sabrahmacārī.

NĀMAGOTRARŪPASTHĀNAVARṆAVAYOVACANADHARMAJĀTĪYE VĀ (104)

nāmādiṣu parataḥ samānasya sabhāvo vā bhavati. sanāmā, samānanāmā. sagotraḥ, samānagotraḥ. sarūpaḥ, samānarūpaḥ. sasthānaḥ, samānasthānaḥ. savarṇaḥ, samānavarṇaḥ. savayāḥ, samānavayāḥ. savacanaḥ, sa-

mānavacanaḥ. sadharmā, samānadharmā. sajātīyaḥ, samānajātīyaḥ.

UDARE YE (105)

udare yakārapare parataḥ samānasya sabhāvo vā bhavati. sodaryaḥ, samānodaryaḥ. ya iti kim? samānodaratā.

DṚGDṚŚADṚKṢE (106)

dṛgādiṣu parataḥ samānasya sabhāvo bhavati. sadṛk, sadṛśaḥ, sadṛkṣaḥ.

VATAU CEDAṀKIMOR ĪŚKĪ (107)

vatau dṛgādiṣu ca parata idaṁkimor īś kī ity etāv ādeśau bhavataḥ. iyān, kiyān. īdṛk, kīdṛk. īdṛśaḥ, kīdṛśaḥ. īdṛkṣaḥ, kīdṛkṣaḥ.

ĀḤ SARVĀDĪNĀM (108)

vatau dṛgādiṣu ca parataḥ sarvādīnām ākāro bhavati. yāvat, tāvat. yādṛk, tādṛk. yādṛśaḥ, tādṛśaḥ. yādṛkṣaḥ, tādṛkṣaḥ.

VIṢVAGDEVAYOŚ CA ḌADRIG AÑCI VAU (109)

viṣvagdevayoḥ sarvādīnāṁ cāñcatau vipare parato ḍadrigāgamo bhavati. viṣvag añcati, viṣvadryaṅ. devadryaṅ, yadryaṅ, tadryaṅ. vāv iti kim? viṣvagañcī.

SAMAḤ SAMIḤ (110)

samo 'ñcatau vipare samyādeśo bhavati. samyaṅ, samyañcau, samyañcaḥ; samīcaḥ, samīcā.

SAHASYA SADHRIḤ (111)

sahasyāñcatau vipare parataḥ sadhryādeśo bhavati. sadhryaṅ, sadhryañcau, sadhryañcaḥ; sadhrīcaḥ, sadhrīcā.

TIRASAS TIRY ATI (112)

tiraso 'ñcatāv akārādau paratas tiryādeśo bhavati. tiryaṅ, tiryañcau, tiryañcaḥ. atīti kim? tiraścaḥ, tiraścā.

DVYANTAḤPRĀDER ANĀD APA ĪT (113)

dver antaḥśabdāt prādibhyaś cānavarṇāntebhyaḥ parasyāpa īdādeśo bhavati. dvīpaḥ, antarīpaḥ. samīpaḥ, nīpaḥ. anād iti kim? prāpam, parāpam.

DEŚE 'NŪPAḤ (114)

deśe 'bhidheye 'nūpa iti nipātyate. anyatrānvīpaḥ.

SAMĀPO NĀMNI (115)

Samāpa iti saṁjñāyāṁ nipātyate. Samāpaṁ nāma devayajanam. samīpam anyat.

CHAKĀRAKE 'NYASYA DUK (116)

che kārake ca parato 'nyasya dug āgamo bhavati. anyadīyaḥ, anyatkārakaḥ.

AṢAṢṬHĪTṚTĪYASYĀŚĪRĀŚĀSTHĀSTHITOTSUKOTIRĀGEṢU (117)

aṣaṣṭhyantasyātṛtīyāntasya cānyasyāśīrādiṣu parato dug āgamo bhavati. anyā āśīḥ, anyadāśīḥ. anyadāśā, anyadāsthā, anyadāsthitaḥ, anyadutsukaḥ, anyadūtiḥ, anyadrāgaḥ. aṣaṣṭhītṛtīyasyeti kim? anyasyāśīḥ, anyāśīḥ. anyenāsthitaḥ, anyāsthitaḥ.

ARTHE VĀ (118)

arthe parato 'nyasya dug āgamo vā bhavati. anyadarthaḥ, anyārthaḥ.

KOḤ KAD ACY UTTARĀRTHE (119)

kuśabdasyottarapadārthe vartamānasyājādāv uttarapade kadādeśo bhavati. kaduṣṭraḥ, kadaśvaḥ. acīti kim? kubrāhmaṇaḥ. uttarārtha iti kim? kūṣṭro rājā.

TRIRATHAVADEṢU (120)

tryādiṣu parataḥ koḥ kadādeśo bhavati. kutsitās trayaḥ, kattrayaḥ. kadrathaḥ, kadvadaḥ.

TṚṆE JĀTAU (121)

tṛṇe parato jātāv abhidheyāyāṁ koḥ kadādeśo bhavati. kattṛṇam. jātāv iti kim? kutsitāni tṛṇāni, kutṛṇāni.

KĀKṢAPATHOḤ (122)

akṣe pathi ca parataḥ koḥ kādeśo bhavati. kākṣaḥ, kāpathaḥ.

ĪṢADARTHE (123)

īṣadarthe vartamānasya koḥ kādeśo bhavati. kāmadhuram, kālavaṇam, kāmlam.

PURUṢE VĀ (124)

puruṣa uttarapade koḥ kābhāvo vā bhavati. kāpuruṣaḥ, kupuruṣaḥ. aprāptavibhāṣeyam. īṣadarthe tu pūrveṇa nityaṁ bhavati: īṣatpuruṣaḥ, kāpuruṣaḥ.

KAVAṀ[1] COṢṆE (125)

uṣṇe parataḥ koḥ kavaṁādeśo bhavati, kādeśaś ca vā. kavoṣṇam, koṣṇam, kaduṣṇam.

[1] *die Texthss. bieten* kavaṅ, *was aber wegen* I, 1, 11 *nicht am Platze ist*

DIKCHABDĀT TĪRASYA TĀRAḤ (126)

dikchabdāt parasya tīrasya tārādeśo vā bhavati. dakṣiṇatāram, dakṣiṇatīram. uttaratāram, uttaratīram.

PṚṢODARĀDĪNI (127)

prṣodarādīni śabdarūpāṇi sādhūni bhavanti. prṣad udaram asya, pṛṣodaraḥ — prṣad udvānam asya, prṣodvānaḥ[1] — vārivāhako, balāhakaḥ — jīvanasya mūto, jīmūtaḥ — śavasya śayanam, śmaśānam — ūrdhvaṁ kham asya, udūkhalam, ulūkhalaṁ vā[2] — piśitam aśnātīti piśācaḥ — bruvanto 'syāṁ sīdantīti bṛsī — mahyāṁ rautīti mayūraḥ — mahyāṁ śete, mahiṣaḥ — ṣaṭ ca daśa ca, ṣoḍaśa — kṛcchreṇa dāśyate, dūḍāśaḥ — kṛcchreṇa nāśyate, dūṇāśaḥ — kṛcchreṇa dabhyate, dūḍabhaḥ[3] — duṣṭaṁ dhyāyatīti dūḍhyaḥ — Vā-

gvādasyāpatyam, Vāḍvaliḥ — divy oka eṣāṁ te divaukasaḥ. evam anye 'pi kapitthadadhitthāśvatthamahitthādayaḥ[4] śiṣṭaprayogato 'nugantavyāḥ.

varṇāgamo varṇaviparyayaś ca,
dvau cāparau varṇavikāranāśau,
dhātos tadarthātiśayena yoga,
etac ca tat pañcavidhaṁ niruktam.

[1] pṛṣodvāna *mit* v *auch bei* Vardhamāna 145, Kāś., Kāś. Ms. [2] *beide Formen auch bei* Vardh. [3] Vardh. dūḍābhaḥ, *bemerkt aber*: Pāṇinibhojau tu dūḍabha ity āhatuḥ; *vgl.* Vārttika 5 *zu* P. VI, 3, 109 [4] dadhittha *auch bei* Vardh., mahittha *auch bei* Vardh., Kāś. Ms., Haradatta

SAṀKHYĀVISĀYĀDER AHNASYĀHAN ṄAU VĀ (128)

saṁkhyāvisāyāder ahnaśabdasya ṅau parato ahanādeśo bhavati vā. dvayor ahnor bhave: dvyahni, dvyahani, dvyahne. vigate 'hani: vyahni, vyahani, vyahne. sāyāhni, sāyāhani, sāyāhne. saṁkhyāvisāyāder iti kim? pūrvāhṇe, aparāhṇe. ṅāv iti kim? dvyahnaḥ, vyahnaḥ, sāyāhnaḥ.

g. b. m. 3, 17 VIŚVASYA VASURĀṬOR DĪRGHAḤ (129)

vasurāṭor uttarapadayor viśvasya dīrgho bhavati. Viśvāvasuḥ, viśvārāṭ. rāḍ iti nirdeśād iha na bhavati: viśvarājau, viśvarājaḥ.

NARE NĀMNI (130)

nare parataḥ saṁjñāyāṁ viśvasya dīrgho bhavati. Viśvānaraḥ. nāmnīti kim? viśvanaraḥ.

ṚṢAU MITRE (131)

ṛṣāv abhidheye mitre parato viśvasya dīrgho bhavati. Viśvāmitraḥ. ṛṣāv iti kim? Viśvamitro māṇavakaḥ. nāmnīty eva: viśvamitro muniḥ.

VANAGIRYOḤ KOṬARĀÑJANĀDĪNĀM (132)

vane girau ca parataḥ koṭarādīnām añjanādīnāṁ ca dīrgho bhavati. Koṭarāvaṇam — Miśrakāvaṇam — Sidhra-

kāvaṇam. Añjanāgiriḥ — Bhañjanāgiriḥ — Kiṁśukāgiriḥ[1]. koṭarāñjanādīnām iti kim? Kuberavanam, Asipattravanam, Kṛṣṇagiriḥ. nāmnīty eva: añjanagiriḥ.

[1] *auch bei* Hemacandra, Vardhamāna 141, Rāmakṛṣṇa

MATAU BAHVACO 'NAJIRĀDĪNĀM (133)

matau parato bahvaco 'jirādivarjitasya dīrgho bhavati. Udumbarāvatī, Vīraṇāvatī. bahvaca iti kim? Vrīhimatī. anajirādīnām iti kim? Ajiravatī, Khadiravatī. nāmnīty eva: valayavatī. ajira — khadira — pulina — Malaya[1] — kāraṇḍava — cakravāka.

[1] *auch bei* Vardhamāna 143

ŚARĀDĪNĀM (134)

śara ity evamādīnāṁ matau parato dīrgho bhavati. Śarāvatī, Vaṁśāvatī. nāmnīty eva: śaravatī. śara — vaṁśa — dhūma — ahi — kapi — maṇi — muni — śuci. ākṛtigaṇo 'yam[1].

[1] *so auch* Vardhamāna 142

VALE (135)

vale parato dīrgho bhavati. kṛṣīvalaḥ, āsutīvalaḥ, dantāvalaḥ.

CITEḤ KAPI (136)

citiśabdasya kapi parato dīrgho bhavati. ekacitīkaḥ, dvicitīkaḥ.

ḌHRALOPE 'ṆAḤ (137)

ḍhakārarephayor lopo yasmin tatra pūrvasyāṇo dīrgho bhavati. līḍham, gūḍham. nīraktam, dūraktam. aṇa iti kim? āvṛḍham.

SAHIVAHOR OT (138)

sahivahor ḍhralope 'ṇa ottvaṁ bhavati. soḍhā, voḍhā. soḍhum, voḍhum. udavoḍhām, udavoḍham. katham ūḍham? prād ūḍha (V, 1, 89) ityādiliṅgāt.

KARṆE CIHNASYĀVIṢṬĀṢṬAPAÑCABHINNA-CCHINNACCHIDRASRUVASVASTIKASYA (139)

karṇe parataś cihnasya viṣṭādivarjitasya dīrgho bhavati. dātrākarṇaḥ, dviguṇākarṇaḥ, dvyaṅgulākarṇaḥ. cihnasyeti kim? śobhanakarṇaḥ. aviṣṭāder iti kim? viṣṭakarṇaḥ, aṣṭakarṇaḥ, pañcakarṇaḥ, bhinnakarṇaḥ, chinnakarṇaḥ, chidrakarṇaḥ, sruvakarṇaḥ, svastikakarṇaḥ.

NAHIVṚTIVṚṢIVYADHIRUCISAHITANIṢU KVAU (140)

nahyādiṣu kvibanteṣu parato dīrgho bhavati. upānat, nīvṛt, prāvṛt, marmāvit, nīruk, ṛṭīṣaṭ, parītat. gamādīnāṁ kvāv (V, 3, 49) ity anunāsikalopaḥ. kvāv iti kim? upanaddham.

PRĀDĪNĀṀ GHAÑI BAHULAM (141)

prādīnāṁ ghañante parato bahulaṁ dīrgho bhavati. prativiśaty asmin niti pratīveśaḥ, prativeśaḥ. pratibodhanaṁ pratībodhaḥ, pratibodhaḥ. pratiharanti, jñāpayanty aneneti pratīhāraḥ, pratihāraḥ[1]. pratikurvanti teneti pratīkāraḥ, pratikāraḥ. kvacid bhinnaviṣaye: prakāraḥ, prākāraḥ; prasādaḥ, prāsādaḥ. kvacin na bhavati: Niṣādaḥ, viṣādaḥ. kvacid bhavaty eva: nīvāraḥ, nīhāraḥ, nīśāraḥ.

[1] *Ms. om.*

IKAḤ KĀŚE (142)

igantasya kāśe parato dīrgho bhavati. nīkāśaḥ, vīkāśaḥ, anūkāśaḥ, pratīkāśaḥ. ika iti kim? prakāśaḥ. bahulam ity eva: nikāśaḥ, vikāśaḥ. ajartha ārambhaḥ.

DAS TI (143)

dā ity asya yas takārādeśas tasmin parataḥ prādīnām igantānāṁ dīrgho bhavati. nīttam, parīttam, vīttam. tīti kim? sudattam. ika ity eva: prattam, avattam.

VAHE (144)

vahe parata igantasya dīrgho bhavati. Ṛṣīvahaḥ, Kapīvahaḥ, Kṛṣīvahaḥ. ika ity eva: Piṇḍavahaḥ. bahulam ity eva: Pīluvahaḥ, Cāruvahaḥ.

ANYEṢĀM API (145)

anyeṣām api śabdānām uttarapade bahulaṁ dīrgho bhavati. śvādantaḥ, śvādaṁṣṭraḥ, śvākarṇaḥ. kvacin na bhavati: Śvaphalkaḥ, śvamukhaḥ. kvacid vikalpaḥ: śvāpucchaḥ, śvapucchaḥ. kvacid viṣayāntare 'pi: śvapadam, śvāpadam. kvacid anuttarapade 'pi: puruṣaḥ, pūruṣaḥ.

CAU (146)

añcatau luptākāre parato dīrgho bhavati. dadhīcaḥ, dadhīcā. madhūcaḥ, madhūcā.

YAṆA IKAḤ (147)

yaṇaḥ sthāne ya ik tasyottarapade dīrgho bhavati. Kārīṣagandhīputraḥ, Kaumudagandhīpatiḥ. yaṇa iti kim? bhūmipatiḥ.

pañcamasya dvitīyaḥ pādaḥ
samāptaḥ.

g. b. Ende von Buch VI, Kap. 2

PRAKṚTEḤ (1)

ataḥ paraṁ prakṛter ity etad adhikṛtaṁ veditavyam.

HALAḤ (2)

halaḥ prakṛtyavayavād uttaro yo yaṇa ik tadantāyāḥ prakṛter dīrgho bhavati. hūtaḥ, jīnaḥ, saṁvītaḥ. prakṛter ity eva: nirutam, durutam. tadantavidhiḥ kim? viddhaḥ, vicitaḥ. kathaṁ tṛtīyaḥ? dvitīyatṛtīyāv (IV 2, 59) iti nipātanāt.

g. b. Ende von Buch VI, Kap. 2

ALUKI (3)

yatra yad ucyate tasyāluki sati tad bhavatīty etad adhikṛtaṁ veditavyam.

NĀMY ATISṚCATASROḤ (4)

nāmi paratas tisṛcatasṛvarjitāyāḥ prakṛter dīrgho bhavati. vṛkṣāṇām, agnīnām, vāyūnām, kartṝṇām. nuṭā nirdeśaḥ kim? kṛte nuṭi dīrghatvaprasiddhyartham. anyathā hi nuḍabhāvaḥ syāt. atisṛcatasror iti kim? tisṛṇām, catasṛṇām. alukīty eva: tālavanam, pīluvanam. prakṛter ity eva: kṛmiṇāṁ paśya, pāmanāṁ paśya. naiṣā nāmi prakṛtiḥ.

NUR VĀ (5)

nṛśabdasya nāmi parato dīrgho vā bhavati. nṝṇām, nṛṇām.

NAḤ (6)

nakārāntāyāḥ prakṛter nāmi parato dīrgho bhavati. pañcānāṁ, saptānāṁ. nāmīty eva: carmaṇām.

ŚISUṬI (7)

śau suṭi ca parato nakārāntāyāḥ prakṛter dīrgho bha-

vati. sāmāni, vemāni. kuṇḍāni, vanāni. numāpīha nāntatvaṁ sukhādīni (I, 1, 35) iti liṅgāt. rājānau, rājānaḥ, rājānam, rājānau. dīrghapratiyogino hrasvasya bhavati, vacanasāmarthyāc ca vyavadhānam āśrīyate. alukīty eva: rājaprāptaḥ.

SMAHATOR NUMI (8)

sakārāntasya mahataś ca śau suṭi ca parato numi sati pūrvasya dīrgho bhavati. śreyāṁsi, mahānti. śreyāṁsau, mahāntau. numīti kim? apsarasaḥ.

APTṚSVASṚNAPTṚNEṢṬṚTVAṢṬṚKṢATTṚHOTṚPOTṚPRAŚĀSTṚṆĀM (9)

apśabdasya tṛjantasya tṛnantasya ca svasrādīnāṁ ca śau suṭi ca parato dīrgho bhavati. āpaḥ; kartṝṇi; kartāraṁ kaṭān, vaktāraṁ janāpavādān; svasāram, naptāram, neṣṭāram, tvaṣṭāram, kṣattāram, hotāram, potāram, praśāstāram. naptrādigrahaṇād anyeṣāṁ trantānāṁ saṁjñāśabdānāṁ na bhavati: mātaram, pitaram, jāmātaram, duhitaram, bhrātaram.

SĀV ASAṀBUDDHAU (10)

sau yad dīrghatvaṁ tad asaṁbodhana eva bhavati. rājā; śreyān, mahān; kartā, svasā, naptā, neṣṭā, tvaṣṭā, kṣattā, hotā, potā, praśāstā. saṁbuddhau na bhavati: he rājan, he śreyan, he mahan, he kartaḥ.

ATVASOḤ (11)

atvantasyāsantasya ca sāv asaṁbuddhau dīrgho bhavati. bhavān, kṛtavān, gomān. matupaḥ pakārānubandho, na punar atuśabdasya, ity asyāpi bhavati. asantasya ca: apsarāḥ, sumanāḥ. katham: carma vaste, carmava iti? atusāhacaryād adhātor eva grahaṇam. asaṁbuddhāv ity eva: he bhavan, he sumanaḥ.

INHANPŪṢĀRYAMṆĀṀ ŚAU CA (12)

inantasya hanādīnāṁ ca śāv eva dīrgho bhavati, sau cāsaṁbuddhau. daṇḍīni, daṇḍī. bhrūṇahāni, bhrūṇahā bahupūṣāṇi, Pūṣā. bahvaryamāṇi, Aryamā. sau ceti kim?

daṇḍinau, daṇḍinaḥ; Vṛtrahaṇam, Pūṣaṇam, Aryamaṇam. asaṁbuddhāv ity eva: he daṇḍin, he Vṛtrahan, he Pūṣan, he Aryaman. asmād eva niyamād uttaram api na dīrghatvam: bhrūṇahani. upāntadīrghaniyamāt: vṛtrahāyate.

g. b. m. 20 AJJHANOḤ SANI JHALI (13)

ajantasya hanteś ca sani jhalādau parato dīrgho bhavati. cikīrṣati, tuṣṭūṣati, cicīṣati; jighāṁsati. jhalīti kim? yiyaviṣati. prakṛter ity eva: dadhi sanoti.

IṄO GAMAḤ (14)

iṅādeśasya gamaḥ sani jhalādau parato dīrgho bhavati. adhijigāṁsate vedam. iṅa iti kim? saṁjigaṁsate.

TANO VĀ (15)

tanoteḥ sani jhalādau parato dīrgho vā bhavati. titāṁsati, titaṁsati. jhalīty eva: titaniṣati.

KRAMAS TVI (16)

kramas tvi parato dīrgho vā bhavati. krāntvā, krantvā. jhalīty eva: kramitvā, prakramya.

ÑAMAḤ KITI VAU CA (17)

ñamantasya vau kiti jhalādau ca parato dīrgho vā bhavati. praśān, pratān. śāntaḥ, śāntavān. ñama iti kim? odanapak. kitīti kim? gantā. vau ceti kim? gamyate.

ÑAMI CA CCHVOḤ ŚŪṬH (18)

ñami parato vau jhalādau ca satukaḥ chakārasya śakārādeśo bhavati, vakārasya ca ūṭh. viśnaḥ, praśnaḥ; prāṭ; pṛṣṭaḥ, praṣṭā, praṣṭum. syonam; akṣadyūḥ; dudyūṣati, dyūtvā, dyūtam. kathaṁ dyubhyāṁ, dyubhir iti? ūṭhi kṛte diva ud (V, 1, 135 *bez.* P. VI, 1, 131) iti taparatvān mātrākālo bhaviṣyati. ñami ceti kim? devitvā. kathaṁ pratidīvnā? bahiraṅgasyāllopasyāsiddhatvān na bhaviṣyati.

JVARATVARĀVAŚRIVUMAVĀṀ SOPĀNTASYA (19)

jvarādīnāṁ vakārasyopāntasahitasya vau jhalādau ca

parata ūṭh bhavati. jūḥ, jūrau, jūrtiḥ. tūḥ, tūrau, tūrtiḥ, tūrṇavān. ūḥ, uvau, ūtiḥ. śrūḥ, śruvau, śrūtiḥ. mūḥ, muvau, mūtiḥ.

RĀL LOPAḤ (20)

rephāt parayoś chvor vau jhalādau ca parato lopo bhavati. murchā: mūḥ, murau, mūrtiḥ. dhurvī: dhūḥ, dhurau, dhūrtiḥ. vau cety eva: mūrchā

PRĀG YUVOR AVUGYUG ASIDDHAṂ SAMĀNĀŚRAYE (21)

prāg yuvusaṁśabdanād (V, 4, 1) vukā yukā ca varjitaṁ kāryaṁ samānāśraye kāryāntare kartavye 'siddhaṁ veditavyam. edhi, śādhi: ettvaśātvayor asiddhatvāj jhallakṣaṇaṁ dhitvaṁ bhavati. jahi: jatvasyāsiddhatvād dher lug na bhavati. tatra tasya ca bhāvāt samānāśrayatvam eteṣām. samānāśrayalakṣaṇaś cātra vidhir, na vyāśrayalakṣaṇaḥ pratiṣedhaḥ. prāg yuvor iti kim? abhāji, rāgaḥ. ākāre kartavye nalopaḥ siddha eva. avugyug iti kim? babhūvatuḥ, upadidīye. vugyukoḥ siddhatvād uvyaṇādeśau na bhavataḥ. samānāśraya iti kim? papuṣaḥ, cicyuṣaḥ, luluvuṣaḥ. vasor ud vibhaktyāśrayeṣu ālopayaṇuvādeśeṣu kartavyeṣu nāsiddhaḥ. asmād eva vacanād bahiraṅgaparibhāṣā nehāśrīyate. bahiraṅgasya cāntaraṅganimittatvāt.

ŚNĀN NAḤ (22) g. b. m. 34

śnamaḥ parasya nakārasya lopo bhavati. bhanakti, vyanakti. śakāraḥ kim? prayatnānām. praśnānām iti lākṣaṇikatvād anarthakatvāc ca na bhavati.

HALO 'NIDITAḤ KṄITY UPĀNTASYA (23)

halantāyāḥ prakṛter aniditaḥ kṅiti parata upāntanakārasya lopo bhavati. srastaḥ, srasyate. dhvastaḥ, dhvasyate. sanīsrasyate, danīdhvasyate. hala iti kim? nīyate. anidita iti kim? nandyate. kṅitīti kim? sraṁsitā. upāntasyeti kim? nahyate.

ŚITY APITI (24)

śity apiti parato 'nidita upāntanakārasya lopo bhavati.

dabhnoti, mathnāti, śrathnāti, grathnāti. apitīti kim? sraṁsate, dhvaṁsate. anidita ity eva: śiñjānaḥ.

LIṬINDHIŚRANTHAGRANTHĀM (25)

liṭi parata indhādīnāṁ nalopo bhavati. samīdhe; śrethatuḥ, śrethuḥ; grethatuḥ, grethuḥ. eṣām iti kim? sasraṁse. apitīty eva: śaśrantha.

DAMBHAḤ SSANI CA (26)

dambheḥ sakārādau sani liṭi cāpiti parato nalopo bhavati. dhipsati, debhatuḥ, debhuḥ. dvisakāranirdeśaḥ kim? didhambiṣati.

SVAÑJAḤ (27)

svañjer liṭi parato nalopo bhavati. pariṣasvaje. sadisvañjer liṭi (VI, 4, 98) iti ṣatvapratiṣedhaḥ.

ŚAPI DAṀŚASAÑJEŚ CA (28)

śapi parato daṁśeḥ sañjeḥ svañjaś ca nalopo bhavati. daśati, sajati, pariṣvajate.

RAÑJAḤ (29)

rañjaḥ śapi parato nalopo bhavati. rajati. kathaṁ rajanam, rajatam, raja iti? auṇādikā ete. tathā hi: rajaḥ kyun, pṛṣirañjibhyāṁ kid ity atac, uṣirañjibhyāṁ kid ity asun[1].

[1] *gemeint sind* Uṇ. II, 69 rañjeḥ kyun, Uṇ. II, 49 pṛṣirañjeḥ kit *und* Uṇ. III, 101 uṣirañjiśṛbhyaḥ kit; *alle drei also mit kleinen formalen Abweichungen, was, da* Candra *im allgemeinen genau zitiert, darauf schliessen lässt, dass der Wortlaut des* Uṇādi-Sūtra *zur Zeit der Abfassung der* Vṛtti *noch nicht definitiv festgestellt war. Vgl.* Pan. Uṇ II, 79, III, 111 *und* IV, 216.

ṆAU MṚGARAMAṆE (30)

ṇau parato mṛgaramaṇe gamyamāne rañjer nalopo bhavati. rajayati mṛgān. atra mittvād dhrasvatvam. mṛgaramaṇa iti kim? rañjayati vastrāṇi. kathaṁ rāgī? ininā siddham.

GHAÑI BHĀVAKARAṆAYOḤ (31)

bhāvakaraṇayor yo ghañ tasmin parato rañjer nalopo bhavati. rañjanam, rajaty aneneti rāgaḥ. bhāvakaraṇayor iti kim? rajanti tasmin niti raṅgaḥ.

SYADO JAVE (32)

syada iti syander ghañi nipātyate, jave 'bhidheye. anyatra tailasyandaḥ.

AVODAIDHAUDMAPRAŚRATHAHIMAŚRATHĀḤ (33)

avoda ity under ghañi nipātyate, edha iti indheḥ, odma iti under manini, praśrathaḥ śrantheḥ prapūrvasya ghañi, himaśratha iti himapūrvasya.

LAṄGIKAMPYOR UPATĀPAŚARĪRAVIKĀRAYOḤ (34)

laṅgeḥ kampeś copatāpe śarīravikāre cārthe nalopo bhavati. vilagitaḥ, vikapitaḥ. anyatra vilaṅgitaḥ, vikampitaḥ. vṛṁher acy aniṭīti ṅa vācyam. nivarhati, nivarhaka iti vṛhiṇā siddham; halādāv iṭi ca dṛśyate: nivṛhyate, nivarhitā. vṛṁhes tu nivṛṁhati, nivṛṁhakaḥ, nivṛṁhyate, nivṛṁhitā.

TANĀDYANIṬVANĀṀ LYAPI ÑAMAḤ (35)

tanādīnām aniṭāṁ vanaś ca lyapi parato ñamo lopo bhavati. pratatya, prakṛtya; prahatya, pramatya; pravatya. eṣām iti kim? praśasya. lyapīti kim? yamyate, ramyate.

MO VĀ (36)

tanādyaniṭvanāṁ lyapi parato makārasya lopo vā bhavati. prayatya, prayamya. viratya, viramya. praṇatya, praṇamya. āgatya, āgamya.

JHALI TIṄY APITI (37)

tiṅy apiti jhalādau paratas tanādyaniṭvanāṁ ñamo lopo bhavati. hataḥ, hathaḥ. jhalīti kim? ghnanti. tiṅīti kim? hantā. apitīti kim? hanti.

KṄITI (38)

kiti ṅiti jhalādau paratas tanādyanitvanāṁ ñamo lopo bhavati. tataḥ, tatavān. kṣataḥ, kṣatavān. yataḥ, yatavān. rataḥ, ratavān. vatiḥ ktini; ktici pratiṣedhaṁ vakṣyati (43), anyatra ceṭā bhavitavyam. jhalīty eva: hanyate, gamyate. tanādyanitvanām ity eva: śāntaḥ, śāntavān. dāntaḥ, dāntavān. ñama ity eva: pakvaḥ.

JANASANAKHANĀM ĀT (39)

janādīnāṁ jhali kṅiti parato ñama ād bhavati. jātaḥ, jātavān. sātaḥ, sātavān. khātaḥ, khātavān. kṅitīty eva: jantuḥ. jhalīty eva: janitvā.

SANI (40)

janādīnāṁ sani jhalādau parato ñama ād bhavati. siṣāsati. janakhanor iṭā bhavitavyam. jhalīty eva: sisanisati.

YE VĀ (41)

ye kṅiti parato janādīnām āttvaṁ vā bhavati. jāyate, janyate; jājāyate, jañjanyate. sāyate, sanyate; sāsāyate, saṁsanyate. khāyate, khanyate; cākhāyate, caṅkhanyate.

TANO YAKI (42)

tanoter yaki parata āttvaṁ vā bhavati. tāyate, tanyate.

SANAḤ KTICI LOPAŚ CA (43)

sanaḥ ktici parato lopa āttvaṁ ca vā bhavati. satiḥ, sātiḥ, santiḥ.

LIṄI TAṄI GAMAḤ (44)

liṅi taṅbhūte parato gamer lopo vā bhavati. saṁgasīṣṭa, saṁgaṁsīṣṭa. liṅīti kim? saṁjagme. taṅīti kim? gamyāt.

SICI (45)

sici taṅpare parato gamer lopo vā bhavati. samagata, samagaṁsta.

HANAḤ (46)

hanteḥ sici parato lopo bhavati, nityaṁ yogavibhāgāt. āhata, āhasātām.

YAMAḤ SŪCANE (47)

yameḥ sūcane vartamānasya sici taṅpare parato lopo bhavati. udāyata, udāyasātām. sūcana iti kim? āyaṁsta pādam. jhali tiṅy apity api na bhavati, sicā vyavadhānāt. taṅīty eva: ayaṁsīt.

VODVĀHE (48)

udvāhe vartamānasya yameḥ sici taṅpare parato lopo vā bhavati. upāyata kanyām, upāyaṁsta kanyām.

GAMĀDĪNĀṀ KVAU (49)

gamādīnāṁ kvau parato lopo bhavati. janagat, saṁyat, parītat. katham agregūḥ? auṇādiko ḍūr bhaviṣyati.

NĀÑCAḤ PŪJĀYĀM (50)

añcateḥ pūjāyāṁ gamyamānāyāṁ nalopo na bhavati. añcitam iva śiro vahati. pūjāyām iti kim? udaktam udakaṁ kūpāt.

KTICI DĪRGHAŚ CA (51)

ktici parato nalopo dīrghaś ca na bhavati. tantiḥ, rantiḥ, vantiḥ. kticaḥ saṁjñāyāṁ vacanāt sañjādīnām[1] aprayogaḥ. kathaṁ saktir[1], bhaktir iti? ktinā siddham. dīrghasaṁbhave vā lopapratiṣedhaḥ.

[1] ? *Ms.* mañjadīnām *(so) und* maktir

KTVI SKANDASYANDOḤ (52)

ktvi parataḥ skandaḥ syandeś ca nalopo na bhavati. skantvā, syantvā.

SEṬI (53)

seṭi ktvi parato nalopo na bhavati. sraṁsitvā, dhvaṁsitvā, syanditvā.

VAÑCILUÑCITHAPHO VĀ (54)

vañciluñces thāntānāṁ phāntānāṁ ca seṭi parato nalopo vā na[1] bhavati. vañcitvā, vacitvā. luñcitvā, luci-

tvā. śranthitvā, śrathitvā. granthitvā, grathitvā. gumphitvā, guphitvā.

[1] *im Ms. sehr blass, anscheinend gelöscht*

JANAŚAḤ (55)

jāntānāṁ naśeś ca ktvi parato nalopo vā bhavati. bhaṅktvā, bhaktvā. naṁṣṭvā, naṣṭvā. yogavibhāgo 'niḍarthaḥ.

BHAÑJEŚ CIṆI (56)

bhañjeś ciṇi parato nalopo vā bhavati. abhāji, abhañji.

ŚĀSAḤ KṄITI ŚIS (57)

śāsaḥ kṅiti parataḥ śisādeśo bhavati. śiṣṭaḥ, anvaśiṣat, śeśiṣyate, mitraśīḥ, āśīḥ. kṅitīti kim? śāstā.

TIṄI HALY APITI (58)

tiṅi halādāv apiti parataḥ śāsaḥ śisādeśo bhavati. tau śiṣṭaḥ, vayaṁ śiṣmaḥ. tiṅīti kim? śāstram. halīti kim? śaśāsatuḥ. apitīti kim? śāsti.

ŚĀ HAU (59)

śāso hau parataḥ śādeśo bhavati. śādhi.

HANO JAḤ (60)

hanter hau parato jādeśo bhavati. jahi.

g. b. m. 81 LIḌĀŚĪRLIṄATIṄŚITI (61)

liṭy āśīrliṅy atiṅśiti[1] caitad adhikṛtaṁ veditavyam.

[1] *Ms.* atiṅi śiti

BHRASJO BHARJ VĀ (62)

bhrasjer liḍādiṣu bharjādeśo vā bhavati. babharja, babhrajja. bharkṣīṣṭa, bhrakṣīṣṭa. bharṣṭā, bhraṣṭā. kathaṁ bhṛjjyāt, bhṛṣṭaḥ, barībhṛjjyata iti? vyavasthitavibhāṣayā, bhrasja iti rūpāśrayaṇād vā. pūrvaṁ ca yaṇa ik pūrvavipratiṣedhāt.

LOPO 'TAḤ (63)

adantāyāḥ prakṛter liḍādiṣu parato lopo bhavati. cikīrṣāṁcakāra, lolūyāṁcakre. cikīrṣyāt. cikīrṣitā. lopavidher balavattvād ākāro na bhavati. cikīrṣakaḥ, cikīrṣyate. liḍādiṣv ity eva: cikīrṣati.

YAKI (64)

yaki parataḥ prakṛter ato lopo bhavati. kusubhyati, magadhyati. kakāraḥ kim? śyenāyate.

YASYA HALAḤ (65)

halaḥ parasya yasya liḍādiṣu lopo bhavati. bebhidāṁcakre, bebhidiṣīṣṭa, bebhiditā. akāraḥ kim? īrṣyitā, madhyitā. hala iti kim? lolūyitā. athavā halantāyāḥ prakṛter vihitasya lopo bhavati. halantāyā iti kim? īrṣyitā, madhyitā. kaḥ punar anayoḥ sūtrārthayor viśeṣaḥ? yadā pūrvas tadā sosūtritā, śāśayiteti bhavitavyam. yadāparas tadā sosūtryitā, śāśayyiteti bhavitavyam. liḍādiṣv ity eva: bebhidyate.

KYASYA VĀ (66)

halaḥ parasya kyasya liḍādiṣu lopo vā bhavati. samidhāṁcakāra, samidhyāṁcakāra. dṛṣadāṁcakre, dṛṣadyāṁcakre. samidhiṣīṣṭa, samidhyiṣīṣṭa. samidhitā, samidhyitā. hala ity eva: paṭiyitā, paṭāyitā. kecid yako 'pi vā lopam icchanti: bhiṣajyitā, bhiṣajitā. tad anarthakam, kyacā kyaṅā vā siddhatvāt.

ṆER ANIṬI (67)

aniṭi liḍādau parato ṇer lopo bhavati. iyyaṇadeṅādaijdīrghāṇām apavādaḥ. atatakṣat, āṭiṭat, kāraṇā, kārakaḥ, kāryate. aniṭīti kim? kārayitā. liḍādiṣv ity eva: kārayati.

TATAVATĪṬI (68)

ktaktavatvor iḍādyoḥ parato ṇer lopo bhavati. kāritam, kāritavān. hāritam, hāritavān. iṭīti kim? iṭi kṛte ṇilopo yathā syāt. anyathā hi lope kṛte ekāca (V, 4, 130) iti iḍ na bhavati. saṁjñapitaḥ paśuḥ. iḍgrahaṇasāmarthyāt pū-

rveṇāpi na bhavati. sanīvantardha (V, 4, 119) ityādinā vikalpita iṭ, yato 'pater vā (V, 4, 140) iti pratiṣedhaḥ.

AY ĀMANTĀLVĀYYETNUṢU (69)

āmādiṣu parato ṇer ayādeśo bhavati. kārayāṁcakāra, gaḍayantaḥ, spṛhayāluḥ, spṛhayāyyaḥ, stanayitnuḥ.

LYAPI LAGHOḤ (70)

lyapi parato laghoḥ parasya ṇer ayādeśo bhavati. praśamayya gataḥ, prabebhidayya gataḥ, praganayya gataḥ. vacanasāmarthyād vyavadhānam āśrīyate. yalopāllopayor vyāśrayatvād asiddhatvaṁ nāsti. ṇau yalopāllopau, lyapi ṇer ayādeśaḥ. laghor iti kim? pratipādya gataḥ.

ĀPO VĀ (71)

āpaḥ parasya ṇer lyapi parato 'yādeśo vā bhavati. prāpayya gataḥ, prāpya gataḥ. adhyāpyeti lākṣaṇikatvān na bhavati.

KṢEḤ KṢĪḤ (72)

kṣer lyapi parataḥ kṣībhāvo bhavati. prakṣīya, upakṣīya.

UPADEŚE'JJHANAGRAHADṚGBHYAḤ SYASICSĪYUṬTĀSĀṀ BHĀVĀPYAYOŚ CIṆVAD IṬ VĀ (73)

upadeśe 'jantebhyo hanādibhyaś ca pareṣāṁ syādīnāṁ bhāvāpyaviṣaye ciṇvad iḍāgamo vā bhavati. cāyiṣyate, ceṣyate; dāyiṣyate, dāsyate; śamiṣyate, śāmiṣyate, śamayiṣyate; ghāniṣyate, haniṣyate; grāhiṣyate, grahīṣyate; darśiṣyate, drakṣyate. acāyiṣātām, aceṣātām; adāyiṣātām, adiṣātām; aśamiṣātām, aśāmiṣātām, aśamayiṣātām; aghāniṣātām, avadhiṣātām; agrāhiṣātām, agrahīṣātām; adarśiṣātām, adṛkṣātām. cāyiṣīṣṭa, ceṣīṣṭa; dāyiṣīṣṭa, dāsīṣṭa; śamiṣīṣṭa, śāmiṣīṣṭa, śamayiṣīṣṭa; ghānīṣīṣṭa, vadhiṣīṣṭa; grāhiṣīṣṭa, grahīṣīṣṭa; darśiṣīṣṭa, dṛkṣīṣṭa. cāyitā, cetā; dāyitā, dātā; śamitā, śāmitā, śamayitā; ghānitā, hantā; grāhitā, grahītā; darśitā, draṣṭā. upadeśa iti kim? kāriṣyate. ajjhanagrahadṛgbhya iti kim? paṭhiṣyate. syasicsīyuṭtāsām iti kim? cetavyam. bhāvāpyayor

iti kim? ceṣyati. ciṇvadbhāvāc ciṇāśrayaṁ kāryaṁ bhavati, luṅāśrayaṁ na bhavati. ato haniṇiṅām ādeśā na bhavanti: aghānişātām, āyişātām, adhyāyişātām.

DĪṄO LIṬI YUK (74)

dīṅo liṭi parato yugāgamo bhavati. upadidīye, upadidīyāte. liṭīti kim? upadedīyate.

LOPO 'CI KṄITI CĀTAḤ (75)

ajādau liṭi kṅiti ca parata ādantāyāḥ prakṛter lopo bhavati. godaḥ, kambaladaḥ. saṁsthā, avasthā. yayau, yayatuḥ, yayuḥ, yayitha. acīti kim? dīyate. kṅitīti kim? dānam.

ĪD YATI (76)

yati parata āta īdādeśo bhavati. gleyam, mleyam, deyam, dheyam, heyam.

MĀSTHĀSĀGĀPIBAHĀGDĀDHĀṀ HALI (77)

mādīnāṁ hali kṅiti parata īd bhavati. mīyate, memīyate. sthīyate, teṣṭhīyate. avasīyate, avaseṣīyate. gīyate, jegīyate. pīyate, pepīyate. hīyate, jehīyate. dīyate, dedīyate. dhīyate, dedhīyate. pibeti kim? pāyate. kakāraḥ kim? hāyate. halīti kim? godaḥ. kṅitīty eva: dātā.

LIṄY ET (78)

liṅi parato mādīnām ed bhavati. meyāt, stheyāt, avaseyāt, geyāt, peyāt, heyāt, deyāt, dheyāt. kṅitīty eva: dāsīṣṭa.

VĀ SAṀYOGĀDER ASTHAḤ (79)

saṁyogāder ākārāntāyāḥ prakṛteḥ sthāvarjitāyā liṅy ed vā bhavati. gleyāt, glāyāt. mleyāt, mlāyāt. saṁyogāder iti kim? yāyāt. astha iti kim? stheyāt. kṅitīty eva: glāsīṣṭa. āśīrliṅīty eva: mlāyet[1]. prakṛter ity eva: niryāyāt.

[1] *Ms.* mlāyāt

NA LYAPI (80)

lyapi parato mādīnāṁ yad uktaṁ tan na bhavati. pra-

māya, prasthāya, avasāya, pragāya, prapāya, prahāya, pradāya, pradhāya.

MEṄA ID VĀ (81)

meṅo lyapi parata idādeśo vā bhavati. apamitya, apamāya.

LUṄLAṄLṚṄKṢV AḌ AMĀṄYOGE (82)

luṅādiṣu parataḥ prakṛter aḍāgamo bhavati, na cen māṅyogo bhavati. akārṣīt, akarot, kariṣyat. amāṅyoga iti kim? mā bhavān kārṣīt; mā sma karot. prakṛter ity eva: prākarot.

g. b. m. 97 ACI ŚNUDHĀTUBHRUVĀṂ YVOR IYUVAU (83)

aci parata ivarṇovarṇayor iyuvau bhavataḥ, tau cec śnudhātubhrūsaṁbandhino bhavataḥ. āpnuvanti; cikṣiyatuḥ, cikṣiyuḥ; luluvatuḥ, luluvuḥ; śriyau, śriyaḥ; bhruvau, bhruvaḥ. acīti kim? prāpnuyāt. śnudhātubhruvām iti kim? lakṣmyau, lakṣmyaḥ. yvor iti kim? cakratuḥ, cakruḥ. prakṛter ity eva: śryarthaḥ.

DVITVE PŪRVASYĀSAME (84)

dvirvacane sati pūrvasyātulye 'ci ivarṇovarṇayor iyuvau bhavataḥ. iyeṣa, uvoṣa, iyarti. asama iti kim? ījatuḥ, ījuḥ. ūṣatuḥ, ūṣuḥ. acīty eva: iyāja, uvāca.

STRIYĀḤ (85)

striyā ivarṇasyāci parata iyādeśo bhavati. striyau, striyaḥ. acīty eva: strībhiḥ.

VĀMŚASOḤ (86)

striyā ivarṇasyāmi śasi ca parata iyādeśo vā bhavati. striyam, strīm. striyaḥ, strīḥ.

g. b. m. 91 IṆO YAṆ (87)

iṇaḥ prakṛter aci parato yaṇādeśo bhavati. yanti, yantu. iyo 'pavādaḥ.

ER ASAṂYOGĀD ANEKĀCAḤ (88)

asaṁyogāt paro ya ivarṇas tadantāyāḥ prakṛter anekāco

'ci parato yaṇādeśo bhavati. ninyatuḥ, ninyuḥ. er iti kim? luluvatuḥ, luluvuḥ. asaṁyogād iti kim? cikriyatuḥ, cikriyuḥ. anekāca iti kim? adhīyāte.

KĀRAKĀSAṀKHYĀD OŚ CA SUPY ASUDHIYAḤ (89)

kārakād asaṁkhyāc ca parasyāḥ prakṛter ivarṇāntāyā uvarṇāntāyāś ca sudhīvarjitāyāḥ supy ajādau parato yaṇ bhavati, na cet saṁyogāt parāv ivarṇovarṇau bhavataḥ. grāmaṇyau, grāmaṇyaḥ; unnyau, unnyaḥ. khalapvau, khalapvaḥ; sakṛllvau, sakṛllvaḥ. kārakāsaṁkhyād iti kim? paramaniyau, paramaniyaḥ. paramaluvau, paramaluvaḥ. niyau, niyaḥ. luvau, luvaḥ. supīti kim? upaluluvuḥ. asudhiya iti kim? sudhiyau, sudhiyaḥ. asaṁyogād ity eva: yavakriyau, yavakriyaḥ. kaṭapruvau, kaṭapruvaḥ.

VARṢĀDṚNPUNAḤKĀRĀD BHUVAḤ (90)

varṣādibhya eva parasya bhuvaḥ supy ajādau parato yaṇ bhavati. varṣābhvau, varṣābhvaḥ. dṛnbhvau, dṛnbhvaḥ. punarbhvau, punarbhvaḥ. kārabhvau, kārabhvaḥ. varṣādibhya iti kim? ātmabhuvau, ātmabhuvaḥ. pratibhuvau, pratibhuvaḥ.

HUŚNUVOR ALIṬI (91)

hu śnu ity etayor liṭvarjite 'jādau parato yaṇ bhavati. juhvati, juhvatu, juhvat. sunvanti, cinvanti. huśnuvor iti kim? yuvanti, ruvanti. aliṭīti kim? juhuvatuḥ, juhuvuḥ. asaṁyogād ity eva: āpnuvanti, rādhnuvanti.

BHUVO VUG LUṄLIṬOḤ (92)

bhavater luṅi liṭi cājādau parato vug āgamo bhavati. abhūvan. babhūva, babhūvatuḥ, babhūvuḥ.

ŪD GOHO 'CAḤ (93)

goher ajādau parato 'ca ūdādeśo bhavati. nigūhayati, nigūhakaḥ. okāranirdeśaḥ kim? nijuguhatuḥ, nijuguhuḥ. aca iti kim? antyasya[1] mā bhūt. acīty eva: nigoḍhā.

[1] *Ms.* anyasya

DUṢO ṆAU (94)

duṣo ṇau parato 'ca ūdādeśo bhavati. dūṣayati. ṇāv iti kim? doṣaḥ.

VĀ CITTE (95)

cittaviṣayasya duṣo ṇāv aca ūdādeśo vā bhavati. dūṣayati cittam, doṣayati cittam. cittagrahaṇenaiva caitasikasyāpi grahaṇāt prajñāṁ doṣayati, prajñāṁ dūṣayati.

GAMAJANAKHANAGHASĀṀ LE LOPO 'PITI (96)

gamādīnāṁ lādeśe 'jādāv apiti parato 'co lopo bhavati. jagmatuḥ, jagmuḥ, jagmivān. jajñatuḥ, jajñuḥ, jajñe, jajñāte, jajñire. cakhnatuḥ, cakhnuḥ. jakṣatuḥ, jakṣuḥ, jakṣivān. la iti kim? agamat. apitīti kim? jagāma.

KITI CA HANAḤ (97)

kiti lādeśe 'piti cājādau parato hanter aco lopo bhavati. jāyāghnaḥ, nighnaḥ, vighnaḥ; jaghnatuḥ, jaghnuḥ, jaghnivān. acīty eva: hataḥ, hathaḥ.

HUJHALO 'NIṬO HER DHIḤ (98)

juhoter jhalantāyāś ca prakṛteḥ parasyāniṭo her dhibhāvo bhavati. juhudhi, bhinddhi, chinddhi. hujhala iti kim? krīṇīhi. aniṭa iti kim? rudihi, svapihi. her iti kim? juhotu. juhutāt, bhinttād ity antaraṅgatvāt tātaṅ. tasya punar na dhibhāvo her iti rūpāśrayaṇāt.

ATO LUK (99)

ataḥ parasya her lug bhavati. paca, paṭha. ata iti kim? ehi. taparaḥ kim? yāhi.

UTO 'SAMYOGĀD ADHĀTOḤ (100)

asaṁyogāt paro ya ukāras tasmād adhātoḥ parasya her lug bhavati. kuru, cinu. uta iti kim? lunīhi, punīhi. asaṁyogād iti kim? āpnuhi, śaknuhi. adhātor iti kim? yuhi, ruhi.

VĀSYA VMOḤ (101)

vakāramakārayoḥ parato 'syety uto 'saṁyogād adhātoḥ

parasya lug vā bhavati. tanvaḥ, tanuvaḥ; tanmaḥ, tanumaḥ. sunvaḥ, sunuvaḥ; sunmaḥ, sunumaḥ. asaṁyogād ity eva: śaknuvaḥ, śaknumaḥ. adhātor ity eva: yuvaḥ, yumaḥ.

KṚÑO YE CA (102)

karoteḥ parasyoto ye vmoś ca parato lug bhavati. kuryāt, kuryātām. kurvaḥ, kurmaḥ.

ATA UT TATRĀPITI (103)

karoter uti parato 'ta ud bhavati, pitpare tu na bhavati. kurutaḥ, kurvanti, kurvan. ud iti taparatvam[1] adeṅnivṛttyartham. tatreti kim? kartā. apitīti kim? karoti, karoṣi. ye cety eva: kuryāt. kurvaḥ, kurma ity ukāralopasyāsiddhatvād[2] uttvaṁ bhavati.

[1] *Ms.* paratvam [2] *Ms.* ukāralopasya siddhatvād

ŚNASOR LOPAḤ (104)

śnamo 'steś cāpiti parato 'to lopo bhavati. runddhaḥ, rundhanti. staḥ, santi. apitīty eva: ruṇaddhi, asti.

ŚNĀDVIRUKTAYOR ĀTAḤ (105)

śno dviruktāyāś ca prakṛter ākārasyāpiti parato lopo bhavati. lunate, lunatām; punate, punatām. mimate, mimatām; saṁjihate, saṁjihatām. śnādviruktayor iti kim? yānti, vānti. āta iti kim? bibhrati. apitīty eva: alunām, ajahām.

Ī HALI TIÑY ADĀDHAḤ (106)

śno dviruktāyāś ca prakṛter dādhāvarjitāyā ākārasya halādāv apiti parata īd[1] bhavati. lunītaḥ, punītaḥ. mimīte, saṁjihīte. halīti kim? lunanti, punanti; mimate. tiñīti kim? saṁjihāsate. adādha iti kim? dattaḥ, dhattaḥ. apitīty eva: lunāti, jahāti.

[1] *Ms.* īṁ

ID DARIDRAḤ (107)

daridrāter halādau tiñy apiti parata ikāro bhavati. da-

ridritaḥ, daridrithaḥ. halīty eva: daridrati. tiṅīty eva: didaridrāsati. apitīty eva: daridrāti.

BHIYO VĀ (108)

bibheter hali tiṅy apiti parata ikāro vā bhavati. bibhitaḥ, bibhītaḥ. bibhithaḥ, bibhīthaḥ. halīty eva: bibhyati. tiṅīty eva: bibhīṣati, bhītaḥ. apitīty eva: bibheti.

HĀKAḤ (109)

jahāter hali tiṅy apiti parata ikāro vā bhavati. jahitaḥ, jahītaḥ. jahithaḥ, jahīthaḥ. halīty eva: jahati. tiṅīty eva: jihāsati. apitīty eva: jahāti.

HAU VĀ (110)

jahāter hau parata ittvam ītvaṁ ca vā bhavati. jahihi, jahīhi, jahāhi.

YI LOPAḤ (111)

yakārādau tiṅi parato jahāter lopo bhavati. jahyāt, jahyātām. tiṅīty eva: hīyate. *kathaṁ heyāt? liṅy ed (78) ity anavakāśatvāt.

DARIDRAḤ KITI (112)

daridrāter yakārādau kiti parato lopo bhavati. daridryate, daridryāt. kitīti kim? daridrāyāt.

ACY AYUVAU (113)

ajādau yuvuvarjite parato daridrāter lopo bhavati. daridrati, adaridran[1]; daridritā, daridritum; didaridriṣati; daridraḥ. āto ṇe 'pi yug na bhavati, lopavidher balavattvāt. acīti kim? didaridrāsati. ayuvāv iti kim? daridrāṇam, daridrāyakaḥ. apitīty eva: adaridrām.

[1] *Ms.* adaridrat

LUṄI VĀ (114)

luṅi parato daridrāter lopo vā bhavati. adaridrīt, adaridrāsīt.

ASDĀDHĀṂ HĀV ED ADVIŚ CA (115) g. b. m. 125

aster dādhaś ca hau parata ed bhavati, dviḥprayogaś ca na bhavati. edhi, dehi, dhehi.

LIṬY ANĀDEŚĀDER EKAHALMADHYE 'TAḤ (116)

liṭi parabhūte ādeśa ādir yasyāḥ prakṛter nāsti tasyā akārasyāsahāyayor halor madhye vartamānasya ettvaṁ bhavati, dviḥprayogaś ca na bhavati. reṇatuḥ, reṇuḥ. yematuḥ, yemuḥ. liṭīti kim? yaṁyamyate. anādeśāder iti kim? babhaṇatuḥ, babhaṇuḥ. liṭādeśaviśeṣaṇaṁ kim? nematuḥ, nemuḥ. sehe, sehāte. anaimittike natvasatve iti nāyaṁ liṭy ādeśādiḥ. ekahalmadhya iti kim? tatakṣatuḥ, tatakṣuḥ. ata iti kim? didivatuḥ, didivuḥ. taparaḥ kim? rarāse, rarāsāte. iha prakṛter dviruktau purvasyādeśaḥ prakṛtyādeśa ity ucyate, abhedāt; śasidadipratiṣedhāc ca bhinnarūpādeśo gṛhyate. apitīty eva: ahaṁ papaca, ahaṁ papaṭha.

THALĪṬI (117) g. b. m. 125

iḍādau thali parato 'nādeśāder ekahalmadhye 'ta ettvaṁ bhavati, adviś ca. pecitha, śekitha. iṭīti kim? papaktha. anādeśāder ity eva: babhaṇitha. ekahalmadhya ity eva: tatakṣitha. ata ity eva: didevitha.

TṚPHALABHAJATRAPAḤ (118)

taratyādīnāṁ liṭy apiti thali ceḍādau parato 'ta ettvaṁ bhavati, adviś ca. teratuḥ, teruḥ; teritha. phelatuḥ, pheluḥ; phelitha. bhejatuḥ, bhejuḥ; bhejitha. trepe, trepāte, trepire. apitīty eva: ahaṁ tatara.

RĀDHO HIṂSĀYĀM (119)

rādho hiṁsārthasya ya ākāras tasya liṭy apiti thali ceṭi parata ettvaṁ bhavati, adviś ca. aparedhatuḥ, aparedhuḥ; aparedhitha. hiṁsāyām iti kim? ārarādhatuḥ, ārarādhuḥ. apitīty eva: apararādha.

VĀ JṚBHRAMATRASĀM (120)

jṝprabhṛtīnāṁ liṭy apiti thali ceṭi parato 'ta ed vā bha-

vati, adviś ca. jeratuḥ, jeruḥ, jeritha; jajaratuḥ, jajaruḥ, jajaritha. bhrematuḥ, bhremuḥ, bhremitha; babhramatuḥ, babhramuḥ, babhramitha. tresatuḥ, tresuḥ, tresitha; tatrasatuḥ, tatrasuḥ, tatrasitha. apitīty eva: ahaṁ jajara.

PHAṆĀDĪNĀṀ SAPTĀNĀM (121)

phaṇādīnāṁ saptānāṁ liṭy apiti thali ceḍādau parato 'varṇasya ettvaṁ bhavati vā, adviś ca. pheṇatuḥ, pheṇuḥ, pheṇitha; paphaṇatuḥ, paphaṇuḥ, paphaṇitha. apitīty eva: ahaṁ paphaṇa. saptānām iti kim? dadhvanatuḥ, dadhvanuḥ.

DAMBHAŚRANTHAGRANTHĀM (122)

dambhādīnāṁ[1] liṭy apiti parato 'ta ettvaṁ bhavati, adviś ca. debhatuḥ, debhuḥ. śrethatuḥ, śrethuḥ. grethatuḥ, grethuḥ. apitīty eva: dadambha. dambher nalopasyāsiddhatvāc cārambhaḥ. thalīṭi (117) iti nivṛttam, tatra nalopābhāvāt.

[1] *Ms.* dabhādīnāṁ

MANIPACIMACĀṀ NĀMNI (123)

manyādīnāṁ saṁjñāyām ata ettvaṁ bhavati. Menā, Menakā. pecā, pecakā. mecā, mecakā.

NAŚO 'ṄI (124)

naśer aṅi parato 'ta ettvaṁ bhavati. aneśam.

NA ŚASADADAVĀDYADEṄĀM (125)

śaser dader vādīnām adeṅvidhānavihitasya cāta ettvaṁ na bhavati. viśaśasatuḥ, viśaśasuḥ, viśaśasitha. dadade, dadadāte, dadadire. vavamatuḥ, vavamuḥ, vavamitha. viśaśaratuḥ, viśaśaruḥ, viśaśaritha. cicayitha, lulavitha. arvantam, arvantāv iti śatrā siddham, arvāṇam, arvāṇāv iti vanipā siddham. Maghavantau, Maghavanta iti matupā siddham, Maghavan niti prakṛtyantaram asti.

g. b. Ende d. Kap.

YACY AŚISUṬI (126)

yakārādāv ajādau ca śisuḍvarjita ity etad adhikṛtaṁ veditavyam.

PĀDAḤ PAT (127)

pādantāyāḥ prakṛter yacy aśisuṭi parataḥ pāccbabdasya padādeśo bhavati. Vaiyāghrapadyaḥ. dvipadaḥ paśya, dvipadā kṛtam. dvipadikāṁ dadāti. yacīty eva: dvipādbhyām. aśisuṭīty eva: dvipāndi kulāni; dvipādau, dvipādaḥ. svādigrahaṇād akiśoradhenunyāyena: dvipādyati.

VASOR VA UT (128)

vaso vakārasya yacy aśisuṭi parata udādeśo bhavati. viduṣaḥ paśya, viduṣā kṛtam. pecuṣaḥ paśya, pecuṣā kṛtam. yacīty eva: vidvadbhyām. aśisuṭīty eva: vidvāṁsau, vidvāṁsaḥ.

ŚVAYUVANMAGHONĀM ANAṆĀDAU (129)

śvādīnām anaṇādau yacy aśisuṭi parato vakārasyodādeśo bhavati. śunaḥ, śunā, śunī. yūnaḥ, yūnā, yūnī. Maghonaḥ, Maghonā, Maghonī. anaṇādāv iti kim? śauvaṁ māṁsam, yauvanaṁ vartate, Māghavanaḥ sthālīpākaḥ. nakāranirdeśaḥ kim? yuvatyā, Maghavatyeti śabdāntaratvāt.

ALLOPO 'NAḤ (130) g. b. m. 134, lopaḥ allein b. m. 160

anantāyāḥ prakṛter yacy aśisuṭi parato 'to lopo bhavati. rājñaḥ, rājñā. takṣṇaḥ, takṣṇā.

ṢAPŪRVAHANDHṚTARĀJÑĀM AṆI (131)

ṣapūrvasya hanter Dhṛtarājñaś cāno 'ṇi parato 'llopo bhavati. aukṣṇaḥ, tākṣṇaḥ, bhrauṇaghnaḥ, Dhārtarājñaḥ. eṣām iti kim? sāmanaḥ, vaimanaḥ. aṇīti kim? tākṣaṇyaḥ. kārutvāṇ ṇyaḥ.

ṆIŚYOR VĀ (132)

ṇi śī ity etayoḥ parato 'nantāyāḥ prakṛter ato lopo bhavati. sāmni, sāmani. sāmnī, sāmanī.

NA SAṀYOGĀD VAMAḤ (133)

na saṁyogād vakārān makārāc ca parasyānantāyā ato lopo bhavati. carmaṇā, carmaṇe. parvaṇā, parvaṇe. saṁyogād iti kim? pratidīvnā, sāmnā. vama iti kim? takṣṇā.

ACAḤ (134)

añcater yacy aśisuṭi parato 'to lopo bhavati. dadhīcaḥ, dadhīcā. madhūcaḥ, madhūcā. prāptyabhāvāt pratiṣedho nānuvartate.

UDA ĪT (135)

udaḥ parasyāñcater yacy aśisuṭi parato 'ta ídādeśo bhavati. udīcaḥ, udīcā.

ĀTAḤ (136)

ākārāntāyāḥ prakṛter yacy aśisuṭi parato lopo bhavati. kīlālapaḥ, kīlālapā. śubhaṁyaḥ, śubhaṁyā. yacīty eva: kīlālapābhyām. aśisuṭīty eva: kīlālapāṁ paśya. kathaṁ khaṭvāḥ paśya, khaṭvayā kṛtam? ṭi cāpaḥ (VI, 2, 43), kulaṭāyā vā (II, 4, 57) ityādijñāpakāt.

VIṀŚATER ḌITI TEḤ (137)

viṁśater ḍiti parato tiśabdasya lopo bhavati. viṁśatyā krītaḥ[1], viṁśakaḥ. viṁśaṁ śatam.

[1] *Ms.* krītam

ANTYĀJĀDEḤ (138)

antyo 'j ādir yasya tasya prakṛtyavayavasya ḍiti parato lopo bhavati. trimśakaḥ. kumudvān, naḍvān. upasarajaḥ. ḍitkaraṇasāmarthyād asvādāv ayacy api bhavati.

g. b. m. 149 NO 'ṆĀDAU (139)

aṇādau yaci parato nakārāntāyāḥ prakṛter antyājādilopo bhavati. Āgniśarmiḥ, Auḍulomiḥ. na iti kim? Sātvataḥ. aṇādāv iti kim? śarmaṇā, śarmaṇe.

KALĀPYĀDĪNĀM (140)

Kalāpin nity evamādīnām aṇādau yaci parato 'ntyājādilopo bhavati. Kalāpinā proktaṁ vedaṁ vidanty adhīyate vā, Kālāpāḥ. Kauthumāḥ. Taitalī Jājalī cācāryau, tatkṛto granthas tacchabdenocyate. tam adhīyate Taitalāḥ, Jājalāḥ. evaṁ Lāṅgalāḥ. Kalāpin — Kuthumin — Taitalin — Jā-

jalin — Lāṅgalin — Brahmacārin — Pīṭhamardin — Sūkaramardin — Suparvan — aśmano vikāre: āśmaḥ; āśmano 'nyaḥ — carmaṇaḥ kośe: cārmaḥ; kośa iti kim? cārmaṇaḥ — śuno 'vayavasaṁkocayoḥ: śauvaṁ māṁsam, śauvaḥ saṁkocaḥ; śauvano 'nyaḥ — asaṁkhyasyānārācchaśvato 'siti: sāyaṁprātikaḥ, paunaḥpunikaḥ. anārācchaśvata iti kim? ārātīyaḥ, śāśvatikaḥ. asitīti kim? śaṁyuḥ, kaṁyuḥ.

AHNAḤ KHE (141)

ahnaḥ khe parato 'ntyājādilopo bhavati. dve ahnī bhūto, dvyahīnaḥ. tryahīnaḥ. kha iti kim? āhnikaḥ.

ASARVĀSAṀKHYAIKADEŚĀṬ ṬE (142)

ṭe parato 'hno 'ntyājādilopo bhavati, na cet sarvaśabdād asaṁkhyād ekadeśavācinaś ca paro bhavati. paramāhaḥ, uttamāhaḥ, puṇyāhaḥ, saṁkhyātāhaḥ. sarvādiparyudāsaḥ kim? sarvāhnaḥ; pratyahnaḥ, nirahnaḥ; pūrvāhṇaḥ, aparāhṇaḥ.

SAMĀHĀRE (143)

ahnaḥ samāhāre ṭe parato 'ntyājādilopo bhavati. dve ahanī samāhṛte, dvyahaḥ. tryahaḥ.

EKĀT (144)

ekāt parasyāhnaṣ ṭe parato 'ntyājādilopo bhavati. ekāhaḥ.

ANTIKASYA TAME TĀDEḤ (145)

antikaśabdasya tame paratas tāder avayavasya lopo bhavati. antamaḥ.

KĀDER BAHULAM (146)

antikasya tame 'nyatra ca parataḥ kakārāder avayavasya lopo bahulaṁ bhavati. antikatamaḥ, antitamaḥ; antitaḥ, antikataḥ. antike sīdatīty antikasat, antiṣat.

OR OT (147)

uvarṇāntāyāḥ prakṛter yacy aṇādau parato bahulam ottvaṁ bhavati. Bābhravyaḥ, Māṇḍavyaḥ; Aupagavaḥ, Kāpaṭavaḥ. bahulam ity eva: Svāyaṁbhuvaḥ.

ḌHE (148)

ḍhe parata uvarṇāntāyāḥ prakṛter bahulaṁ lopo bhavati. Kāmaṇḍaleyaḥ, Śaitibāheyaḥ, Mādrabāheyaḥ. bahulam ity eva: Kādraveyaḥ.

YASYA (149)

ivarṇāntāyā avarṇāntāyāś ca prakṛter yacy aṇādau parato bahulaṁ lopo bhavati. Sāṁkṛtyaḥ, Gārgyaḥ, Aitikāyanaḥ, Kāleyaḥ, Dauleyaḥ, Dākṣiḥ, Plākṣiḥ. bahulam ity eva: ūrṇāyuḥ.

ṄYĀM (150)

ṅyāṁ parato yasya lopo bhavati. Dākṣī, Plākṣī, kumārī, kiśorī, gaurī.

g. b. m. 156 MATSYASYA Y A Ḥ (151)

matsyasya ṅyāṁ parato yakārasya lopo bhavati. matsī.

g. b. m. 156 H A L O YAÑĀDEḤ (152)

halaḥ parasya yañādiyakārasya ṅyāṁ parato lopo bhavati. Gārgī, saumī. hala iti kim? kārikeyī. yañāder iti kim? vaidyasya bhāryā, vaidyī.

SAURYĀGASTYAYOŚ[1] CHE CA (153)

sauryasyāgastyasya ca che ṅyāṁ ca parato yakārasya lopo bhavati. saurīyaḥ, saurī. Āgastīyaḥ, Āgastī. chaṅībhyāṁ yakāraviśeṣaṇād iha na bhavati: Āgastyacarī.

[1] *Abweichung von der Textrezension*

TIṢYAPUṢYAYOR NAKṢATRE 'ṆI (154)

tiṣyapuṣyayor nakṣatre vartamānayor aṇi parato yasya lopo bhavati. taiṣī rātriḥ, taiṣam ahaḥ. pauṣī rātriḥ, pauṣam ahaḥ. nakṣatra iti kim? Puṣyasya māṇavakasyedam, Pauṣyam.

ĀPATYASYĀNĀTY AṆĀDAU (155)

halaḥ parasyāpatye vihitasya yakārasya yacy aṇādāv anāti parato lopo bhavati. Gārgyāṇāṁ samūho, Gārgakam.

Vātsakam. āpatyasyeti kim? Sāṁkāśyakaḥ, Kāmpilyakaḥ. anātīti kim? Gārgyāyaṇaḥ. aṇādāv iti kim? Gārgye. hala ity eva: kārikeyiḥ.

KYACVYOḤ (156)

kyacvyoḥ parato hala uttarasyāpatyasya yakārasya lopo bhavati. gārgīyati, gārgīyate; Gārgībhūtaḥ. āpatyasyety eva: sāṁkāśyīyati, Sāṁkāśyībhūtaḥ. hala ity eva: kārikeyīyati.

BILVAKĪYĀDĪNĀM ĪYAḤ (157)

Bilvakīyādīnāṁ yacy aṇādau parata īyaśabdasya lopo bhavati. bilvā asyāṁ santi, Bilvakīyā, tasyāṁ bhavāḥ, Bailvakāḥ. evaṁ Vaiṇukāḥ. Bilvakīya — Veṇukīya — Vetasakīya — Vetrakīya — Ikṣukīya — Kāṣṭhakīya — Kapotakīya — Kruñcakīya[1].

[1] *Ms.* Kroñcakīya

IṢṬHEMEYAḤSV ANTYĀJĀDEḤ (158)

iṣṭhādiṣu parataḥ prakṛter antyājādilopo bhavati. paṭiṣṭhaḥ, paṭīyān, paṭimā. laghiṣṭhaḥ, laghīyān, laghimā. iṣṭhavadbhāvāṇ ṇāv api bhavati: paṭayati, laghayati.

STHŪLADŪRAYUVAKṢIPRAKṢUDRĀṆĀṀ YAṆĀDER YVOR EṄ CA (159)

sthūlādīnām iṣṭhādiṣu yathāsaṁbhavaṁ yaṇāder avayavasya lopo bhavati, ivarṇovarṇayoś ca eṅau bhavataḥ. sthaviṣṭhaḥ, sthavīyān, sthavimā. daviṣṭhaḥ, davīyān, davimā. yaviṣṭhaḥ, yavīyān, yavimā. kṣepiṣṭhaḥ, kṣepīyān, kṣepimā. kṣodiṣṭhaḥ, kṣodīyān, kṣodimā. ṇāv iṣṭhavadbhāvāt: sthavayati, davayati, yavayati[1], kṣepayati, kṣodayati.

[1] *fehlt im Ms.*; *cf.* Kāś. *zu* P. VI, 4, 155

BAHOR ER BHŪ CA (160)

bahoḥ pareṣām iṣṭhādīnām ivarṇasya lopo bhavati, bhū ca bahor ādeśaḥ. bhūyān, bhūmā.

IṢṬHE YIK CA (161)

iṣṭhe parato bahor bhūr ādeśo bhavati, yik cāgamaḥ. bhūyiṣṭhaḥ. ṇāv iṣṭhavadbhāvāt: bhūyayati.

JYĀYĀN (162)

jyāśabdāt parasyeyasa āttvaṁ nipātyate.

PRIYASTHIRASPHIRORUGURUBAHULATṚPRADĪRGHAHRASVAVṚDDHAVṚNDĀRAKĀṆĀṀ PRASTHASPHAVARAGARABAṂHATRAPADRĀGHAHRASVARṢAVṚNDĀḤ (163)

priyādīnām iṣṭhādiṣu yathāsaṁbhavaṁ prādaya ādeśā bhavanti. preṣṭhaḥ, preyān, premā. stheṣṭhaḥ, stheyān, sthemā. spheṣṭhaḥ, spheyān, sphemā. variṣṭhaḥ, varīyān, varimā. gariṣṭhaḥ, garīyān, garimā. baṁhiṣṭhaḥ, baṁhīyān, baṁhimā. trapiṣṭhaḥ, trapīyān, trapimā. drāghiṣṭhaḥ, drāghīyān, drāghimā. hrasiṣṭhaḥ, hrasīyān, hrasimā. varṣiṣṭhaḥ, varṣīyān, varṣimā. vṛndiṣṭhaḥ, vṛndīyān, vṛndimā. ṇāv iṣṭhavadbhāvāt: prāpayati, sthāpayati, sphāpayati, varayati, garayati, baṁhayati, trapayati, drāghayati, hrasayati, varṣayati, vṛndayati.

RA ṚTAḤ PṚTHUMṚDUKṚŚABHṚŚADṚḌHAPARIVṚḌHĀNĀM (164)

pṛthvādīnām ṛkārasyeṣṭhādiṣu pareṣu repho bhavati. prathiṣṭhaḥ, prathīyān, prathimā. mradiṣṭhaḥ, mradīyān, mradimā. kraśiṣṭhaḥ, kraśīyān, kraśimā. bhraśiṣṭhaḥ, bhraśīyān, bhraśimā. draḍhiṣṭhaḥ, draḍhīyān, draḍhimā. parivraḍhiṣṭhaḥ, parivraḍhīyān, parivraḍhimā. ṇāv iṣṭhavadbhāvāt: prathayati, mradayati, kraśayati, bhraśayati, draḍhayati, parivraḍhayati. pṛthvādīnām iti kim? ṛjiṣṭhaḥ, ṛjīyān; kṛcchrayati, kṛtayati.

na N AIKĀCAḤ (165)

g. b. m. 177 iṣṭhādiṣu parato yad uktaṁ tad ekāco na bhavati. srajiṣṭhaḥ, srajīyān, srajayati. srucīṣṭhaḥ, srucīyān, srucayati. ekāca iti kim? vasumattamaḥ, vasiṣṭhaḥ.

AKE RĀJANYAMANUṢYAYŪNĀM (166)

ake parato rājanyādīnāṁ yad uktaṁ tan na bhavati. rājanyakam, mānuṣyakam. manojñāditvād (IV, I, 149) vuñ: yauvanikā.

ĀTMĀDHVANOḤ KHE (167)

ātmano 'dhvanaś ca khe parato yad uktaṁ tan na bhavati. ātmanīnaḥ, adhvanīnaḥ. kha iti kim? pratyātmam, prādhvam.

ABHĀVAKARMAṆOR ANO YE (168)

anantasya ye parato yad uktaṁ tan na bhavati, sa ced bhāvakarmaṇor avihito bhavati. sāmasu sādhuḥ, sāmanyaḥ. brahmaṇyaḥ. abhāvakarmaṇor iti kim? rājño bhāvaḥ karma vā, rājyam. ya iti kim? mahārājaḥ.

AṆI (169)

aṇi parato 'nantasya yad uktaṁ tan na bhavati. sāmanaḥ, vaimanaḥ.

KARMAṆO 'ŚĪLE (170)

karmaṇo 'ṇi parato yad uktaṁ tan na bhavati, śīlaṁ cen na gamyate. kārmaṇaḥ. aśīla iti kim? kārmaḥ. aṇīty eva: kārmukam.

MĀD VARMAṆO 'PATYE (171)

mād eva parasya varmaṇa evāpatye 'nantasyāṇi parato yad uktaṁ tan na bhavati. Cākravarmaṇaḥ. mād iti kim? Sautvanaḥ[1]. varmaṇa iti kim? Sauṣāmaḥ.

[1] *Ms.* Sautvaḥ

HITANĀMNO VĀ (172)

Hitanāmno 'patye 'ṇi yad uktaṁ tan neti[1] vā bhavati. Haitanāmanaḥ, Haitanāmaḥ.

[1] *Ms.* nati

BRAHMAṆO JĀTAU (173)

brahmaṇo 'patye 'ṇi jātāv abhidheyāyāṁ yad uktaṁ

tan na bhavati. brāhmaṇaḥ. jātāv iti kim? brāhmo Manuḥ. apatya ity eva: brāhmī oṣadhiḥ.

UKṢṆAḤ (174)

ukṣanśabdasyāpatye 'ṇi yad uktaṁ tan na bhavati. Aukṣṇaḥ. punarvidhānād alopaḥ. apatya ity eva: aukṣaṁ padam.

SAṀYOGĀD INO 'SAMŪHE (175)

saṁyogāt paro ya in tadantasyāsamūhe 'ṇi yad uktaṁ tan na bhavati. Śāṅkhinaḥ, Vājriṇaḥ. asamūha iti kim? daṇḍināṁ samūho, dāṇḍam.

GĀTHIVIDATHIKEŚIGAṆIPAṆINĀM (176)

gāthyādīnām asamūhe 'ṇi yad uktaṁ tan na bhavati. Gāthinaḥ, Vaidathinaḥ, Kaiśinaḥ, Gāṇinaḥ, Pāṇiṇaḥ. asamūha ity eva: gaṇināṁ samūho, gāṇam.

ANAPATYE CA (177)

inantasya śeṣasyānapatye 'samūhe cārthe yad uktaṁ tan na bhavati. sāṁkūṭinam, sāṁrāviṇam. sragviṇa idam, srāgviṇam. apatye tu bhavaty eva: Medhāvino 'patyam, Maidhāvaḥ. asamūha ity eva: rathināṁ samūho, rātham.

DĀṆḌINĀYANAHĀSTINĀYANAJAIHMĀŚINEYAVĀSINĀYANIBHRAUṆAHATYADHAIVATYASĀRAVAIKṢVĀKAHIRAṆMAYĀNI (178)

Dāṇḍināyanādīni śabdarūpāṇi yathāyogaṁ nipātyante. Daṇḍihastibhyām apatye Naḍāditvāt phaki lopābhāvaḥ: Dāṇḍināyanaḥ, Hāstināyanaḥ. Jihmāśinaḥ Śubhrāditvāḍ ḍhaki Jaihmāśineyaḥ. Vāsino 'gotrād ādaijādyaca (II, 4, 90) iti phiñ: Vāsināyaniḥ. bhrūṇaghno dhīvnaś ca bhāve ṣyañi tatvam: bhrauṇahatyam, dhaivatyam. Sarayvāṁ bhave 'ṇi yalopaḥ: Sāravaḥ. Ikṣvākor aṇi janapadād añi vā ukāralopaḥ: Ikṣvākor idam, apatyaṁ vā, Aikṣvākaḥ. hiraṇyasya vikāre mayaṭi yalopaḥ: hiraṇmayam.

pañcamasya tṛtīyaḥ pādaḥ
samāptaḥ.

YUVOR ANĀKĀV ASAḤ (1)

yor asakārakasya voś cānākāv ādeśau bhavataḥ. nandanaḥ, gamanam; kārakaḥ, Kācchakaḥ. asa iti kim? kaṁyuḥ, śaṁyuḥ. yuvor iti samāhārasyaikatvād ekavacanam. vikalpānuvṛtter anapuṁsakatvam. yudhabudhādīnāṁ na bhavaty anarthakatvāt, yauter yavayavaka (IV, 2, 3) ityāder jñāpakāt, bhujyur ity auṇādikatvāt (Uṇ. I, 34).

ĀYANEYINĪYĪYAḤ PHAḌHAKHACHAGHĀṀ ṢPHĀDYĀDĪNĀM (2)

ṣphādīnām ādibhūtā ye phakārādayas teṣām āyanādaya ādeśā bhavanti. ṣphaḥ: Gārgyāyaṇī. ḍhak: Sauparṇeyī. khaḥ: kulīnaḥ. chaḥ: svasrīyaḥ. ghaḥ: kṣatriyaḥ. ṣphādigrahaṇaṁ kim? phakkati, ḍhaukate. ādigrahaṇaṁ kim? jānudaghnam.

ṬHASYEKAḤ (3)

ṣphādīnāṁ ṭhakārasya ikādeśo bhavati. ākṣikaḥ. ṣphādīnām ity eva: kaṇṭhaḥ. ādīnām ity eva: karmaṭhaḥ.

ISUSUGDORBHYAḤ KAḤ (4)

is us uk ity evamantāyāḥ prakṛter doḥśabdāc ca parasya ṭhakārasya kādeśo bhavati. sārpiṣkaḥ, dhānuṣkaḥ, Śābarajambukaḥ, mātṛkaḥ, paitṛkaḥ. dorbhyāṁ carati, dauṣkaḥ. āśiṣikaḥ, auṣika ity anarthakatvāl lākṣaṇikatvāc ca na bhavati. āyanādayaś caita upadeśāvasthāyām eva bhavanti nirnimittatvāt, yuc ṭhaj iti cakārasyāntodāttārthatvāc ca.

TO 'ŚAŚVATAḤ (5)

takārāntāyāḥ prakṛter aśaśvato vihitasya ṭhasya kādeśo

bhavati. audaśvitkaḥ, bhāvatkaḥ. aśaśvata iti kim? śāśvatikaḥ. vihitaviśeṣaṇaṁ kim? māthitikaḥ.

ANAÑSAMĀSE KTVO LYAP (6)

naño 'nyasya ktvāntena samāse ktvo lyab bhavati. prakṛtya, prastutya, prahṛtya. anañ iti kim? akṛtvā. samāsa iti kim? pṛthak kṛtvā, hiruk kṛtvā. anañ iti nañsadṛśasyāsaṁkhyasya grahaṇād iha na bhavati: paramakṛtvā; pītvābhuktakasnātvākālakādiṣv asamāsatvāc ca. upadeśāvasthāyām eva lyab bhavati, ti kiti (85) iti siddhe jagdhavidhau lyabgrahaṇāt (86).

ṚTA ID DHĀTOḤ (7)

ṛkārāntasya dhātor idādeśo bhavati. kirati, girati; cikīrṣati, jihīrṣati. dhātor iti kim? mātṝṇām. idaṁ ca jñāpakaṁ lākṣaṇikasyāpi grahaṇāya.

UPĀNTASYA (8)

antasamīpasya ṛkārasyedādeśo bhavati. kīrtayati, kīrtakaḥ. upāntasyeti kim? ṛkārīyati[1].

[1] C1 *om.* upāntasyeti *bis* ṛkārīyati

UD OṢṬHYĀT (9)

oṣṭhyāt parasya ṛkārasyodādeśo bhavati. prapūrtāḥ piṇḍāḥ. pūḥ, purau, puraḥ. taparaḥ kim? dīrghasya sthāne dīrgho mā bhūt, amū amī iti yathā.

g. b. m. 36 IDITO NUM (10)

idito dhātor num āgamo bhavati. kuṇḍā, huṇḍā, kuṇḍitā. upadeśāvasthāyām eva num bhavati, nirnimittatvāt, dhātvadhikārāc ca. dhātor ity eva: acaīṣīt.

ŚE MUCĀDĪNĀM (11)

śe parato mucādīnāṁ num bhavati. muñcati, lumpati. kathaṁ tṛpati tṛmpati, dṛpati dṛmpatīti? dhātuṣv eva hi dvidhāpāṭhāt.

NAŚO JHALI (12)

naśer jhalādau parato num bhavati. naṁṣṭā. jhalīti kim? naśanam.

MASJO 'NTYĀT PŪRVAḤ (13)

masjer antyāt pūrvo jhalādau num bhavati. maṅktā. antyāt pūrva iti kim? saṁyogādilopo yathā syāt. jhalīty eva: majjanam.

JABHO 'CI (14)

jabher ajādau parato num bhavati. jambhayati, jambhakaḥ.

RADHAḤ (15)

radher ajādau num bhavati. randhayati, randhakaḥ.

IṬI LIṬI (16)

iḍādau liṭy eva parato radher num bhavati. rarandhiva, rarandhima. liṭīti kim? radhitā.

RABHO 'ŚAPLIṬOḤ (17)

rabher aśapy aliṭi cājādau parato num bhavati. ārambhaḥ, ārambhakaḥ. aśapliṭor iti kim? ārabhate, ārebhe.

LABHAḤ (18)

labher ajādāv aśapliṭor num bhavati. ālambhaḥ, ālambhakaḥ. aśapliṭor ity eva: ālabhate, ālebhe.

ĀṄO YI (19)

āṅaḥ parasya labher yakārādau parato num bhavati. ālambhyā[1] gauḥ.

[1] C_2 ālambhyo

UPĀT STUTAU (20)

upāt parasya labher yakārādau parataḥ stutau gamyamānāyāṁ num bhavati. upalambhyā bhavatā vidyā. stutāv iti kim? upalabhyam asmād vṛṣalāt kiṁcit.

PRĀDIBHYAḤ KHALGHAÑOḤ (21)

prādibhya eva parasya labheḥ khali ghañi ca parato num bhavati. īṣatpralambhaḥ kaṭo bhavatā. upalambhaḥ. prādibhya iti kim? īṣallabhaḥ, lābhaḥ.

NA SUDURAḤ KEVALĀT (22)

sudurbhyāṁ kevalābhyāṁ parasya labher num na bhavati. sulabhaḥ, durlabhaḥ. kevalād iti kim? atisulambhaḥ, atidurlambhaḥ.

CIṆṆAMOR APRĀDER VĀ (23)

prādirahitasya labheś ciṇi ṇamuli ca parato num vā bhavati. alambhi, alābhi. lambhaṁ lambham, lābhaṁ lābham. aprāder iti kim? prālambhi, pralambhaṁ pralambham.

PUṀSUṬY UGITAḤ (24)

ugitaḥ prakṛteḥ puṁsuṭi parato num bhavati. śreyān, śreyāṁsau, śreyāṁsaḥ, śreyāṁsam, śreyāṁsau. puṁsīti kim? śreyasī kule. suṭīti kim? śreyasaḥ paśya.

AÑCAḤ (25)

añcater evogito dhātoḥ suṭi parato num bhavati. prāṅ, prāñcau, prāñcaḥ, prāñcam, prāñcau. añca iti kim? ukhāsrat, parṇadhvat. kathaṁ gomatyateḥ kvip, gomān iti? bhūvādidhātor[1] niyamān num bhaviṣyati.

[1] *beide Hss.* bhuvādi°, *aber vgl.* I, 1, 88 bhūvāditvāt

YUJER ASAMĀSE (26)

yujer asamāse suṭi parato num bhavati. yuṅ, yuñjau, yuñjaḥ, yuñjam, yuñjau. asamāsa iti kim? aśvayuk.

ŚĀV AYAMAḤ (27)

yamantād anyasya śau parato num bhavati. śreyāṁsi, mahānti, udaśvinti, kuṇḍāni, vanāni. śāv iti kim? śreyasī kule. ayama iti kim? catvāri, ahāni.

BAHŪRJI BAHURÑJI (28)

bahūrjaḥ śau parato 'ntyāt pūrvo numāgamo vā bhavati. bahūrji, bahūrñji.

IKO 'CI SUPI (29)

igantasyājādau supi parato num bhavati. dadhinī, dadhīni. madhunī, madhūni. napuṁsaka evāyaṁ vidhir bhavati, tatprastāvāt, bhāṣitapuṁskasya ca vāvacanāt. tasmād dīrghībhūtāc chaso naḥ puṁsi (V, 1, 110) iti liṅgāt, puṁsīti ca natve viśeṣaṇāt striyām api dīrghatvena bhavitavyam, ataḥ pāriśeṣyān napuṁsaka evāyaṁ vidhir bhavati. ika iti kim? kuṇḍe. acīti kim? he trapo. asmād eva vacanād aluki (V, 3, 3) iti pratiṣedho nāstīty eṅ bhavati. supīti kim? taumburavaṁ cūrṇam.

UKTAPUṀSKASYA ṬĀDAU VĀ (30)

bhāṣitapuṁskasyegantasya napuṁsakaliṅgasya tṛtīyādāv ajādau parato num vā bhavati. kartṛṇā kulena, kartrā. śucine kulāya, śucaye. uktapuṁskasyeti kim? vāriṇā, vāriṇe. ṭādāv iti kim? grāmaṇinī kule.

ASTHIDADHISAKTHYAKṢṆĀM ANAṄ (31)

asthyādīnāṁ ṭādāv ajādau supi parato 'naṅādeśo bhavati. asthnā, dadhnā, sakthnā, akṣṇā.

NĀJJHEḤ ŚATUḤ (32)

adbhūto jhir yasyāḥ prakrtes tataḥ parasya śatur num bhavati na. dadat, dadhat, jakṣat, jāgrat. ajjher iti kim? lihan.

ŚAU VĀ (33)

ajjheḥ parasya śatuḥ śau parato num āgamo vā bhavati. dadanti kulāni, dadati kulāni. jāgranti kulāni, jāgrati kulāni.

ĀC CHĪṄYOḤ (34)

avarṇāntāt parasya śatuḥ śī ṅī ity etayoḥ parato num vā bhavati. tudantī kule, tudatī kule. tudantī brāhmaṇī, tudatī brāhmaṇī.

ŚAPŚYANAḤ (35)

śapaḥ śyanaś ca parasya śatuḥ śīṅī ity etayoḥ parato

num bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. pacantī kule, dīvyantī kule. pacantī brāhmaṇī, dīvyantī brāhmaṇī.

SĀV ANAḌUHAḤ (36)

sau parato 'naḍuho num bhavati. anaḍvān. sāv iti kim? anaḍvāhau, anaḍvāhaḥ.

DIVA AUT (37)

divaḥ sau parata aud bhavati. dyauḥ.

PATHIMATHYṚBHUKṢĀM ĀT (38)

pathyādīnāṁ sau parata ād bhavati. panthāḥ, manthāḥ, Ṛbhukṣāḥ.

g. b. m. 50 ŚISUṬY EḤ (39)

pathyādīnām ikārasya śau suṭi ca parata ād bhavati. bahupanthāni, panthānau, panthānaḥ. bahumanthāni, manthānau, manthānaḥ. bahvṛbhukṣāṇi, Ṛbhukṣāṇau, Ṛbhukṣāṇaḥ.

THO NTHAḤ (40)

pathyādīnāṁ thakārasya śisuṭi parato nthādeśo bhavati. bahupanthāni, panthāḥ. bahumanthāni, manthāḥ.

INO 'CI LOPAḤ (41)

pathyādīnām inśabdasyājādau supi parato lopo bhavati, śisuṭo 'nyatra sāmarthyāt. pathaḥ, pathā. mathaḥ, mathā. Ṛbhukṣaḥ, Ṛbhukṣā.

PUṀSO 'SUṄ (42)

puṁsaḥ śau suṭi ca parato 'suṅādeśo bhavati. bahupumāṁsi; pumān, pumāṁsau, pumāṁsaḥ, pumāṁsam, pumāṁsau. śisuṭīty eva: puṁsaḥ, puṁsā.

GOR AUḤ SVĀRTHE (43)

gośabdasya svārthe vartamānasya suṭi parata aukāro bhavati. gauḥ, gāvau, gāvaḥ. svārtha iti kim? he citrago, he citragavaḥ. suṭīty eva: gavā.

SAKHYUR AŚĀV AIT (44)

sakhiśabdasya śivarjite suṭi parata aid bhavati. sakhāyau, sakhāyaḥ. aśāv iti kim? atisakhīni. suṭīty eva: sakhīn.

ṚDUŚANASPURUDAṂŚO'NEHASĀṂ CĀNAṄ SAU (45)

ṛkārāntasya Uśanaḥprabhṛtīnāṁ ca sakhiśabdasya ca sau parato 'naṅādeśo bhavati. kartā; Uśanā, Purudaṁśā, anehā; sakhā.

NA SAṂBUDDHAU (46)

ṛdādināṁ sāv anaṅ na bhavati saṁbodhane. he pitaḥ[1], he Purudaṁśaḥ, he 'nehaḥ, he sakhe.

[1] C_2 kartaḥ

VOŚANASAḤ (47)

Uśanasaḥ saṁbodhane sāv anaṅ vā bhavati. he Uśanaḥ, he Uśanan.

KRUŚAS TUNAS TṚC (48)

kruśaḥ parasya tunaḥ śisuṭi paratas tṛjādeśo bhavati. bahukroṣṭṝṇi; kroṣṭā, kroṣṭārau, kroṣṭāraḥ. śisuṭīty eva: kroṣṭūn.

STRIYĀM (49)

striyāṁ vartamānasya kruśaḥ parasya tunas tṛjādeśo bhavati. kroṣṭrī. pañcabhiḥ kroṣṭrībhiḥ krītai rathaiḥ, pañcakroṣṭṛbhī rathaiḥ. tṛtīyādiṣu tunantasya tṛjantasya ca prayogo bhaviṣyati: kroṣṭunā, kroṣṭrā.

CATURANAḌUHOR ĀM (50)

caturo 'naḍuhaś ca śisuṭi parata ām āgamo bhavati. catvāri, catvāraḥ; priyacatvāḥ, priyacatvārau. anaḍvān, anaḍvāhau; bahvanaḍvāṁhi kulāni. śisuṭīty eva: caturaḥ, anaḍuhaḥ.

AM SAU SAṂBUDDHAU (51)

caturo 'naḍuhaś ca sau parataḥ saṁbodhane 'm āgamo

bhavati. he priyacatvaḥ, he anaḍvan. sāv iti kim? he anaḍvāhau, he anaḍvāhaḥ. saṁbuddhāv iti kim? anaḍvān.

g. b. m. 77 AṢṬANO VĀ SUPY ĀT (52)

aṣṭanaḥ supi parata ād vā bhavati. aṣṭābhiḥ, aṣṭabhiḥ. supīti kim? aṣṭakaḥ saṁghaḥ. alukīty eva: aṣṭa.

RĀYO HALI (53)

raiśabdasya halādau supi parata ād bhavati. rābhyām, rābhiḥ. halīti kim? rāyau, rāyaḥ. supīty eva: raitvam, raitā.

YUṢMADASMADOR ANĀDEŚE (54)

anādeśe supi parato yuṣmadasmador ād bhavati. yuvābhyām, āvābhyām. yuṣmābhiḥ, asmābhiḥ. yuṣmāsu, asmāsu. anādeśa iti kim? yuṣmat, asmat.

AUŚASAMSU (55)

aukāre śasy ami ca parato yuṣmadasmador ād bhavati. yuvāṁ tiṣṭhathaḥ, āvāṁ tiṣṭhāvaḥ. yuvāṁ paśya, āvāṁ paśya. yuṣmān, asmān. tvām, mām.

YO 'CI (56)

ajādau supi parato yuṣmadasmador yakārādeśo bhavati. tvayā, mayā. tvayi, mayi. yuvayoḥ, āvayoḥ. anādeśa ity eva: tvat, mat.

ŚEṢE LOPO 'DAḤ (57)

yatra nāttvaṁ na yakāras tasmin supi parato yuṣmadasmador acchabdasya lopo bhavati. tvam, aham. yūyam, vayam. tubhyam, mahyam. yuṣmabhyam, asmabhyam. tvat, mat. yuṣmat, asmat. tava, mama. yuṣmākam, asmākam.

MĀNTASYA YUVĀVAU DVIVACANE (58)

dvivacane vartamānayor yuṣmadasmador māntasya śabdarūpasya yuvāvau bhavataḥ. yuvām, āvām. yuvābhyām, āvābhyām. yuvayoḥ, āvayoḥ. māntasyety ayam adhikāraḥ.

YŪYAVAYAU JASI (59)

yuṣmadasmador jasi parato māntasya yūyavayau bhavataḥ. yūyam, vayam.

TVĀHAU SAU (60)

sau parato yuṣmadasmados tva aha ity etāv ādeśau bhavataḥ. tvam, aham.

TUBHYAMAHYAU ṄAYI (61)

ṅayi parato yuṣmadasmados tubhyamahyau bhavataḥ. tubhyam, mahyam.

TAVAMAMAU ṄASI (62)

ṅasi parato yuṣmadasmados tavamamau bhavataḥ. tava, mama.

TVAMĀV EKASMIN (63)

ekasmin narthe vartamānayor yuṣmadasmados tva ma ity etau bhavataḥ. tvām, mām. tvayā, mayā. tvat, mat. tvayi, mayi. tvadīyaḥ, madīyaḥ. tvatputraḥ, matputraḥ.

TRICATUROḤ STRIYĀṀ TISṚCATASṚ (64)

tricaturoḥ striyāṁ vartamānayoḥ supi paratas tisṛ catasṛ ity etāv ādeśau bhavataḥ. tisṛbhiḥ, catasṛbhiḥ.

TISṚKĀ (65)

Tiṣṛketi saṁjñāyāṁ nipātyate. Tisṛkā nāma grāmaḥ.

ṚTO RO 'CI (66)

tricaturor ṛtaḥ supy ajādau parato ro bhavati. tisraḥ, catasraḥ.

JARĀYĀ JARAS VĀ (67)

jarāśabdasyājādau supi parato jarasādeśo bhavati vā. jarasā dantāḥ śīryante, jarayā vā.

TYADĀṀ TASĀDIṢU CĀ DVER AḤ (68)

tyadādīnāṁ dviparyantānāṁ supi tasādiṣu ca parato

'kāro bhavati. syaḥ, tyau, tye. saḥ, tau, te. tataḥ, tatra, tadā, tathā. ā dver iti kim? bhavān. tasādiṣu ceti kim? tyadīyaḥ. alukīty eva: tat, yat.

KIMAḤ KAḤ (69)

kimas tasādiṣu supi ca parataḥ kādeśo bhavati. kaḥ, kau, ke; kadā, kathā, karhi.

TAḤ SAḤ SAU (70)

tyadādīnāṁ takārasya sau parataḥ sakārādeśo bhavati. syaḥ, saḥ, eṣaḥ. sāv iti kim? tau.

ASĀV ASUKO 'SAKAU (71)

ete śabdā adasaḥ sau tadantasya nipātyante. asau. sākackasya: asukaḥ, asakau.

IDAM AYAM IYAM (72)

ete śabdā idamaḥ sau tadantasya liṅgatraye nipātyante. ayam, iyam, idam[1].

[1] C1 *stellt* idam *voran*

DO MAḤ (73)

idamo dakārasya supi parato makāro bhavati. imau, ime.

ṬAUSY AKO 'NAḤ (74)

ṭākāre[1] osi ca parato 'kakārasyedamo 'nādeśo bhavati. anena, anayoḥ. akaiti kim? imakena.

[1] C2 ṭakāre

HALY AŚ (75)

halādau supi parata idamo 'śādeśo bhavati. ebhiḥ, ābhyām. aka ity eva: imakaiḥ.

ETASYA CĀNVĀDEŚE DVITĪYĀYĀṀ CAINAḤ (76)

etacchabdasya ya etaśabdas tasyedamaś ca kathitānukathanaviṣaye dvitīyāyāṁ vibhaktau ṭausi ca parata enādeśo bhavati. etaṁ chāttraṁ vedam adhyāpaya, atho enaṁ vyākaraṇam adhyāpaya. etat kuṇḍam ānaya, atho enat pari-

vartaya. etau chāttrau vedam adhyāpaya, atho enau vyākaraṇam adhyāpaya. etāṁś chāttrān vedam adhyāpaya, atho enān vyākaraṇam adhyāpaya. etena cchāttreṇa rātrir adhītā, atho enena nipuṇam adhītam. etayoś chāttrayoḥ śobhanaṁ śīlam, atho enayoḥ prabhūtaṁ svam. etayor grāmayoḥ sukham avasāma, atho enayoḥ samyag yajāmahe. evam idamo 'pi yojyam, ayaṁ tu viśeṣaḥ: idaṁ kuṇḍam ānaya, atho enaṁ parivartayeti. makārānta eva bhavati. tṛtīyādiṣu tratasoś cedama evānvādeśe 'pi prayogo bhaviṣyati. kuto 'taḥ (IV, 3, 8), atra (IV, 3, 11) iti nipātanāt siddham.

PANNIŚMĀSHṚDYŪṢANDOṢAÑ ŚASĀDAU VĀ (77)

śasādau supi parataḥ pādādīnāṁ sthāne padādaya ādeśā vā bhavanti. padbhyām, pādābhyām. niśi, niśāyām. māsi, māse. hṛdi, hṛdaye. yūṣṇā, yūṣeṇa. doṣṇā, doṣā. śasādāv iti kim? pādaḥ, niśā, māsaḥ, hṛdayam, yūṣaḥ, doḥ.

LIṬĀŚĪRLIṄATIṄŚITI (78) g. b. m. 172

liṭy āśīrliṅy atiṅy aśitīti ca prāk tiṅgrahaṇād (173) etad adhikṛtaṁ veditavyam.

ASTER BHŪḤ (79)

aster liṭādiṣu bhūr ādeśo bhavati. babhūva, bhūyāt, bhavitā. lukā nirdeśaḥ kim? asyater mā bhūt: asitā. kathaṁ kārayāmāsa? kṛbhvastibhyo liṭanuprayogavacanāt (I, 1, 51). liṭādiṣv ity eva: syāt, asti, san.

BRUVO VAC (80)

bruvo liṭādiṣu parato vacādeśo bhavati. uvāca, ūce, ucyāt, vaktā. liṭādiṣv ity eva: brūyāt, bravīti, bruvan.

CAKṢAIḤ KHYĀÑ (81)

cakṣer liṭādiṣu khyāñādeśo bhavati. khyāyāt, khyātā. liṭādiṣv ity eva: ācakṣīta, ācaṣṭe, ācakṣāṇaḥ.

VĀ LIṬI (82)

liṭi parataś cakṣaḥ khyāñādeśo vā bhavati. ācakhyau, ācakhye[1]; ācacakṣe.

[1] C_2 *om.*

NĀSANAVARJANEṢU (83)

asy ane ca parato varjane cārthe cakṣaḥ khyāñādeśo na bhavati. nṛcakṣāḥ, vicakṣaṇaḥ, parisaṁcakṣyaḥ. kathaṁ vyākhyānam? khyāter bhaviṣyati.

AJER VY AYUGHAÑAPKYEṢU (84)

ajer liḍādiṣu vībhāvo bhavati, yu ghañ ap kyap etān varjayitvā. vivāya, vīyāt, pravetā, vītaḥ, vītavān. ayughañapkyeṣv iti kim? prājanam, samājaḥ, udajaḥ, samajyā. kathaṁ pravayaṇam? vī dhātvantaram.

TI KITY ADO JAGDHAḤ (85)

takārādau kiti parato 'do jagdhādeśo bhavati. jagdhaḥ, jagdhvā. tīti kim? adyate. kitīti kim? attā.

LYAPI (86)

atter lyapi parato jagdhādeśo bhavati. prajagdhya. ti kitīti siddhe lyapi punarvacanāl liṅgād upadeśāvasthāyām eva lyab bhavati. tena hitvadattvāttvettvadīrghatvaśūḍiṭo na bhavanti: hitvā, pradhāya. dattvā, pradāya. khātvā, prakhanya. sthitvā, prasthāya. śāntvā, praśamya. pṛṣṭvā, āpṛcchya. dyūtvā, pradīvya. devitvā, pradīvya.

LUṄSANAJGHAÑAPSU GHASḶḤ (87)

luṅi sany aci ghañy api ca parato 'tter ghasḷādeśo[1] bhavati. aghasat, jighatsati, praghasaḥ, ghāsaḥ, vighasaḥ. dhātvantareṇa siddhe 'dinivṛttyarthaṁ vacanam. liṭi tu dvayam api bhavati: āda, jaghāsa.

[1] C_2 ghaslādeśo

VEÑO LIṬI VAY VĀ (88)

veño liṭi parato vayādeśo vā bhavati. uvāya, vavau.

HANO VADHA LIṄI (89)

hanter liṅi parato vadhādeśo bhavati. vadhyāt. āśiṣity eva: hanyāt.

LUṄI (90)

luṅi parato hanter vadhādeśo bhavati. avadhīt. vadher adantatvād ād na bhavati.

TAṄI VĀ (91)

luṅi taṅbhūte parato hanter vadhādeśo vā bhavati. āvadhiṣṭa, āhata.

ETER GĀḤ (92)

iṇa ikaś ca luṅi parato gādeśo bhavati. agāt, adhyagāt.

ṆAU GAM ABODHE (93)

abodhe vartamānasya iṇa ikaś ca ṇau parato gamādeśo bhavati. gamayati grāmam. adhigamayati priyām. abodha iti kim? arthān saṁpratyāpayati.

SANI (94)

iṇa ikaś ca sani parato gamādeśo bhavati. jigamiṣati grāmam. adhijigamiṣati priyām. abodha ity eva: arthān saṁpratīṣiṣati.

IṄAḤ (95)

iṅaḥ sani parato gamādeśo bhavati. adhijigāṁsate vidyām.

GĀṄ LIṬI (96)

liṭi parata iṅo gāṅādeśo bhavati. adhijage.

VĀ LUṄLṚṄOḤ (97)

luṅi lṛṅi ca parata iṅo gāṅādeśo bhavati vā. adhyagīṣṭa, adhyaiṣṭa. adhyagīṣyata, adhyaiṣyata.

ṆAU SAṀŚCAṄOḤ (98)

ṇau sanpare caṅpare ca parata iṅo gāṅādeśo vā bhavati. adhijigāpayiṣati, adhyāpipayiṣati. adhyajīgapat, adhyāpipat. saṁścaṅor iti kim? adhyāpayati.

VALĀDER IṬ (99) g. b. m. 174

valāder liṭa āśīrliṅo 'tiṅo 'śitaś ca iḍāgamo bhavati.

lulavitha, laviṣīṣṭa, lavitā. tiṅsadṛśasya grahaṇāt svādīnāṁ na bhavati: lūbhyām, lūbhiḥ.

GRAHO 'SYĀLIṬĪṬ (100)

grahaḥ parasyāsyeṭo 'liṭi parata īkāro bhavati. grahītā. asyeti kim? ciṇvadiṭo (V, 3, 73) mā bhūt: grāhiṣyate. aliṭīti kim? jagṛhiva, jagṛhima.

VṚṆTO VĀ (101)

vṛṅvṛñor ṛkārāntāc ca parasyeṭa īdādeśo vā bhavati. varītā, varitā. prāvarītā, prāvaritā. āstarītā, āstaritā.

NA LIṄI (102)

liṅi parato vṛtaḥ parasyeṭa īttvaṁ na bhavati. variṣīṣṭa, prāvariṣīṣṭa, āstariṣīṣṭa.

SICY ATAṄI (103)

ataṅpare sici parato vṛtaḥ parasyeṭa īttvaṁ na bhavati. prāvāriṣṭām, āstāriṣṭām. ataṅīti kim? avarīṣṭa, avariṣṭa.

g. b. m. 111 IṬ SANO VĀ (104)

vṛtaḥ parasya sana iḍāgamo vā bhavati. vivariṣate, vuvūrṣate. prāvivariṣati, prāvuvūrṣati. nipipariṣati, nipupūrṣati.

LIṄSICOS TAṄI (105)

vṛtaḥ parasya liṅaḥ sicaś ca taṅviṣaye iḍ vā bhavati. variṣīṣṭa, vṛṣīṣṭa. āstariṣīṣṭa, āstīrṣīṣṭa. avariṣṭa, avṛta. āstariṣātām, āstīrṣātām.

ṚTAḤ SAṀYOGĀDEḤ (106)

ṛkārāntāt saṁyogādeḥ parayor liṅsicos taṅi iḍ vā bhavati. smariṣīṣṭa, smṛṣīṣṭa. asmariṣātām, asmṛṣātām. aupadeśikasaṁyogagrahaṇād iha na bhavati: saṁskṛṣīṣṭa, samaskṛta.

SVṚSŪṄŪDITAḤ (107)

svarateḥ sūteḥ sūyater ūditaś ca parasya valāder iḍ vā

bhavati. svaritā, svartā. savitā, sotā. mārjitā, mārṣṭā. anubandhaḥ kim? suvateḥ, savitā. kathaṁ vidhotā, vidhaviteti? dhuvā dhūñā ca siddham.

RADHĀDIBHYAḤ (108)

radha ity evamādibhyaḥ parasya valāder iṭ vā bhavati. radhitā, raddhā. naśitā, naṁṣṭā. tarpitā, traptā. darpitā, draptā. drohitā, drogdhā. mohitā, mogdhā. snohitā, snogdhā. snehitā, snegdhā. liṭi srādiniyamāt (158) paratvād iṭ. rarandhiva, rarandhima.

NIṢKUṢAḤ (109)

niṣkuṣaḥ parasya valāder iṭ vā bhavati. niṣkoṣitā, niṣkoṣṭā.

TATAVATOḤ (110)

niṣkuṣaḥ parayoḥ ktaktavatvor iṭ bhavati, nityaṁ punarvidhānāt, yato 'patiniṣkuṣo vā (140) iti tatrāvacanāt. niṣkuṣitaḥ, niṣkuṣitavān.

PŪKLIŚAS TVAŚ CA (111)

puvaḥ kliśaś ca parayoḥ ktaktavatvoḥ ktvaś ca iṭ vā bhavati. uttaratra nityārtham, vacanād iṭ. pavitvā, pūtvā. kliśitvā, kliṣṭvā. pavitaḥ, pavitavān; pūtaḥ, pūtavān. kliśitaḥ, kliśitavān; kliṣṭaḥ, kliṣṭavān.

VASAKṢUDHA IṬ (112)

vasikṣudhibhyāṁ parayoḥ ktaktavatvoḥ ktvaś ca iṭ āgamo bhavati. uṣitvā, uṣitaḥ, uṣitavān. kṣudhitvā, kṣudhitaḥ, kṣudhitavān. vaster iṭ asty eva.

AÑCO NE (113)

nakāre saty añcateḥ parasya ktvaḥ ktaktavatvoś ca iṭ bhavati. añcitvā jānu juhoti. añcitam iva śiro vahati. añcitavān. nāñcaḥ pūjāyām (V, 3, 50) iti nalopābhāvaḥ. na iti kim? udaktam udakaṁ kūpāt.

LUBHA ĀKULE (114)

lubheḥ parayoḥ ktaktavatvoḥ ktvaś cākule gamyamāna

iḍ bhavati. vilubhitāḥ keśāḥ. vilubhitavān. ākula iṭi kim? lubdho vṛṣalaḥ.

JṚṢAS TVAḤ (115)

jṛṣaḥ parasya ktvā ity etasya iḍ bhavati. jaritvā, jarītvā.

VRAŚCITVĀ (116)

vraścitvety ayaṁ śabdo nipātyate.

g. b. m. 120 UDITO VĀ (117)

uditaḥ parasya ktvā ity etasya iḍ vā bhavati. śamitvā, śāntvā.

TĪṢUSAHALUBHARUṢARIṢAḤ (118)

icchatyādibhyaḥ parasya takārāder valāder iḍ vā bhavati. eṣitā, eṣṭā. sahitā, soḍhā. lobhitā, lobdhā. roṣitā, roṣṭā. reṣitā, reṣṭā. tīti kim? sahiṣyate. iṣu ity utā nirdeśād iṣyater iṣṇāteś ca na bhavati: preṣitā. pañcamī tīti saptamyāḥ ṣaṣṭhīṁ prakalpayati parabalīyastvāt.

SANĪVANTARDHABHRASJADAMBHUŚRISVṚYŪRṆUBHARAJÑAPISANITANIPATIDARIDRAḤ (119)

ivantād ṛdhādibhyaś ca parasya sana iḍ vā bhavati. dideviṣati, dudyūṣati[1]. ardidhiṣati, īrtsati. bibhrajjiṣati, bibhrakṣati. didambhiṣati, dhipsati. śiśrayiṣati, śiśrīṣati. sisvariṣati, susvūrṣati. yiyaviṣati, yuyūṣati. prorṇunaviṣati, prorṇunūṣati. bibhariṣati, bubhūrṣati. śapā nirdeśād anyasya na bhavati: bubhūrṣati. jñīpsati, jijñapayiṣati. sisaniṣati, siṣāsati. titaniṣati, titaṁsati. pipatiṣati, pitsati. didaridriṣati, didaridrāsati.

[1] *beide Hss.* didyūṣati

SY ASICI KṚTACṚTACCHṚDATṚDANṚTAḤ (120)

kṛtādibhyaḥ parasya sakārāder asica iḍ vā bhavati. kartiṣyati, kartsyati. cartiṣyati, cartsyati. chardiṣyati, chartsyati. tardiṣyati, tartsyati. nartiṣyati, nartsyati. sīti kim? kartitā. asicīti kim? akartiṣṭām.

ANIṄGAMER IṬ (121)

aniṅādeśād gameḥ parasya sakārāder iḍ bhavati. gamiṣyati, jigamiṣati, jigamiṣitā, saṁjigamiṣitā. aniṅgamer iti kim? adhijigāṁsitā.

NA TAÑĀNAIḤ (122)

tañānaiḥ saha prayoge gameḥ parasya sakārāder iḍ na bhavati. saṁjigaṁsate, saṁjigaṁsamānaḥ. samo gamṛchi (I, 4, 71) ityādinā taṅ. saṁgaṁsyate, saṁgaṁsyamānaḥ, saṁgaṁsīṣṭa.

VṚDBHYA IṬ (123)

vṛtādibhyaḥ parasya sakārādes tañānair eva saha prayoge iḍ āgamo bhavati. vartiṣyate, vartiṣyamāṇaḥ; vivartiṣate, vivartiṣamāṇaḥ. vardhiṣyate, vardhiṣyamāṇaḥ; vivardhiṣate, vivardhiṣamāṇaḥ. tañānair ity eva: vartsyati, vivṛtsati, vivṛtsitā.

TĀSAŚ CA KḶPAḤ (124)

kḷpaḥ parasya tāsaḥ sakārādeś ca tañānair eva saha prayoge iḍ bhavati. kalpitāse; kalpiṣyate, cikalpiṣate. tañānair ity eva: kalptā, kalpsyati, cikḷpsati, cikḷpsitā.

N A SNOḤ (125) g. b. m. 160

tañānaiḥ saha prayoge snoḥ parasya tāsaḥ sakārādeś ca iḍ na bhavati. prasnoṣyate, prasnoṣyamāṇaḥ, prasnotāse. tañānair ity eva: prasnavitā.

KRAMAḤ (126)

tañānaiḥ saha prayoge kramaḥ parasya tāsaḥ sakārādeś ca iḍ na bhavati. prakraṁsyate, prakraṁsyamānaḥ, prakrantāse. tañānair ity eva: kramitā.

TAÑVIṢAYĀT KARTARY ATIṄAḤ (127)

tañviṣayāt kramaḥ parasya kartṛvṛtter atiṅa iḍ na bhavati. prakrantā. tañviṣayād iti kim? kramitā. kartarīti kim? prakramitum, prakramitavyam. atiṅa iti kim? pracakramiṣe.

VAŚI (128)

vaśāder atiṅa iḍ na bhavati. īśvaraḥ, bhāsvaraḥ; dīpraḥ; bhasma; rakṣṇaḥ, yācñā; khaṇḍaḥ, daṇḍaḥ. atiṅa ity eva: jagmiva.

TER AGRAHĀDIBHYAḤ (129)

grahādivarjitebhyaḥ parasya ter iḍ na bhavati. tantiḥ, rantiḥ, vantiḥ. kathaṁ saktuḥ, pattram, hastaḥ, kāṣṭham, kukṣiḥ, ikṣuḥ, tasaraḥ, śalkaḥ, vatsa iti? auṇādikā ete, yathā garbhaḥ, darbhaḥ, gulphaḥ, śarkaretyādi. grahādinirāsaḥ kim? nigṛhītiḥ, upasnihitiḥ, nikucitiḥ, nipaṭhitiḥ. ākṛtigaṇatvāt prabhaṇitir ityādi.

EKĀCO 'ŚVIŚRIḌĪŚĪṄŪYVĀDIṢAṬKĀT (130)

ekācaḥ śviśriḍīśīṅbhir ūdantair yautyādibhiś ca ṣaḍbhir varjitād iḍ na bhavati. yātā, cetā, netā, stotā, kartā. ekāca iti kim? daridritā, ādīdhitā, vevitā, prorṇavitā, jāgaritā. śvayatyādiparyudāsaḥ kim? śvayitā, śrayitā, ḍayitā, śayitā; lavitā; yavitā, navitā, kṣṇavitā, prasnavitā, kṣavitā, ravitā. ṣaṭkād iti kim? kotā. śvayatyādiparyudāsād uttaratra halantagrahaṇāc ceha na bhavati: paṭhitā. kathaṁ varitā, prāvaritā, āstariteti? vṛto vā, na liṅi (101. 102) iti vacanāt.

SIDHIBUDHISVIDIMANIPUṢAŚLIṢAḤ ŚYANĀ (131)

sidhyatyādibhyaḥ śyanopalakṣitebhyaḥ parasya valāder iḍ na bhavati. seddhā, boddhā, svettā, mantā, poṣṭā, śleṣṭā. śyaneti kim? sedhitā, bodhitā, sveditā, manitā, poṣitā, śleṣitā.

VIDER ALUKAḤ (132)

vider alugvikaraṇāt parasya valāder iḍ na bhavati. vettā. aluka iti kim? veditā śāstrāṇām.

YARALĀD BHAḤ (133)

yaralebhyaḥ paro yo bhakāras tadantāt parasya valāder iḍ na bhavati. yabdhā, rabdhā, labdhā. yaralād iti kim? umbhitā. bha iti kim? lagitā.

YARANAGĀN[1] MAḤ (134)

yaranagādibhyaḥ paro yo makāras tadantāt parasya valāder iḍ na bhavati. yantā, rantā, praṇantā, gantā.

[1] *so beide Mss.*, C1 *und* C2, *gegenüber den Texthandschriften*

ŚAKĀDIBHYAḤ (135)

śaka ity evamādibhyaḥ parasya valāder iḍ āgamo na bhavati. śaktā, ghastā, vastā. śakyater vasteś ceḍ asty eva: śakitā, vasitā. śakḷghasḷvasatihanibhyaḥ — pacivaciricivicisicimuciprachaḥ — diśidṛśiviśiliśiriśiruśimṛśispṛśibhyaḥ — kruśo daṁśaḥ[1] — tyajiyajiyujirujinijivijibhujibhajisṛjisañjirañjibhañjibhyaḥ — svañjimasjibhrasjibhyaḥ — ruhaduhadihalihamihanahadahavahaḥ[2] — adihadiśadisaditudinudibhidichidikṣudipadikhidiskandaḥ[3] — tapatipaśapavapalipalupasṛpasvapāpakṣipachupaḥ — śuṣikṛṣipiṣiviṣiśiṣibhyaḥ — tuṣitviṣiduṣidviṣibhyaḥ — vyadhiyudhirudhiśudhibandhikrudhikṣudheḥ — rādhisādhibhyāṁ ca.

[1] *so beide Hss.* [2] C1 add. druha *zwischen* ruha *und* duha, *aber vgl.* 108 [3] C1 *om.* kṣudi

ŚRYUGŪRṆOḤ KITAḤ (136)

śrayater ugantād ekāca ūrṇoteṣ ca parasya kito valāder iḍ na bhavati. śritvā, śritaḥ. yutvā, yutaḥ. lūtvā, lūnaḥ. vṛtvā, vṛtaḥ. tīrtvā, tīrṇaḥ. ūrṇutvā, ūrṇutaḥ. ekāca ity eva: jāgaritaḥ. kita iti kim? lavitā.

SANO GRAHAGUHAŚ CA (137)

grahiguhibhyām ugantāc ca parasya sana iḍ na bhavati. jighṛkṣati, jughukṣati; lulūṣati, pupūṣati. śvayater ūrṇoter yauter vṛtaś ca parasya sana iḍ vibhāṣoktaḥ (119. 101).

SVĀRTHE (138)

svārthikasya sana iḍ na bhavati. titikṣate, cikitsati, jugupsate.

ŚVĪDITAS TATAVATOḤ (139) g. b. m. 156

śvayater īditaś ca parayos tatavator iḍ na bhavati. śūnaḥ, śūnavān. olasjī: lagnaḥ, lagnavān.

YATO 'PATER VĀ (140)

yasmād iṭ vā vihitas tataḥ pativarjitāt parayos tatavator iṭ na bhavati. sūtaḥ, sūtavān. apater iti kim? patitaḥ, patitavān. ekāca ity eva: daridritaḥ. kathaṁ viditaḥ? viśisahacaritasya vidaviśa (166) iti grahaṇāt.

ĀDITAḤ (141)

āditaḥ parayos tatavator iṭ na bhavati. minnaḥ, minnavān.

BHĀVĀRAMBHAYOR VĀ (142)

bhāve tadārambhe ca tatavator iṭ vā na bhavati. minnam, meditam. praminnaḥ, prameditaḥ. ādita ity eva: gatam.

JAPIVAMAḤ (143)

japivamibhyāṁ parayos tatavator iṭ vā na bhavati. japtaḥ, japitaḥ. vāntaḥ, vamitaḥ.

VYĀṄAḤ ŚVASAḤ (144)

vipūrvād āṅpūrvāc ca śvaseḥ parayos tatavator iṭ vā na bhavati. viśvastaḥ, viśvasitaḥ. āśvastaḥ, āśvasitaḥ. vyāṅa iti kim? niḥśvasitaḥ[1], ucchvasitaḥ.

[1] *beide Hss.* niśvasitaḥ

KṢUBDHASVĀNTADHVĀNTAṀ MANTHAMANASTAMAḤ (145)

kṣubdhādayo manthādiṣv artheṣu nipātyante. kṣubdho manthaḥ. svāntaṁ manaḥ. dhvāntaṁ tamaḥ. samānādhikaraṇaṁ kim? kṣubhitaṁ manthena, svanitaṁ manasā, dhvanitaṁ tamasā.

VIRIBDHAPHĀṆṬABĀḌHAMLIṢṬĀNI SVARĀNĀYĀSABHṚŚĀSPAṢṬEṢU (146)

viribdhādayaḥ svarādiṣu gamyamāneṣu nipātyante. viribdhaḥ svaraś cet, virebhitam anyat. phāṇṭam anāyāsanirjātaṁ[1] cet. sadyo'bhiṣutoddhṛtauṣadhaṁ dravadravyam evocyate. phāṇitam[2] anyat. bāḍhaṁ bhṛśaṁ cet, bāhitam anyat. mliṣṭam avispaṣṭaṁ cet, mlechitam anyat.

[1] C_2 anāyāsaniryātaṁ [2] C_1 phaṇitam

DHṚṢAŚASAḤ PRĀGALBHYE (147)

dhṛṣiśasibhyāṁ parayos tatavatoḥ[1] prāgalbhya eveḍ na bhavati. dhṛṣṭaḥ, viśastaḥ. prāgalbhya iti kim? dharṣitaḥ, viśasitaḥ.

[1] C1 parasya valādeḥ *für* parayos tatavatoḥ

DṚḌHAḤ STHŪLABALINOḤ (148)

dṛḍha iti sthūle balavati ca nipātyate. dṛḍhaḥ. dṛhitaṁ dṛṁhitaṁ cānyat.

PRABHAU PARIVṚḌHAḤ (149)

parivṛḍha iti prabhau nipātyate. parivṛṁhitam anyat.

KṚCCHRAGAHANAYOḤ KAṢAḤ (150)

kṛcchre gahane cārthe kaṣateḥ parayos tatavator iḍ na bhavati. kaṣṭo 'gniḥ. kaṣṭāḥ parvatāḥ. kaṣitam anyatra.

GHUṢER AVIŚABDANE (151)

viśabdanād anyatra ghuṣeḥ parayos tatavator iḍ na bhavati. ghuṣṭā rajjuḥ. aviśabdana iti kim? avaghuṣitaṁ vākyam āha. ato liṅgād vā ṇic. tena jughuṣuḥ Puṣyamāṇavā iti siddhaṁ bhavati.

SAṀNIVER ARDAḤ (152)

saṁādipūrvād ardateḥ parayos tatavator iḍ na bhavati. samarṇaḥ, nyarṇaḥ, vyarṇaḥ. saṁniver iti kim? arditaḥ.

ABHER AVIDŪRE (153)

abheḥ parād ardateḥ parayos tatavator avidūre gamyamāna iḍ na bhavati. abhyarṇā śarat. avidūra iti kim? abhyarditaḥ.

ṆER VṚTTAṀ GRANTHE (154)

vṛter ṇyantasya kte parato granthaviṣaye vṛttam iti nipātyate. vṛttaṁ pārāyaṇaṁ Devadattena. vṛttaṁ pārāyaṇe. vartitam anyat.

VĀ DĀNTAŚĀNTAPŪRṆADASTASPAṢṬACCHA-NNAJÑAPTĀḤ (155)

ṇyantānām ete kte parato vā nipātyante. dāntaḥ, damitaḥ. śāntaḥ, śamitaḥ. pūrṇaḥ, pūritaḥ. dastaḥ, dāsitaḥ. spaṣṭaḥ, spāśitaḥ. channaḥ, chāditaḥ. jñaptaḥ, jñapitaḥ[1].

[1] C1 jñāpitaḥ

RUṢAHṚṢĀMATVARASAṀGHUṢĀSVANAḤ (156)

ruṣādibhyaḥ parayos tatavator iḍ vā na bhavati. ruṣṭaḥ, ruṣitaḥ. hṛṣṭaḥ, hṛṣitaḥ. hṛṣer lomasu vismitapratighātayor iti ca na vaktavyam, anyatrāpi darśanād arthānyatve ca, vyavasthitavibhāṣayā vā. hṛṣṭāḥ keśāḥ, hṛṣitāḥ keśāḥ. hṛṣṭā dantāḥ, hṛṣitā dantāḥ. hṛṣṭaṁ lomabhiḥ, hṛṣitaṁ lomabhiḥ. abhyāntaḥ, abhyamitaḥ. tūrṇaḥ, tvaritaḥ. saṁghuṣṭaḥ, saṁghuṣitaḥ. āsvāntaḥ, āsvanitaḥ. aviśabdane manasi ca paratvād anenaiva bhavitavyam. apacita iti cinoter bhaviṣyati, tata eva pūjā pratīyate. apacāyita iti cāyater bhaviṣyati.

APACITIḤ (157)

apapūrvasya cāyeḥ ktini parataś cibhāvo nipātyate. apacitiḥ. cāyṛnivṛttyarthaṁ vacanam.

SṚBHṚVṚSTUDRUSRUŚRUVO LIṬAḤ (158)

srādibhya eva parasya valāder liṭa iḍ na bhavati. sasṛva, sasṛma. babhṛva, babhṛma, babhṛvahe, babhṛmahe. vavṛva, vavṛma, vavṛvahe, vavṛmahe. vṛṅvṛñor valādilakṣaṇa eva pratiṣidhyate. tuṣṭuva, tuṣṭuma. dudruva, dudruma. susruva, susruma. śuśruva, śuśruma. srādibhya iti kim? peciva, pecima. śekiva, śekima.

KṚÑO 'SUṬAḤ (159)

asuṭkāt karoteḥ parasya liṭa iḍ na bhavati. cakṛva, cakṛma. srādiniyamāt prāptasya pratiṣedhaḥ. asuṭa iti kim? saṁcaskariva, saṁcaskarima.

ṚTAS TĀSI NITYĀNIṬAS THALAḤ (160)

ṛdantāt tāsi nityāniṭaḥ parasya thala iḍ na bhavati. hartā:

jahartha. ṛta iti kim? bhettā: bibhediṭha. tāsīti kim? vṛtaḥ: vavariṭha. nityam iti kim? svartā, svaritā: sasvariṭha. aniṭa iti kim? jāgaritā: jajāgariṭha. thala iti kim? jahriva, jahrima. aco vā (161) iti prāptasya pratiṣedhaḥ.

ACO VĀ (161)

ajantāt tāsi nityāniṭaḥ parasya thala iḍ vā na bhavati. yātā: yayāṭha, yayiṭha. cetā: cicetha, cicayiṭha. hotā: juhotha, juhaviṭha. tāsīty eva: yutaḥ, yuyaviṭha. nityam ity eva: sotā savitā, susaviṭha. aniṭa ity eva: lavitā, lulaviṭha. thala ity eva: yayiva, yayima.

PĀṬHE 'TVATAḤ (162)

upadeśe 'kāravatas tāsi nityāniṭaḥ parasya thala iḍ vā na bhavati. paktā: papaktha, pecitha. śaktā: śaśaktha, śekitha. pāṭha iti kim? karṣṭā: cakarṣiṭha. atvata iti kim? bhettā: bibhediṭha. taparaḥ kim? rāddhā: rarādhiṭha. tāsīty eva: śāntaḥ, śemiṭha. nityam ity eva: raddhā radhitā, rarandhiṭha. aniṭa ity eva: phaṇitā, pheṇiṭha. thala ity eva: peciva, pecima.

SṚJIDṚŚAḤ (163)

sṛjidṛśibhyāṁ parasya thala iḍ vā na bhavati. sasraṣṭha, sasarjiṭha. dadraṣṭha, dadarśiṭha.

ṚVṚVYEÑADAḤ (164)

arter vṛñer vyeño 'tteś ca parasya thala iḍ bhavati, nityaṁ vikalpānuvṛtter vyeñada ānarthakyāt. āriṭha, vavariṭha, saṁvivyayiṭha, āditha.

KVASOR EKĀJĀDGHASAḤ (165)

ekāca ākārāntād ghasaś ca parasya kvasor iḍ bhavati. pecivān, yayivān, jakṣivān. ekājādghasa iti kim? babhūvān.

VĀ HANAGAMAVIDAVIŚADṚŚAḤ (166)

hanādibhyaḥ parasya kvasor iḍ vā bhavati. jaghnivān, jaghanvān. jagmivān, jaganvān. vividivān, vividvān. viviśivān, viviśvān. dadṛśivān, dadṛśvān.

ṚHANAḤ SYE (167)

ṛdantād dhanteś ca parasya sya ity etasya iḍ bhavati. kariṣyati, haniṣyati.

AÑJEḤ SICAḤ (168)

añjeḥ parasya sica iḍ āgamo bhavati. āñjīt.

STUSUÑO 'TAṄI (169)

stauteḥ sunoteś ca parasya sico 'taṅi parata iḍ bhavati. astāvīt, asāvīt. ataṅīti kim? astoṣṭa. adhāvīd iti dhuñā siddham, adhauṣīd iti dhuvā bhavitavyam.

YAMARAMANAMĀTĀṂ SAK CA (170)

yamādīnām ākārāntānāṁ cānantarasya sica iḍ bhavati, sak caiṣām āgamaḥ. ayaṁsiṣṭām, araṁsiṣṭām, anaṁsiṣṭām; ayāsiṣṭām. ataṅīty eva: āyaṁsta pādam.

ṚSMIPŪṄAÑJAŚAḤ SANAḤ (171)

ṛprabhṛtibhyaḥ parasya sana iḍ bhavati. aririṣati, sismayiṣate, pipaviṣate, añjijiṣati, aśiśiṣate[1].

[1] C1 aśiśiṣati

KṚBHYAḤ PAÑCABHYAḤ (172)

kṝ ity evamādibhyaḥ pañcabhyaḥ parasya sana iḍ bhavati. cikariṣati, jigariṣati, didariṣate, didhariṣate, piprcchiṣati. pañcabhya iti kim? sisṛkṣati.

RUDBHYAS TIṄAḤ (173)

rudādibhyaḥ pañcabhyaḥ parasya valādes tiṅa iḍ bhavati. roditi, svapiti, prāṇiti, śvasiti, jakṣiti. tiṅa iti kim? svaptā. pañcabhya ity eva: jāgarti.

JANĪŚĪḌAḤ SDHVE (174)

jana īśa īḍaś ca parasya sakārādes tiṅo dhva ity etasya ca iḍ bhavati. vyatijajñiṣe, vyatijajñidhve; vyatijajñiṣva, vyatijajñidhvam. juhotyāditvād dvirvacanam. īśiṣe, īśidhve; īśiṣva, īśidhvam. īḍiṣe, īdidhve; īḍiṣva, īḍidhvam.

ĀNE MUG ATAḤ (175)

āne parato 'kārāntasya mug āgamo bhavati. pacamānaḥ, yajamānaḥ. ata iti kim? kurvāṇaḥ. taparaḥ kim? dadānaḥ. prakṛter ity eva: prāṇaḥ.

ĀSĪNAḤ (176)

āsaḥ parasyānasya īttvaṁ nipātyate. āsīnaḥ.

pañcamo 'dhyāyaḥ
samāptaḥ.

MṚJER ĀṬ (1)

mṛjer ata ād bhavati. mārṣṭi, mārṣṭā. ata ity eva: mṛṣṭaḥ.

ṚTO 'CI VĀ (2)

mṛjer ṛkārasyājādau parata ād vā bhavati. mārjanti, mṛjanti. mārjan, mṛjan. ṛta iti kim? saṁmārjanam. acīti kim? mṛṣṭaḥ.

g. b. m. 8 AJĀGṚṆIŚVĪNĀṀ SICY ATAṄY ĀD AIC (3)

ataṅpare sici parato jāgṛṇiśvivarjitāyā ajantāyāḥ prakṛter ādaico bhavanti. akārṣīt, acaiṣīt, alāvīt. atra pratyāsatter ikārasyaikāraḥ, ukārasyaukāraḥ, pariśeṣyād ṛkārasyākāraḥ. śeṣāṇām asaṁbhavān na bhaviṣyati; udavoḍhām iti ḍhalopasyāsiddhatvāt. ataṅīti kim? acyoṣṭa. ajāgṛṇiśvīnām iti kim? ajāgarīt, aunayīt, aśvayīt. kathaṁ nyanuvīt, nyadhuvīd iti? antaraṅgatvād uvi kṛte vakāreṇa vyavadhānān na bhaviṣyati, halantalakṣaṇasya ca neṭi (5) iti pratiṣedhāt. alāvīd ity api tarhy okāre 'vādeśe ca kṛte na prāpnoti? nāprāpte 'deṅy[1] ādaij ārabhyate, uvi punaḥ prāpte cāprāpte ca. na ca ṇiśvigrahaṇaṁ jñāpakaṁ sicy aṇtaraṅgābhāvasya, ādaico 'deṅapavādatvāt. na ca prayojanam asti. yo 'py āha: acecāyīt, anenāyīt, acirāyīt, ajirāyīd iti yāntalakṣaṇaḥ pratiṣedhaḥ syāt, tatrāpi nādeṅprāptir asti, ādaicā bādhitatvāt.

[1] *Ms.* adeṅ

HALO 'CAḤ (4)

ataṅpare sici parato halantāyāḥ prakṛter yo 'c tasyādaico bhavanti. apākṣīt, abhaitsīt, arautsīt, atāpsīt, arāṅkṣīt, asāṅkṣīt.

NEṬI (5)

iḍādau sici parato halantāyāḥ prakṛter ādaico na bhavanti. akoṣīt.

VORṆOḤ (6)

ūrṇoter iḍādau sici parata aij vā bhavati. praurṇāvīt, praurṇavīt, praurṇuvīt.

HALĀDER UPĀNTASYĀŚVASAKṢAṆAHMYEDITO 'TAḤ (7)

halāder halantasya śvasikṣaṇibhyāṁ hakāramakārayakārād editaś cānyasya yo 'kāra upāntas tasyeḍādau sicy ataṅpare parata ād vā bhavati. arāṇīt, araṇīt. halāder iti kim? mā bhavān aṭīt. upāntasyeti kim? arakṣīt. aśvasakṣaṇahmyedita iti kim? aśvaśīt, akṣaṇīt; agrahīt, avamīt, avyayīt; aragīt. ata iti kim? akoṣīt. hala ity eva: avadhīt.

VADAVRAJALRAḤ (8)

vadivrajor tāntānāṁ rephāntānāṁ ca halādīnāṁ yo 'kāras tasyeḍādau sici parata ād bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. avādīt, avrājīt; acālīt, akṣārīt. upāntasyety eva: aśvallīt, avabhrīt.

ÑṆITI (9) g. b. m. 43

ñiti ṇiti ca parata upāntasyāta ād bhavati. pākaḥ, pācakaḥ. upāntasyety eva: bhaṅgaḥ, bhañjakaḥ.

ACAḤ (10) g. b. m. 39

ñiti ṇiti ca parato 'nantarasyāca ādaico bhavanti. kārakaḥ, nāyakaḥ, lāvakaḥ. babhṛveti nityatvād ake kṛte vakāreṇa vyavadhānān na bhaviṣyati.

KITI CĀPATYĀDĀV ACĀM ĀDEḤ (11) g. b. m. 39

ñiti ṇiti kiti ca apatyādyarthavihite parataḥ prakṛter ye 'cas teṣām āder aca ādaico bhavanti. Dākṣiḥ, Plākṣiḥ. Aupagavaḥ. Aitikāyanaḥ. apatyādāv iti kim? kaṇḍūyati, śithilayati. acām iti kim? halāder api yathā syāt.

DEVIKĀŚIṂŚAPĀDĪRGHASATTRAŚREYASĀM ĀT (12)

ñṇiti kiti cāpatyādyarthavihite parataḥ prakṛter Devikādīnām acām āder aca ād bhavati. Dāvikam udakam, Dāvikākūlāḥ śālayaḥ; Pūrvadevikā nāma prācāṁ grāmaḥ, tatra bhavaḥ Pūrvadāvikaḥ. śāṁśapaś camasaḥ, Śāṁśapāsthalā[1] devāḥ, Pūrvaśāṁśapaḥ. Dīrghasattre bhavam, Dārghasattram. Śreyasi bhavam, Śrāyasam. apatyādāv ity eva: Devikīyati. kathaṁ Vahīnarasyāpatyam, Vaihīnariḥ? Vihīnaraśabdaḥ prakṛtyantaram asti.

[1] *Ms.* śāṁśapasthalā

KEKAYAMITRAYUPRALAYĀNĀṂ YĀDER IYAḤ (13)

Kekayādīnāṁ ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaicaḥ siddhā eva, yakārādes tv avayavasya iyādeśo bhavati. Kaikeyaḥ, Maitreyaḥ. pralayād āgatam, prāleyaṁ himam.

g. b. m. 20 AIJBHĀVINO YVAḤ PADĀNTĀT PRĀG AIC (14)

ñṇiti kiti cāpatyādyarthe vihite parata aijbhāvino 'caḥ sthāne yau yvau tābhyāṁ padāntābhyāṁ pūrvāv aicau bhavataḥ. vaiyākaraṇaḥ, Sauvaśvaḥ. aijbhāvina iti kim? dvyāśītikaḥ. atra hy uttarapadasyādaijvacanāt (26) pūrvapadasyādaicām abhāvaḥ. kathaṁ Pūrvatryalinde bhavaḥ, Pūrvatraiyalindaḥ? atrāpy uttarapadastho 'yam[1] acām āder aca aijbhāvinaḥ sthāne yakāra itikṛtvā bhavaty eva. yva iti kim? dvaimāturaḥ. padāntād iti kim? Yataś chāttrāḥ, Yātāḥ.

[1] *Ms.* uttarapadasyāyam

DVĀRĀDĪNĀM (15)

dvārādīnāṁ ñṇiti kiti ca parato yvābhyāṁ pūrvāv aicau bhavataḥ. dvāre niyukto, dauvārikaḥ — svaram adhikṛtya kṛto granthaḥ, sauvaraḥ — vyalkaśe bhavaḥ, vaiyalkaśa iti vipūrvāt pūrveṇaiva siddham — svastīty āha, sauvastikaḥ — svar bhavam, sauvam; asaṁkhyasyānārācchaśvato 'siti (V, 3, 140 Gaṇa) ity antyājādilopaḥ — svargagamanam āha,

sauvargagamanikaḥ — Sphyakṛto[1] 'patyam, Sphaiyakṛtaḥ — Svādumṛdor apatyam, Sauvādumṛdavaḥ — śuna idam, śauvanam; aṇi lopābhāvaḥ. śuno vikāraḥ, śauvaṁ māṁsam; añi lopa eva — śvādaṁṣṭrāyāṁ bhavaḥ, śauvādaṁṣṭro maṇiḥ; anyeṣām api (V, 2, 145) iti dīrghatvam — śvo bhavaḥ, śauvastikaḥ — svasyedam, sauvam — svagrāme bhavaḥ, sauvagrāmikaḥ; adhyātmāditvāṭ (III, 3, 29) ṭhañ — svādhyāyena jayati, sauvādhyāyikaḥ. svagrahaṇena siddhe svagrāmādipāṭhād iha na bhavati: svāpateyam.

[1] Sphyakṛt *auch bei* Vardhamāna (167)

NYAGRODHASYA KEVALASYA (16)

nyagrodhaśabdasyāsamastasya ñṇiti kiti ca parato yakārāt pūrvam aij bhavati. naiyagrodhaś camasaḥ. kevalasyeti kim? nyāgrodhamūlāḥ[1] śālayaḥ. etac ca jñāpakaṁ tadādividheḥ, vyutpattipakṣe niyamārtham, avyutpattipakṣe vidhyartham.

[1] *Ms.* nyagrodhamūlāḥ

NA VYATIHĀRE (17)

anyonyakriyākaraṇe yvaḥ padāntāt prāg aij na bhavati. vyāvakrośī, vyāvacarcī. striyāṁ ṇac (I, 3, 76), tasmād aṇ (IV, 4, 21).

SVĀGATĀDĪNĀM (18)

svāgatādīnāṁ ñṇiti kiti ca parato yvaḥ padāntāt prāg aij na bhavati. svāgatam ity āha, svāgatikaḥ — svadhvareṇa carati, svādhvarikaḥ — Svaṅgasyāpatyam, Svāṅgiḥ — Vyāṅgiḥ — Vyāḍiḥ — vyavahāreṇa carati, vyāvahārikaḥ.

ŚVĀDER ITI (19)

śvaśabdāder ikārādau ñṇiti kiti ca parato yvaḥ prāg aij na bhavati. Śvabhastrasyāpatyam, Śvābhastriḥ. śvagaṇena carati, śvāgaṇikaḥ. kathaṁ Śvābhastrer idam, Śvābhastram iti? iñi lupte 'pi tatkṛtaḥ pratiṣedho bhavaty eva. itīti kim? śauvādaṁṣṭro maṇiḥ.

PADASYA VĀ (20)

śvaśabdādeḥ padāntasya ñṇiti kiti ca parato yvaḥ prāg aij na bhavati vā. śvāpadam, śauvāpadam.

g. b. m. 39 UTTARASYA (21)

uttarapadasya ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti. adhikāraś cāyam.

AṀŚĀD ṚTOḤ (22)

avayavāt parasyottaravācina uttarapadasya ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti. pūrvavārṣikaḥ. varṣāṇām ayaṁ pūrvabhāge pūrvaśabdaḥ. avayavo 'pi samudāyaśabdenocyata iti pūrvāś ca tā varṣāś ceti viśeṣaṇasamāsaḥ. aṁśād iti kim? ṛtvantarair vyavahitāsu pūrvavarṣāsu bhavaḥ, paurvavarṣikaḥ. sauvarṣikaḥ.

SUSARVĀRDHĀJ JANAPADASYA (23)

susarvārdhebhyaḥ parasya janapadavācino ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti. supāñcālakaḥ, sarvapāñcālakaḥ, ardhapāñcālakaḥ.

AMADRĀṆĀṀ DIŚAḤ (24)

dikchabdāt parasya Madravarjitasya janapadavācina uttarapadasya ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti. pūrvapāñcālakaḥ, uttarapāñcālakaḥ. amadrāṇām iti kim? paurvamadraḥ.

PRĀCĀṀ GRĀMĀṆĀM (25)

dikchabdebhyaḥ pareṣāṁ prācyagrāmavācināṁ ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti. Pūrvakārṣṇamṛttikaḥ. yady api Pūrvakṛṣṇamṛttiketi samudāyo grāmavācī, avayavo 'pi grāmavācy eva. nagarāṇām api grāmaviśeṣatvād bhavati: pūrvapāṭaliputrakaḥ.

SAṀKHYĀYĀḤ SAṀVATSARAPARIMĀṆASYĀSAṀJÑĀŚĀṆAKULIJASYA (26)

saṁkhyāyāḥ parasya saṁvatsarasya parimāṇasya cāsaṁjñāsaṁbandhino 'śāṇakulijasya ca ñṇiti kiti ca parato 'cām

āder aca ādaico bhavanti. dvisāṁvatsarikaḥ, dvisauvarṇikaḥ, dvisāptatikaḥ, dvināvatikaḥ. asaṁjñāṣāṇakulijasyeti kim? pāñcalohitikam[1]. dvaiśāṇaḥ, dvaikulijikaḥ.

[1] *Ms.* °kaḥ

VARṢASYĀBHĀVINI (27)

saṁkhyāyāḥ parasya varṣasyābhāvini vihite ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti. dvābhyāṁ varṣābhyāṁ bhṛto 'dhīṣṭo vā, dvivārṣikaḥ. abhāvinīti kim? trīṇi varṣāṇi bhāvi dhānyam, traivarṣikam.

JĀTE PROṢṬHABHADRĀT PADASYA (28)

proṣṭhabhadrābhyāṁ parasya padaśabdasya jātārthavihite ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti. proṣṭhapadāsu jātaḥ, proṣṭhapādo brāhmaṇaḥ. bhadrapadāsu jātaḥ, bhadrapādaḥ. jāta iti kim? proṣṭhapadāsu bhavaḥ, prauṣṭhapado meghaḥ. bhādrapadaḥ.

HṚDBHAGASINDHOḤ PŪRVASYA CA (29) g. b. m. 39

hṛdādīnām uttarapadānāṁ pūrvapadasya ca ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti. sauhārdam, saubhāgyam, Sāktusaindhavaḥ. Kacchāditvād (III, 2, 48) aṇ. sauhṛdam iti hṛdayasyāṇi hṛdādeśo (*vgl.* V, 2, 55), na hṛd uttarapadam.

ANUŚATIKĀDĪNĀM (30)

anuśatikādīnāṁ ñṇiti kiti ca pare ubhayoḥ padayor acām āder aca ādaico bhavanti. anuśatikasyedam, ānuśātikam — anuhoḍena carati, ānuhauḍikaḥ — anusaṁvatsare dīyate, ānusāṁvatsarikaḥ — agāradhenor apatyam, āgāradhainavam[1] — asihatyāyāṁ[2] bhavam, āsihātyam — asyahatyaśabdo 'smin nastīti vimuktādibhyo (IV, 2, 155) aṇ, āsyahātyaḥ — asya hetiḥ prayojanam asya, āsyahaitikaḥ; ata eva vacanāt padasamudāyāṭ ṭhañ, vibhakteś cāluk — Vadhyogasyāpatyam, Bidāditvād (II, 4, 22) añ, Vādhyaugaḥ — Puṣkarasado 'patyam, Pauṣkarasādiḥ; Bāhvāditvād (II, 4, 20) iñ — Anurahato[3] 'patyam, Ānurāhatiḥ — Kurukataḥ, Kau-

rukātyaḥ; Gargāditvād (II, 4, 24) yañ — Kurupañcāleṣu bhavaḥ, Kaurupāñcālaḥ — Udakaśuddhasyāpatyam, Audakaṣauddhiḥ — iha loke bhavaḥ, aihalaukikaḥ — pāralaukikaḥ; lokāntāṭ (III, 3, 28) ṭhañ — sarvapuruṣāṇām idam, sārvapauruṣam — sarvabhūmer nimittam, saṁyoga utpāto vā, sārvabhaumaḥ — prayoge bhavaḥ, prāyaugikaḥ; adhyātmāditvāṭ (III, 3, 29) ṭhañ — parastriyā apatyam, pārastraiṇeyaḥ; kalyāṇyāditvāḍ (II, 4, 56) ḍhakīnañ — rājapuruṣāt ṣyañi, rājapauruṣyam; ṣyañīti kim? rājapuruṣāyaṇiḥ. agotrād ādaijādyaca (II, 4, 90) iti phiñ — Sūtranaḍasyāpatyam, Sautranāḍiḥ. ākṛtigaṇaś cāyam: abhigamārhā guṇāḥ, ābhigāmikāḥ — adhi deve bhavaḥ, ādhidaivikaḥ — ādhibhautikaḥ — catasra eva vidyāḥ, cāturvaidyam. evaṁ Śātakaumbham[4] ityādy api siddham.

[1] *vgl.* Yajñeśvara Bl. 128 a *unter* aṅgāraveṇu: kecit tv agāradhenuśabdam atrādhīyānā agāradhenor apatyam āgāradhainavo vatsa ity āhuḥ [2] asihatyā (*Fem.*) *auch bei* Hemacandra *und* Vardhamāna 164 [3] *so auch bei* Hem. *und* Vardh. [4] *auch bei* Hem., Vardh., Kāś., Kāś. Ms., Yajñeśvara

DEVATĀNĀṂ CĀRTHE SŪKTAHAVIṢOḤ (31)

devatāśabdānāṁ cārthavṛttīnāṁ sūktahaviṣor arthayor ñṇiti kiti ca pare ubhayoḥ padayor acām āder aca ādaico bhavanti. Āgnivāruṇaṁ sūktaṁ havir vā. sūktahaviṣor iti kim? Skāndaviśākham.

NENDRASYA PARASYA (32)

Indraśabdasya paravyavasthitasya ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca aij na bhavati. Āgnīndram. parasyeti kim? Aindrāgnam.

DĪRGHĀD VARUṆASYA (33)

dīrghāt parasya Varuṇasya ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaij na bhavati. Maitrāvaruṇam. dīrghād iti kim? Āgnivāruṇam.

PRĀCĀṂ NAGARASYA (34)

prācāṁ deśe vartamānasya nagarasya ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti, pūrvasya ca. Sauhmanāgaraḥ,

Pauṇḍranāgaraḥ[1]. prācām iti kim? udīcāṁ grāme Mādranagare bhavaḥ, Mādranagaraḥ[2].

[1] *Ms.* Pauṇḍanāgaraḥ [2] *Ms.* Māḍanagare *und* Māḍanagaraḥ

JAṄGALADHENUBALAJASYA VĀ (35)

jaṅgalādīnāṁ pareṣāṁ ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico vā bhavanti, pūrvasya tu nityam. Kaurujāṅgalam, Kaurujaṅgalam. vaiśvadhainavam, vaiśvadhenavam. sauvarṇabālajam, sauvarṇabalajam.

ARDHĀT PARIMĀṆASYA PŪRVASYA TU VĀ (36)

ardhāt parasya parimāṇavācino ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti, pūrvasya tu vā. ārdhadrauṇikaḥ, ardhadrauṇikaḥ.

NĀTAḤ (37)

ardhāt parasya parimāṇavācino ñṇiti kiti ca parato 'ta ān na bhavati, pūrvasya tu vā. ārdhaprasthikaḥ, ardhaprasthikaḥ. taparaḥ kim? ardhakhāryāṁ bhavā, Ardhakhārī, sā bhāryāsya, Ardhakhārībhārya ity ādaijjhetur (V, 2, 36) iti puṁvadbhāvapratiṣedho bhavati.

PRĀD VĀHANASYA ḌHE (38)

praśabdāt parasya vāhanasya ḍhe parata ād bhavati, pūrvasya tu vā. Pravāhaṇasyāpatyam: Prāvāhaṇeyaḥ, Pravāhaṇeyaḥ. Śubhrāditvāḍ (II, 4, 53) ḍhak. Pravāhaṇeyī bhāryāsya, Pravāhaṇeyībhārya ity ādaijjhetur (V, 2, 36) iti puṁvadbhāvapratiṣedho yathā syāt. Pravāhaṇeyasya bhāvaḥ, Pravāhaṇeyakam ity atrāpi ḍhaḥ paro 'stīti vikalpo bhavati.

NAÑAḤ ŚUCĪŚVARAKṢETRAJÑAKUŚALANIPUṆĀNĀM (39)

nañpareṣāṁ śucyādīnāṁ ñṇiti kiti ca parato 'cām āder aca ādaico bhavanti, pūrvasya tu vā. aśucer idam: āśaucam, aśaucam. ānaiśvaryam, anaiśvaryam. ākṣaitrajñyam, akṣaitrajñyam. brāhmaṇādipāṭhād (IV, 1, 141) bhāve ṣyañ. akuśalasyedam; ākauśalam, akauśalam. ānaipuṇam, anaipuṇam,

anaipuṇyam. anyapadārthād bhāve ṣyañādayo yathāyogaṁ bhavanti. katham ayāthātathyam, āyathātathyam iti? na yathātatham, ayathātatham. ayathātathasya bhāvaḥ, āyathātathyam. yathātathasya bhāvaḥ, yāthātathyam. na yāthātathyam, ayāthātathyam. evam āyathāpuryam, ayāthāpuryam.

HANAS TO 'CIṆṆALOḤ (40)

hanteś ciṇṇalor anyasmin ñiti ṇiti ca pare 'ntyasya takārādeśo bhavati. ghātayati, ghātakaḥ, sādhughātī, ghātaṁ ghātam, ghāto vartate. aciṇṇalor iti kim? aghāni, jaghāna.

ĀTO YUG AṆALI (41)

ākārāntasya ṇalo 'nyasmin ñṇiti pare yug āgamo bhavati. dāyaḥ, dhāyaḥ. dāyakaḥ, dhāyakaḥ. adāyi, adhāyi. ṇau pukaṁ vakṣyati (45). aṇalīti kim? dadau, dadhau.

MAḤ SEṬO NĀVAMYAMIKAMĀCAMAVIŚRAMAḤ (42)

ñṇiti parato māntasya seṭo vamādivarjitasya yad uktaṁ tan na bhavati. śamaḥ, damaḥ. śamakaḥ, damakaḥ. aśami, adami. ma iti kim? pāṭhaḥ, pāṭhakaḥ. seṭa iti kim? yāmaḥ, yāmakaḥ. rāmakaḥ. avamyamikamācamaviśrama iti kim? vāmaḥ, vāmakaḥ, avāmi. āmaḥ, āmakaḥ, āmi. kāmaḥ, kāmakaḥ, akāmi. ācāmaḥ, ācāmakaḥ, ācāmi. viśrāmaḥ, viśrāmakaḥ, vyaśrāmi. aṇalīty eva: śaśāma. katham udyamaḥ, uparama iti? aḍa udyame, yamu[1] uparame (Dhāt. I, 131. 296) iti nipātanāt siddham.

[1] *Ms.* yama

JANIVADHOḤ (43)

ñṇiti parato janer vadheś ca yad uktaṁ tan na bhavati. janaḥ, janakaḥ, ajani. vadhaḥ, vadhakaḥ, avadhi. aṇalīty eva: jajāna, vavādha.

MER ṆALI VĀ (44)

mibādeśe ṇali parata ād vā bhavati. ahaṁ papāca, ahaṁ papaca. mer iti kim? sa papāca.

ṚṚĪVLĪHRIKNŪYĪKṢMĀYYĀTĀṂ PUG ṆAU (45) g. ṭ. m. 56

arter iyarte rīṅo rī vlī gatāv ity anayor hrī knūyī kṣmāyī ity eteṣām ākārāntānāṁ ca ṇau parataḥ pug āgamo bhavati. arpayati, repayati, vlepayati, hrepayati, knopayati, kṣmāpayati; yāpayati, dhāpayati, jāpayati. pūrvāntakaraṇam adīdapad ity upāntahrasvārtham.

ŚĀCHĀSĀHVĀVYĀVEPĀṂ YUK (46)

śādīnāṁ ṇau parato yug āgamo bhavati. niśāyayati, avacchāyayati, avasāyayati, hvāyayati, vyāyayati, vāyayati, pāyayati. pāter lukaṁ vakṣyati (51). kṛtāttvānāṁ grahaṇāt pukaḥ prāptiṁ darśayati: iha prakaraṇe lākṣaṇikasyāpi grahaṇam astīti. tena krāpayati, jāpayatīty evamādi siddhaṁ bhavati. pāgrahaṇe pai ovai śoṣaṇe (Dhāt. I, 271) ity asyāpi grahaṇaṁ siddhaṁ bhavati.

VO VIDHŪNANE JUK (47)

vāter vidhūnane ṇau parato jug āgamo bhavati. pakṣakenopavājayati. vidhūnana iti kim? āvāpayati keśān. pai ovai śoṣaṇe (Dhāt. I, 271) ity asyāpi rūpam.

DHUÑPRĪÑOR NUK (48)

dhūñaḥ prīñaś ca ṇau parato nug āgamo bhavati. dhūnayati, prīṇayati.

LIYAḤ SNEHAVILĀPANE VĀ (49)

liyaḥ snehadravīkaraṇe ṇau parato nug āgamo vā bhavati. ghṛtaṁ vilīnayati, ghṛtaṁ vilāyayati. īkārāntanirdeśāt kṛtāttvasya pug eva: ghṛtaṁ vilāpayati. snehagrahaṇaṁ kim? jatu vilāpayati.

LO LUK (50)

lāter ṇau parato lug āgamo vā bhavati. ghṛtaṁ vilālayati, ghṛtaṁ vilāpayati. snehavilāpana ity eva: jaṭābhir ālāpayate.

PĀTEḤ (51)

pāter ṇau parato lug āgamo bhavati, nityaṁ yogavibhāgāt. palayati.

PRAYOKTUR BHIYAḤ ṢUK (52)

bhiyo ṇau parataḥ ṣug āgamo bhavati, sā ced bhīḥ prayojakād bhavati. muṇḍo bhīṣayate. īkārāntanirdeśāt kṛtāttvasya pug eva: muṇḍo bhāpayate. prayojakād iti kim? kuñcikayainaṁ bhāyayati. karaṇād atra bhīr, na tu prayojakāt.

SPHĀYO VAḤ (53)

sphāyer ṇau parato vakāro 'ntyasya bhavati. sphāvayati.

ŚADER AGATAU TAḤ (54)

śader agatyarthasya ṇau paratas takāro bhavati. phalāni śātayati. agatāv iti kim? gāḥ śādayati gopālakaḥ. kathaṁ vrīhīn ropayati, rohayatīti? rupiṇā ruhiṇā ca siddham.

SATYĀRTHAVEDĀNĀM ĀPUK (55)

satyādīnāṁ ṇau parata āpug bhavati. satyāpayati, arthāpayati, vedāpayati.

MITĀṂ HRASVAḤ (56)

ghaṭādayo mita (Dhāt. I, 548) iti vacanād ghaṭādīnāṁ ṇau parato hrasvo bhavati. ghaṭayati, vyathayati. ādaicpratiṣedhe vaktavye hrasvagrahaṇaṁ kim? śrā pāke (Dhāt. I, 542): śrapayati. anyatra śrāpayati. māraṇatoṣaṇaniśāneṣu jñā (543): saṁjñapayati paśūn, mārayatīty arthaḥ. vijñapayati rājānam, toṣayatīty arthaḥ. prajñapayati śastram, tejayatīty arthaḥ. eteṣv iti kim? ājñāpayati, vijñāpayati. kathaṁ prajñaptiṁ prajñapayati? lokaparitoṣaṇam apy atra vivakṣitam. kampane caliḥ (544): calayati. anyatra cālayati. ūrjane chadiḥ (545): chadayati. anyatra chādayati. jihvonmanthane laḍiḥ (546): laḍayati. anyatra lāḍayati. harṣaglepanayor madiḥ (547): madayati. anyatronmādayati. janījṛknasurañjo 'mantāś ca (549): janayati, jarayati, knasayati, rajayati mṛgān. ṇau mṛgaramaṇe (V, 3, 30) iti anunāsikalopaḥ. amantāḥ: ramayati, damayati, yamayati, saṁkramayati. kathaṁ saṁkrāmayati? saṁkrāmaṁ karotīti ṇic. jvalahvalahmalanamām aprādīnāṁ vā (550): jvalayati, jvālayati. hvalayati, hvālayati. hmala-

yati, hmālayati. namayati, nāmayati. aprādīnām iti kim? prajvālayati, prahvālayati, prahmālayati; praṇāmayati, upanāmayati. glāsnāvanuvamāṁ ca (551): glapayati, glāpayati. snapayati, snāpayati. vanayati, vānayati. vamayati, vāmayati. aprādīnām ity eva: praglāpayati, prasnāpayati, upavānayati, udvāmayati. na kamyamicamām (552). amantā iti hrasvatve prāpte pratiṣedhaḥ: kāmayate, āmayati, ācāmayati. śamo 'darśane (553). adarśane 'rthe śamo hrasvo bhavati. śamayati rogam. adarśana iti kim? niśāmayati rūpam. yamo 'pariveṣaṇe (554). yamer apariveṣaṇe 'rthe hrasvo bhavati: niyamayati. apariveṣaṇa iti kim? niyāmayati brāhmaṇān. skhader apaparibhyāṁ ca (555). apaparibhyāṁ parasya kevalasya ca skhader hrasvo bhavati. apaskhadayati, pariskhadayati, skhadayati. skhada skhadane (Dhāt. I, 517) iti siddhe niyamārthaṁ vacanam: praskhādayati. phaṇa gatau (556): phaṇayati. anyatra phāṇayati, phāṇitam, phāṇṭam.

CIṆṆAMOR DIRGHAŚ CA (57)

ciṇi ṇamuli ca parato mitāṁ hrasvo bhavati, dīrghaś ca. aghaṭi, aghāṭi. ghaṭaṁ ghaṭam, ghāṭaṁ ghāṭam. dīrghagrahaṇaṁ kim? anupāntasyāpi yathā syāt. akṣañji, akṣāñji. kṣañjaṁ kṣañjam, kṣāñjaṁ kṣāñjam. adakṣi, adākṣi. dakṣaṁ dakṣam, dākṣaṁ dākṣam.

CHĀDER GHE (58)

chāder ghe parato hrasvo bhavati. uraśchadaḥ. gha iti kim? chādayati.

PRĀDĀV EKASMIN (59)

ekasmin neva prādau sati cchāder ghe parato hrasvo bhavati. pracchadaḥ, paricchadaḥ. ekasmin niti kim? samabhicchādaḥ, samupacchādaḥ. katham ācchādaḥ? aṇyantād ghañi bhaviṣyati.

ISMAN'TRANKVIṢU (60)

chāder isādiṣu parato hrasvo bhavati. chadiḥ, chadma, chattram, upacchat.

g. b. m. 68 CAṄY UPĀNTASYA (61)

caṅpare ṇau parata upāntasya hrasvo bhavati. acīkarat. upāntasyeti kim? acakāṅkṣat. mā bhavān aṭiṭad iti nityād api dvirvacanād antaraṅgaṁ hrasvatvam eva pūrvaṁ bhavati. tathā hi: mā bhavān oṇiṇad ity oṇṛ apanayane (Dhāt. I, 148) ity asya ṛdupalakṣaṇaṁ ṇau hrasvapratiṣedhārtham. alīlavad ity aijāvādeśāv evāntaraṅgau, akṛte caṅi kṛtatvāt. tathādīdapad iti pug evāntaraṅgaḥ. avīvadad vīṇāṁ parivādakenety ekasya ṇico lopān nāglopi (62) iti pratiṣedhaḥ prāpnoti. ṇijātinirdeśān na bhaviṣyati.

NĀGLOPIŚĀSVṚDITĀM (62)

aglopināṁ śāser ṛditāṁ ca caṅpare ṇau parato hrasvo na bhavati. mālām ākhyātavān, amamālat. rājānam atikrāntavān, atyararājat. aśaśāsat. ayayācat, aḍuḍhaukat.

BHRĀJABHĀSABHĀṢADĪPAJĪVAMĪLAPĪḌĀṀ VĀ (63)

bhrājādīuāṁ ṇau caṅi hrasvo vā bhavati. abibhrajat, ababhrājat. abībhasat, ababhāsat. abībhaṣat, ababhāṣat. adīdipat, adidīpat. ajījivat, ajijīvat. amīmilat, amimīlat. apīpiḍat, apipīḍat. bhrājabhāsor ṛdupalakṣaṇatvaṁ[1] hrasvatvapratiṣedhārtham anarthakam.

[1] *Ms.* ṛdupalakṣaṇam

KAṆĀDĪNĀM (64)

kaṇādīnāṁ caṅpare ṇau parato hrasvo vā bhavati. acīkaṇat, acakāṇat. avīvaṇat, avavāṇat.

UR ṚT (65)

ṛvarṇasyopāntasya caṅpare ṇau parata ṛdādeśo vā bhavati. irarārām apavādaḥ. acīkṛtat, acikīrtat. avīvṛtat, avavartat. amīmṛjat, amamārjat.

GHRA IT (66)

jighrateś caṅpare ṇau parata idādeśo bhavati vā. ajighripat, ajighrapat.

STHAḤ (67)

tiṣṭhateś caṅi ṇau parata id bhavati, nityaṁ yogavibhāgāt. atiṣṭhipat.

PIBAḤ PĪPYAḤ (68)

pibateḥ sadvirvacanasya pīpyādeśo bhavati. apīpyat.

DEṄO DIGI LIṬI (69)

dayateḥ sadvirvacanasya liṭi parato digyādeśo bhavati. avadigye, avadigyāte. liṭīti kim? dedīyate.

ADHĀTOḤ KĪD ATO 'SUPA ĀPI (70) kīd ataḥ g. b. m. 82, das Übrige b. m. 74

āpi pare 'dhātor yaḥ kakāras tasmāt pūrvasyāta idādeśo bhavati, sa ced āb asupaḥ paro bhavati. jaṭilikā, kārikā, māmikā, pācikā. adhātor iti kim? śakā. kīti kim? nandanā. ata iti kim? gokā, naukā. taparaḥ kim? rākā. asupa iti kim? bahuparivrājakā Mathurā. bahucarmiketi kakāreṇa supo vyavadhānāt siddham. āpīti kim? kārakaḥ.

YAKĀBHYĀM ĀPO 'TYAKTYAPO VĀ (71) g. b. m. 73

tyaktyapo varjitasyādhātor yau yakārakakārau tābhyāṁ parasyāpaḥ sthāne yo 'kāras tasya ke āppare parata idādeśo vā bhavati, sa ced āb asupaḥ paro bhavati. ibhyikā, ibhyakā. caṭakikā, caṭakakā. yakābhyām iti kim? aśvikā. āpa iti kim? Sāṁkāśye bhavā, Sāṁkāśyikā. pakārah kim? śubhaṁyikā. atyaktyapa iti kim? dākṣiṇātyikā, ihatyikā. adhātor ity eva: sunayikā, aśokikā.

BHASTRAIṢĀJĀJÑĀDVĀSVĀNĀM (72)

bhastrādīnām āpaḥ sthāne 'taḥ ke parata āpy asupa ittvaṁ vā bhavati. bhastrikā, bhastrakā. naitad asti, anuktapuṁskād (73) ity eva siddham. idaṁ tarhi: avidyamānabhastrā, abhastrā, sā ced alpā hrasvā vā, abhastrikā, abhastrakā. bahubhastrikā, bahubhastrakā[1]. atibhastrikā, atibhastrakā[1]. nirbhastrikā, nirbhastrakā. atra hi hrasvatve kṛte bhāṣitapuṁskād āb vidhīyate. yā tu na bhastrā, abhastrā, tasyābhāṣitapuṁskād āpa uttareṇaiva siddham: abhastrakā, abhastrikā, abhastrākā. paramabhastra-

kā, paramabhastrikā, paramabhastrākā. eṣikā, eṣakā. ajikā, ajakā. anajikā, anajakā. bahvajikā, bahvajakā. jñikā, jñakā. ajñikā, ajñakā. bahujñikā, bahujñakā. dvike, dvake. svikā, svakā. asvikā, asvakā. iha tv aneṣakā, advakety akaco madhyapātitvād asupa iti pratiṣedhena bhavitavyam. svaśabdasya tu jñātidhanākhyāyāṁ ka eveti tena vyavadhānād asupa iti pratiṣedho nāsti.

[1] *Ms. om.*

ANUKTAPUṀSKĀD ĀC CA (73)

abhāṣitapuṁskād vihitasyāpaḥ sthāne 'taḥ ke parata āpy asupa ittvam āttvaṁ ca vā bhavati. khaṭvikā, khaṭvakā, khaṭvākā. na khaṭvā, akhaṭvā, sā ced alpā hrasvā vā, akhaṭvikā, akhaṭvakā[1], akhaṭvākā. yā tv avidyamānā khaṭvāsyāḥ, sākhaṭvikaiva, bhāṣitapuṁskatvāt. evam atikhaṭvikā.

[1] *Ms. om.*

VARTAKĀ ŚAKUNAU (74)

vartaketi śakunāv abhidheye nipātyate. vartakā pakṣī. vartikaivānyā.

SŪTAKĀPUTRAKĀVṚNDĀRAKĀḤ (75)

eṣām ittvābhāvo vā nipātyate. sūtakā, sūtikā. putrakā, putrikā. vṛndārakā, vṛndārikā.

NARIKĀ (76)

narān kāyatīti nariketi nityam ittvaṁ yogavibhāgān nipātyate.

NA YATTADOḤ (77)

yattador idādeśo na bhavati. yakā, sakā. yakāṁ takāṁ pacāmahe.

ĀŚIṢI (78)

āśiṣi gamyamānāyām ittvaṁ na bhavati. jīvatāt, jīvakā. nandatāt, nandakā.

KṢIPAKĀDĪNĀM (79)

kṣipakādīnām ittvaṁ na bhavati. kṣipakā — dhuvakā — eḍakā — caṭakā — devakā.

TĀRAKĀ JYOTIṢI (80)

tāraketi jyotiṣi vācye nipātyate. tārikānyā.

VARṆAKĀ TĀNTAVE (81)

varṇaketi tāntave dravye 'bhidheye nipātyate. varṇikānyā.

AṢṬAKĀ PITṚṆĀM (82)

aṣṭaketi nipātyate piṭrsaṁbandhinī cet. anyatrāṣṭikā khārī. katham upatyakā, adhityaketi? tyakannipātanād (IV, 2, 35) eva siddham.

CAJOḤ K U R GHIṆṆYATOḤ (83) g. b. m. 98

cakārajakārayor ghiti ṇyati ca parataḥ kavargādeśo bhavati. pākaḥ, rāgaḥ, tyāgaḥ; pākyam, vākyam, vyaṅgyam.

NYAṄKVĀDAYAḤ (84)

nyaṅkvādayaḥ śabdāḥ kṛtakutvā nipātyante. nyaṅkuḥ — madguḥ — bhṛguḥ — takram — vakram — okas — dṛk — meghaḥ, arghaḥ, nidāghaḥ, avadāghah. nipātanaṁ ca viśiṣṭaviṣayam eva, na sarvatra bhavati: mehaḥ, arhaḥ, nidāhaḥ, avadāhaḥ — vyatiṣangaḥ, avasargaḥ, vyatibhaṅgaḥ, anuṣaṅga iti ghāntā bhaviṣyanti, kartary api bahulādhikārāt; ata evaitebhyo 'j na prayokṣyate — śvapākaḥ, māṁsapākaḥ, ulūkapākaḥ, kapotapāka iti pākaśabdena samāso bhaviṣyati, vyāpyād aṇ (I, 2, 1) etebhyo bahulādhikārān (I, 1, 103) na prayokṣyate — dūrepākaḥ, kṣaṇepākaḥ, phalepākaḥ. saptamyā bahulam (V, 2, 11) ity aluk, ḍābantāv apy ata eva siddhau. ukārāntā ity apare paṭhanti: dūrepākuḥ, kṣaṇepākuḥ, phalepākur iti, teṣām auṇādikatvāt samupapannam — nyag ruṇaddhīti nyagrodhaḥ — vīrut, anyeṣām api (V, 2, 145) iti dīrghatvam; ato dhatvam apy etayor na vaktavyam.

ÑṆINNI HANO HAḤ (85)

ñiti ṇiti nakāre ca parato hanter hakārasya kutvaṁ bha-

vati. ghātaḥ, ghātakaḥ, ghnanti. hananīyaka iti na bhavati vyavadhānāt.

DVITVAHETAU (86)

dvirvacanahetau pare hanter hakārasya kutvaṁ bhavati. jaṅghanyate, jighāṁsati. jihananīyiṣatīti na bhavati vyavadhānāt.

HER ACAṄI (87)

dvitvahetāv acaṁi parato hinoteḥ kutvaṁ bhavati. prajighāya, prajighīṣati. acaṁīti kim? prājīhayat. ṇivyavadhānād eva siddhe 'caṁīti pratiṣedhād anyatra ṇijvyavahite 'pi dvitvahetau kutvaṁ bhavati: prajighāyayiṣati.

SANLIṬOR JEḤ (88)

sani liṭi ca parato jayateḥ kutvaṁ bhavati. jigīṣati, jigāya. sanliṭor iti kim? jejīyate. iha kasmān na bhavati: jijyatuḥ, jijyur iti? lākṣaṇikatvāt. jināter hi yaṇa iki kṛte etad rūpam.

CER VĀ (89)

cinoteḥ sanliṭoḥ parataḥ kutvaṁ vā bhavati. cikīṣati, cicīṣati. cikāya, cicāya. sanliṭor ity eva: cecīyate.

g. b. m. 98 NA KVĀDEḤ (90)

kavargāder dhātoḥ kutvaṁ na bhavati. kūjaḥ, kūjyam. kharjaḥ, kharjyam.

AJIVRAJOḤ (91)

ajer vrajeś ca kutvaṁ na bhavati. samājaḥ, udājaḥ; parivrājaḥ, parivrājyam. kathaṁ bhuja iti? bhujeḥ ko bhaviṣyati. karaṇam api kartṛtayā vivakṣyate. kathaṁ nyubjaḥ? aci kartari bhaviṣyati. bhoga iti ghañi, abhyudgaḥ, samudga iti gamer ḍo bhaviṣyati.

VAÑCER GATAU (92)

vañcer gatau gamyamānāyāṁ kutvaṁ na bhavati. va-

ñcyaṁ vañcanti vaṇijaḥ[1]. gatāv iti kim? vaṅkaṁ[2] kāṣṭham. kuṭilam ity arthaḥ.

[1] *oder* vāṇijāḥ? *Ms.* vaṇijāḥ [2] *so richtig, nicht* vaṅkyaṁ, *wie* Kāś. *und* Böhtl. *schreiben; vgl.* Haradatta Padamañjarī II, 825

ṆYA ĀVAŚYAKE (93)

ṇye parata āvaśyake 'rthe kutvaṁ na bhavati. pācyam, avaśyapācyam. mocyam, avaśyamocyam. āvaśyaka iti kim? pākyam.

ṚCARUCAYĀCATYAJĀM (94)

ṛcādīnāṁ ṇye parataḥ kutvaṁ na bhavati. arcyam, rocyam, yācyam, tyājyam. ṛcer ata eva ṇyaḥ.

VACO 'ŚABDĀKHYĀYĀM (95)

vacer ṇye parato 'śabdākhyāyāṁ gamyamānāyāṁ kutvaṁ na bhavati. vācyam, pravācyam. aśabdākhyāyām iti kim? vākyam.

PRAYOJYANIYOJYAU ŚAKYE (96)

etau śabdau śakye 'rthe nipātyete. śakyaḥ prayoktum, prayojyaḥ. śakyo niyoktum, niyojyaḥ. śakya iti kim? prayogyaḥ, niyogyaḥ.

BHOJYAM ANNE (97)

bhojyam ity anne 'bhidheye nipātyate. bhojya odanaḥ, bhojyā yavāgūḥ. anna iti kim? bhogyaḥ kambalaḥ.

YAJO BAHULAM (98)

yajer bahulaṁ kutvaṁ na bhavati. yājyam, prayājyam, patnīsaṁyājaḥ, upāṁśuyājaḥ, ṛtuyājaḥ; yāgaḥ, prayāgaḥ, anuyāgaḥ.

OLOPAḤ ŚYE (99)

śye parata okārasya lopo bhavati. do: avadyati. so: avasyati.

KSASYĀCI (100)

ksasyājādau parato 'ntyasya lopo bhavati. adhukṣātām, adhukṣi. acīti kim? adhukṣat.

LUG VĀ DUHADIHALIHAGUHĀṂ TAṄI DANTYE (101)

duhādīnāṁ taṅi dantye parataḥ ksasya lug vā bhavati. luggrahaṇaṁ sarvalopārtham. adugdha, adhukṣata. adugdhāḥ, adhukṣathāḥ. adugdhvam, adhukṣadhvam. aduhvahi, adhukṣāvahi. adigdha, adhikṣata. alīḍha, alikṣata. nyagūḍha, nyaghukṣata. duhādīnām iti kim? vyatyamukṣata. taṅīti kim? adhukṣat. dantya iti kim? adhukṣāmahi.

ŚAMĀM AṢṬĀNĀṂ ŚYE DĪRGHAḤ (102)

śamādīnām aṣṭānāṁ śye parato dīrgho bhavati. śāmyati, dāmyati, tāmyati, śrāmyati, bhrāmyati, kṣāmyati, klāmyati, mādyati. aṣṭānām iti kim? asyati. śya iti kim? bhramati.

g. b. Ende d. Kap.

ṢṬHIVUKLAMĀCAMĀṂ ŚITI (103)

ṣṭhīvateḥ klamer ācameś ca śiti parato dīrgho bhavati. ṣṭhīvati, klāmati, ācāmati. āṅpūrvagrahaṇaṁ kim? camati.

KRAMO 'TAṄĀNE (104)

kramater ataṅāne śiti parato dīrgho bhavati. krāmati, krāman. ataṅāna iti kim? ākramate sūryaḥ. ākramamāṇaḥ sūryaḥ.

IṢUGAMIYAMĀṂ CHAḤ (105)

iṣuprabhṛtīnāṁ śiti parataś cho bhavati. icchati, gacchati, yacchati. ukāragrahaṇaṁ kim? iṣyati, iṣṇāti. paryeṣateś ca na bhavati.

PĀGHRĀDHMĀSTHĀMNĀDĀṆDṚŚAŚADASADĀṂ PIBAJIGHRADHAMATIṢṬHAMANAYACCHAPAŚYAŚĪYASĪDĀḤ (106)

pādīnāṁ śiti parataḥ pibādaya ādeśā bhavanti. piber adantatvād adeṅ na bhavati. pibati, jighrati, dhamati, tiṣṭhati,

manati, yacchati, paśyati, śīyate, śīdati. katham ṛcchati, dhāvatīti? prakṛtyantaratvāt. arteḥ śiti prayogo na bhaviṣyati, gharatyādivan niyataviṣayatvāt. sartes tu visarati, prasaratīti siddham ādeśābhāvāt.

JÑĀJANOR JĀḤ (107)

jānāter janeś ca śiti parato jādeśo bhavati. jānāti, jāyate.

PVĀDĪNĀṂ HRASVAḤ (108)

pvādīnāṁ śiti parato hrasvo bhavati. punāti, lunāti. pvādaya āgaṇāntāḥ. kathaṁ jānāti? jñājanor jā (107) iti dīrghoccāraṇāt.

MIDER ET (109)

mider ikārasya śiti parata ekāro bhavati. medyati, pramedyati. pratiṣedhabādhanārtha ārambhaḥ.

ṣaṣṭhādhyāyasya prathamaḥ
pādaḥ samāptaḥ.

g. b. m. 4 IKO 'DEṄ KRIYĀRTHĀYĀḤ (1)

igantāyāḥ prakṛteḥ kriyārthāyā adeṅo bhavanti. kartā, cetā, stotā. atra pratyāsatter ikārasyaikāraḥ, ukārasyaukāraḥ, pāriśeṣyād ṛkārasyākāraḥ. ika iti kim? yānam, mlāyati, umbhitā. kriyārthāyā iti kim? vāyubhiḥ, paṭutaraḥ, agnikāmyati.

UŚNOḤ (2)

prakṛter vihitasyokārasya śnoś cādeṅo bhavanti. karoti, cinoti. kathaṁ tarur, madgur iti? śnusāhacaryād vikaraṇasyaiva grahaṇam.

JUSPUKOḤ (3)

jusi puki ca parata iko 'deṅo bhavanti. abibhayuḥ, abibharuḥ, ajuhavuḥ. hrepayati, knopayati. ika ity eva: anenijuḥ, yāpayati. kathaṁ cinuyuḥ? atra dvau pratiṣedhau, apidāśrayo yāsuḍāśrayaś ca.

LAGHOR UPĀNTASYA (4)

upāntasyeko laghor adeṅo bhavanti. vartitā, bhettā, boddhā, yoddhā. laghor iti kim? dhūpitā. upāntasyeti kim? runaddhi. kriyārthāyā ity eva: kāṣṭhabhidbhyām.

SṚJIDṚŚOR JHALY AM (5)

sṛjer dṛśeś ca jhalādau parato 'm āgamo bhavati. sraṣṭā, sraṣṭum. draṣṭā, draṣṭum. katham asrākṣīt, adrākṣīt? adeṅapavādo 'yaṁ yogaḥ, ādaic tu bhavaty eva. jhalīti kim? sarjanam, darśanam. knitīti pratiṣedhāt sṛṣṭam, dṛṣṭam. kriyārthāyā ity eva: rajjusṛḍbhyām.

SPṚŚAMṚŚAKṚṢATṚPADṚPASṚPĀṀ VĀ (6)

spṛśādīnāṁ jhalādau parato 'm āgamo bhavati vā. sprașṭā, sparṣṭā. mraṣṭā, marṣṭā. kraṣṭā, karṣṭā. traptā, tarptā. draptā, darptā. sraptā, sarptā. jhalīty eva: sparśanam. kriyārthāyā ity eva: ghṛtaspṛgbhyām.

DVIRUKTASYA NĀCY ALIṬI (7)

kṛtadvirvacanasya laghūpāntasyājādāv aliṭi parato yad uktaṁ tan na bhavati. nenijāni, anenijam. dviruktasyeti kim? vedāni, avedam. acīti kim? nenekti. aliṭīti kim? nineja. upāntasyety eva: juhavāni.

na
g. b. m. 29

TIṄŚITY APIDĀŚĪRLIṄI (8)

tiṅi śiti cāpity anāśīrliṅi ca parata iko 'deṅo na bhavanti. cinutaḥ, cinvanti, bibhidatuḥ, bibhiduḥ; tudati, nudati; cinvīta. tiṅśitīti kim? kartā. apidāśīrliṅīti kim? tarati, bibheda, ceṣīṣṭa. kathaṁ babhūva, babhūvitheti? nityatvād vuki kṛte vakāreṇa vyavadhānān na bhaviṣyati.

JĀGUR ALIṬI (9)

jāgartes tiṅi śiti cāpity aliṭi parato 'deṅo na bhavanti. jāgṛtaḥ, jāgṛthaḥ; jāgrat. aliṭīti kim? jajāgaratuḥ, jajāgaruḥ. tiṅśitīty eva: jāgaritā. apidāśīrliṅīty eva: jāgarti, jāgariṣīṣṭa.

CIṆṆALṄITSU (10)

jāgarteś ciṇṇalor aca ādviṣaye ṅity eva ca pratiṣedhaviṣaye 'deṅo na bhavanti. ajāgāri, jajāgāra, jāgṛyāt. kathaṁ jāgṛviḥ? auṇādikatvān na bhaviṣyati. eteṣv iti kim? jāgarayati, jāgarakaḥ, jāgaraḥ, jāgaritaḥ, jāgaryāt.

KṄITI (11)

kiti ṅiti ca parataḥ prakṛter iko 'deṅo na bhavanti. kṛtam, jitam, śuddham, buddham. narīnṛtyate, cecīyate, toṣṭūyate, lolūyate.

ATIṄY ĀC CA TALLOPE (12)

atiṅi parataḥ kito ṅitaś ca tallope satīko 'deṅo na bha-

vanti, āc ca. yaglope: kusubhitā[1], magadhakaḥ. kyajlope: samidhitā. yaṅlope: loluvaḥ, popuvaḥ, cecyaḥ, dedyaḥ, nenyaḥ, marīmṛjaḥ[2], bebhiditā. atiṅīti kim? roravīti. nikucitam iti kidāśrayapratiṣedhaḥ.

[1] *Ms.* kusubhikā [2] *Ms. om.*; *vgl.* Bhāṣya *zu* P. I, 1, 4, Vārttika 1 *und* 7

KUṬĀDĪNĀM AÑṆITI (13)

ñito ṇitaś cānyasmin parataḥ kuṭādīnām adeṅo na bhavanti. utkuṭitā, utkuṭitum, utkuṭitavyam. utpuṭitā, utpuṭitavyam. aññitīti kim? utkoṭaḥ, utpoṭakaḥ.

VIJA IṬI (14)

vijer iḍādau parato 'deṅ na bhavati. udvijitā, udvijitum, udvijitavyam. iṭīti kim? udvejanam.

VORṆOḤ (15)

ūrṇoter iḍādau parato 'deṅ vā na bhavati. prorṇavitā, prorṇuvitā.

TATAVATOR APŪŚĪSVIDIMIDIKṢVIDIDHṚṢAḤ (16)

tatavator iḍādyoḥ parataḥ pūprabhṛtivarjitānām evādeṅ na bhavati. tṛṣitaḥ, tṛṣitavān. ruṣitaḥ, ṛuṣitavān. pvādiparyudāsaḥ kim? pavitaḥ, pavitavān. śayitaḥ, śayitavān. prasveditaḥ, prasveditavān. prameditaḥ, prameditavān. prakṣveditaḥ, prakṣveditavān. dharṣitaḥ, dharṣitavān. iṭīty eva: pūtaḥ, prasvinnaḥ.

MṚṢO 'KṢĀNTAU (17)

kṣamāyā anyasmin mṛṣes tatavator iḍādyoḥ parato 'deṅo na bhavanti. apamṛṣitaṁ vākyam āha. akṣāntāv iti kim? marṣitaḥ, marṣitavān.

UDUPĀNTASYA ŚABVATO BHĀVĀRAMBHAYOR VĀ (18)

ud upānto yasya śabvatas tasya bhāve kriyārambhe ca tatavator iḍādyoḥ parato 'deṅo vā na bhavanti. dyutitam

anena, dyotitam anena. pradyutitaḥ, pradyotitaḥ. udupāntasyeti kim? sveditam anena, prasveditaḥ. śabvata iti kim? gudhitam anena, pragudhitaḥ. bhāvārambhayor iti kim? rucitā kanyā. iṭīty eva: rūḍham anena, prarūḍhaḥ.

MṚḌAMṚDAGUDHAKUṢAKLIŚAVADAVASALUCAGRAHĀṂ KTVI (19)

mṛḍādīnām eveḍādau ktvi parato 'deño na bhavanti. mṛḍitvā, mṛditvā, gudhitvā, kuṣitvā, kliśitvā, uditvā, uṣitvā, lucitvā, gṛhītvā. mṛḍādīnām iti kim? devitvā, pavitvā. iṭīty eva: pūtvā.

ṚTATṚṢAMṚṢAKṚŚĀṂ VĀ (20)

ṛtādīnām iḍādau ktvi parato 'deṅ vā na bhavati. ṛtitvā, artitvā. tṛṣitvā, tarṣitvā. mṛṣitvā, marṣitvā. kṛśitvā, karśitvā.

RALO HALĀDER IDUTOḤ SANI CA (21)

ralantasya halāder yāv idutau tayor iḍādau ktvi sani ca parato 'deño vā na bhavanti. likhitvā, lekhitvā; lilikhiṣati, lilekhiṣati. dyutitvā, dyotitvā; didyutiṣate, didyotiṣate. rala iti kim? devitvā, didevişati. halāder iti kim? eṣitvā, eṣiṣiṣati. idutor iti kim? vartitvā, vivartiṣate. iṭīty eva: bhuktvā, bubhukṣate.

RUDAVIDAMUṢAGRAHĀM (22)

rudādīnām iḍādau sani ktvi ca parato 'deño na bhavanti. ruditvā, rurudiṣati. viditvā, vividiṣati. muṣitvā, mumuṣiṣati. gṛhītvā. sani nāsty udāharaṇam iḍabhāvāt.

IKO 'NIṬI (23)

igantasyāniḍādau sani parato 'deño na bhavanti. cicīṣati, tuṣṭūṣati, cikīrṣati. aniṭīti kim? śiśayiṣate.

UPĀNTASYA (24)

antasya samīpasyeko 'niḍādau sani parato 'deño na bhavanti. bibhitsati, bubhutsate, vivṛtsati, dhipsati, jighṛkṣati. aniṭīty eva: vivartiṣate.

LIṄSICOS TAṄI (25)

liṅi sici ca taṅpara upāntasyeko 'deṅo na bhavanti. bhitsīṣṭa, bhutsīṣṭa. abhitta, abuddha. taṅīti kim? abhaitsīt. aniṭīty eva: vardhiṣīṣṭa, avardhiṣṭa. upāntasyety eva: ceṣīṣṭa, aceṣṭa.

UḤ (26)

ṛvarṇāntasya liṅsicos taṅi pare 'deṅo na bhavanti. kṛṣīṣṭa, akṛta. taṅīty eva: akārṣīt, jāgaryāt. aniṭīty eva: variṣīṣṭa, avariṣṭa.

SICI DĀDHĀSTHĀM IC CA (27)

dā dhā sthā ity eteṣāṁ sici taṅpare parata idādeśo bhavati, adeṅ ca na bhavati. ādita, ādhita, upāsthita. taṅīty eva: adāt, adhāt, asthāt.

GĀṄA IT SYE CA (28)

gāṅaḥ sye sici ca parata īd bhavati, adeṅ ca na bhavati. adhyagīṣyata, adhyagīṣṭa. ataṅīty eva: agāt.

BHŪSUVO 'DVES TIṄI (29)

bhū sū ity etayor adviruktayos tiṅi parato 'deṅ na bhavati. abhūt, abhūḥ. suvai, suvāvahai, suvāmahai. adver iti kim? bobhavīti. tiṅīti kim? bhavitā.

HALI PITY UTA AUT (30)

halādau tiṅi piti pare udantasya audādeśo bhavati. rauti, rauṣi, raumi. yauti, yauṣi, yaumi. halīti kim? ravāṇi. pitīti kim? rutaḥ, ruthaḥ. uta iti kim? eti. adver ity eva: juhoti.

VORṆOḤ (31)

ūrṇotes tiṅi hali piti parata uta audādeśo vā bhavati. prorṇauti, prorṇoti. halīty eva: prorṇavāṇi. pitīty eva: prorṇutaḥ.

NĀLI (32)

ekāli hali tiṅi piti parata ūrṇoter audādeśo na bhavati. praurṇot, praurṇoḥ.

TṚṆAHA IM (33)

tṛheḥ kṛtaśnamkasya tiñi hali piti parata im āgamo bhavati. tṛṇeḍhi, tṛṇekṣi, tṛṇehmi, atṛṇeṭ. halīty eva: tṛṇahāṇi. pitīty eva: tṛṇḍhaḥ.

BRUVA ĪṬ (34)

bruvaḥ parasya halādes tiñaḥ pita īḍ āgamo bhavati. bravīti, abravīt. halīty eva: bravāṇi. pitīty eva: brūtaḥ.

YAṄO VĀ (35)

yaṅantāt parasya tiño halādeḥ pita īḍ bhavati vā. bobhavīti, bobhoti. vyavasthitavibhāṣayā kvacid bhavaty eva: vāvadīti, lālapīti. kvacin na bhavati: narnartti. halīty eva: bobhavāni. pitīty eva: bobhūtaḥ.

ASTISICO 'LAḤ (36)

asteḥ sicaś ca parasyaikālas tiña īḍ bhavati. āsīt; akārṣīt. ala iti kim? āstām. halīty eva: kārayāmāsa.

RUDBHYAḤ PAÑCABHYO 'Ṭ CA (37)

rudādibhyaḥ pañcabhyaḥ parasyaikālas tiña īḍ bhavati, aṭ ca. arodīt, arodat. asvapīt, asvapat. prāṇīt, prāṇat. aśvasīt, aśvasat. ajakṣīt, ajakṣat. pañcabhya iti kim? ajāgaḥ. ala ity eva: roditi. halīty eva: ruroda.

ADAḤ (38)

atteḥ parasyaikālas tiño 'ḍ bhavati. ādat. ala ity eva: atti.

ATA ĀD YAÑI (39)

adantasya yañādau tiñi parata ād bhavati. pacāmi, kariṣyāmi. prakṛter asaṁbhavān na bhaviṣyati. ata iti kim? ruvaḥ, rumaḥ. yañīti kim? bhavati. tiñīty eva: keśavaḥ, ūṣaraḥ.

SUPI (40) g. b. m. 64

supi yañādau parato 'ta ād bhavati. vṛkṣābhyām, plakṣābhyām. ata ity eva: vāyubhyām. yañīty eva: vṛkṣasya.

BAHUṢU JHALY ET (41)

bahuṣv artheṣu yaḥ sup tasmiñ jhalādau parato 'ta ettvaṁ bhavati. vṛkṣebhyaḥ, plakṣebhyaḥ. vṛkṣeṣu. bahuṣv iti kim? vṛkṣābhyām. jhalīti kim? vṛkṣāṇām. supīty eva: yajadhvam. ata ity eva: khaṭvābhyaḥ.

OSI (42)

osi parato 'ta ettvaṁ bhavati. vṛkṣayoḥ svam, vṛkṣayor nidhehi. ata ity eva: vāyvoḥ.

ṬI CĀPAḤ (43)

ṭākāra osi ca parata āpa ettvaṁ bhavati. khaṭvayā, khaṭvayoḥ. bahurājayā, bahurājayoḥ. pakāraḥ kim? kīlālapā brāhmaṇena. katham atikhaṭveneti? dīrgharūpāśrayaṇān na bhaviṣyati.

SAṀBODHANE SAU (44)

saṁbodhane sau parata āpa ettvaṁ bhavati. he khaṭve, he bahurāje. saṁbodhana iti kim? khaṭvā. sāv iti kim? he khaṭvāḥ.

AMBĀRTHĀNĀM AḌALEKĀNĀṀ HRASVAḤ (45)

ambāparyāyāṇāṁ ḍakāralakārekchabdarahitānāṁ saṁbodhane sau parato hrasvo bhavati. he amba, he akka, he alla[1]. aḍalekānām iti kim? he ambāḍe, he ambāle, he ambike.

[1] *Ms.* atha

ṄYŪṄAḤ (46)

ṅyantasya ūṅantasya ca saṁbodhane sau parato hrasvo bhavati. he kumāri, he gauri, he brahmabandhu. talo hrasvatvaṁ vā ṅisaṁbuddhyor iti na vaktavyam: devate devatāyāṁ nidhehi, he devata he devate iti, chāndasatvāt.

MĀTUR MĀTAC PUTRE ŚLĀGHYE (47)

mātuḥ ślāghye putre vyapadeśakṣame[1] vartamānāyāḥ saṁbodhane sau parato mātajādeśo bhavati. he Gārgīmāta.

cakāraḥ svarārthaḥ. kabapavādaś cāyam. putra iti kim? he mātaḥ. ślāghya iti kim? he Gārgīmātṛka.

[1] *Ms.* vyapadeśe kṣame

IDUTOR EṄ (48)

ikārokārayoḥ saṁbodhane sau parata eṅau bhavataḥ. he agne, he vāyo. hrasvavidhānasāmarthyād iha na bhavati: he kumāri, he gauri, he brahmabandhu.

JASI (49)

jasi parata idutor eṅau bhavataḥ. agnayaḥ, vāyavaḥ.

ṄITY ASAKHYUḤ (50) g. b. m. 58

ṅiti supi parata idudantasya sakhiśabdavarjitasya eṅau bhavataḥ. agnaye, agneḥ. vāyave, vāyoḥ. asakhyur iti kim? sakhye, sakhyuḥ.

PATYUḤ SAMĀSE (51)

patiśabdasya samāsa eva ṅiti supi parata eṅau bhavataḥ. Bṛhaspataye, Bṛhaspateḥ. samāsa iti kim? patye, patyuḥ.

STRIYĀṀ VĀ (52)

ṅiti supi parataḥ striyām idudantāyā eṅau vā bhavataḥ. mataye, matyai. dhenave, dhenvai.

YŪBHYĀṀ CĀṬ (53)

striyāṁ ya ikāra ūkāraś ca tābhyām idudbhyāṁ ca parasya ṅitaḥ supa āḍ āgamo bhavati. kumāryai, kumāryāḥ. gauryai, gauryāḥ. brahmabandhvai, brahmabandhvāḥ. lakṣmyai, lakṣmyāḥ. matyai, matyāḥ. dhenvai, dhenvāḥ. iha na bhavati: mataye, dhenava iti, eṅi kṛte 'nyarūpatvāt. striyām ity eva: grāmaṇye, grāmaṇyaḥ. khalapve, khalapvaḥ. agnaye, agneḥ. vāyave, vāyoḥ.

SEYUVO VĀ (54)

iyuvau yayor vidyete tābhyāṁ parasya ṅitaḥ supa āḍ āgamo bhavati vā. śriyai, śriye. śriyāḥ, śriyaḥ. bhruvai, bhruve. bhruvāḥ, bhruvaḥ.

STRIYĀḤ (55)

strīśabdāt parasya ṅitaḥ supa āḍ āgamo bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. striyai, striyāḥ.

YĀḌ ĀPAḤ (56)

āpa uttarasya ṅitaḥ supo yāḍ āgamo bhavati. khaṭvāyai, khaṭvāyāḥ. bahurājāyai, bahurājāyāḥ. striyām ity eva: atikhaṭvāya.

SMAIVATAḤ SYĀḌ AC CA (57)

smai yasyāsti tata ābantāt parasya ṅitaḥ supaḥ syāḍ āgamo bhavati, āpaś cādādeśaḥ. sarvasyai, sarvasyāḥ. viśvasyai, viśvasyāḥ. smaivata iti kim? Sarvāyai, atisarvāyai.

DVITĪYĀTṚTĪYĀD VĀ (58)

dvitīyātṛtīyābhyāṁ parasya ṅitaḥ supaḥ syāḍ āgamo vā bhavati, āpaś cādādeśaḥ. dvitīyasyai, dvitīyāyai; dvitīyasyāḥ, dvitīyāyāḥ. tṛtīyasyai, tṛtīyāyai; tṛtīyasyāḥ, tṛtīyāyāḥ.

ṄER ĀM TATRA (59)

eṣv āḍādiṣu kṛteṣu ṅer āmādeśo bhavati. kumāryām, gauryām, brahmabandhvām, lakṣmyām; matyām, dhenvām; śriyām, bhruvām, striyām; khaṭvāyām, bahurājāyām; sarvasyām, viśvasyām, dvitīyasyām, tṛtīyasyām. tatreti kim? śriyi, bhuvi.

NIYAḤ (60)

niyaḥ parasya ṅer ām bhavati. grāmaṇyām.

IDUDBHYĀM AUT (61)

idudbhyāṁ parasya ṅer audādeśo bhavati. sakhyau, patyau. astrīliṅgam anenehodāharaṇam.

EṄO 'C CA (62)

idudantāt kṛtaiṅaḥ parasya ṅer aud bhavati, eṅaś cādādeśaḥ. agnau, vāyau, matau, dhenau. eṅa iti kim? matyām, dhenvām.

ṬO 'STRIYĀṀ NĀ (63)

astriyām idudantāt parasya ṭā ity etasya nābhāvo bhavati. prakṛtatvād eṅvator eva nābhāvaḥ. agninā, vāyunā. astriyām iti kim? matyā, dhenvā.

ṚTO ṄISUṬY AT (64)

ṛkārāntasya ṅau suṭi ca parato 'dādeśo bhavati. mātari; mātarau, mātaraḥ, mātaram, mātarau. pitari; pitarau, pitaraḥ, pitaram, pitarau. ṅisuṭīti kim? mātrā, pitrā.

SAṀYOGĀDER LIṬI (65)

saṁyogāder ṛkārāntasya liṭi parato 'd bhavati. sasvaratuḥ, sasvaruḥ. sasmaratuḥ, sasmaruḥ. pratiṣedhaviṣaye punaḥprasavo 'yam, na vidhiḥ. anyatra punaḥ sasvāra, sasmāra.

SKṚÑAḤ (66)

saṁyogādeḥ sasuṭkāt karoter liṭi parato 'd bhavati. saṁcaskaratuḥ, saṁcaskaruḥ. suṭ kim? cakratuḥ, cakruḥ. saṁyogādigrahaṇeṣv aupadeśikasaṁyogagrahaṇajñāpanārtha ārambhaḥ.

ṚDṚCHṚṆĀM (67)

ṛkārāntānām ṛcher ṛ ity etasya ca liṭi parato 'd bhavati. vicakaratuḥ, vicakaruḥ. ānarchatuḥ, ānarchuḥ. āratuḥ, āruḥ. viśaśratuḥ, viśaśrur iti śrātinā siddham. vidadratuḥ, vidadrur iti drātinā siddham. nipapratuḥ, nipaprur iti prātinā siddham.

ṚŚVIDṚŚO 'ṄI (68)

ṛvarṇāntānāṁ śvayater dṛśeś cāṅi parato 'd bhavati. ārat, samārata; asarat, ajarat. aśvat, adarśat.

ASUPATAVACĀṀ THUKPUMUMAḤ (69)

asu pata vaca ity eteṣām aṅi paratas thuk pum um ity ete āgamā bhavanti. āsthat, āsthatām. apaptat, apaptatām. avocat, avocatām.

KE 'ṆO HRASVAḤ (70) g. b. m. 78

ke parato 'ṇo hrasvo bhavati. khaṭvikā, kumārikā, bra-

hmabandhukā. aṇa iti kim? gokā, naukā. prakṛter ity eva: kumārīṁ kāyatīti kumārīkaḥ.

NA KAPI (71)

kapi parato 'ṇo hrasvo na bhavati. bahukumārīko deśaḥ.

ĀPO VĀ (72)

āpaḥ kapi parato hrasvo vā bhavati. bahukhaṭvikā, bahukhaṭvākā.

ŚĪṄA ED ALIṬI (73)

aliṭi parataḥ śīṅa ed bhavati. śete, śayāte. śayānaḥ. aliṭīti kim? śiśye.

YI KṄITY AYAṄ (74)

yakārādau kṅiti parataḥ śeter aṇo 'yaṅādeśo bhavati. śayyate, śāśayyate, adhiśayya gataḥ. kṅitīti kim? śeyam.

PRĀDIBHYA ŪHO HRASVAḤ (75)

prādibhyaḥ parasya ūhater yakārādau kṅiti parato hrasvo bhavati. samuhyate, samuhyāt, samuhya gataḥ. prādibhya iti kim? ūhyate. yīty eva: samūhitaḥ. kṅitīty eva: abhyūhyo 'yam arthaḥ. aṇa ity eva: ā ūhyate, ohyate, samohyate.

LIṄĪṆAḤ (76)

prādibhyaḥ parasyeṇo liṅi yakārādau kṅiti parato hrasvo bhavati. udiyāt, samiyāt. liṅīti kim? udīyate, samīyate. prādibhya ity eva: īyāt. aṇa ity eva: ā īyāt, eyāt, sameyāt.

ĀŚIṢI DĪRGHAḤ (77)

āśiṣi liṅi yakārādau parato 'ṇo dīrgho bhavati. cīyāt, stūyāt, īyāt. āśiṣīti kim? cinuyāt, stuyāt, iyāt.

CVIYAṄYAKKYEṢU (78)

cvau yaṅi yaki kye ca parato 'ṇo dīrgho bhavati. paṭūkaroti, paṭūbhavati, paṭūsyāt. cecīyate. cīyate, mantūyate. bhṛśāyate; lohitāyati, lohitāyate.

RĪṄ ṚTO YE CA (79)

ṛkārāntasya ye cvyādiṣu ca parato rīṅādeśo bhavati. pitryaḥ sthālīpākaḥ. pitrībhavati. pitrīyati; pitrīyate. cekrīyate.

RIṄ ŚAYAGĀŚĪRLIṄI (80)

ṛkārāntasya śe yaky āśīrliṅi ca parato riṅādeśo bhavati. ādriyate, kriyate, kriyāt. āśiṣīti kim? bibhṛyāt. yīty eva: kṛṣīṣṭa.

ṚSAṀYOGĀDYOR AT (81)

arteḥ saṁyogādīnām ṛkārāntānāṁ ca āśīrliṅi yaki ca parato 'd bhavati, na tu śe, asaṁbhavāt. aryate, aryāt. smaryate, smaryāt. yīty eva: smṛṣīṣṭa. āśiṣīty eva: iyṛyāt. kathaṁ saṁskriyate, saṁskriyād iti? aupadeśikasya saṁyogagrahaṇāt.

YAṄI (82)

yaṅi parata ṛsaṁyogādyor ad bhavati. arāryate, sāsmaryate.

HANO GHNĪ HIṀSĀYĀM (83)

hanter hiṁsāyāṁ gamyamānāyāṁ yaṅi parato ghnībhāvo bhavati. jeghnīyate. dīrghaḥ kim? jeghnītaḥ. hiṁsāyām iti kim? jaṅghanyate.

Ī GHRĀDHMOḤ (84)

ghrā dhmā ity etayor yaṅi parata īkāro bhavati. jeghrīyate, dedhmīyate. dīrghaḥ kim? jeghrītaḥ.

ASYA CVAU (85)

avarṇāntasya cvau parata īkāro bhavati. śuklīkaroti, śuklībhavati, śuklīsyāt. khaṭvīkaroti, khaṭvībhavati, khaṭvīsyāt.

KYACI (86)

avarṇāntasya kyaci parata īkāro bhavati. putrīyati, vastrīyati mālīyati.

NA KṢUDHY ASANASYA (87)

kṣudhi gamyamānāyām aśanasya kyaci parata īttvaṁ na bhavati. aśanāyati. kṣudhīti kim? aśanīyati dānāya.

DHANASYA TṚṢṆĀYĀM (88)

dhanaśabdasya tṛṣṇāyāṁ gamyamānāyāṁ kyaci parata īttvaṁ na bhavati. dhanāyati. tṛṣṇāyām iti kim? dhanīyati dānāya.

UDANYAḤ (89)

udakasya kyaci tṛṣṇāyāṁ gamyamānāyām udanbhāvo nipātyate. udanyati. udakatṛṣṇā, pipāsaiva gṛhyate, tatra pratīteḥ anyatrodakīyati.

VṚṢĀŚVAYOR MAITHUNE SUK (90)

maithunatṛṣṇāyāṁ gamyamānāyāṁ vṛṣāśvayoḥ kyaci parataḥ sug āgamo bhavati. vṛṣasyati gauḥ. aśvasyati vaḍavā. maithuna iti kim? vṛṣīyati, aśvīyati.

ASUK CĀTTUM (91)

attuṁ tṛṣṇāyāṁ gamyamānāyāṁ kyaci parataḥ prakṛter asug āgamo bhavati, suk ca. dadhyasyati, dadhisyati. madhvasyati, madhusyati. kṣīrasyati. lavaṇasyati. attum iti kim? kṣīrīyati dānāya.

g. b. m. 97 DOSOMĀSTHĀM IT TI KITI (92)

do so mā sthā ity eteṣāṁ takārādau kiti parata ikārādeśo bhavati. avaditaḥ, avaditavān. avasitaḥ, avasitavān. mitam, mitavān. sthitam, sthitavān. tīti kim? avadāya. kitīti kim? avadātā.

CHO VĀ (93)

chā ity etasya takārādau kiti parata idādeśo bhavati. avacchitam, avacchātam. kathaṁ śitam, śātam iti? śinoteḥ śyateś ca rūpam.

DHĀÑO HIḤ (94)

dadhātes takārādau kiti parato hibhāvo bhavati. vihitam, vihitavān. ñakāraḥ kim? dhītam, dhītavān.

HĀKAS TVI (95)

ohāg ity etasya ktvi parato hibhāvo bhavati. hitvā. kakāraḥ kim? hātvā. tīty eva: prahāya.

DO DAT (96)

dāṇo deṅo dadāteś ca takārādau kiti parato dadādeśo bhavati. dattaḥ, dattavān.

PRĀDER ACAS TAḤ (97)

prādīnām ajantānāṁ viśeṣyasya dā ity etasya takārādau kiti paratas takāro bhavati. prattam, avattam. kathaṁ pradattam, sudattam, vidattam, anudattam iti? dattaśabdena prādisamāso bhaviṣyati.

APO BHI (98)

apśabdasya bhakārādau paratas takāro bhavati. adbhiḥ, adbhyaḥ. bhīti kim? apsu. prakṛter ity eva: abbhakṣaḥ.

SI SO LIṄATIṄI (99)

sakārādau liṅy atiṅi ca parataḥ[1] sakārasya takāro bhavati. vatsīṣṭa, vatsyati, vivatsati. liṅatiṅīti kim? āsse, vasse.

[1] *Ms.* parasya

TĀSASO RI CA LOPAḤ (100)

tāso 'steś ca rephādau sakārādau ca parataḥ sakārasya lopo bhavati. kartārau, kartāraḥ; kartāsi, kartāse. asi, vyatise[1].

[1] *Ms.* vyatiṣe, *vgl. aber die* Kāś. *zu* P. VII, 4, 50

HA ETI (101)

eti paratas tāsasor hakāro bhavati. kartāhe, vyatihe.

KYAṄI VĀ (102)

kyaṅi parataḥ sakārasya lopo vā bhavati. payāyate, payasyate.

OJO'PSARASOḤ (103)

ojaso 'psarasaś ca kyaṅi parataḥ sakārasya lopo bhavati, mityaṁ punarvidhānāt. ojāyate, apsarāyate.

YIVARṆAYOR DĪDHĪVEVYOḤ (104)

yakārādāv ivarṇe ca parato dīdhīvevyor antyasya lopo bhavati. ādīdhyate, āvevyate. ādīdhitā, āvevitā. ādīdhitaḥ, āvevitaḥ. yivarṇayor iti kim? ādīdhyanam, āvevyanam.

YAṆ ACI (105)

dīdhīvevyor ajādau parato yaṇ bhavati. ādīdhyanam, āvevyanam. ādīdhyakaḥ, āvevyakaḥ. katham ādīdhet, ādīdhayur iti? chāndasatvād adeṅ taṅabhāvaś ca.

MIMĪMĀRABHALABHAŚAKAPATAPADADĀDHĀM
g. b. m. 110 ACAḤ SI SANĪS (106)

sakārādau sani parato myādīnām acaḥ sthāna isādeśo bhavati. ḍumiñ: pramitsati. mīṅ: mitsate. māṅ: mitsate[1]. rabha: āripsate. labha: ālipsate. śakḷ: śikṣati. patḷ: pitsati. pada: pitsate. dāṇ: ditsati. do: avaditsati. deṅ: avaditsate. ḍudā: ditsati. ḍudhāñ: dhitsati. dheṭ: dhitsati. sīti kim? pipatiṣati. sanīvantardhetyādinā (V, 4, 119) vikalpeneṭ. sanīti kim? dāsyati.

[1] *Ms. om.* māṅ | mitsate

RĀDHO HIṀSĀYĀM (107)

sani parato rādher hiṁsāyāṁ gamyamānāyām aca isādeśo bhavati. pratiritsati. hiṁsāyām iti kim? ārirātsati.

JÑAPYĀBṚDHĀM ĪT (108)

jñapi āp ṛdha ity eteṣāṁ sani parato 'ca īd bhavati. jñīpsati, īpsati, īrtsati. sīty eva: jijñapayiṣati, ardidhiṣati.

DAMBHA IC CA (109)

dambheḥ sani sakārādau parato 'ca id bhavati, īc ca. dhipsati, dhīpsati. sīty eva: didambhiṣati.

AVYĀPYASYA MUCER OD VĀ (110)

mucer vyāpyarahitasya sani parato 'ca ukāro vā bhavati. mokṣate vatsaḥ svayam eva; mumukṣate vatsaḥ svayam eva. avyāpyasyeti kim? mumukṣati vatsaṁ Devadattaḥ.

DVITVE PŪRVASYĀTRA LOPAḤ (111) g. b. Ende d. Kap.

yad etad atikrāntaṁ sanīsādeśādi tatra dviruktau pūrvasya lopo bhavati. tathā caivodāhṛtam. dvitva iti kim? varṇasya mā bhūt. atreti kim? amīmapat, adīdapat. dvitve pūrvasyety adhikāraś cāyam.

HALO 'NĀDEḤ (112)

dvitve pūrvasyānāder halo lopo bhavati. jaglau, mamlau; āṭatuḥ, āṭuḥ. anāder iti kim? papāca.

KHAYI KHARAḤ (113)

dviruktau pūrvasya khayi parataḥ kharo lopo bhavati. tiṣṭhāsati, pispandiṣate, ucicchiṣati. khayo lopanimittatvād anāder api halo lopo na bhavati. khayīti kim? sasnau. khara iti kim? aujiḍhat, yayāce. naitad asti. hala ity anuvartiṣyate, tasyāpy ākāreṇa[1] vyavadhānān na bhaviṣyati. uttarārthaṁ tarhi khar bhaviṣyati.

[1] *Ms.* akāreṇa

CAR (114)

dviruktau pūrvasya kharaḥ śeṣasya car bhavati. paphāla, ciccheda, tasthau, ṭiṭhakārayiṣati.

JHAṢO JAŚ (115)

dviruktau pūrvasya śeṣasya jhaṣo jaś bhavati. jijhakārayiṣati, babhūva, ḍuḍhauke, dadhyau. siddhakāṇḍapāṭhād babhaṇatuḥ, babhaṇur ity ādeśāditvād ettvaṁ na bhavati. ucicchiṣatīti cartvasya siddhatvāc che (V, 1, 70) iti tug na bhavati.

KUHOŚ CUḤ (116)

dviruktau pūrvasya kavargahakārayoś cavargo bhavati. cakāra, cakhāda, jagāda, jaghāsa, ñuṅuve, jahāra.

NA KUṄO YAṄI (117)

yaṅi dviruktau pūrvasya kuṅaś cutvaṁ na bhavati. kokūyate. ṅakāraḥ kim? cokūyate. yaṅīti kim? cukūṣate.

UR AT (118)

ṛvarṇasya dviruktau pūrvasyād bhavati. vavṛdhe. cakratuḥ, cakruḥ.

HRASVAḤ (119)

dviruktau pūrvasya hrasvo bhavati. ḍuḍhaukiṣate, tutraukiṣate, siṣeviṣate.

DYUTISVĀPYOR YAṆA IK (120)

dyuteḥ svāpeś ca dviruktau pūrvasya yaṇa ig bhavati. didyutiṣate, suṣvāpayiṣati. anantare dviruktanimitte caitad iṣyate. iha na bhavati: siṣvāpakīyiṣati.

g. b. m. 126 VYATHO LIṬI (121)

vyather liṭi dviruktau pūrvasya yaṇa ig bhavati. vivyathe, vivyathāte. liṭīti kim? vāvyathyate.

DĪRGHO 'PITĪṆAḤ (122)

apiti liṭi parata iṇo dviruktau pūrvasya dīrgho bhavati. īyatuḥ, īyuḥ. apitīti kim? iyāya, iyayitha.

ATA ĀDEḤ (123)

dviruktau pūrvasyāder akārasya dīrgho bhavati. āṭatuḥ, āṭuḥ. āder iti kim? papāca.

NUK CĀNEKAHALAḤ (124)

ekahalo 'nyasya liṭi parato dviruktau pūrvasyāder dīrgho bhavati, nuk cāgamaḥ. ānañjatuḥ, ānañjuḥ. ānṛdhatuḥ, ānṛdhuḥ. ānarchatuḥ, ānarchuḥ. anekahala iti kim? āṭatuḥ, āṭuḥ.

AŚNOTEḤ (125)

aśnoter liṭi parato dviruktau pūrvasya kṛtadīrghasyāder ato nug bhavati. ānaśe, ānaśāte. śnugrahaṇam kim? aśnāter mā bhūt: āśatuḥ, āśuḥ.

BHUVO 'T (126)

bhavater liṭi dviruktau pūrvasyād bhavati. babhūva, babhūvatuḥ, babhūvuḥ.

NIJĀṂ LUKY ET (127)

nijādīnāṁ dviruktau pūrvasya śapo luki saty ed bhavati. nijir: nenekti. vijir: vevekti. viṣḷ: veveṣṭi. nijādayo vṛtkaraṇād eva gṛhyante. lukīti kim? nineja.

ṚPṜBHṚMĀHĀṄĀM IT (128)

ṛ pṝ bhṛ mā hāṅ ity eteṣāṁ śapo luki sati dviruktau pūrvasyed bhavati. iyarti, piparti, bibharti, mimīte, jihīte. ṅakāraḥ kim? jahāti.

SANY ATAḤ (129)

sani dviruktau pūrvasyāta idādeśo bhavati. pipakṣati, yiyakṣati. sanīti kim? papāca. ata iti kim? cukūṣati.

OḤ PUYAṆJY APARE (130)

uvarṇāntasya sani dviruktau pūrvasya pavarge yaṇi jakāre cāvarṇapare parata idādeśo bhavati. pipaviṣate, pipāvayiṣati. bibhāvayiṣati. yiyaviṣati, yiyāvayiṣati. rirāvayiṣati. lilāvayiṣati. jijāvayiṣati[1]; ju iti sautro dhātuḥ. or iti kim? pāpacyate, sani: pāpaciṣate. puyaṇjīti kim? nunāvayiṣati, juhāvayiṣati. apara iti kim? bubhūṣati.

[1] *Ms. gibt auch als Beispiele* bibhaviṣati (*vor* bibhāvayiṣati), riraviṣati, lilaviṣati *und* jijaviṣati; *vgl. aber* V, 4, 137.

SRUŚRUDRUPRUPLUCYŪNĀṂ[1] VĀ (131)

sravatyādīnāṁ sani dviruktau pūrvasya yaṇy avarṇapare parata ittvaṁ vā bhavati. sisrāvayiṣati, susrāvayiṣati. śiśrāvayiṣati, śuśrāvayiṣati. didrāvayiṣati, dudrāvayiṣati. piprāvayiṣati, puprāvayiṣati. piplāvayiṣati, puplāvayiṣati. cicyāvayiṣati, cucyāvayiṣati. vacanasāmarthyād vyavadhānam āśrīyate. apara ity eva: susrūṣati.

[1] *so* (°cyūnāṁ *mit* ū) *Ms., gegenüber der Lesung* °cyunāṁ *der Text-Hss., und vielleicht dieser vorzuziehen.*

ĀDEṄ YAṄI (132) g. b. m. 139

yaṅi dviruktau pūrvasya ādeṅo bhavanti. pāpacyate, lolūyate, cecīyate. nāyam ādeṅ yaṅnimitta iti luky api bha-

vati: pāpacaḥ, dedyaḥ, nenyaḥ, loluvaḥ, popuvaḥ. jahāter yaṅluki jahātīti nāttvaṁ tatra bahulavacanāt.

NĪG VAÑCASRAṀSUDHVAṀSUBHRAṀŚUKASAPATAPADASKANDĀM (133)

vañcādīnāṁ yaṅi dviruktau pūrvasya nīg āgamo bhavati. vanīvacyate, sanīsrasyate, danīdhvasyate, banībhraśyate, canīkasyate, panīpatyate, panīpadyate, canīskadyate.

ÑAMO 'TO NUK (134)

ñamantasya yaṅi dviruktau pūrvasyādantasya nug āgamo bhavati. tantanyate, jaṅgamyate, bambhaṇyate, jañjanyate, tantamyate. ata iti kim? tetimyate.

JAPAJABHADAHADAŚABHAÑJAPAŚĀM (135)

japādīnāṁ yaṅi dviruktau pūrvasya nug āgamo bhavati. jañjapyate, jañjabhyate, dandahyate, dandaśyate, bambhajyate, pampaśyate. paśa iti sautro dhātuḥ.

CARAPHALOḤ (136)

careḥ phaleś ca yaṅi dviruktau pūrvasyāto nug bhavati. cañcūryate, pamphulyate.

TI COD ATAḤ (137)

takārādau yaṅi ca parataś caraphalor ata ud bhavati. caraṇaṁ cūrtiḥ; praphultāḥ sumanasaḥ. cañcūryate, pamphulyate.

RĪG ṚTVATAḤ (138)

ṛkāravato yaṅi dviruktau pūrvasya rīg āgamo bhavati. narīnṛtyate, darīdṛśyate, parīpṛcchyate, varīvṛścyate.

RUGRIKAU CA LUKI (139)

yaṅo luki ca saty ṛkāravato dviruktau pūrvasya ruk rik ity etāv ādeśau bhavataḥ, rīk ca. marmṛjaḥ, marimṛjaḥ, marīmṛjaḥ.

SANVAL LAGHUNI ṆAU CAṄY ANAGLOPE (140)

laghuny akṣare parato ṇau caṅpare 'naglope sati dviru-

ktau pūrvasya sanvat kāryaṁ bhavati. sany ata (129) ity uktam, ihāpi tathā: apīpacat. oḥ puyaṇjy apara (130) ity uktam, ihāpi tathā: apīpavat, alīlavat. sravatyādīnām (131) ity uktam, ihāpi tathā: asisravat, asusravat. aśiśravat, aśuśravat. adidravat, adudravat. apipravat, apupravat. apiplavat, apuplavat. acicyavat, acucyavat. anyasya na bhavati: anūnavat, ajūhavat. laghunīti kim? atatakṣat, ararakṣat. ṇāv iti kim? acakamata[1]. anaglopa iti kim? ajagadat, aśaśaṭhat, atastanat. caṅīti kim? riramayiṣati. caṅgrahaṇam uttarārtham.

[1] *Ms.* acakamat

DĪRGHO LAGHOḤ (141)

dviruktau pūrvasya laghor laghuny akṣare parato ṇau caṅy anaglope sati dīrgho bhavati. apīpacat[1], abībhavat, alīlavat, anūnavat, ajūhavat. laghunīty eva: atatakṣat. laghor iti kim? asisravat. ṇāv ity eva: acakamata[2]. caṅīty eva: riramayiṣati. anaglopa ity eva: ajagadat, aśaśaṭhat.

[1] *Ms.* apīyavat [2] *Ms.* acakamat

SMṚDṚTVARAPRATHAMRADASTṚSPAŚĀM AT (142)

smaratyādīnāṁ ṇau caṅpare dviruktau pūrvasya laghuny akṣare parato 'd bhavati. asasmarat, adadarat; taparakaraṇād dīrgho 'pi na bhavati. atatvarat, apaprathat, amamradat, atastarat, apaspaśat.

VĀ VEṢṬICEṢṬYOḤ (143)

ṇau caṅpare veṣṭiceṣṭyor dviruktau pūrvasyād vā bhavati. avaveṣṭat, aviveṣṭat. acaceṣṭat, aciceṣṭat.

ĪC CA GAṆAḤ (144)

gaṇeś caṅpare ṇau dviruktau pūrvasya īdādeśo bhavati, ac ca. ajīgaṇad gāḥ, ajagaṇad gāḥ. adantatayāglopitvād

ārambhaḥ. anena ca halo 'nādilopo na bādhyate virodhābhāvāt, anekavākyatvāc ca. apīpacad ityādāv ittvaṁ dīrghatvena na bādhyate. yatra tv ekavākyatvaṁ tāvat, bādhyeta. yathā āttvaṁ nīgādayo bādhanta iti.

ṣaṣṭhādhyāyasya dvitīyaḥ
pādaḥ samāptaḥ.

VĪPSĀBHĪKṢṆYAYOR DVE (1) g. b. m. 9

vīpsāyām ābhīkṣṇye ca yad vartate tasya dve rūpe bhavataḥ. kriyayā guṇena dravyeṇa vā bhinnān arthān vyāptum icchā vīpsā. vṛkṣaṁ vṛkṣaṁ siñcati. grāmo grāmo ramaṇīyaḥ. grāme grāme pānīyam. gṛhe gṛhe svāmī. rasaṁ rasaṁ bhakṣayati. kriyāṁ kriyām ārabhate. ānupūrvye 'pi vīpsāsty eva: mūle mūle sthūlāḥ, agre 'gre sūkṣmā iti. yadi hy atra mūlāgrabhedo na syād ānupūrvyam api na syāt. māṣaṁ māṣam asmāt kārṣāpaṇād ihabhavadbhyāṁ dehīti māṣaṁ māṣam ity ato vīpsaiva gamyate, śabdāntarāt punar asmāt kārṣāpaṇād ity avadhāraṇam. pūrvaṁ pūrvaṁ puṣpyanti, prathamaṁ prathamaṁ pacyanta ity atrāpi vīpsaiva. ubhāv imāv āḍhyau, katarā katarānayor āḍhyatā? sarva ima āḍhyāḥ, katamā katamaiṣām āḍhyatā? itīhāpi vīpsaiva. ābhīkṣṇyaṁ paunaḥpunyam. pacati pacati. prapacati prapacati. lunīhi lunīhīty evāyaṁ lunāti. bhuktvā bhuktvā vrajati. paṭapaṭākaroti, paṭapaṭāyati[1], paṭapaṭāyate.

[1] *Ms. om.*

PARER VARJANE VĀKYE VĀ (2)

parer varjane vartamānasya vākyaprayoge sati dve rūpe vā bhavataḥ. pari pari Trigartebhyo vṛṣṭo devaḥ. pari Trigartebhyo vṛṣṭo devaḥ. varjana iti kim? odanaṁ pari siñcati. vākya iti kim? paritrigartaṁ vṛṣṭo devaḥ.

ADHYUPARYADHASĀṂ SĀMĪPYE (3)

adhi upari adhas ity eteṣāṁ sāmīpye gamyamāne dve rūpe bhavataḥ. adhyadhiṣṭhāpayati. uparyupari brāhmaṇān udīkṣate. vyasany adho'dho vrajati. sāmīpya iti kim? adhikaroti.

VAKYĀDER ĀMANTRITASYĀSŪYĀSAṂMATYOḤ (4)

āmantryata ity āmantritam, saṁbodhyamānam ucyate,

tasya vākyāder asūyāyāṁ saṁmatau ca dve rūpe bhavataḥ. avinītaka3 avinītaka, idānīṁ jñāsyasi jālma. kopakutsanabhartsaneṣv apy asūyāsty eveti kopādayo na pṛthag ucyante. saṁmatau: abhirūpaka3 abhirūpaka, śobhanaḥ khalv asi. vākyāder iti kim? udāro 'si, Devadatta. asūyāsāṁmatyor iti kim?, Devadatta, gām abhyāja śuklām.

EKASYA SUPLUK (5)

vīpsāyām evaikaśabdasya dvitve ādeḥ suplug bhavati. ekaikaḥ.

ĀBĀDHĖ PUṀVAC CA (6)

ābādhas tvaritasya [1] cetaso bādhā, tasmin prayoktur gamyamāne dve rūpe bhavataḥ, supluk puṁvadbhāvaś cādeḥ. gatagataḥ, naṣṭanaṣṭaḥ. gatagatā, naṣṭanaṣṭā.

[1] *Ms.* tvaritaṁ tasya (*für* tvaritasya)

PRAKĀRE GUṆASYA (7)

prakāre gamyamāne guṇavacanasya dve rūpe bhavataḥ, supluk puṁvadbhāvaś cādeḥ. paṭupaṭuḥ. paṭupaṭvī. prakāra iti kim? paṭuḥ. guṇasyeti kim? agnir māṇavakaḥ. prakāre vṛttyabhāvād rūpādīnāṁ na bhavati.

AKṚCCHRE PRIYASUKHAYOR VĀ (8)

akṛcchrārthayoḥ priyasukhayor dve vā bhavataḥ, supluk puṁvadbhāvaś cādeḥ. priyapriyeṇa dadāti, priyeṇa dadāti, sukhasukhena dadāti, sukhena dadāti. akṛcchra iti kim? priyaḥ putraḥ, sukho rathaḥ.

VYATIHĀRE SARVĀDĪNĀṀ SUR BAHULAM (9)

sarvādīnāṁ vyatihāre gamyamāne dve rūpe bhavataḥ, ādeś ca prathamaikavacanaṁ supluk ca bahulaṁ bhavati. anyo'nyaṁ bhojayanti. itaretaraṁ bhojayanti.

PARASYĀPUMSY ĀM (10)

striyāṁ napuṁsake ca sarvādīnāṁ parasyām vā bhavati. anyo'nyām ime brāhmaṇyau bhojayataḥ, anyo'nyam. anyo-'nyām ime brāhmaṇakule bhojayataḥ, anyo'nyam. itaretarām, itaretaram. apuṁsīti kim? anyo'nyaṁ brāhmaṇau bhojayataḥ.

YATHĀSVE YATHĀYATHAM (11)

yathāsvam ity asmin narthe yathāyatham iti nipātyate.

DVANDVAṂ RAHASYAMARYĀDĀVYUTKRĀNTI-YAJÑAPĀTRAPRAYOGEṢU (12)

dviśabdasya rahasyādiṣv artheṣu dvandvam iti nipātyate. dvandvaṁ mantrayante[1]. ācaturaṁ hīme paśavo dvandvam. dvandvaṁ vyutkrāntāḥ. dvandvaṁ yajñapātrāṇi prayunakti. rahasyādiṣv iti kim? dvau dvau.

[1] *Ms.* mantrayate

ATYANTASAHACARITE LOKAVIJÑĀTE (13)

avyabhicāre sahacarite lokaprasiddhe yugme dvandvam iti nipātyate. dvandvaṁ sūryācandramasau. dvandvaṁ Nāradaparvatau. atyantasahacarita iti kim? dvau Yudhiṣṭhirārjunau. lokavijñāta iti kim? dvau Devadattayajñadattau.

SAṂBHRAME YĀVADBODHAM (14)

prayoktuḥ saṁbhrame sati yāvadbhiḥ śabdaiḥ so 'rtho 'vagamyate tāvantaḥ śabdāḥ prayoktavyāḥ. ahir ahir ahiḥ! budhyasva budhyasva budhyasva!

APĀDĀDAU PADĀD EKAVĀKYE (15) g. b. m. 26

etad adhikṛtaṁ veditavyam. padyate gamyate 'nenārtha iti padam, subantaṁ tiṅantaṁ ca. padasamūho vākyam.

YUṢMADASMADOḤ ṢAṢṬHĪCATURTHĪDVITĪYĀNTAYOR VĀṂNAU VĀ (16) yu. ṣa. g. b. m. 23, vā g. b. m. 19

yuṣmadasmadoḥ ṣaṣṭhyādyantayor apādādau vartamānayoḥ padāt parayor ekavākye vām nau ity etāv ādeśau vā bhavataḥ. grāmo vāṁ svam, janapado nau svam. grāmo yuvayoḥ svam, janapada āvayoḥ svam. grāmo vāṁ dīyate, janapado nau dīyate. grāmo yuvābhyāṁ dīyate, janapada āvābhyāṁ dīyate. grāmo vāṁ paśyati, janapado nau paśyati. grāmo yuvāṁ paśyati, janapada āvāṁ paśyati. ṣaṣṭhyā-

digrahaṇaṁ kim? grāme yuvābhyāṁ kṛtam, janapada āvābhyāṁ kṛtaṁ. tadantavidhinā siddhe 'ntagrahaṇaṁ śrūyamāṇārtham: grāmo yuṣmatputrasya, janapado 'smatputrasya. apādādāv ity eva:

Rudro viśveśvaro devo yuṣmākaṁ kuladevatā,

Mārajid bhagavān Buddhaḥ asmākaṁ kulanandanaḥ. padād ity eva: yuvayoḥ svam, āvayoḥ svam. ekavākya ity eva: Devadattas tiṣṭhati grāme, yuvayoḥ svaṁ nagaram.

BAHUVACANASYA VASNASAU (17)

bahuvacanāntayor yuṣmadasmador apādādau vartamānayoḥ padāt parayor ekavākye vas nas ity etāv ādeśau vā bhavataḥ. grāmo vaḥ svam, janapado naḥ svam. grāmo yuṣmākaṁ svam, janapado 'smākaṁ svam. grāmo vo dīyate, janapado no dīyate. grāmo yuṣmabhyaṁ dīyate, janapado 'smabhyaṁ dīyate. grāmo vaḥ paśyati, janapado naḥ paśyati. grāmo yuṣmān paśyati, janapado 'smān paśyati.

EKAVACANASYA TEME (18)

ekavacanayor yuṣmadasmados te me ity etāv ādeśau vā bhavataḥ. grāmas te svam, janapado me svam. grāmas tava svam, janapado mama svam. grāmas te dīyate, janapado me dīyate. grāmas tubhyaṁ dīyate, janapado mahyaṁ dīyate.

TVĀMAU DVITĪYĀYĀḤ (19)

dvitīyaikavacanāntayor yuṣmadasmados tvā mā ity etāv ādeśau vā bhavataḥ. grāmas tvā paśyati, janapado mā paśyati. grāmas tvāṁ paśyati, janapado māṁ paśyati.

ANVĀDEŚE (20)

kathitānukathanaviṣaye yuṣmadasmador ādeśā bhavanti, nityaṁ punarvidhānāt. grāmo yuvayoḥ svam, atho janapado vāṁ svam. evaṁ sarvatra.

SAPŪRVĀT PRATHAMĀNTĀD VĀ (21)

vidyamānapūrvāt prathamāntāt parayor yuṣmadasmador ādeśā anvādeśe 'pi vā bhavanti. grāme paṭo yuṣmākaṁ

svam, atho janapade kambalo vaḥ svam; atho janapade[1] kambalo yuṣmākaṁ svam. grāme kambalo 'smākaṁ svam, atho nagare kambalo naḥ svam; atho nagare kambalo 'smākaṁ svam. sapūrvād iti kim? paṭo yuṣmākaṁ svam, atho kambalo vaḥ svam. prathamāntād iti kim? paṭo nagare yuṣmākaṁ svam, atho kambalo grāme vaḥ svam.

[1] *Ms.* nagare

NA CAVĀHĀHAIVAYOGE (22)

cavādibhir yoge yuṣmadasmador ādeśā na bhavanti. grāmas tava ca svam, janapado mama ca svam. grāmas tubhyaṁ ca dīyate, janapado mahyaṁ ca dīyate. grāmas tvāṁ ca paśyati, janapado māṁ ca paśyati. grāmas tava vā svam, janapado mama vā svam. grāmas tubhyaṁ vā dīyate, janapado mahyaṁ vā dīyate. grāmas tvāṁ vā paśyati, janapado māṁ vā paśyati. grāmas tava ha svam, janapado mama ha svam. grāmas tubhyaṁ ha dīyate, janapado mahyaṁ ha dīyate. grāmas tvāṁ ha paśyati, janapado māṁ ha paśyati. grāmas tavāha svam, janapado mamāha svam. grāmas tubhyam aha dīyate, janapado mahyam aha dīyate. grāmas tvām aha paśyati, janapado mām aha paśyati. grāmas tavaiva svam, janapado mamaiva svam. grāmas tubhyam eva dīyate, janapado mahyam eva dīyate. grāmas tvām eva paśyati, janapado mām eva paśyati. evaṁ dvivacanabahuvacanayor udāhāryam. yoga iti kim? grāmaś ca te svam, nagaraṁ ca me svam.

DṚŚYARTHE 'NĀLOCANE (23)

darśanārtheṣv ālocanavarjiteṣu satsu yuṣmadasmador ādeśā na bhavanti. grāmas tvāṁ saṁdṛśyāgataḥ, janapado māṁ saṁprekṣyāgataḥ. grāmas tava svaṁ saṁdṛśyāgataḥ, janapado mama svaṁ saṁprekṣyāgataḥ[1]. anālocana iti kim? grāmas tvālocayati, janapado mālocayati.

[1] *Ms.* saṁdṛśyāgataḥ

ĀMANTRITAṀ PŪRVAM ASADVAT (24)

yuṣmadasmador ādeśaviṣaye āmantritaṁ pūrvam avidyamānavad bhavati. Devadatta tava svam. Yajñadatta mama

svam. evaṁ sarvatra. āmantritam iti kim? kambalas te svam, paṭo me svam. pūrvam iti kim?

mayaitat sarvam ākhyātaṁ yuṣmākaṁ dvijapuṁgavāḥ. parasya hy asadvadbhāve 'pādādāv iti pratiṣedho na syāt. vatkaraṇaṁ kim? śravaṇaṁ yathā syāt.

NA SĀMĀNYAVACANAM EKĀRTHE (25)

samānādhikaraṇe parataḥ sāmānyavacanam āmantritam asadvan na bhavati. māṇavaka jaṭilaka te svam. parasyāsadvadbhāve pūrvāśrayā ādeśā bhavanti. sāmānyavacanam iti kim? Devadatta māṇavaka tava svam. ekārtha iti kim? Devadatta Yajñadatta yuvayoḥ svam.

BAHUTVE VĀ (26)

bahutve vartamānam āmantritaṁ sāmānyavacanaṁ samānādhikaraṇe parato 'sadvad vā na bhavati. brāhmaṇāḥ śaraṇyā yuṣmākaṁ svam. brāhmaṇāḥ śaraṇyā vaḥ svam.

g. b. Ende
d. Buches

PŪRVATRĀSIDDHAM (27)

pūrvasmin lakṣaṇair kartavye yat paraṁ tad asiddhaṁ veditavyam, ita uttaraṁ ca pūrvasmin pūrvasmin nuttaram uttaram asiddham. asmā uddharati, dvā atra, dvā ānaya, asā ādityaḥ: vyalopasyāsiddhatvāt svarasandhir na bhavati. amuṣmai, amuṣmāt, amuṣya, amuṣmin: utvasyāsiddhatvād ata (II, 1, 2) iti smāyādayo bhavanti. śuṣkiketi katvasyāsiddhatvād ittvavikalpo na bhavati. kṣāmimān iti matvasyāsiddhatvān mator vatvaṁ na bhavati. guḍaliḍmān iti ḍhatvajaśtvayor asiddhatvāj jhaya (36) iti mator vatvaṁ na bhavati. aujiḍhad iti ḍhatvāder asiddhatvād dvirvacane jikāro bhavati.

SUPI NALOPAḤ (28)

supy eva nalopo 'siddho bhavati. rājabhyām, rājabhiḥ, rājabhyaḥ. nalopasyāsiddhatvād āttvam aistvam ettvaṁ ca na bhavati. Vṛtrahabhyām, Vṛtrahabhir iti tug na bhavati. supīti kim? Vṛtrahacchāyā. nāyaṁ supi nalopaḥ. pañca brāhmaṇya iti nākṛte luki nalopaḥ, liṅgābhāvāc ca na ḍāp.

NA NI MUḤ (29) g. b. m. 34

nāśabde parataḥ kārye kartavye mubhāvo nāsiddho bhavati. amunā. yañi supi (VI, 2, 39. 40) ity āttvaṁ na bhavati. ata eva vacanān nābhāve 'pi kartavye mubhāvo nāsiddha iti gamyate.

SIJLOPA EKĀDEŚE (30)

ekādeśe kartavye sijlopo nāsiddho bhavati. alāvīt.

ṢAṬHANI KTĀDEŚAḤ (31)

ṣatve ṭhani ca kartavye tādeśo nāsiddho bhavati vṛkṇaḥ. jhali (55) iti ṣatvaṁ na bhavati. kṣībeṇa carati, kṣībikaḥ. dvyajnaubhyāṁ ṭhan (III, 4, 6) iti ṭhan bhavati.

PLUTAS TUKI (32)

tuki kartavye pluto nāsiddho bhavati. Agnā3i cchattram. cha (V, 1, 70) iti tug bhavati. agnici3d iti tuki kṛte plutaḥ.

DHUṬI ŚCUḤ (33)

dhuṭi kartavye ścutvam asiddhaṁ na bhavati. bhavāñ ścyotati. na (VI, 4, 14) iti dhuṭ na bhavati.

DVITVE PARASAVARṆAḤ (34)

dvitve parasavarṇo nāsiddho bhavati. saẙẙyantā. yara (VI, 4, 140) iti dvitvaṁ bhavati.

MĀD UPĀNTĀC CA MATOR VAḤ (35)

māntād avarṇāntān makāropāntād avarṇopāntāc ca mator vatvaṁ bhavati. idaṁvān, kiṁvān; dāḍimīvān; vṛkṣavān, mālāvān; aharvān, bhāsvān.

JHAYAḤ (36)

jhayantāt parasya mator vatvaṁ bhavati. agnicitvān grāmaḥ. vidyutvān balāhakaḥ.

NĀMNI (37)

saṁjñāyāṁ mator vatvaṁ bhavati. Kapīvatī, Maṇīvatī.

NA YAVĀDIBHYAḤ (38)

yavādibhyaḥ parasya mator vatvaṁ na bhavati. yavamān — ūrmimān — bhūmimān — kṛmimān; mād upāntād (35) iti prāpte pratiṣedhaḥ — Vaśāmān — Śimbimān[1]; nāmni (37) iti prāpte — kakudmān; jhaya (36) iti prāpte. yavādir ākṛtigaṇaḥ: Ikṣumatī — Drumatī — Kāntimatī[2] — Bandhumān[2] nāma parvataḥ — Bindumatī[2] — Cārumatīti[2] saṁjñāyām.

[1] śimbi *auch* Vardhamāna 414; Hemacandra śimbī [2] *auch bei* Hem *und* Vardh.

AṢṬHĪVACCAKRĪVATKAKṢĪVADUDANVADRUMAṆVACCARMAṆVATĪ (39)

ete śabdāḥ saṁjñāyāṁ nipātyante. aṣṭhīvān. cakrīvān, gardabhaḥ. Kakṣīvān nāma ṛṣiḥ. udanvān udadhiḥ. Rumaṇvān nāma parvataḥ. Carmaṇvatī nāma nadī. nāmno 'nyatra: asthimān, cakravān, kakṣāvān, udakavān, lavaṇavān, carmavān. katham Āsandīvān nāma grāmaḥ? āsandīśabdaḥ prakṛtyantaram astīti saṁjñāyāṁ mator vatvam.

RĀJANVĀN SAURĀJYE (40)

rājanvān iti saurājye gamyamāne nipātyate. rājanvān deśaḥ. saurājya iti kim? rājavān.

g. b. m. 46 KṚPO RO LO 'KṚPAṆĀDĪNĀM (41)

kṛpe rephasya latvaṁ bhavati, na tu kṛpaṇādīnām. klptam, klptavān, kalptā, kalpakaḥ. akṛpaṇādīnām iti kim? kṛpaṇaḥ — kṛpāṇaḥ — kṛpīṭam — karpaṭaḥ[1].

[1] *Ms.* kapaṭaḥ

PRĀDĪNĀM AYATAU (42)

prādīnām ayatau parato rephasya lakāro bhavati. palyayate, palāyate.

GRO YAṄI (43)

girater yaṅi parato rephasya latvaṁ bhavati. nijegilyate.

g. b. m. 47 ACI V Ā (44)

ajādau vihitasya girate rephasya latvaṁ vā bhavati,

nigalaṇam, nigaraṇam. nigālakaḥ, nigārakaḥ. nigālyate, nigāryate. pūrvam eva ṇau latvam. vihitaviśeṣaṇaṁ kim? girau, giraḥ.

PARER GHĀṄKAYOGEṢU (45)

parer ghādiṣu parato rephasya latvaṁ vā bhavati. paligḥaḥ, parighaḥ. palyaṅkaḥ, paryaṅkaḥ. paliyogaḥ, pariyogaḥ.

KAPIRIKĀDĪNĀM (46)

Kapirikādīnāṁ rephasya latvaṁ vā bhavati. Kapilikā, Kapirikā — Talpilikā[1], Tarpirikā — Tilpirikā, Tirpirikā — Tilpilīkaḥ, Tirpilīkaḥ — lomāni, romāṇi — aṅguliḥ, aṅguriḥ — galaḥ, garaḥ — alam, aram — laghuḥ, Raghuḥ — mūradevaḥ, Mūladevaḥ — vālaḥ, vāraḥ. vyavasthitavibhāṣā ceyam.

[1] *Ms.* talpalikā

ḌAḤ (47)

ḍakārasya latvaṁ vā bhavati. valabhī, vaḍabhī. nālaḥ, nāḍaḥ.

SUPAḤ PRAKṚTER NO LOPAḤ (48) g. b. m. 58

subantāyāḥ prakṛter nakārāntāyā lopo bhavati. rājā, rājīyati, rājāyate, rājapuruṣaḥ; pañca, sapta. supa iti kim? ahan. prakṛter iti kim? tasmin, vṛkṣān.

NA SAṂBUDDHAU (49)

saṁbodhane no lopo na bhavati. he rājan; he takṣan.

NAPUṂSAKE VĀ (50)

napuṁsake vartamānasya saṁbodhane no lopo vā bhavati. he varman, he varma.

SUPI VALI TADVAT (51)

supi valādau subantasyeva kāryaṁ bhavati. pañcānām, pañcakaḥ, rājabhyām, rājavat. supīti kim? hanti. valīti kim? rājānau, rājānaḥ.

g. b. m. 107 SAṀYOGASYA PADASYA (52)

saṁyogāntasya padasya lopo bhavati. apacan, gomān, śreyān. tadvadatideśāt puṁvat.

g. b m. 57 RĀT SAḤ (53)

rephāt parasya sakārasyaiva lopo bhavati. kartuḥ, hartuḥ, dhātuḥ. sa iti kim? ūrk, ūrgbhyām.

DHI SAÑI (54)

dhakārādau sañi parataḥ sakārasya lopo bhavati. cakādhi. sañīti kim? payodhiḥ.

g. b. m. 73 JHALO JHALI (55)

jhalaḥ parasya sakārasya jhalādau sañi parato lopo bhavati. abhitta, abuddha. jhala iti kim? āstām. jhalīti kim? abhitsvahi. sañīty eva: dṛṣatsthānam.

HRASVĀT (56)

hrasvāt parasya sakārasya jhali parato lopo bhavati. akṛta, akṛthāḥ. jhalīty eva: akṛṣātām. sañīty eva: dviṣṭarām. aster (V, 4, 79) iti lingān na dhātoḥ. katham alaviṣṭa? iṭa īṭi (57) iti liṅgān na bhavati.

IṬA ĪṬI (57)

iṭaḥ parasya sakārasyeṭi parato lopo bhavati. alāvīt. iṭa iti kim? ayākṣīt. īṭīti kim? alaviṣṭa.

SKOḤ SAṀYOGĀDYOR ANTE CA (58)

sakārakakārayoḥ saṁyogādyor jhali parataḥ padānte ca lopo bhavati. lagnaḥ, taṣṭaḥ. mak, taṭ. tadvadatideśāt: magbhyām. sañīty eva: śakṣthātā.

COḤ KUḤ (59)

cavargasya jhali padānte ca kavargo bhavati. paktā, pak, pagbhyām. sañīty eva: kruñcaḥ.

KVINAḤ (60)

kvinantasya jhali padānte ca kutvaṁ bhavati. ghṛtaspṛk, tādṛk, tādṛgbhyām.

NAG VĀ (61)

naśeḥ kvibantasya kutvaṁ vā nipātyate. jīvanak, jīvanaṭ. jīvanagbhyām, jīvanaḍbhyām.

HO ḌHAḤ (62)

jhali padānte ca hakārasya ḍhakāro bhavati. soḍhā, voḍhā; madhuliṭ, madhuliḍbhyām.

DĀDER DHĀTOR GHAḤ (63)

dakārāder dhātor hakārasya jhali padānte ca ghakāro bhavati. dagdhā; dhak, dhagbhyām. dāder iti kim? soḍhā, voḍhā. dhātor iti kim? dāmaliṭ.

VĀ DRUHAMUHASNUHASNIHĀM (64)

druhādīnāṁ hakārasya jhali padānte ca ghakāro vā bhavati. drogdhā, droḍhā; mitradhruk, mitradhruṭ; mitradhrugbhyām, mitradhruḍbhyām. unmogdhā, unmoḍhā; unmuk, unmuṭ; unmugbhyām, unmuḍbhyām. utsnogdhā, utsnoḍhā; utsnuk, utsnuṭ; utsnugbhyām, utsnuḍbhyām. celasnegdhā, celasneḍhā; celasnik, celasniṭ; celasnigbhyām, celasniḍbhyām.

NAHĀHO DHAḤ (65)

naha āhaś ca jhali padānte ca dho bhavati. naddhā; upānat, upānadbhyām. āttha.

VRAŚCABHRASJASṚJAMṚJAYAJARĀJABHRĀJAŚĀṂ ṢAḤ (66)

vraścādīnāṁ jhali padānte ca ṣatvaṁ bhavati. vraṣṭā, mūlavṛṭ. bhraṣṭā, dhānābhṛṭ. sraṣṭā, rajjusṛṭ. mārṣṭā, kaṁsaparimṛṭ. yaṣṭā, upayaṭ. virāṭ. vibhrāṭ. veṣṭā, viṭ. praṣṭā, prāṭ, pṛṭ.

JHALO JAŚ (67)

jhalo jhali padānte ca jaś bhavati. labdhā; triṣṭub atra. khari caraṁ vakṣyati (4, 148), jhayo hasya pūrvasavarṇam (4, 156).

TASOS TASAU MATVARTHE (68)

takārasakārayor matvarthīye paratas takārasakārādeśau bhavataḥ. jaśtvarutvabādhanārtham vacanam. vidyutvān balāhakaḥ. yaśasvī.

JHAṢA EKĀCAḤ SDHVOR BAŚO BHAṢ (69)

jhaṣantasyaikācaḥ sakāre dhve ca padānte ca parato baśo bhaṣ bhavati. bhotsyate, abhuddhvam, bhut. jhaṣa iti kim? dāsyati. ekāca iti kim? dāmaliṭ. sdhvor iti kim? boddhā. baśa iti kim? krotsyati, krut.

DHAS TATHOŚ CA (70)

dadhātes takārathakārayoḥ sdhvoś ca parato baśo bhaṣ bhavati. dhattaḥ, dhatthaḥ, dhatse, dhaddhve. tathoś ceti kim? abhidadhmahe. jhaṣa ity eva: dadhāti, dadhāsi.

TATHOR DHO 'DHAḤ (71)

jhaṣantasyādadhāter anayos takārathakārayor dhakāro bhavati. alabdha, alabdhāḥ. adha iti kim? dhattaḥ, dhatthaḥ. asmād eva vacanān na pūrvam jaśtvam.

SI ṢAḌHOḤ KAḤ (72)

sakārādau parataḥ ṣakāraḍhakārayoḥ kakāro bhavati. piṣḷ: pekṣyati. vaha: vakṣyati.

g. b. m. 97 MO NO MVOŚ CA (73)

makārāntasya dhātor jhali padānte ca makāravakārayos ca parato nakāro bhavati. śāntaḥ, śāntavān; praśān; jaṅganmi, jaganvān. dhātor ity eva: agnim.

g. b. m. 97 RADĀT TATAVATOR DAŚ CA (74)[1]

rephadakārābhyām parayoḥ ktaktavatvor āder nakāro bhavati daś ca, pūrvasya śrutatvāt. pūrṇaḥ, pūrṇavān. bhinnaḥ, bhinnavān. bhinnavadbhyām iti parasyāśrutatvān na bhaviṣyati. radād iti kim? kṛtam, kṛtavān. tatavator iti kim? bhettā. jhalīty eva: muditam. katham Kārtiḥ? bahiraṅgatvād asiddho rephaḥ.

[1] *diese beiden* Adhikāra's *fehlen im* Adhikāra-Saṁgraha,

dafür heisst es hier: yaṇ· brćegs· pa· las· āt· las· so || āt· las· zhes· pa· sa· sa· juṣ'i· ruo· zhes· pa· las· goṅ· du· spyir· btaṅ· bao || (*d. h.* yaṇsaṁyogād ātaḥ (75) | āta iti sasajuṣo rur (98) ity etasmāt prāg adhikriyate). *Offenbar irrtümlich.*

YAṆSAṀYOGĀD ĀTAḤ (75)

yaṇsaṁyogāt paro ya ākāras tadantāt parayos tatavator nakāro bhavati. glānaḥ, glānavān. mlānaḥ, mlānavān. yaṇ iti kim? āmnātaḥ. saṁyogād iti kim? yātaḥ. āta iti kim? cyutaḥ. dhātor ity eva: niryātaḥ.

ṚLVĀDIBHYAḤ KTINAŚ CA (76)

ṛkārāntāl lvādibhyaś ca parayos tatavatoḥ ktinaś ca nakāro bhavati. kīrṇaḥ, kīrṇavān. lūnaḥ, lūnavān. līnaḥ, līnavān. kīrṇiḥ, lūniḥ, līniḥ.

PŪÑO NĀŚE (77)

nāśe vartamānāt pūñaḥ parayos tatavator no bhavati. pūnā yavāḥ. nāśa iti kim? pūtaḥ, pūtavān.

DUGVOR Ū CA (78)

du gu ity etayor anantarayos tatavator no bhavati, dugvor ukārasya ca ūkāraḥ. ādūnaḥ, ādūnavān. vigūnaḥ, vigūnavān.

SER GRĀSE (79)

sinoteḥ parayos tatavator grāse 'bhidheye no bhavati. sino grāsaḥ. grāsa iti kim? sitā pāśena sūkarī.

ODITAḤ (80)

oditaḥ parayos tatavator no bhavati. lagnaḥ, lagnavān. svādaya odita (Dhāt. IV, 91) iti vacanāt: prasūnaḥ, prasūnavān; ḍīnaḥ, ḍīnavān. odittvād eva liṅgād iḍabhāvaḥ.

KṢEḤ KṢĪ CA (81)

kṣiyaḥ parayos tatavator no bhavati, kṣībhāvaś ca. kṣīṇaḥ, kṣīṇavān.

VĀ BHĀVĀKROŚADAINYEṢU (82)

bhāvādiṣv artheṣu kṣiyaḥ parayos tatavator no vā bhavati, kṣībhāvaś ca. kṣīṇam anena, kṣitam anena. kṣīṇāyuḥ, kṣitāyuḥ. kṣīṇakas tapasvī, kṣitakas tapasvī.

ŚYO 'SPARŚE (83)

śyāyateḥ sparśād anyatra vartamānāt parayos tatavator no bhavati. śīnaṁ ghṛtam. asparśa iti kim? śīto vāyuḥ.

AÑCO 'NAVADHAU (84)

avadhirahite 'rthe vartamānād añcateḥ parayos tatavator no bhavati. samaknau śakuneḥ pakṣau. anavadhāv iti kim? udaktam udakaṁ kūpāt.

ADYŪTE DIVAḤ (85)

divaḥ parayos tatavator dyūtād anyatra no bhavati. ādyūnaḥ, ādyūnavān. adyūta iti kim? dyūtaṁ vartate.

AVĀTE NIRVĀṆAḤ (86)

vātād anyatra nirvāṇa iti nipātyate. nirvāṇo bhikṣuḥ. nirvāṇaḥ pradīpo vātena. avāta iti kim? nirvāto vātaḥ.

GHRĀTRĀRTIHRĪNUDONDAVIDO VĀ (87)

ghrādibhyaḥ parayos tatavator no bhavati vā. ghrāṇaḥ, ghrātaḥ. trāṇaḥ, trātaḥ. vyavasthitavibhāṣayā Devatrātaḥ. ṛṇaṁ śodhyam, ṛtaṁ satyam. hrīṇaḥ, hrītaḥ. nunnaḥ, nuttaḥ. samunnaḥ, samuttaḥ. vinnaḥ, vittaḥ. undisāhacaryād vindater grahaṇam; vidyater vinnaḥ.

PRASTYO MAḤ (88)

prapūrvāt styāyateḥ parayos tatavator mo vā bhavati. prastīmaḥ, prastīmavān. prastītaḥ, prastītavān.

KṢAḤ (89)

kṣāyates tatavator mo bhavati. kṣāmaḥ, kṣāmavān. yogavibhāgo nityārthaḥ.

ŚUṢAḤ KAḤ (90)

śuṣeḥ parayos tatavatoḥ ko bhavati. śuṣkaḥ, śuṣkavān.

PACO VAḤ (91)

paceḥ parayos tatavator vo bhavati. pakvaḥ, pakvavān.

HLĀDO HLAD (92)

hlādes tatavatoḥ parayor hladādeśo bhavati. prahlannaḥ, prahlannavān. ṇyantasya prahlāditaḥ.

KTINI (93)

ktini parato hlādo hladādeśo bhavati. prahlattiḥ.

PHULLAKṢĪBAKṚŚOLLĀGHĀḤ (94)

ete śabdā nipātyante. phullaḥ, kṣībaḥ, kṛśaḥ, ullāghaḥ[1]. prādirahitānāṁ nipātanād iha na bhavati: praphultāḥ[2]. katham utphullaḥ, saṁphullaḥ, parikṛśa iti? prādisamāsād bhaviṣyati.

[1] *Ms. om.* [2] *Ms.* praphullāḥ

NA DHYĀKHYĀPṚMŪRCHIMADĀM (95)

dhyādibhyaḥ parayos tatavator yad uktaṁ tan na bhavati. dhyātam, dhyātavān. khyātam, khyātavān. pūrtaḥ, pūrtavān. mūrtaḥ, mūrtavān. mattaḥ, mattavān.

VITTAḤ PRATĪTABHOGAYOḤ (96)

vindateḥ ktāntasya pratīte bhoge cārthe natvābhāvo nipātyate. vittaḥ, pratītaḥ. vittam, dhanam. vinnam anyat.

BHITTAṀ ŚAKALE (97)

bhideḥ ktāntasya śakale 'bhidheye natvābhāvo nipātyate. bhittam. śakalam ity arthaḥ. śakala iti kim? bhinnam. katham bhittabhinnam iti? śakalam ity arthaḥ.

SASAJUṢO RUḤ (98)

sakārāntasya padasya sapūrvasya ca[1] juṣo rur bhavati. agniḥ. sajūḥ. tadvadatideśāt payobhyām, sajūrbhyām.

[1] *Ms. om.*

AHNAḤ (99)

ahan ity etasya padasya rur bhavati. ahaḥ, ahobhyām, ahaḥsu.

LUKY ARI RAḤ (100)

arephādau pade parato 'hno ro bhavati. ahar dadāti; ahar bhuṅkte. arīti kim? ahorūpam. ahorātram. kṛtsnam aho rathantaraṁ sāma gāyati. sarvam aho ramasva. yātaḥ śanaiḥ sarvam aho rathena. lukīti kim? dīrghāhā nidāghaḥ.

PRACETASO RĀJANI VĀ (101)

pracetaso rājani pare repho vā bhavati. praceto rājan, pracetā rājan.

PATYĀDIṢV AHARĀDĪNĀM (102)

aharādīnāṁ patyādiṣu parato repho vā bhavati. aharpatiḥ, ahaḥpatiḥ, ahanpatiḥ — gīrpatiḥ, gīṣpatiḥ, gīḥpatiḥ — dhūrpatiḥ, dhūṣpatiḥ, dhūḥpatiḥ.

DO 'NAḌUHAḤ (103)

anaḍuhaḥ padasya dakāro bhavati. bahvanaḍut kulam. anaḍudbhyām. katham anaḍvān? numvidhānasāmarthyān[1] (V, 4, 36) na bhaviṣyati.

[1] *Ms.* pumvidhāna°

VASUSRAṀSUDHVAṀSĀṀ SAḤ (104)

vasvantasya padasya sraṁsudhvaṁsoś ca sakārasya dakāro bhavati. vidvatkulam, vidvadbhyām. ukhāsrat, ukhāsradbhyām. parṇadhvat, parṇadhvadbhyām. sa iti kim? papivān.

TIPI (105)

tipi parataḥ sakārāntasya padasya dakāro bhavati. anvaśāt. sa ity eva: anvahan. padasyety eva: śāsti.

SIPI RUR VĀ (106)

sipi parataḥ sakārāntasya padasya rur bhavati dakāro vā. acakās tvam, acakāt tvam. sipīti kim? acakād bhavān.

DAḤ (107)

dakārāntasya padasya sipi parato rur bhavati vā. abhinas tvam, abhinat tvam.

DHĀTO RVOR ANACĪKO DĪRGHAḤ (108)

dhātor yau rephavakārāv anacparau tayoḥ parabhūtayor iko dīrgho bhavati. gīḥ, dhūḥ, pūḥ, āstīrṇaḥ, kīrtayati, dīvyati, sīvyati, pratidīvnā. dhātor iti kim? sarpiḥ, vāyuḥ, kurkuraḥ, kurkurīyati, caturbhyaḥ, caturyati. paṭhitā eva hi prakṛtayo dhātava iti rūḍhiḥ. rvor iti kim? godhuk, yuktiḥ. anacīti kim? vikiraḥ, girati. ika iti kim? caryate.

NA SUPI YACI (109)

yakārādāv ajādau ca supi parato dīrgho na bhavati. dhuryaḥ, divyaḥ, puryām, giryoḥ, girau, giraḥ. supīti kim? jīryati, dīvyati. yacīti kim? gīrbhyām, dhūrbhyām.

DVITVE (110)

dvirvacane sati dīrgho na bhavati. riryatuḥ, riryuḥ. saṁvivyatuḥ, saṁvivyuḥ.

KURŪCCHUROḤ (111)

kuru chura ity etayor dīrgho na bhavati. kuryāt, kurvaḥ, kurmaḥ. churyate, churyāt, churyāsuḥ[1]. ukāranirdeśaḥ kim? kurcḥ kūryāt. kurdādīnāṁ sphūrja (Dhāt. I, 74) iti liṅgān na bhavati.

[1] *Ms.* churyuḥ

ADASO 'TVE DĀD U DO MAḤ (112)

adasas tyadādyatve sati dāt parasya utvaṁ bhavati dasya ca matvam. amum, amunā. atva iti kim? ado 'tra, adasyati.

ADRAU VA (113)

adaso 'dryāgame sati dāt parasyotvaṁ vā bhavati, dasya ca matvam. adamuyaṅ, amumuyaṅ, amudryaṅ, adadryaṅ.

ETA ĪT (114)

adaso dāt parasya ekārasya īkāro bhavati, daś ca matvam. amībhyaḥ, amībhiḥ. dād ity eva: amuke 'tra. amuyor ity ayādeśe kartavye īttvalakṣaṇasyāsiddhatvān na bhaviṣyati.

g. b. Ende d. Kap. VĀKYĀCĀṀ PLUTO 'NTYAḤ (115)

vākyasya ye 'cas teṣām antyaḥ pluto bhavatīty etad adhikṛtaṁ veditavyam.

DŪRĀHVĀNE (116)

dūrāhvāne vākyācām antyaḥ pluto bhavati. āgaccha bho Devadatta3! dūrāhvāna iti kim? āgaccha bho Devadatta. vākyācām ity eva: Devadattāgaccha.

ANANTYE 'PI HEHAI (117)

anantye 'ntye pi vākyasya hehaiśabdau dūrāhvāne plutau bhavataḥ. he3 Devadatta! hai3 Devadatta! Devadatta he3! Devadatta hai3! dūrāhvāna ity eva: he Devadatta. hai Devadatta.

g. b. m. 130 GURV EKAIKAM ANṚD VĀ (118)

gurv akṣaram ekaikam ṛkāravarjitaṁ dūrāhvāne plutaṁ vā bhavati. Devada3tta! De3vadatta! Devadatta3! anṛd iti kim? Kṛṣṇami3tra! dūrāhvāna ity eva: he Devadatta.

ASTRĪŚŪDRAPRATYABHIVĀDE (119)

strīśūdrāvarjitasya pratyabhivāde vākyācām antyaḥ pluto vā bhavati. abhivādaye Devadatto 'haṁ bhoḥ; āyuṣmān edhi Devadatta3! Devadatta! strīśūdraparyudāsaḥ kim? abhivādaye Gārgy ahaṁ bhoḥ; āyuṣmatī bhava Gārgi! abhivādaye Tuṣajako 'haṁ bhoḥ; kuśaly asi, Tuṣajaka? vākyācām ity eva: Devadatta, kuśaly asi? asūyake katham? asūyakas tvam asi, jālma, na tvaṁ pratyabhivādam arhasīti tatra pratyabhivādābhāvān na bhaviṣyati. bhorājanyaviśām apy anenaiva siddham. āyuṣmān edhi Devadatta bho3ḥ! Devadatta bhoḥ! āyuṣmān edhi, Indraśarma3n! Indraśarman! āyuṣmān edhi, Indrapālita3! Indrapālita!

PRATYUKTAU HIḤ (120)

pṛṣṭhaprativacane hiśabdaḥ pluto vā bhavati. akārṣīr hi kaṭam, Devadatta? akārṣaṁ hi3; akārṣaṁ hi. pratyuktāv iti kim? akārṣīr hi kaṭam, Devadatta? hir iti kim? māṇavaka, kaṭam akārṣīḥ? akārṣaṁ nanu.

UPĀLAMBHE (121)

sapratikṣepo 'nuyoga upālambhas, tatra vākyācām antyaḥ pluto vā bhavati. adya śrāddham ity āttha3. adya śrāddham ity āttha.

AṄGAYUKTAṀ TIṄ ĀKĀṄKṢAM (122)

aṅgaśabdena yuktaṁ tiṅantam anyatiṅākāṅkṣaṁ plutaṁ vā bhavati. aṅga kūja3, aṅga kūja, idānīṁ jñāsyasi jālma. ākāṅkṣam iti kim? aṅga kūja.

BHARTSANE DVIRUKTAṀ PARYĀYEṆA (123)

bhartsane kṛtaṁ dvirvacanaṁ paryāyeṇa plutaṁ vā bhavati. caura caura3, caura3 caura, ghātayiṣyāmi tvām.

ASŪYĀSAṀMATYOḤ PŪRVAM (124)

asūyāyāṁ saṁmatau ca dviruktasya pūrvaṁ plutaṁ vā bhavati. māṇavaka3 māṇavaka, idānīṁ jñāsyasi jālma. māṇavaka māṇavaka. abhirūpaka3 abhirūpaka, śobhanaḥ khalv asi. abhirūpaka abhirūpaka.

VICĀRE (125)

vicāraviṣaye pūrvaṁ plutaṁ vā bhavati. ahir nu3, rajjur nu? ahir nu, rajjur nu?

PRATIŚRUTAU (126)

pratiśravaṇe vākyācām antyaḥ pluto vā bhavati. Devadatta! kiṁ, mārṣa3? kiṁ, mārṣa?

PŪJITE (127)

abhipūjite 'cām antyaḥ pluto vā bhavati. śobhanaḥ khalv asi Devadatta3! Devadatta!

CITY UPAMĀRTHE (128)

cicchabde upamārthe prayujyamāne vākyācām antyaḥ pluto vā bhavati. Agniś cid bhāyā3t! Agniś cid bhāyāt. upamārtha iti kim? karṇaveṣṭakāṁś cit kāraya.

NINDĀŚĪḤPRAIṢYEṢU TIṄ ĀKĀṄKṢAM (129)

nindāyām āśiṣi preṣye ca tiṅantam anyākāṅkṣaṁ plutaṁ vā bhavati. svayaṁ rathena yāti3, svayaṁ rathena yāti, upādhyāyaṁ padātiṁ gamayati. putrāṁś ca lapsīṣṭhā3ḥ, lapsīṣṭhāḥ, dhanaṁ ca tāta. kaṭaṁ kuru3, kaṭaṁ kuru, grāmaṁ gaccha.

ANANTYASYĀPI PRAŚNĀKHYĀNAYOḤ (130)

praśna ākhyāne cānantyasyāpi padasyācām antyaḥ pluto vā bhavati. agama3ḥ pūrvā3n grāmā3n Devadatta3? agamaḥ pūrvān grāmān Devadatta? agama3ṁ pūrvā3n grāmā3n[1] bho3ḥ. agamaṁ pūrvān grāmān[2] bhoḥ. plutāv aica idutāv iti na vaktavyam. ante sthitayos tayor eva tatkālāpekṣatā. anyathā hi naitāv uccāritau syātām. Ai3tikāyana. Au3pagava.

[1] *Ms.* pūrvā3d grāmā3d [2] *Ms.* pūrvād grāmād

ECAḤ PRAŚNĀNTAPŪJĀVICĀRAPRATYABHIVĀDEṢV ĀD IDUTPARAḤ (131)

praśnānte pūjāyāṁ vicāre pratyabhivāde ca ejantasya padasyākāraḥ pluta idutparo bhavati[1]. agama3ḥ pūrvā3n grāmā3n Agnibhūtā3i? Paṭā3u? pūjāyām: ṛddho 'si māṇavaka Agnibhūtā3i! Paṭā3u! vicāre: hotavyaṁ dīkṣitasya gṛhā3i? Paṭā3u? pratyabhivāde: āyuṣmān edhy Agnibhūtā3i! Paṭā3u! praśnāntādiṣv iti kim? āgacchāgnibhūte3! dasyo dasyo3, ghātayiṣyāmi tvām.

[1] *Ms.* idutparau bhavataḥ

NAITO DVITVE (132)

dvitve vartamānasya eto na bhavaty ākāraḥ plutaḥ. kaccit[1] kuśalaṁ bhavatyoḥ, kanye3? eta iti kim? āyuṣmantau bhūyāstām, kumārakā3u!

[1] *Ms.* kaścit

TAYOR YVĀV ACI (133)

tayor idutor aci yvau bhavataḥ. Agnā3y Indram. Paṭā3v udakam. Agnā3y atra, Paṭā3v atra. dīrghahrasvatvabādhanārthaṁ vacanam.

ṣaṣṭhasya tṛtīyaḥ pādaḥ samāptaḥ.

g. b. m. 4 SAMAḤ SUṬI S A Ḥ (1)

samaḥ suṭi parataḥ sakāro bhavati. sa̍sskartā, sa̍msskartā, sa̍mskartā.

PUMAḤ KHAYY AMI (2)

pum ity etasya makārasya khayy ampare parataḥ sakāro bhavati. pu̍skāmā, pu̍mskāmā. pu̍sputraḥ, pu̍msputraḥ[1]. khayīti kim? pu̍mdāsaḥ. amīti kim? pu̍mkṣīram.

[1] *Ms. om.* pu̍msputraḥ

NAŚ CHAVY APRAŚĀNAḤ [1] (3)

nakārāntasya praśānvarjitasya padasya chavy ampare parataḥ so bhavati. bhava̍ś chādayati, bhavāṁ̍ś chādayati. bhava̍s tarati, bhavāṁ̍s tarati. chavīti kim? bhavān karoti. apraśāna iti kim? praśāñ cinoti. ampara ity eva: bhavān tsarukaḥ.

[1] *kleine Abweichung von der Textausgabe, wo sich* Candragomin *enger an* Panini *anschliesst*

KĀN KĀNI (4)

kān ity etasya nakārasya kāni parataḥ sakāro bhavati. ka̍s kān, kāṁ̍s kān.

NṚN PE RO VĀ (5)

nṝn ity etasya nakārasya pakāre parato ro vā bhavati. nṝ̍ḥ pāhi, nṝ̍ṁḥ pāhi, nṝn pāhi. ravacanaṁ jñāpakaṁ pūrvatra rephābhāvasya.

ATRĀNUNĀSIKAḤ PŪRVASYA (6)

atrātikrānte prakaraṇa ādeśāt pūrvasyānunāsiko vā bhavati. tathā caivodāhṛtam.

ANUSVĀRAḤ (7)

atrānusvāraḥ pūrvasyāgamo vā bhavati. tathā caivodāhṛtam.

HALI MAḤ (8)

makārasya hali parato 'nusvāro bhavati. kuṇḍaṁ hasati. kuṇḍaṁ yāti. halīti kim? vanam atra, kuṇḍam. halīty aupaśleṣikatvād ādhārasya padapāṭhe na bhavati: vanam yāti, dhanam tiṣṭhati.

NAŚ CĀNANTYASYA JHALI (9)

nakārasya makārasya cāpadāntasya jhali parato 'nusvāro bhavati. payāṁsi. ācikraṁsate. anantyasyeti kim? bhavān bhoktā. jhalīti kim? hanyate, gamyate.

SAMRĀṬ (10)

rājateḥ kvipi samo makāro nipātyate. samrāṭ, samrājau, samrājaḥ, samrājam.

HE MANAYAVALAPARE TE VĀ (11)

hakāre makārādipare parato makārasya te manayavalā ādeśā vā bhavanti. kim hmalayati, kiṁ hmalayati. kin hnute, kiṁ hnute. kiṁ̆ hyaḥ, kiṁ hyaḥ. kiṁ̆ hvalayati, kiṁ hvalayati. kiḹ hlādayati, kiṁ hlādayati. ha iti kim? kiṁ jvalayati. mādipara iti kim? kiṁ hasati.

ṄṆOḤ KUKṬUKAU ŚARI (12)

ṅakārāntasya ṇakārāntasya ca padasya śari parataḥ kuk ṭug āgamau vā bhavataḥ. prāṅk chete, prāṅ śete. pūrvāntakaraṇāj jhayaḥ padāntād (157) iti chatvaṁ[1] bhavati. prāṅk ṣaṇḍe, prāṅ ṣaṇḍe. prāṅk sāye, prāṅ sāye. nādyantayor (90) iti ṣatvapratiṣedho bhavati. vaṇṭ śete, vaṇ śete. vaṇṭ ṣaṇḍe, vaṇ ṣaṇḍe. vaṇṭ sāye, vaṇ sāye. na ṭor (137) iti ṣṭutvapratiṣedho bhavati.

[1] *Ms.* katvaṁ

ḌAḤ SO DHUṬ (13)

ḍakārāntāt parasya sakārasya dhuḍ vā[1] bhavati. śvaliṭ tsāye, śvaliṭ sāye. parādikaraṇān na ṭor (137) iti ṣṭutvapratiṣedho bhavati.

[1] *Ms. om.*

NAḤ (14)

nakārāntāt parasya sakārasya dhuḍ vā bhavati. bhavān tsāye, bhavān sāye.

ŚI TUK (15)

śakāre parato nakārāntasya tug vā bhavati. bhavāñc chete, bhavāñ śete. pūrvāntakaraṇaṁ chatvārtham. kurvañc cheta iti bahiraṅgasya tuko 'siddhatvād raṣād (101) iti ṇatvaṁ na bhavati.

MAYA UÑO 'CI VAḤ (16)

mayaḥ parasya uño 'ci parato vakāro vā bhavati. kim v āvapanam, kim u āvapanam. vatvasyāsiddhatvād dhali (8) ity anusvāro na bhavati. tad v asya, tad u asya. maya iti kim? gīr u uccarati. acīti kim? kim u pracarati.

ṄAMO HRASVĀD DVE (17)

hrasvāt pare ye ṅamas tadantasya padasyāci dvitvaṁ bhavati. pratyaṅṅ āste. vaṇṇ āste. pacann āste[1]. ṅama iti kim? dṛṣad āste. hrasvād iti kim? bhavān āste. acīty eva: pratyaṅ siñcati. tadantavidhiḥ kim? daṇḍinā.

[1] *während* Panini *den eingeschobenen Nasal als Anlaut des folgenden Wortes lehrt* (ṅamuṭ), *macht ihn* Candra *zum Auslaut des ersten. Meine Transkription bringt dies hier zum Ausdruck, während sie sonst der Auffassung und Autorität* Panini's *folgt*

ḌHE 'NĀDAU ḌHALOPAḤ (18)

apadādau ḍhe parato ḍhakārasya lopo bhavati. līḍham, gūḍham, voḍhā. ṣṭutvasyāśrayaṇāt siddham. anādāv iti kim? śvaliḍ ḍhaukate.

RO RI (19)

rephe parato rephasya lopo bhavati. punā rājā. nīraktam. dūraktam. Agnī rathena. Vāyū rathena.

VIRĀME VISARJANĪYAḤ (20)

virāme vartamānasya rephasya visarjanīyo bhavati. vṛkṣaḥ, agniḥ.

KHARI (21)

khari parato rephasya visarjanīyo bhavati. vṛkṣaḥ khanati. vṛkṣaḥ pacati.

ŚARPARE (22)

śarpare khari rephasya visarjanīya eva bhavati. kupvoḥ xkafpau[1] na bhavataḥ. śaśaḥ kṣuram. adbhiḥ psātam.

[1] *x als gutturaler Reibelaut zu sprechen*

ROḤ SUPI (23)

ror eva rephasya supi parato visarjanīyo bhavati. payaḥsu, sarpiḥṣu. ror iti kim? gīrṣu, dhūrṣu. pakāraḥ kim? gīḥ.

BHOBHAGOAGHOBHYO 'ŚI LOPAḤ (24)

bho bhago agho ity etebhyaḥ parasya ror aśi lopo bhavati. bho atra, bho yāti. bhago atra, bhago yāti. agho atra, agho ehi, agho idam. aśīti kim? bhoḥ khanati. ete cāmantraṇe 'saṁkhyāḥ sakārāntāḥ. kecit tu bhavadbhagavadaghavatāṁ saṁbodhane sau takārasya rutvam avaśabdasya cautvaṁ kurvanti. teṣāṁ dvivacanabahuvacanayoḥ striyāṁ ca na syuḥ: bho brāhmaṇau, bho brāhmaṇāḥ, bho brāhmaṇi. bhago brāhmaṇi, agho brāhmaṇi.

ĀT (25)

avarṇāt parasya ror aśi lopo bhavati. ka āste. brāhmaṇā hasanti.

YO 'CI VĀ 'NUÑI (26)

avarṇāt parasya ror acy uñvarjite yakāro vā bhavati. kay āste, ka āste. anuñīti kim? sa u āgataḥ.

VYOR ĪṢATSPṚṢṬAU CA (27)

vakārayakārayor aci parata īṣatspṛṣṭatarau vakārayakārau bhavataḥ, lopaś ca vā. dvāv atra, dvā atra. kay āsate, ka āsate. vyor īṣatspṛṣṭayoḥ punarvacanād atīveṣatspṛṣṭataratā gamyate. anuñīty eva: dvāv u āgatau.

g. b. m. 45 CHAVI R A Ḥ SAḤ (28)

chavi parato rephasya visarjanīye prāpte sakāro vidhīyate. punaś chādayati. rathaś carati. chavīti kim? ākhur yāti. vāyur bhramati.

VĀ ŚARI (29)

śari parato rephasya sakāro vā bhavati. gauś śete, gauḥ śete. vṛkṣas sāye, vṛkṣaḥ sāye. vṛkṣaṣ ṣaṇḍe, vṛkṣaḥ ṣaṇḍe.

KHARI LOPAḤ (30)

kharpare śari rephasya lopo vā bhavati. vṛkṣā sthātāraḥ, vṛkṣās sthātāraḥ, vṛkṣāḥ sthātāraḥ.

KUPVOḤ XKAFPAU[1] (31)

kavargapavargayoḥ parato rephasya jihvāmūlīyopadhmānīyāv ādeśau vā bhavataḥ. vṛkṣax karoti, vṛkṣaḥ karoti. vṛkṣax khanati, vṛkṣaḥ khanati. vṛkṣaf patati, vṛkṣaḥ patati. vṛkṣaf phalati, vṛkṣaḥ phalati. kharīty eva: bhānur gacchati. vāyur bhramati.

[1] *Vgl. Note zu 22*

g. b. m. 45 SASAṀKHYASYĀNĀDAU S A Ḥ (32)

sasaṁkhyasya yo rephas tasya kupvor apadādyoḥ parataḥ sakāro bhavati. payaskalpam, payaspāśam, payaskam. sasaṁkhyasyeti kim? prātaḥkalpam. anādāv iti kim? payaḥ kāmayate.

ROḤ KĀMYE (33)

ror eva rephasya kāmye parataḥ sakāro bhavati. payaskāmyati. ror iti kim? gīḥkāmyati.

IṆAḤ ṢAḤ (34) iṇaḥ

iṇaḥ parasya rephasya kupvor apadādyoḥ parataḥ ṣakāro bhavati. sarpiṣpāśam, yajuṣpāśam. sarpiṣkalpam, yajuṣkalpam. sārpiṣkaḥ, dhānuṣkaḥ. sarpiṣkāmyati, yajuṣkāmyati. anādāv ity eva: sarpiḥ karoti. roḥ kāmya ity eva: gīḥkāmyati. ita uttaraṁ sa iti iṇaḥ ṣa iti ca vartate. g. b. m. 100, ṣaḥ g. b. m. 98

NIRDURBAHIRĀVIŚCATUṢPRĀDUṢPURASĀM (35)

nirādīnāṁ rephasya kupvoḥ parato yathāyogaṁ sakāraṣakārau bhavataḥ. niṣkṛtam, niṣpītam. duṣkṛtam, duṣpītam. bahiṣkṛtam, bahiṣpītam. āviṣkṛtam, āviṣpītam. catuṣkapālam, catuṣpātram. prāduṣkṛtam, prāduṣpītam. puraskṛtam, puraspītam. katham: tisraḥ puraḥ karotīti? lākṣaṇikatvāt. naiṣkulyam, dauṣpuruṣyam iti kṛtaṣatvasya ṣyañvidhānāt siddham.

SUCO VĀ (36)

sujantānāṁ rephasya kupvoḥ parataḥ ṣakāro vā bhavati. dviṣ karoti, dviḥ karoti. dviṣ pibati, dviḥ pibati. triṣ karoti, triḥ karoti. triṣ pibati, triḥ pibati. catuṣ karoti, catuḥ karoti. catuṣ pibati, catuḥ pibati.

ISUSOḤ SAṀBANDHE (37)

isusantayo rephasya kupvoḥ parataḥ saṁbandhe sati ṣatvaṁ bhavati vā. sarpiṣ karoti, sarpiḥ karoti. sarpiṣ pibati, sarpiḥ pibati. yajuṣ karoti, yajuḥ karoti. yajuṣ paṭhati, yajuḥ paṭhati. saṁbandha iti kim? tiṣṭhatu sarpiḥ, piba tvam udakam.

PLUTĀT TI CA (38)

plutāt parasya isuso rephasya kupvos takāre ca parataḥ ṣakāro bhavati. ni3ṣkula! du3ṣpuruṣa! sarpi3ṣṭara! sarpi3ṣṭama!

SAMĀSE 'NUTTARASYA (39) g. b. m. 42

isusantasya samāse 'nuttarasya kupvoḥ parato rephasya ṣakāro bhavati. sarpiṣkumbhaḥ, sarpiṣkapālam. dhanuṣkoṭiḥ, yajuṣpātram. samāsa iti kim? sarpiḥ karoti. anuttarasyeti kim? paramasarpiḥkumbhaḥ.

ATAḤ KṚKAMIKAṀSAKUMBHAPĀTRAKUŚĀKARṆĪṢU SASAṀKHYASYA (40)

akārāt parasya sasaṁkhyasya rephasya kṛñādiṣu parataḥ sakāro bhavati. ayaskāraḥ, ayaskāmaḥ, ayaskaṁsaḥ, ayaskumbhaḥ, ayaspātram, ayaskuśā, ayaskarṇī. ata iti kim? gīḥkāraḥ. taparaḥ kim? bhāḥkaraṇam. kṛñādiṣv iti kim? ayaḥkīlaḥ. sasaṁkhyasyeti kim? śvaḥkāraḥ. samāsa ity eva: payaḥ karoti. anuttarasyety eva: paramapayaḥkāraḥ.

ADHAḤŚIRASOḤ PADE (41)

adhasaḥ śirasa ity etayo rephasya padaśabde parataḥ sakāro bhavati. adhaspadam, śiraspadam. samāsa ity eva: adhaḥ padam. anuttarasyety eva: paramaśiraḥpadam.

NAMASAḤ (42)

namaso rephasya kupvoḥ parataḥ sakāro bhavati. namaskṛtya, namaskartā. samāsa ity eva: namaḥ kṛtvā.

KṚÑI VĀ (43)

karotau parato namaso rephasya sakāro vā bhavati. namaskaroti, namaḥ karoti. tiṅartha ārambhaḥ.

TIRASAḤ (44)

tiraso rephasya kṛñi parataḥ sakāro vā bhavati. tiraskṛtya; tiraskaroti, tiraḥ karoti. vyavasthitavibhāṣayā tiraḥ kṛtveti na bhavati.

KASKĀDAYAḤ (45)

kaskādayaḥ śabdāḥ sādhavo bhavanti. kas kaḥ — kautaskutaḥ — bhrātuṣputraḥ — śunaskarṇaḥ — sadyaskālaḥ — sadyaskrīḥ; krīṇāteḥ kvip — tatrabhavaḥ kratuḥ, sādyaskraḥ — kāṁs kān iti pūrveṇaiva (4) siddham — sarpiṣkuṇḍikā — dhanuṣkapālam — yajuṣpātram, ity eṣāṁ pūrveṇaiva (39) siddhe uttarapadārthaṁ vacanam: paramasarpiṣkuṇḍikā, paramadhanuṣkapālam, paramayajuṣpātram; ato 'nyesāṁ na bhavati: paramasarpiḥkumbhaḥ — ayaskāntaḥ. ākṛtigaṇaś cāyam; tena bhāskarādayo 'py atraiva draṣṭavyāḥ.

KOS CĀDEŚASANĀDIŚĀSIVASIGHA- g. b. m. 98
SĀṂ SAḤ (46)

kavargād iṇaś ca parasyādeśasya sakārasya sanādisaṁbandhinaḥ śāsivasighasāṁ ca ṣo bhavati. siṣeca, suṣvāpa; pipakṣati, cikīrṣati, tuṣṭūṣati; vṛkṣeṣu, dhātuṣu[1], goṣu, kartṛṣu; acaiṣīt; śiṣṭaḥ, uṣitaḥ, jakṣuh. koś ceti kim? svapiti, yiyāsati. ādeśādīnām iti kim? visismiye. sa iti kim? kurutaḥ.

[1] *Ms.* dhātṛṣu

NUMVISARJANĪYAŚARVYAVĀYE (47)

numādibhir vyavadhāne kavargād iṇaś ca parasyādeśādisakārasya ṣatvaṁ bhavati. sarpīṁṣi, yajūṁṣi; sarpiḥṣu, yajuḥṣu; sarpiṣṣu, yajuṣṣu. kathaṁ niṁsse, kvipi supi ca niṁssu? pratyekaṁ vākyaparisamāpter na bhaviṣyati.

STOḤ ṢAṆI (48)

stauter eva sani ṣabhūte parata iṇaḥ parasya ṣatvaṁ bhavati. tuṣṭūṣati. samānajātīyasya niyamād iha nirāmo na bhavati: pratīṣiṣati. athavā kṛtaṣatvasya dvirvacanāt. stor iti kim? sisikṣati, susūṣate. ṣaṇy eveti niyamo na bhavati ṇeḥ punarvacanāt. ṣaṇīti kim? siṣeca. ṣatvanirdeśaḥ kim? suṣupsati. nakāraḥ kim? vyatisuṣupiṣa Indram. kathaṁ soṣupiṣate? kṛte ṣatve[1] bāhyaniyamasyāpravṛtteḥ.

[1] *Ms.* satve

ṆER ASVIDISVADISAHAḤ (49)

ṇyantasya svidādivarjitasya ṣaṇi parata iṇaḥ parasya ṣatvaṁ bhavati. siṣecayiṣati. svidādiparyudāsaḥ kim? sisvedayiṣati, sisvādayiṣati, sisāhayiṣati. svidādiparyudāsād eva tatsadṛśānāṁ ṣopadeśānāṁ grahaṇāt punaḥprasavo 'yam, na vidhiḥ. sismārayiṣati.

PRĀDĪNĀṂ SUSŪSOSTUSTUBHASTHĀSENISEDHASICASAÑJASVAÑJĀM (50)

prādīnāṁ ya iṇ tataḥ pareṣāṁ svādīnāṁ sakārasya ṣatvaṁ bhavati. abhiṣuṇoti, abhiṣuvati, abhiṣyati, abhi-

ṣṭauti, abhiṣṭobhate, pratiṣṭhāsyati, abhiṣeṇayati, pratiṣedhati; śapā nirdeśāt sidhyater na bhavati: pratisidhyati; abhiṣiñcati, abhiṣajati, pariṣvajate. prādīnām iti kim? dadhi sunoti, madhu sunoti. ayam api padādilakṣaṇe pratiṣedhe prāpte punaḥprasavo, na vidhiḥ. ato nihṣiñcatīti visarjanīyavyavāye 'pi ṣatvaṁ bhavati. katham: nirgatāḥ secakā asmād deśāt, niḥsecako deśaḥ, vṛkṣaṁ vṛkṣaṁ prati siñcati, abhi siñcati, api siñcet palāṇḍum iti? svādisaṁbandhinām eva prādīnāṁ grahaṇāt, padāntarasaṁbandhinaś caite. abhiṣāvayatītyādāv apy ata eva siddham.

SADO 'PRATEḤ (51)

sadeḥ prativarjitasya prādipūrvasya ṣatvaṁ bhavati. niṣīdati, viṣīdati. aprater iti kim? pratisīdati.

STAMBHEḤ (52)

prādipūrvasya ṣatvaṁ bhavati. viṣṭabhnāti, pratiṣṭabhnāti.

AVĀD AURJITYĀLAMBANĀVIDŪRYEṢU (53)

avāt parasya stambher aurjityādiṣu gamyamāneṣu ṣatvaṁ bhavati. aho vṛṣalasyāvaṣṭambhaḥ! avaṣṭabdho ripuḥ śūreṇa. daṇḍam avaṣṭabhyāste. avaṣṭabdhā senā[1]. eteṣv iti kim? avastabdho vṛṣalaḥ śītena.

[1] *Ms.* avaṣṭabdhe śete

VEŚ CA SVANO BHOJANE (54)

ver avāc ca parasya svano bhojanaviṣaye ṣatvaṁ bhavati. viṣvaṇati, avaṣvaṇati. bhojana iti kim? visvanati mṛdaṅgaḥ.

NIPAREŚ CA SEVASIVUSAHASUṬĀM (55)

niparibhyāṁ veś ca pareṣāṁ sevādīnāṁ suṭsaṁbandhinaś ca sakārasya ṣatvaṁ bhavati. niṣevate, pariṣevate, viṣevate. niṣīvyati, pariṣīvyati, viṣīvyati. niṣahate, pariṣahate, viṣahate. pariṣkaroti. nipareś ceti kim? anusevate.

STUSVAÑJASIVĀDĪNĀṂ VĀḌVYAVĀYE (56)

stauteḥ svañjaḥ sivādīnāṁ ca sakārasyāḍvyavāye sati ṣatvaṁ vā bhavati. nyaṣṭaut, nyastaut. paryaṣvajata, paryasvajata. vyaṣīvyat, vyasīvyat. nyaṣahata, nyasahata. paryaṣkarot, paryaskarot. nipareś cety eva: anvasīvyat.

SVĀDĪNĀM (57)

sunotyādīnām aḍvyavāye sati prādibhyaḥ pareṣāṁ ṣatvaṁ bhavati. abhyaṣuṇot, paryaṣuvat, abhyaṣyat, abhyaṣṭaut, abhyaṣṭobhata, pratyaṣṭhāt, abhyaṣeṇayat, abhyaṣedhat, abhyaṣiñcat; katham: anaḍudyajñam anv asiñcad iti? svādisaṁbandhinām eva prādīnāṁ grahaṇān na bhaviṣyati; abhyaṣajat, paryaṣvajata; nyaṣīdat; vyaṣṭabhnāt, daṇḍam avāṣṭabhnāt; vyaṣvaṇat; nyaṣevata.

STHĀDĪNĀṂ DVIRUKTENA TASYA CA (58)

tiṣṭhatyādīnām eva svādiṣv antargatānāṁ dviruktena vyavāye prādibhyaḥ pareṣāṁ ṣatvaṁ bhavati, tasya dviruktasya ca. abhitaṣṭhau, abhiṣiṣeṇayiṣati, niṣiṣedhayiṣati, ahhiṣiṣikṣati; ṣaṇi niyamo 'pi[1] bādhyate; abhiṣiṣaṅkṣati, pariṣiṣvaṅkṣate; abhiṣiṣatsati; abhitaṣṭambha; viṣaṣvāṇa; niṣiṣeve. sthādīnām iti kim? abhisusūṣati, abhisiṣāsati.

[1] *Ms.* niyamam api

NEḤ SAYASITAYOḤ (59)

neḥ parayoḥ sayasitayoḥ sakārasya ṣatvaṁ bhavati. niṣayaḥ, niṣitaḥ.

VIPAREḤ (60)

viparibhyāṁ parayoḥ sayasitayoḥ sakārasya ṣatvaṁ bhavati. viṣayaḥ, viṣitaḥ. pariṣayaḥ, pariṣitaḥ.

NIRABHYANOŚ CA SYANDO 'PRĀṆINI VĀ (61) g. b. m. 64

nirabhyanubhyo viparibhyāṁ ca parasya syando 'prāṇiviṣaye ṣatvaṁ bhavati vā. niḥṣyandate tailam, niḥsyandate. abhiṣyandate, abhisyandate. anuṣyandate, anusyandate. viṣyandate, visyandate. pariṣyandate, parisyandate. aprāṇinīti

kim? anusyandate matsyaḥ. paryudāsaś cāyam, tena prāṇino 'nyasmin bhavati ṣatvavikalpaḥ: anuṣyandete matsyodake, anusyandete[1].

[1] *Ms.* anuṣyandate matsyodakena | anusyandate

VEḤ SKANDO 'TATAVATOḤ (62)

veḥ parasya skandisakārasya ktaktavatubhyām anyatra ṣatvaṁ vā bhavati. viṣkanttā, viskanttā. viṣkanttum, viskanttum. atatavator iti kim? viskannaḥ, viskannavān.

PAREḤ (63)

pareḥ parasya skandisakārasya ṣatvaṁ vā bhavati. pariṣkanttā, pariskanttā. pariṣkanttum, pariskanttum. yogavibhāgāt tatavator api bhavati: pariṣkannaḥ, pariskannaḥ. pariṣkannavān, pariskannavān. vyavasthitavibhāṣayā prācyabharataviṣayaprayoge pariskanda eva; anyatra pariṣkaṇṇo 'pi.

SPHURISPHULOR NIRNIVIBHYAḤ (64)

nirādibhyaḥ parayoḥ sphurisphuloḥ ṣatvaṁ vā bhavati. niḥṣphurati, niḥsphurati. niḥṣphulati, niḥsphulati. niṣphurati, nisphurati. niṣphulati, nisphulati. viṣphurati, visphurati. viṣphulati, visphulati.

VEḤ SKABHNAḤ ṢAḤ (65)

veḥ parasya skabhnāteḥ ṣatvaṁ bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. viṣkabhnāti, viṣkambhakaḥ, viṣkambhitā. śnānirdeśaḥ kim? viskabhnoti.

g. b. m. 72 SAMĀSE 'ṄGULEḤ SAṄGAḤ (66)

aṅguleḥ parasya saṅgasakārasya samāse sati ṣatvaṁ bhavati. aṅgulisaṅgaḥ. samāsa iti kim? aṅguleḥ saṅgaḥ.

BHĪROḤ STHĀNAM (67)

bhīroḥ parasya sthānam ity etasya ṣatvaṁ bhavati. bhīruṣṭhānam. samāsa ity eva: bhīroḥ sthānam.

AGNEḤ STUT (68)

agneḥ parasya stud ity etasya ṣatvaṁ bhavati. agniṣṭut.

ĪTAḤ SOMAḤ (69)

īkārāntād Agniśabdāt parasya soma ity etasya ṣatvaṁ bhavati. Agnīṣomau. īta iti kim? Agnisomau.

JYOTIRĀYUṢAŚ CA STOMAḤ (70)

jyotiṣa āyuṣo 'gneś ca parasya stoma ity etasya ṣatvaṁ bhavati. jyotiḥṣṭomaḥ, āyuḥṣṭomaḥ, Agniṣṭomaḥ. samāsa ity eva: agniḥ stomaṁ dahati.

MĀTṚPITṚBHYĀṀ SVASĀ (71)

mātuḥ pituś ca parasya svasṛ ity etasya ṣatvaṁ bhavati. mātṛṣvasā, pitṛṣvasā. samāsa ity eva: mātuḥ svasā.

ALUKI VĀ (72)

mātṛpitṛbhyāṁ parasya svasṛ ity etasya ṣaṣṭhyā aluki sati ṣatvaṁ vā bhavati. mātuḥṣvasā, mātuḥsvasā. pituḥṣvasā, pituḥsvasā. samāsa ity eva: pituḥ svasā.

ABHINIṢṬĀNO VARṆE (73)

abhiniṣṭāna iti varṇe 'bhidheye nipātyate. varṇa iti kim? abhinistāno mṛdaṅgasya.

PRĀDUḤPRĀDIBHYO YACY ASTEḤ (74)

prāduśśabdāt prādibhyaś ceṇantebhyaḥ parasya yakārādāv ajādau ca parato 'steḥ sakārasya ṣatvaṁ bhavati. prāduḥṣyāt, prāduḥṣanti. niṣyāt, niṣanti. duḥ ṣyāt, duḥ ṣanti. prāduṣprādibhya iti kim? dadhi syāt. yacīti kim? prāduḥstaḥ. aster iti kim? visṛtam, anusṛtam. anusūteḥ kvip Anusūḥ, tasyāpatyam Ānuseyaḥ; Śubhrāditvāḍ (II, 4, 53) ḍhak. katham: yad atra māṁ prati syād iti? astisaṁbandhināṁ eva prādīnāṁ grahaṇān na bhaviṣyati. tathā: sarpiṣo 'pi syāt. api sarpiṣaḥ syād iti vyabhicārāt.

SUVINIRDURBHYAḤ SAMASŪTISUPĀM (75)

svādibhyaḥ pareṣāṁ sama sūti sup ity eteṣāṁ sakārasya ṣatvaṁ bhavati. sub iti svaper yaṇa iki kṛte rūpam. suṣamam, viṣamam, niḥṣamam, duḥṣamam. suṣūtiḥ, viṣūtiḥ,

niḥṣūtiḥ, duḥṣūtiḥ. suṣuptaḥ, viṣuptaḥ, niḥṣuptaḥ, duḥṣuptaḥ. viṣuṣupur iti pūrvasya viśabdanimittāt, parasyāpi ṣuśabdanimittāt. anye tu kṛtaṣatvasya dvirvacanaṁ kurvanti. taiḥ pūrvatrāsiddhīyam advirvacana iti vaktavyaṁ syāt. subrūpanirdeśaḥ kim? visuṣvāpa.

NADĪṢṆAḤ KUŚALE (76)

nadīṣṇa iti nipātyate snātuṁ cet kuśalo bhavati. yas tu srotasā hriyate, sa nadīsnaḥ.

NEḤ SNĀTAḤ (77)

neḥ parasya snāta ity etasya ṣatvaṁ bhavati. niṣṇātaḥ kaṭakaraṇe. kuśala ity eva: nisnātaḥ.

PRATEḤ SŪTRE (78)

prateḥ parasya snāta ity etasya sūtre 'bhidheye ṣatvaṁ bhavati. pratiṣṇātaṁ sūtram. pratisnāto 'nyaḥ.

PRAṢṬHO 'GRAGĀMĪ (79)

praṣṭha iti nipātyate 'gragāmī cet. prastho 'nyaḥ.

VEḤ STRO NĀMNI (80)

veḥ parasya stṛṇāteḥ saṁjñāyāṁ gamyamānāyāṁ ṣatvaṁ bhavati. viṣṭaro vṛkṣaḥ. viṣṭaram āsanam. viṣṭārapaṅktiś chandaḥ. nāmnīti kim? vistaro vākyasya, vistāraḥ paṭasya.

GAVIYUDHEḤ STHIRAḤ (81)

gaviyudhibhyāṁ parasya sthira ity etasya ṣatvaṁ bhavati. Gaviṣṭhiraḥ, Yudhiṣṭhiraḥ. gavīti nirdeśāt saptamyā bahulam (V, 2, 11) ity aluk. nāmnīty eva: gavisthiraḥ, yudhisthiraḥ.

KAPEḤ STHALASYA (82)

kapeḥ parasya sthala ity etasya ṣatvaṁ bhavati. Kapiṣṭhalo nāma gotrasya pravartakaḥ. nāmnīty eva: kapisthalam.

VIKUŚAMIPARIBHYAḤ (83)

etebhyaḥ parasya sthala ity etasya ṣatvaṁ bhavati. viṣṭhalaṁ, kuṣṭhalam, śamiṣṭhalam, pariṣṭhalam. nipātanād dhrasvatvam.

AMBĀMBAGOBHŪMIDVITRIKUŚEKUŚAṄKVAṄGU-MAÑJIPUÑJIBARHIRDIVYAGNIBHYAḤ STHAḤ (84)

ambādibhyaḥ parasya stha ity etasya ṣatvaṁ bhavati. Ambaṣṭhaḥ, Āmbaṣṭhaḥ, goṣṭhaḥ, bhūmiṣṭhaḥ, dviṣṭhaḥ, triṣṭhaḥ, kuṣṭhaḥ, śekuṣṭhaḥ, śaṅkuṣṭhaḥ, aṅguṣṭhaḥ, mañjiṣṭhaḥ, puñjiṣṭhaḥ, barhiḥṣṭhaḥ, diviṣṭhaḥ, agniṣṭhaḥ.

ETI SAṀJÑĀYĀM AKOḤ (85)

ekāre parataḥ sakārasyākavargād iṇaḥ parasya ṣatvaṁ bhavati. Hariṣeṇaḥ, Vāyuṣeṇaḥ. etīti kim? Harisiṁhaḥ. saṁjñāyām iti kim? pṛthuseno rājā. akor iti kim? Viṣvaksenaḥ. iṇa ity eva: Śakrasenaḥ.

NAKṢATRĀD ITO VĀ (86)

nakṣatrād idantāt parasya sakārasyaiti parataḥ saṁjñāyāṁ ṣatvaṁ vā bhavati. Rohiṇiṣeṇaḥ, Rohiṇisenaḥ. Revatiṣeṇaḥ, Revatisenaḥ. ita iti kim? Punarvasuṣeṇaḥ. akor ity eva: Śatabhiṣaksenaḥ.

HRASVĀT SUPAS TI (87)

hrasvād iṇantāt parasya sakārasya supo vihite takārādau parataḥ ṣatvaṁ bhavati. taratamatayaṭtvataltastyapaḥ prayojayanti. sarpiṣṭaram, sarpiṣṭamam, catuṣṭayam, yajuṣṭvam, yajuṣṭā, sarpiṣṭaḥ, niṣṭyāś caṇḍālādayaḥ. hrasvād iti kim? gīstaram. supa iti kim? bhindyustarām. tīti kim? sarpiḥsāt. vihitaviśeṣaṇaṁ kim? Agnis tarati.

NISAS TAPI SAKṚT (88)

nisaḥ sakārasya tapi parataḥ ṣatvaṁ bhavati, sakṛc cet pravṛttiḥ. niṣṭapati, niṣṭaptaḥ. sakṛd iti kim? nistapati.

SUṢĀMĀDAYAḤ (89)

suṣāmādayaḥ śabdāḥ sādhavo bhavanti. śobhanaṁ sāmāsya, suṣāmā — niḥṣāmā — duḥṣāmā — suṣedhaḥ — niḥṣedhaḥ — duḥṣedhaḥ; atatprādyartha ārambhaḥ, sidho gatāv (93) iti ca pratiṣedhabādhanārthaḥ — suṣandhiḥ — duḥṣandhiḥ — niḥṣandhiḥ — suṣṭhu — duṣṭhuḥ — apaṣṭhuḥ[1] — savyeṣṭhā[2] — mañjiṣṭhā — Parameṣṭhī — Gauriṣakthaḥ saṁjñāyām — Nauṣecikā[3] — dundubhiṣecanam[4]. ākṛtigaṇo 'yam.

[1] *auch bei* Hemacandra *und* Vardhamāna 158; *cf.* Candra-Uṇādi I, 21 [2] *auch bei* Vardh.; *cf.* Bhāṣya *zu* P. VIII, 3, 97 [3] *auch bei* Hem. *und* Vardh. [4] *so auch* Vardh. *und* Rāmakṛṣṇa; *nach ersterem war* dundubhiṣevanam *die Lesung* Śākaṭāyana's

na NĀDYANTAYOḤ (90)

g. b. m. 98 padasyādāv ante ca vartamānasya ṣatvaṁ na bhavati. dadhi siñcati. Agnis tarati.

SĀT (91)

sātaḥ ṣatvaṁ na bhavati. agnisāt.

SICO YAṄI (92)

siñcater yaṅi ṣatvaṁ na bhavati. sesicyate, abhisesicyate. yaṅīti kim? abhiṣiṣikṣati. ṅakāraḥ kim? abhiṣicyate.

SIDHO GATAU (93)

sedhater gatau gamyamānāyāṁ ṣatvaṁ na bhavati. abhisedhayati gāḥ. gatāv iti kim? niṣedhayati.

NIPRATEḤ STABDHAḤ (94)

niprateḥ parasya stabdha ity etasya ṣatvaṁ na bhavati. nistabdhaḥ, pratistabdhaḥ. niprater iti kim? viṣṭabdhaḥ.

SOḌHAḤ (95)

saheḥ soḍh ity evaṁrūpasya ṣatvaṁ na bhavati. nisoḍhā, nisoḍhum. otvaḍhatvanirdeśaḥ kim? niṣahate.

PRĀDIBHYAḤ STAMBHUSIVUSAHĀṂ CAṄI (96)

prādibhyaḥ pareṣāṁ stambhādīnāṁ caṅi parataḥ ṣatvaṁ na bhavati. abhyatastambhat, paryasīṣivat, paryasīṣahat. prādigrahaṇād dviruktanimittaṁ ṣatvaṁ bhavaty eva. tathā caivodāhṛtam.

SOḤ SYASANOḤ (97)

sunoteḥ syasanoḥ parataḥ ṣatvaṁ na bhavati. abhisoṣyati, paryasoṣyat. susūṣatīti stoḥ ṣaṇi (48) iti niyamān na bhaviṣyati. abhisusūṣatīti sthādiniyamān (58) na bhaviṣyati. evaṁ tarhi: abhisusūṣateḥ kvip, abhisusūḥ. syasanor iti kim? suṣāva.

SADISVAÑJER LIṬI (98)

liṭi parataḥ sadisvañjeḥ ṣatvaṁ na bhavati. niṣasāda. pūrvasya tu pareṇa vyavadhānād bhavaty eva. pariṣasvaje.

DHĀTOḤ SĪLUṄOŚ CA DHO ḌHAḤ (99)

dhātor iṇantāt parayoḥ sīluṅor liṭaś ca saṁbandhino dhakārasya ḍhakāro bhavati. cyoṣīḍhvam, acyoḍhvam, cakṛḍhve. dhātor iti kim? āsiṣīdhvam. sīluṅoś ceti kim? studhve. iṇa ity eva: pakṣīdhvam.

VEṬAḤ (100)

iṇaḥ parād iṭaḥ pareṣāṁ sīluṅliṭāṁ dhakārasya ḍhakāro bhavati vā. laviṣīḍhvam, laviṣīdhvam. alaviḍhvam, alavidhvam. luluviḍhve, luluvidhve. upadidīyiḍhve, upadidīyidhve. iṇa ity eva: āsiṣīdhvam.

RAṢĀN NO ṆA EKAPADE (101) g. b. m. 135

rephaṣakārābhyāṁ parasyaikapade vartamānasya ṇatvaṁ bhavati. āstīrṇam, muṣṇāti, mātṛṇām. yo 'sāv ṛvarṇe rephas tasyāśrayaṇāṇ ṇatvaṁ bhavaty eva. ekapada iti kim? Agnir nayati.

PŪRVAPADĀN NĀMNI (102)

pūrvapadasthābhyāṁ rephaṣakārābhyāṁ parasya nakārasyottarapadasthasya saṁjñāyām eva ṇatvaṁ bhavati. Dru-

ṇasaḥ, Kharaṇasaḥ. nāmnīti kim? carmanāsikaḥ. pūrvapadasyottarapadāpekṣatvād uttarapadasthasyaiva niyamān nivṛttiḥ. iha tu bhavaty eva: Khārapāyaṇaḥ, mātṛbhogīṇaḥ. ṛgayanādibhya (III, 3, 45) iti jñāpakād ṛgayanam[1] iti na bhavati.

[1] *Ms.* ṛgayana

VANAṂ PURAGĀMIŚRAKĀSIDHRAKĀŚĀRIKĀGREKOṬARĀT (103)

puragādibhyaḥ parasyaiva nāmni vananakārasya ṇatvaṁ bhavati. Puragāvaṇam, Miśrakāvaṇam, Sidhrakāvaṇam, Śārikāvaṇam; Agrevaṇam, nipātanād etvam; Koṭarāvaṇam. puragādibhya iti kim? Kuberavanam, Asipattravanam.

PRANIRANTAḤŚAREKṢUPLAKṢĀMRAKĀRṢYAPĪYŪKṢĀKHADIRĀT (104)

prādibhyaḥ parasya vananakārasya ṇatvaṁ bhavati. pravaṇam, nirvaṇam, antarvaṇam, śaravaṇam, ikṣuvaṇam, plakṣavaṇam, āmravaṇam, kārṣyavaṇam, pīyūkṣāvaṇam, khadiravaṇam.

VAUṢADHIVṚKṢĀD DVITRYACO 'NIRIKĀDEḤ (105)

oṣadhivṛkṣād dvyacas tryacaś ca irikādivarjitād rephaṣakāravataḥ parasya vananakārasya ṇatvaṁ vā bhavati. dūrvāvaṇam, dūrvāvanam. śirīṣavaṇam, śirīṣavanam.

oṣadhyaḥ phalapākāntā, latā gulmāś ca vīrudhaḥ,
phalī vanaspatir jñeyo, vṛkṣāḥ puṣpaphalopagāḥ.

oṣadhivṛkṣād iti kim? vidārīvanam. dvitryaca iti kim? devadāruvanam. anirikāder iti kim? irikāvanam — timiravanam.

AHNO 'TAḤ (106)

adantād rephaṣakāravataḥ parasyāhnanakārasya ṇatvaṁ bhavati. pūrvāhṇaḥ, aparāhṇaḥ. ata iti kim? nirahnaḥ, durahnaḥ. akāranirdeśaḥ kim? dīrghāhnī śarat.

TRICATURBHYĀṂ HĀYANO VAYASI (107)

tricaturbhyāṁ parasya hāyananakārasya vayasi gamyamāne ṇatvaṁ bhavati. trihāyaṇo vatsaḥ, caturhāyaṇaḥ. vayasīti kim? trihāyanā śālā.

VĀHANAṀ VĀHYĀT (108)

vāhananakārasya vāhyavācino rephaṣakāravataḥ parasya ṇatvaṁ bhavati. ikṣuvāhaṇam, śaravāhaṇam. vāhyād iti kim? Dākṣivāhanam.

PĀNAṀ DEŚE (109)

pānanakārasya pūrvapadasthābhyāṁ raṣābhyāṁ parasya deśe gamyamāne ṇatvaṁ bhavati. pīyata iti pānam, kṣīraṁ pānam eṣāṁ vartate, kṣīrapāṇā Uśīnarāḥ. surāpāṇāḥ prācyāḥ, sauvīrapāṇā Bāhlīkāḥ, kaṣāyapāṇā Gāndhārāḥ. deśa iti kim? kṣīrapānaṁ bhājanam.

VĀ BHĀVAKARAṆAYOḤ (110) g. b. m. 112

bhāve karaṇe ca vartamānasya pānaśabdasya pūrvapadasthābhyāṁ rephaṣakārābhyāṁ parasya ṇatvaṁ vā bhavati. kṣīrapāṇaṁ vartate, kṣīrapānam. kaṣāyapāṇaṁ vartate, kaṣāyapānam. kṣīrapāṇaṁ bhājanam[1], kṣīrapānam. kaṣāyapāṇaṁ bhājanam[1], kaṣāyapānam.

[1] *Ms.* bhojanam

GIRINADYĀDĪNĀM (111)

girinadyādīnāṁ nakārasya ṇatvaṁ vā bhavati. giriṇadī, girinadī — cakraṇitambā, cakranitambā[1] — vakraṇadī[2], vakranadī[2].

[1] *Ms.* vakraṇitambā | vakranitambā [2] *so auch* Vardhamāna 160

SAMASTĀNTASAMĪPAYOR AYUVĀDĪNĀM (112)

samastānte tatsamīpe ca yo nakāras tasya pūrvapadanimittād rephaṣakāravato ṇatvaṁ vā bhavati. māṣavāpiṇau, māṣavāpinau. māṣavāpiṇī, māṣavāpinī. māṣavāpāṇi, māṣavāpāni[1]. māṣavāpeṇa, māṣavāpena. samastāntagrahaṇaṁ kim? Gargabhaginī. yadā tu: Gargāṇāṁ bhago, Gargabhagaḥ, so 'syā astīti Gargabhagiṇīti ṇatvaṁ bhavaty eva. ayuvādīnām iti kim? āryayūnā — kṣatriyayūnā — prapakvāni — paripakvāni — prapakvena — paripa-

kvena pūrvapadād (102) iti niyamān nivṛttasya punaḥprasavo 'yam, na vidhiḥ. ato māṣavāpān, vrīhivāpān iti ṇatvaṁ na bhavati.

[1] *Ms.* māṣavāpiṇi | māṣavāpini, *aber vgl.* Kāś. *und ergänze* kṣetrāṇi

KUMADEKĀCAḤ (113)

kavargavata ekācaś cottarapadasya samastānte tatsamīpe ca yo nakāras tasya ṇatvaṁ bhavati, nityaṁ punarvidhānāt. vastrayugiṇau, vastrayugiṇaḥ, vastrayugāṇi, vastrayugeṇa. Vṛtrahaṇau, Vṛtrahaṇi; kṣīrapāṇi, kṣīrapeṇa. brahmaghnīti na bhavati ghā ha (134) iti pratiṣedhāt.

PRĀDYANTARO 'DURO ṆAḤ (114)

duro 'nyebhyaḥ prādibhyo 'ntaḥśabdāc ca parasya ṇādeśanakārasya ṇatvaṁ bhavati. praṇamati, pariṇamati; praṇāyakaḥ, pariṇāyakaḥ. antarṇayati, antarṇītaḥ. arthataḥ pratyāsattes tatkriyāsaṁbandhināṁ eva prādīnāṁ grahaṇād iha na bhavati: pragatā nāyakā asmād deśāt, pranāyako deśa iti. adura iti kim? durnayaḥ. ṇa iti kim? pranardati.

HINUMĪNĀNI (115)

hinu mīnā āni ity eteṣāṁ prādibhyaḥ pareṣāṁ ṇatvaṁ bhavati. prahiṇoti, prahiṇutaḥ. pramīṇāti, pramīṇītaḥ. pravapāṇi, parivapāṇi. pravapāni māṁsānīti na bhavaty anarthakatvāt.

NER GADANADAPATAPADADĀDHĀMĀVĀDIHAVAHAŚAMAHANAYĀSĀDRĀPSĀCIVAPIṢU (116)

prādibhyaḥ parasya ner gadādiṣu parato ṇatvaṁ bhavati. praṇigadati, praṇinadati, praṇipatati, praṇipadyate; praṇiyacchati, praṇidadāti, praṇidayate, praṇidyati; praṇidhayati, praṇidadhāti; praṇimimīte, praṇimayate, praṇimāti; praṇivāti, praṇidegdhi, praṇivahati, praṇiśāmyati, praṇihanti, praṇiyāti, praṇiṣyati, praṇidrāti, praṇipsāti, praṇicinoti, praṇivapati. aṭo gadādibhaktatvāt tadvyavāye 'pi bhavati: praṇyagadat.

AKAKHĀDĀV AṢĀNTE PĀṬHE VA (117)

prādibhyaḥ parasya ner ṇatvaṁ vā bhavati, na ced upadeśe kakārakhakārādiḥ ṣāntó vā dhātuḥ paro bhavati. praṇibhinatti, pranibhinatti. akakhādāv iti kim? pranikaroti, pranikhādati. aṣānta iti kim? pranipinaṣṭi. pāṭha iti kim? pranicakāra, pranicakhāda, pranipekṣyatīty atrāpi paryudāso yathā syāt, praṇiveṣṭety atra mā bhūt.

ANO 'NTE CA (118)

prādibhyaḥ parasyāniter nakārasya padānte cāpadānte ca vartamānasya ṇatvaṁ bhavati. prāṇiti, parāṇiti; he prāṇ. athavā anitisamīpe yo rephas tasmād aniter ṇatvaṁ bhavati. teneha na bhavati: paryaniti. prāṇiṇiṣati, prāṇiṇad iti ṇatve kṛte dvirvacanaṁ bhaviṣyati. pūrvatrāsiddhīyam advirvacane.

HANAḤ (119)

prādibhyaḥ parasya hanter nakārasya ṇatvaṁ bhavati. prahaṇyate, parihaṇanam. praghnanti, parighnantīti na bhavati ghā ha (134) iti pratiṣedhāt.

VMOR VĀ (120)

vakāramakārayoḥ parato hanter nakārasya prādibhyaḥ parasya ṇatvaṁ vā bhavati. prahaṇvaḥ, prahanvaḥ. prahaṇmaḥ, prahanmaḥ.

ANTARO 'YANASYA CĀDEŚE (121)

antaḥśabdāt parasya hanter avayavasya nakārasyāyanasya cādeśābhidhāne[1] ṇatvaṁ bhavati. antarhaṇanam, antarayaṇam. adeśa iti kim? antarhanano deśaḥ, antarayanaḥ.

[1] ? *Ms.* cādeśadāte

SUPY ACAḤ (122) g. b. m. 129

subviṣaye yo 'c tasmāt paro yo nakāras tasya prādisthān nimittāṇ ṇatvaṁ bhavati. prayāṇam, prayāyamāṇam, prayāṇīyam, aprayāṇiḥ, prayāyiṇau, prahāṇaḥ. supīti kim? prabhinatti, prapunāti. aca iti kim? prabhugnaḥ.

NIRVIṆṆAḤ (123)

niraḥ parasya videḥ ktāntasya nirviṇṇa iti nipātyate. ata eva vacanān nirbhinnādau na bhavati.

ṆER VĀ (124)

ṇyantād vihitaḥ subviṣaye yo 'c tasmāt paro yo nakāras tasya prādisthān nimittāṇ ṇatvaṁ vā bhavati. prayāpaṇam, prayāpanam. prayāpyamāṇam, prayāpyamānam. prayāpaṇīyam, prayāpanīyam. aprayāpaṇiḥ, aprayāpaniḥ. prayāpiṇau, prayāpinau[1].

[1] *Ms.* aprayāpiṇau | aprayāpinau

HALĀDER IJUPĀNTĀT (125)

halāder ijupāntāt paro yo 'c tataḥ paro yo nakāras tasya prādisthān nimittāṇ ṇatvaṁ vā bhavati. prakopaṇam, prakopanam. halāder iti kim? prehaṇam, prohaṇam. ijupāntād iti kim? pravapaṇam. aca ity eva: prabhugnaḥ.

NUMĪJĀDER HALAḤ (126)

numi satījāder eva halantāt paro yo 'c tataḥ parasya nakārasya prādisthān nimittāṇ ṇatvaṁ bhavati. preṅkhaṇam, preṅgaṇam. numīti kim? ijāder eva hala iti niyame prāpaṇa iti na syāt. ijāder iti kim? numy eva hala iti niyame pravapaṇa iti na syāt. hala iti kim? ṇyantād api nityaṁ syāt.

VĀ NIKṢANIṀSANINDĀM (127)

nikṣādināṁ prādisthān nimittān nakārasya ṇatvaṁ vā bhavati. praṇikṣaṇam, pranikṣaṇam. praṇiṁsanam, praniṁsanam. praṇindanam, pranindanam. ṇopadeśatvān nitye prāpte vikalpaḥ.

g. b. m. 135 N A BHĀBHŪPŪÑKAMIGAMIPYĀYĪVEPĀM (128)

bhādīnāṁ prayoge 'ca uttarasya prādisthān nimittāṇ ṇatvaṁ na bhavati. prabhānam, prabhavanam, prapavanam, prakamanam, pragamanam, prapyāyanam, pravepanam. ṇyantānām api bhādīnāṁ prayogo 'sty eveti ṇatvaṁ na bhavati: prabhāpanam. pūño grahaṇāt pūño na bhavati: prapavaṇam.

ṢAḤ PADE (129)

pade parato yaḥ ṣakāras tasmāt paraṁ[1] ṇatvaṁ na bhavati. niṣpānam, sarpiṣpānam. ṣa iti kim? niryāṇam. pada iti kim? susarpiṣkeṇa.

[1] *Ms.* paro

NAŚEḤ ṢKAḤ (130)

naṣeḥ ṣāntasya kāntasya ca ṇatvaṁ na bhavati. pranaṣṭaḥ, pranaṁkṣyati. ṣka iti kim? praṇaśyati.

ANTE (131)

padānte vartamānasya nakārasya ṇatvaṁ na bhavati. vṛkṣān.

CUṬUTULAŚARVYAVĀYE (132)

cavargaṭavargatavargair lakāreṇa śarbhiś ca vyavadhāne ṇatvaṁ na bhavati. arcanam, mūrchanam, sarjanam; Kirāṭena, karmaṭhena, dṛḍhena, karaṇena; kīrtanam, caturthena, mardanam, ārādhanam; prenvanam, ivi divi dhivi (Dhāt. I, 202. 204) ity asya rūpam; viralena; raśanā, rasanā. ebhir iti kim? karaṇam, giriṇā; mūrkheṇa, argheṇa; darpeṇa, repheṇa; pūrveṇa; vṛṁhaṇam[1]; uraxkeṇa[2], uraḳkeṇa; urafpeṇa, uraḥpeṇa.

[1] *Ms.* vṛhaṇam [2] *vgl. Note zu 22*

SUPĀNĀṄMAYENA (133)

subantena vyavāye ṇatvaṁ na bhavati, āṅ mayaṭaṁ ca varjayitvā. māṣakumbhavāpena, caturaṅgayogena. anāṅmayeneti kim? paryāṇaddham, ārdragomayeṇa.

GHĀ HAḤ (134)

ghakāreṇa hādeśena vyavāye ṇatvaṁ na bhavati. Srughnaḥ, Śatrughnaḥ. pūrvapadān nāmni (102) iti prāpte pratiṣedhaḥ. prāghāni. hana (119) iti prāpte. ha iti kim? argheṇa.

KṢUBHNĀDĪNĀM (135)

kṣubhnā[1] ity evamādīnāṁ nakārasya ṇatvaṁ na bhavati. kṣubhnāti — tṛpnoti — Nṛnamanaḥ, pūrvapadān nāmni (102)

iti prāpte — nandinandananagarāṇāṁ hareḥ: Harinandī — Harinandanam[2] — Harinagaram[3] — nṛter yaṅi: narīnṛtyate — nartanam: Parinartanam — gahanam: Parigahanam, nāmni (102) iti prāpte — nandanam: parinandanam, ṇopadeśasya (114 *oder vielmehr* P. VIII, 4, 14) iti prāpte — nivāsaḥ: Parinivāsaḥ — niveśaḥ: Pariniveśaḥ — agniḥ: Haryagniḥ, Śarabhāgniḥ[4] — anūpaḥ: Darbhānūpaḥ, nāmni (102) iti prāpte — ācāryabhogīnaḥ — ācāryānī. kṣubhnādir ākṛtigaṇaḥ.

[1] *Ms.* kṣubhna [2] *so auch* Vardhamāna 161, *mit dem erläuternden Zusatz:* Indrodyānam [3] *so auch* Vardh. *und* Haradatta [4] *nur hier*, Vardh. *dafür* śabarāgniḥ

STOḤ ŚCUṢṬUBHYĀṀ TAU (136)

sakāratavargayoḥ śakāracavargābhyāṁ ṣakāraṭavargābhyāṁ ca saṁnipāte tau śakāracavargau ṣakāraṭavargau ca yathākramaṁ bhavataḥ. sakārasya śakāreṇa: vṛkṣaś śete. cavargeṇa: vṛkṣaś cinoti, vṛkṣaś chādayati. tavargasya śakāreṇa: agnicic chete. cavargeṇa: agnicic cinoti, somasuc chādayati, agnicij jayati, somasuj jhaṣati, agniciññakāraḥ. masjer majjati, jaśtvena sakārasya dakāraḥ, cutvena ca jakāraḥ. yajñaḥ, yācñā. sakārasya ṣakāreṇa: vṛkṣaṣ ṣaṇḍe. ṭavargeṇa: vṛkṣaṣ ṭīkate, vṛkṣaṣ ṭhakāraḥ. tavargasya ṣakāreṇa: peṣṭā. ṭavargeṇa: agniciṭ ṭīkate, somasuṭṭhakāraḥ, agniciḍ ḍīnaḥ, somasuḍ ḍhaukate, agniciṇṇakāraḥ. adṭa: aṭṭate[1]. addha: addhati. nimitteṣu yathāsaṁkhyaṁ nāsti, toḥ ṣi (138) śād (139) iti ca pratiṣedhāt. ādeśe tu bhavaty eva.

[1] *Ms.* aṭṭati

NA ṬOR ANAVATINAGARYOR ĀDEḤ (137)

ṭavargāt parasya navatinagarīvarjitasya padasyāder yad uktaṁ tan na bhavati. śvaliṭ sāye, śvaliṭ tarati. ṭor iti kim? yajuṣṭvam. anavatinagaryor iti kim? ṣaṇṇavatiḥ, ṣaṇṇagarī. āder iti kim? īḍa: īṭṭe. ṣaṇṇām.

TOḤ ṢI (138)

tavargasya ṣakāre parato yad uktaṁ tan na bhavati. agnicit ṣaṇḍe. bhavān ṣaṇḍe.

ŚĀT (139)

śakārād uttarasya tavargasya yad uktaṁ tan na bhavati. viśnaḥ, praśnaḥ.

YARO ÑAMI ÑAM VĀ (140) g. b. m. 144

yaro ñami parato ñamādeśaḥ pratyāsanno bhavati vā. vāṅ ñakāraḥ, vāg ñakāraḥ. vāṅ madhurā, vāg madhurā. tvaṅ nayati, tvag nayati. vāṅmayam, tvaṅmayam iti vyavasthitavibhāṣayā nityaṁ bhavati. kvacin na bhavati: yatnaḥ, yajñaḥ, yācñā.

ACO RAHĀD D V E (141) g. b. m. 147

acaḥ parau yau rephahakārau tābhyāṁ parasya yaro dve vā bhavataḥ. arkkaḥ, arkaḥ. brahmmā, brahmā. aca iti kim? hnute.

ANACI (142)

acaḥ parasya yaro dve vā bhavataḥ, na ced ac paro bhavati. daddhy atra, dadhy atra. maddhv atra, madhv atra. vākk, vāk. aci tu na bhavati: dadhi, madhu.

YAṆO MAYAḤ (143)

yaṇaḥ parasya mayo dvitvaṁ vā bhavati. ulkkā, ulkā. Vālmmīkaḥ, Vālmīkaḥ. athavā mayaḥ parasya yaṇo dvitvaṁ vā bhavati: dadhyy atra, dadhy atra. madhvv atra, madhv atra.

ŚARAḤ KHAYAḤ (144)

śaraḥ parasya khayo dvitvaṁ vā bhavati. sththānam, sthānam. athavā khayaḥ parasva śaro dvitvaṁ vā bhavati: vatssaḥ, vatsaḥ. kṣṣīram, kṣīram.

NĀKROŚE PUTRASYĀDINI TATPARE CA (145)

ākrośe gamyamāne putrasyādini tatpare ca parato dvitvaṁ na bhavati. putrādinī, putraputrādinī. ākrośa iti kim? puttrādinī śiśumārī. puttraputtrādinī. ādinīti kim? puttrahatī, puttrajagdhī.

ŚARO 'CI RĀT (146)

śaro 'ci parato rāt parasya dvitvaṁ na bhavati. vimarṣaḥ, ādarśaḥ. śara iti kim? arkkaḥ. acīti kim? kārśśyam[1]. rād iti kim? vatssaḥ.

[1] *Ms.* kārśśya

DĪRGHĀT (147)

dīrghāt parasya na dve bhavataḥ. dātram, sūtram.

KHARI CAR JHALAḤ (148)

khari parato jhalaś car bhavati. bhettā, lipsā. kharīti kim? bhidyate. jhala iti kim? kaṇṭhaḥ.

VĀ VIRĀME (149)

virāme vartamānasya jhalaś car vā bhavati. vāk, vāg. śvaliṭ, śvaliḍ.

AṆO 'NUNĀSIKAḤ (150)

virāme vartamānasyāṇo 'nunāsikatvaṁ vā bhavati. dadhi̇̃, dadhi. madhu̇̃, madhu. vyavasthitavibhāṣayā kvacin na bhavati: agnī, vāyū; amū, amī.

ANUSVĀRASYA YAYI YAM (151)

anusvārasya yayi parato yamādeśaḥ pratyāsanno 'nunāsiko bhavati. śaṁkitā, uṁchitā, kaṇṭhitā, nanditā, kampitā. yayīti kim? kaṁsaḥ. anunāsika ity eva: yaṁyamyate, raṁramyate.

PADĀDAU VĀ (152)

padādau yayi parato 'nusvārasya yamādeśo 'nunāsiko vā bhavati. sã̤yattā, saṁyattā. sã̤vatsaraḥ, saṁvatsaraḥ. tã̤l lokaḥ, taṁ lokaḥ. divyañ cakṣuḥ, divyaṁ cakṣuḥ. sukham puṇyaḥ, sukhaṁ puṇyaḥ. yayīty eva: paraṁ śreyaḥ. anunāsika ity eva: balaṁ rājā.

TOR LI (153)

tavargasya lakāre parato yam āsanno bhavati. dṛṣã̤l lunāti. bhavã̤l lunāti.

UDAḤ STHĀSTAMBHOS TAḤ (154)

udaḥ parayoḥ sthāstambhor ādes takāro bhavati. uttthātā, utttambhitā sthāstambhor iti kim? utsnātā. katham utkandako roga iti? kander bhaviṣyati.

HALO JHARĀṂ JHARI SASTHĀNE LOPO VĀ (155)

halaḥ pareṣāṁ jharāṁ jhari samānasthāne parato lopo vā bhavati. prattta iti trayas takārā, dvitvajaś caturthaḥ. tatra madhyamayor lopo vā bhavati. maruttta iti catvāras takārāḥ, dvitvajaḥ pañcamaḥ. madhyamānāṁ lopo vā bhavati. hala iti kim? dattam. jharām iti kim? śārṅgam. jharīti kim? priyasakthnā. sasthāna iti kim? tarptā. śayyeti dvitvasya vikalpitatvāl lopo na vaktavyaḥ. evam Aditer apatyam Āditya iti. Ādityo devatāsyety Ādityaḥ. āpatyayakāratvāl lopo bhaviṣyati.

JHAYO HO JHAY (156)

jhayaḥ parasya hakārasya jhayādeśo vā bhavati. vāg ghasati, vāg hasati. śvaliḍ ḍhasati, śvaliḍ hasati. agnicid dhasati, agnicid hasati. triṣṭub bhasati, triṣṭub hasati. hakārasthāne pratyāsatter ghoṣavato ghoṣavanta iti tṛtīyāḥ prasaktāḥ, mahāprāṇasya sthāne mahāprāṇā eva pratyāsannatarāś caturthā bhavanti. jhaya iti kim? bhavān hasati.

ŚAŚ CHO 'MI (157)

jhayaḥ parasya śakārasyāmi parataś chakāro vā bhavati. vāk chete, vāk śete. śvaliṭ chete, śvaliṭ śete. tac chlokena, tac ślokena. tac chmaśruṇā, tac śmaśruṇā. amīti kim? tac ścyotati.

CAYAḤ ŚARI DVITĪYAḤ (158)

cayaḥ śari parato dvitīyo vā bhavati. bhavathsu, bhavatsu. khṣīram, kṣīram. aphsarāḥ, apsarāḥ. śarīti kim? satyam.

Cāndre vyākaraṇe ṣaṣṭho 'dhyāyaḥ samāptaḥ[1].

[1] *Zusatz von andrer Hand:* śrīmadācāryadharmadāsa-

sya kṛtir iyam || *Die weiteren von mir in der Bibliographie gegebenen Schlußworte:* śubhaṁ bhavatu || samāptaṁ cedaṁ Cāndravyākaraṇam | śubham || *stammen von dem modernen Kopisten, während die Original-Handschrift ohne eine das Werk als abgeschlossen bezeichnende Formel endet.*

Namo mṛtyujite![1]

Sthānakaraṇaprayatnebhyo varṇā jāyante ‖ (1)
tatra sthānam | (2)
kaṇṭho 'kuhavisarjanīyānām | (3)
kaṇṭhatālukam idedaitām | (4)[2]
kaṇṭhoṣṭham udodautām | (5)[2]
mūrdhā ṛṭuraṣāṇām | (6)
dantā ḷtulasānām | (7)
nāsikānusvārasya | (8)
svasthānānunāsikā ṅañaṇanamāḥ | (9)
tālv icuyaśānām | (10)
oṣṭhāv upūpadhmānīyānām | (11)[3]
dantoṣṭham vakārasya | (12)
jihvāmūlam jihvāmūlīyasya ‖ (13)
karaṇam | (14)
jihvāgram dantyānām | (15)
jihvopāgram śirasyānām | (16)
jihvāmadhyam tālavyānām | (17)[4]
śeṣāḥ svasthānakaraṇāḥ ‖ (18)
prayatno dvividha ābhyantaro bāhyaś ca | (19)
tatrābhyantaraḥ | (20)
saṁvṛtatvam vivṛtatvam spṛṣṭatvam īṣatspṛṣṭatvam ca | (21)
saṁvṛtatvam akārasya | (22)
vivṛtatvam svarāṇām ūṣmaṇām ca | (23)
tebhyo vivṛtataratvam edotoḥ | (24)
tābhyām aidautos, tābhyām apy ākārasya | (25)[5]
spṛṣṭatvam sparśānām | (26)[6]
īṣatspṛṣṭatvam antaḥsthānām ‖ (27)
bāhyaḥ | (28)

vargāṇāṁ prathamadvitīyāḥ śaṣasavisarjanīyajihvāmūlīyopadhmānīyāś ca vivṛtakaṇṭhāḥ śvāsānupradānā aghoṣāḥ | (29)
prathamatṛtīyapañcamā antaḥsthāś cālpaprāṇāḥ | (30)
itare mahāprāṇāḥ | (31)[7]
tṛtīyacaturthapañcamāḥ sānusvārāntaḥsthahakārāḥ saṁvṛtakaṇṭhā nādānupradānā ghoṣavantaḥ | (32)
dvitīyacaturthāḥ śaṣasahāś coṣmāṇaḥ | (33)[8]
kādayo māvasānāḥ sparśāḥ | (34)[9]
antaḥsthā yaralavā ity eṣa bāhyaprayatnaḥ || (35)
atra cāvarṇo hrasvo dīrghaḥ pluta iti tridhā bhinnaḥ | (36)
pratyekam udāttānudāttasvaritabhedena sānunāsikaniranunāsikabhedena cāṣṭādaśadhā bhavati | (37)
evam ivarṇovarṇāv ṛvarṇaś ca | (38)
ḷvarṇasya dīrghā na santi tena sa dvādaśadhā bhavati | (39)
sandhyakṣarāṇāṁ hrasvābhāvāt tāny api dvādaśadhā | (40)[10]
ekamātriko hrasvaḥ | (41)
dvimātriko dīrghaḥ | (42)
trimātrikaḥ plutaḥ | (43)
uccair udāttaḥ | (44)
nīcair anudāttaḥ | (45)
samāhāraḥ svaritaḥ | (46)
svasthānānunāsiko niranunāsikaś ca | (47)[8]
antaḥsthā dviprabhedā rephavarjitāḥ[11] sānunāsikā niranunāsikāś ca || (48)

iti Candragomikṛtaṁ varṇasūtraṁ samāptam || [12]

[1] *so nach dem* Kaśmir-*Manuskript, während im* Tanjur Mañjuśrī *angerufen wird. Zwischen der Segensformel und dem ersten* Sūtra *stand eine die Entstehung des* śabda *aus Zusammenwirken von Hauch,* sthāna *und den beiden* prayatna's *beschreibende* Indravajrā-*Strophe, die in tibetischer und deutscher Übersetzung von mir in der* Candra-*Bibliographie mitgeteilt, im Original nicht erhalten ist*

[2] *so übereinstimmend Ms. und* Tanjur. — *Zur Auffassung vgl. die* Vṛtti *zu* II, 2, 84

[3] *so nach* Tanjur; *Ms.* oṣṭhau pūpadhmānīyayoḥ |

[4] Tanjur *stellt um:* 17, 16, 15

[5] Sūtra 24 *und* 25 *sind in Ms. und* Tanjur *in Unordnung, Ms. liest:* tebhyo vivṛtatvaṁ codetoḥ | tābhyām aidetauḥ tābhyām apy ākārasya |. — *Zur Sache vgl.* Pāṇinīya-Śikṣā 29 (ISt IV, 355):

ūṣmaṇāṁ ca svarāṇāṁ ca vivṛtaṁ karaṇaṁ smṛtam |
tebhyo 'pi vivṛtāv eṅau tābhyām aicau tato 'pi ca ||

(*Für das sinnlose* tato 'pi ca *ist hier nach obigem offenbar zu verbessern* tato 'pi cā ||)

[6] Tanjur *liest statt* sparśānām ka· la· sogs· pai (=kādīnām) *Vgl. Anm.* 9

[7] *Ms. addit* sarve *hinter* itare

[8] *so übereinstimmend Ms. und* Tanjur.

[9] Tanjur *om.*

[10] *Ms. om.* Sūtra 40; Tanjur: mćhams· sbyor· bai· yi· ge· rnams· la· thuṅ· ba· med· pas· na· gzhan· yaṅ· rnam· pa· bcu· gñis· yin· no ||

[11] Tanjur *om., vgl. aber die* Vṛtti *zu* Pratyāhāra-Sūtra V *und zu* VI, 4, 152

[12] *die Unterschrift ist nach dem* Tanjur *gegeben, während sie in dem (weit jüngeren)* Kaśmir-Ms. *lautet:* iti Cāndravarṇasūtrāṇi samāptāni ||

Die Anfangsworte der Gaṇa's in alphabetischer Ordnung.

akṣadyūta III, 4, 18
aṅgulī IV, 3, 85
ajā II, 3, 15
ajira V, 2, 133
añjana V, 2, 132
AD (I, 1, 83)
adhi II, 1, 51
adhyātma III, 3, 29
anuśatika VI, 1, 30
ardharca II, 2, 83
arśas IV, 2, 147
aśva II, 4, 3. IV, 1, 52
Aśva II, 4, 31
ahar (ahan) VI, 3, 102
ākarṣa IV, 2, 68
ādi IV, 3, 9
irikā VI, 4, 105
iṣṭa IV, 2, 94
uktha III, 1, 38
uṇ (Suffix, I, 3, 1)
utthāpana IV, 1, 132
utsa II, 4, 7
utsaṅga III, 4, 14
udgātṛ IV, 1, 145
Upaka II, 4, 114
uras IV, 4, 139
ūrī II, 2, 25
ūṣa IV, 2, 111
ṛgayana III, 3, 45
ṛtu IV, 1, 124
Aiṣukāri III, 1, 63
Kaccha III, 2, 48
KAṆ (VI, 1, 64)
kaṇḍū I, 1, 39
kattri III, 2, 5
kathā III, 4, 104
Kapirikā VI, 3, 46
Kamboja II, 4, 104
karṇa IV, 2, 25
Kalāpin V, 3, 140
kalyāṇī II, 4, 56
kaska VI, 4, 45
Kāśi III, 2, 33
kisara III, 4, 55
Kuñja II, 4, 33
KUṬ (VI, 2, 13)
kumbhapadī IV, 4, 128
Kuru II, 4, 84
kulāla III, 3, 84
kṛpaṇa VI, 3, 41
kṛṣi IV, 2, 116
KṚ (I, 4, 100. V, 4, 172)
keśa IV, 2, 113
koṭara V, 2, 132

krama III, 1, 40
KRĪ (I, 1, 101)
kroḍa II, 3, 67
Krauḍi II, 3, 84
kṣipakā VI, 1, 79
kṣubhnā- VI, 4, 135
khala III, 1, 57
GAM V, 3, 49
Garga II, 4, 24
gavāśva II, 2, 57
Gaha III, 2, 58
girinadī VI, 4, 111
gṛṣṭi II, 4, 77
go IV, 1, 2
goṇī II, 2, 87
Gopavana (II, 4, 116; *vgl.* Bida)
gosad IV, 2, 156
gaura II, 3, 37
GRAH I, 1, 140. V, 4, 129
catvāriṁśat (V, 2, 54)
CUR (I, 1, 45)
cūḍā IV, 1, 130
chattra III, 4, 63
cheda IV, 1, 75
JAKṢ I, 4, 5
jyotsnā IV, 2, 107
JVAL (I, 1, 146)
ḍatara II, 1, 25; *vgl.* sarva
TAN (I, 1, 64. 94. V, 3, 35)
tārakā IV, 2, 37
tāla III, 3, 106
Tika II, 4, 86
Tikakitava II, 4, 115
tiṣṭhadgu II, 2, 10
TUD (I, 1, 92)
Taulvali II, 4, 122
tyad (I, 2, 51. II, 4, 89. III, 2, 28. V, 4, 68; *vgl.* sarva)
daṇḍa IV, 1, 79
dadhipayas II, 2, 66
Dāmani IV, 3, 92
DIV (I, 1, 87)
diś III, 3, 17
dṛḍha IV, 1, 140
deva IV, 4, 40
devavrata IV, 1, 109
devāsura III, 3, 57. (89)
DYUT (I, 1, 73. 4, 143)
dvāra VI, 1, 15
dvidaṇḍi IV, 4, 117
Dhūma III, 2, 41
nakha V, 2, 95
Naḍa II, 4, 35
nadī III, 2, 6
NAND I, 1, 140
navayajña IV, 2, 124
nikaṭa III, 4, 74
NIJ VI, 2, 127
nau II, 1, 80. IV, 2, 118
nyaṅku VI, 1, 84
pakṣa V, 2, 103
pati (VI, 3, 102)
paradāra III, 4, 45
parimukha III, 3, 23
parpa III, 4, 8
Paraśu IV, 3, 93
pāṇi I, 2, 14
pātra II, 2, 80
pāman IV, 2, 104
Pāraskara V, 1, 142
pāśa III, 1, 56
piccha IV, 2, 103
pīlu IV, 2, 24

puṇyāhavācana IV, 1, 134
PUṢ (I, 1, 73)
puṣkara IV, 2, 132
PŪ (VI, 1, 108)
pūrva (II, 1, 15; *vgl.* sarva)
pṛthu IV, 1, 139
pṛṣodara V, 2, 127
Paiṅgākṣīputra III, 1, 24
Paila II, 4, 121
pra I, 1, 109. (142. 144. 150. 2, 2. 3, 11. 14. 49. 51. 58. 71. 87. 4, 72. 89. 117. 129. II, 2, 24. IV, 4, 71. 110. V, 1, 93. 2, 113. 141. 4, 21. 23. VI, 1, 59. 2, 75. 97. 3, 42. 4, 50. 74. 96. 114)
prajña IV, 4, 22
pratijana III, 4, 101
prabhūta III, 4, 47
priyā V, 2, 29
PHAṆ (V, 3, 121)
Bāhīka III, 2, 20
Bāhu II, 4, 20
Bida II, 4, 22
Bilvakīya V, 3, 157
brāhmaṇa IV, 1, 141
Bharga II, 4, 106
bhastrā III, 4, 15
bhikṣā III, 1, 44
BHID I, 3, 86
bhṛśa I, 1, 30
Bhauriki III, 1, 63
bhrūkuṁsa V, 2, 72
manojña IV, 1, 149
mahānāmnī IV, 1, 107
mahiṣī III, 4, 50
mā śabda III, 4, 48
MUC (V, 4, 11)
YAJ (V, 1, 14)
yava VI, 3, 38
Yaska II, 4, 110
yāva IV, 4, 12
yuvan IV, 1, 146. VI, 4, 112
yūpa IV, 1, 3
rajju II, 3, 76
RADH V, 4, 108
rājanya III, 1, 62
RUD V, 4, 173. VI, 2, 37
RUDH (I, 1, 93)
revatī II, 4, 78
Raivatika III, 3, 96
LŪ (VI, 3, 76)
loman IV, 2, 104
lohita I, 1, 31
Lohita (II, 3, 20; *vgl.* Garga)
vaṁśa IV, 1, 72
Vākina II, 4, 91
viṁśati (IV, 2, 52)
vinaya IV, 4, 17
vimukta IV, 2, 155
VṚT (I, 4, 144. V, 4, 123)
Veṇuka III, 2, 61
vetana III, 4, 40
Vyāsa II, 4, 21
vyuṣṭa IV, 1, 115
vrīhi IV, 2, 119
ŚAK V, 4, 135
śakandhu V, 1, 98
Śakala (III, 2, 21; *vgl.* Garga)
Śaṇḍika III, 3, 60
śata (IV, 2, 53)
śabda I, 1, 36
ŚAM VI, 1, 102

śara III, 3, 114. V, 2, 134
śarad IV, 4, 90
śarkarā IV, 3, 84
śākhā IV, 3, 81
śikhā IV, 2, 134
Śiva II, 4, 41
śiśukranda III, 3, 56
śuṇḍika III, 3, 48
Śubhra II, 4, 53
śoṇa II, 3, 41
Śaunaka III, 3, 72
ṣaṣṭi IV, 2, 54
saṁtāpa IV, 1, 120
saṁpad I, 3, 93
sandhyā III, 2, 79
samāna II, 3, 33
sarva II, 1, 6. (72. IV, 3, 7. 60. V, 2, 41. 108. VI, 3, 9)
sākṣād II, 2, 36
sidhma IV, 2, 100
Sindhu III, 3, 61
SIV VI, 4, 56
SU (I, 1, 95). VI, 4, 57 (*vgl.* 50)
sukha I, 1, 35. IV, 2, 128
suṣāman VI, 4, 89
susnāta III, 4, 46
stoka V, 2, 2
STHĀ VI, 4, 58 (*vgl.* 50)
sthūla IV, 3, 27
svarga IV, 1, 133
svāgata VI, 1, 18
Harita (II, 4, 36; *vgl.* Bida)
hastin IV, 4, 127
hima IV, 2, 136.

C. F. Winter'sche Buchdruckerei.

C. F. Wintersche Buchdruckerei.